Zuilen in de Polder?

Een verkenning van de institutionalisering van de islam in Nederland

Ewoud Butter
Roemer van Oordt

Colofon
Auteurs: Ewoud Butter & Roemer van Oordt
Coverontwerp: Hamid Oujaha
ISBN: 9789402178852
Opdrachtgever:
Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid. Het ministerie van SZW heeft als auteursrechthebbende toestemming gegeven het rapport te laten publiceren.

September 2017
Alle rechten voorbehouden.
Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand en/of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteurs.

Inhoudsopgave

1. Inleiding **11**

2. Moslims in Nederland: aantallen en stromingen **19**

2.1. Korte geschiedenis van moslims in Nederland *19*

2.2. Aantal moslims *21*

2.3. Etnische diversiteit *24*

2.4. Religieuze diversiteit; islamitische stromingen *26*

3. Organisatievorming in historisch en maatschappelijk perspectief **33**

3.1. Inleiding *34*

3.2. Moskee en staat in Nederland *35*

3.3. Het Nederlandse islamdebat. De periode voor 1989 *41*

3.4. Fatwa van Khomeini tegen Salman Rushdie (1989) *44*

3.5. Eerste Golfoorlog (1990) *48*

3.6. Botsende beschavingen *50*

3.7. De wereld na 11 september 2001 *58*

3.8. Twee politieke moorden en de opkomst van Hirsi Ali *64*

3.9. Preventie van radicalisering *73*

3.10. De Deense cartoon-affaire *76*

3.11. Ex-moslims en seculiere moslims *79*

3.12. Geert Wilders, de PVV en Fitna *89*

3.13. Geert Wilders (2): proces, gedoogpartner en cartoons *96*

3.14. Verbod op ritueel slachten *102*

3.15. Anders Behring Breivik en de Eurabië theorie *104*

3.16. Da'wa activisme *108*

3.17. Syrië-gangers en voorkomen van radicalisering *112*

3.18. Opnieuw aandacht voor anti-radicaliseringsbeleid *120*

3.19. Het 'Motivaction onderzoek' en de oprichting van TNT *125*

3.21. Meer aandacht voor moslimhaat en meten met 2 maten *133*

4. Moskeeën **138**

4.1. De eerste moskeeën *138*

4.2. Hoeveel moskeeën zijn er in Nederland? *142*

4.3. Rol en functie van de moskee *145*

4.4. Overgang van generaties of specifieke moskeekwesties? *151*

4.5. Buitenlandse beïnvloeding en financiering van moskeeën *158*

4.6. Moskeearchitectuur in Nederland *178*

4.7 Verzet tegen bouwplannen *181*

5. Islamitische koepelorganisaties en contactorganen **184**

5.1. Een landelijk representatieve interetnische koepel *184*

5.1.2. Contactorgaan Moslims en Overheid (CMO) *186*

5.2. Turks-islamitische (koepel)organisaties *193*

5.2.1. Islamitische Stichting Nederland/ Turks Islamitische Culturele Federatie *197*

5.2.2. Stichting Islamitisch Centrum Nederland (SICN) *206*

5.2.3. Milli Görüş *215*

5.2.4. De Hizmet- of Gülenbeweging *226*

5.2.5. Alevieten *243*

5.2.5. Overig Turks: nationalisten en Azeri's *246*

5.3. Marokkaans-islamitische organisaties *247*

5.3.1. Unie van Marokkaanse Moslimorganisaties in Nederland (UMMON) *248*

5.3.2. Raad van Marokkaanse Moskeeën Nederland (RMMN) *253*

5.3.3. Jamâ'at al-Tablîgh wa'l-Da'wa (JTD) *254*

5.4. Salafistische moskeeorganisaties en netwerken *256*

5.5. Bekeerlingen *263*

5.6. Overige islamitische koepelorganisaties *266*

5.6.1. Surinaams-islamitische organisaties *266*

5.6.2. Indonesië *267*

5.6.3. Vluchtelingen *267*

5.7. Regionale koepels *267*

5.8. Recent onderzoek *271*

6. Imams en hun opleidingen in Nederland **273**

6.1. De imam *273*

6.1.1. Kerntaken van een imam *273*

6.1.2. Invloed uit het buitenland *277*

6.1.3. Verwachtingen nieuwe generaties *278*

6.1.4. Imams en integratie *281*

6.1.5. Buffer tegen radicalisering en extremisme? *283*

6.1.6. Opruiende predikers worden 'haatimams' *284*

6.1.7. Toekomst *289*

6.2. Imamopleidingen *293*

6.2.1. Relatie met integratie *293*

6.2.2. Verdeelde reacties op eerste opleidingen *296*

6.2.3. Terug bij af *300*

6.2.4. Nieuwe opleiding? *304*

7. Islamitisch onderwijs **311**

7.1. Huidige stand van zaken *311*

7.2. Wat ging er aan vooraf? *314*

7.3. Primair onderwijs *316*

7.3.1. Islamitisch onderwijs: segregatie versus integratie *323*

7.3.2. Conclusie *326*

7.4. Voortgezet onderwijs *330*

7.4.1. Islamitisch College Amsterdam (ICA) *330*

7.4.2. Ibn Ghaldoun *336*

7.5. HBO-opleidingen *339*

7.5.1. Islamitische Universiteit Rotterdam (IUR) *340*

7.5.2. Islamitische Universiteit Europa (IUE) *344*

7.6. Opleidingsinstituten *346*

8. Islamitische media **347**

8.1. Inleiding *347*

8.2. Omroepen *349*

8.2.1 Islamitische omroepen *351*

8.3. Islamitische initiatieven op het internet *364*

9. Islamitische organisatievorming in de politiek **373**

9.1 Islam en deelname aan de verkiezingen *374*

9.2 Eerste moslimpolitici *378*

9.3. Islamitische partijen *381*

9.3.1. Islamitische partijen op lokaal niveau *382*

9.3.2. Landelijke islamitische partijen *386*

10. Overige islamitische organisaties **395**

10.1. Vrouwenorganisaties *395*

10.2. Jongeren- en studentenorganisaties *399*

10.3. LHBT-organisaties *404*

10.4. Ouderenorganisaties *406*

10.5. Hulp- en welzijnsorganisaties *407*

10.6. Voeding en gezondheid *410*

10.7. Shariarechtbanken *411*

11. Lijnen naar de toekomst **415**

11.1. Demografische veranderingen *415*

11.2. Nieuwe groepen *415*

11.3. De maatschappelijke context: het islamdebat *417*

11.4. Effecten van het islamdebat *420*

11.5. Een nieuwe generatie moslims: wij blijven hier *423*

11.6. Religiositeit en secularisme *424*

11.7. Een nieuwe positionering van islamitische organisaties *427*

11.8. De institutionalisering stokt *431*

11.9. Nieuwe instituties? 436

11.9. Afsluitend 437

A. Gebruikte afkortingen 439

B. Tijdlijn moslims in Nederland 443

C. Lijst met geïnterviewde personen en/of organisaties 453

D. Geraadpleegde literatuur 455

1. Inleiding

Hoewel er al in de 16e eeuw moslims in de Republiek der Verenigde Nederlanden verbleven en de Republiek als koloniale macht tot één van de grootste islamitische rijken behoorde, drong de godsdienst amper door tot de lage landen. Dat veranderde enigszins met de komst van een kleine groep moslims uit Indonesië, maar zeker toen in de jaren '60 islamitische arbeidsmigranten naar Nederland kwamen, gevolgd door onder andere moslims uit Suriname en vluchtelingen uit diverse landen. Inmiddels zijn er ongeveer een miljoen Nederlanders die zichzelf als moslim beschouwen.

Al in de jaren '70, maar vooral vanaf de jaren '80, creëerden Nederlandse moslims hun eigen instituties en voorzieningen. Er kwamen niet alleen gebedsruimten en moskeeën, maar ook islamitische scholen, omroepen, welzijnsorganisaties, koepelorganisaties en politieke partijen. De islam werd zichtbaarder.

Islamitische zuil?
Vanaf begin jaren '80 werd een integratiebeleid ontwikkeld voor etnische minderheden, waarbij ook discussie ontstond over de rol van de eigen cultuur en religie. Er werd hierbij onder andere gerefereerd aan de verzuiling als emancipatiemodel. Net als in het verleden de katholieken, de arbeiders en de protestante 'kleine luyden' zich hadden kunnen emanciperen door hun krachten te bundelen in een zuil van maatschappelijke en politieke organisaties, zou een islamitische zuil een hulpmiddel kunnen zijn voor de emancipatie van Nederlandse moslims.

Dit idee werd onder andere geopperd door toenmalig premier Ruud Lubbers, door de invloedrijke CDA'er Anton Zijderveld en door de politicoloog Arend Lijphart die met zijn politicologische standaardwerk *Verzuiling, pacificatie en Kentering in de Nederlandse politiek* (1967) de verzuiling in Nederland treffend had beschreven.[1]

Anton Zijderveld schreef bijvoorbeeld: "Zeker voor de katholieken was de verzuiling destijds het middel bij uitstek om te emanciperen en met behoud

[1] Lees hiervoor het standaardwerk van politicoloog Arend Lijphart, Verzuiling, pacificatie en Kentering in de Nederlandse politiek (1967, met een update in 1990. De volledige tekst is hier te lezen: http://dbnl.nl/tekst/lijp001verz01_01/lijp001verz01_01.pdf

van eigen identiteit in de samenleving te integreren. (..) Gezien dit succesvolle emancipatie- en integratieproces ligt het voor de hand ook de islamieten in ons land op te roepen via verzuiling te emanciperen en daardoor te integreren."[2]

Anderen zagen niets in dit model. De zuilen van katholieken en arbeiders hadden namelijk emanciperend kunnen werken, dankzij het bestaan van andere, inmiddels grotendeels verdwenen zuilen. Bovendien zou een islamitische zuil als emancipatiemodel niet functioneren omdat Nederlandse moslims een gebrek aan hoogopgeleid kader hadden.

Een belangrijke belemmering voor het ontstaan van een islamitische zuil was de heterogeniteit van de moslimgemeenschap in Nederland. Nederlandse moslims behoren namelijk niet alleen tot diverse hoofdstromingen, rechtsscholen, aftakkingen en mystieke genootschappen van de islam, maar ook tot verschillende etnische groeperingen.

Een islamitische zuil is er tot nu toe niet gekomen en zal er waarschijnlijk ook nooit komen. Daarvoor zijn de miljoen Nederlandse moslims te veel verdeeld in tientallen, misschien wel honderden elkaar beconcurrerende groepen en stromingen. De Nederlandse polder zal hoogstens vele kleine islamitische zuilen (blijven) kennen.

Van Mat tot Minaret

Deze heterogeniteit van de islam in Nederland werd ook goed zichtbaar in het boek Van Mat tot Minaret (1992), een studie van Arabist en islamoloog Nico Landman naar de institutionalisering van de islam in Nederland.[3] Dit bijzonder uitgebreide en zorgvuldig samengestelde boek maakte niet-moslims, maar ook moslims wegwijs in de georganiseerde islam in Nederland.

Het boek van Landman heeft nooit een echt vergelijkbaar vervolg gekregen[4], terwijl er sinds het begin van de jaren '90 toch een hoop veranderd is.

---

[2] A. Zijderveld, Minderheden in Nederland meest gebaat bij verzuiling, in NRC van 23 december 1991

[3] Nico Landman, Van mat tot minaret, de institutionalisering van de islam in Nederland, VU, Amsterdam, 1992

[4] Algemene deelstudies naar de institutionalisering van de islam in Nederland die in de tussentijd wel verschenen zijn bijvoorbeeld: Nederland en zijn islam van Rath (et al.) uit 1996, Wie is wie in islamitisch Nederland van Stichting Islam en Burgerschap uit 2004; Nederlandse moslims: Van migrant tot burger van Douwes, de Koning en Boender uit 2005 en Doe mij maar een moslim, van Timke Visser uit 2007. Verder verschenen enkele specifieke studies over de institutionalisering

Het aantal moslims in Nederland is in vergelijking met het begin van de jaren '90 (400.000-500.000 moslims) verdubbeld. Tweede, derde en soms vierde generatie migranten zijn actief geworden in islamitische organisaties. Enerzijds is er een groeiende groep die niet of nauwelijks meer gelooft, terwijl er tegelijkertijd sprake is van nieuwkomers en een toename van het aantal bekeerlingen en/of van jongeren die kiezen voor een orthodoxere variant van de islam dan hun ouders.

De opkomst van het internet heeft daarnaast een grote impact gehad op de wijze waarop Nederlandse moslims zich organiseren, met elkaar communiceren en contacten onderhouden met islamitische gemeenschappen binnen en buiten Nederland.

Tot slot is er, veel meer dan begin jaren '90, sprake van een maatschappelijk en politiek debat over de positie van islam en moslims in Nederland. Of het nu gaat over de komst of verbouwing van een moskee, de lange arm van Ankara en Rabat, radicaliserende islamitische jongeren, of juist om de discriminatie van moslims: er wordt volop over moslims en hun organisaties gesproken. Ook ontwikkelingen in het buitenland, waaronder terroristische aanslagen in vooral Europa, de golfoorlogen, the War on Terror, het Israëlisch-Palestijns conflict, de oorlog in Syrië en de komst van vluchtelingen uit islamitische landen, zijn van invloed op het Nederlandse debat en op de wijze waarop moslims zich in Nederland hebben georganiseerd.

Ontwikkeling van islamitische instituties na 1990

Met dit onderzoek willen we inzicht bieden in het ontstaan en de ontwikkeling van islamitische instituties in Nederland en in factoren binnen en buiten de moslimgemeenschappen die van invloed zijn op deze instituties. De nadruk ligt daarbij op de periode na 1990. Ons onderzoek loopt tot juli 2016 en eindigt dus voor de Turkse coup op 15 juli 2016, waarvan we de gevolgen niet behandelen. Wel hebben we een aantal andere discussies tijdens de schijf- en redactiefase 'bijgewerkt' tot 28 februari 2017.

Onderwerpen die aan de orde komen zijn onder andere demografische ontwikkelingen, moskeeën, moskeekoepels, imams en imamopleidingen, islamitisch onderwijs, islamitische omroepen en andere media, islamitische

van de Turkse islam en stromingen, zoals die van Doomernik, Sunier en Canatan (zie voor een veel uitgebreider overzicht van onderzoek en literatuur hoofdstuk 5 paragraaf 8).

politieke partijen en andere islamitische organisaties. Bij een aantal politiek gevoelige deelthema's, waaronder radicalisering, 'ongewenste' beïnvloeding van moskeeën (imams en financiering) en de discussie over salafisme, wordt meer dan bij andere onderwerpen gerefereerd aan het overheidsbeleid.

We gaan uitgebreid in op de maatschappelijke en politieke context, het islamdebat en de effecten daarvan op de institutionalisering van de islam in Nederland. Ook staan we stil bij het langzaam verdwijnen van de eerste generatie bestuurders en de opkomst van een nieuwe generatie van in Nederland geboren en getogen moslims. Wat voor effect heeft de opkomst van de tweede en derde generatie bestuurders op de organisaties?

We proberen tot slot ook voorzichtig een antwoord te geven op de vraag hoe de institutionalisering van de islam in Nederland zich de komende decennia zal gaan ontwikkelen.

Werkwijze

Het zijn vragen die goed zouden kunnen zijn voor het vullen van meerdere proefschriften. Zoveel tijd hadden we niet. We hebben ons daarom geconcentreerd op vooral de hoofdstromingen van de Turks Nederlandse en de Marokkaanse Nederlandse moslims. Daarnaast hebben we relatief veel aandacht besteed aan de positie en de rol van bekeerlingen.

We hebben ons onderzoek gebaseerd op:

- Literatuur (wetenschappelijke publicaties, publicaties in reguliere media, op het internet en uiteenlopende publicaties van de overheid)
- Interviews met ruim 50 bekende en minder bekende moslims (variërend van praktiserend tot niet (meer) praktiserend), maar ook met wetenschappers, bestuurders en journalisten

Daarnaast hebben we rijkelijk kunnen putten uit eigen ervaring. Allebei zijn we sinds het begin van de jaren '90 actief werkzaam in dit veld. We onderhouden sinds die tijd contacten met tal van islamitische organisaties. We kennen bestuurders, imams en bezoekers van moskeeën en koepels van uiteenlopende stromingen, maar onderhouden ook contacten met seculiere en ex-moslims en met islamitische scholen en islamitische media.

We waren getuige van diverse succesvolle en minder succesvolle projecten, van bestuurlijke conflicten, van de effecten van het islamdebat op organisaties en

van vele kleine gebeurtenissen die illustratief zijn voor de wijze waarop moslims in Nederland eigen instituties (proberen te) vormen.

We waren aanwezig bij de debatten die volgden op de Lüzerner rede van Frits Bolkestein in 1991 en waren betrokken bij de daaropvolgende oprichting van de Bijzondere Leerstoel Islam waarbij dezelfde Bolkestein een rol speelde. Veel later dronken we met Job Cohen en moskeebestuurders koffie (geen thee) in de moskee, maakten we van dichtbij het drama rond de Westermoskee mee, gaven we trainingen aan moskeebestuurders, keken we met salafistische jongeren naar Submission en Fitna en ontwikkelden, coördineerden en beschreven programma's in moskeeën om radicalisering én uitsluiting van moslimjongeren te voorkomen en tegen te gaan.

Over deze persoonlijke ervaringen doen we in dit rapport geen verslag, maar ze vormen wel een onlosmakelijk onderdeel van onze bagage. Het heeft er ook toe geleid dat we, omdat we meestal werkzaam zijn geweest in Amsterdam, misschien iets vaker dan wij oorspronkelijk gewild hadden, refereren aan islamitische organisaties in deze stad.

Geïnterviewden

We zijn erg veel dank verschuldigd aan al die mensen die hun kostbare tijd en kennis aan ons ter beschikking hebben gesteld voor een interview. Hoewel we niet uit alle gesprekken citeren, zijn ze voor ons allemaal bijzonder waardevol geweest.

We hebben er bewust voor gekozen veel van de citaten die de interviews opleverden te gebruiken, omdat ze illustratief zijn en de tekst verlevendigen.

Enkele respondenten wilden om uiteenlopende redenen niet met naam en toenaam in het rapport genoemd worden. Daar hebben wij begrip voor. Hun citaten zijn geanonimiseerd. Een enkeling heeft, in overleg, een andere naam gekregen.

Leeswijzer

In hoofdstuk 2 geven we een (2.1.) korte geschiedenis van moslims in Nederland, (2.2.) het aantal moslims in Nederland, (2.3.) de etnische diversiteit onder moslims in Nederland en (2.4.) een korte introductie op de belangrijkste islamitische stromingen.

Hoofdstuk 3 gaat over het 'islamdebat' vanaf 1990 en de wijze waarop Nederlandse moslims en hun organisaties daarop reageerden. Na een (3.1.) inleidende paragraaf, gaan we in op (3.2.) het principe van scheiding van Kerk en Staat. Daarna van 3.3. tot en met 3.20 geven we een schets van personen of gebeurtenissen die van invloed zijn geweest op het debat over de islam in Nederland en de positie van moslims en hun organisaties. Twee keer maken we hierbij een uitstapje naar het antiradicaliseringsbeleid.

In hoofdstuk 4 staan moskeeën als belangrijkste en vaak ook meest zichtbare uiting van de institutionalisering van de islam in Nederland centraal. Daarbij is aandacht voor (4.1) de geschiedenis, (4.2) aantallen en verscheidenheid in etniciteit, rol en functie, denominatie en architectuur. Verder komt de manier waarop moskeeën worden (4.5.) gefinancierd, hoe en in welke verbanden (contactorganen/koepels) ze zijn georganiseerd, hoe er gereageerd wordt op plannen voor vestiging en de relatie die moskeeën hebben met andere migratielanden en/of het land van herkomst aan de orde.

Hoofdstuk 5 behandelen we achtereenvolgens (5.1.) de landelijke interetnische koepels, in het bijzonder het CMO, de belangrijkste (5,2.) Turkse en (5.3.) Marokkaanse koepelorganisaties, (5.4.) salafistische organisaties, (5.5.) organisaties van bekeerlingen, (5.6.) andere etnische groepen en (5.7.) de regionale koepelorganisaties met bijzondere aandacht voor de bekendste regionale koepel: het Rotterdamse SPIOR.

In hoofdstuk 6 staan we stil bij de (6.1.) imams en (6.2.) de imamopleidingen. In dit hoofdstuk bespreken we (6.1.1.) de (veranderende) kerntaken van de imam, (6.1.2) invloed uit het buitenland, (6.1.3.) verwachtingen van nieuwe generaties en de verwachtingen van imams als het gaat om (6.1.4) integratie en (6.1.5.) een buffer vormen tegen radicalisering en extremisme. Vervolgens hebben we het over (6.1.6.) opruiende predikers en haatimams en (6.1.7.) blikken we vooruit op de toekomst.
Daarna kijken we naar imamopleidingen. Achtereenvolgens komen (6.2.1.) de relatie met integratie aan de orde, (6.2.2. en 6.2.3.) de verdeelde reacties op de eerste opleidingen en (6.2.4.) enkele gedachten bij de nieuwe opleiding.

In hoofdstuk 7 een (7.1.) stand van zaken in het islamitische onderwijsveld, (7.2.), islamitisch basisonderwijs, (7.3.) islamitisch voortgezet onderwijs, (7.4.) islamitische Hbo-opleidingen en (7.5) islamitische opleidingsinstituten.

In hoofdstuk 8 behandelen we de islamitische media. Na een (8.1.) algemene

inleiding, beschrijven we de (8.2.) geschiedenis van de islamitische omroepen en (8.3.) islamitische initiatieven op het internet.

Hoofdstuk 9 staat stil bij de islamitische organisatievorming in de politiek. In de eerste paragraaf (9.1.) gaat het over de vraag of moslims deel mogen nemen aan verkiezingen. Vervolgens (9.2.) geven we een overzicht van de eerste Nederlandse islamitische politici. Daarna (9.3.) behandelen we islamitische landelijke en lokale partijen.

Nederlandse moslims hebben in de loop der jaren de meest uiteenlopende organisaties opgericht. In hoofdstuk 10 verkennen we kort en vluchtig de organisatievorming op andere grondslag. Achtereenvolgens behandelen we: (10.1) vrouwenorganisaties, (10.2) jongerenorganisaties, (10.3) LHBT-organisaties, (10.4) ouderenorganisaties, (10.5) hulp- en welzijnsorganisaties en (10.6) organisaties die werkzaam zijn op het terrein van voeding en gezondheid. Tot slot schenken we ook kort aandacht aan de shariarechtbanken (10.7).

In het laatste hoofdstuk, hoofdstuk 11 een poging vooruit te blikken. (11.1) Hoe snel zal de groep moslims in Nederland groeien en (11.2) hoe is deze groep samengesteld? (11.3 en 11.4) Wat is het effect van het islamdebat geweest en wat voor rol zal dit debat verder spelen? (11.5) Wat voor gevolgen heeft het langzaam verdwijnen van de eerste generatie moslims? (11.6) Hoe zal deze nieuwe generatie invulling geven aan haar geloof en (11.7 en 11.8) hoe zullen zij zich organiseren? (11.9) Ontstaan er nieuwe type instituties? We sluiten af met suggesties voor onderwerpen waar vervolgonderzoek naar gedaan kan worden.

In de bijlagen tenslotte vindt u een overzicht van gebruikte afkortingen, een tijdlijn, geraadpleegde bronnen en een lijst met geïnterviewde personen.
Amsterdam, september 2017

Roemer van Oordt en Ewoud Butter zijn allebei politicoloog en werken als zelfstandig onderzoeker, adviseur, projectontwikkelaar en publicist. Beiden schrijven voor het weblog Republiek Allochtonië.

2. Moslims in Nederland: aantallen en stromingen

In dit hoofdstuk een (2.1.) korte geschiedenis van moslims in Nederland, (2.2.) het aantal moslims in Nederland, (2.3.) de etnische diversiteit onder moslims in Nederland en (2.4.) een korte introductie op de belangrijkste islamitische stromingen.

2.1. Korte geschiedenis van moslims in Nederland

Voorzover bekend zijn er vanaf de 16e eeuw moslims in de Nederlanden. Het ging in die tijd vooral om Ottomaanse en Perzische handelaren. Vanaf de 17e eeuw waren er ook bekeerlingen in de Nederlanden. Zij werden destijds door hun christelijke omgeving als 'afvalligen' beschouwd en werden ook wel 'Turks' genoemd, omdat het grootste deel van Noord-Afrika onderdeel was van het toenmalige Ottomaanse Rijk. Uit die tijd komt de uitdrukking 'liever Turks dan Paaps'.[5] Een bekende bekeerling uit deze tijd was de Hollandse piraat Ivan Dirkie de Veenboer die zich aan het begin van de 17e eeuw bekeerde tot de islam en verder door het leven ging als Sulayman Reis en admiraal werd van de Turkse vloot.

In het artikel *The Republic's Renegades: Dutch Converts to Islam in Seventeenth-Century Diplomatic Relations with North Africa* beschrijft Maartje van Gelder hoe de eerste Nederlandse bekeerlingen fungeerden als informanten, tussenpersonen en soms informele diplomaten voor de Nederlandse Republiek bij de contacten met Noord-Afrika.[6]

In 1641 werd de eerste Nederlandse Koranvertaling uitgeven door de Hamburgse boekverkoper Barent Adriaensz Berentsma. Deze versie was in zijn geheel gebaseerd op de Duitse vertaling van Salomon Schweigger uit 1616. Op de eerste bladzijde werd de lezer gewaarschuwd voor de inhoud:

---

[5] De Nederlandse Watergeuzen die destijds tegen het katholieke Spanje streden, verklaarden destijds ´Liever Turks dan paaps´ te zijn. Met de leus werd de relatieve godsdienstvrijheid in het Ottomaanse Rijk benadrukt in vergelijking met het bewind van Filips II. De dichter Jan Fruytiers schreef in 1577: "Waer door oock sommige van hun op desen tijt silvere halve Manen droeghen, daer op stont *Liever Turcks dan Paus*, want sy achteden des Paeus tyrannie grooter dan des Turckes, die noch wel der luyder conscientien onder tribuyt onghedwonghen laet, ende ymmers soo wel oft beter zijn gheloove houdt dan de Paeus."
http://web.archive.org/web/20111005115648/http://dutchrevolt.leiden.edu/dutch/spreuken/Pages/liever%20turks.aspx

[6] Gelder, M. van (2015), The Republic's Renegades: Dutch Converts to Islam in Seventeenth-Century Diplomatic Relations with North Africa in Journal of Early Modern History, Volume 19

> "Hieruyt kont ghy verstaen ende vernemen, wanneer ende van waer haer valsche Prophete Mahometh synen oorspronck ende begin genomen heeft, ende met wat gelegentheyt die selve dit sijn fabelwerck, lacherlicke ende dwaesachtighe leere gedicht ende gevonden heeft: want hier in vindt ghy van alle sijn Droomen, listen ende practijcken, ende alle sijn verleydische menschenvonden." [7]

Volkstelling

Hoewel er na de kolonisatie van Indonesië in de 16e en 17e eeuw in de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden en het latere Koninkrijk der Nederlanden vele miljoenen moslims woonden, werd pas bij de volkstelling in 1879 voor het eerst melding gemaakt van moslims in Nederland: dertien mannen en zesendertig vrouwen gaven zich destijds op als „Mahomedaan".[8] Vermoedelijk ging het om personen afkomstig uit Nederlands-Indië.

Na de Tweede Wereldoorlog steeg het aantal moslims door de komst van Molukkers, voornamelijk oud-militairen van het Koninklijk Nederlands Indisch Leger (KNIL) en hun families. In 1954 werd een islamitisch Moluks woonoord geopend: Wyldemerk bij het Friese Balk (zie ook hoofdstuk 4).

In de geschiedenis van de islam in Nederland heeft de Ahmadiyya-beweging[9] in de naoorlogse periode een pioniersfunctie vervuld. Hun Holland Mission is sinds 1947 in Den Haag actief.[10] In Nederland waren aanvankelijk vooral Pakistaanse Nederlanders, Hindoestaanse Surinamers en bekeerlingen bij deze beweging aangesloten, maar tegenwoordig ook andere etnische groepen.[11]

Vanaf 1960 kwamen Turkse en Marokkaanse arbeidsmigranten naar Nederland en nam het aantal moslims snel toe. Toen de voormalige Nederlandse kolonie in 1975 Suriname onafhankelijk werd, maakte een grote groep Surinamers, waaronder ook moslims, gebruik van de mogelijkheid zich in Nederland te vestigen. Volgens een schatting van het SCP in 2012 is

---

[7] https://www.staff.science.uu.nl/~gent0113/islam/koran_vertalingen_1.htm
[8] http://www.volkstelling.nl/nl/volkstelling/imageview/VT187912H5/index.html
[9] Zie ook hoofdstuk 4 over moskeeën en hoofdstuk 5 over islamitsche koepelorgansiaties
[10] Jan Slomp; Islam in Nederland, in: Jacques Waardenburg (red.), Islam: norm, ideaal en werkelijkheid
[11] Interview met Safeer Siddiqui op 29 maart 2016

ongeveer 10% van de Surinaamse Nederlanders moslim.[12]

Vanaf de jaren tachtig kwamen er ook groepen vluchtelingen en asielzoekers uit islamitische landen als Afghanistan, Iran, Irak, Somalië en Syrië naar Nederland.

2.2. Aantal moslims

Na de volkstelling in 1879 groeide het aantal moslims gestaag. Op grond van de jaartellingen, maakte geograaf Knippenberg in *De Religieuze Kaart van Nederland* (1992) het volgende overzicht van het aantal moslims in Nederland.

Moslims in Nederland 1879-1971: aantal en bevolkingsaandeel[13]

Jaar	Aantal	%	Jaar	Aantal	%
1879	49	0,00	1930	445	0,01
1889	47	0,00	1947	300	0,00
1899	29	0,00	1960	1399	0,01
1909	54	0,00	1971	53975	0,41
1920	203	0,00			

Na 1971 werd er vanwege bezwaren in verband met de privacy en een snelgroeiend deel van de bevolking dat niet meer deelnam, geen volkstelling meer gehouden.

Het CBS maakte in de jaren daarna een schatting van het aantal moslims op basis van onder andere de laatste volkstelling en de aanname dat het percentage moslims onder de hier wonende herkomstgroepen net zo groot is als in het herkomstland. Aan het begin van deze eeuw werd niet deze methode niet meer als nauwkeurig beschouwd. Het CBS schreef hier in 2009 over:

> "Zo is aangenomen dat het percentage islamieten onder de hier wonende herkomstgroepen net zo groot is als in het herkomstland. Die aanname lijkt niet reëel. Vooral bij de 'overig' niet-westerse allochtonen (anders dan Turken, Marokkanen,

[12] Maliepaard, M. Gijsberts, M. (2012), Moslim in Nederland. Den Haag: SCP
[13] H. Knippenberg, De religieuze kaart van Nederland, Assen, 1992, p. 275 (gebaseerd op de volkstellingen)

> Surinamers en Antillianen) gaat het vaak om mensen die uit hun land zijn gevlucht. Zij vormen geen representatieve afspiegeling van de bevolking van het herkomstland en zijn niet zelden juist vanwege hun afwijkende geloofsopvattingen vertrokken. (..) Zo rekent bijvoorbeeld zo'n 40 procent van de in Nederland aanwezige Iraniërs zich tot de islam, terwijl het aandeel islamieten in Iran zelf 98 procent is."[14]

Het CBS maakte na 2007 gebruik van de resultaten van het jaarlijkse Permanent Onderzoek Leefsituatie (POLS), waarin het CBS via een enquête vraagt naar de kerkelijke gezindte, inclusief de islam. Deze nieuwe methode leidde tot een lagere schatting van het aantal moslims. Dacht het CBS in 2004 nog dat er 944.000 moslims in Nederland woonden, in 2007 schatte het CBS het totaal aantal Nederlandse moslims lager: op 825.000 moslims, zo'n 5% van de bevolking.

In 2015 maakte het CBS een nieuwe schatting, deze keer op grond van de Enquête Beroepsbevolking (EBB), waaraan in de periode 2010–2014 circa 460 duizend volwassen personen (18 jaar of ouder) hadden meegewerkt. Volgens deze enquête zou 4,9% van de Nederlanders boven de 18 jaar, dat zijn 660.000 volwassenen, zichzelf als moslim beschouwen.[15]

Het aantal Nederlanders onder de 18 dat te beschouwen is als moslim schatten wij, met dank aan migratiespecialist Flip van Dyke, op 337.000.[16] Dit is inclusief kinderen van de derde generatie, voornamelijk met Turks-Nederlandse of Marokkaans-Nederlandse ouders. Dit betekent dat er in totaal in 2014 967.000 moslims in Nederland woonden, zo'n 5,75% van de bevolking. Inmiddels, in 2016, schatten wij dat ongeveer een miljoen Nederlanders zichzelf als moslim beschouwen.

In 54 gemeenten ligt het aantal moslims boven het landelijk gemiddelde. Gemeenten met een relatief hoge concentratie moslims van 10 tot 14 procent zijn Den Haag, Rotterdam, Leerdam, Schiedam, Amsterdam, Maassluis, Bergen

---

[14] CBS (2009), Religie aan het begin van de 21e eeuw, Den Haag/Heerlen
[15] H.Smeetsch, C. van Mensvoort (2015), Religieuze betrokkenheid van bevolkingsgroepen 2010-2014, CBS: Den Haag/Heerlen
[16] http://www.republiekallochtonie.nl/blog/feiten/ongeveer-660-000-volwassen-nederlanders-beschouwen-zichzelf-als-moslim

op Zoom, Tiel en Utrecht.[17] In 331 gemeenten ligt het percentage (ver) onder dit gemiddelde.

Niet alle Nederlanders die zichzelf als moslim beschouwen, zijn ook praktiserend moslim. Uit het onderzoek 'Religieuze betrokkenheid van bevolkingsgroepen 2010-2014' bleek dat 39% van de volwassen Nederlandse moslims regelmatig een moskee bezoekt en ongeveer 50% 'zelden tot nooit'.[18]

Er is een groep Nederlandse moslims die door bekeerling Jan Beerenhout 'muslims in name only' wordt genoemd. Het gaat om moslims die niet meer geloven en/of niet aan de religieuze verplichtingen voldoen, maar zich nog wel 'cultureel moslim','seculier moslim' of 'ongelovig moslim' beschouwen. Hoe groot deze groep is, is niet bekend. Jan Beerenhout: "Men zegt dat er 1 miljoen moslims in Nederland zijn; er zijn ongeveer 350.000 belijdend moslims, die zich zo strikt mogelijk aan de islamitische voorschriften volgens de vijf zuilen houden."[19]

Groei van het aantal moslims

Het is moeilijk te voorspellen in welke mate het aantal moslims in Nederland de komende decennia zal groeien. Het Nederlands Demografisch Instituut (NIDI) voorspelde in 2007 dat wanneer het aandeel van moslims onder niet-westerse en westerse allochtonen de komende decennia niet zou veranderen, het aandeel moslims in de bevolking zou toenemen van vijf procent in 2006 naar 7,6 procent in 2050. In totaal zouden er dan in 2050 1.3 miljoen moslims in Nederland wonen. Wanneer de migratie- en geboortecijfers aanzienlijk zouden stijgen, dan zou het aandeel moslims volgens het NIDI toenemen tot ruim 11 procent van de bevolking in 2050.[20]

Het PEW Research Centre heeft ook een prognose gemaakt.[21] Dit onderzoeksbureau ging uit van één miljoen moslims in Nederland in 2010 (6% van de bevolking) en schatte dat dit aantal zou stijgen tot 1,6 miljoen in 2050 (9,4% van de bevolking). Volgens het PEW Research Centre zal het aantal

---

[17] H. Smeetsch (2014), De Religieuze kaart van Nederland, CBS: Den Haag/Heerlen
[18] H. Smeetsch, C. van Mensvoort (2015), Religieuze betrokkenheid van bevolkingsgroepen 2010-2014, CBS: Den Haag/Heerlen
[19] Aanvulling van Jan Beerenhout. Deze gaf hij als reactie op de concepttekst.
[20] J. de Beer (2007), Nederlandse moslims blijven in de minderheid, in: Demos, jaargang 23, oktober/november, pp. 1-5
[21]http://globalreligiousfutures.org/countries/netherlands/religious_demography#/?affiliations_religion_id=0&affiliation=&affiliations_year=2020

christenen in Nederland in dezelfde periode afnemen van 8,4 miljoen (50,6%) in 2010 tot 6,75 miljoen van de bevolking (39,6%) in 2050.

Het PEW Research Centre rekent op een vruchtbaarheidscijfer voor moslims in Nederland van 2,4, dalend in de periode tot 2050 tot 2,3. Dit cijfer is zeer waarschijnlijk aan de hoge kant. Het CBS geeft geen aparte vruchtbaarheidscijfers van moslima's, maar wel van Turks Nederlandse en Marokkaans Nederlandse vrouwen. Uit deze cijfers blijkt dat de vruchtbaarheidscijfers onder deze groepen de afgelopen jaren fors zijn gedaald en steeds minder verschillen met Nederlandse vrouwen zonder migratie-achtergrond. In 2016 was het vruchtbaarheidscijfer voor Marokkaans Nederlandse vrouwen 2,3, voor Turks-Nederlandse vrouwen 1,8 en voor autochtone vrouwen 1,7. Doorgaans wordt aangenomen dat het vruchtbaarheidscijfer 2,1 nodig is om een bevolkingsgroep in stand te houden.[22]

De toename van het aantal moslims ligt aanmerkelijk lager dan de groei van de groep Nederlanders die niet aan een religie zijn verbonden. Volgens het PEW Research Centre waren dit er 6,99 miljoen (42,1%) in 2010. In 2050 zal bijna de helft van de Nederlandse bevolking zich niet meer verwant voelen met een religie (8,38 miljoen Nederlanders, 49,1%).[23]

Wereldwijd zal het aantal religieuzen juist toenemen volgens PEW. Tegen 2050 zullen er naar schatting zo'n 2,8 miljard moslims (30 procent van de wereldbevolking) en zo'n 2,9 miljard christenen (31 procent van de wereldbevolking) zijn.

2.3. Etnische diversiteit

In weinig landen ter wereld zal de etnische en religieuze diversiteit onder moslims zo groot zijn als in Nederland. Niet alleen omdat diverse religieuze stromingen van de islam in Nederland vertegenwoordigd zijn, waarover later meer, maar ook omdat deze stromingen op lokaal niveau, onder invloed van culturele tradities, lokale geschiedenis of sociaaleconomische situaties vaak

[22]http://statline.cbs.nl/Statweb/publication/?DM=SLNL&PA=83307NED&D1=3&D2=0-2,4-5,16-17,19-20&D3=0&D4=0,l&HDR=T,G2,G3&STB=G1&VW=T
[23]http://globalreligiousfutures.org/countries/netherlands/religious_demography#/?affiliations_religion_id=0&affiliation=&affiliations_year=2020

een verschillende invulling krijgen. De socioloog David Pinto verwoordde dat tijdens een interview als volgt:

> "Een religie is als een rivier en neemt de kleur aan van de grond waarover zij stroomt. Voor mij zijn mijn Marokkaanse roots bijvoorbeeld bepalender voor mijn gedrag dan mijn joodse roots. Ik ben opgegroeid in Marokko en herken veel gedrag van Marokkaanse Nederlanders. Job Cohen en Hedy d' Ancona zijn net als ik joods, maar hun gedrag is voornamelijk Nederlands."[24]

Moslims in Nederland zijn afkomstig uit tientallen verschillende landen, waarvan Turkije en Marokko met voorsprong de belangrijkste zijn. Uit cijfers van 2011 bleek dat 94% van de Turkse en 97% van de Marokkaanse Nederlanders zichzelf als moslim beschouwt. [25] Van de Turkse- en Marokkaanse Nederlandse geeft 89% aan soennitisch te zijn (89%), maar er is ook een groep die zich alleen 'moslim' noemt zonder zich onder een stroming te scharen, of die zich tot een kleinere islamitische stroming rekent. Van de Turks-Nederlandse moslims noemde bijvoorbeeld 7% zich aleviet.

Hieronder een grove schatting van het aantal moslims per herkomstgroep in 2016, op grond van het aantal inwoners op 1 januari 2016 (gegevens CBS) en het deel van deze groepen dat in eerdere onderzoeken aangaf zichzelf als moslim te beschouwen.[26] Duidelijk is dat Turkse en Marokkaanse Nederlanders samen driekwart van de Nederlandse moslims vormen. Het totaal aantal moslims op 1 januari 2016 zou op grond van deze schatting 993.000 zijn.

---

[24] Dit interview is ook gepubliceerd op Republiek Allochtonië: http://www.republiekallochtonie.nl/blog/opinie/david-pinto-er-zou-een-taboe-moeten-rusten-op-de-discussie-over-de-islam.
[25] Mieke Maliepaard en Mérove Gijsberts (2012), Moslim in Nederland 2012, Den Haag: SCP
[26] Hiervoor is behalve van Moslim in Nederland (SCP, 2012) gebruik gemaakt van Naar een nieuwe schatting van het aantal islamieten in Nederland van Marieke van Herten en Ferdy Otten in: Bevolkingstrends 3e kwartaal 2007, CBS en van H. Smeetsch, C. van Mensvoort (2015), Religieuze betrokkenheid van bevolkingsgroepen 2010-2014, CBS.

Herkomstgroep	Aantal inwoners x 1000 per 1-1-2016	% moslims	Aantal moslims x 1000
Autochtonen	13.227	0,1%	13
Westerse allochtonen	1.650	2,2%	36
Niet-westerse allochtonen	2.097	45%	944
Waarvan			
Turken	397	94%	373
Marokkanen	386	97%	374
Afghanen	44	85%	37
Somaliërs	39	93%	36
Surinamers	349	10,1%	35
Irak	56	61%	34
Iran	38	34%	13
Overig	788	10,4%	82

2.4. Religieuze diversiteit; islamitische stromingen

Moslims vormen volgens PEW Research ongeveer een kwart van de wereldbevolking. De meerderheid is soennitisch (87%-90%) en 10-13% is shi'itisch.[27] Beide stromingen vallen uiteen in tientallen, misschien wel honderden substromingen.

Er zijn boekenkasten vol geschreven over deze verschillende stromingen binnen de islam. Wij noemen er hier slechts een beperkt aantal en dan vooral degenen die het meest relevant zijn in Nederland. Voor een veel uitgebreid(er) overzicht, verwijzen wij bijvoorbeeld naar het werk van de islamoloog Jacques Waardenburg. [28]

Er bestaan binnen de islam een aantal hoofdstromingen. Het onderscheid tussen de twee belangrijkste stromingen, het soennisme en het shi'isme

[27] http://www.pewforum.org/2009/10/07/mapping-the-global-muslim-population/
[28] Jacques Waardenburg (1984), Islam: Norm, ideaal en werkelijkheid. Weesp: Het Wereldvenster

ontstond naar aanleiding van een conflict over de opvolging van Mohammed. Shi'ieten geloven dat er een bloedlijn moet zijn tussen de opvolger en de profeet, terwijl dit voor soennieten niet noodzakelijk is.

De profeet had, ondanks negen vrouwen, geen mannelijke afstammeling; zijn enige zoon was jong overleden. Wel was zijn neef Ali kandidaat. Maar de meerderheid verkoos Mohammeds vriend, Aboe Bakr als opvolger en niet zijn neef Ali. Uiteindelijk werd Ali toch de vierde kalief. Hij werd in 661 vermoord, evenals later zijn tweede zoon Hussein, in 680 tijdens de slag bij Kerbala. Na een kleine dertig jaar resulteerde Hussein's dood in het ontstaan van twee hoofdstromingen: het shi'isme en het soennisme. Ali en Hoessein worden door de shi'ieten nog steeds vereerd als de twee grote martelaren.

De overgrote meerderheid (ca. 85%) van de moslims is soenniet. Voor hen is het belangrijk het leven van Mohammed zo getrouw mogelijk te volgen. Hierdoor zijn de Hadith, die de leefgewoonten van Mohammed beschrijven, een essentiële leidraad voor soennieten. Het soennisme kent vier grote *madhahibs*, rechtsscholen (richtingen):

- **Hanafieten** (vooral in Turkije, Pakistan, India, Afghanistan, Egypte en West-Afrika)
- **Malikieten** (vooral in Noord- en West-Afrika)
- **Hanbalieten** (vooral op het Arabisch schiereiland)
- **Sjafi'ieten** (vooral in Maleisië en Indonesië)

Daarnaast worden er binnen het soennisme diverse sub-stromingen onderscheiden, bijvoorbeeld de volgende twee hanbalitische stromingen:

- Het **salafisme**, een stroming die wenst terug te keren naar de zuivere islam en daartoe zoveel mogelijk de as-Salaf as Saalihien (de vrome voorgangers, namelijk Mohammed, zijn metgezellen en de generatie daarna) wil navolgen. Over het salafisme later meer in deze paragraaf. Op salafistische moskee- en koepelorganisaties in Nederland wordt uitgebreid ingegaan in hoofdstuk 4 en 5.
- Het **wahabisme**, een refomistisch-puriteinse stroming die teruggaat op Mohammed ibn Abd al-Wahhaab (1703-1787). Het wahabisme is staatsgodsdienst van Saoedi-Arabië en toont veel overeenkomsten met het salafisme.

Ook het shi'isme kent rechtsscholen, zoals de **jafari**, en sub-stromingen zoals de eerdergenoemde **alevieten**, een grote minderheidsgroep onder Turkse Nederlanders, die enkele overeenkomsten vertonen met de Arabische **alawieten**.
Verder zijn er de **isma'ilieten** of **zeveners** (die in de terugkeer van de zevende Imam geloven) of de **twaalvers**, die geloven dat er twaalf imams met groot gezag zijn geweest. De twaalfde imam, de Mahdi (verlosser), zou mysterieus zijn verdwenen en de twaalvers hopen nog op zijn terugkeer. De Azeri's die in Nederland twee moskeeën beheren zijn twaalver-shi'ieten.

Ook zijn er de **khawarij of charidjieten** die zich onderscheiden van zowel soennisme als shi'isme door de nadruk die wordt gelegd op daden in plaats van dogma's. Zij moeten weinig hebben van rituelen. Tot de sub-stromingen behoren de liberale **mu'tazilieten** en de enige nog bestaande charidjitische gemeenschap, de **ibadieten** (staatsgodsdienst van Oman en aangehangen door sommige berbergroepen in Zuid-West Algerije en op het Tunesische eiland Djerba).

Het **soefisme** is een mystieke, spirituele beweging die binnen zowel soennisme als sjiisme voorkomt. Het soefisme hecht veel belang aan het ontwikkelen van zelfdiscipline en aan spirituele, meditatieve oefeningen. Daarnaast bestaat het *universeel soefisme*, een stroming die door Hazrat Inayat Khan naar Europa en Amerika gebracht werd. Zijn boodschap wordt niet meer specifiek als islamitisch gezien. Volgens Hazrat Inayat Khan komen alle godsdiensten uit één en dezelfde goddelijke bron voort en zijn alle religies uiteindelijk, ondanks verschillende benamingen, op dezelfde God gericht.

Andere stromingen zijn de **ahmaddiya** (Pakistan, West-Afrika, Suriname), de **druzen** (uit het shi'isme voortgekomen in Libanon, Syrië, Israël en Jordanië) en de **Koranische moslims**, die alleen de Koran accepteren en de Hadith verwerpen.

Islamisme of **politieke islam**
'Islamisme' of 'politieke islam' zijn verzameltermen voor verschillende islamitische stromingen (soennitisch en shi'itisch) die er naar streven dat moslims terugkeren naar hun religieuze bronnen *en* politieke (wereldlijke) macht verwerven.

Jongeren die radicaliseren vinden vaak inspiratie bij een aantal islamistische

geleerden uit de 19e en 20ste eeuw, die religieus fundamentalisme vaak combineerden met politiek activisme, meestal gericht tegen de westerse koloniale overheersers en hun cultuur. Enkele voorbeelden:

Al Afghani (1839-1897) was een man die opriep tot solidariteit onder moslims tegenover het opdringende Westen. Hij stelde dat moslims zich konden verenigen door de gemeenschappelijkheid van geloof en levenswijze te herstellen.
Ook *Mohammed Abduh* (1849-1905) en zijn leerling *Rashid Rida* (1865-1935) wilden de islam herinterpreteren op basis van terugkeer naar dé bron, de Koran.
Hassan al Banna (1906-1949) werd weer geïnspireerd door Rida en Abduh. Hij was een anti-imperialist ten tijde van de Britse overheersing in Egypte en streefde naar herstel van de islamitische staat. Hij was oprichter van de **Moslimbroeders** in Egypte, waar ook *Sayyid Qutb* (1906-1966) later actief in werd. Ten tijde van de kolonisatie werd geprobeerd de moslimidentiteit te bevestigen door stelling te nemen tegen de westerse kolonisatoren, daarna werden de imperialisten, de Verenigde Staten en de zionisten uit Israël de 'gemeenschappelijke vijand'.

Salafisme[29]
Vooral sinds de moord op Theo van Gogh wordt er in Nederland vaak over salafisten gesproken wanneer het gaat over islamisme, radicalisering en terreur door moslims. Veel islamitische terroristen van de laatste jaren hebben een salafistische achtergrond, maar daarmee zijn niet alle salafisten terroristen. En die suggestie wordt wel vaak gewekt. Salafisten worden geregeld ten onrechte afgebeeld als een homogene groep die zich gewelddadig tegen het westen verzet.

Het salafisme is de verzamelnaam van soennitische bewegingen waarvoor de vrome voorouders (salaf) als rolmodel fungeren. Met deze voorouders worden de eerste drie generaties van moslims bedoeld: de metgezellen van Mohammed en de twee daaropvolgende generaties na hen. Hierbij wordt verwezen naar een Hadith die wordt toegeschreven aan Mohammed: "De mensen van mijn generatie zijn de beste, dan degenen die hen volgen, en dan degenen die de laatste (dat wil zeggen de eerste drie generaties van moslims) zijn." De term

[29] Vooral in de hoofdstukken over moskeeën en islamitische koepels, maar ook die over imams en hun opleidingen in Nederland en over islamitisch onderwijs wordt regelmatig naar het salafisme verwezen.

salafisme (in het Arabisch: سلفي 'voorgangers of "'vroege generaties') wordt teruggevoerd naar de islamgeleerde *Ibn Taymiyya* die leefde in de 13e en 14e eeuw. Hij pleitte voor een terugkeer naar de salaf om het slechte functioneren van moslims tegen te gaan.

Bid'ah
De Soenna (het voorbeeld van de profeet Mohammed) is het centrale aspect van de salafi doctrine. Iedere stap buiten de Koran en de Soenna betekent dat men zich verwijdert van de gedachte over de *tawheed*, de eenheid van God, terwijl iedere handeling die in overeenstemming is met de Koran en de Soenna, beschouwd kan worden als een daad van aanbidding.

Bid'ah, religieuze vernieuwingen na de tijd van Mohammed, zijn voor salafisten een groot kwaad. Zij geloven dat activiteiten die geworteld zijn in bid'ah niet zullen leiden tot een hemelse beloning en dat zij een gevaar vormen voor de islam. Mohammed zou volgens hen ook gewaarschuwd hebben tegen vernieuwingen van de godsdienst: "Wie innoveert of een vernieuwer huisvest, ontvangt de vloek van Allah, Zijn engelen, en de hele mensheid.

Voor salafi's is ook de de-culturalisering van de islam, het scheiden van cultuur en religie, erg belangrijk. Bepaalde (locale) pre-islamitische culturele gebruiken, zoals een gedwongen huwelijk of de wijze waarop Marokkanen het huwelijk vieren, worden door salafisten buiten de islam geplaatst. Ook keren zij zich tegen ongewenste materialistische en (westers) culturele invloeden.

Nederlandse salafi's zijn vaak jongeren van de tweede generatie die kritisch staan ten opzichte van de religieuze praktijken van hun ouders. Tot deze groep behoren, zo is onze indruk, ook relatief veel bekeerlingen. Voor salafi's is het exact naleven van de voorgeschreven rituelen van groot belang. Niet alleen in gebed, maar in elke activiteit in het dagelijkse leven. Ze hebben er dan ook bijna een dagtaak aan om uit te vinden hoe ze de gedragsregels van 1400 jaar geleden in deze tijd moeten interpreteren. Ze moeten bijvoorbeeld streng letten op hun voeding (ze kijken bijvoorbeeld ook naar voedingsadditieven, de e-nummers), ze moeten water drinken in drie pauzes met de rechterhand, zich volgens strikte voorschriften kleden en drie keer kloppen voordat ze een huis binnengaan. Ook muziek, een schilderij met de afbeelding van een levend wezen erop, of spullen die verkregen zijn door criminele activiteiten, zijn verboden. Gevaarlijk, maar niet verboden zijn: televisie, internet, kranten ('alleen raadplegen als je die echt nodig hebt') en tijdschriften.

Salafistische stromingen
Salafisten verwerpen westerse concepten als de westerse economie, grondwetten en politieke partijen. Islamitische concepten als *dawa* en *sharia* zijn voor hen belangrijker dan een islamitische politieke partij of staat. Toch is de mate waarin ze zich met het wereldse leven en vooral politiek bezighouden tussen salafistische stromingen een onderscheidend twistpunt. Een ander, belangrijk verschil tussen de verschillende salafistische stromingen is hoe er gedacht wordt over de gewelddadige jihad.

Er worden binnen het salafisme twee hoofdstromingen onderscheiden: de **salafiyya ilmiyya** die geweld afwijzen en de **salafiyya jihadiyya** die de mondiale jihad (kleine jihad) propageren tegen zowel het Westen als Arabische regeringen. De leden van deze laatste groep worden ook wel de *takfiri* genoemd. Tot deze groep behoorde bijvoorbeeld Mohammed Bouyeri, de moordenaar van Theo van Gogh.

Binnen de vreedzame Salafiyya Ilmiyya, ook wel de *selefies*, zijn twee stromingen te onderscheiden: er is een stroming die zich alleen bezighoudt met religie en een stroming die zich ook met de politiek bemoeit. De eerste apolitieke groep wordt ook de *salafi dawa* genoemd.

3. Organisatievorming in historisch en maatschappelijk perspectief

Dit lange hoofdstuk gaat over het effect van maatschappelijke en politieke ontwikkelingen op de organisatievorming van moslims in Nederland.

Na een (3.1.) inleidende paragraaf, gaan we in op (3.2.) het principe van scheiding van Kerk en Staat.
Vanaf (3.3) geven we een overzicht van het Nederlandse islamdebat met steeds aandacht voor de rol of reacties van Nederlandse moslimorganisaties. In 3.4 beschrijven we de periode voor 1989, vervolgens (3.5.) de fatwa van Khomeini tegen Salman Rushdie en (3.6.) de eerste Golfoorlog.
In 3.7. beschrijven we onder het kopje 'botsende beschavingen' discussies die geïnitieerd werden door achtereenvolgens Mohamed Rasoel, Frits Bolkestein, Willy Claes, Pim Fortuyn, Paul Scheffer en imam El Moumni.
In 3.8. staan we stil bij de aanslagen van 11 september 2001 en in 3.8 behandelen we de moorden op Pim Fortuyn en Theo van Gogh en de opkomst van Ayaan Hirsi Ali.
Daarna (3.9) behandelen we de eerste periode waarin beleid werd gemaakt om radicalisering en polarisatie te voorkomen. Vervolgens (3.10) behandelen we de Deense cartoon-affaire (en de cartoons van AEL en Gregorius Nekschot en gaan we in op (3.11) het comité van ex-moslims (2007) en de positie van seculiere moslims.
In 3.12. beschrijven we de opkomst van Geert Wilders' PVV en de film Fitna en in 3.13. de processen tegen Wilders en het kabinet met de PVV als gedoogpartner. 3.14 gaat over de discussie over een verbod op ritueel slachten en 3.15. over de aanslag door Anders Behring Breivik en de aanhangers van de Eurabië theorie.
De laatste paragrafen gaan over (3.16) da'wa activisme, (3.17) Syrië-gangers (3.18) een nieuwe fase in het antiradicaliseringsbeleid en (3.19) de aanslagen in Parijs en Brussel. We sluiten dit hoofdstuk af met een paragraaf (3.20) over meer aandacht voor moslimhaat en het meten met twee maten.

3.1. Inleiding

In 1932 werd door Indonesische moslims in Nederland *Perkoempoelan Islam* opgericht. Het is waarschijnlijk de eerste islamitische vereniging in Nederland. De *Perkoempoelan Islam* was wat we later een 'zelforganisatie' of 'migrantenorganisatie' zijn gaan noemen. *Perkoempoelan Islam* hielp Indonesische moslims bij formaliteiten als geboorte, huwelijk, scheiding, ziekte en begrafenis, maar ook bij het schrijven van brieven, vertaalwerk en contacten met de overheid. De vereniging maakte zich hard voor een eigen gebedsruimte en een islamitische begraafplaats. In december 1932 stelde de gemeente Den Haag een stukje grond van de Algemene begraafplaats aan de Kerkhoflaan ter beschikking aan moslims.

Pas veel later, vooral vanaf de jaren '60 en '70 in de vorige eeuw met de komst van 'gastarbeiders' (arbeidsmigranten) uit Turkije en Marokko, ontstonden er veel meer islamitische organisaties in Nederland. Deze organisaties waren in eerste instantie gericht op het faciliteren van ontmoeting en op het vestigen van gebedsruimten. Maar al snel ging het ook over de toelating van imams, de openbare oproep tot gebed, erkenning van islamitische feestdagen, godsdienstonderwijs, islamitische scholen, islamitische media etc. Het leidde in de loop der jaren niet alleen tot moskeeorganisaties, maar ook tot bijvoorbeeld islamitische omroepen, scholen, partijen, zorgcentra, winkels en webfora.

Organisatievorming geschiedt in de eerste plaats om aan de (vermeende) behoeften van een achterban te voldoen. Maar wanneer deze organisatievorming plaatsvindt in de publieke sfeer, dan is ook de maatschappelijke en politieke context relevant.

Moslims die in Nederland organisaties oprichten, doen dat in een omgeving waarin zij een minderheid vormen. Om goed te kunnen functioneren zullen ze door die omgeving erkend of op zijn minst gedoogd moeten worden. Ze krijgen te maken met wet- en regelgeving, maar ook met bijvoorbeeld buren, buurtbewoners, bezoekers, collega's, consumenten etc. die niet islamitisch zijn of tot een andere islamitische stroming behoren.

Behalve met deze Nederlandse context, hebben Nederlandse moslims ook te maken met een internationale context, zoals internationale conflicten, banden

met internationale organisaties, herkomstlanden, buitenlandse geleerden of financiers.

De wijze waarop moslims zich in Nederland organiseren, wordt dus mede bepaald door de maatschappelijke en de politieke context waarin deze organisatievorming plaatsvindt. Belangrijk daarin is hoe deze organisatievorming van moslims door de omringende samenleving wordt ervaren. Hierin is het maatschappelijk debat over de islam in Nederland leidend. Dit debat is daarom van invloed op de positie van moslims in Nederland en op de wijze waarop zij zich georganiseerd hebben.

In dit hoofdstuk schetsen we in grote lijnen dit maatschappelijke debat. We gaan hierbij vooral in op de periode nadat Ayatollah Khomeiny een fatwa had uitgesproken over Salman Rushdie. Dat was de eerste keer dat er sprake van een brede discussie over de islam. Sindsdien, en zeker de laatste 15 jaar, is er sprake van een levendig en geregeld heftig maatschappelijk en politiek debat over de islam en moslims in Nederland.

Voordat we nader in gaan op het debat, schetsen we eerst de verhouding tussen Kerk en Staat, in dit geval moskee en staat in Nederland. De kaders waarbinnen moslims zich in de loop der jaren in Nederland hebben kunnen organiseren, worden namelijk deels bepaald door de wijze waarop in Nederland de relatie tussen staat en geloof is vormgegeven.

3.2. Moskee en staat in Nederland

In Nederland heeft de overheid relatief weinig bemoeienis met de geloofsbelevenis van Nederlandse burgers. Dit vloeit voort uit de vrijheid van godsdienst (of vrijheid van religie), de vrijheid van vereniging en het principe van de scheiding van Kerk en Staat.

De vrijheid van godsdienst werd voor het eerst in 1579 vastgelegd in de Unie van Utrecht, een overeenkomst tussen de gewesten die in verzet kwamen tegen Spaanse overheersing. De gewesten Holland en Zeeland kregen als eerste vrijheid van godsdienst. In de loop der jaren werd deze vrijheid verruimd. In artikel 6 van de huidige Grondwet staat de godsdienstvrijheid als volgt omschreven:

> "Ieder heeft het recht zijn godsdienst of levensovertuiging, individueel of in gemeenschap met anderen, vrij te belijden, behoudens ieders verantwoordelijkheid volgens de wet."

De wet kan buiten gebouwen en besloten plaatsen regels stellen ter bescherming van de gezondheid, in het belang van het verkeer en om wanordelijkheden te vookomen of te bestrijden. Voor alle aanhangers van erkende religies, dus ook voor moslims, betekent dit dat ze in Nederland op grond van artikel 6 van de Grondwet de vrijheid hebben hun eigen vorm van religie te kiezen en te belijden. Ze mogen hun religie ook weer verlaten.

Er zijn meer wetsartikelen die van belang zijn voor de organisatievorming van moslims in Nederland. Zo hebben moslims bijvoorbeeld op grond van artikel 8 van de Grondwet de vrijheid hun eigen organisaties op te richten om hun geloof te belijden, maar ook om op basis van hun geloof maatschappelijke activiteiten (zorg, media, onderwijs, welzijn) te ontwikkelen.

Artikel 23 van de Grondwet geeft moslims de mogelijkheid, mits er wordt voldaan aan diverse voorwaarden, islamitische scholen te stichten (Lees meer over islamitisch onderwijs in hoofdstuk 7).

De overheid kan zich alleen met de godsdienstvrijheid bemoeien wanneer de gezondheid of de overtreding van relevante wetten in het geding is, zoals bijvoorbeeld artikel 1 van de Grondwet dat discriminatie op basis van godsdienst, levensovertuiging, politieke gezindheid, ras, geslacht, of op welke andere grond dan ook, verbiedt.

Voor de verhouding tussen de overheid en islamitische organisaties en instituties is verder het principe van de scheiding van Kerk en Staat van belang. Dat onderwerp wordt daarom hieronder apart besproken.

Scheiding van Kerk en Staat[30]

Weinig beginselen roepen in Nederland zoveel verwarring en discussie op als dat van de scheiding van Kerk en Staat. Dit beginsel is niet in de Nederlandse

[30] Deze paragraaf is in belangrijke mate gebaseerd op stukken die eerder over de scheiding van Kerk en Staat op Republiek Allochtonië zijn verschenen, in het bijzonder op dit artikel van Roemer van Oordt: http://www.republiekallochtonie.nl/blog/opinie/kerk-en-staat-de-amsterdamse-neutraliteit en dit artikel van Lisa Arts en Ewoud Butter: http://www.republiekallochtonie.nl/blog/opinie/benader-de-scheiding-van-kerk-en-staat-pragmatisch

Grondwet of in internationale verdragen vastgelegd. Het vloeit in belangrijke mate voort uit de godsdienstvrijheid en het discriminatieverbod, die wel een wettelijke verankering kennen (respectievelijk artikel 6 en artikel 1 van de Grondwet).

In de praktijk betekent het vooral dat de kerk niet mag regeren (geen theocratie, maar democratie) en dat de staat zich niet met de inhoud van het geloof mag bemoeien. Ook mag de staat geen religies of religieuze stromingen bevoordelen of uitsluiten.

De laatste decennia is het beginsel ook relevant bij discussies over voorstellen om religieuze uitingen uit het publieke domein te weren, bepaalde predikers niet toe te laten of om het faciliteren van de maatschappelijke rol van religieuze organisaties en instellingen aan banden te leggen.

Frankrijk
In discussies over de scheiding van Kerk en Staat in Nederland wordt geregeld verwezen naar het Franse laïcisme. In Frankrijk houdt de scheiding van Kerk en Staat niet alleen in dat Kerk en Staat zich niet met elkaar mogen bemoeien, maar ook dat de publieke ruimte zo neutraal mogelijk moet zijn. Religie en religieuze uitingen moeten zich beperken tot kerk, moskee, synagoge, of thuis.

In 2004 werd de wetgeving in Frankrijk verder aangescherpt en werd het verboden om op basis- en middelbare scholen religieuze symbolen te dragen. Voor leraren en leerlingen kwam er een verbod op keppeltje, kruis, tulband en hoofddoek.

Frankrijk was en is hierover nog steeds verdeeld: voorstanders stellen onder andere dat individuen op deze manier worden beschermd tegen sociale druk en godsdienstige intimidatie, tegenstanders vinden juist dat de vrijheid van godsdienst en de individuele ontplooiing door deze wetgeving worden beperkt.

Nederland
De scheiding tussen Kerk en Staat in Nederland is niet altijd zo helder en scherp als vaak wordt voorgespiegeld. Zo betekent de Nederlandse invulling van het principe van de scheiding van Kerk en Staat niet dat de overheid en de publieke ruimte, zoals bij de Franse laïcité, volledig a-religieus zijn. Nederland kent bijvoorbeeld een bede na de troonrede, de tekst “God zij met ons” op het twee euromuntstuk en het ambtsgebed in sommige gemeenteraden.

De scheiding van Kerk en Staat veronderstelt in Nederland een neutraal overheidsbeleid. Hieronder wordt een beleid verstaan dat, op grond van artikel 1 en 6 van de Grondwet, verschillende geloofs- en levensbeschouwelijke tradities in evenredigheid tegemoetkomt. Dit geldt bijvoorbeeld voor het onderwijs. In artikel 23 van de Grondwet is geregeld dat het bijzonder en openbaar onderwijs financieel gelijkgeschakeld zijn.

Staatsrechtgeleerden verschillen echter van mening over de interpretatie van artikel 6 (vrijheid van godsdienst). Sommigen, waaronder hoogleraar Ernst Hirsch Ballin, vinden dat dit verder strekt dan het louter waarborgen van de godsdienstvrijheid. Zij vinden dat dit grondrecht ook een sociale component heeft, namelijk dat iedereen, ook de sociaaleconomisch zwakkere, volledig van zijn godsdienstvrijheid moet kunnen genieten. Dit kan volgens hen betekenen dat er op de overheid een beroep wordt gedaan om voorzieningen te treffen om de godsdienstvrijheid te garanderen.

Hoewel artikel 6 de scheiding tussen Kerk en Staat beoogt te garanderen, dwingt het de overheid en de rechterlijke macht volgens hoogleraar Paul De Beer juist keer op keer zich nadrukkelijk met godsdiensten en levensovertuigingen bezig te houden en deze te interpreteren. Immers, om vast te kunnen stellen of iemand terecht een beroep doet op de vrijheid van godsdienst, moet je kunnen bepalen of iets een godsdienst is en waar deze voor staat.[31] Zijn winti en scientology bijvoorbeeld godsdiensten en is het dragen van een hoofddoekje verplicht voor een islamitische vrouw? Om vast te kunnen stellen of een bepaald gedrag of bepaalde uitspraken voortkomen uit een bepaalde religieuze overtuiging, moet deze religie worden geïnterpreteerd.

Vergelijkbare dilemma's doen zich voor in discussies over bijvoorbeeld het niqaabverbod, maatregelen gericht tegen 'haatpredikers' of tegen salafistische organisaties.

Financiering

De grondwetswijziging van 1983 verankerde de verhouding tussen overheid en religie en maakte een einde aan de historische aanspraken van kerkgenootschappen op geld van de staat. Dat betekent echter niet dat overheden sindsdien geen financiële ondersteuning meer kunnen verstrekken

[31] Paul de Beer (2007), Waarom de vrijheid van godsdienst uit de Grondwet kan. In: Socialisme en Democratie (10/2007)

voor activiteiten van religieuze organisaties die een publiek doel dienen. Vast staat wel dat activiteiten als religieuze vorming of bekering niet met overheidsgeld gefinancierd mogen worden. Aan het faciliteren van activiteiten die gericht zijn op maatschappelijke doeleinden stelt de Grondwet wel allerlei randvoorwaarden, maar die geven meer dan genoeg ruimte aan overheden om eigen beleid te ontwikkelen en voeren.

Zo weerhoudt het principe van scheiding van Kerk en Staat enerzijds de overheid om de bouw van religieuze gebouwen (uitgezonderd bijvoorbeeld restauraties aan monumentale panden) of verenigingen te steunen, maar mogen overheidsinstellingen anderzijds organisaties bij het toekennen van subsidies ten behoeve van sociale activiteiten niet uitsluiten wegens het enkele feit dat ze een religieuze of levensbeschouwelijke achtergrond hebben. In beide gevallen dient de overheid onpartijdig en neutraal te zijn.

In Nederland hebben veel religieuze instellingen er in de loop van de tijd vaak voor gekozen om voor hun sociaal-maatschappelijke activiteiten een aparte rechtspersoon op te richten. Dan werd het voor de (lokale) overheid mogelijk om niet rechtstreeks een kerk te subsidiëren, maar ging het geld naar een religieus geïnspireerde instelling. Bekende voorbeelden hiervan zijn het Legers des Heils en het Joods Maatschappelijk Werk.

De maatschappelijke rol die religieuze instellingen kunnen spelen in de samenleving is in het verregaand gesecularisseerde Nederland echter steeds meer weerstand op gaan roepen. Dat is zeker het geval wanneer die rol door de overheid (financieel) wordt gefaciliteerd en het lijkt extra gevoelig te liggen als het om initiatieven van moslims gaat.

Uitwerking in de lokale praktijk

Op het lokale niveau betekent de scheiding tussen Kerk en Staat in Nederland lang niet altijd dat religieuze groeperingen geen overheidssteun kunnen ontvangen. Uit de in 2012 verschenen bundel *Breekpunt of Bindmiddel; religieus engagement in de civil society* (redactie Paul Dekker e.a.) komt naar voren dat er overal in het land subsidie beschikbaar is voor projecten, die op het geheel van de maatschappij zijn gericht en niet bedoeld zijn om religieuze activiteiten te ontplooien.[32] Het boek bevestigt het beeld dat de ruimte daarvoor afhankelijk is van hoe een en ander wordt gedefinieerd in het lokale beleid. Die definiëring wordt bemoeilijkt omdat het voor veel religieuze

[32] http://www.scp.nl/content.jsp?objectid=29179

organisaties en instellingen lastig blijkt en blijft om activiteiten te onderscheiden in religieus en niet-religieus. De maatschappelijke inzet van diverse organisaties wordt immers vaak religieus gemotiveerd.

Eerder onderzoek van onder meer de VNG en van Forum met het Verwey Jonker Instituut, leert ook dat er in gemeenten sowieso verschillend en vaak nauwelijks onderbouwd wordt omgegaan met de financiering van activiteiten van levensbeschouwelijke organisaties.[33] In de meeste gevallen gaat het daarbij om een betaald beroep op hun maatschappelijke rol.

Een argument om activiteiten van religieuze organisaties te financieren, kan zijn omdat deze organisaties sommige kwetsbare groepen in de samenleving soms beter kunnen bereiken. Praktische overwegingen en het maatschappelijk belang zijn dan doorslaggevend.

Amsterdam is een interessant voorbeeld. Decennialang is in de hoofdstad geïnvesteerd in de relatie met diverse geloofsgemeenschappen. Onder het burgemeesterschap van Job Cohen (PvdA, 2001-2010) sprong daarbij de relatie met de moslimgemeenschap het meest in het oog. Niet verwonderlijk, na onder andere de aanslagen van 11 september 2001 in New York en de moord op Theo van Gogh in 2004 in Amsterdam.

Cohen ging vaak 'theedrinken' met lokale moskeeën. In weerwil met de heersende beeldvorming werd er, zo is onze ervaring, tijdens die bijeenkomsten vooral koffie gedronken en vielen er geregeld harde woorden, maar werd ook een basis gelegd voor korte communicatielijnen waardoor spanningen in de stad op cruciale momenten beheersbaar bleven.[34]

Problematisch waren de Westermoskee en het islamitische debatcentrum Marhaba - die gefinancierd werden via respectievelijk een (erfpacht)lening en een directe subsidie. Beide zaken leidden tot forse discussies in de Amsterdamse gemeenteraad en uiteindelijk tot een notitie over de Amsterdamse benadering van de scheiding van Kerk en Staat, die pas in 2009 met veel mitsen en maren door het college en de raad werd goedgekeurd.[35]

---

[33] Van den Eijnden, P., Overdijk-Francis, J. (2010)Tweeluik Religie en Publiek Domein; handvatten voor gemeenten. In: Tijdschrift voor Religie Recht en Beleid (2010; 1/2)
[34] Lisa Arts en Ewoud Butter (2012), Een kwestie van investeren en anticiperen, Maatschappelijke onrust, de rol van netwerken, (sociale) media en sleutelfiguren. Amsterdam: ACB Kenniscentrum.
[35] http://vorige.nrc.nl/multimedia/archive/00220/notitiescheidingker_220690a.pdf

Uitgangspunt in de notitie was een inclusieve neutraliteitsbenadering, die ruimte geeft aan de culturele, religieuze en levensbeschouwelijke diversiteit van burgers. De overheid moet zorg dragen voor gelijke behandeling, mag soms ondersteuning bieden, maar kan niet de ene religie of levensbeschouwing voorrang geven boven een andere.

De meest controversiële passages in de notitie betroffen de lijntjes die het Amsterdamse gemeentebestuur openhield voor de zogenoemde 'compenserende neutraliteit', die ruimte bood om in bijzondere gevallen religieuze groeperingen met een aantoonbare maatschappelijke achterstand te laten profiteren van overheidssubsidie.

Het kwam er niet van. De Amsterdamse raad was onder Cohen al niet erg enthousiast over deze compenserende neutraliteit en de Colleges die na 2010 aantraden zagen er nog minder heil in.

Dat betekent niet dat de gemeente en stadsdelen sindsdien niet meer worstelen met de voorwaarden voor het financieren van maatschappelijke (lees niet-religieuze) activiteiten van religieuze instellingen. Dit geldt niet alleen bij de financiering van organisaties met een islamitische signatuur, maar ook bij het verstrekken van subsidies aan tal van instellingen die zich door andere religies laten inspireren (als het Leger der Heils, het Joods Maatschappelijk Werk en Youth for Christ) of bij de renovatie van kerkelijke gebouwen en katholieke scholen.

Voorlopig zullen we in Nederland, net als in Frankrijk, dus nog wel blijven worstelen met de scheiding van Kerk en Staat.

3.3. Het Nederlandse islamdebat. De periode voor 1989

Tot ver in de jaren '80 werd er amper over de islam gesproken. Rath, Penninx e.a. schrijven hierover in *Nederland en zijn islam*:

> "In de eerste periode van de gastarbeid bleef het geloofsaspect voor de samenleving als het ware verborgen. Zo werden binnen bedrijven gebedsruimtes ingericht voor islamitische werknemers, maar daarbuiten was van de islam weinig te merken. De veronderstelling dat deze buitenlandse arbeiders

> slechts tijdelijk in Nederland waren, heeft ongetwijfeld bijgedragen aan de geringe aandacht voor de islam."[36]

Ook politiek was er weinig aandacht voor de islam. In de Nota *Buitenlandse Werknemers* uit 1970 werden slechts twee zinnen aan de islam gewijd. Tijdens de behandeling van de nota werd volgens het verslag door enkele Kamerleden aandacht gevraagd voor "geestelijke verzorgers behorend tot de veelvuldig onder de buitenlandse werknemers voorkomende Mohammedaanse religie." Daarnaast werd gesproken over de "wellicht noodzakelijke subsidiëring in de kosten van ruimtelijke voorzieningen, gebouwen etc. die voor de beleving van deze religie wellicht noodzakelijk moet worden gerealiseerd."[37]

In de loop van de jaren '70 werd ritueel slachten weliswaar mogelijk gemaakt en kwamen er subsidies voor activiteiten op islamitische feestdagen en voor gebedsruimten, maar de islam was nog amper een onderwerp van gesprek. Ook de Iraanse revolutie in 1979 gaf geen aanleiding om het over de islam in Nederland te hebben.

In de loop van de jaren '80 veranderde dit enigszins. Het aantal moslims was door gezinsvorming en gezinshereniging snel toegenomen, er kwamen meer moskeeën en halal slagerijen en in de tweede helft van de jaren '80 volgden ook een islamitische omroep en islamitische scholen.

Er kwamen ultrarechtse partijen op als de Centrum Partij en de Centrum Democraten en die besteedden enige aandacht aan de islam. De SP publiceerde in 1983 de brochure Gastarbeid en Kapitaal, waarin over Turkse en Marokkaanse arbeidsmigranten onder meer werd geschreven:

> "De achterstand in ontwikkeling ten opzichte van ons land en de konsekwente opvattingen die zij over hun (islamitiese) geloof hebben, maken dat zij hoegenaamd kansloos in onze maatschappij staan."

Toch leidde dit niet tot een maatschappelijk debat; misschien omdat de SP destijds nog niet in de Tweede Kamer vertegenwoordigd was, maar waarschijnlijk ook omdat de SP'ers weinig steun kregen en vlak na het

---

[36] J.Rath, R. Penninx, K. Groendendijk, A. Meijer (1996), Nederland en zijn islam; een ontzuilende samenleving reageert op het *ontstaan* van een geloofsgemeenschap, Spinhuis: Amsterdam
[37] http://resolver.kb.nl/resolve?urn=sgd%3Ampeg21%3A19701971%3A0002125

verschijnen van de brochure door bijna alle andere partijen werden beschuldigd van racisme.

Het debat over de islam bleef tot 1988 beperkt tot enkele kleine affaires. Zo wilde de NOS in 1980 de Engelse film De dood van een prinses uitzenden. Deze film ging over de executie van de overspelige Saoedische prinses Misha'al en haar minnaar. Premier Van Agt (CDA) en de VVD-ministers Hans Wiegel en Neelie Smit-Kroes oefenden druk uit op de NOS om de film niet op het scherm te brengen, nadat Saudi-Arabië had gedreigd met represailles. De film werd toch, zonder gevolgen, op de Nederlandse tv vertoond.

Andreas Burnier het pseudoniem van de Nijmeegse hoogleraar criminologie Catharine Dessaur, waarschuwde voor de islam en 'een vijfde colonne'. Zij verklaarde in een interview met Ischa Meijer in de Volkskrant (26 november 1983) onder andere:

> "Het grote probleem voor vrouwen is niet zozeer de man, het kapitalisme of het communisme, maar momenteel vooral de Islam, die op een ongelooflijke manier aan het oprukken is in de wereld, en waarvan wij inmiddels ook een vijfde colonne in huis hebben. (..) Zolang de Islam heel expliciet en open voor het seksefascisme is, moet hij bestreden worden, en helemaal niet genuanceerd getolereerd."

In de zomer van 1986 ontstond er ophef in Zwolle nadat het gemeentebestuur had besloten de plaatselijke afdeling van het COC te huisvesten in een voormalig schoolgebouw.[38] Daartegen kwam verzet van Surinaamse moslims die lokalen in dat gebouw al enkele jaren gebruikten als gebedsruimte. Gesteund door de plaatselijke Raad van Kerken bezetten ze de ruimtes, met leuzen als 'Geen ontheiliging van onze moskee', 'Vrijheid van godsdienst' en 'Gooi ons niet op de keien'. Volgens een moskeebestuurder was het volgens de islam niet toegestaan om onder één dak te verblijven met homoseksuelen. Ook vreesden ze besmetting met aids omdat ze dezelfde wc's zouden moeten

[38] De informatie over deze affaire in Zwolle is grotendeels afkomstig uit: *Bos, D. (2016), Hoe homo's en moslims iets met elkaar kregen: Een lange-termijnanalyse van het discours over homoseksualiteit en islam in Nederlandse dagbladen, radio- en televisieprogramma's (PDF).* Via:https://www.researchgate.net/publication/315824775_Hoe_homo%27s_en_moslims_iets_met_elkaar_kregen_Een_lange-termijnanalyse_van_het_discours_over_homoseksualiteit_en_islam_in_Nederlandse_dagbladen_radio-_en_televisieprogramma%27s

gebruiken. De burgemeester liet de moskeebestuurder weten dat ze moesten accepteren dat een gemeentelijke overheid handelt zoals in een pluriforme samenleving past en het COC verklaarde niet te zullen wijken voor discriminerende groeperingen. Tijdens een bijeenkomst van 150 demonstrerende moslims liet een geestelijke weten: “Personen die zich bezighouden met homofilie, lesbisch gedrag inbegrepen, plegen inbreuk op gods woord. Zij moeten afgemaakt, onthoofd, gestenigd, of van de berg afgegooid worden. De islam tolereert deze mensen niet.” In de communistische krant De Waarheid tekende cartoonist Willemen een homoseksueel die toekeek hoe een moslim bad en zei: “Gut wat enig, een lekkere snor, een jurk aan, leuk hoedje op en vijf keer per dag voorover….” Uiteindelijk besloot het gemeentebestuur toch de moskee te helpen een andere ruimte te vinden.

In 1987 was er ophef over een fragment uit de Tagesshow waarin de Nederlander Rudi Carrell een filmmontage liet zien die de suggestie wekte dat de Iraanse ayatollah Khomeini werd bekogeld met damesondergoed. Na dreigementen uit Iran en druk van minister van Buitenlandse Zaken Hans van den Broek, besloot het VARA-programma Achter het Nieuws het fragment niet te herhalen om Nederlanders in Iran niet in de problemen te brengen.

3.4. Fatwa van Khomeini tegen Salman Rushdie (1989)

Op 14 februari 1989 vaardigde ayatollah Khomeini, politiek en geestelijk leider van Iran, een fatwa uit tegen de schrijver Salman Rushdie naar aanleiding van zijn roman The Satanic Verses, waarin de profeet Mohammed werd neergezet als een man die bezwijkt voor aardse genoegens. Bovendien kreeg de profeet Mohammed de naam ‘Mahound’ een scheldnaam en werd een erotisch beeld geschetst van Mekka, waarin vrouwen met de namen van de vrouwen van de profeet in een bordeel werkzaam zouden zijn.

Toen de Rushdie-affaire Nederland bereikte, bestond er nog geen landelijk actieve moslimkoepel met een woordvoerder. De media benaderden Abdulwahid van Bommel van het Moslim Informatie Centrum (MIC) in Den Haag, maar die verwees naar de Marokkaanse en Turkse voormannen van dat moment. Zij verwezen weer naar hem, vanwege de verhitte gemoederen en hun onbekendheid met het boek *de Duivelsverzen*. Kort daarna werd het Islamitisch Landelijk Comité (ILC) opgericht, met Van Bommel als

woordvoeder.

> "Ik had onder andere een interview met Maartje van Weegen in het NOS-journaal en met Henk Müller [Volkskrant]. Ik heb toen gezegd dat we het jammer vonden dat het boek was geschreven, maar dat we het niet wilden verbieden. Ook zei ik dat ik niet wil wonen in een land waar men zou vinden dat een schrijver dood moet. Ik werd daarna op het matje geroepen. Vooral de Marokkaanse gemeenschap en de Milli Görüş waren tegen het boek en waren voor verbranding. Andere stromingen waren flexibeler."[39]

Uiteindelijk besloten de islamitische organisaties te proberen om te voorkomen dat het boek in Nederland zou worden verspreid. Ze wilden doen wat binnen de wet mogelijk was, maar vooral de gemoederen sussen.

In een brief aan premier Lubbers werd de regering gevraagd op te treden. Na de ministerraad van vrijdag 17 februari verklaarde premier Lubbers dat het kabinet de minister van Justitie had gevraagd een onderzoek te laten doen, om vast te stellen of strafvervolging mogelijk is. Het ging volgens de minister van Justitie, Korthals Altes, om een analyse of er iets tegen het boek kan worden ondernomen op grond van de strafbaarheid van 'smalende godslastering', zoals omschreven in artikel 147 van het wetboek van strafrecht.[40] Een aantal ambtenaren van het ministerie kwam al snel tot de conclusie dat het boek niet verboden kon worden en dat strafvervolging van de schrijver ook geen haalbare kaart was na het 'ezel-proces' van auteur Gerard Reve, die in 1966 niet werd vervolgd nadat hij God had vergeleken met een ezel.

De moslimorganisaties kregen dezelfde boodschap. Van Bommel:

> "Er werd een comité voorgesteld voor een gesprek met het ministerie. Op het ministerie kregen we direct informeel te horen dat sinds het ezelproces met Van het Reve alles mogelijk was. Na een week kregen we het antwoord dat het niet mogelijk was het boek te verbieden."[41]

---

[39] Interview met Abdulwahid van Bommel op 13 oktober 2015
[40] https://anderetijden.nl/aflevering/445/Rushdie-affaire-in-Nederland
[41] Interview met Abdulwahid van Bommel op 13 oktober 2015

Hoofdredacteur Martin van Amerongen van De Groene Amsterdammer stelde in februari 1989 in de Volkskrant vast dat de Nederlandse moslims rustig reageerden. Hij schreef:

> "De reacties uit de Nederlandse moslimgemeenschap zijn veel gematigder dan elders. Er wordt hier niet met messen, noch met krissen gezwaaid." (Volkskrant, 21/2/89)[42]

De stemming sloeg om toen op 3 en 4 maart een paar honderd, voornamelijk Pakistaanse moslims, deelnamen aan demonstraties in Den Haag en Rotterdam, waarbij een pop werd verbrand en een spandoek 'Dood aan Rushdie' zichtbaar was. Hierop schreef Gerrit Komrij in een column in NRC Handelsblad:

> "Als één ding duidelijk wordt, nu duizenden mohammedanen schreeuwend en tierend de straat op gaan, dan is het wel het volkomen echec van het multiraciaal, multicultureel beleid dat door de politiek altijd zo werd aangeprezen. (...) De moslimgemeenschap trekt en masse door de straten, met woeste kreten als 'Rushdie dood, Allah groot' (...) en in het hart van onze steden woeden, onder politiebegeleiding, krachten die tarten wat ons heilig is of althans behoorde te zijn.' (..) 'We hebben ze als stakkers verwend, en we krijgen ze als wolven terug." (NRC 8/3/89)

Journalist Bart Top schrijft hierover later in Moslims en Media-effecten:

> "Het is wellicht voor het eerst dat in een Nederlands kwaliteitsmedium zo heftig het perspectief van 'wij-Nederlanders' tegenover dat van 'zij-moslims' neergezet wordt."[43]

Twee weken later waarschuwde ook staatrechtsgeleerde Couwenberg in NRC-Handelsblad voor een 'vijfde colonne':

> "In de Rushdie-affaire hebben orthodoxe moslims in westerse landen zich in alle openheid ontpopt als een vijfde colonne van de grote leider van het islamitische extremisme, Khomeini. Zoals we ons, zij het erg laat, te weer hebben gesteld tegen fascistische krachten en daarna tegen communistische

[42] Deze en onderstaande krantenquotes over de Rushdie-affaire zijn verkregen uit Moslims en media-effecten van Bart Top http://www.miramedia.nl/media/files/moslims_media.pdf
[43] Ibidem

> expansiedrang, zo is er nu alle reden het islamitisch fundamentalisme duidelijk de wacht aan te zeggen en onvervaard op te komen voor fundamentele westerse verworvenheden, die in de loop der historie hun waarde hebben bewezen." (NRC, 21/3/89)

Minister van Binnenlandse Zaken Van Dijk (CDA) ontbood moslimorganisaties bij zich en liet weten dat kreten als "Rushdie moet dood" en popverbrandingen in Nederland echt niet konden. Later zou Van Dijk verklaren:

> "Die demonstraties waren een "eye-opener". We kregen in de gaten dat dit muisje een staartje zou kunnen hebben, namelijk toenemende spanningen in Nederland. Dat leidde er bij mij toe: 'Ik kan proberen de leiders van de moslims bij elkaar te halen en erover te praten'. Niet in beschuldigende zin, maar uitleggen hoe Nederland op grond van de Grondwet omgaat met deze zaken."[44]

Tijdens de gesprekken kregen de islamitische organisaties volgens de auteurs van het boek Nederland en zijn Islam (1996) drie boodschappen: 'U houdt zich aan de wet', 'u heeft alle ruimte om binnen de wet van uw mening blijk te geven' en 'wanneer anderen u belemmeren in uw recht dan vindt u de schutspatroon aan uw zijde.'[45]

In februari 1994, vijf jaar nadat de Iraanse ayatollah Khomeini zijn doodvonnis over Rushdie had uitgesproken, verklaarden de twee islamitische raden die Nederland op dat moment had dat de kwestie-Rushdie 'een afgedane zaak' was voor de moslims in Nederland. Abdus Sattar van de Nederlandse Moslim Raad (NMR) zei tegen Het Parool dat Nederlandse moslims wel wat anders aan hun hoofd hadden. 'Bijna niemand heeft Rushdie's boek De Duivelsverzen gelezen en afgezien van een doodenkele verdwaasde figuur neemt niemand Khomeini's fatwa serieus.' Zij verklaarde zich enorm gestoord te hebben aan het feit dat de media de kwestie hadden 'uitvergroot' en kennelijk alle Nederlandse moslims tot Khomeini's gehoor rekenden, terwijl de moslims die de ayatollah volgen maar een hele kleine minderheid vormden. En Emin Ates van de Islamitische Raad Nederland (IRN) liet weten weinig woorden meer vuil te willen maken aan de zaak-Rushdie. 'De moslims in Nederland ergeren zich eraan dat zij

---

[44] http://www.npogeschiedenis.nl/andere-tijden/afleveringen/2004-2005/Rushdie-affaire-in-Nederland.html
[45] Rath, Penninx, Groenendijk, Meijer, 1996, Nederland en zijn Islam, pp 72-73

steeds weer moeten reageren op deze affaire. Maar de kwestie is voor ons een gesloten boek,' zei hij tegen het Parool.[46]

Abdulwahid van Bommel onderhield later nog goede contacten met het Rushdie Comité. Van Bommel:

> "We hadden leuk en prettig contact met het Rushdie-comité met Stephan Sanders en Adriaan van Dis. Ik was wel een fan van Adriaan van Dis vanwege zijn boekenprogramma's. We zijn diverse keren bij elkaar geweest. Aan het eind van de jaren '90 ook nog een keer met Rushdie zelf."[47]

Het verloop van de Rushdie-affaire vertoonde een patroon dat zich later geregeld zou herhalen, Dit patroon ziet er als volgt uit: naar aanleiding van een specifieke gebeurtenis worden moslims in Nederland als groep aangesproken. Tegelijkertijd geven dergelijke gebeurtenissen aan Nederlandse moslims van verschillende stromingen een impuls om zich (tijdelijk) te organiseren. Daarmee wordt van twee kanten het beeld van 'de Nederlandse samenleving' versus 'de moslims' versterkt.

3.5. Eerste Golfoorlog (1990)

Nadat Irak op 2 augustus 1990 Koeweit was binnengevallen en veroordeeld door de Veiligheidsraad, besloten de Verenigde Staten onder leiding van president George Bush troepen naar Saoedi-Arabië te sturen, ook om een eventuele inval in dat land te voorkomen. Enkele maanden later, op 16 januari 1991, werd onder leiding van de VS de operatie Desert Storm gestart om Koeweit te bevrijden. Verschillende landen, waaronder Saoedi-Arabië, Egypte, Syrië, het Verenigd Koninkrijk en Nederland, namen deel aan deze coalitie. De stationering van Amerikaanse troepen op het voor veel moslims heilige Saoedische grondgebied, leidde voornamelijk in de Arabische wereld tot protesten en in sommige gevallen tot gewelddadig verzet en terrorisme van politiek georiënteerde salafisten.

Twee dagen na het uitbreken van de Eerste Golfoorlog riep minister Ien Dales (PvdA) van Binnenlandse Zaken de grootste islamitische organisaties en het

---

[46] 'Nederlandse moslims klaar met Rushdie' in Parool van 11 februari 1994.
[47] Interview met Abdulwahid van Bommel op 13 oktober 2015

Nederlands Centrum Buitenlanders (NCB) bij elkaar om spanningen tussen moslims en niet-moslims te voorkomen. Omdat de Palestijnen partij hadden gekozen voor de Irakezen was de angst dat Marokkaanse Nederlanders dat ook zouden doen. De islamitische leiders beloofden minister Dales dat zij zich niet zouden laten provoceren en ook niet het voortouw zouden nemen bij het organiseren van demonstraties.

De Nederlandse media kregen na het uitbreken van de Golfoorlog ook meer interesse voor Nederlandse moslims. De journalisten Kross en Lahaise schreven een essay over de beeldvorming van moslims in de Golfoorlog en stelden vast:

'De Golfoorlog was al gauw niet uitsluitend een aangelegenheid voor de buitenlandredactie. De aandacht voor de effecten hier te lande betrof meer dan een randje human interest. De oorlog heeft ogenblikkelijk een binnenlandse context ontwikkeld."[48]

Door de Golfoorlog in 1990 realiseerde een bredere laag in de samenleving zich dat er inmiddels een omvangrijke groep moslims in Nederland woonde. Voor diverse moslims in Nederland was het de eerste keer dat zij op grote schaal door niet-moslims op hun islamitische identiteit werden aangesproken en dat gebeurde lang niet altijd positief.

In de weken na het begin van de Eerste Golfoorlog was er sprake van een forse toename van geweldsincidenten gericht tegen moskeeën.[49] Nourdin Dahhan hield namens het Komitee Marokkaanse Arbeiders Nederland (KMAN), vlak na het uitbreken van de Eerste Golfoorlog, een speech waarin hij waarschuwde voor een tweedeling in Nederland tussen moslims en niet-moslims. Het KMAN had die dagen volgens Dahhan honderden klachten ontvangen van grof racistisch gedrag, bedreigingen en intimidatie. Diverse gezinnen zouden zich zo onveilig voelen dat ze overwogen met het hele gezin terug te keren naar Marokko en moskeeën in verschillende Nederlandse steden werden met stenen bekogeld. Dahhan in 1991:

> "Wat nieuw is dat hele massa's de Arabieren, de moslims, als vijand in eigen land ervaren. (..) Grote delen van de samenleving

[48] In: Bart Top http://www.miramedia.nl/media/files/moslims_media.pdf
[49] Ineke van der Valk (2014) Monitor Moslimdiscriminatie, Amsterdam: Universiteit van Amsterdam/ IMES

kijken naar ons als een vijfde colonne, een verdachte gemeenschap, een potentiële vijand." [50]

De eerste Golfoorlog zorgde er ook voor dat de Nederlandse inlichtingendiensten voor het eerst waarschuwden voor terrorisme door extreme moslims in het Westen. De Binnenlandse Veiligheidsdienst (BVD), voorganger van de AIVD, meldde in haar jaarverslag over 1991 dat activisten en moslims in de landen die een coalitie vormden met de Verenigde Staten, vanuit Bagdad de oproep kregen om aanslagen te plegen. Ook werd in dat jaar door de BVD gewaarschuwd voor de opkomst van het radicaalislamitisch fundamentalisme in het Midden-Oosten en Noord-Afrika.

3.6. Botsende beschavingen

Vanaf de jaren '90 werd in het debat 'de islam' steeds meer tegenover 'het westen' gesteld, waarbij beide beschavingen vaak als uniforme, statische eenheden werden voorgesteld. Deze tegenstelling vormde ook een belangrijk onderdeel van het in 1993 door de Amerikaanse politicoloog Samuel Huntington gepubliceerde artikel Clash of Civilizations (Botsende Beschavingen) in Foreign Affairs. In 1996 werkte Huntington zijn theorie uit in het boek The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order.

Huntington schreef zijn werk als reactie op Francis Fukuyama's boek uit 1992: Het einde van de geschiedenis en de laatste mens. Het was in de periode na de val van de Berlijnse Muur en de ineenstorting van de Sovjet-Unie. Volgens Huntington zou het einde van de Koude Oorlog tot gevolg hebben dat geopolitieke conflicten niet langer zouden voortkomen uit ideologische botsingen, maar uit culturele en religieuze verschillen.

Een van de belangrijkste culturele scheidslijnen is volgens Huntington die tussen enerzijds het (christelijke) Westen en anderzijds de islam. Huntington schreef onder andere: "Als moslims beweren dat het Westen oorlog voert tegen de islam en als westerlingen beweren dat islamitische groeperingen oorlog voeren tegen het Westen, dan mogen we de conclusie trekken dat er inderdaad zoiets als een oorlog gaande is." 51

[50] ACB Nieuwsbrief, voorjaar 1991
[51] Samuel Huntington, 'De islam en het westen'. In Trouw, 27 oktober 2001

Hij stelt dat een enorme bevolkingsgroei in de islamitische beschaving de instabiliteit zal vergroten en hij ziet verschillende oorzaken voor een groeiende populariteit van fundamentalistische bewegingen.

De tegenstelling die Huntington schetste kwam vanaf de jaren '90, ook voor de publicatie van zijn werk, steeds weer terug in het Nederlandse debat. Hieronder enkele voorbeelden.

1990: Mohamed Rasoel

In 1990 werd het boek De ondergang van Nederland – land van naïeve dwazen gepubliceerd. Het boek was geschreven door Mohamed Rasoel, die alleen vermomd de pers te woord wilde staan. Deze Rasoel is waarschijnlijk het pseudoniem van de Pakistaanse variétéartiest (Mansoor) Zoka Fatah, die met zijn show 'De Zoon van Tarzan' optrad.

Rasoel voorspelde onder andere dat Nederlanders hun eigen cultuur zullen opofferen om de islamcultuur te beschermen. Uiteindelijk zullen moslims volgens Rasoel steeds meer hun regels opleggen aan de Nederlanders. De Anne Frankstichting deed aangifte tegen Rasoel. Deze werd in 1992 veroordeeld tot 2000 boete gulden wegens opzettelijke belediging van moslims. In 1997 en in 2010 stond Zoka Fatah opnieuw voor de rechter en werd hij veroordeeld wegens het verkrachten van meerdere vrouwen en het produceren van kinderporno.[52]

1991: Frits Bolkestein

Frits Bolkestein hield tijdens de Liberale Internationale op 6 september 1991 een toespraak in het Zwitserse Luzern met de titel 'On the collapse of the Soviet Union'. Behalve over de Sovjet-Unie, sprak de VVD-leider ook over het Nederlandse immigratie- en integratiebeleid. Dat laatste onderdeel van zijn speech verscheen ook als opinieartikel in de Volkskrant. Integratie is goed, stelde Bolkestein, maar welke cultuur moet daarbij de leidraad zijn: die van de niet-islamitische meerderheid of die van een moslimminderheid?

Volgens Bolkestein moesten de waarden van de Europese beschaving, waaronder liberalisme, rationalisme, humanisme en christendom leidend bij integratie zijn. Een beschaving die deze waarden in ere houdt, staat hoger dan

[52] Vijf jaar cel voor Mohamed Rasoel, in NRC van 29 januari 2010. https://www.nrc.nl/nieuws/2010/01/29/vijf-jaar-cel-voor-mohammed-rasoel-11843673-a880893

een beschaving die dat niet doet. Zo worden 'in de wereld van de islam' deze universele waarden volgens hem geregeld veronachtzaamd. Hij hekelde in dit verband de fatwa tegen Rushdie, de discriminatie van homoseksuelen en de positie van vrouwen in de wereld van de islam.

Bolkestein kreeg een storm van kritiek over zich heen en een aanklacht vanwege discriminatie. Hij zou negatieve gevoelens ten opzichte van minderheden aanwakkeren en inspelen op onderbuikgevoelens. Roger van Boxtel, destijds Kamerlid:

> "De islamitische achtergrond van migranten was toen zelden een item. We hadden ook geen of amper een idee destijds van alle stromingen binnen de islam. Bolkestein kreeg veel aandacht, ook omdat Jacques Wallage (PvdA) daar weer hypergevoelig op reageerde."[53]

Coskun Çörüz, destijds voorzitter van de Islamitische Raad Nederland (IRN) noemde de uitspraken van de VVD-fractieleider 'onnodig grievend'. Hij vond dat Bolkestein met zijn uitspraken een bijdrage leverde aan een negatief beeld over minderheidsgroepen - en dan vooral de islamitische gemeenschap - in Nederland. Bolkestein kon zich het verwijt dat minderheden te veel als een probleemgroep werden afgeschilderd wel een beetje voorstellen. "Ik erken dat velen een belangrijke bijdrage aan deze samenleving leveren. Dat verwijt dat ik stigmatiseer, zit me dwars," vertelde hij na een ontmoeting met Nederlandse moslims in de Tweede Kamer.[54]

Bolkestein steunde, samen met andere partijleiders, vervolgens het initiatief van de Stichting Bijzondere Leerstoel Islam (SBLI), een initiatief van Oussama (Sam) Cherribi, Coskun Çörüz en hun werkgever, het Amsterdams Centrum Buitenlanders (ACB). Het leidde, met steun van de koepels die waren aangesloten bij de Islamitische Raad Nederland (IRN) tot de oprichting van een Bijzondere Leerstoel aan de Universiteit van Amsterdam die werd bekleed door de Frans-Algerijnse professor Mohammed Arkoun en tot twee publicaties van Frits Bolkestein: samen met Arkoun schreef hij *Islam en de democratie; een ontmoeting* (1994) en in het boek *Moslim in de Polder* (1997) portretteerde hij zeven Nederlandse moslims.[55]

---

[53] Interview met Roger van Boxtel op 6 januari 2016
[54] Bolkestein: Niets tegen moslims, in Trouw van 19 juni 1992
[55] Jan Beerenhout, Driss el Boujoufi, Üzeyir Kabaktepe, Ali Lazrak, Frank Niamut, Berna Yilmaz en Fadime Örgü.

De inmiddels overleden Gerritjan Harbers, destijds directeur van het ACB:

> Met de Bijzondere Leerstoel Islam wilden we de toekomst van de Nederlandse islam agenderen. Ons uitgangspunt was dat moslims een onlosmakelijk onderdeel van de Nederlandse samenleving waren gaan vormen. We wilden met de leerstoel, in samenwerking met moslimorganisaties, een debat op wetenschappelijk niveau starten over de vormgeving van een Nederlandse islam. We agendeerden onder andere het belang van een Nederlandse imamopleiding, de positie van vrouwen, maar vroegen ook al aandacht voor radicalisering.[56]

Drie bestuursleden van de Stichting Bijzondere Leerstoel Islam zouden later in de Tweede Kamer belanden: Cherribi werd de eerste politicus met een niet westerse migratieachtergrond in de VVD-fractie en zat van 1994 tot 2002 in de Tweede Kamer. Hij kreeg in zijn fractie later gezelschap van Fadime Örgü (1998-2004) en zag Coskun Çörüz (2001-2012) aanschuiven in de fractie van het CDA.

1995: Willy Claes

In februari 1995 waarschuwde de Belgische de secretaris-generaal van de NAVO Willy Claes in een de Süddeutsche Zeitung voor (islamitisch) fundamentalisme: 'Het fundamentalisme is net zo gevaarlijk als het communisme was.'[57] Het islamitisch fundamentalisme was volgens Claes 'de grootste uitdaging waarmee het Westen sinds het einde van de Koude Oorlog wordt geconfronteerd'. De uitlatingen van Claes leidden niet alleen tot commotie onder Nederlandse moslims, maar werden ook bekritiseerd door NAVO-bondgenoten. De uiteindelijke officiële reactie van de NAVO was, dat Claes louter een persoonlijk standpunt had weergegeven en geen NAVO-standpunt.

1996 Pim Fortuyn – Tegen de islamisering van onze cultuur

In 1996 publiceerde socioloog Pim Fortuyn het boek '*Tegen de islamisering van onze cultuur'.* Fortuyn nam in dit boek stelling tegen cultuurrelativisme. Nederlanders zijn volgens hem niet geïnteresseerd in het eigen culturele

---

[56] Interview met Gerritjan Harbers, op 15 november 2015

[57] http://www.volkskrant.nl/dossier-archief/uitspraak-navo-secretaris-willy-claes-over-nieuwe-bedreiging-voor-westen-gaat-veel-landen-te-ver-oorlogsverklaring-aan-fundamentalisme-wekt-wrevel~a413658/

erfgoed, kennen de vaderlandse geschiedenis slecht en zijn niet meer bereid om de verworvenheden van de Nederlandse cultuur te verdedigen. Andere culturen, waaronder de (fundamentalistische) islam dragen hun erfgoed wel krachtig uit, en daardoor zou de islam een bedreiging zijn voor Nederlandse verworvenheden als de scheiding van Kerk en Staat, de gelijke omgang tussen de seksen, de vrijheid van homoseksuelen en de gelijkwaardigheid van kinderen en volwassenen.

Fortuyn maakte zich zorgen over de opkomst van het islamitisch fundamentalisme, maar plaatste ook kanttekeningen bij liberale varianten van de islam. Nieuwkomers moesten zich volgens Fortuyn aanpassen aan de essentiële waarden van Nederland. Zo niet, dan zijn ze niet welkom. Tegelijkertijd moest volgens Fortuyn voorkomen worden dat islamitische Nederlanders *en masse* en uitzichtloos in de onderklasse zouden blijven. De beste bestrijding van fundamentalisme was namelijk volgens hem het breken van de gedepriveerde sociaaleconomische positie van duidelijk te onderscheiden groepen.

Het boek van Fortuyn leidde tot veel kritiek en heftige discussies, met als dieptepunt het debat in het VARA-debatprogramma *Het Lagerhuis* met Marcel van Dam, waarin deze Fortuyn een '*buitengewoon minderwaardig mens*' noemde.

Nederlandse moslims en hun organisaties kwamen in de discussies naar aanleiding van het boek van Fortuyn amper aan het woord. Dat gebeurde wel in een artikel in NRC Handelsblad. Daarin ging Coskun Çörüz, op dat moment namens de Stichting Bijzonder Leerstoel Islam (SBLI), in op de komst van islamitische organisaties:

> "Als mensen migreren, doen ze dat niet alleen met hun handen, maar ook met hun hoofd - het is kennelijk moeilijk voor de Nederlandse samenleving om dat te accepteren. In de jaren zeventig in Nederland organiseerden de meeste migranten zich in sociaaleconomische organisaties. In de jaren tachtig begonnen ze zich meer en meer te organiseren in levensbeschouwelijke organisaties. Dat kunnen of willen sommige instellingen niet zien. Scheiding Kerk en Staat, prima, maar als veel mensen zich via de moskee organiseren, moet je daar toch wat mee."[58]

[58] Geloof in het tijdperk van de rede in NRC Handelsblad van 17 december 1998

En Fatima Elatik, op dat moment raadslid namens de PvdA in de Amsterdamse gemeenteraad, vertelde dat het debat over de islam haar juist stimuleerde zich in haar geloof te verdiepen. Elatik:

> "In Nederland leer je de islam beter kennen dan in Marokko. Daar is het losser. Heet je Fatima? Nou 't zal wel. Hier word je wel gedwongen om goed na te denken over je geloof, want je moet haast wel gestoord zijn om te zeggen dat je moslim bent."[59]

2000: Paul Scheffer

In NRC Handelsblad verscheen op 29 januari 2000 het artikel 'Het multiculturele drama' van publicist en prominent PvdA-lid Paul Scheffer.[60] Hij stelde daarin dat de multiculturele samenleving in Nederland een complete mislukking is. Scheffer schreef:

> "Onder de oppervlakte van het openbare leven drijft een zee van verhalen over de botsing van culturen, die niet of nauwelijks worden gehoord. We leven nu al met de migranten van de derde generatie en de problemen zijn alleen maar groter geworden. (..) Al die apologeten van de diversiteit zijn niet geïnteresseerd in wat zich in de grote steden van Nederland afspeelt."

Scheffer waarschuwde voor een gemakzuchtig multiculturalisme waarbij onvoldoende onder woorden wordt gebracht wat onze samenleving bijeenhoudt.

> "We zeggen te weinig over onze grenzen, koesteren geen verhouding tegenover het eigen verleden en bejegenen de taal op een nonchalante manier. Een samenleving die zichzelf verloochent heeft nieuwkomers niets te bieden. Een meerderheid die ontkent meerderheid te zijn, heeft geen oog voor de `hardhandigheid' van integratie, die ook altijd verlies van eigen tradities betekent. En wie niet begrijpt wat er wordt genomen, die heeft ook weinig te geven."

Ook stelde Scheffer dat de islam bijdraagt aan de slechte integratie van Turkse en Marokkaanse jongeren. Hij wees op haatdragende boodschappen van

---

[59] Ibidem
[60] http://retro.nrc.nl/W2/Lab/Multicultureel/scheffer.html

sommige imams en de rechtsgevolgen die de islamitische wet verbindt aan afvalligheid. Scheffer:

> ”Of die wetten nu worden nageleefd of niet, vooral in de gezinscultuur kan een aanmerkelijke afstand worden vastgesteld tussen de gangbare omgangsvormen in Nederland en het normbesef binnen de islamitische gemeenschappen. Men leeft nu goeddeels langs elkaar heen en kijkt veel de andere kant op, maar er zijn culturele verschillen die niet vatbaar zijn voor plooien, schikken en afkopen.”

Het essay van Scheffer zorgde voor veel beroering. Mohammed Rabbae schreef in Trouw:

> “Voor zover mij bekend heeft tot nu toe echter geen enkele moslimorganisatie de Nederlandse rechtsorde ter discussie gesteld. En de laakbare en discriminerende uitspraken van enkele imams waaraan Paul Scheffer in zijn essay refereert zijn binnen de moslimgemeenschap zeer fel bestreden.”[61]

Behalve kritiek kreeg Scheffer ook waardering omdat hij niet alleen het debat aanging in de media, maar ook verscheen op partijbijeenkomsten en tijdens debatten bij verschillende migrantenorganisaties.

In 2007 kwam Scheffer met een vervolgpublicatie, het boek Het land van aankomst. In dit boek koos Scheffer voor een minder polemische toon en hij werd daarom zowel geprezen als verguisd.[62]

2001: El Moumni

De Rotterdamse imam El-Moumni werd een landelijke bekendheid, nadat hij op 3 mei 2001 in Nova zijn bezwaren uitsprak tegen homoseksualiteit. Hij vertelde dat het volgens de Koran niet mag en stelde:

> "Homoseksualiteit is schadelijk voor de samenleving in het algemeen en in het bijzonder voor de Nederlanders, vind ik. Als dat verschijnsel zich onder de jeugd verspreidt, zowel onder jongens als meisjes, dan zal dat tot uitsterven leiden." [63]

---

[61] Scheffer en Schnabel zijn grote angsthazen, Trouw, 16 maart 2000
[62] http://www.vn.nl/Standaard-Media-Pagina/De-ontvangst-van-Het-land-van-aankomst-van-Paul-Scheffer.htm
[63] http://www.novatv.nl/page/detail/nieuws/39

Hierop barstte opnieuw een hevige discussie los over de vraag of het gedachtegoed van de islam verenigbaar is met de 'westerse waarden'. De imam kreeg een waarschuwing van minister Van Boxtel:

> "Ik heb die man ongeveer de wacht aangezegd. Ik heb gezegd eens maar nooit meer, anders wordt u het land uitgezet. Ik had die speeches laten vertalen. Toch ontstond er het beeld dat ik met die man thee had zitten drinken."[64]

Er volgden aanklachten tegen El Moumni, die uiteindelijk toch werd vrijgesproken op 8 april 2002 en op 18 november 2002 ook in hoger beroep. De rechter erkende het kwetsende karakter van El Moumni's uitspraken, maar de imam mocht dit zeggen omdat hij zijn uitspraken baseerde op teksten van de Koran en de profeet Mohammed. Volgens de rechter zijn dit 'fundamentele geschriften, waar de imam zijn godsdienstige overtuiging mede aan ontleent'. De rechter volgde hiermee het arrest-Van Dijke: RPF-voorman Leen van Dijke werd ook in 2001 op dezelfde gronden vrijgesproken nadat hij in het weekblad Nieuwe Revu een homoseksueel met een dief had vergeleken.

De rechter achtte ook niet bewezen dat El Moumni tot haat jegens homoseksuelen had aangezet. Deze conclusie trok de rechter nadat hij het gehele interview met El Moumni - en niet alleen de door NOVA uitgezonden beelden - had gezien. Hieruit bleek dat de imam geweld tegen homoseksuelen juist afkeurde. Nova heeft de uitgeschreven tekst van het hele interview later wel op haar site gepubliceerd.[65]

De affaire leidde niet alleen tot verschillende bijeenkomsten, waaronder een debat van de Bijzondere Leerstoel Islam in de Balie over islam en homoseksualiteit met de Algerijns-Franse hoogleraar professor Arkoun, maar vormde ook de directe aanleiding voor de aanzet tot de oprichting van het Contactorgaan Moslims Overheid (CMO).

Toen de minister met de islamitische gemeenschap in 2002 wilde spreken over de uitspraken van de imam, schoven er veertig vertegenwoordigers van islamitische organisaties bij hem aan tafel. Een onwerkbare situatie, vond minister Van Boxtel en hij verzocht Mohammed Sini, voorzitter van stuurgroep

---

[64] Interview met Roger van Boxtel op 6 januari 2016
[65] http://www.novatv.nl/page/detail/nieuws/39

Islam en Burgerschap en PvdA-raadslid in Utrecht, een representatieve moslimorganisatie te realiseren.[66]

De oprichtingsovereenkomst van het Contactorgaan Moslims en Overheid (CMO) werd 15 juli 2002 aangeboden aan de inmiddels demissionaire minister Van Boxtel. Het CMO wilde eind september 2002 operationeel zijn. Dat bleek iets te optimistisch: de formele oprichting liet uiteindelijk tot januari 2004 op zich wachten.

Volgens Haci Karacaer, destijds voorman van Milli Görüş, hebben de uitspraken van El Moumni de dialoog over homoseksualiteit bevorderd. "Daar zouden homoseksuelen hem achteraf dankbaar voor moeten zijn", verklaarde hij in 2002 in Trouw.[67]

3.7. De wereld na 11 september 2001

De aanslagen op 11 september 2001 in New York en Washington behoren tot de grootste terroristische aanslagen uit de geschiedenis. Er kwamen bijna drieduizend mensen, afkomstig uit meer dan 90 landen, om het leven. De aanslagen werden uitgevoerd door waarschijnlijk negentien leden van Al-Qaida die vooral uit Saoedi-Arabië afkomstig waren.

De aanslagen werden direct geplaatst in het frame van Huntingtons Clash of Civilizations. In de woorden van Tony Blair:

> "...the immediate recognition that this was an attack on all our societies and that it struck at the very values which underpin our way of life– the values, for example, of tolerance, of compassion and freedom."[68]

De NAVO verklaarde artikel 5 van toepassing, waardoor de aanslagen in de VS beschouwd konden worden beschouwd als een oorlogsverklaring aan het gehele NAVO-bondgenootschap. President George Bush riep op tot een oorlog tegen het terrorisme (War on Terror), waarmee voornamelijk het islamitisch terrorisme werd bedoeld. Hij stelde de wereld voor een keuze:

---

[66] Een organisatie van moslims, in Nrc van 16 juli 2002
[67] 'Homoseksuelen mogen el imam El Moumni wel dankbaar zijn', in Trouw, 7 maart 2002
[68] Tony Blair (2002), Foreword, in Reuters, After September 11, New York and the world, Prentice Hall, Upper Saddle River, 2002

> "Every nation, in every region, now has a decision to make. Either you are with us, or you are with the terrorists."

The War on Terror leidde in de jaren daarna onder andere tot oorlogen in Afghanistan (waar Al- Qaidaleider Oussama Bin Laden verborgen zou zitten) en Irak. Argumenten voor deze laatste oorlog waren onder andere dat de bevolking van Irak onderdrukt werd door Saddam Hoessein, dat het land resoluties van de Veiligheidsraad naast zich neerlegde, over massavernietigingswapens zou beschikken en banden met Al-Qaida zou hebben. Voor deze laatste twee argumenten is overigens nooit bewijs geleverd. De Amerikaanse inval werd gesteund door een Coalition of the Willing, bestaande uit 31 landen, waaronder Nederland.

Het resultaat van de oorlog was dat niet alleen Saddam Hoessein werd gedood, maar ook 4500 militairen van de coalitie en naar schatting een miljoen Irakezen. De oorlog bracht niet de gewenste stabiliteit in Irak en de regio. Integendeel.

In de jaren na de aanslagen in New York vonden er meer bloedige aanslagen plaats waarvoor Al-Qaida waarschijnlijk verantwoordelijk was, zoals: Bali (12 oktober 2002 en 1 oktober 2005), Mombassa (18 november 2002), Casablanca (16 mei 2003), Istanboel (15 en 20 november 2003), Madrid (11 maart 2004), Londen (7 juli 2005) en Sharm-al-Sheikh (23 juli 2005). Vooral de aanslagen op Bali, in Madrid en Londen kregen in de Nederlandse pers veel aandacht.

Eerste reacties

In Nederland werd de discussie over moslims en de islam direct op scherp gezet. Zo ging er wereldwijd veel aandacht uit naar negen jongens van Marokkaanse afkomst die in Ede feestvierend de straat waren opgegaan. NRC-Handelsblad schreef hierover bijvoorbeeld op 13 september: 'Bin Laden heeft ook aanhang in Ede'. Later bleek dat een plaatselijke politiewoordvoerder de enige bron was en werd het bericht enigszins genuanceerd.[69] "Het waren rotjochies, die zich vooral stierlijk verveelden," zei een anonieme buurtbewoner later tegen Vrij Nederland. "Politiek? Dat was voor hen geen issue. 'Ze wilden een rel trappen." De jongeren maakten hun excuus en tientallen Marokkaanse Nederlanders uit Ede tekenden in het gemeentehuis

[69] Een bruggetje waar niets gebeurde, in: Trouw, 11 september 2002

het condoleanceregister dat geopend was na de aanslagen.[70]

In drie spraakmakende enquêtes werd gepeild hoe de Nederlandse bevolking op de aanslagen reageerde. Het multiculturele weekblad Contrast presenteerde een week na de aanslag een enquête onder moslims waaruit bleek dat vijf procent van de moslims instemde met de aanvallen op Amerika en dat bijna de helft begrip had voor de aanslagen.[71] Uit een enquête van het tv-programma Netwerk bleek zelfs dat tien procent van de islamitische gemeenschap in Nederland de aanvallen op Amerika goed zou keuren en dat 11 procent een heilige oorlog tegen de VS zou steunen. Vooral onder Marokkaanse Nederlanders was er volgens de enquête veel steun voor de aanslagen: een kwart van de Marokkaanse ondervraagden steunde de aanslagen; één op de vijf Marokkaanse Nederlanders steunde een heilige oorlog tegen de VS. [72].

Twee dagen later, op 26 september, presenteerde de Volkskrant de resultaten van een peiling van NIPO waaruit bleek dat 63 procent van de Nederlanders vond dat moslims die de terroristische aanslagen tegen de VS steunden, het land moesten worden uitgezet. Hard optreden was het meest in zwang bij laagopgeleiden. De helft van de bevolking was bang dat er een Derde Wereldoorlog zou uitbreken.[73]

Verschillende moskeeorganisaties, waaronder UMMON en Milli Görüş, veroordeelden de aanslagen in persberichten die de pers amper haalden.

Moskeeën en andere islamitische instellingen in het hele land werden in de weken na 11 september geconfronteerd met brandstichting, bekladding of bedreiging. Dergelijke incidenten werden onder andere gemeld in Apeldoorn, Den Haag, Gorinchem, Heerlen, Rijssen, Uden, Venlo, Vlissingen, Eindhoven, IJmuiden, Weert, Utrecht, Nunspeet, Tegelen, Zaandam, Rijssen en Zwolle. Ook waren er brandstichtingen bij kerken in Utrecht, Amsterdam, Rijssen en Tegelen.[74] In Rijssen waren waarschijnlijk slecht geïnformeerde vandalen actief: zij kalkten 'Afghaan' en 'Bin Laden' op de muren van een Syrisch Orthodoxe kerk. Bij een voetbalwedstrijd in Heerlen kreeg een speler van

---

[70] Harm Ede Botje, Dempen en Verbinden net na 9/11, in Vrij Nederland van 5 september 2011
[71] Eén op de tien moslims keurt aanslag op VS goed', in Algemeen Dagblad van 24 september 2001
[72] Eén op de tien moslims keurt aanslag op VS goed', in Algemeen Dagblad van 24 september 2001
[73] Radicale moslims moeten het land uit', in Volkskrant van 26 september 2001
[74] Jaap van Donselaar en Peter R. Rodrigues, *Monitor racisme en extreemrechts: vijfde rapportage*. Amsterdam: Anne Frank Stichting/ Universiteit Leiden, 2002

Marokkaanse komaf te horen dat hij een 'vieze terrorist' was, waarop de wedstrijd werd gestaakt. [75]

In die weken werd de Samenwerkende Moskee-Organisaties Nederland (SMO) een paar keer aangehaald in de media. Dit tijdelijke samenwerkingsverband van Diyanetkoepels en de UMMON met Ayhan Tonca als woordvoerder, riep het kabinet op moskeeën te beschermen. Ook liet het SMO weten achter de aanvallen van de VS op Afghanistan te staan, zolang deze erop gericht zouden zijn om Osama Bin Laden en zijn organisatie te pakken. "Een terroristische daad is niet goed te keuren in de islam", benadrukte Tonca. De SMO verwierp de uitspraak van Bin Laden dat de 'heilige oorlog' tegen de Verenigde Staten is begonnen. Volgens Tonca lag het niet voor de hand dat deze woorden in Nederland zouden worden omgezet in daden. "Bin Laden heeft geen status in onze gemeenschap, in ieder geval niet bij de organisaties. Met welke ideeën individuen hier rondlopen, weet ik niet", zei hij.[76]

Om de spanningen te temperen hield premier Wim Kok een toespraak in de Marokkaanse Al Kabirmoskee in Amsterdam:

> 'Er zijn nogal wat mensen uit etnische minderheden die zich angstig voelen. De overheid moet waar het kan bruggen bouwen. (..) Ik ben blij dat ik hier welkom ben, net zoals u welkom bent geheten in onze samenleving. We zijn niet gelijk, maar wel gelijkwaardig. Laten we niet generaliseren. Als er een raam in wordt gegooid bij een moslimschool, is daar niet de hele Nederlandse samenleving schuldig aan. En andersom geldt dat ook.'[77]

Effecten van 9/11 op het Nederlandse islamdebat

Voor veel Nederlandse moslims vormen de aanslagen van 11 september 2001 een belangrijk keerpunt in het debat dat in Nederland over de islam gevoerd wordt.

Nico Landman, universitair hoofddocent Islamologie aan de Universiteit van Utrecht:

---

[75] Harm Ede Botje, Dempen en Verbinden net na 9/11, in Vrij Nederland van 5 september 2011

[76] http://krant.telegraaf.nl/krant/archief/20011009/teksten/bin.smo.laden.bin.organisaties.html

[77] Harm Ede Botje, Dempen en Verbinden net na 9/11, in Vrij Nederland van 5 september 2011

> *"*Tot 11 september was er nog redelijk veel goodwill voor moslims, maar dat is sindsdien veranderd. Tot 2001 werd het verzet tegen moskeeën bijvoorbeeld vooral praktisch vormgegeven. Mensen die bezwaar maakten, gebruikten vooral argumenten als parkeerproblemen of dalende huizenprijzen. Na 2001 werd het verzet explicieter tegen de islam."[78]

Roger van Boxtel, in 2001 minister van Grote Stedenbeleid:

> *"De* islamitische achtergrond van migranten was lange tijd amper een item. We hadden geen of amper een idee destijds van alle stromingen. Dat de werkloosheid onder Turken, Marokkanen en Antillianen vier keer hoger was, wisten we wel. Ik had als norm gesteld dat ik die werkloosheid wilde halveren en dat is gelukt. Ook ben ik de inburgering gestart. Het leek goed te gaan: de werkloosheid daalde, de criminaliteit daalde, de leefbaarheid werd vergroot. 9/11 was een keerpunt. De Muur was gevallen, we hadden opeens een nieuwe vijand, die minder helder was. En een deel van die vijand zat ook hier."[79]

Moslims werden na 11 september 2001 veel vaker op hun islamitische achtergrond aangesproken. Mede daardoor gingen moslims zich meer oriënteren op hun islamitische roots. Habib El Kaddouri van het Samenwerkingsverband Marokkaanse Nederlanders (SMN):

> "Zeker vanaf 11 september 2001 zie je dat Marokkaanse Nederlanders zich sterker profileren op hun islamitische identiteit. Dit leidde – ook binnen eigen gemeenschap – tot een vorm van islamisering: het geven van een islamitisch etiket. Door interne en externe factoren werd dit versterkt.[80]

Voor Mahmoud, een jongere uit Amsterdam, vormden de aanslagen van 11 september het begin van zijn radicaliseringsproces.

> "Voor de aanslagen van 9/11 was er niks aan de hand. Na de aanslagen vroeg Roy, mijn beste maat, wat ik van die aanslagen vond. Of ik het ook goedkeurde. Ik zei: dat kun je me niet vragen, maar ik kon eigenlijk geen goed antwoord geven op zijn vragen. 'Die terroristen roepen ook Allah Akbar', zei Roy. Jij toch

[78] Interview met Nico Landman op 15 april 2016
[79] Interview met Roger van Boxtel op 6 januari 2016
[80] Interview met Habib el Kaddouri op 20 april 2016

> ook?' Ik zei 'nee' en liep boos weg. (..) Het haatzaadje begon vanaf die dag in mij te groeien. Mijn gemoedstoestand veranderde. Ik was daarvoor niet intensief bezig met de islam. Ik ging me daarna meer verdiepen. Ik wilde kennis opdoen, ging googelen en kwam terecht op marokko.nl. Daar kreeg ik reacties van jongens die meer wisten dan ik, althans, dat dacht ik. Zij waren radicaler. Marokko.nl was toen nog niet goed beveiligd. Nu wel. Ene Abu gaf mij zijn MSN en daar kwam ik terecht in een groepje waar veel haatfilmpjes gedeeld werden die een afkeer voor het Westen propageerden. Ik werd daar steeds radicaler door."[81]

Okay Pala, woordvoerder van Hizb Ut Tahrir is er van overtuigd dat het beleid van de VS n*a 9/11* een grote impact gehad:

> "The War on Terror is een War on Islam geworden. Moslims gaan zich in zo'n gepolariseerd debat niet identificeren met het Westen, maar met de islam."[82]

Na 11 september nam ook het aantal bekeerlingen snel toe. Islamologe en bekeerlinge Anne Dijk hierover:

> "Negatieve aandacht is ook aandacht. Veel mensen gingen zich in de islam verdiepen om te kijken of de islam dan echt zo slecht was. Dit begon vaak vanuit een brede religieuze oriëntatie. Dan bleek na die verdieping dat de islam zo slecht niet is, bijvoorbeeld als het gaat over de strijd voor rechtvaardigheid."[83]

Een ander effect van de aanslagen was dat er meer activiteiten georganiseerd werden om de ontmoeting en de dialoog tussen verschillende groepen te organiseren. Eén van de vele initiatieven uit die tijd was de stichting Islam en Dialoog. Alper Alasag, één van de oprichters:

> "Die stichting hebben we duidelijk vanuit een Gülen-perspectief opgezet. Het had niet alleen dialoog tot doel, maar ook het vergroten van de participatie van moslims. We kregen direct veel verzoeken voor activiteiten. Dat steeg daarna heel snel – en helemaal na 11 september. We kwamen veel bij kerken, scholen, universiteiten, ziekenhuizen, hbo's etc. etc. Naar aanleiding van

[81] Interview met Mahmoud, 14 december 2015
[82] Interview met Okay Pala op 10 februari 2016
[83] Interview met Anne Dijk op 27 januari 2016

> verzoeken gingen we workshops en trainingen ontwikkelen. De eerste verzoeken kwamen veelal uit christelijke hoek. Daarnaast organiseerden we activiteiten om moslimjongeren bij de samenleving te betrekken zoals een bezoek brengen aan politieke partijen, kerken en synagogen en organiseerden we bijeenkomsten over het samenleven met niet-moslims en zetten we dialooggroepen op. Alleen in Rotterdam waren daar al 10 van."[84]

Een jaar later zou imam Abdoellah Haselhoef, die in de maanden na 11 september veel op televisie verscheen en 'troetelimam' werd genoemd, verklaren: 'We zijn overspoeld door dialoog. Prima, dat was nodig, want er heerste angst: wie kun je vertrouwen?" Haselhoef had zijn twijfels over het effect van de gesprekken: "Dialoog of niet, de gewone man zet kutmarokkaantjes op één lijn met vliegtuigterroristen."[85]

De gesprekken verliepen volgens Yassin Hartog, coördinator van Islam & Burgerschap, vaak volgens een vast stramien. Hartog zei hierover in Trouw:

> "Nederlanders mochten vragen of ze met die moslims een vijfde colonne hadden binnengehaald, de moslims mochten hun geschoktheid over de aanslagen uiten. (..) "Ieder gesprek is meegenomen, al worden ze vaak alleen gevoerd tussen mensen die van conferentie naar congres hobbelen. Ook onder de goedwillenden is veel vooroordeel: na tien minuten, hup, daar hebben we de vrouwenbesnijdenis weer. 'Islam' wordt als totaalpakket aangeboden: het is terrorisme, besnijdenis, achterlijke landen van herkomst, meteen geassocieerd met de baardmannen bij de moskee of slagerij."

Van moslimzijde was er volgens Hartog niet veel behoefte aan kennismaking met gesprekspartners. "Zak maar in de grond met je dialoog, dachten goed geïntegreerde jongeren kort na de aanslagen', zegt Hartog. 'Ze voelden zich gediscrimineerd, want hoe hard ze hun best ook deden, ze waren geen Nederlander, maar moslim."

3.8. Twee politieke moorden en de opkomst van Hirsi Ali

[84] Alper Alasag op 10 februari 2016
[85] 'Het dode paard van 11 september', 7 september 2002 in Trouw

Ondanks de dialoogprogramma's werden de verhoudingen in Nederland in de jaren na de aanslagen in New York verder verscherpt door de moord op twee mannen die tot de scherpste critici van de islam behoorden: Pim Fortuyn (2002) en Theo van Gogh (2004). Bovendien betrad Ayaan Hirsi Ali in deze jaren de publieke arena. Het debat was in de woorden van politicoloog Jean Tillie "dan wel gekanteld, maar kwam niet tot rust."[86]

2002: moord op Pim Fortuyn

Fortuyn liet vlak voor de aanslagen in 2001 weten politieke ambities te hebben. De socioloog en Elseviercolumnist die in 1996 al had gewaarschuwd voor de islamisering van Nederland, maakte van de islam direct een belangrijk onderwerp. Zo verklaarde hij in augustus 2001 in het Rotterdams Dagblad:

> "Ik ben ook voor een 'koude oorlog' met de islam. De islam zie ik als een buitengewone bedreiging, als een ons vijandige samenleving."[87]

De uitspraak vormde enkele maanden later aanleiding voor drie Rotterdamse instellingen om aangifte tegen Fortuyn te doen vanwege discriminatie: het antidiscriminatiebureau RADAR, de Stichting Platform Islamitische Organisatie Rijnmond (SPIOR) en de beweging Een ander Marokkaans geluid.[88]

Op 1 september van dat jaar verklaarde Fortuyn in een interview met Hugo Camps in Elsevier:

> "'Je moet de moskeeën zien als mantelorganisaties. Dat betekent: controleren wat daar wordt gezegd. Een fundamentalist die roept dat onze vrouwen hoeren zijn en homo's minder dan varkens is aan de beurt. Dan moet er worden opgetreden. Punt. De CPN is in Nederland nooit verboden, maar de BVD infiltreerde wel. Zo hoort het. Goed kijken wat er gebeurt. (..) . In de moskeeën worden martelaars gefokt."[89]

En tijdens een de Volkskrant op 9 februari 2002 stelde hij, toen nog als lijsttrekker van Leefbaar Nederland, over de islam:

---

[86] Jean Tillie (2012), Gedeeld Land. Het Multiculturele ongemak van Nederland. Amsterdam: Meulenhoff

[87] 'Aangifte tegen Fortuyn wegens discriminatie', in Volkskrant van 2 november 2001

[88] 'Ibidem

[89] Pim Fortuyn: "Ik ga vanuit het Catshuis regeren" in Elsevier, 1 september 2001

> "Ik háát de islam niet. Ik vind het een áchterlijke cultúúr", "Overal waar de islam de baas is, is het gewoon verschrikkelijk" en: "Als ik het juridisch rond zou kunnen krijgen, dan zou ik gewoon zeggen: er komt geen islamiet meer binnen."

Fortuyn werd uit Leefbaar Nederland gezet en richtte zijn eigen partij, de Lijst Pim Fortuyn (LPF), op. Fortuyns populariteit groeide snel. Diverse media en politici noemden Fortuyn extreemrechts en vergeleken hem met politici als Mussolini, Le Pen en Haider. Ook werd geregeld de vergelijking gemaakt met de opkomst van het nazisme en fascisme in de jaren '30 van de vorige eeuw.

Fortuyn waarschuwde voor deze vergelijkingen die hij demoniserend noemde. In het tv-programma Jensen waarschuwde hij op 22 maart 2002:

> "Als mij iets overkomt, dan zijn zij medeverantwoordelijk. Dit moet ophouden! Het demoniseren moet stoppen!"

Anderhalve maand later, op 6 mei 2002 werd hij vermoord. Niet door een moslim, maar door Volkert van de Graaf, een milieuactivist. De LPF haalde ruim een week na de moord 26 zetels en vormde met CDA en VVD het eerste kabinet Balkenende. Dit kabinet kwam begin 2003 na een tumultueus half jaar weer ten val, vooral door perikelen binnen de LPF. Bij de daaropvolgende verkiezingen haalde de LPF nog 8 zetels, in 2006 behaalde de partij geen enkele zetel meer en hief zichzelf op.

Fortuyn heeft na zijn dood nog invloed uitgeoefend op het politieke debat. Jean Tillie citeert in zijn boek Gedeeld Land (2012) instemmend Arnoud Gerits die op 6 mei 2003, een jaar na de moord op Fortuyn in NRC schreef:

> “Fortuyns opkomst dwong de zittende politici en gevestigde belangengroepen alsmede de media zich uit te spreken over onderwerpen die tot dan toe niet of nauwelijks bespreekbaar werden geacht. Na de verkiezingen van 15 mei 2002 was de politieke agenda duidelijk: de door Fortuyn aan het licht gebrachte onvrede en problemen dienden serieus genomen te worden en stonden bovenaan de politieke agenda. De verkiezingen van januari 2003 hebben laten zien dat de meeste politieke partijen hun standpunten betreffende diverse

> onderwerpen (multiculturele samenleving en veiligheid) aanzienlijk hebben bijgesteld."[90]

2002: Ayaan Hirsi Ali

Ayaan Hirsi Ali (1969) werd als Ayaan Hirsi Magan geboren in Somalië. Ze woonde vanaf haar vierde in Kenia en vluchtte in 1992 naar Nederland.

Hirsi Ali werd in 2002 een nationale bekendheid. Ze was in die tijd als politicologe verbonden aan de Wiardi Beckmanstichting van de PvdA. In april 2002 liet ze voor het eerst van zich horen. Zo verscheen er onder andere op 11 april in de Volkskrant een portret van haar met als titel 'Durf te botsen'. Hierin stelde ze onder andere dat het merendeel van de islamitische vrouwen in Nederland wordt onderdrukt. Ze wees op groepen vrouwen die thuis opgesloten zitten en alleen met toestemming van hun man naar buiten gaan, die daarbij een beroep doen op de Koran:

> "In de Koran staat letterlijk: de vrouw is ondergeschikt aan de man. Dat veel islamitische ouders hun dochters heel anders behandelen dan hun zonen, dat meisjes nauwelijks vrijheid hebben en worden opgevoed met het idee dat ze moeten trouwen, een boel kinderen zullen krijgen en hun enige recht later het aanrecht zal zijn, vloeit rechtstreeks voort uit de leer."

De positie van islamitische vrouwen noemde ze 'mijn thema voor de komende twintig jaar'. Vooral links Nederland had volgens haar een blinde vlek voor het lot van deze vrouwen. Hirsi Ali:

> "De progressieve partijen en media hebben altijd de achterstand van vrouwen veroordeeld, maar zijn daarin uiterst voorzichtig als het om allochtonen gaat, uit angst racisme aan te wakkeren. Terwijl de discriminatie in de moslimgemeenschap, tussen mannen en vrouwen, veel groter is dan die tussen Nederlanders en niet-Nederlanders."

Ze hekelde ook de islamitische organisaties:

> "De georganiseerde moslims zijn voornamelijk mannen. De aard van deze organisaties is opkomen voor hun eigen cultuur, voor

[90] Jean Tillie (2012), Gedeeld Land. Het Multiculturele ongemak van Nederland. Amsterdam: Meulenhoff

> eigen slachthuizen en moskeeën. De achterstelling van de vrouw maakt juist deel uit van die cultuur."

Islamitische clubs van geëmancipeerde vrouwen waren er volgens Hirsi Ali niet of nauwelijks:

> "De enige [organisaties] waarop ik stuit zijn organisaties van vrouwen die het imago van de islam willen verdedigen. Die hun emancipatie uit de Koran willen halen. Ze wisselen recepten uit, houden een hoofddoekencongres."

Ze verklaarde zich verder een fervent tegenstander van islamitische scholen:

> "De indoctrinatie van meisjes begint daar. Daar leren ze wat toegestaan en wat verboden is. Daar krijgen ze de mentaliteit bijgebracht dat ze zich ondergeschikt moeten maken aan de man."

Er volgden meer interviews en artikelen waarin Hirsi Ali vrouwenbesnijdenissen, mishandeling, uithuwelijken, pedofilie, polygamie, eerwraak en hoofddoeken hekelde. Hirsi Ali werd 'de zwarte Voltaire' of 'de linkse Pim' (verwijzend naar de net vermoordde Fortuyn) genoemd.

Uit islamitische hoek kreeg ze kritiek omdat ze moslims te veel over één kam zou scheren, omdat ze culturele tradities als eerwraak en besnijdenis te veel zou toeschrijven aan de islam en omdat ze geen oog zou hebben voor bestaande emancipatie-initiatieven van moslima's en islamitische organisaties. Bovendien werd de vraag gesteld of iemand die niet meer gelovig lijkt te zijn, wel de juiste persoon is om op te roepen tot emancipatie.

In september 2002, vlak voor de eerste herdenking van de aanslagen van 11 september, noemde ze in het programma Barend en Van Dorp de islam gemeten naar bepaalde maatstaven een 'achterlijke cultuur'. Hirsi Ali ontving daarna de eerste doodsbedreigingen. Er volgde een stevige discussie met Mohamed Cheppih (destijds van de Moslim Wereld Liga in Nederland) en publicist Ali Eddaoudi in het programma Rondom Tien.

Ali Eddaoudi zegt daar nu over:

> “Ik had me laten overhalen om deel te nemen door een redacteur die ik kende. Ik had het gevoel dat het verhaal van

> Hirsi Ali niet deugde. Daarom was ik zo fel op haar. Zij ging vooral voor zichzelf. Dat mag, maar doe het dan op een waardige manier. Mensen als Marcouch en Aboutaleb doen dat wel, zij zijn professionals, en Coskun Çörüz deed het ook."[91]

Na nog meer bedreigende taal jegens Hirsi Ali op internetfora moest Hirsi Ali onderduiken. Milli Görüş, de Turks Islamitische Culturele Federatie, de Unie van Marokkaanse Moslim Organisaties in Nederland en Stichting Islam en Burgerschap veroordeelden in een gezamenlijk persbericht de bedreigingen scherp. Hoewel ze veel opvattingen van Hirsi Ali niet deelden, vonden ze 'de vrijheid van meningsuiting' een fundamenteel recht voor alle burgers.[92]

In november 2002 stapte Hirsi Ali over naar de VVD. In januari 2003 werd ze namens de liberalen Kamerlid. In dezelfde maand noemde ze in Trouw de profeet Mohammed, gemeten naar Westerse maatstaven een perverse tiran.[93] Voorzitter Ayhan Tonca van de Stichting Turks Islamitische Culturele Federatie liet hierop weten dat Hirsi Ali 'voorwaarden schept voor dit soort extremisme'. Maar andere moslimorganisaties vonden de vrees voor 'een tweede politieke moord' in Nederland totaal ongegrond. Uzeyir Kabaktepe van Milli Gorus:

> "Hirsi Ali gaat met haar uitspraken over Mohammed de fout in, maar Tonca over Hirsi Ali helemaal. Moslims zijn niet gediend bij dergelijke uitspraken."

Het CMO riep vergeefs de VVD-fractie hierna op openlijk afstand te nemen van de uitspraken van Hirsi Ali, 'waarmee zij achthonderdduizend Nederlandse moslims op hun ziel trapt en kleineert'. [94] Er werden op verschillende plekken in het land aangiften tegen Hirsi Ali ingediend, maar de rechter sprak haar vrij.

In 2004 maakte Hirsi Ali samen met filmregisseur Theo van Gogh de korte film *Submission* (onderwerping) over de positie van de vrouw in de islam. In de film, die op 29 augustus 2004 voor het eerst werd vertoond tijdens het VPRO-programma Zomergasten, zijn lichamen te zien van moslimvrouwen die zijn mishandeld. Hun lichamen zijn beschilderd met gekalligrafeerde verzen uit de Koran (Soera Het Licht 2; Soera De Koe 222; Soera De Vrouwen 34 en Soera

---

[91] Interview met Ali Eddaoudi op 3 mei 2016
92 Moslims veroordelen bedreiging in NRC van 21 september 2002
93 Hirsi Ali: Mohammed is een perverse tiran, in Trouw, 25 januari 2003
[94] VVD neemt geen afstand van Ayaan Hirsi Ali, in Parool van 29 janauri 2002

Het Licht 31), die de regels voor de relaties tussen mannen en vrouwen beschrijven.

De vertoning van de film leidde opnieuw tot bedreigingen en uiteindelijk tot de brute moord op 2 november 2004 op filmmaker Theo van Gogh (zie hieronder). Moordenaar Mohammed Bouyeri liet op het lichaam van Van Gogh een dreigbrief aan Hirsi Ali achter, die opnieuw moest onderduiken.

In mei 2006 bleek uit een uitzending van het onderzoeksprogramma Zembla dat Hirsi Ali tijdens haar asielprocedure een valse naam en geboortedatum had opgegeven en ook had gelogen over haar land van herkomst. Dit leidde tot een politieke crisis, het aftreden van minister Rita Verdonk en het vertrek van Hirsi Ali naar de Verenigde Staten waar ze voor The American Enterprise Institute for Public Policy Research, een conservatieve denktank, ging werken. Het Contactorgaan Moslims en Overheid (CMO) was niet rouwig over haar vertrek. “Met haar felle aanvallen op de islam heeft Hirsi Ali 'heel wat schade aangericht', zei secretaris Nasr Joemman tegenover de Volkskrant.[95]

Ayaan Hirsi Ali bleef ook na haar vertrek uit Nederland publiceren over de islam. Aanvankelijk leek haar standpunt radicaler te worden. In 2007 maakte ze geen onderscheid meer tussen extremistische moslims en radicale moslims en verklaarde ze in een artikel op de site Reason (The Trouble is the West) de oorlog aan de islam en alle moslims.[96] Bij de presentatie in 2015 van haar laatste boek, 'Ketters', koos ze voor een gematigdere toon en gaf ze aan juist weer de dialoog met de islam te willen zoeken.[97]

2004: moord op Theo van Gogh

Theo van Gogh maakte vele films en tv-series, waaronder de veelgeprezen serie Najib en Julia, over de onmogelijke liefde tussen een Haags hockeymeisje en een Marokkaanse pizzakoerier.

Naast filmmaker was Van Gogh ook tv-presentator, interviewer, acteur en publicist. Als columnist en deelnemer aan het publieke debat was zijn stijl vaak provocerend en ironisch. Hij was uitgesproken voorstander van een ruime interpretatie van de vrijheid van meningsuiting, ook wanneer dit beledigend of godslasterend uitpakte. Hij werd diverse keren aangeklaagd en vervolgens

---

[95] Gemengde reacties van VVD’ers, in: Volkskrant van 16 mei 2006
[96] http://reason.com/archives/2007/10/10/the-trouble-is-the-west/1
[97] http://www.republiekallochtonie.nl/blog/opinie/ayaan-hirsi-ali-wil-weer-in-gesprek-met-de-islam

weer vrijgesproken vanwege harde grappen over joden en christenen. Ook nam hij geen blad voor de mond over de islam. Hij noemde bijvoorbeeld (fundamentalistische) moslims 'geitenneukers' of een 'vijfde colonne' en Abou Jahjah, de leider van de Arabisch Europese Liga (AEL) noemde hij 'de pooier van de profeet'.

Van Gogh steunde aan het begin van deze eeuw Pim Fortuyn en Hirsi Ali. Met de laatste maakte hij in 2004 de film Submission (zie Hirsi Ali). Op 2 november 2004 werd hij vanwege deze film op brute wijze in Amsterdam vermoord door Mohammed Bouyeri, die lid was van een groep die wordt aangeduid als de Hofstadgroep. Bouyeri priemde met een mes een 'Open Brief aan Hirsi Ali' op het ontzielde lichaam van Van Gogh.

De moord vond plaats pal voor het toenmalige kantoor van het stadsdeel Oost-Watergraafsmeer. Martin Verbeet, destijds stadsdeelvoorzitter, was als een van de eersten bij het slachtoffer.

> "Het was net gebeurd. Ik dacht eerst het is een afrekening. Ik was erg geschrokken toen ik in de gaten had wie het was. Ik had nooit verwacht dat het in Nederland zou gebeuren."[98]

Vanuit het stadsdeelkantoor werd gebeld met burgemeester Cohen en er werd direct een crisisteam samengesteld. Daarnaast besloten Verbeet en portefeuillehouder Antoinette Tanja direct het netwerk van migrantenorganisaties te activeren. Dat waren de organisaties die waren aangesloten bij het BOMO (Bestuurlijk Overleg Migranten Organisaties) in Amsterdam Oost. Verbeet: "Onze ambtenaren gingen peilen hoe er werd gedacht en gaven informatie." In de dagen daarna werden er - vaak in samenwerking met migranten- en moskeeorganisaties - verschillende soorten bijeenkomsten georganiseerd.

Nederland was na de moord op Theo van Gogh in *shock*. Twee jaar na de moord op Pim Fortuyn was er opnieuw iemand vermoord vanwege zijn mening. En opnieuw ging het om iemand die zich kritisch uitliet over de multiculturele samenleving en de islam. Op de avond van de moord werd ter nagedachtenis aan Van Gogh een lawaai-wake op de Dam in Amsterdam gehouden, waar ongeveer 20.000 mensen werden toegesproken door onder andere burgemeester Job Cohen en minister Rita Verdonk, die eerder die dag samen met het Landelijk Overleg Minderheden (LOM), het Kennis- en Expertisecentrum Forum en het Contactorgaan Moslims en Overheid (CMO)

---

[98] E. Butter, L. Arts (2012), Een kwestie van investeren en anticiperen. Maatschappelijke onrust, de rol van netwerken, (sociale) media en sleutelfiguren', Amsterdam: ACB Kenniscentrum

een persbericht had uitgegeven waarin de organisaties gemeenschappelijk hun ”afschuw en verbijstering'' uitspraken.

Voorzitter Ayhan Tonca van het Contactorgaan Moslims en Overheid noemde de dood van Theo van Gogh “verschrikkelijk”. “Ik vind zijn opvattingen over de islam afschuwelijk en zeer kwetsend voor de islamitische gemeenschap, maar geen enkel motief rechtvaardigt moord,” zei hij tegen het ANP.[99]

Milli Görüş en de UMMON gaven een verklaring uit met het Amsterdamse ACB Kenniscentrum (voorheen Amsterdams Centrum Buitenlanders), waarin werd gesteld:

> “De aanslag op Theo van Gogh is een aanslag op de vrijheid van meningsuiting, de vrijheid van religie, de vrijheid die voor ons allen in dit land het leven mogelijk maakt.''

Ze noemden Van Gogh in het persbericht,”een van Nederlands beste filmmakers'', die hen scherp hield met zijn films, columns en televisieprogramma's.[100]

Driss Boujoufi, voorman van de UMMON liet verder weten dat de daaropvolgende vrijdagpreek in alle moskeeën een duidelijke boodschap zou moeten hebben.

> “Ten eerste: ouders moeten beter op hun kinderen letten. Ten tweede: de vrijheid van meningsuiting is de bescherming van minderheden en als wij dat gaan aanvallen, is dat niet goed. Wat nu is gebeurd, kan niet door de beugel. De islam, de Marokkaanse gemeenschap, de mensheid keurt dit af.''[101]

De Arabisch-Europese Liga (AEL) nam een week later stelling tegen de “slappe houding” van de moskeekoepels. Nabil Marmouch, voorzitter van de AEL schreef in NRC:

> “Er kan geen excuus zijn voor een dergelijke wandaad, maar het juiste perspectief mag niet uit het oog worden verloren.”

---

[99] Moslims: ontoelaatbare aanslag; http://www.volkskrant.nl/binnenland/moslims-ontoelaatbare-aanslag~a704115/
[100] Moslimvoorman verbijsterd over dood Van Gogh, ANP-bericht, 2 november 2002
[101] Ibidem

Het ging volgens Marmouch immers om “de liquidatie van een cineast zonder fatsoensnormen. Iemand die lijnrecht tegenover moslims stond, opgehitst door Ayaan Hirsi Ali. Theo van Gogh werd niet vermoord om zijn mening zoals gesuggereerd wordt, maar om zijn krenkende scheldkanonnades.”[102]

Islamitische organisaties lieten volgens Marmouch met hun verklaringen de moslimgemeenschap onder dwang 'verantwoordelijkheid' nemen, “vanuit een positie die suggereert dat er enige verantwoordelijkheid en schuld bij de islamitische gemeenschap ligt. Als niet-moslims het niet vanzelfsprekend vinden dat wij een dergelijke daad afkeuren, betekent dat dat wij ons al bevinden in een vergaande fase van de ontmenselijking van onze gemeenschap. Het zaad van racisme heeft dan stevig wortel geschoten in het denken.” De AEL vroeg aandacht voor moslimhaat en moslimdiscriminatie.

De moord op Theo van Gogh leidde tot een enorme intensivering van het publieke en politieke debat over moslims, integratie en de vrijheid van meningsuiting. Net als na het begin van de eerste Golfoorlog en de aanslagen van 11 september was er sprake van een toename van het aantal haat-uitingen en geweldsincidenten rond moskeeën. Ineke van der Valk telde alleen al in de twee maanden na de moord op Van Gogh 45 geweldsincidenten tegen moskeeën, waaronder 18 (pogingen) tot brandstichting.[103] In Uden werd op 6 november geprobeerd de moskee in de fik te steken en brandde drie dagen later de islamitische basisschool Bedir in zijn geheel af. De volgende avond liepen naar schatting 6000 mensen mee in een stille tocht ter afkeuring.

3.9. Preventie van radicalisering

In de jaren na de moord op Theo van Gogh werd zowel op landelijk als lokaal niveau een beleid opgezet om radicalisering en polarisatie tegen te gaan.

In 2007 lanceerde het toenmalige kabinet Balkenende IV het Actieplan Polarisatie en Radicalisering 2007-2011. Dit Actieplan richtte zich op het voorkomen van polarisatie en radicalisering, het vroegtijdig signaleren van deze processen door bestuurders en professionals en het ontwikkelen van een adequate aanpak.

---

[102] “Moslims stellen zich veel te slap op”, in NRC van 8 november 2002
[103] Ineke van der Valk (2012), Islamofobie en discriminatie, Amsterdam: Amsterdam University Press, p. 77

Om gemeenten, professionals en burgers te ondersteunen werd een nationaal kennis- en adviescentrum opgezet (Nuansa). De rijksoverheid stelde verder voor de periode 2007-2011 € 10,7 miljoen euro ter beschikking aan projecten die werden uitgevoerd op lokaal niveau door gemeenten (via decentralisatie-uitkeringen via het Gemeentefonds) en aan projecten van voornamelijk non-profitorganisaties. Dit resulteerde in 78 projecten, netwerken van deskundigen, handreikingen, tools, brochures, trainingen e.d.

Het bureau KplusV Organisatieadvies beschreef in 2012 de 78 projecten in 72 rapportages en concludeerde onder andere dat het Actieplan een noodzakelijke impuls was geweest voor lokale projecten. Deze projecten hebben volgens KplusV bijgedragen aan kennis, inzicht en zelfreflectie bij jongeren en professionals inzake (hun rol in) polarisatie en radicalisering.

Hoewel KplusV vaststelde dat er netwerken tussen overheden, professionals en het maatschappelijk middenveld (zelforganisaties, sleutelfiguren) waren ontwikkeld, waarschuwde het bureau ook dat de bestuurlijke en organisatorische borging van de projecten en hun opbrengsten beperkt was. “Dit maakt dat het onzeker is of de opgebouwde kennis en ervaring - na afronding van het Actieplan en de lokale projecten - blijvend benut worden”, schreef het bureau.[104]

Ook werden er op nationaal en lokaal niveau door islamitische organisaties activiteiten ontwikkeld om radicalisering tegen te gaan. Vaak gebeurde dit informeel en op vrijwillige basis door bestuurders, imams, vrijwilligers of moskeebezoekers die zich zorgen maakten.

Een voorbeeld van zo’n vrijwilliger is Abdou, een praktiserende moslim die in zijn omgeving verschillende jongens zag die zich gingen verdiepen in de islam en naar zijn oordeel bevattelijk waren voor extremistisch gedachtengoed. Enkele jongeren had hij al naar Tsjetsjenië zien vertrekken. Omdat hij wilde voorkomen dat meer jongeren op dat pad zouden gaan, is hij zich in gaan zetten om dit te voorkomen. Eerst in eigen kring, in zijn winkel, op straat en in de moskee en later via een eigen stichting.

---

[104] KPlusV (2012), Vijf jaar lokale projecten Polarisatie en Radicalisering Resultaatinventarisatie 2007-2011, WODV, ministerie van Veiligheid en Justitie, Den Haag

Zo werden in talloze steden en gemeenten discussiebijeenkomsten georganiseerd. Ook werden er op diverse plaatsen door vooral Marokkaans-Nederlandse organisaties projecten ontwikkeld.

Op landelijk niveau organiseerden de partners in het Landelijk Overleg Minderheden (LOM) enkele projecten in het kader van het Breed Initiatief Maatschappelijke Binding. Het ging onder andere om voorlichtingsbijeenkomsten, het peereducatie-project *Islam, Identiteit en Democratisch Burgerschap*, het project *Training Imams en Moskeebesturen* en de website *IslamWijzer* die samen met marokko.nl en maroc.nl werd ontwikkeld. Het doel van *IslamWijzer* was om jongeren (inter)actief te informeren over maatschappelijke en spirituele kwesties vanuit een islamitisch perspectief.

Enkele andere projecten waar islamitische organisaties intensief betrokken waren het vaderproject van Kantara De Brug, het project Diamant van SIPI, het Ramadanfestival en het project Voorkomen is Beter dan Genezen van de Raad van Marokkaanse Moskeeën Noord-Holland (RVM), de UMMON en ACB Kenniscentrum.[105]

Ook de Amsterdamse Poldermoskee werd bij oprichting in 2008 gepresenteerd als een initiatief om radicalisering tegen te gaan[106]. Een jaar later, na vier preken van de omstreden prediker Khalid Yasin werd dit beeld bijgesteld. 'We zijn te veel afgeschilderd als wapen tegen radicalisering', verklaarde voorzitter van de Poldermoskee Yassmine el Ksaihi in De Pers.[107] 'Vanaf dag één zijn we als uitsluitend liberaal neergezet, als de Nederlandse, gematigde variant van de islam. Dat is niet zo. We staan voor diversiteit, we willen meerdere kanten laten zien. Daar past Yasin ook bij.' In 2010 stopte de Poldermoskee wegens financiële problemen (zie ook hoofdstuk 4).

Veel moskeeën of moskeekoepels organiseerden lezingen, conferenties[108] of debatten over radicalisering. Op lokaal niveau vormden moskeeën belangrijke partners bij de uitvoering van antiradicaliseringsplannen van (deel)gemeenten

---

[105] https://www.wodc.nl/onderzoeksdatabase/resultaatinventarisatie-gesubsidieerde-projecten-en-aanpakken-tegen-polarisatie-en-radicalisering.aspx?nav=ra&l=veiligheid_en_preventie&l=preventieprogramma
[106]http://www.trouw.nl/tr/nl/4324/Nieuws/article/detail/1296037/2008/04/12/Cheppih-begint-Poldermoskee-als-wapen-tegen-radicalisering.dhtml
[107] http://www.deondernemer.nl/binnenland/334255/Poldermoskee-wil-niet-liberaal-zijn.html
[108] http://islamitischestichtingnederland.nl/islamitische-stichting-nederland-organiseert-conferenties-tegen-radicalisering/

zoals dat bijvoorbeeld het geval was in het Amsterdamse Slotervaart en Amsterdam Oost.[109] In sommige gevallen werden door islamitische (koepel)organisaties projecten opgezet.

3.10. De Deense cartoon-affaire

In 2005 liet de Deense schrijver Kåre Bluitgen weten dat het hem niet lukte om een illustrator te vinden voor een kinderboek over de profeet Mohammed. Hierop vroeg de Deense krant de Jyllands-Posten zich af of meer kunstenaars aan zelfcensuur doen als het om de islam gaat. Na een oproep plaatste de krant in september 2005 twaalf spotprenten van de profeet Mohammed. Naar aanleiding van deze publicatie moesten twee tekenaars onderduiken vanwege doodsbedreigingen en werd het gebouw van de krant bewaakt.

Ambassadeurs van elf moslimlanden tekenden in oktober 2005 protest aan bij de Deense premier Anders Fogh Rasmussen. Zij noemden de cartoons een provocatie.
Enkele maanden later, in januari 2006, laaide de onrust over de cartoons weer op. Saudi-Arabië riep zijn ambassadeur terug uit Denemarken, Libië sloot zijn ambassade in Kopenhagen, imams in tal van moskeeën in Irak veroordeelden tijdens het vrijdaggebed de tekeningen, er werden juridische maatregelen geëist en in verschillende landen werd gedemonstreerd. Een aantal Arabische landen startte een boycot van Deense producten, waarop het Deense bedrijfsleven afstand nam van de spotprentpublicatie. De hoofdredacteur van Jyllands-Posten verklaarde dat het hem speet wanneer moslims zich gekrenkt voelden door de cartoons, maar voegde eraan toe dat zijn krant zijn redactionele beleid niet liet bepalen door ''een dictatuur als Saoedi-Arabië''.

In februari liepen de gemoederen verder op. Niet alleen publiceerden verschillende Europese kranten de cartoons, maar ook bladen uit Bosnië, Egypte en Marokko. Publicaties van de cartoons in Jemen, Algerije, Indonesië, Jordanië, Maleisië en Saoedi-Arabië leidden tot ontslag van de verantwoordelijke hoofdredacteuren of een (tijdelijk) verbod van de krant in kwestie. In Damascus en Beiroet gingen de Deense ambassades in vlammen op en vielen er dodelijke slachtoffers, net als bij protesten in Afghanistan en Somalië.

---

[109] https://allochtonenweblog.wordpress.com/2010/03/03/evaluatierapport-radicaliseringsproject-amsterdam-oostwatergraafsmeer/

De Volkskrant ontving bedreigingen na publicatie van enkele van de cartoons. Een groep extremistische Britse moslims waarschuwde de Deense cartoonisten dat hen hetzelfde lot zou treffen als Theo van Gogh. Gewapende Palestijnen omsingelden het kantoor van de Europese Unie in Gaza-stad en eisten een excuus voor de cartoons en de Al Aqsa Martelaren Brigades dreigden met aanslagen op buitenlanders die afkomstig waren uit landen waar de spotprenten van Mohammed zijn afgedrukt. De Turkse premier Erdogan pleitte voor een inperking van de persvrijheid.

Britse kranten publiceerden de Deense cartoons overigens niet en spraken hun afkeuring uit over de Europese media die dat wel hadden gedaan. De liberale krant The Guardian verklaarde onvoorwaardelijk te geloven in de vrijheid van meningsuiting, maar niet in de plicht mensen onnodig te grieven. Het Amerikaanse ministerie van Buitenlandse Zaken bracht naar buiten dat de cartoons ' kwetsend waren voor het geloof van moslims. De pers zou beter zijn verantwoordelijkheid moeten kennen.'

Nederlandse reacties

TNS Nipo concludeerde op basis van onderzoek in opdracht van RTL Nieuws dat ruim de helft van de Nederlanders (54 procent) vond dat tekenaars van politieke cartoons niet de spot mogen drijven met religie.

In Nederland bleef het relatief rustig. Er waren kleine demonstraties tegen de cartoons in Maastricht en Amsterdam. In de hoofdstad was er ook een kleine demonstratie voor de vrijheid van meningsuiting. Balkenende prees de Nederlandse moslimorganisaties vanwege de terughoudende reactie. In het NRC van 31 januari liet Ayhan Tonca, voorzitter van het Contactorgaan Moslims en Overheid (CMO) weten dat het weliswaar ontoelaatbaar is om de profeet Mohammed te gebruiken in een spotprent, maar dat hij dat langs juridische weg zou willen laten toetsen. Tonca vreesde dat de cartoons vooral voeding konden geven aan radicalen om de westerse samenleving aan te vallen.

Volgens Driss El Boujoufi van de Unie van Marokkaanse Moslimorganisaties in Nederland (UMMON) waren er onder moslims veel vragen over de cartoons. “Onze imams zeggen dat je dit moet afkeuren, maar dat je de situatie niet moet laten escaleren,” verklaarde hij in de Volkskrant. Nederlandse moslims zijn volgens El Boujoufi net zo boos als hun geloofsgenoten in het buitenland: ‘Maar

hier gaan ze de straat niet op. Als ze dat doen, krijgen die cartoons nog meer aandacht. Dat willen we niet.'[110]

Voorzitter H. Mahawat Khan van Ulamon, een organisatie van Ahmadiyya-moslims, riep zijn achterban op om de Deense spotprenten over de profeet Mohammed te negeren. "De cartoons kunnen nooit de kracht hebben om de schoonheid van de islam te ontkrachten'', liet hij weten.[111] En: "Uit vele verzen in de Koran blijkt duidelijk dat God de profeet heeft aangeraden om beledigingen van de onwetenden te negeren en hen niet te berispen, aan te vallen of met gelijke munt terug te betalen. Integendeel roept Allah op om hen te vergeven!''

Een andere reactie kwam van Ahmed Aboutaleb, de Amsterdamse PvdA-wethouder van Sociale Zaken: ''De Deense cartoons waren geestig'', liet hij weten tijdens een debat in Amstelveen.[112] “Op de vrijheid van meningsuiting valt niets af te dingen, zei hij. "Wel vind ik het belangrijk dat iedereen er verantwoord mee om moet proberen te gaan." Hij verklaarde zich te storen aan uitlatingen van staatssecretaris Atzo Nicolai, die erop neerkwamen dat moslims terrorisme niet zo openlijk zouden afwijzen. Aboutaleb: "Er is in Casablanca met 2,5 miljoen mensen gedemonstreerd tegen terrorisme, en in Istanboel met meer dan 1,5 miljoen mensen. Dat waren moslims tegen terrorisme. Die zijn er ook."

Cartoons van de AEL en Gregorius Nekschot

Op de website van de Arabisch Europese Liga (AEL) verschenen in 2006 als reactie op de Deense cartoons twee spotprenten. Op de een deelde Hitler met Anne Frank het bed; op de ander twijfelde iemand aan de Holocaust. Het Centrum Informatie en Documentatie Israël (CIDI) deed hierop direct aangifte bij het Openbaar Ministerie in Amsterdam tegen de AEL wegens antisemitisme. Het CIDI vond de cartoons beledigend voor het Joodse volk.

De AEL werd aanvankelijk door de rechtbank in Utrecht vrijgesproken vanwege de vrijheid van meningsuiting, maar werd in hoger beroep toch veroordeeld tot een boete van 2500 euro waarvan 1500 voorwaardelijk.[113]

---

[110] Wel afkeuring, maar geen escalatie, zegt de imam; 'Over joden mag je hier niet alles zeggen. Blijkbaar mag dat wel als het gaat over Mohammed' in de Volkskrant van 4 februari 2006
[111] http://www.refdag.nl/artikel/1248335/Moslimvoorman%3A+negeer+beledigingen.html
[112] 'Op vrijheid van meningsuiting valt niets af te dingen' in Parool 14 februari 2006
[113] http://www.nu.nl/internet/2315798/holocaust-cartoon-website-ael-onnodig-grievend.html

De tekenaar van de cartoon, Abdou Bouzerda, liet in 2014 weten spijt te hebben van de tekeningen: "Waar ik me nu voor het eerst publiekelijk van wil distantiëren, is de antisemitische cartoon die ik tekende in die tijd. Het was een reactie op het voortdurend verspreiden van die Deense Mohammed-cartoons. Ik had dat echt helemaal niet moeten doen," verklaarde hij in Trouw. "Ik heb er denk ik meer schade mee berokkend dan dat het wat opleverde. Ik zou het nu heel anders doen."[114]

Gregorius Nekschot**,** pseudoniem van een anonieme cartoonist, bekritiseerde in zijn cartoons de islam en links Nederland. Op 13 mei 2008 werd hij gearresteerd en anderhalve dag vastgehouden, nadat in 2005 aangifte tegen hem was gedaan bij het Meldpunt Discriminatie Internet, MDI) wegens belediging dan wel aanzetten tot haat wegens ras, godsdienst of levensovertuiging, gepleegd door iemand die daarvan een beroep of gewoonte maakt. Op 21 september 2010 liet het Openbaar Ministerie weten dat de cartoons en de teksten weliswaar strafbaar waren, maar dat de zaak werd geseponeerd omdat Nekschot al anderhalve dag had vastgezeten, de cartoons niet meer online stonden en er sinds 2005 geen klachten meer waren binnengekomen bij het OM. Eind 2011 maakte Nekschot bekend te stoppen met tekenen.[115]

3.11. Ex-moslims en seculiere moslims

Op 2 mei 2007 maakte de Iraanse Nederlander Ehsan Jami, gemeenteraadslid voor de PvdA in Leidschendam-Voorburg in het Radio 1-programma De Ochtenden bekend dat hij met een aantal andere jongeren, die zich hadden afgekeerd van de islam, een Centraal Comité voor ex-moslims ging oprichten. Hij had zich hiertoe laten inspireren na een gesprek met journalist Michiel Hegener, die in 2005 een boek over de vrijheid van godsdienst had gepubliceerd. Met zijn Comité voor ex-moslims wilde Jami andere afvallige moslims helpen die (met de dood) werden bedreigd. VVD'er en ex-moslima Loubna Berrada steunde Jami en hoogleraar Afshin Elian, journalist Michiel

[114]http://www.trouw.nl/tr/nl/4500/Politiek/article/detail/3747422/2014/09/13/Abdou-Bouzerda-Ik-weet-nu-dat-Jodenhaat-verkeerd-is.dhtmlnoemt de tekening
[115] http://www.volkskrant.nl/boeken/gregorius-nekschot-stopt-ermee-helemaal%7Ea3094883/

Hegener en Paul Cliteur traden vanaf het begin als adviseurs van het Comité op.[116]

Jami (1985), die op zijn 11e naar Nederland kwam, vertelde aan De Telegraaf hoe hij stapje voor stapje zijn geloof had afgezworen. Op 11 september 2001 had hij nog gejuicht toen de vliegtuigen de Twin Towers invlogen op 11 september 2001.

> "Amerika kreeg eindelijk een koekje van eigen deeg! Zo werd dat breed gevoeld, zo werd het beleefd. Daar schaam ik me nu diep voor. Het kostte jaren om me aan de groepsdruk te ontworstelen." Maar door de aanslagen was hij wel de Koran gaan lezen en de Hadith. Vervolgens werd hij naar eigen zeggen politiek wakker geschud door Pim Fortuyn en werd de moord op Theo van Gogh een tweede keerpunt. "Ook dat werd onder een deel van de moslims bejubeld. Zijn moordenaar, Mohammed B., was niet alleen held, maar bijna een profeet. Toen merkte ik hoezeer moslimjongeren zijn geïndoctrineerd door ouders en moskee."[117]

Jami vond dat moslims en niet-moslims nog te weinig wisten over het fenomeen afvalligheid. Hij wilde het probleem agenderen dat ex-moslims in Nederland te maken hebben met sociale uitsluiting, bedreiging en fysiek geweld. In het actualiteitenprogramma NOVA van 2 mei 2007 noemde hij zijn strijd voor de bescherming van afvalligen een kruistocht tegen de beperking van vrijheid en verandering van godsdienst, en niet tegen de islam an sich.[118]

De twee grote moslimkoepels reageerden schouderophalend op de oprichting van Comite voor Ex-moslims. Het Contactorgaan Moslims en Overheid (CMO) stelde dat de initiatiefnemers en hun sympathisanten niets te vrezen hebben. "Iedereen is vrij om bij de islam te komen en ook vrij om te gaan", stelde voorzitter Mohamed Sini. Hij erkende wel dat er incidenten zijn. "Het is zeer kwalijk als mensen worden bedreigd die van de islam vallen. Maar volgens mij is het onder moslims geen groot probleem."[119]

---

[116] 'Ex-moslims richten comité op', ANP-bericht van 2 mei 2016
[117] 'De PvdA is bang'. Interview met Ehsan Jami in De Telegraaf van 18 augustus 2007
[118] NOVA; Comité voor ex-moslims, uitzending 02/05/07
[119] Ex-moslims in organisatie. In: BN De Stem, 4 mei 2007

Abdullah Haselhoeff, voorzitter van de Contactgroep Islam (CGI) liet weten te betreuren dat het initiatief van Jami het vooroordeel van een gewelddadige islam alleen maar bevestigde.

> "Het zijn weer de extremisten die de aandacht krijgen. Het lijkt nu net alsof alle moslims met geweld dreigen als een naaste zich afkeert van zijn geloof. Alle reacties van gematigde moslims worden weer vergeten."[120]

Ehsan Jami werd snel een landelijke bekendheid, zeker nadat hij in juni in Trouw had laten weten dat hij de profeet Mohammed, ooit zijn jeugdheld, na lezing van de Koran als een 'crimineel' was gaan beschouwen.[121] „Als Mohammed nu zou leven, zou je hem met Osama bin Laden of met Saddam Hoessein kunnen vergelijken. Een verschrikkelijke man, iemand die mooie woorden spreekt maar achter je rug een mes tevoorschijn haalt om je neer te steken. Het was een deceptie te ontdekken wie Mohammed werkelijk is. Mijn enorme bewondering is omgeslagen in diepe minachting," verklaarde Jami die direct ook een film over homoseksualiteit en de islam aankondigde en een boek met zijn visie op de islam.

Aan het verhaal van Jami werd getwijfeld omdat het tegenstrijdigheden bevatte. Zo werd onder andere de vraag gesteld in hoeverre hij zelf ooit moslim was geweest. In het hierboven geciteerde interview in De Telegraaf had Jami verklaard uit een "moslimgezin" te komen, maar twee jaar eerder, in het lokale PvdA-blad *De Rauie Règâh* had hij iets anders verklaard:

> "Mijn grootouders waren nog moslim, maar mijn vader was ongodsdienstig en heeft mij altijd vrij gelaten om mijn eigen weg te zoeken op dat gebied. Mijn moeder heeft zich merkwaardig genoeg tot het christendom bekeerd." [122]

Jami kreeg kritiek van zijn partijgenoten, onder andere van PvdA-leider Wouter Bos die vond dat Jami te polariserend optrad.

---

[120] 'Ex-moslims in organisatie', in BN De Stem van 4 mei 2007
[121]http://www.trouw.nl/tr/nl/4324/Nieuws/article/detail/1657578/2007/06/23/Ehsan-Jami-PvdA-Mohammed-was-net-als-Osama-bin-Laden.dhtml
[122] De Rauie Règâh Zesde jaargang, nummer 4, donderdag 27 januari 2005; ook gepubliceerd op De Willem: http://dewillem.blogspot.nl/2011/11/momenteel-interview-ik-met-enige.html

Op 4 augustus 2007 werd Jami in zijn woonplaats door drie jongeren die hem hadden herkend in elkaar geslagen. Ook ontving hij die maand meerdere bedreigingen, waarop hij werd ondergebracht in een beveiligde woning.

In augustus 2007 werd het 'Steuncomité voor ex-moslims' opgericht onder voorzitterschap van Michiel Hegener. Op de ledenlijst van dit steuncomité stonden onder andere de namen van Cisca Dresselhuys, Theodor Holman, Afshin Ellian, Paul Cliteur, Max Pam, Jos de Beus, Nahed Selim en Arjo Klamer. Voorzitter Michiel Hegener benadrukte dat het steuncomité niet gelieerd zou zijn aan het comité voor ex-moslims. Het werd wel 'gesynchroniseerd' aan Jami's comité.[123]

Dit Steuncomité voor ex-moslims publiceerde op 10 september 2007 op de opiniepagina van NRC Handelsblad een steunverklaring aan ex-moslims, die ondertekend was door 75 bekende Nederlanders, waaronder drie fractievoorzitters (Mark Rutte, Geert Wilders en Marianne Thieme).[124]

In september 2007 deed onderzoeksbureau Foquz etnomarketing onderzoek naar de opvattingen van Nederlandse moslims over afvalligheid.[125] Hieruit bleek dat:

- 38 % van de Nederlandse moslims afvalligheid afkeurt,
- 35% zijn uiterste best zal doen om de afvallige tot inkeer te brengen,
- 24% van de Nederlandse moslims aangeeft het contact met een afvallige te zullen verbreken,
- 6% vindt dat geweld tegen een afvallige is toegestaan.

Tot slot vonden twee van de drie Nederlandse moslims dat er geen comité voor afvallige moslims nodig was en stelde 11% zo'n comité wél nodig te vinden.

Het Comité van Ex-Moslims ging op 11 september 2007 officieel van start, met twee leden: Ehsan Jami en Damon Golriz. De laatste was net als Ehsan Jami ook Iraanse Nederlander. Golriz was VVD-lid en kwam uit een gezin van "seculiere moslims".[126]

---

[123] Een steuncomité als 'burgerplicht'; Steuncomité voor ex-moslims wil zich breder profileren dan alleen voor de zaak van Ehsan Jami in Volkskrant van 15 augustus 2007
[124] http://www.steuncomite-exmoslims.nl/index.html
[125]http://www.novatv.nl/uploaded/FILES/Karin/Rapport%20Meningen%20Moslims%20Afvalligheid%201.1oke.pdf
[126] "Een andere retoriek dan die van Ehsan Jami; Ex-moslim Damon Golriz is tweede lid comité", in NRC-next van 12 september 2007

Mede-initiatiefneemster Loubna Berrada was inmiddels vertrokken, omdat het volgens haar te veel over Ehsan Jami en te weinig over ex-moslims ging. Berrada verklaarde in Trouw dat ze net als Hirsi Ali en Jami taboes binnen de moslimgemeenschap wilde doorbreken.[127] Maar ze was het niet eens met hun strategie. Berrada verklaarde weinig heil te zien in het bespotten van de Koran en de profeet. "Als je dat doet, beledig je zoveel mensen. Dat helpt het debat niet verder. Zover zijn we gewoon nog niet, het moet stap voor stap."

Berrada verklaarde verder dat de misstanden die Jami aan wilde kaarten eerder een gevolg zijn van de moslimcultuur dan van de religie. Ze vond het zonde dat de ruimte die was ontstaan om het onderwerp afvalligheid te bespreken, werd 'gekaapt' door mensen als Afshin Ellian, Jos de Beus en Paul Cliteur en niet meer van de jonge moslims zelf is. Ellian noemde Berrada hierop een 'onbetrouwbaar' persoon, die Jami in een kwaad daglicht zou proberen te stellen. Volgens Ellian zou Berrada 'gewoon aandacht in de media en een mooie baan' willen.[128]

In september zochten ook andere ex-moslims die het niet eens waren met de strategie van Jami de publiciteit. Behman Taebi en Peyman Jafari, evenals Ehsan Jami en Afshin Ellian in Iran geboren[129], schreven een stuk in NRC Handelsblad en organiseerden met de Vereniging van Imams in Nederland (VIN) een persconferentie in de Amsterdamse Ummah moskee, waarmee ze 'een ander ex-moslimgeluid' wilden laten horen.[130]

"Ik heb zoals duizenden anderen in Nederland de islam verlaten", verklaarde Taebi daar, "maar ik ben om die reden nog nooit bedreigd." Peyman Jafari, politicoloog en politiek actief bij de Internationale Socialisten liet weten dat hij zich niet vertegenwoordigd voelde door Jami en Afshin Ellian: "Zo'n comité is nergens voor nodig. We wonen in een vrij land en ik geloof niet dat moslims atheïst worden als je ze uitscheldt." Jami zou zich volgens Taebi en Jafari voor het karretje van islamhater Geert Wilders laten spannen.[131]

---

[127] 'Ehsan luistert niet naar ex-moslims'; Medeoprichtster comité ex-moslims, Berrada, bekritiseert eigenzinnig optreden van Jami in Trouw van 17 augustus 2007
[128] “Afvallige moslims onderling slaags” in Provinciaalse Zeeuwse Courant van 17 augustus 2007
[129] Opvallend was dat de discussie over exmoslims in belangrijke mate gedomineerd werd door Nederlanders die uit het voornamelijk shi-itische Iran afkomstig zijn. Van de Iraanse Nederlanders is bekend dat een relatief klein deel zichzelf no gals moslim beschouwt (zie ook hoofdstuk 2)
[130] “Andere ex-moslims: Wilders zit achter Jami” in Metro van 11 september 2007
[131] “Andere ex-moslims: Wilders zit achter Jami” in Metro van 11 september 2007

Serdar Manavoglu, een ex-moslim van Turkse komaf, liet tijdens de persconferentie weten dat hij 'zonder te zijn bedreigd of te zijn verlaten door mijn moslimvrienden' uit de islam was gestapt. Manavoglu vond Jami te polariserend en pleitte voor 'fatsoen' in het debat. “Het debat wordt nu te heftig gevoerd. Het gevolg is een forse verstoring van het emancipatieproces van de tweede generatie allochtonen”, aldus Manavoglu.[132]

Mohamed Ousalah (vicevoorzitter van de Vereniging Imams in Nederland) liet tijdens de persconferentie weten het natuurlijk erg te vinden als iemand geen moslim meer wilde zijn. “Maar dat betekent nog niet wat we hem of haar zullen aanvallen. In sommige landen leven ze naar de Koran en islamitische wetten. Daar staat afvalligheid gelijk aan verraad. Daar wordt gestenigd en gemoord. Maar dit is Nederland. Hier zijn moslims een minderheid. Ik leef volgens de Koran, maar ik houd me natuurlijk ook aan de Nederlandse wetten", aldus Ousalah.[133]

Van het Comité van Ex-Moslims werd al snel niet veel meer vernomen. Ehsan Jami liet in oktober 2008 weten te stoppen met het comité. Hij kreeg het Comité niet van de grond omdat geloofsafvalligen het niet zouden durven om lid te worden. "Ik moet constateren dat het comité niet gelukt is door aanhoudende bedreigingen van de kant van moslims", zei hij in een toelichting. "Mensen worden angstig, waardoor ze alleen achter de schermen willen meewerken."[134]

In de tussentijd was Jami ook ex-PvdA’er geworden. Nadat hij eind september 2007 samen met PVV-leider Geert Wilders een opinieartikel in de Volkskrant had gepubliceerd waarin hij de profeet Mohammed met Adolf Hitler vergeleek[135], was zijn positie binnen de PvdA onhoudbaar geworden. In oktober werd hij uit zijn fractie gezet en ging hij als éénmansfractie verder.

In december 2008 presenteerde Ehsan Jami zijn film *Mohammed*. Een jaar eerder had Jami nog aangekondigd een film te zullen maken die vergelijkbare effecten zou krijgen als de Deense cartoonrellen.[136] De vooraankondiging van

---

[132] Groep ex-moslims: Jami in debat te polariserend in Volkskrant van 11 september 2007
[133] Stem van zwijgende meerderheid; 'Het is helemaal niet zo eng om ex-moslim te zijn' in Trouw van 11 september 2007
[134] http://www.nu.nl/algemeen/1528962/ehsan-jami-heft-comite-ex-moslims-op-video.html
[135] http://www.volkskrant.nl/binnenland/wij-zullen-nooit-zwijgen~a848633/
[136] ‘Ehsan Jami wil shockeren met 'Deense cartoonrellen', ANP-bericht 4 oktober 2007

de film in maart 2008, waarin de profeet met een erectie werd vertoond, leidde tot een poging van het CMO de vertoning van de film tegen te houden. Het uiteindelijke resultaat was niet erg schokkend en zorgde amper voor ophef.

“De film is een krachteloos niemendalletje zonder heldere boodschap, of het moet zijn dat de Koran moet worden gelezen in de context van de tijd waarin die is geschreven. En daar is ieder weldenkend mens het mee eens,'' verklaarden Mohamed Rabbae en Farid Azarkan na de première namens zes Marokkaanse organisaties.[137] Ze wensten Jami veel succes met zijn filmcarrière.

In 2009 maakte Wilders bekend dat Ehsan Jami de overstap had gemaakt naar de PVV.[138] Hij zat in de talentenpool. “Ik ben enorm verheugd deel uit te mogen maken van de PVV'', verklaarde Jami tegenover nu.nl. ''Ik sta voor de volle 100 procent achter Wilders." Ehsan Jami werd later medewerker van het toenmalige Kamerlid Hero Brinkman en vertrok in 2011 weer om te gaan studeren.[139]

Damon Golriz, het enige andere lid van het Comité voor ex-moslims, trad nadat het comité was opgeheven nog wel eens naar buiten als columnist in het NTR programma De Halve Maan en met stukken op de sites Joop.nl en Republiek Allochtonië.

Het Steuncomité ex-moslims van Michiel Hegener en anderen had tot medio 2016 nog steeds een website[140], maar van enige activiteit was sinds 2007 geen sprake meer.

Afvalligheid blijft op de agenda

Het onderwerp afvalligheid bleef wel op de agenda. Publicisten als Saïd el Haji en Nadia Ezzeroili vroegen aandacht voor het onderwerp met persoonlijke verhalen en in 2015 stuurde Boris van der Ham, de voorzitter van het Humanistisch Verbond, een brief aan ruim 100 islamitische organisaties over het recht op afvalligheid. Van der Ham schreef onder andere:

> “In het debat over religieuze tolerantie is het recht om ‘ongelovig’ of ‘afvallig’ te kúnnen zijn een belangrijk ijkpunt. Het

---

[137] 'We gaan gewoon theedrinken' - Nederlandse moslim vindt film Jami 'niemendalletje' in Algemeen Dagblad van 10 december 2008
[138] http://www.nu.nl/algemeen/2093481/ehsan-jami-actief-bij-pvv.html
[139] http://www.nrc.nl/nieuws/2011/08/29/ehan-jami-stopt-zijn-werk-voor-de-pvv-a1453512
[140] http://www.steuncomite-exmoslims.nl/index.htm

> is van cruciaal belang dat dit onomwonden wordt onderschreven, zowel in de moskee, bij islamitische instituties, als in het onderwijs. Dat recht dient iedereen. Immers, als iedereen het fundamentele recht heeft om 'ongelovig' te mogen zijn in de ogen van een ander, is er voor iedereen plek: voor orthodoxen, gematigde en ex-moslims, als ook alle andere (on)gelovigen. Het Humanistisch Verbond realiseert zich dat er al vele moslims zijn in Nederland die dit uitgangspunt persoonlijk onderschrijven, maar we stellen ook vast dat er te vaak nog problemen zijn met het onderwerp 'afvalligheid' en het recht daartoe."

Er volgde, voor zover ons bekend, geen reactie van een islamitische organisatie. Wie wel reageerde was Shabir Burhani, ook wel bekend als Maiwand el Afghani. Deze Afghaanse Nederlander die zich als salafist presenteert en de eerste woordvoerder van Sharia4Holland was, schreef een stuk op zijn blog.[141] Hierin herhaalde hij het vaak gehoorde argument dat er geen dwang in religie bestaat:

> "Allah (subhannahu wa ta'ala) zegt duidelijk in het heilige boek de Koran van de moslims dat men niemand mag dwingen om het ware geloof te aanvaarden, dat kan ook niet, want het is een kwestie van het hart en overtuiging, dat kan enkel middels liefde voor het geloof en intellectuele overtuiging gepaard gaan."

Burhani kon moeilijk bevatten dat iemand "die voorheen echt oprecht geloofde en de zoetheid van het geloof geproefd heeft, uit eigen wil het geloof zal verlaten". Hij schreef verder dat er bij afvalligheid meestal sprake zal zijn "van bepaalde druk uit de omgeving of autoriteiten of iets dergelijks." Iemand kan er voor kiezen het geloof te verlaten omdat hij "denkt dat hij daardoor 'succesvol' in het leven zal zijn, omdat (..) we te maken hebben met islamofobie, haat en zelfs geweld vanuit de samenleving en soms zelfs vanuit de overheid, dus zo'n persoon wordt als het ware indirect gedwongen om de islam niet meer te praktiseren of zelfs niet meer te geloven, terwijl het mij sterk lijkt."

Wanneer een afvallige geen ruchtbaarheid geeft aan het verlaten van de islam zal hij volgens Burhani nergens last van hebben, "maar als zo'n persoon publiekelijk afvallig wordt en tegen iedereen zegt dat hij ongelovige is en hij

[141] http://shabirburhani.blogspot.nl/2015/12/een-antwoord-op-de-brief-van-boris-van.html

wordt gebruikt door ongelovige machten om hun strijd tegen islam en moslims te ondersteunen en actief mee te voeren, dan is het niet gek dat hij te maken zal krijgen met tegendruk."

Seculiere moslims

Het is onbekend hoe groot de groep Nederlanders is die van oorsprong moslim is, maar niet meer gelooft. Zij noemen zich zelden 'ex-moslim' of 'afvallige', maar vaker 'cultureel moslim', 'seculiere moslim' of 'ongelovige moslim'. Jan Beerenhout gebruikt ook wel de term 'muslims in name only' (mino's).

Abdou Menebhi, voorzitter van het Marokkaans-Nederlandse Emcemo, noemt zichzelf 'seculiere moslim'.

> "Je kunt niet meer geloven, maar je toch nog wel verbonden voelen met de islam, omdat je gehecht bent aan bepaalde rituelen en feesten of omdat je je verbonden voelt met je familie. Jezelf 'ex-moslim' noemen is dan meer een statement. Zo zijn er ook niet veel mensen die zichzelf als ex-katholiek voorstellen."[142]

Het islamdebat van de afgelopen jaren heeft de drempel om je geen moslim meer te noemen, volgens meerdere mensen die wij gesproken hebben, juist verhoogd. Menebhi hierover:

> "Vroeger was het als niet gelovige gemakkelijker om kritiek te hebben op de islam. Door het islamdebat van de afgelopen decennia, word je dan meteen geplaatst in het kamp van de PVV. Dan springen mensen met een politieke agenda op je bagagedrager en kom je in een positie waarin je niet meer op een open wijze kritiek kunt hebben op de islam, in een kamp van mensen die moslims willen uitsluiten. Daar pas ik voor."[143]

Veel van de eerste migrantenorganisaties die in de jaren 70 en 80 de belangrijkste gesprekspartners waren van de overheid (zoals het KMAN en de HTIB) waren vooral (linkse) seculiere organisaties. Deze organisaties, die ook vaak politieke vluchtelingen herbergden, wilden enerzijds de belangen behartigen van een grotendeels gelovige achterban en waren tegelijkertijd kritisch op het land van herkomst. Toen er later ook moskeeorganisaties

---

[142] Interview met Abdou Menebhi op 11 mei 2016
[143] Ibidem

kwamen, werd het door de bemoeienis van de landen van herkomst, moeilijker die religieuze achterban te bereiken.

Abdou Menebhi, in die jaren voorzitter van het Komitee Marokkaanse Arbeiders Nederland (KMAN):

> "Wij als seculiere organisaties hadden vooral moeite met de bemoeienis vanuit Marokko. Veel bezoekers van onze spreekuren waren ook moskeebezoekers. Vanuit Marokko werd er kwaad over ons gesproken, omdat wij te kritisch waren over de Marokkaanse overheid. Wanneer Amicales naar de moskee ging om pro-Marokko te gaan folderen, dreigden wij als KMAN te komen met kritische folders. Dan besloten die moskeebesturen vaak om Amicales ook maar te weren."[144]

Het leidde ertoe dat seculiere organisaties pogingen ondernamen om onafhankelijke, vrije moskeeën, op te richten.
Menebhi:

> "We zetten een vereniging op, waar iedereen lid van kon worden, ook niet-moslims. De Vrije Moskee kwam er: El Hizjra. We bemoeiden ons alleen niet met de religieuze zaken. De imam die we kregen was echter een fiasco. Hij volgde dezelfde lijn als Marokko en Saoedi-Arabië. En de gelovigen waren daar grotendeels tevreden mee: ze kregen wat ze gewend waren, maar wij waren niet tevreden."[145]

Het voornamelijk seculiere Samenwerkingsverband Marokkanen en Tunesiers (SMT), de latere SMN, had in 1990 de Nederlandse Federatie van Maghrebijnse Islamitische Organisaties (NFMIO) opgericht. Deze NFMIO nam ook plaats in de NMR en in het bestuur van de NMO (zie hoofdstuk 7), maar leed al snel een slapend bestaan.

Saïd Bouddouft, die de NFMIO vanuit het SMT ondersteunde:

> "We kregen al snel moeite met de conservatieve invloeden die in de Federatie kwamen. Zij eisten onder andere dat er geen

[144] Ibidem
[145] Interview met Abdou Menebhi op 11 mei 2016

> alcohol werd geschonken tijdens SMT-bijeenkomsten. Dat vonden wij te ver gaan."[146]

Abdou Menebhi betreurt het dat seculiere moslims geen gesprekspartner van de overheid zijn zoals het CMO dat wel is:

> "We hebben ons als seculiere moslims te weinig met dat debat bemoeid. Het CMO praat niet namens ons."[147]

Roger van Boxtel, die als minister de aanzet gaf tot de oprichting van het CMO heeft wel begrip voor de kritiek van Menebhi:

> "Ik wilde iedereen spreken. Soennieten, shi'ieten, alevieten, seculieren. Dat seculiere moslims zich nu niet vertegenwoordigd voelen, kan ik me wel voorstellen. Misschien dat ik nu sommige dingen wel anders zou doen."[148]

3.12. Geert Wilders, de PVV en Fitna

Vanaf 2004 speelt Geert Wilders een dominante rol in het debat over de islam in Nederland. De huidige PVV-leider kwam in 1990 naar Den Haag als beleidsmedewerker van de VVD-fractie. Vanaf 1998 nam hij namens deze partij plaats in de Tweede Kamer. In 2000 werd Wilders samen met Van Baalen buitenlandwoordvoerder. Van Baalen zei hierover in 2008 in De Groene Amsterdammer onder andere:

> 'We trokken veel met elkaar op. In die tijd las hij The Clash of Civilizations van Samuel Huntington. Dat was een keerpunt. Daarna is het onderwerp met hem aan de haal gegaan. Hij is de islam gaan beschouwen als een statische godsdienst die botst met het Westen. De miljoenen moslims in Europa zouden zijns inziens nooit kunnen integreren.' [149]

In zijn eerste jaren als parlementslid nam Wilders nog niet echt deel aan het debat over de islam. Dat veranderde na de aanslagen van 11 september 2001. Aanvankelijk was zijn standpunt gematigd. Zo liet hij op 24 september 2001 in

---

[146] Interview met Saïd Bouddouft op 11 februari 2016
[147] Interview met Abdou Menebhi op 11 mei 2016
[148] Interview met Roger van Boxtel op 6 januari 2016
[149] https://www.groene.nl/artikel/het-geloof-van-wilders

het tv-programma Barend en Van Dorp nog weten dat hijzelf en de VVD "niets tegen de islam" hadden en noemde hij de oproep van Pim Fortuyn tot een Koude Oorlog tegen de islam "een verwerpelijke opmerking, omdat deze daarmee alle moslims op een hoop gooit". Met de islam was volgens Wilders niets mis. Het was een "te respecteren godsdienst."150

In de maanden daarna werden zijn opvattingen scherper en vroeg hij in de Tweede Kamer steeds vaker de aandacht voor moslimextremisme. Zo verzocht hij minister Van Aartsen een analyse te maken van deze vorm van extremisme en de gevolgen voor Europa en Nederland. Geert Wilders sprak zich ook steeds nadrukkelijker uit tegen de islam en moslims in Nederland. Zo verklaarde hij in het weekblad HP De Tijd:

> "Waarom durven wij niet te zeggen dat moslims zich aan ons moeten aanpassen, omdat onze normen en waarden nu eenmaal van een hoger, beter, prettiger en humaner beschavingsniveau zijn? Niks integratie, assimilatie! En laat daarna de hoofddoekjes maar wapperen op het Malieveld. Ik lust ze rauw." En: "Mocht het ooit tot rassenrellen komen, wat ik dus echt niet wil, dan hoeft daarvan niet bij voorbaat een negatieve werking uit te gaan."[151]

Op 2 september 2004 kwam het tot een breuk met de VVD-fractie naar aanleiding van een kritisch manifest over de koers van de VVD dat Geert Wilders die zomer samen met partijgenoot Oplaat had geschreven en door het verzet van Wilders tegen het standpunt van zijn partij dat Turkije op de lange termijn en onder bepaalde voorwaarden EU-lid zou kunnen worden.[152]

Geert Wilders ging alleen verder als 'Groep Wilders' en trok politicoloog en voormalig journalist Martin Bosma aan als fractiemedewerker. Twee dagen na zijn breuk met de VVD verklaarde Wilders in De Limburger:

> "Ik wil moskeeën afbreken..." (..) "Ik ga er als eerste met cement en stenen heen om die moskeeën dicht te metselen."

---

[150]http://www.trouw.nl/tr/nl/4500/Politiek/article/detail/3619374/2014/03/20/Wilders-in-citaten-van-ik-heb-niets-tegen-de-islam-tot-minder-Marokkanen.dhtml
[151]http://www.watwilwilders.nl/website/download/25%20omstreden%20citaten%20van%20Wilders.pdf
[152] http://www.volkskrant.nl/binnenland/vvd-heeft-genoeg-van-rechtse-taal-wilders~a694645/

Vanaf oktober 2004 kreeg Wilders te maken met ernstige bedreigingen. Sindsdien wordt de politicus permanent beveiligd.

Uit opiniepeilingen werd al snel duidelijk dat Wilders' populariteit in rap tempo steeg en er voldoende potentiële kiezers waren voor een nieuwe partij.

In 2006 nam hij met zijn partij Partij voor de Vrijheid (PVV) deel aan de Tweede Kamerverkiezingen en kwam met 9 zetels in de Tweede Kamer.

De strijd tegen de islam is vanaf de oprichting het belangrijkste programmapunt van de PVV. Wilders waarschuwt voor een tsunami van islamisering. Hij noemt de islam geen religie, maar een fascistische ideologie. Ook pleit hij voor een verbod op nieuwe islamitische scholen en moskeeën en wil hij de Koran, in zijn ogen een fascistisch boek of "het islamitische Mein Kampf", verbieden. De immigratie van nieuwe moslims moet worden stopgezet en moslims 'die problemen veroorzaken' moeten met familie en al' het land uit worden gezet. Verder lanceert hij het voorstel van een speciale belasting voor meisjes met hoofddoeken, een 'kopvoddentax' en noemt hij de profeet Mohammed een zieke pedofiel.

Fitna

Op 27 maart 2008 publiceerde Wilders Fitna**,** een film van 16 minuten waarin Korancitaten worden afgewisseld met beelden van (slachtoffers van) islamitisch extremisme. Vervolgens wordt een beeld geschetst van de invloed die de islam volgens Wilders op Nederland heeft. Aan het eind van de film klinkt het geluid van papier dat wordt afgescheurd, volgens Wilders niet een pagina uit de Koran, maar uit het telefoonboek. De PVV-leider roept moslims op om zelf haatdragende teksten uit de Koran te scheuren.

Voor de verschijning van de film maakte het toenmalige kabinet Balkenende IV zich niet alleen grote zorgen over maatschappelijke spanningen, maar ook over de internationale belangen van Nederland en de positie van Nederlanders in het buitenland. Deze zorg was mede ingegeven door de commotie en rellen in islamitische landen die in 2005 en vooral 2006 ontstaan waren na de hiervoor uitvoerig beschreven publicatie van 12 spotprenten van de profeet Mohammed in de Deense krant Jyllands Posten.[153]

---

[153] http://www.polderislam.nl/achtergronden/islam-ter-discussie/2000-2010-paul-scheffer-11-september-ayaan-hirsi-ali-theo-van-gogh-geert-wilders#Deens

Om te voorkomen dat Fitna dezelfde negatieve internationale gevolgen zou krijgen als de Deense cartoons, nam het kabinet preventieve maatregelen: lokale autoriteiten werden opgeroepen om waakzaam te zijn, er werd een uitvoerige uitleg van het standpunt van de Nederlandse regering verstuurd aan autoriteiten in islamitische landen en er vond overleg plaats met Geert Wilders.[154] Voor en na het verschijnen van Fitna voerde het kabinet bovendien overleg met levensbeschouwelijke organisaties. Aan dat overleg namen vertegenwoordigers deel van CMO, CGI, Vereniging van Imams in Nederland (VIN), Raad van Kerken, CIO, SKIN, Hindoe Raad Nederland (HRN), Humanistisch Verbond (HV), Boeddhistische Unie (BUN), Bisdom Rotterdam, Inspraakorgaan Turken (IOT), Samenwerkingsverband Marokkaanse Nederlanders (SMN), Vluchtelingen Organisaties Nederland (VON) en het Landelijk Beraad Marokkanen (LBM). [155]

Dit laatste orgaan, het LBM, is naar aanleiding van de komst van Fitna opgericht. Volgens woordvoerder Brahim Bourzik waren er op eerste bijeenkomst ruim 225 mensen aanwezig.[156] Saïd Bouddouft:

> "Het werd gefinancierd door ondernemers. Er was in Holiday Inn in Leiden een enorme bijeenkomst met onder andere het SMN en de UMMON. Later ging Brahim Bourzik door met Mohammed Rabbae en zij maakten daar samen een organisatie van."[157]

Pas twee jaar later, op 8 februari 2010 werd het LBM, met Rabbae en Bourzik als bestuurders, formeel opgericht en drie dagen later werd de organisatie ingeschreven bij de Kamer van Koophandel.

Namens het LBM schreef Rabbae op 19 maart een open brief in het Parool waarin hij opriep Wilders en zijn 'Oscar van de angst' volledig te negeren en hem daardoor geen gratis electorale steun te bezorgen. Wel moest het gesprek met de kiezers van Wilders worden aangegaan. Aan moslims deed Rabbae de oproep een voorbeeld te nemen aan de profeet Mohamed die tolerant was en in

---

[154] S. Vellenga, G. Wiegers (2011), Religie, binding en polarisatie; de reacties van de leiding van levensbeschouwelijke organisaties op islamkritische uitingen. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam
[155] Ibidem
[156] http://www.elsevier.nl/web/10154920/Dossiers/De-Fitnas-van-Wilders/Reacties-uit-het-buitenland/Moskeen-houden-open-dag-na-Koranfilm.htm
[157] Interview met Saïd Bouddouft op 11 februari 2016

dialoog ging met de tegenstanders die hem probeerden te vernederen en te beschimpen.[158]

Het negeren van Wilders hield Rabbae zelf overigens niet erg lang vol. Twaalf dagen later, op 31 maart, drie dagen na de première van Fitna, liet hij weten aangifte te doen tegen Wilders wegens haatzaaien. Ook premier Balkenende had laten weten dat het OM Fitna ging onderzoeken op strafbaarheid.[159]

Moslimorganisaties doen beroep op internationale contacten
Behalve het kabinet waren ook moslimorganisaties rond het verschijnen van Fitna actief om de schade van de film te beperken. Zo schreef het CMO op aandringen van de UMMON voor de première van Fitna een brief aan de moefti van Syrië, Ahmad Badr-al-Din al- Hassoun, en aan één van de islamistische partijen in Marokko, Al-Adl wa 'l-Ihsan (Rechtvaardigheid en Spiritualiteit). Driss Boujoufi (UMMON) verklaarde hierover tegen Vellinga en Wiegers:

> "Wij hebben altijd voorgehouden: er is een film op komst, die gemaakt is door één persoon en daar moet je niet heel Nederland voor gaan bestraffen of heel Nederland zo gaan zien."[160]

De brief aan de Syrische moefti was een reactie op de waarschuwing die deze geestelijke had gegeven tijdens een bezoek aan het Europees parlement. Badr-al-Din al- Hassoun had hierbij laten weten dat hij Geert Wilders verantwoordelijk zou houden voor de gevolgen van het uitzenden van de film Fitna en het Nederlandse volk verantwoordelijk zou houden om Wilders daarvan te weerhouden.

Het CMO schreef de moefti onder andere dat zijn onzorgvuldige uitspraken olie op het vuur zouden kunnen zijn", de "kans op explosieve reacties onder moslimjongeren in deze delicate kwestie [zouden] versterken" en uiteindelijk averechts zouden werken. Dit zou "extremistische ideeën" over de islam in de hand werken, zoals dit eerder gebeurde bij de Salman Rushdie-affaire en de Deense cartoons. Het CMO schreef:

---

[158] "PVV heeft belang bij samenleving vol spanningen en een levendige markt van angst; Meest effectieve strategie: hem uit de markt prijzen" in Parool van 19 maart 2008
[159] Aangiftes tegen Geert Wilders, in AD van 31 maart 2008
[160] http://www.polderislam.nl/achtergronden/islam-ter-discussie/2000-2010-paul-scheffer-11-september-ayaan-hirsi-ali-theo-van-gogh-geert-wilders#Deens

> "Wij hebben in het verleden altijd kritiek geuit op niet-moslims wanneer zij alle moslims over één kam schoren en wanneer de gehele islamitische gemeenschap aansprakelijk werd gesteld voor de daden van één persoon of een kleine groep. Laten we nu niet dezelfde fout maken en in reactie op het optreden van één persoon een groot conflict in de Nederlandse samenleving ontketenen. Het drijven van een wig tussen de islamitische gemeenschap en de rest van de wereld is volgens ons nu juist wat die persoon uit wil lokken. Wij weten echter dat de meerderheid van het Nederlandse volk, de intellectuelen en de Nederlandse overheid de belediging van de islam afwijzen."[161]

Een organisatie die zich rond het verschijnen van Fitna ook vaak liet horen is de Federatie Islamitische Organisaties Nederland (FION) waarvan Yahya Bouyafa woordvoerder was. De FION was in 1996 opgericht en was aangesloten bij de Federation of Islamic Organisations in Europe (FIOE; meer over deze organisatie in hoofdstuk 4).

Toen Bouyafa op de website Islamonline het bericht las dat Yusuf al-Qaradawi een boycot wilde van producten uit Nederland, nam hij contact op met hem en met verschillende andere mensen met het verzoek om deze oproep in te trekken. Ook stuurde Bouyafa namens de FION op 29 maart 2008 een oproep aan drieëntwintig islamitische organisaties in het buitenland met de vraag om Nederland niet te boycotten. Aan de onderzoekers Vellenga en Wiegers vertelde Bouyafa:

> "Onze motivering was: de eerste slachtoffers zijn de moslims, als de Nederlandse bedrijven geboycot worden, worden zij snel werkeloos. Ten tweede, we krijgen een hele weerstand van de samenleving en wij willen integreren in de samenleving, wij zijn een stuk van deze samenleving. En ten derde, wij hebben ook [voorbeelden van] verschillende situaties in de tijd van de profeet, hoe hij heeft gereageerd op soortgelijke dingen."[162]

Volgens Bouyafa veranderde daarop op de website Islamonline de boodschap. Als voorzitter van de CGI nodigde Bouyafa vergeefs Wilders uit om te praten en een wetenschappelijk onderbouwde discussie te starten. Via de Nederlandse

---

[161] http://www.polderislam.nl/achtergronden/islam-ter-discussie/2000-2010-paul-scheffer-11-september-ayaan-hirsi-ali-theo-van-gogh-geert-wilders#Deens
[162] S. Vellenga, G. Wiegers (2011), Religie, binding en polarisatie; de reacties van de leiding van levensbeschouwelijke organisaties op islamkritische uitingen. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam

Moslimomroep (NMO) bood de CGI aan om Fitna bij deze omroep uit te laten zenden, toen bleek dat andere omroepen dit niet wensten te doen. Dit aanbod werd door Wilders afgeslagen. Bouyafa's conclusie was dat Fitna schijnbaar bedoeld was voor iedereen behalve voor moslims.

De oproep om kalm te reageren op Fitna klonk ook uit de salafistische As-Soennah moskee in Den Haag. Jongerenprediker Abou Ismail, destijds rechterhand van sjeik Fawaz, liet het NRC weten dat hij en andere jongerenimams hadden aangedrongen op een beschaafde reactie.

> "We hebben vanaf het begin heel duidelijk gemaakt: er is niets op tegen als je reageert. Ga schrijven, weerleg het wetenschappelijk of pak het strafrechtelijk aan, maar ga geen gekke dingen doen. Ga niets in de fik steken of zo. Daarmee geven we Wilders gelijk. Dan zegt men: zie je wel. Als je geweld gebruikt, krijgt hij een grotere achterban. Als je je beschaafd gedraagt, bewijs je zijn ongelijk."[163]

Het NRC concludeerde achteraf dat de onvrede over de Wilders-film was ingepolderd, nog voordat Fitna online was verschenen.

Volgens Wiegers en Vellinga hebben islamitische organisaties de actieve opstelling van de overheid over het algemeen als een steun in de rug ervaren. "Dat heeft hen niet alleen extra gemotiveerd om zich in eigen kring in te zetten voor een waardige en kalme reactie, maar ook in de islamitische wereld op te komen voor het Nederlandse algemene belang." Geen enkele organisatie reageerde volgens de onderzoekers polemisch en velen zochten, zonder resultaat, contact met Wilders. De onderzoekers verklaren in Trouw: "Het gangbare beeld is dat moslims en masse verontwaardigd waren, maar dat blijkt niet uit ons onderzoek."[164]

En in hun publicatie concludeerden de onderzoekers:

> "In deze studie hebben we geconstateerd dat de onderzochte religieuze organisaties, althans de leiding daarvan, in het huidige tijdvak in Nederland vooral een bron van de-escalatie zijn in de polarisatie rondom de islam. De leiders van de

---

[163] Polderende moslims; Beheerste reactie Nedermoslims op 'Fitna' is teken van emancipatie, in NRC, 5 april 2008

[164]http://www.trouw.nl/tr/nl/5009/Archief/article/detail/3231417/2012/03/27/De-nasleep-die-Fitna-nooit-kreeg.dhtml

> bestudeerde islamitische instellingen hebben niet of terughoudend gereageerd op uitingen van islamkritiek en zeker niet de confrontatie gezocht met de critici. De leidinggevenden van de niet-islamitische organisaties hebben niet gereageerd of wel gereageerd en dan een verzoenende toon aangeslagen en een boodschap uitgedragen van respect en tolerantie. Een fors aantal islamitische en niet- islamitische organisaties zijn over de religieuze grenzen die hen scheiden heen banden met elkaar aangegaan of hebben reeds bestaande banden versterkt. "[165]

Fitna leidde tot slot ook een versterking van de relaties tussen islamitische, christelijke en joodse koepelorganisaties.

Na de aanslagen in Londen op 7 juli 2005 had het CMO al samen met de Raad van Kerken en het Centraal Joods Overleg een gemeenschappelijke verklaring uitgegeven en werd het initiatief genomen tot het interlevensbeschouwelijke verband In Vrijheid Verbonden. Na de première van Fitna werden de onderlinge contacten versterkt en gingen vertegenwoordigers van het CMO en de Raad van Kerken op excursie naar Caïro. Daarna kwamen de organisaties geregeld als het zogenaamde Caïro-overleg bijeen, waarbij ook joodse organisaties zich aansloten.

Sinds 2015 heeft het informele overleg een nieuwe naam: Overleg Joden Christenen en Moslims (OJCM). Aan het OJCM nemen vertegenwoordigers van het Nederlands Israëlitisch Kerkgenootschap (NIK), het Nederlands Verbond voor Progressief Jodendom (NVPJ), de Raad van Kerken in Nederland (RvKN) en het Contactorgaan Moslims en Overheid (CMO) deel.

3.13. Geert Wilders (2): proces, gedoogpartner en cartoons

Het proces (1)
Op 21 januari 2009 besloot het gerechtshof in Amsterdam dat het Openbaar Ministerie (OM) PVV-leider Geert Wilders moest gaan vervolgen voor discriminatie, aanzetten tot haat en het beledigen van groepen mensen.[166] Daarnaast stelde het gerechtshof dat de strafrechter een oordeel moest vellen over de vergelijking die de politicus trok tussen de islam en het nazisme.

---

[165]http://www.trouw.nl/tr/nl/5009/Archief/article/detail/3231417/2012/03/27/De-nasleep-die-Fitna-nooit-kreeg.dhtml
[166] http://www.nu.nl/algemeen/1903177/toch-proces-tegen-geert-wilders.html

Het OM had eerder aangegeven niets strafbaars te zien in Wilders' uitspraken in de Volkskrant, in een column en in de film Fitna, onder meer omdat Wilders deze dingen gezegd had in het kader van het maatschappelijk debat. Het gerechtshof oordeelde echter dat de uitspraken over de islam en moslims een ''redelijk vermoeden van schuld'' van Wilders opleveren en daarom stelde het gerechtshof dat de strafrechter erover moest oordelen. Hoewel het recht op vrijheid van meningsuiting van groot belang is, is dat volgens het gerechtshof niet onbeperkt. Het Hof oordeelde dat haatzaaien in een democratie dermate ernstig is dat het in het algemeen belang is om duidelijk te krijgen waar de grens ligt. Daarvoor achtte het hof een strafrechtelijke aanpak nodig.

Vicevoorzitter Yusuf Altuntas van het CMO liet tegenover De Telegraaf weten dat hij vreesde dat de kloof tussen moslims en niet-moslims door de vervolging van Geert Wilders zou kunnen kunnen groeien.[167] Altuntas:

> "Het is nu nog meer wij-zij. Het zorgt ontegenzeggelijk voor twee kampen in Nederland en Wilders is ook helemaal in zijn element nu. Wij begonnen juist onze schouders op te halen over zijn beledigingen, waardoor ook zijn zetelaantal daalde. En nu krijgt hij weer alle aandacht."

Desondanks verklaarde Altuntas wel voorstander te zijn van de vervolging.

> "Als dit de prijs is die we moeten betalen voor de boodschap dat niemand boven de wet staat, dan is dat maar zo."

PVV-leider Wilders zag het besluit om over te gaan tot vervolging als "een hele zwarte dag voor mij en voor de vrijheid van meningsuiting." Tegelijk was hij ervan overtuigd dat hij met zijn uitspraken binnen de wet was gebleven en dat er daarom uiteindelijk niets anders dan vrijspraak kon volgen.

Wilders kreeg gelijk: het proces tegen hem dat in 2010 begon, leidde uiteindelijk tot zijn vrijspraak in juni 2011.[168] Volgens de rechter was er geen sprake van aanzetten tot haat of discriminatie, of van groepsbelediging. De rechter oordeelde dat de uitspraken van Wilders vrijwel allemaal gericht waren op de religie islam en niet op moslims.

---

[167] 'Moslims krijgen weer gelijk' Konijn langs de meetlat; in: De Teleraaf van 23 januari 2009
[168] http://www.volkskrant.nl/dossier-het-proces-wilders/wilders-op-alle-punten-vrijgesproken~a2456566/

Sommige uitlatingen vielen wellicht wel onder de noemer 'aanzetten tot discriminatie' maar waren volgens de rechter toelaatbaar in het kader van het maatschappelijk debat. Omdat Wilders zei dat hij 'niets tegen moslims, maar wel iets tegen de islam heeft', was er volgens de rechter geen sprake van haat of discriminatie.

Tijdens het proces riep Wilders drie getuige-deskundigen op die zijn interpretatie van de islam (deels) onderschrijven: de arabisten Hans Jansen (in 2015 overleden) en Simon Admiraal en de Syrisch-Amerikaanse psychiater Wafa Sultan. De deskundigheid van deze getuigen werd door andere wetenschappers, zoals cultureel antropoloog Martijn de Koning aangevochten.[169] Zes wetenschappers schreven gezamenlijk een open brief aan de rechtbank waarin ze betoogden dat Wilders Koranteksten zou manipuleren.[170] Het ging om Jan Michiel Otto (sharia-expert), Gerard Wiegers (hoogleraar Religiestudies), Fred Leemhuis (vertaler van de Koran), Ruud Peters (arabist, sharia-expert), Pieter Sjoerd van Koningsveld (islamoloog) en Marlies ter Borg (auteur Koran en Bijbel in Verhalen).

Hans Jansen reageerde op het blog Hoeiboei. Volgens Jansen wordt in preken in de moskee, in de handboeken van de sharia, en in de Korancommentaren wel degelijk opgeroepen tot het intimideren en vermoorden van andersdenkenden.[171] Ook de Koran zelf kan volgens hem heel gemakkelijk opgevat worden als een opdracht tot intimidatie, sluipmoord, moord, en oorlog.

2010- 2012 Gedoogpartner

De PVV werd de grote winnaar van de Tweede Kamerverkiezingen van 9 juni 2010. De partij groeide van 9 naar 24 zetels in de Tweede Kamer. De PVV had in haar verkiezingsprogramma verschillende punten opgenomen die zich direct richten op uitsluiting of ongelijke behandeling van islamitische burgers en objecten, waaronder geen nieuwe moskeeën, een immigratiestop voor mensen uit islamitische landen, een verbod op het dragen van hoofddoeken in publieke functies, een belasting op het dragen van hoofddoeken, een verbod van de boerka, een verbod van de Koran en van Koranlessen in schoolgebouwen, sluiting van islamitische scholen, stopzetting van subsidies voor islamitische media - inclusief de media die daarvoor worden aangezien zoals maroc.nl - en

---

[169] http://www.republiekallochtonie.nl/blog/opinie/pseudojournalisten-en-pseudodeskundigen-over-wilders
[170] http://marliesterborg.blogspot.nl/2010/02/persbericht-wilders-manipuleert.html
[171] http://hoeiboei.blogspot.nl/2010/02/de-brief.html

een verbod op ritueel slachten. Daarnaast moest volgens de PVV 'de islamisering in de zorg' gestopt worden.[172]

Tijdens de daaropvolgende kabinetsformatie beloofde Wilders gedoogsteun aan een minderheidskabinet van VVD en CDA te geven, wanneer het kabinet in ruil daarvoor een aantal PVV-standpunten in het gedoogakkoord zou opnemen. Het uiteindelijke akkoord leverde de PVV een forse aanscherping van het immigratie en integratiebeleid op. Het akkoord bevatte de volgende kanttekening: "De drie partijen VVD, PVV en CDA verschillen van mening over aard en karakter van de islam. De scheidslijn zit hem in het karakteriseren van de islam als óf religie óf (politieke) ideologie. Partijen accepteren elkaars verschil van inzicht hierover en zullen hier ook op grond van hun eigen opvattingen naar handelen."

Het kabinet Rutte I ging op 14 oktober 2010 van start en viel na anderhalf jaar op 21 april 2012 na zeven weken onderhandelen over de begroting voor 2013. Tijdens de daaropvolgende verkiezingen van 12 september 2012 werd de PVV de grootste verliezer: de partij zakte van 24 naar 15 zetels. Premier Mark Rutte (VVD) vormde daarna met de PvdA zijn tweede kabinet.

Toen het gedoogkabinet met de PVV gevormd werd, toonde voorzitter Rasit Bal zich namens het CMO bezorgd. Hij vreesde dat gedoogsteun van de PVV heel slecht zou zijn voor Nederland, voor de internationale positie en uitstraling en voor de overlegcultuur.[173] Na de val van het kabinet oordeelde woordvoerder Yassin Elforkani namens het CMO positiever. Tegenover De Gelderlander verklaarde hij:[174]

> "Vooropgesteld: moslims in Nederland zijn blij met de tanende invloed van de PVV. De anti-islampartij, die bij de verkiezingen in september veel zetels verloor en nu alweer bijna een halfjaar in de oppositie zit, heeft veel schade berokkend aan de moslimgemeenschap". Maar terugblikkend, heeft de gedoogsteun van de PVV er volgens Elforkani er ook toe geleid, dat moslims in Nederland beter naar zichzelf zijn gaan kijken. "De PVV heeft gevoelige kwesties geagendeerd en daardoor zijn Nederlandse moslims kritischer op zichzelf geworden",

[172] Ineke van der Valk (2014) Monitor Moslimdiscriminatie, Amsterdam: Universiteit van Amsterdam/ IMES, p.p. 59
[173] 'De PVV mijdt het middenveld', in NRC, 6 februari 2010
[174] Gedoogsteun PVV heeft ook moslims aan het denken gezet, in: de Gelderlander, 8 februari 2013

> verklaarde Elforkani. "De PVV-periode heeft geleid tot meer zelfreflectie onder moslims. Ook over de islam in Europa. Moslims hebben de kans gegrepen kritiek te weerleggen. Ze zijn meer hun best gaan doen burgers van Nederland te zijn en weerbaarder geworden."

Marcel Maussen, als politicoloog verbonden aan de Universiteit van Amsterdam en Martijn de Koning van de Radboud Universiteit in Nijmegen betwijfelden in hetzelfde artikel of Elforkani gelijk heeft. Volgens Maussen waren moslims vooral 'murw geslagen' en De Koning twijfelde aan de stelling dat moslims zelf-kritischer waren geworden:

> "Ik zie in de moslimkringen waarin ik verkeer toch iets anders. En voor zover de gemeenschap weerbaarder is geworden, is dat proces al begonnen voordat de PVV in de gedoogconstructie terecht kwam."[175]

Adnan Tekin die tijdens het kabinet Rutte I als assistent van Job Cohen werkzaam was in de Tweede Kamer is negatief:

> “De jaren in de Tweede Kamer waren niet prettig. Gematigdheid verkocht niet. Het gedoogkabinet was naar. We moesten niets van de PVV hebben. Het was voor mij ook echt een reden om me in de politiek in te blijven zetten.”[176]

Nog een proces

Op 18 december 2014 maakte het OM bekend Geert Wilders opnieuw te gaan vervolgen.[177] Aanleiding hiervoor waren 6400 aanklachten die tegen Wilders waren ingediend nadat hij op de avond van de gemeenteraadsverkiezingen van 19 maart 2014 aan een zaal met PVV-kiezers vroeg of ze meer of minder Marokkanen wilden. Het publiek scandeerde "minder, minder, minder'', waarop Wilders zei: "dan gaan we dat regelen.''

Volgens het OM werd Wilders verdacht van aanzetten tot discriminatie en haat en het beledigen van een groep mensen op grond van ras. Wilders noemde het

---

[175] Ibidem

[176] Interview met Adnan Tekin op 12 februari 2016

[177] http://www.ad.nl/ad/nl/30561/Geert-Wilders/article/detail/3813889/2014/12/18/Openbaar-Ministerie-vervolgt-Wilders-wegens-discriminatie.dhtml

een onbegrijpelijk besluit.[178] ”Ik heb gezegd wat miljoenen mensen denken en vinden.“ De PVV-leider benadrukte dat hij zich verzet tegen de 'gewelddadige totalitaire ideologie - de islam - die dood en verderf zaait.'' Hij stelde dat het voor hem als gekozen politicus zijn taak en zijn plicht is om de gevaren van onder meer de 'massa-immigratie en de voortschrijdende islamisering' te benoemen. Op 9 december 2016 veroordeelde de rechtbank Wilders voor groepsbelediging en aanzetten tot discriminatie. De rechtbank legde geen straf op.

2015: Cartoons

Op 3 juni 2015 maakte Wilders bekend dat hij een aantal Mohammed-cartoons op televisie ging vertonen in de zendtijd voor politieke partijen.[179] De PVV-leider had dit besloten nadat het dagelijks bestuur van de Tweede Kamer had geweigerd om een Mohammed-expositie te faciliteren in het Tweede Kamergebouw.

Het ging om cartoons die in 2015 tijdens een conferentie in het Amerikaanse Garland waren getoond. Die bijeenkomst was georganiseerd door American Freedom Defense Initiative (AFDI) van anti-islam activiste Pamela Geller. Geert Wilders hield daar een speech. Vlak na het vertrek van Wilders werd de bijeenkomst het doelwit van een terroristische aanval waarbij de twee schutters om het leven kwamen.[180] Van de cartoons liet Wilders een film maken die op 24 juni en 3 juli 2015 door de PVV werd vertoond in de zendtijd voor politieke partijen. Ook publiceerde de PVV het filmpje op YouTube.

Hoewel Nederlandse ambassades waren voorbereid op mogelijk negatieve reacties, bleven die uit.[181] Ook in Nederland was er over de film weinig ophef. De toenmalige woordvoerder van Contactorgaan Moslims en Overheid (CMO), Yassin Elforkani, meende dat dit misschien kwam doordat moslims door de jaren heen 'gewend zijn geraakt aan provocaties van Wilders.’[182]

---

[178] http://www.ad.nl/ad/nl/30561/Geert-Wilders/article/detail/3813889/2014/12/18/Openbaar-Ministerie-vervolgt-Wilders-wegens-discriminatie.dhtml
[179] http://www.volkskrant.nl/politiek/wilders-cartoons-profeet-in-zendtijd-partijen~a4051603/
[180] http://www.nrc.nl/nieuws/2015/05/04/garlandshooting-wat-is-er-precies-gebeurd-een-reconstructie/
[181] http://www.volkskrant.nl/binnenland/ambassades-voorbereid-op-cartoonactie-van-wilders~a4069268/
[182] http://www.volkskrant.nl/binnenland/ambassades-voorbereid-op-cartoonactie-van-wilders~a4069268/

Daarmee werd de reactie van Nederlandse moslimorganisaties op Geert Wilders aardig samengevat. Het mag immers opvallend genoemd worden dat moskeeorganisaties na de première van Fitna maar zelden hebben gereageerd op Geert Wilders. De grote moskeeorganisaties speelden geen rol bij het eerste proces tegen Wilders en zijn, uitgezonderd de Raad van Marokkaanse Moskeeën Nederland (RMMN), ook geen partij bij het tweede proces. Bij het eerste proces tegen Wilders was één van de partijen de in Leiden gevestigde Beweging tot Herstel van het Repect die namens een aantal moskeeën zou hebben opgetreden. Het is ons niet duidelijk geworden welke moskeeën dit dan waren.

3.14. Verbod op ritueel slachten

In 2008 diende Marianne Thieme van de Partij voor de Dieren een wetsvoorstel in dat moest leiden tot een algeheel verbod op onbedwelmd (ritueel) slachten. Dit voorstel werd in 2011 door een grote meerderheid van de Tweede Kamer in Nederland aangenomen. De PVV pleitte bij de behandeling van het wetsvoorstel ook voor een verbod van de import van vlees afkomstig van dieren die zijn geslacht op religieuze grondslag. Hierdoor zou de consumptie van vlees en vleesproducten onmogelijk worden gemaakt voor mensen die kosjer (joods) of halal (islamitisch) willen eten.

Het voorgenomen verbod op onverdoofd ritueel slachten leidde tot diverse protesten. Veel Nederlandse joden en moslims zagen het als een wezenlijke inperking van hun godsdienstvrijheid en kregen steun van de christelijke partijen in de Tweede Kamer en drie PvdA'ers en één PVV'er.

Er volgden vele bijeenkomsten, debatten en ingezonden stukken, waarbij joodse en islamitische organisaties vaak gezamenlijk optrokken. Zo schreven zij samen in de Volkskrant:

> “De Partij voor de Dieren zegt uit wetenschappelijk onderzoek bewijzen te hebben dat onverdoofd ritueel slachten pijnlijk is voor dieren. Daar tegenover staan tientallen wetenschappelijke onderzoeken die het tegendeel bewijzen. Sterker nog: wanneer het ritueel slachten professioneel wordt uitgevoerd, lijden de dieren minder dan wanneer zij ‘verdoofd of bedwelmd’ worden met een pin tussen de ogen en daarna een elektrische schok. Het woordgebruik ‘verdoven of bedwelmen’ suggereert een soort pijnloos inslapen, maar het tegendeel is waar. Zowel de

> islamitische als de joodse gemeenschap staat voor het welzijn van dieren. Een dier dat niet goed behandeld is gedurende het leven is niet koosjer of halal wanneer het ritueel geslacht wordt".

Ook stelden zij dat het niet meer dan symbolisch is alleen aandacht te hebben voor de pijn van een in de laatste minuut van het leven van een dier.

> "Hun leven voor de slacht brengen ze door in megastallen waarvan er volgens Wakker Dier nog 575 van zijn. Op elkaar gepakt en bijna geen zon. Het is hypocriet om aan het einde van hun leven het dierenwelzijnsargument van stal te halen."[183]

Uiteindelijk werd het wetsvoorstel op 19 juni 2012 door de Eerste Kamer verworpen. Alleen de Partij voor de Dieren, PVV, 50Plus en OSF stemden voor; GroenLinks stemde verdeeld.[184] Staatssecretaris Bleker kwam vervolgens met het voorstel een convenant te sluiten met de joodse en moslimorganisaties om het dierenwelzijn bij de onverdoofde rituele slacht te verbeteren.

Het ritueel slachten bleef hierdoor voorlopig mogelijk. Onder islamitische organisaties was duidelijk dat dit resultaat was behaald vooral dankzij de samenwerking met joodse organisaties. In de woorden van Okay Pala, woordvoerder van Hizb ut Tahrir:

> "Bij het halal slachten hebben de joden ons gered, daar ben ik ze dankbaar voor."

"We blijven samenwerken", liet Ronnie Eisenman van de Liberaal Joodse Gemeente Amsterdam na afloop weten. Ibrahim Wijbenga bevestigde dat namens het CMO. Hun gezamenlijke lobby voor religieuze vrijheid beschouwden ze niet als eenmalig.[185]

---

[183] http://www.volkskrant.nl/opinie/gratuit-gebaar-van-dierenliefde~a2447546/
[184] http://www.nu.nl/politiek/2839069/senaat-verwerpt-verbod-rituele-slacht.html
[185] "Slachten verenigt joden en moslims; Nieuwe afspraken dierenwelzijn", in Telegraaf van 15 december 2011

3.15. Anders Behring Breivik en de Eurabië theorie

De Noor Anders Behring Breivik was op 22 juli 2011 verantwoordelijk voor een bomaanslag in de regeringswijk van de Noorse hoofdstad Oslo en een schietpartij op het eiland Utøya, waar de jeugdafdeling van de sociaaldemocratische Noorse Arbeiderspartij een zomerkamp hield. In totaal kwamen 77 mensen om het leven. Direct na de aanslagen werd in diverse media door experts de verwachting uitgesproken dat de aanslag het werk zou zijn van moslimradicalen, maar al snel bleek dat niet te kloppen. [186] [187]

Breivik motiveerde zijn aanslag met een manifest van 1.518 pagina's dat als titel kreeg: '2083 – A European Declaration of Independence'.[188] Het getal 2083 refereert aan het Beleg van Wenen (1683) en de schatting van Breivik zelf dat in 2083 de helft van de Europeanen uit moslims zal bestaan. In het manifest waarschuwt Breivik voor de islam en voor links.

Breivik en Nederland

Het manifest is door onbekenden ook in het Nederlands vertaald en online gezet.[189] Uit het manifest wordt duidelijk dat Breivik de islam, de multiculturele samenleving en links als grote gevaren ziet en dat hij hierop een (gewelddadig) antwoord in gedachten heeft.

Breivik heeft het in zijn manifest regelmatig over Nederland.[190] Hij voorspelt dat in 2070 55 procent van de bevolking in Nederland zal bestaan uit moslims. Nederland was volgens hem eeuwenlang een toevluchtsoord voor mensen die meer vrijheid van meningsuiting zochten. "Maar Nederland wordt meer en meer een totalitaire samenleving als een direct gevolg van massa-immigratie en in het bijzonder de instroom van moslims."

Breivik denkt dat Nederland een goede kans maakt om als eerste land in het Westen een burgeroorlog te voeren over moslimimmigratie. De Nederlandse autoriteiten willigen volgens hem de eisen in van islamitische landen en knielen aan de voeten van hun nieuwe moslimmeesters. Breivik schrijft over

---

[186] http://www.trouw.nl/tr/nl/5009/Archief/article/detail/2816473/2011/07/25/Terrorisme-experts-zeggen-maar-wat.dhtml
[187] 'Na zes jaar weer aanslag in Europa', in: ND van 23 juli 2011
[188] https://sites.google.com/site/knightstemplareurope/2083
[189] https://sites.google.com/site/breivikarchief/2083
[190] http://nos.nl/artikel/258737-breivik-gokte-op-burgeroorlog-in-nederland.html

Fortuyn, citeert PVV-leider Geert Wilders en arabist Hans Jansen en heeft het ook over Ayaan Hirsi Ali, ex-moslim Ehsan Jami en cartoonist Gregorius Nekschot. Hij verwijt de Nederlandse media dat ze een negatief beeld van Geert Wilders neerzetten, zoals ze dat eerder met Pim Fortuyn hebben gedaan. Breivik citeert PVV-leider Geert Wilders in zijn manifest 30 keer en noemt hem één van de mensen die hij nog graag zou willen ontmoeten.

Eurabië

Centraal in het denken van Anders Breivik staat het begrip 'Eurabië'. Dit verwijst naar het boek met de titel *Eurabië: The Euro-Arab Axis* (2005) van de joods-Egyptische publiciste Bat Ye'or (pseudoniem van Gisèle Littman). Zij verwijt westerse islamologen dat zij te weinig aandacht hebben voor de nederige status (dhimmitude) die andere gelovigen volgens haar vaak hadden in islamitische landen.[191] De enige manier om aan dhimmitude te ontkomen is bekering tot de islam, zeg Bat Ye'or. In haar boek 'Eurabië' probeert ze aan te tonen dat ook Europa een dhimmigebied dreigt te worden. Dit zou het gevolg zijn van een vriendschapsverdrag dat Europese leiders in 1975 sloten met de Arabische staten. Volgens Bat Ye'or zouden de Arabische staten hierbij vooral de dreiging van Palestijnse terreur als chantagemiddel hebben gebruikt. In ruil voor olie en vrijwaring van terroristische aanslagen, zouden de Europese leiders beloofd hebben onbeperkt Arabische immigranten toe te laten en politieke en culturele sleutelposten op het continent door islamieten te laten bezetten.

Europa zou hierdoor islamiseren en veranderen in 'Eurabië'. Deze theorie, volgens socioloog Stef Aupers een complottheorie,[192] kreeg in de Israëlische krant Ha'aretz de bijnaam 'de protocollen van de Wijzen van Brussel' toebedeeld[193], verwijzend naar de antisemitische complottheorie ' de Protocolllen van De Wijzen van Sion'.

De ideeën van Bat Ye'or zijn populair in een netwerk van 'anti-islampublicisten', 'islamcritici' of de 'counter jihad movement' waartoe behalve Geert Wilders ook bijvoorbeeld Robert Spencer (theoloog, blogger en oprichter van de websites Jihadwatch.org en DhimmiWatch[194]), Daniel Pipes[195]

---

[191]http://www.trouw.nl/tr/nl/4728/Islam/article/detail/2901382/2011/09/10/Eurabie-ligt-aan-de-Middellandse-Zee.dhtml
[192] https://www.groene.nl/artikel/het-geloof-van-wilders
[193] http://www.groene.nl/artikel/iedereen-in-bed-met-de-islam
[194] http://dhimmiwatch.net/english/
[195] http://danielpipes.org/

(historicus, columnist, oprichter van de denktank Middle East Forum[196]) en Pamela Geller (publiciste, president van American Freedom Defense Initiative[197]) behoren.

Ook de veelvuldig door Breivik geciteerde Noor Peder Are Nøstvold Jensen, beter bekend onder zijn pseudoniem Fjordman, behoort tot de aanhangers van de Eurabië theorie. Zij waarschuwen allemaal niet alleen voor het gevaar van islamisering, maar zien ook de bestuurlijke elite die in hun ogen te gemakkelijk toegeeft aan de islam als een gevaar. In het bijzonder geldt dit voor de linkse elite, die de controle zou hebben over universiteiten en media.

'Afstand nemen'

Net zoals dat Nederlandse moslims overkwam na bijvoorbeeld 11 september en de moord op Theo van Gogh, werd ook aan de PVV gevraagd niet alleen de aanslagen van Breivik te veroordelen, maar zich ook uit te spreken over de vraag in hoeverre het gedachtegoed van de Noor van invloed was op zijn daad.

PVV-leider Wilders nam, net als de meeste andere aanhangers van de Eurabië-theorieën van Bat Ye'or, direct afstand van de aanslagen van Breivik. Hij noemde Breivik in een reactie op de aanslag een 'zieke geest' en een 'eenzame verknipte idioot'. Wilders stelde dat hij zelf op geen enkele manier heeft bijgedragen aan een klimaat waardoor moordenaars als Anders Breivik zich geroepen kunnen voelen om geweld te gaan gebruiken. Dat liet hij aan De Telegraaf weten.

GroenLinks-Kamerlid Dibi vond dit niet voldoende. Hij vroeg om een debat, mede na een oproep van de Zweedse Eurocommissaris voor Binnenlandse Zaken Cecilia Malmström. Zij vond dat te weinig Europese leiders zich verzetten tegen xenofobie. Dibi wilde daarover in debat met premier Rutte en Donner. Ook wilde Dibi een debat over de raakvlakken tussen de ideeën van Breivik en gedachten die in ons land leven, bijvoorbeeld in kringen rond de PVV.[198] Later werd het onderwerp van het debat verbreed naar een debat over xenofobie.

---

[196] http://www.meforum.org/
[197] http://freedomdefense.typepad.com/
[198] Links spaart PVV, Wilders spaart links niet' , in Reformatorisch dagblad, 27 juli 2011

Wilders had echter geen trek in zo'n debat.[199] Linkse partijen zouden hem 'demoniseren' door hem en de PVV om een reactie te vragen. De PVV liet bij monde van Joram van Klaveren weten niet te zullen verschijnen bij een debat over xenofobie. Omdat behalve de PVV, ook de VVD en het CDA (coalitiepartners in het eerste kabinet Rutte dat door de PVV gedoogd werd) tegen het door Tofik Dibi voorgestelde debat waren, kwam dit debat er niet. De VVD wilde geen debat voeren over de ruggen van de Noorse slachtoffers en het CDA noemde het een ingewikkelde vraag waar het debat precies over zou moeten gaan. Minister Donner schreef aan de Tweede Kamer: "De gedachte dat het handelen van Breivik min of meer gevolg is van breder heersende ideeën en gevoelens, deelt het kabinet niet.''[200]

De moordpartij van Breivik ging een ijkpunt vormen in latere discussies over het gebruik van kwalificaties "terrorist", "extremist" of "verwarde man".[201] Het zijn geen neutrale kwalificaties, maar termen waarmee niet alleen een daad wordt geclassificeerd, maar waarmee ook de basis wordt gelegd voor een moreel oordeel en voor passend vervolgbeleid. Een verward persoon wordt als individu behandeld die behalve straf ook zorg nodig heeft, terwijl een terrorist al snel als onderdeel van een collectief wordt beschouwd. Een terroristische daad vraagt om veiligheidsbeleid en misschien wel om militair optreden.

Net als Geert Wilders, noemde bijvoorbeeld Paroolcolumnist Theodor Holman Anders Breivik 'gestoord'. Hij schreef op 27 juli 2011:

> "De vraag is: was de Noorse schutter een gek of een politieke terrorist?' En het antwoord luidt: 'Volgens mij is de Noorse jongen domweg gestoord. Hij lijdt aan een ernstige vorm van paranoia of een andere vorm van schizofrenie."

Politicoloog Jean Tillie hekelde vervolgens het standpunt van Holman. Holman had in een andere column een man die in het Concertgebouw een onaangekondigde toespraak wilde houden en zichzelf 'diender van Allah noemde, een 'moslimextremist' genoemd. Tillie verweet Holman dat hij met twee maten aan het meten was:

---

[199] http://www.telegraaf.nl/binnenland/10283815/__Wilders___links_kan_de_boom_in___.html?sn=binnenland,buitenland
[200] 'Geen Kamerdebat over aanslagen Noorwegen', ANP-bericht van 13 september 2011
[201] http://www.republiekallochtonie.nl/blog/feiten/terrorist-vrijheidsstrijder-of-verward

> "Een moslim is héél snel extremist, maar een aanhanger van het PVV-gedachtegoed, een gedachtegoed dat Holman wat betreft de islam onderschrijft, die moet wel heel veel moeite doen om extremist te worden. En eigenlijk zal hij in de ogen van Holman nooit extremist worden, want dan moet Theodor over zijn eigen gedachtegoed gaan nadenken (net als Geert Wilders trouwens, die Breivik ook 'een gestoorde' vindt). En Theodor en Geert moeten dan ook nadenken over de vraag waarom dat radicale anti-islamgedachtegoed voor extremisten zo aantrekkelijk is. Dat zou zelfreflectie impliceren."[202]

3.16. Da'wa activisme

Rond 2010 ontstonden in Nederland een paar groepen die door de onderzoekers Martijn de Koning, Carmen Becker, Ineke Roex en Pim Aarns worden gekwalificeerd als da' wa-activisten.203 Bekendste voorbeelden hiervan waren Sharia4Holland, Team Free Saddik, Behind Bars en Straat Dawah.204 De hierboven genoemde onderzoekers beschrijven deze vier groepen in hun publicatie Eilanden in een zee van ongeloof – Het verzet van de activistische da'wa in België, Nederland en Duitsland (2014) waarop deze paragraaf in belangrijke mate gebaseerd is.

Het ging hierbij volgens de onderzoekers "om netwerken van vrienden, familieleden, kennissen en gelijkgestemden die hun islamitische missie (da'wa) op confronterende wijze uitdragen in de publieke ruimte".

Deze groepen waren, zo schrijft Martijn de Koning op zijn blog Closer, "grotendeels in de luwte opgekomen tegen de achtergrond van islamofobe trends in beleid en debat, scheuring binnen moskeenetwerken, een nadruk op culturele integratie en het bestrijden van radicalisme onder moslims."[205] De meeste groepen ontstonden in Den Haag en omgeving.

---

[202] 'Jean Tillie. De ingehouden wraak van Theodor Holman', in Parool van 8 september 2011
[203] M. de Koning, I. Roex, C. Becker en P. Aarns, 2014, *Eilanden in een zee van ongeloof – Het verzet van de activistische daʿwa in België, Nederland en Duitsland*. Nijmegen / Amsterdam: Radboud Universiteit Nijmegen / Universiteit van Amsterdam, IMES Report Series
[204] De Hizb utTahrir (HuT) wordt door de onderzoekers niet gerekend tot de da'wa activistische groepen.
[205] http://religionresearch.org/closer/2014/12/16/een-eiland-in-een-zee-van-ongeloof-het-activistische-verzet-van-moslims-in-nederland-belgie-en-duitsland/

In alle netwerken stond volgens De Koning centraal dat men de democratie verwerpt omdat deze tegen islam is en omdat democratie leidt tot onrechtvaardigheid voor moslims en onderdeel zou zijn van de westerse strijd tegen islam. Die strijd, zowel door middel van het woord als met geweld, zou een ontoelaatbare inbreuk zijn op de privésfeer van mensen.[206]

Team Free Saddik was ontstaan nadat Saddik Sbaa, die naar Somalië wilde uitreizen, terecht kwam in gevangenis De Schie in Rotterdam op de terrorismeafdeling (TA). Volgens zijn vrienden was Sbaa zwaar getekend door zijn verblijf in de TA en zou hij gezegd hebben: "De TA heeft van mij een soldaat gemaakt". De verblijfsvergunning van Sbaa, die niet de Nederlandse nationaliteit had, werd in 2010 ingetrokken. Hij ging in beroep, maar vertrok, naar eigen zeggen vanwege het 'ondraaglijke detentieregime' en 'getreiter' op 4 november 2010 toch uit eigen beweging naar Marokko waar hij direct door de autoriteiten werd opgepakt, in de gevangenis belandde en werd gemarteld. Free Saddik zette zich door demonstraties en online activisme in voor de vrijlating van Sbaa.
Sbaa werd uiteindelijk in 2012 vrijgelaten. Hij trouwde en vertrok vervolgens naar Syrië, waar hij in 2013 sneuvelde.

De harde kern van Free Saddik had inmiddels Behind Bars opgericht om alle moslimgevangen te die men beschouwde als politieke gevangenen van de War on Terror, te bevrijden. Het ging vooral om jonge moslims uit Den Haag die werden gearresteerd tijdens pogingen om naar Somalië en Azerbeidzjan te reizen.

Het netwerk van Straat Dawah, waar diverse jongeren van Behind Bars deel van uitmaakten, ontstond na de demonstratie tegen het verbod op de gezichtssluier in 2011. Straat Dawah ging het hele jaar door de straat op om islamitisch missiewerk te verrichten. In verschillende plaatsen deelde men flyers uit en ging men in gesprek. De Koning e.a. zien Straat Dawah in de Nederlandse context ook als een "*coming-out* in de zin dat de activisten lieten zien dat ze trots waren op hun geloof en het niet verloochenden. Dat gebeurde niet alleen door de handelingen, maar ook door uiterlijke kenmerken, zoals de kleding en de baard."

Sharia4Holland kreeg van de da'wa groepen de meeste belangstelling, ook omdat deze groep meer de confrontatie zocht. Sharia4Holland kwam eind 2010

[206] Ibidem

voort uit Sharia4Belgium dat voor het eerst bekendheid had gekregen toen in maart 2010 een lezing in Antwerpen van de Vlaams-Nederlandse dichter Benno Barnard werd verstoord. Fouad Belkacem, alias Abu Imran, presenteerde zich als de voorman van Sharia4Belgium, die volgens de veiligheidsdiensten een kerngroep kende van 6-20 leden en een honderdtal sympathisanten.

De Facebookpagina van Sharia4Holland telde al snel zo'n 150 personen in de vriendenlijst, maar dat aantal zegt volgens De Koning e.a. niet direct iets over het aantal aanhangers en sympathisanten. Maiwand al Afghani (Shabir Burhani) was de eerste woordvoerder van de organisatie. Hij werd opgevolgd door Abu Qasim.

Sharia4Holland liet zich een paar keer nadrukkelijk zien. Samen met enkele leden van Straat Dawah werden in december 2011 tijdens een debatavond in de Amsterdamse Balie eieren gegooid naar de sprekers: voormalig GroenLinks-Kamerlid Tofik Dibi en de lesbische islamitische schrijfster Irshad Manji.

Op Bevrijdingsdag 2012 protesteerden Sharia4Belgium en Sharia4Holland onder het motto 'Bevrijdingsdag voor Mohammed B.' gezamenlijk bij de gevangenis in Vught, waar Mohammed Bouyeri gevangen zit. Drie weken later hield Sharia4Holland een persconferentie op de Dam, waarin woordvoerder Abu Qasim Wilders waarschuwde dat hem hetzelfde lot als Theo van Gogh zou wachten wanneer de khilafa [algemene verwijzing naar kalifaat] het in Nederland zou overnemen. Dat laatste leverde Abu Qasim een voorwaardelijke gevangenisstraf van een maand en een boete van 750 euro op, maar ook een hoop aandacht.

Tot tevredenheid van Fouad Belkacem, alias Abu Imran, de leider van Sharia4Belgium. Die liet eind mei 2012 weten dat zijn strategie om veel aandacht te krijgen van opgewonden media, bloggers en politici volledig was gelukt.[207] De Belg bedankte via een webcam de Nederlandse media en politici voor alle aandacht die ze aan Sharia4Belgium en Sharia4Holland hadden besteed. Ze hebben, zo zei Belkacem tegen de Volkskrant, geholpen bij onze da'wa (werven voor de islam). "Op eigen kracht zouden we onze boodschap nooit zo wijd hebben kunnen verspreiden. Na incidenten worden onze video's op internet heel goed bekeken." Belkacem liet verder weten dat zijn kleine

[207] http://www.republiekallochtonie.nl/blog/opinie/sharia4belgium-dawa-door-provocatie

shariabeweging niet op bloedvergieten in het Westen uit was. In het Westen dienen moslims zich volgens hem te beperken tot provoceren.

In juni 2012 flyerden leden van Sharia4Holland tegen het stemmen tijdens de Tweede Kamerverkiezingen van september 2012 en op 6 september 2012 verstoorden jonge mannen een verkiezingsbijeenkomst in de Amsterdamse Badr-moskee.

Op 16 september 2012 vond ten slotte op het Amsterdamse Museumplein een demonstratie plaats van 120-150 activisten tegen de film *Innocence of Muslims*. Het was, op een lezing na, de laatste publieke activiteit van Behind Bars, Straat Dawah en Sharia4Holland en Sharia4Belgium. Op 7 oktober 2012 hief Sharia4Belgium zichzelf op.

In de tweede helft van 2012 ging de oorlog in Syrië een grote rol spelen binnen de activistische dawa-netwerken in Nederland. Diverse activisten besloten uit te reizen. Bij de presentatie van het jaarverslag 2012 in april 2013 vermeldde de AIVD dat Sharia4Holland en Behind Bars achter de schermen een rol speelden bij jihadisten die afreizen naar Syrië om te vechten.[208] Door hun opvattingen creëerden ze volgens de dienst een klimaat waarin geweld acceptabeler gemaakt wordt. Volgens de AIVD waren enkele leden van Sharia4Holland zelf ook afgereisd. `Door hun oorlogservaringen en verkregen status vergroten jihadgangers mogelijk de actiebereidheid en kunnen zij een verharding van de koers teweegbrengen,' schreef de AIVD.

In mei 2013 werd de website dewarereligie.nl gelanceerd met nieuws over Syriëgangers, Al Qaida en ISIS, Marokko, Nederland en de berichtgeving in de Nederlandse pers. In 2014 werd de site weer offline gehaald (zie ook hoofdstuk 8).

Sharia4Belgium werd in 2015 als een terroristische organisatie beschouwd. Haar leider, Fuad Belkacem, alias Abu Imran, werd in januari 2016 tot 12 jaar cel en een boete van 30.000 euro veroordeeld. [209] Veel van zijn voormalige makkers, uit België en Nederland, zijn inmiddels in Syrië overleden.

---

[208] Sharia4Holland speelt een rol bij jihad-reizen in Algemeen Dagblad van 23 april 2013
[209]http://www.hln.be/hln/nl/32846/Shariah4Belgium/article/detail/2597882/2016/01/27/Fouad-Belkacem-in-beroep-tot-12-jaar-cel-veroordeeld.dhtml

De activistische da'wa groepen hadden een kleine achterban en konden op weinig sympathie van de overgrote meerderheid van de Nederlandse moslims rekenen. Ook salafistische imams, Fawaz Jneid en Ahmed Salam voorop, zetten zich tegen de groepen af. Vooral Sharia4holland riep heftige reacties op. Zo schreef sjeik Fawaz over sharia4holland en sharia4belgium eind 2010:

> "Het betreft deze keer een verzameling jongeren die zichzelf de positie heeft gegeven van staatshoofden en die de mensen de Islamitische Wetgeving willen opleggen in Nederland en België. Zij hebben zichzelf een verantwoordelijkheid gegeven die de hunne niet is. Ook de taal die zij uitslaan, doet vermoeden dat zij allerlei geheime genootschappen hebben opgericht om hun doel te bereiken. Dit alles duidt op één van de volgende zaken: Of deze jongeren zijn geestelijk krankzinnig, of het betreft hier een verzameling uitbuiters en misdadigers die uit zijn op bloedvergieten en dit vanuit de Islam willen rechtvaardigen."[210]

Hierop belde Belkacem met Fawaz Jneid en plaatste een opname van het debat dat volgde op Youtube. [211]

3.17. Syrië-gangers en voorkomen van radicalisering

Syrië

In 2011 begon de 'Arabische Lente' met de daad van één enkele man: een straatverkoper in Tunesië stak zichzelf in brand uit protest tegen armoede, werkloosheid, corruptie en onderdrukking. Het leidde tot een protestbeweging in Tunesië die snel navolging kreeg in de regio, waaronder Egypte, Jemen, Libië en vanaf half maart ook in Syrië. Overal klonk de roep om meer vrijheid en democratie. Uiteindelijk zou de Arabische lente alleen in Tunesië tot enige hervormingen leiden.

In Syrië ontaardde het aanvankelijk vreedzame protest binnen enkele maanden in een burgeroorlog waaraan verschillende strijdgroepen deelnamen: het Syrische leger van president Assad (in meer of mindere mate gesteund door Rusland, Iran en Hezbollah) en de oppositiegroepen, die aanvankelijk voor een

[210] http://www.republiekallochtonie.nl/blog/opinie/sheik-fawaz-mensen-achter-sharia4belgium-sharia4holland-horen-in-gevang-of-gesticht
[211] https://www.youtube.com/watch?v=p1KcStMwH3A

deel verenigd waren in het Vrije Syrische Leger, maar dat samenwerkingsverband viel al snel weer uiteen.[212]

Het is onbekend hoeveel mensen dodelijk slachtoffer zijn geworden van het conflict, maar het lag in het voorjaar van 2015 al tussen de 220.000 en de 310.000,[213] waarvan waarschijnlijk ongeveer de helft burgerslachtoffers. Het overgrote merendeel van de slachtoffers is gedood door het Syrische leger.[214]

Hierbij zijn ook dodelijke slachtoffers gevallen door het gebruik van chemische wapens**.** Op 21 augustus 2013 werd saringas gebruikt in Ghouta, een buitenwijk van hoofdstad Damascus, waarbij honderden burgers om het leven kwamen. Het regime van president Bashar al-Assad en rebellen beschuldigden elkaar ervan chemische wapens te hebben ingezet. Het Westen legde de schuld bij Assad en de VS dreigde met een militaire interventie.[215] Hierop liet Assad weten mee te zullen werken aan het verwijderen en het vernietigen van de chemische wapens.

Een Amerikaanse of Westerse interventie, zoals die bijvoorbeeld wel had plaats gevonden in Afghanistan, Irak of Libië, bleef uit. Daarvoor werden verschillende beweegredenen gegeven, waaronder de angst van het Westen dat de strijd tegen Assad ook extremistische groepen aan de macht zou kunnen helpen.[216] Deze groepen, waarvan een deel aan Al-Qaida is gelieerd, zijn fanatiek, gedisciplineerd en krijgen geld, waarschijnlijk van particulieren uit de Golfregio, voor het heilige doel: een islamitisch kalifaat en verdrijving van het shi'itische regime. Sommige groepen, zoals het Islamitisch Front en Jabhat al-Nusra (afsplitsing van Al-Qaida, net als de aan Al-Nusra verbonden Khorasangroep), manifesteerden zich vanaf 2013 steeds nadrukkelijker in de Syrische burgeroorlog.

IS(IS) of Daesh

Vanaf het voorjaar van 2014 ging ISIS (Islamitische Staat in Irak en Syrië**)** zich volop met de strijd in Syrië bemoeien. Deze groep startte in 1999 als Jama'at al-Tawhid wal-Jihad en nam deel aan het Iraaks verzet dat ontstond na de Tweede

---

[212] http://www.nrcreader.nl/artikel/4706/syrie-drie-jaar-bloedvergieten
[213] http://edition.cnn.com/2015/04/17/middleeast/syria-civil-war-by-the-numbers/index.html
[214] https://www.fidh.org/International-Federation-for-Human-Rights/north-africa-middle-east/syria/syria-isil-s-brutality-must-not-overshadow-the-crimes-of-the-syrian
[215] http://www.bbc.com/news/world-middle-east-26116868
[216] http://stukjeduiding.com/2013/08/07/militair-ingrijpen-kan-syrie-alleen-maar-verder-ontwrichten/

Golfoorlog. In 2006 werd aansluiting gezocht bij andere soennitische verzetsgroepen die zich in 2006 de Islamitische Staat in Irak (ISI) noemden.

In 2010 nam Ibrahim Awwad Ibrahim Ali al-Badri, beter bekend als Abu Bakr al-Baghdadi, het leiderschap over van Abu Omar al-Baghdadi. In april 2013 richtte Al-Baghdadi de Islamitische Staat in Irak en Syrië (ISIS) op en liet hij weten dat hij streefde naar een kalifaat dat zich uitstrekte van Cyprus, Jordanië en Israël tot Irak. Dit leidde tot een conflict met Aiman al-Zawahiri, de Egyptische leider van Al-Qaida die wilde dat Al-Baghdadi zich zou beperken tot Irak.

Om strijders en wapens te betalen, verwierf Abu Bakr Al-Baghdadi volgens de Iraakse onderzoeker Hashim al-Hashimi inkomsten uit oorlogsbuit en donaties van individuen uit de Golf en uit Europa.[217] De verkoop van olie werd een belangrijke inkomstenbron toen ISIS in 2013 ook de controle kreeg over olievelden. Al-Baghdadi kon in zijn organisatie een beroep doen op verschillende mensen die leidinggevende functies hadden gehad in het leger van voormalig dictator Saddam Hoessein en op buitenlandse jihadisten.

In 2014 won ISIS zowel in Irak als in Syrië snel terrein en onderscheidde de groep zich van andere terreurgroepen door haar ongekend harde en wrede optreden, door het verwoesten van cultureel erfgoed en door professioneel gemaakte propagandafilmpjes.

Op 29 juni 2014 riep ISIS de Islamitische Staat (IS) uit. Al-Baghdadi werd de kalief van deze 'staat' genoemd. Ook zou volgens de terreurbeweging de eindstrijd zijn aangebroken. IS riep alle moslims wereldwijd op de nieuwe kalief te erkennen.

In juli 2014 startte IS een etnische zuivering, in het bijzonder rond de Iraakse stad Mosul, waar op grote schaal christenen, yezidi's, shi'ieten en soennieten die niet loyaal waren, de stad uitgejaagd, bekeerd of geëxecuteerd werden. Tientallen Syrische soldaten werden in Raqqa onthoofd, waarna hun hoofden op palen in het centrum van de stad werden gespietst. Ook publiceerde IS films van onthoofdingen van westerse journalisten en hulpverleners.

[217] http://www.vn.nl/Archief/Buitenland/Artikel-Buitenland/De-anatomie-van-de-Islamitische-Staat.htm

Toen de steden Erbil en Kobane en de yezidi's werden bedreigd, besloten de Amerikanen bombardementen op IS uit te voeren en gingen verschillende landen de Koerden die in Irak en Syrië tegen IS streden, met wapenleveranties steunen. Vanaf september 2014 werd onder leiding van de VS een coalitie tegen IS gevormd, waar meer dan 60 landen aan deelnamen. Nederland besloot op 2 oktober 2014 ook deel te nemen aan de strijd tegen IS. Nederlandse F16's bestreden IS aanvankelijk alleen boven Irak, maar vanaf februari 2016 ook boven Syrië. In juni 2016 kwamen aan de Nederlandse missie een einde en werden de vluchten overgenomen door de Belgen.

Het geweld van IS trekt alle aandacht dankzij het bijzonder gewelddadige en gruwelijke karakter, het systematisch uitmoorden van bevolkingsgroepen en dankzij de eigen propaganda. Andere strijdende partijen in het conflict maken niet minder dodelijke slachtoffers.[218]

Ondertussen in Nederland: "Afstand nemen"

In de zomer van 2014, na het uitroepen van de Islamitische Staat door Al-Baghdadi, de etnische zuiveringen door IS en de gruwelijke onthoofdingsfilmpjes die de organisatie verspreidde, ging het debat in Nederland voor een deel over de vraag of Nederlandse moslims wel voldoende afstand namen van IS.[219]

Verschillende (islamitische) organisaties, waaronder het Contactorgaan Moslims en Overheid (CMO) veroordeelden de terreurdaden meerdere malen in verklaringen. Ook werd afstand genomen van jongeren die in de zomer van 2014 tijdens demonstraties in Den Haag sympathie hadden geuit voor IS/Daesh. Zo schreef het CMO op 21 augustus 2014:

> "We veroordelen deze terreurdaden. De moslimgemeenschap voelt zich absoluut niet verbonden met dit soort praktijken. (..) Het is tevens beschamend om te zien dat sommige moslimjongeren in verschillende demonstraties en optochten in Nederland sympathiseren met ISIS. Wij interpreteren deze rebelse uitingen in het licht van maatschappelijke ontevredenheid over de eigen positie. Deze jongeren zijn zich

[218] http://www.washingtonpost.com/rweb/world/assads-forces-have-killed-more-syrians-than-the-islamic-state/2015/09/05/b8150d0c-4d85-11e5-80c2-106ea7fb80d4_story.html?tid=kindle-app
[219] http://www.ad.nl/ad/nl/1040/Den-Haag/article/detail/3680952/2014/06/29/Moslimjongeren-protesteren-tegen-demonstratie.dhtml

> veelal niet bewust van het kwaad waarmee zij zich associëren. De Nederlandse moslimgemeenschap moet als eerste haar verantwoordelijkheid nemen, waakzaam en alert zijn op jongeren die dreigen af te glijden. Tevens moeten wij met zijn allen de krachten bundelen om tot een integrale en preventieve aanpak te komen om radicalisering onder moslimjongeren tegen te gaan."[220]

Fatima Elatik, voormalig stadsdeelvoorzitter in Amsterdam Oost, gaf in Het Parool aan dat ze de discussie over afstand nemen inmiddels vermoeiend vond worden.

> "Moskeeën en koepelorganisaties spreken zich al weken uit. Individuele moslims, sleutelfiguren, spreken zich via allerlei fora uit. En dat zullen ze volgens mij ook blijven doen, aangezien de meeste slachtoffers van IS moslims zijn."[221]

Publicist Nourdine Tighadouini schreef:

> "Als Marokkaanse moslim moet je onderwijl al afstand nemen van Jodenhaat, homohaat, criminaliteit, vrouwenonderdrukking en nu dus ook van IS. Nederland een individualistisch land? Tenzij moslim, want dan behoort men tot een collectief." [222]

En Tofik Dibi, oud-Kamerlid GroenLinks, nam op deze manier afstand:

> "Vergeeft u mij o superieure witte man, dat ik mij niet naar uw welbevinden heb gedragen. Ik leefde in de veronderstelling dat, aangezien ik publiekelijk geen hoofden afhak, ik mij al publiekelijk distantieerde van IS. Ik dacht ook dat al die vooral islamitische slachtoffers van IS u zouden doen beseffen dat ik meer heb te vrezen dan u. Mijn fout. Maar gelukkig bent u er om mij altijd weer te laten weten wanneer ik niet deug en wat ik moet doen voor een aai over mijn bol. Daarom neem ik hierbij luid en duidelijk afstand van IS." [223]

Mehmet Cerit, destijds hoofdredacteur van Zaman Vandaag en symphatisant van Fethullah Gülen vond dat er wel duidelijker afstand genomen moest

---

[220] http://www.republiekallochtonie.nl/blog/missers/euh-nederlandse-moslims-nemen-geen-afstand-kijkt-u-even-mee
[221] 'Oproep was niet nodig, of toch wel? ' in Parool 25 september 2014
[222] Ibidem
[223] Ibidem

worden. Cerit:

> “Al Qaradawi zegt bijvoorbeeld dat zelfmoordaanslagen tegen Israël te begrijpen zijn. Dat kun je niet zeggen. Daarmee geef je geen helder signaal aan jongeren die vatbaar zijn voor radicalisering.”[224]

Opmerkelijk was de actie van het ook aan de Gülenbeweging verbonden Platform Ins. Dit platform plaatste een advertentie in de Volkskrant en NRC waarin de Turkse moslimprediker Fethullah Gülen zich als praktiserend moslim distantieerde van de Islamitische Staat. Tegenover Republiek Allochtonië liet Alper Alasag, secretaris van Platform Ins, weten dat de organisatie niet geprobeerd had het stuk als opiniestuk geplaatst te krijgen, maar direct advertentieruimte had gekocht.[225] Alasag:

> "Wij wilden geen tijd wilden verliezen. Onze eerdere ervaringen zijn namelijk dat soortgelijke berichten die voldoen aan het gewenste positieve tegengeluid helemaal geen of bijna geen aandacht kregen dus ook niet werden geplaatst. (..) De veroordeling van Gülen op 22 augustus jongstleden die op onze site is verschenen, is bijna niet opgepakt, een ander voorbeeld is de veroordeling van Boko Haram in mei dit jaar, die idem dito bijna niet is opgepakt. [226]

Behalve door Fethullah Gülen werd er ook door andere islamitische geleerden afstand van IS genomen. De oproep van IS om Al-Baghdadi als kalief te erkennen werd al snel weersproken door vele islamitische geleerden wereldwijd. In een brief aan Al-Baghdadi veroordeelden meer dan 100 geleerden IS.[227] [228]

Deze geleerden, maar ook verschillende politici deden al snel een oproep om niet de term 'Islamitische Staat' te gebruiken, omdat dit impliciet een erkenning van de claim van Al Baghdadi zou betekenen. Als alternatief werd vaak Daesh (ook wel Daiish of Da'esh) gebruikt.

---

[224] Interview met Mehmet Cerit, op 14 april 2016
[225] http://www.republiekallochtonie.nl/blog/opinie/waarom-kwam-de-verklaring-van-fethullah-gulen-tegen-is-als-advertentie-in-de-volkskrant
[226] http://www.fethullahgulen.nl/fethullah-gulen-heeft-op-12-mei-2014-een-uitspraak-gedaan-de-ontvoerde-nigeriaanse-meisjes
[227] http://www.lettertobaghdadi.com/
[228] http://www.republiekallochtonie.nl/blog/opinie/werkt-een-fatwa-tegen-is-is-niet-beter-dan-een-luchtaanval

'Syrië-gangers'
De drang om Nederlandse moslims te verzoeken om afstand te nemen van terroristisch geweld is ongetwijfeld versterkt door de wetenschap dat een groep, grotendeels in Nederland geboren en getogen moslims, ervoor gekozen heeft zich aan te sluiten bij Jabhat al-Nusra of IS.

Dit werd voor het eerst een gespreksonderwerp toen op 7 februari 2013 Rob Bertholee, hoofd van de Algemene Inlichtingen en Veiligheidsdienst (AIVD) in het programma Nieuwsuur vertelde dat tientallen Nederlandse jongeren naar Syrië waren afgereisd om daar deel te nemen aan de gewapende strijd.[229] De jongeren zouden zich vooral aansluiten bij radicale moslimgroepen zoals Jabhat al-Nusra. Bertholee maakte zich zorgen over de gevechtservaring die zij op gingen doen in het oorlogsgebied en de ideologie die ze mee zouden krijgen.

Het Contactorgaan Moslims en Overheid (CMO) sloeg een maand later alarm. Het CMO liet middels een persbericht weten dat zij verontrustende signalen kreeg dat steeds meer jongeren in Nederland zich aangetrokken voelden tot deelname aan de gewapende strijd in Syrië.[230] Het CMO toonde zich bezorgd over de ronselpraktijken en zag daarin een veiligheidsrisico voor Nederland.

In verschillende moskeeën vonden bijeenkomsten plaats met verontruste ouders. Zo spraken ouders tijdens een bijeenkomst in de Amsterdamse Al Kabirmoskee hun zorgen uit. Tijdens dezelfde bijeenkomst lieten enkele jongeren nadrukkelijk merken dat zij zich identificeren met de jongeren die naar Syrië vertrekken.[231]

Een maand later, in maart 2013, maakte de Nationaal Coördinator Terrorismebestrijding en Veiligheid (NCTV) bekend dat het dreigingsniveau voor terrorisme in Nederland was verhoogd van 'beperkt' naar 'substantieel', de op één na hoogste alarmfase. De belangrijkste reden was de stijging van het aantal Nederlandse moslims dat inmiddels in Syrië vocht. Het zou volgens de NCTV in totaal om ongeveer honderd strijders gaan. De Nederlandse Syriëstrijders zouden vooral afkomstig zijn uit Delft, Den Haag en

---

[229] http://www.republiekallochtonie.nl/blog/opinie/tientallen-nederlandse-jongeren-vechten-in-syrie
[230] http://www.republiekallochtonie.nl/blog/opinie/islamitische-organisaties-zijn-bezorgd-over-ronselen-van-jongeren-voor-strijd-in-syrie
[231] http://www.republiekallochtonie.nl/blog/opinie/politiek-maatschappelijke-insteek-combineert-niet-met-discussie-over-jihad

Zoetermeer uit een netwerk van salafistische moslimjongeren. Salafistische organisaties als Straat Dawah en Behind Bars speelden volgens de AIVD een belangrijke faciliterende en ideologische rol bij de gang van jongeren naar Syrië.[232]

Gealarmeerd door deze ontwikkeling kwam er op nationaal en lokaal niveau weer aandacht voor het anti-radicaliseringsbeleid dat vanaf 2010 op een lager pitje was gezet.

Syriëgangers

Uit het Dreigingsbeeld Terrorisme Nederland (DTN) dat het kabinet 11 juli 2016 naar de Tweede Kamer stuurde bleek dat er dan toe 260 Nederlanders van negen jaar en ouder naar Syrië waren vertrokken. Van hen waren er op dat moment 40 teruggekeerd en 42 omgekomen.

Op grond van onderzoek in Nederland en elders in Europa naar de motieven van Syriëgangers onderscheidt antropoloog en onderzoek Martijn de Koning vier hoofdgroepen, die elkaar niet uitsluiten:

(1) Rechtvaardigheid: iets goeds doen. Zeker aanvankelijk was er sterk het idee: we moeten iets doen! Al-Assad is een brute dictator, je hoeft niet radicaal te zijn om dat te vinden en in 2012 en begin 2013 was er een brede discussie: moeten we, moet het Westen niet ingrijpen in Syrië? Een sterk geluid onder Syrië-gangers was dan ook 'wij doen tenminste iets'.
(2) Ideologische drijfveren: Toen in 2012 Nusra razendsnel opkwam in Syrië was er niet alleen het idee 'we moeten iets doen', maar ook 'er is een groep die iets kan doen' en dat is dan ook nog eens groep die volgens sommige Syrië-gangers althans, voor het juiste strijdt: voor God, voor rechtvaardigheid en tegen onderdrukking. De opkomst van ISIS voegde daar nog een element aan toe; in kringen van Syrië-gangers is ISIS altijd consequent aangeduid als 'dawla': staat. Men ging voor het idee van het vestigen van een kalifaat in de vorm van een moderne natiestaat. Dit bracht niet alleen ideeën over jihad naar voren, maar ook de zogenaamde 'hijra'; een islamitische migratie om elders te leven volgens een correcte islamitische levensstijl. Dit wil niet zeggen dat alle Syrië-gangers ook ideologen zijn, maar wel dat voor sommigen dus religie een sterke emotionele of doctrinaire drijfveer is.
(3) Uitzichtloosheid: Sommigen zijn volledig vastgelopen in Nederland**:** geen opleiding, geen werk, schulden, problemen met familie en geen vooruitzicht op

[232] http://www.republiekallochtonie.nl/blog/opinie/de-vlam-van-het-verzet-nederlandse-strijders-in-het-buitenland-vroeger-en-nu

verbetering. Bij mensen bij wie dit een belangrijke rol speelt valt ook op dat er vaak sprake is van gebroken gezinnen: een afwezige of niet functionerende vader of moeder.
(4) Avonturieren: romantische beelden over de strijd, heldendom (al dan niet in termen van jihad), beelden over het doen van het goede en weinig oog voor de ontberingen aldaar en de mededogenloosheid van alle strijdende partijen komen voortdurend terug in de verhalen van de Syrië-gangers.[233]

Uit politiedossiers van 140 geradicaliseerde moslimjongeren zou blijken dat minstens zestig procent van de Nederlanders die naar Syrië is vertrokken, psychische problemen had, voordat ze radicaliseerden.[234] Eén op de vijf Syrie-gangers zou kampen met ernstige gedragsproblemen of heeft een officieel vastgestelde stoornis, zoals schizofrenie of een psychose. Volgens de politieonderzoekers is het een grote misvatting om te denken dat Syrië-gangers intelligente mensen zijn die worden gedreven door ideologie. Terreurgroepen als IS trekken volgens hen ook mensen aan die ideologisch gezien verre van sterk zijn onderlegd. Er was, zo bleek uit het onderzoek, geen enkele jihadist met een afgemaakte hogere opleiding, bijna niemand had vast werk, veel jihadisten kwamen uit gebroken gezinnen, velen hebben te maken gehad met huiselijk geweld**,** als dader of als slachtoffer, of beide. Relatief veel jihadisten hebben een criminele achtergrond: onder de mannelijke jihadisten was deze twee keer hoger dan normaal, onder de vrouwelijke vijf keer.[235]

3.18. Opnieuw aandacht voor anti-radicaliseringsbeleid

Om te voorkomen dat jongeren naar het buitenland vertrekken om te strijden, om de jihadistische beweging in Nederland te bestrijden en te verzwakken en om de voedingsbodem voor radicalisering weg te nemen, presenteerde het kabinet Rutte-Asscher in augustus 2014 het Actieprogramma integrale aanpak jihadisme'.[236]
Zowel de ministeries van Veiligheid en Justitie, Sociale Zaken en Werkgelegenheid, Binnenlandse Zaken, Buitenlandse Zaken, Volksgezondheid Welzijn en Sport, Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen, alsmede het Openbaar Ministerie, de politie, IND, COA, AIVD en de Koninklijke

[233] http://religionresearch.org/closer/2015/02/07/radicalisering-waar-hebben-we-het-eigenlijk-over/
[234] http://www.republiekallochtonie.nl/blog/achtergronden/minstens-60-van-syriegangers-vertrok-met-psychische-problemen
[235] Syriëgangers hadden vaak al psychische problemen in de Volkskrant van 8 juni 2015.
[236] http://www.rijksoverheid.nl/nieuws/2014/08/29/kabinet-versterkt-integrale-aanpak-jihadisme-en-radicalisering.html

Marechaussee kregen verantwoordelijkheden in de aanpak. De NCTV voerde de regie op de uitvoering van het landelijke 'Actieprogramma integrale aanpak jihadisme'.

Bij het opstellen van het Actieprogramma maakte het kabinet gebruik van de ervaringen die waren opgedaan[237] met het Actieplan Polarisatie en Radicalisering 2007-2011.[238] Het actieprogramma bevatte een uitgebreid pakket aanvullingen op bestaande maatregelen en nieuwe maatregelen, zowel preventief als repressief, op het bestaande beleid.

Tot de lange lijst voorgenomen maatregelen behoorden onder andere meer: mogelijkheden om het Nederlanderschap in te trekken van jihadisten zonder tussenkomst van de rechter bij dubbele nationaliteit; het preventief intrekken van paspoorten; bevriezing van tegoeden; maatregelen gericht op ronselaars, haatpredikers en terroristische strijders die terugkeren**;** het tegengaan van online jihadistische informatie en sites; de oprichting van een expertcentrum; een kennisplatform; een meerjarig overleg met imam**s**; een (nationale) vertrouwenspersoon; een landelijk familiesteunpunt voor familieleden van jihadisten**;** het mobiliseren van maatschappelijke tegengeluiden en de moslimgemeenschap stimuleren om de uitspraken waarin (buitenlandse) gezaghebbende geleerden zich keren tegen jihadisten ook voor Nederlandse doelgroepen toegankelijk te maken. [239]

Extra middelen

Het kabinet Rutte II stelde in 2015 ter versterking van de aanpak van terrorisme en extremisme nog eens 128,8 miljoen euro beschikbaar tot 2020, de zogeheten versterkingsgelden veiigheidsketen.[240] Uit deze gelden hebben onder andere 20 gemeenten in 2016 gezamenlijk budgetten ontvangen om plannen uit te voeren die zijn gericht op het versterken van de persoongerichte aanpak en van de preventieve aanpak: het in kaart brengen en analyseren van de problematiek, netwerken van sleutelfiguren, activiteiten gericht op de

---

[237] https://www.wodc.nl/onderzoeksdatabase/resultaatinventarisatie-gesubsidieerde-projecten-en-aanpakken-tegen-polarisatie-en-radicalisering.aspx?nav=ra&l=veiligheid_en_preventie&l=preventieprogramma
[238] http://www.rijksoverheid.nl/documenten-en-publicaties/jaarplannen/2007/08/27/actieplan-polarisatie-en-radicalisering-2007-2011.html
[239] Zie verder het actieplan: http://www.rijksoverheid.nl/documenten-en-publicaties/jaarplannen/2007/08/27/actieplan-polarisatie-en-radicalisering-2007-2011.html
[240] https://www.rijksoverheid.nl/actueel/nieuws/2015/02/27/ministerraad-stemt-in-met-versterking-veiligheidsketen

directe omgeving van radicaliserende personen en het bevorderen van kennis van professionals.[241]

Daarnaast benoemde het kabinet Rutte II een rapporteur extremisme, Naïma Azough, die tot het voorjaar van 2017 op verzoek het kabinet ging inventariseren waar de aanpak van radicalisering door jeugdwerkers en onderwijzers goed werkt. Azough onderzocht de manier waarop professionals met sociale spanningen en de preventie van extremisme omgaan en welke ondersteuning zij daarbij nodig hebben.

Ook is de Expertise Unit Sociale Stabiliteit (ESS) in 2015 opgericht. Met de ESS is een brede praktijkkennisfunctie op het terrein van maatschappelijke spanningen opgezet. De ESS valt onder het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid en biedt gemeenten, professionals en diverse groepen in de samenleving praktijkkennis aan over maatschappelijke spanningen en radicalisering. De ESS adviseert hoe deze partijen de kennis kunnen inzetten en met wie zij kunnen samenwerken. De ESS wil hiermee hun handelingsvaardigheid vergroten en de (vroegtijdige) signalering en mogelijke de-escalatie van maatschappelijke onrust verbeteren.

De ESS biedt onder andere trainingen en ondersteunt bij netwerkopbouw, kennisontwikkeling, kennisversterking, bewustwording en deskundigheidsbevordering.

Okay Pala, woordvoerder van Hizb ut Tahrir, is kritisch over de plannen van het kabinet:

> "Het plan van Aanpak Radicalisering van het kabinet gaat niet alleen om jihadisme, maar om de gehele moslimgemeenschap. Dit betekent dat mijn kinderen op een school anders worden bekeken dan andere kinderen. Het beleid werkt stigmatiserend en vergroot eerder tegenstellingen en spanningen."[242]

Initiatieven van moslimorganisaties

Verschillende moslimorganisaties begonnen in 2013 met initiatieven tegen radicalisering. Sommigen deden dit voor het eerst, anderen pakten de draad weer op van de activiteiten die ze na de moord op Theo van Gogh hadden

---

[241]https://www.nctv.nl/actueel/nieuws/2016/Meergemeentenontvangenversterkingsgeldenvoordeaanpakvanradicalisering.aspx

[242] Okay Pala op 10 februari 2016

ontwikkeld.

Zo waren er moskeeën en organisaties van moslims die radicalisering aankaarten via preken, lezingen of debatten. Enkele voorbeelden hiervan zijn moskee Al Kabir en jongerencentrum Argan in Amsterdam, moskee Al Houda in Sittard-Geleen, het Islamitisch Centrum Imam Malik in Leiden, de Essalam moskee en vereniging Symphony in Rotterdam, in Amsterdam, Stichting Marokkaans Jongeren Geluid in Den Haag en Stichting Union Breed in Utrecht.

Azzedine Karrat, imam van de Essalam moskee in Rotterdam:

> "We organiseren religieuze activiteiten, zoals lezingen en discussie, om jongeren theologisch weerbaar te maken. Die zijn ook bedoeld om radicalisering tegen te gaan. Daarnaast organiseren we veel activiteiten die gericht zijn op participatie in de samenleving. Vaak doen we dit samen met maatschappelijke organisaties of met buurtorganisaties." [243]

Zijn collega Safeer Siddiqui, imam en woordvoerder van de Ahmediyya beweging is ervan overtuigd dat onder Ahmediyya geen radicalisering voorkomt:

> "Een Ahmadi jongen en meisje wordt vanaf kleins af de essentie van Islam en de geest hiervan geleerd. De essentie is dat kwaad met liefde kan worden overwonnen. De profeet van de Islam heeft na de overwinning van Mekka bloeddorstige vijanden met een woord vergeven. Ook de Beloofde Messias heeft ons geleerd, 'Als je pijn wordt gedaan, reageer je met het stichten van vrede en als iemand je uitscheldt, bid je voor die persoon'. Het motto van onze gemeenschap is 'Liefde voor iedereen, haat tegen niemand.' Dit wordt vaak in vrijdagpreken door de Kalief benadrukt. Dus komen er geen gedachten bij de jongeren boven die hen slachtoffer kunnen maken van radicalisering. Niet alleen heeft radicalisering geen kans, maar jongeren wordt ook geleerd het recht niet te gebruiken om voor een protest tegen de staat de straat op te gaan, terwijl dit binnen een democratisch systeem als een basisrecht wordt beschouwd. In opstand te komen tegen de autoriteit is in strijd met de basisleer van de Qur'aan. Wij motiveren onze jeugd om hogere opleidingen te volgen, bezig te zijn met constructieve activiteiten zodat hun

[243] Azzedine Karrat op 9 december 2015

> energie positief gebruikt wordt. Zo worden zij opgevoed en getraind met liefde voor het land waarin zij verblijven."[244]

Uit een Quickscan die het Samenwerkingsverband Marokkaanse Nederlanders (SMN) liet uitvoeren naar initiatieven van Marokkaanse Nederlanders bleek dat er onder velen sprake was van een toegenomen gevoel van urgentie om iets te doen tegen radicalisering.[245] Tijdens een expertmeeting stelde een jonge vrouw:

> "Het komt nu veel dichterbij, de angst is zo groot dat mensen er steeds meer over praten. Radicalisering is niet langer een taboeonderwerp. De meeste ouders weten niet wat hen overkomt. Vroeger werd radicalisering nog wel eens verdedigd, dan werd het een goede zaak genoemd dat iemand zich vromer ging gedragen, maar nu wordt daar kritischer naar gekeken."[246]

En Mohammed Faiq, een actieve buurtvader en tevens vader van een zoon die in Syrië gesneuveld is:

> "Het zijn onze eigen kinderen of het zijn kinderen die we kennen, die vaak hier geboren zijn, die onze moskeeën hebben bezocht, die lessen van onze imams hebben gehad, die op Nederlandse scholen hebben gezeten."[247]

Het Samenwerkingsverband van Marokkaanse Nederlanders (SMN), Contactorgaan Moslims en Overheid (CMO) en Inspraak Orgaan Turken (IOT) hebben in het kader van het Actieprogramma Integrale Aanpak Jihadisme van het kabinet subsidie ontvangen om interventieprogramma's uit te voeren. Deze programma's hebben tot doel radicalisering binnen de gemeenschappen tegen te gaan en te voorkomen op die plaatsen waar de problematiek van radicalisering het meest nijpend is. De drie genoemde partijen organiseerden in 2016 meer dan 100 voorlichtingsbijeenkomsten en debatten.[248] Daarnaast hebben vier andere partijen (Publinc., SPIOR, SIPI en MeSam) via een aanbesteding middelen gekregen om binnen kleinere gemeenschappen de weerbaarheid tegen radicalisering te vergroten. Deze projecten zijn gericht op

---

[244] Safeer Siddiqui op 29 maart 2016
[245] E. Butter en H. el Kaddouri (2016), Initiatieven van Marokkaanse Nederlanders tegen radicalisering; een Quickscan, SMN, Utrecht
[246] Expertmeeting SMN, op 21 januari 2015 in Utrecht
[247] Mohammed Faiq op 22 december 2015 en 12 januari 2016
[248] Zesde voortgangsrapportage Actieprogramma Integrale Aanpak Jihadisme

vrouwen en meisjes, Somaliërs, Eritreërs, Koedische vluchtelingen en bekeerlingen. Tot slot is ook het project Oumnia Works in Den Haag met middelen van het Rijk ontwikkeld. De ervaringen met dit project zullen aan de basis staan van vergelijkbare projecten elders in het land.

Het CMO startte in 2016 het project Tegengeluid en Perspectief, waarmee de aangesloten moslimorganisaties polarisatie, radicalisering en religieus extremisme binnen de moslimgemeenschap wilden tegengaan. Het project bestond uit jongerendebatten, voorlichting aan ouders en jongeren en de betrokkenheid van de moskeebestuurders en imams vergroten.[249]

Het SMN lanceerde, met de steun een particulier fonds, op 5 januari 2015 de Hulplijn Radicalisering[250] en begeleidde een lotgenotengroep van familieleden van Syriegangers, die zich hebben verenigd in het Platform Achterblijvers. In het kader van het project *Weerbaarheid tegen Radicalisering,* waarvoor SMN subsidie ontving van de Rijksoverheid, wilde het SMN door trainingen, voorlichtingsbijeenkomsten en de inzet van sleutelpersonen een positieve en proactieve beweging tot stand brengen. Het uiteindelijke doel was om radicalisering tegen te gaan en weerbaarheid te vergroten.[251]

Dat de hernieuwde aandacht voor de aanpak en het voorkomen van radicalisering geen overbodige luxe was, werd onderstreept na aanslagen in 2014, 2015 en 2016 door diverse oud Syrië-strijders in Brussel (2x), Parijs (2x), en Kopenhagen. Vooral de twee aanslagen in Parijs en de tweede aanslag in Brussel hebben een grote impact gehad op Nederland.

3.19. Het 'Motivaction onderzoek' en de oprichting van TNT

Op 11 november 2014 publiceerden Motivaction en FORUM, instituut voor multiculturele vraagstukken het rapport Nederlandse moslimjongeren en de Arabische Herfst. Volgens dit onderzoek zouden jonge Turkse Nederlanders positief denken over IS en de deelname van Nederlandse moslims aan de gewapende strijd in Syrië en Irak.

---

[249] http://cmoweb.nl/portfolio-item/tegengeluid-perspectief/
[250] www.hulplijnradicalisering.nl
[251] http://weerbaarheid.smn.nl/programma/

FORUM had aan marktonderzoeksbureau Motivaction gevraagd een enquête uit te voeren onder Marokkaanse en Turkse Nederlanders van 18 tot 35 jaar om een beeld te krijgen van de betrokkenheid van Nederlandse moslimjongeren bij de Arabische lente en de gewelddadige conflicten die daarop volgden.

Het onderzoek werd in 2014 uitgevoerd onder 300 Turkse en 404 Marokkaanse Nederlanders van 18 tot en met 34 jaar oud. De onderzoekers concludeerden onder andere dat van de Turkse Nederlanders een grote meerderheid (87%) het goed vindt dat jihadistische strijdgroepen zorgen voor verandering in de Arabische regio, en dat 80% het geweld van deze strijdgroepen tegen niet- of andersgelovigen niet verkeerd vindt. Minister Asscher maakte de resultaten van het onderzoek tegenover nu.nl bekend en verklaarde direct:

> "De conclusies van dit onderzoek zijn zeer verontrustend, maar ik ben er van overtuigd dat het zal lukken om onze samenleving te beschermen. Maar je moet hier doorheen, dat is een verantwoordelijkheid voor ons allemaal. (..) We mogen niet accepteren dat deze jongeren zich op deze manier van de samenleving afkeren.''[252]

Tegenover de pers liet Asscher daarna weten dat het onderzoek 'ongerijmdheden' bevatte. Zo toonden de Turkse jongeren zich positief over jihadstrijders in Syrië, maar stelden ze ook in grote meerderheid voor democratie en tegen een kalifaat te zijn.[253] Asscher liet vervolgens weten “een diepgravend vervolgonderzoek” te willen om er duiding aan te kunnen geven.[254] Twee weken later benadrukte hij in een gesprek met Turkse jongeren zich absoluut niet te herkennen in de resultaten.[255]

Kritiek

Het Contactorgaan Moslims en Overheid (CMO) plaatste direct vraagtekens bij de representativiteit van het onderzoek en verklaarde: ’Er is nader onderzoek

[252] http://www.nu.nl/politiek/3925730/asscher-noemt-opvatting-turkse-jongeren-verontrustend.html
[253] 'Ongerijmdheden in onderzoek Turkse jongeren', ANP bericht van 12 november 2015
[254] Zorg over steun aan jihad onder Turkse jongeren in NRC van 12 november 2015
[255] http://www.volkskrant.nl/binnenland/asscher-ik-snap-dat-turkse-jongeren-balen-van-motivaction-onderzoek~a3797226/

nodig, des te meer omdat dit rapport sterk afwijkt van eerdere onderzoeken. Op het eerste gezicht ontbreekt op onderdelen de nuancering.'[256]
Ook door het Inspraakorgaan Turken (IOT) en op sociale media werd de representativiteit van het onderzoek ter discussie gesteld.[257] Een groep Turkse Nederlanders, waaronder veel PvdA- raadsleden, schreef een open brief, waarin stelling werd genomen tegen het onderzoek [258] Ook kwam er kritiek op Asscher die de resultaten van het onderzoek te snel en te gemakkelijk bekend had gemaakt.[259]

Er werd door critici verder verwezen naar de veel positievere resultaten van twee uitgebreide studies naar Turkse Nederlanders eerder dat jaar waarvoor veel minder aandacht was geweest.

Zo was er in de zomer van 2014 een onderzoek van het WODC naar de positie van Turkse Nederlanders gepubliceerd. Op de site voor sociale vraagstukken concludeerden de onderzoekers in een artikel naar aanleiding van hun onderzoek onder andere: "De geleidelijke inhaalslag waar Turkse Nederlanders ontegenzeggelijk mee bezig zijn, maakt dat het beeld van een zorgwekkende toestand in hun maatschappelijke positie zoals in uiteenlopende media wordt geschetst, op basis van ons onderzoek niet kan worden bevestigd." En: "Hun identificatie met als radicaal aangemerkte organisaties lijkt eerder het markeren van de eigen identiteit te dienen, dan dat dit een uiting is van radicalisering of extremisme."[260]

Verder hadden wetenschappers Thijl Sunier en Nico Landman in een literatuuronderzoek naar vier Turks Religieuze Stromingen en Organisaties (TRSO's) in juni 2014 geconcludeerd dat deze TRSO's de sociaaleconomische en maatschappelijke participatie van Turkse Nederlanders door hun

---

[256] http://www.republiekallochtonie.nl/blog/achtergronden/veel-kritiek-op-onderzoek-van-forum-en-motivaction-naar-moslimjongeren
[257] http://nos.nl/artikel/2003324-jonge-turk-herkent-zich-niet-in-onderzoek.html
[258] http://www.lokum.nl/turks-nederlandse-jongeren-herkennen-zich-niet-de-uitkomst-onderzoek-motivaction/
[259] Froukje Santing, Een ander Turks geluid 'Het gevecht voor erkenning houdt nooit op', in: De Groene van 19 augustus 2015. https://www.groene.nl/artikel/het-gevecht-voor-erkenning-houdt-nooit-op
[260] http://www.socialevraagstukken.nl/site/2014/08/21/waarom-turks-nederlandse-jongeren-niet-radicaliseren/%E2%80%A8

activiteiten positief leken te beïnvloeden, ook al is daarbij de 'bonding' (nog) sterker aanwezig dan de 'bridging'.[261]

Het onderzoek van Sunier en Landman naar parallelle gemeenschappen bracht Asscher niet de resultaten die hij voor ogen had. In een brief aan de Kamer schreef de minister: 'Onderzoekers lopen vast op het moment dat zij doorvragen naar de praktijk achter de formele doelstellingen. Daarmee wordt eens te meer bevestigd dat het gebrek aan transparantie van de TRSO's een serieus probleem is. Ik vind dat onacceptabel."[262] De minister stelde een aantal vervolgstappen voor, waaronder intensieve monitoring van de TRSO's. Het doel hiervan was om de oriëntatie op en binding met de Nederlandse samenleving te vergroten.

Turks Nederlands Tegengeluid

Uit onvrede over het rapport en de negatieve beeldvorming die Asscher over de Turkse jongeren afriep, namen Turks Nederlandse jongeren het initiatief voor het Turks-Nederlands Tegengeluid (TNT). 'We moeten zelf de regie in handen nemen als het gaat om onze plaats in de Nederlandse samenleving. Niet meer reactief vanaf de zijlijn schreeuwen, maar proactief midden in het veld staan om een verschil te maken', schreven de initiatiefnemers op hun Facebookpagina. Enkele van hen hadden eerder de hierboven genoemde open brief aan Asscher ondertekend.

Toen Asscher hoorde van het initiatief, nodigde hij TNT uit voor een gesprek op het ministerie.[263] Er volgden meer gesprekken en er werd afgesproken dat TNT betrokken zou worden bij enkele studies die in opdracht van het ministerie van Sociale Zaken zouden worden uitgevoerd door het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) en door het onderzoeksbureau Labyrinth dat gevraagd was het onderzoek van Motivaction te beoordelen.[264]

In de loop van januari begon de achterban van TNT te morren. Werd TNT niet

---

[261] Nico Landman, Thijl Sunier (2014), Turkse islam. Actualisatie van kennis over Turkse religieuze stromingen en organisaties in Nederland; Een literatuurstudie in opdracht van het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.
[262] Kamerbrief onderzoek parallelle gemeenschappen van 25 september 2005.
[263] http://www.volkskrant.nl/binnenland/asscher-ik-snap-dat-turkse-jongeren-balen-van-motivaction-onderzoek~a3797226/
[264] Froukje Santing, Een ander Turks geluid 'Het gevecht voor erkenning houdt nooit op', in: De Groene van 19 augustus 2015. https://www.groene.nl/artikel/het-gevecht-voor-erkenning-houdt-nooit-op

gebruikt door Asscher, werd het geen tijd excuses van Asscher te eisen voor zijn rol bij de presentatie van het Motivaction onderzoek?

Vergelijkbare kritiek kwam van de Kamerleden Tunahan Kuzu en Selçuk Öztürk die in november 2014, een dag na de publicatie van het Motivaction-onderzoek, uit de PvdA-fractie waren gezet, nadat ze niet hun vertrouwen wilden uitspreken in het integratiebeleid van Lodewijk Asscher. Kuzu en Öztürk hadden onder andere bezwaren tegen de wijze waarop Asscher met de Turks religieuze stromingen (TRSO's) omging. Later begonnen ze de politieke partij DENK (zie hoofdstuk 10).

In juni 2015 maakte Asscher bekend dat een studie van onderzoeksbureau Labyrinth duidelijk maakte dat er in het onderzoek van Motivaction en Forum serieuze tekortkomingen in zowel de opzet als de uitvoering zaten. De formulering van de vragen zou niet eenduidig zijn geweest en het was niet duidelijk wat de deelnemende jongeren precies hadden verstaan onder termen als 'jihadisme' en 'kalifaat'. Labyrinth concludeerde daarom 'dat de uitkomsten geen representatief beeld gaven van de opvattingen onder migrantenjongeren in Nederland'. Asscher noemde het "betreurenswaardig" dat Turks-Nederlandse jongeren gekwetst waren door het beeld dat in de publiciteit rond het onderzoek ontstond. [265]

Op 16 december 2016 werd door het SCP het rapport Een Wereld van Verschil gepresenteerd waaruit nogmaals bleek dat het onderzoek van Motivaction en Forum niet representatief was geweest. Asscher verklaarde bij de presentatie van dat rapport:

> "Ik heb de Forumcijfers destijds zeer verontrustend genoemd en heb gezegd dat ik het beeld niet herken en om aanvullend onderzoek gevraagd. Ik ben in gesprek gegaan met mensen en groepen die boos waren en zich zorgen maakten over de weerslag van het Motivaction onderzoek. Die gesprekken hebben me geraakt. (..) Ik baal dat het wederzijds wantrouwen in Nederland er door is versterkt. En ik baal ervan dat ik daarin een rol heb gespeeld. Het was heel naar om te merken dat ik

[265] https://www.nrc.nl/nieuws/2015/06/30/serieuze-tekortkomingen-in-onderzoek-naar-opvattingen-turken-over-jihadisme-a1415086#

plotseling door sommige mensen met wie ik al jaren nauw had samengewerkt, niet meer vertrouwd werd."[266]

Op 22 november 2016 werd vanuit het TNT in aanwezigheid van de ministers Bussemaker en Plasterk de Turkish Dutch Council (TDC) gelanceerd. De TDC is volgens de facebookpagina van TNT/TDC "een denktank gericht op het leveren van input op beleidsniveau aan diverse gesprekspartners omtrent maatschappelijke vraagstukken, met focus op Turkse Nederlanders". [267]

3.20. Aanslagen in Parijs en Brussel

7 januari 2015: Charlie Hebdo (Parijs)
Op 7 januari 2015 bestormden Chérif Kouachi (32 jaar) en Saïd Kouachi (34 jaar) het kantoor van het satirische weekblad Charlie Hebdo in Parijs. Ze schreeuwden 'Allahu Akbar' ('God is groot') en noemden de redacteuren bij hun voornaam, voordat ze hen doodden: negen redactieleden, een onderhoudsmedewerker en twee politieagenten verloren het leven. Ook vielen er 11 gewonden.[268]

Een dag later, op 8 januari, schoot Amedy Coulibaly in het zuiden van Parijs een politieagente dood en op 9 januari gijzelde hij de aanwezigen in een joodse supermarkt. Hij doodde vier van de aanwezigen, allen joods, in de supermarkt. De aanslag op Charlie Hebdo, dat van oudsher politici, extremisten en religies op de hak neemt, werd in Frankrijk en daarbuiten geïnterpreteerd als een aanslag op de vrijheid van meningsuiting en op westerse waarden. Het weekblad had eerder al bedreigingen ontvangen nadat het blad controversiële columns en spotprenten over de profeet Mohammed publiceerde.[269]

13 november 2015: Parijs
In de avond van 13 november 2015 vonden er in Parijs op zes verschillende plekken terroristische aanslagen plaats (onder andere vlakbij het Stade de France waar op dat moment de voetbalwedstrijd Frankrijk-Duitsland plaats vond, in de concertzaal Bataclan tijdens een concert van The Eagles of Death

[266] http://www.republiekallochtonie.nl/blog/opinie/speech-van-lodewijk-asscher-in-reactie-op-scp-rapport-werelden-van-verschil
[267] https://www.facebook.com/TurksNederlandsTegengeluid/posts/1017536901684148
[268] http://www.nu.nl/aanslag-parijs/3968288/we-weten-aanslag-charlie-hebdo-in-parijs.html
[269] http://www.republiekallochtonie.nl/blog/opinie/aanslag-op-charlie-hebdo-minstens-11-doden-is-aanslag-op-vrijheid-van-meningsuiting

Metal, in het Cambodjaanse restaurant Le Petit Cambodge, bij het café Bonne Biere, restaurant Comptoir Voltaire en bij café-restaurant La Belle Equipe. Tijdens de aanslagen vielen 130 doden en meer dan 350 gewonden. Er waren acht aanslagplegers: zes kwamen om door eigen toedoen, een zevende door een politiekogel en een achtste vluchtte. De aanslagen zijn opgeëist door terreurbeweging Islamitische Staat. Tijdens de aanslag op Bataclan gaven de terroristen als motief: "*Het is allemaal de schuld van jullie president, François Hollande. Hij had niet moeten ingrijpen in Syrië.*" Het was de tweede grote aanslag in Frankrijk in 2015. Vlak na de aanslag werd in Frankrijk de noodtoestand afgekondigd.

22 maart 2016: Brussel

Op 22 maart 2016 pleegden teruggekeerde Syriëgangers aanslagen op het vliegveld van Brussel in het Brusselse metrostation Maalbeek. Hierbij kwamen in totaal 35 mensen om het leven, inclusief drie van de vijf daders. De daders waren teruggekeerde Syriëgangers waarvan vier de Belgische nationaliteit hadden en één de Zweedse nationaliteit. Islamitische Staat (IS) eiste de verantwoordelijkheid voor de aanslagen dezelfde dag nog op. Het betrof waarschijnlijk dezelfde cel die ook verantwoordelijk was voor de aanslagen in Parijs van november 2015.

Reacties: #jesuisCharlie, #nietmijnislam

Op iedere aanslag volgde een vergelijkbaar patroon aan reacties: politici en bestuurders duidden de aanslag als een aanval op westerse waarden, moslim(koepel)organisaties gaven persberichten uit waarin de aanslagen werden veroordeeld en columnisten vroegen zich af of moslims wel voldoende afstand namen. Daarnaast waren er per aanslag een aantal zaken die in het oog sprongen.

Na de eerste aanslag in Parijs werd wereldwijd de leus *"Je suis Charlie"* gebruikt als steunbetuiging aan de vrijheid van meningsuiting en als ode aan de slachtoffers van de aanslag op Charlie Hebdo. Bij de aanslagen die volgden keerde de hashtag jesuis met regelmaat terug als steunbetuiging aan de slachtoffers en hun dierbaren.

Na de aanslag op Charlie Hebdo[270] werd mede op initiatief van het Marokkaanse jongerencentrum Argan op 8 januari in Amsterdam een protestmars tegen terreur georganiseerd.[271]

Op facebook werd na Charlie Hebdo de groep #nietmijnislam opgericht die al snel meer dan 25.000 likes had ontvangen. In een verklaring schreven de initiatiefnemers onder andere:

> "Genoeg is genoeg. (..) We hebben genoeg van diegenen die onze religie van vrede hebben gekaapt. Zij die onze religie van harmonie verminken met hun extreme ideeën en interpretaties. Zij die ons, moslims en niet-moslims, bedreigen en kwetsen omdat wij niet willen leven als zij. Deze personen en groepen claimen dat hun gewelddadige daden gerechtvaardigd worden door de islam. Die gevaarlijke en onjuiste interpretatie van de islam uit zich in intolerantie, onverdraagzaamheid, dwang en geweld."[272]

De initiatiefnemers riepen Nederlandse moslims op een filmpje op hun facebookpagina te plaatsen, waarin ze aangeven waarom de aanslag in Parijs niet hun islam vertegenwoordigt.

De aanslagen in Parijs en Brussel vormden een extra stimulans om nog meer aandacht te besteden aan het tegengaan van radicalisering. Habib el Kaddouri (SMN):

> “Zeker na de laatste aanslagen in november 2015 in Parijs werd er vrij massaal gereageerd – veel meer dan na de aanslagen op Charlie Hebdo. Ook op lokaal niveau. De afkeer van extremisme en radicalisering wordt vrij breed gedeeld. Oproepen en verklaringen zijn uiteraard niet genoeg, maar er vinden nu steeds meer initiatieven plaats. Er is veel bereidheid om wat te doen. Er zijn ook veel moskeeën goed bezig. Ik word geregeld gebeld door organisaties en moskeeën uit het hele land die erover willen praten, bijeenkomsten willen organiseren of projecten willen opzetten. “[273]

---

[270] http://www.republiekallochtonie.nl/blog/opinie/opnieuw-diverse-steunbetuigingen-migranten-vluchtelingen-en-moskeeorganisaties-aan-slachtoffers-parijs
[271] http://www.republiekallochtonie.nl/blog/opinie/marokkaans-jongerencentrum-argan-organiseert-protestmars-moslimorganisaties-veroordelen-aanslag
[272] http://www.republiekallochtonie.nl/blog/opinie/nietmijnislam
[273] Interview met Habib el Kaddouri op 20 april 2016

3.21. Meer aandacht voor moslimhaat en meten met 2 maten

Nieuw was ook dat Nederlandse moslims, vooral op sociale media, na de aanslagen op Charlie Hebdo veel vaker dan in het verleden aandacht vroegen voor het oplaaien van vormen van discriminatie en geweld gericht tegen moslims. Het leidde onder andere tot de oprichting van de facebookpagina Meld Islamofobie die in de eerste weken na de aanslag niet alleen veel likes ontving, maar ook veel meldingen binnenkreeg van agressie tegen moslims. In 2016 publiceerde Meld Islamofobie haar eerste jaarverslag.[274]

Mohammed Cheppih heeft voor de komst van het Meldpunt ook een andere verklaring:

> "Mensen zijn het enorm zat. Dat is een sterk sentiment. Dat Meldpunt Islamofobie is niet zomaar ontstaan. Het lijkt in heel veel situaties net goed te gaan, maar het hoeft maar net verkeerd te gaan. In het buitenland verdedig ik Nederland als een echte patriot. Want geloof ook in wat dit land biedt. Maar wat intern betreft ben ik gaan geloven dat er eerst een clash moet komen, voordat we naar de overkant kunnen gaan, weer verder kunnen." [275]

Het nieuwe meldpunt kreeg veel media-aandacht, maar het was niet het eerste initiatief tegen moslimhaat.[276]

Zo bestond er bijvoorbeeld al enige jaren het Meldpunt tegen Islamofobie en Discriminatie[277], een initiatief van het Collectief tegen Islamofobie en Discriminatie (CTID) dat in 2013 werd opgericht door het Euromediterraan Centrum Migratie en Ontwikkeling (Emcemo). Emcemo was ook de organisatie die onderzoekster Ineke van der Valk opdracht had gegeven tot een onderzoek naar islamofobie. Dit resulteerde in 2012 in de publicatie *Islamofobie en*

---

[274] https://www.meldislamofobie.org/wp-content/uploads/2016/04/Meld_Islamofobie_jaarrapport_2015_definitief.pdf
[275] Mohammed Cheppih op 29 oktober 2015
[276] Hoewel de term islamofobie internationaal en in de wetenschap sinds het begin van de vorige eeuw wordt gebruikt, is het in Nederland een omstreden term. De auteurs van dit rapport gebruiken zelf liever moslimhaat en/of moslimdiscriminatie in plaats van islamofobie, behalve wanneer we derden citeren of initiatieven noemen met het woord islamofobie in de naam.
[277] Meldpunt-islamofobie.nl

Discriminatie, één van de eerste Nederlandse wetenschappelijke studies naar dit onderwerp.[278]

De islamitische vrouwenorganisatie Al Nisa verzamelde sinds 2014 meldingen van moslimhaat. De organisatie produceerde daarnaast een documentaire over islamofobie die in mei 2015 in première ging.[279]

De regionale koepel Stichting Platform Islamitische Organisaties Rijnmond (SPIOR)[280] spant zich in om de meldingsbereid onder moslims te verhogen. De organisatie publiceerde in 2013 een verkennend onderzoek naar moslimhaat in Nederland[281] en deed samen met antidiscriminatiebureau Radar een vervolgonderzoek dat in 2016 gepubliceerd werd.[282]

Alle drie deze initiatieven zijn lid van het European Islamophobia Monitoring and Action Network (IMAN)[283] een initiatief van FEMYSO, the Forum of European Muslim Youth and Student Organisations[284] en CCIF (Collectif contre l'Islamophobie en France)[285] dat van start ging in 2013 en waaraan organisaties uit acht landen deelnemen. Deze organisaties maken gemeenschappelijk gebruik van een uitgebreid samengesteld registratieformulier.

Daarnaast hebben ook enkele lokale initiatieven en het CMO aandacht gevraagd voor de registratie van moslimdiscriminatie. Met succes, want op steeds meer plekken wordt moslimdiscriminatie geregistreerd. Tijdens een overleg op 23 maart 2016 in de Tweede Kamer over het door het kabinet Rutte/Asscher ontwikkelde Nationaal Actieprogramma tegen Discriminatie, sprak minister Asscher zijn zorgen uit over een toename van moslimhaat en moslimdiscriminatie en kondigde hij aan de meldingsbereidheid wat betreft moslimdiscriminatie te willen verhogen.[286]

---

[278] Ineke van der Valk (2012), Islamofobie en Discriminatie, Amsterdam: Amsterdam University Press.
[279] http://www.republiekallochtonie.nl/blog/opinie/anders-kijken-documentaire-over-islamofobie-van-al-nisa
[280] http://www.spior.nl/
[281] http://www.spior.nl/islamofobie-in-nederland-verkenning-monitor/
[282] http://www.spior.nl/vers-beton-2-juni-2016-eerste-onderzoek-naar-islamofobie-rotterdam-is-nog-topje-ijsberg/
[283] http://iman-project.org/
[284] http://www.femyso.org/
[285] http://islamophobie.net/
[286]https://www.tweedekamer.nl/vergaderingen/commissievergaderingen/details?id=2016A01260

Omdat moslimdiscriminatie nog maar sinds kort breed geregistreerd wordt, zijn er moeilijk betrouwbare uitspraken te doen over een toename of afname van meldingen van moslimdiscriminatie over een langere termijn. De afgelopen jaren is er in ieder geval wel sprake van een toename van het aantal meldingen. Dit kan duiden op een toename van discriminatie van moslims, maar zou eventueel ook het gevolg zijn van de aandacht die diverse initiatieven de afgelopen jaren aan moslimhaat en moslimdiscriminatie hebben besteed, waardoor de hoge drempel om te melden is verlaagd. De toename van het aantal meldingen in 2015 en 2016 lijkt ook direct verband te houden met de terroristische aanslagen van de jaren daarvoor en de discussies over de opvang van vluchtelingen. Of er sprake is van een trend zal de tijd moeten leren.

Meten met twee maten
Wat bij de reacties op de tweede aanslag in Parijs en de aanslag in Brussel vaker werd gehoord, was verontwaardiging onder (jonge) Nederlandse moslims over het gebrek aan belangstelling van Nederlandse media voor bloedige aanslagen in bijvoorbeeld Ankara, Istanbul en Beirut.

Zo vond een dag voor de aanslag op 13 november in Parijs, een aanslag in Libanese hoofdstad Beiroet plaats, waarbij zeker 43 doden en bijna tweehonderd gewonden vielen. Ook deze aanslag werd geclaimd door IS. De aandacht in de media voor de aanslag in Beirut werd overvleugeld door aandacht voor de aanslagen in Parijs. Ook voor een aanslag die een maand eerder in Ankara had plaats gevonden, bestond relatief weinig belangstelling van de Nederlandse pers.

Vooral op sociale media was hier grote onvrede over. Waren levens van West-Europeanen dan belangrijker dan die van niet-westerlingen?

Deze discussies hadden geen direct effect op de verklaringen van verschillende moslimkoepels waarin ook niet werd gerefereerd aan de aanslagen in Beirut, maar wel op de verklaringen van het Samenwerkingsverband Marokkaanse Nederlanders (SMN), vrouwenorganisaties Al Nisa en de facebookgroep #nietmjnislam. Het SMN verwees ook nog naar het neerhalen van een Russisch vliegtuig in die periode.[287]

Nietmijnislam schreef bijvoorbeeld:

> "Maar we treuren ook om het andere Parijs. Het Parijs van het Midden-Oosten, Beiroet, waar gisteren dezelfde haat toesloeg. Maar de daders, daar hebben we geen begrip of liefde voor. Zij hebben ervoor gekozen om het pad van haat, geweld en intolerantie te bewandelen. Zij hebben gekozen om onschuldige mensen aan te vallen. Zij hebben ervoor gekozen om wederom ons een doelwit te maken.
> Ons. Ja, ons. Want wij allen zijn slachtoffers van wat er in Parijs en Beiroet is gebeurd. Het zijn aanvallen tegen de mensheid, tegen mededogen, tegen vrijheid, tegen veiligheid en tegen alle

[287] http://www.republiekallochtonie.nl/blog/opinie/vele-moslim-koepel-organisaties-veroordelen-aanslagen-parijs

> mensen die geloven in een toekomst waarin er ruimte is voor ons anderen."[288]

Na de aanslagen op 22 maart in 2016 in Brussel waren er opvallend meer Turkse Nederlandse en Marokkaanse Nederlandse organisaties die in hun verklaringen naar aanslagen elders verwezen. Ook toen waren er, in dezelfde maand, nog aanslagen in de Turkse steden Ankara en Istanbul geweest.

[288] Ibidem

4. Moskeeën

> ‘Tot de meest in het oog lopende symbolen van de islam behoren wel de moskeeën, die met hun koepels en minaretten het silhouet van stad en dorp beheersen. Hoe karakteristiek is bovendien de gebedsoproep die vanuit de minaret weerklinkt. Juist de moskee bezit voor de Turkse en Marokkaanse moslims in het ‘christelijke’ Nederland een grote emotionele betekenis. Dat geldt ook voor hen die in eigen land de moskee slechts zelden plachten te bezoeken’.

Een treffend citaat van Kees Wagtendonk uit het bijna 35 jaar oude *‘Van vreemde herkomst: Achtergronden van Turkse en Marokkaanse landgenoten’*, een vroeg overzichtswerk over islamitische arbeidsmigranten. Tien jaar later verscheen ‘*Van Mat tot Minaret’*, een standaardwerk van theoloog en arabist Nico Landman over de institutionalisering van de islam in Nederland. Hij verhaalt over de eerste plekken waar islamitische arbeidsmigranten hun gebed konden verrichten. Dat waren doorgaans provisorisch ingerichte ruimtes in een pension, een fabriekshal of een regionale welzijnsstichting. Soms ruimde een vrome moslim die in het gelukkige bezit was van een eengezinswoning een deel van zijn huis in als gebedsruimte, waar zijn islamitische medebewoners uit dorp of stad hun gebedsmat konden uitrollen.

In dit hoofdstuk staan moskeeën als belangrijkste en vaak ook meest zichtbare uiting van de institutionalisering van de islam in Nederland centraal. Daarbij is aandacht voor (4.1) de geschiedenis, (4.2) aantallen en verscheidenheid in etniciteit en denominatie, (4.3) rol en functie, (4.4) de ‘generatiekwestie’ en (4.6) de architectuur. Verder komen de manier waarop moskeeën worden gefinancierd (4.5.) en de banden met de landen of regio’s van herkomst (4.5) aan de orde en hoe er gereageerd wordt op plannen voor vestiging (4.7).

4.1. De eerste moskeeën

Voordat de eerste arbeidsmigranten in Marokko en Turkije werden geworven, stonden er al twee moskeeën op Nederlandse bodem. De Mobarak moskee in Den Haag is het oudste islamitische gebedshuis in Nederland[289]. Deze moskee is eigendom van de Ahmadiyya Moslim Gemeenschap. De grond voor de moskee werd aangekocht in 1950.

[289] http://mobarak-moskee.nl/

Door de strenge eisen van de welstandscommissie van de gemeente Den Haag, kon de bouw pas in 1955 beginnen. De eerste steen werd op 20 mei 1955 gelegd door Muhammad Zafrullah Khan, de toenmalige president van het Internationaal Gerechtshof in Den Haag en daarvoor minister van Buitenlandse Zaken van Pakistan. De moskee, die werd gebouwd naar een ontwerp van de Voorburgse architect Frits Beck en werd gefinancierd door donaties van de achterban, leek aanvankelijk meer op een villa in de stijl van de Delftse School, dan op een gebedshuis.

Sinds de jaren zestig heeft het gebouw twee kleine koepeltorentjes op het dak en staat de naam 'Mobarak moskee' in het Nederlands en het Arabisch op de voorgevel. Later werden drie minaretten aangebouwd. In 1987 brak er - al dan niet aangestoken - brand uit. Bij de herstelwerkzaamheden werd het pand aan de achterzijde uitgebreid. Op 2 juni 2006 bezocht koningin Beatrix de Mobarak moskee om het 50-jarig bestaan van het bouwwerk te vieren. Dit jubileum vormde aanleiding voor de bouw van een extra, vierde, minaret.

De andere moskee die stamt uit het midden van de jaren vijftig is die van de Moluks-islamitische gemeenschap in het Friese Balk. Tussen 1954 en 1969 was op het terrein van de Wyldemerk aan de weg tussen Balk en Koudum een kamp voor Molukkers gevestigd. Dit waren voormalige militairen van het Koninklijk Nederlands-Indisch Leger (KNIL). Omdat er in andere Molukse kampen in Nederland weinig rekening werd gehouden met de islamitische minderheid, werd dit kamp op 8 december 1954 aan hen toegewezen. Zo'n 90% van de eerste generatie Molukse moslims in Nederland heeft hier gewoond. De moskee werd na mei 1969 verkocht, afgevoerd naar Joure en diende daar als opslagloods.

Beide moskeeën werden bezocht door bekeerlingen van het eerste uur. Abdulwahid van Bommel ging bijvoorbeeld over tot de islam toen hij drie maanden in het Molukse kamp in Balk bleef hangen na de bruiloft van Ibrahiem Spalburg (een vriend van zijn broer en de latere directeur van SPIOR)[290]. Jan Mahmood Beerenhout kreeg van de imam in de Moebarak moskee direct nadat hij 'alleen maar' de geloofsbelijdenis uitsprak te horen: 'gefeliciteerd….nu ben je moslim'[291].

[290] Interview met Abdulwahid van Bommel op 13 oktober 2015
[291] Interview met Jan Mahmoud Beerenhout op 8 oktober 2015

Groeiende behoeftes en reacties op vestiging
Met de komst van vooral Turkse en Marokkaanse arbeidsmigranten, nam vanaf het begin van de jaren zeventig de behoefte aan islamitische gebedsruimten snel toe. Voortrekkers van het eerste uur, waaronder Driss Boujoufi en Abdulwahid van Bommel, werden benaderd om daar werk van te maken. En ze gingen aan de slag[292].

Driss Boujoufi, bestuurslid van de UMMON, vertelt over de eerste Marokkaanse moskee in Utrecht:

> "Steeds vaker kreeg ik de vraag of het niet mogelijk was een islamitisch gebedshuis in Utrecht te realiseren. We richtten in 1971 de stichting de Moskee op. Het was een Marokkaans initiatief, maar vooral een papieren tijger die al snel niet meer functioneerde. Ik heb toen christelijke organisaties benaderd. Via de Wilde Ganzen is een inzameling gehouden voor een moskee. Met radiospotjes werd 15.000 gulden ingezameld. Het is goed te benadrukken dat we veel steun van christenen en andere groepen in de samenleving hebben gehad.
> Kort daarna zag de Vereniging Marokkaans Islamitische Gemeenschap Utrecht het licht. We gingen geld inzamelen onder de Marokkaanse gemeenschap en konden een beroep doen op het geld van de Wilde Ganzen. We zijn toen naar de wethouder gegaan en die regelde binnen twee dagen een lege school die we konden gebruiken. Dat was voor niets. Ook gas en licht werden door de gemeente tot 1977 betaald. Vanwege herbestemming moesten we er in 1977 uit.
> We kochten vervolgens voor 150.000 gulden het gebouw van een voormalige boekwinkel aan. Ik sloot een hypotheek af voor 25 jaar. Dat vond ik, ook als moslim, geen bezwaar, omdat er geen andere mogelijkheid bestond. Door intensieve inzameling waren we in drie jaar van de hypotheek af. Wanneer mensen zeiden dat ze er bezwaar tegen hadden dat ze moesten bidden in een ruimte die met een hypotheek gekocht was, antwoordde ik: 'Prima, draag dan zelf wat bij, dan kunnen we de hypotheek sneller aflossen'.

---

[292] Over de vestigingsverhalen van (de eerste) moskeeën en de politieke en maatschappelijke reactie daarop: Nico Landman, *Van Mat tot Minaret*, Jan Rath (et.al)., *Nederland en zijn islam* en Marcel Maussen, *Ruimte voor de Islam?* Naast een algemeen landelijk beeld is daarin vooral veel aandacht voor de specifieke situatie in Amsterdam, Utrecht en Rotterdam en in mindere mate Zaanstad, Nijmegen, Eindhoven en Almelo.

> In het najaar van 1977 openden we moskee Fath. Onze buren reageerden heel positief dat er een moskee kwam, terwijl we wel voor overlast zorgden door het parkeren en de drukte na afloop van het bidden of de khutba (vrijdagspreek) en andere bijeenkomsten. Er waren geen problemen met het bestemmingsplan, maar het gebouw voldeed niet aan de normen van de brandweer: er mochten maar 180 mensen in. Na wat gedoe hebben we het gebouw met hulp van de brandweer aangepast. We konden in die tijd, voor 1985, ook nog een subsidie krijgen om het gebouw op te knappen".[293]

Abdulwahid van Bommel verhaalt over de eerste moskee van de Stichting Islamitisch Centrum in Utrecht:

> "Tsja, dat eerste begin. Er was een imam, geen arbeidsmigrant, die in 1970 in de Grietstraat 8 zijn huis openstelde voor het vrijdaggebed. In Utrecht was er één Turkse moslimgemeenschap zonder bloedgroepen als Diyanet, Milli Görüş, Süleymancilar of Nurcular. De moslimgemeenschap van de eerste generatie migranten was een agrarische gemeenschap die veel wilde weten over gebruik van grond en ritueel slachten, huwelijks- en erfrecht binnen de grootfamilie, enzovoorts. Ik was meer bezig met ethisch-filosofische kwesties en hoe ik de islam moest verwoorden richting de Nederlandse samenleving. Enkel op verzoek wilde ik wel een donderpreek over alcohol houden, maar dat had niet mijn grote interesse. Wij begonnen zelf in 1971 in een gebouw van de Zwolsche Algemene Verzekeringen. Van daaruit hebben we een gebouwtje gekocht aan de Otterstraat; zo ontstond in mei 1972 de Stichting Islamitisch Centrum [SIC; later, in 1978 omgedoopt tot Stichting Islamitisch Centrum Nederland, SICN].
> In de Geertenkerk in Utrecht vierden we met een grote groep moslims - van alle achtergronden en etniciteiten - uit Utrecht de geboortedag van de profeet. Daar kozen we voor omdat ze grondverwarming hadden. Daar ontstond in november 1973 ook het idee van een federatie.
> In 1974 gingen we Nederland verkennen. Er kwamen landelijke vergaderingen die leidden tot de oprichting van de Federatie Moslim Organisaties in Nederland (FOMON). Ik stopte snel bij de SICN, maar bleef actief bij de Federatie. Binnen de Marokkaanse gemeenschap zag je toen al de eerste tekenen van

[293] Interview met Driss El Boujoufi op 30 september 2015

de driedeling: Amicales-achtige stromingen, de vrije moskeeën en de groep die zich meer op salafisten richtte".[294]

4.2. Hoeveel moskeeën zijn er in Nederland?

Hoeveel moskeeën er precies in Nederland zijn, weet waarschijnlijk niemand. Schattingen lopen uiteen, maar komen bijna altijd uit op aantallen die liggen tussen de 450 en 500. Het aantal moskeeën lijkt al een aantal jaren stabiel te zijn. Wel worden de laatste jaren kleine, niet als zodanig herkenbare gebedshuizen, die waren gevestigd in voormalige scholen, garages of kantoorpanden, ingeruild voor grotere, vaak als gezamenlijk initiatief opgezette gebouwen, die doorgaans (meer) gelijkenis vertonen met de moskeeën in de herkomstlanden.

Deze (ver)nieuwbouw is veelal noodzakelijk omdat de oude gebouwen niet meer voldoen aan de (brand)veiligheidstandaarden of te klein zijn geworden. Maar ook het besef bij moskeeorganisaties dat hun achterban in Nederland zal blijven, leidde tot bouwplannen voor meer herkenbare moskeeën. De moskeeën zijn hierdoor een zichtbaarder onderdeel geworden van de Nederlandse samenleving.

Van Oudenhove en anderen gaven in de publicatie Nederland Deugt[295] de volgende schatting van het aantal moskeeën, onderverdeeld naar herkomstgroep en stroming.

Bevolkingsgroep	Aantal moskeeën	Percentage moskeeën	Aantal moskeeën per 10.000 moslims
Turks	242	51	6,7
Marokkaans	179	38	5,5
Surinaams	52	11	16,0
overig	2	0	0,1
Totaal	475	100	4,5

Bron: Van Oudenhove, et al. 2008

[294] Interview met Abdulwahid van Bommel op 13 oktober 2015
[295] http://www.rug.nl/news/2008/05/081006_nederland_deugt

Stroming	Aantal	% van totaal
Turks - Diyanet	143	30.1
Turks - Süleymanlı's	48	10.1
Turks - MilliGörüş	25	5.3
Turks - overig	26	5.5
Marokkaans	179	37.7
Surinaams - Soenitisch	41	8.6
Surinaams - Ahmadijja	11	2.3
Overig	2	0.4
Totaal	475	100

Bron: Van Oudenhove, et al. 2008

Recentere informatie is door ons in deze vorm niet gevonden296. Overigens zijn bij de bovenstaande cijfers en onderverdelingen forse kanttekeningen te plaatsen. Zo is het aantal moskeeën dat hier aan Milli Görüş wordt toebedeeld niet correct. Volgens hun eigen websites en uit onze interviews met direct betrokkenen komt naar voren dat aan de afdelingen Noord- en Zuid-Nederland opgeteld 39 moskeeën zijn verbonden en dus niet 25.

Verder lijkt het aantal moskeeën dat wordt gerubriceerd onder 'Surinaams-soennitisch' ons veel te hoog ingeschat. Het gaat daar hoogstwaarschijnlijk om het totaal aantal religieus geïnspireerde organisaties, waaronder moskeeën, maar ook sociaal-culturele initiatieven. De categorie 'Turks – overig' is waarschijnlijk om dezelfde reden lager. Het gaat in deze categorie vooral om de moskeeën die zijn aangesloten bij de Turkse Federatie Nederland en dat zijn er volgens gegevens van het Contactorgaan Moslims en Overheid (CMO) zestien (met daarnaast een tiental sociaal-culturele stichtingen voor jongeren en/of vrouwen die geen gebedsruimte hebben).

Bij 'overig' wordt waarschijnlijk gedoeld op de twee moskeeën van de kleine shi'itische Azeri-gemeenschap. Waarschijnlijk, omdat die ook onder de categorie 'Turks- overig' zouden kunnen vallen. De moskeeën van de Bosnische

[296] Ook in de update die in 2014 van het Forum-rapport uit 2012 werd gemaakt door het Kennisplatform Integratie en Samenleving (KIS), wordt - zonder kanttekeningen - gebruik gemaakt van deze bron. Zie: http://www.kis.nl/publicatie/moslims-nederland-2014

gemeenschap worden in deze tabel van Van Oldenhove helemaal niet vermeld. Dat zijn er volgens de Islamitische Vereniging voor Bosniaks in Nederland zeven. Ook de vier moskeeën van de Overkoepelende Shi'ietische Vereniging komen in dit overzicht niet terug. Datzelfde geldt voor recente grootschalige nieuwbouwprojecten, die vanuit het buitenland gefinancierd zijn en waar bekeerlingen vaak een belangrijke positie bekleden.

Moskeewijzer.nl

De website moskeewijzer wordt regelmatig gebruikt om een beeld te krijgen van het aantal moskeeën in Nederland. Deze site ontstond uit de praktische behoefte van bekeerling Nourdeen Wildeman die wilde weten waar hij kon bidden en – samen met z'n vader - het land door croste. Wildeman:

> " Je moet ook wel een beetje gestoord zijn, maar ik had een leaseauto en een benzinepasje. Ik kreeg ook een indruk van bouw van de moskeeën, van cultuurverschillen en zag de enorme diversiteit. Bij een Marokkaanse moskee kreeg ik op alles een antwoord. Bij een Turkse moskee werd gevraagd of ik een afspraak met het bestuur had. Zelfs wanneer ik vroeg of ze en vrouwengedeelte hadden, werd ik voor het antwoord verwezen naar het bestuur."[297]

Moskeewijzer[298] geeft vooral een mooi inzicht in de spreiding van moskeeën over Nederland. Andere interessante, maar lang niet volledige bronnen zijn de database van maroc.nl[299] en een informatiesheet van Mens en Samenleving[300].

Onderscheid naar etniciteit en geloofsrichting

Moskeeën zijn dus onder meer te categoriseren langs etnische lijnen, naar hoofdstroming, naar rechtsschool en naar specifieke sub-stroming of denominatie. Van veel richtingen is er wel een moskee in Nederland te vinden. Het merendeel van de moskeeën wordt echter bestuurd door Turkse en Marokkaanse Nederlanders; nagenoeg allemaal soennitisch en van respectievelijk de hanafitische of malikitische rechtsschool. Daarnaast zijn er moskeeën van Surinamers en Pakistani (zowel soennitisch als ahmadiyya's) van de op het wahabisme leunende salafisten (vooral populair onder Marokkaanse Nederlanders en bekeerlingen), van soefi's en van verschillende

---

297 Interview met Nourdeen Wildeman op 21 maart 2016
298 http://www.moskeewijzer.nl/
299 http://moskeedb.maroc.nl/
300 http://mens-en-samenleving.infonu.nl/religie/144822-moskeeen-in-nederland-per-provincie.html

sjiitische sub-stromingen, waaronder de Azeri's.[301]

4.3. Rol en functie van de moskee

Veel meer dan in de herkomstlanden is de moskee in Nederland niet alleen een plaats waar men aan zijn of haar religieuze verplichtingen kan voldoen en religieus onderwijs kan krijgen (gebed, vrijdagspreek, Koranonderricht, Arabische les, lezingen over religieuze onderwerpen), maar ook een ontmoetingsplaats waar leden van de gemeenschap terecht kunnen voor advies en activiteiten op uiteenlopende gebieden. Regelmatig hebben moskeeën goede contacten met kerken en synagogen. Soms is er ook een kapper of een winkel.

Mohamed Echarrouti, moskeebestuurder van het eerste uur:

> "De winkel is, net als heel vele andere dingen bij en met de moskee, vallen en opstaan. Ik vind het fijn dat er een winkel is, maar het levert ook heel veel narigheid op. Niet alleen met de winkelier, maar ook met de gemeente en soms ook met de buurt. Nu is de situatie na heel veel jaren gelukkig gestabiliseerd". [302]

Dat de moskeeën vanaf eind jaren '80 een steeds bredere en ook maatschappelijke functie kregen en namen, werd misschien niet door iedereen gewaardeerd, maar wel her- en erkend. Zo vindt Abdou Menebhi, destijds voorzitter van het seculiere Komitee Marokkaanse Arbeiders Nederland (KMAN):

> "Marokkaanse moskeeorganisaties zijn in de eerste plaats moskeeën en vaak minder organisaties. Ze bieden een plek om te bidden. Wel kwamen er vanuit verschillende moskeeën langzaam maar zeker wat meer maatschappelijke initiatieven"[303].

En Habib El Kaddouri, medewerker van het Samenwerkingsverband Marokkaanse Nederlanders (SMN) benadrukt naast de maatschappelijke rol

[301] Zie daar voor hoofdstuk 5
[302] Gesprek met Mohamed Echarrouti op 14 maart 2014
[303] Interview met Abdou Menebhi op 11 mei 2016

ook de educatieve activiteiten**:**

> ”Je zag ook langzaam dat moskeeën meer een maatschappelijke rol oppakten - voor de buurt, maar ook onderwijs in eigen taal en cultuur. Dat werd versterkt na het wegvallen van het OALT [Onderwijs in Allochtone Levende Talen, red.]. Arabisch stond vooral in dienst van de Koranles.”[304]

Mohamed Echarrouti zag dat de moskeeën vanaf het eind van de jaren ’80 steeds meer vragen kregen van zowel de moskeegemeenschap als de overheid:

> “Gezinnen vroegen om meer activiteiten voor ouders en jongeren. Dat ging niet alleen om taalles, naailes of kookles, maar ook om voorlichting, huiswerkbegeleiding en ondersteuning bij opvoeding. Ook wilden het stadsdeel en de gemeente dat we mee kwamen praten over onderwerpen die speelden binnen onze gemeenschap.”[305]

Die behoefte nam verder toe in de jaren '90, toen seculiere migrantenorganisaties die juist op maatschappelijk vlak de ‘migrantenagenda’ decennialang hadden gedomineerd, aan kracht en invloed verloren door teruglopende achterbannen en afnemende subsidies ten gevolge van veranderend lokaal en landelijk beleid.

Abdou Menebhi zag gebeuren dat de overheid de samenwerking zocht met moskeeën:

> “Met de nota Minderhedenbeleid in 1983 kwam er een visie en beleid ten aanzien van moskeeën. Het leidde tot een formalisering van samenwerkingsverbanden van moskeeën. In Amsterdam werd het ook beleid om meer aandacht te besteden aan de moskeeorganisaties. Zij bereikten immers veel mensen. Het Amsterdams Centrum Buitenlanders (ACB), toen gesubsidieerd door het ministerie van WVC, koos ook voor die lijn en ging meer moskeeorganisaties ondersteunen.” [306]

Saïd Bouddouft zegt toen al gewaarschuwd te hebben voor ‘het teveel leunen op moskeeën’:

---

[304] Interview met Habib El Kaddouri op 20 april 2016
[305] Gesprek met Mohamed Echarrouti op 21 februari 2012
[306] Interview met Abdou Menebhi op 11 mei 2016

> ”Lubbers stelde toen dat de moskeeën een groter bereik hadden dan niet religieuze organisatie à la het NCB, maar wij (van het SMN [red.]) hebben gewaarschuwd voor imams uit de Golfstaten en Pakistan.”.”[307]

Brede rol en functie

Er zijn rapporten vol geschreven over de maatschappelijke rol van moskeeën[308]. Bijna iedere moskee ontwikkelt wel één of meerdere activiteiten die buiten de traditionele religieuze functie vallen. Door actieve moskeeën zijn vanaf eind jaren ’80 deze activiteiten vaak ondergebracht bij een apart in het leven geroepen sociaal-culturele instelling die gelieerd is aan de moskee.

De activiteiten vallen onder te verdelen in:

- Sociaal-culturele activiteiten, waaronder bijvoorbeeld naailes, open dagen en iftar-maaltijden met buurtbewoners;
- Educatieve activiteiten en voorlichting, zoals huiswerkbegeleiding, voorlichting over gezondheid en Nederlandse les;
- Individuele hulpverlening, waarbij gedacht kan worden aan een inloopspreekuur over sociale of opvoedkundige zaken (met doorverwijsfunctie), bezoek aan bejaardentehuizen en geestelijke begeleiding van zieken;
- Charitatieve en humanitaire activiteiten, zoals kledinginzamelingsacties en donaties aan de voedselbank;
- Sportieve en recreatieve activiteiten, waaronder bijvoorbeeld een zaalvoetbaltoernooi en fietsen voor vrouwen;

---

[307] Interview met Saïd Bouddouft op 11 februari 2016

[308] Voorbeelden zijn: K. Canatan, C.H. Oudijk en A. Ljamai, *De maatschappelijke rol van de Rotterdamse moskeeën*. Centrum voor Onderzoek en Statistiek, gemeente Rotterdam juni 2003; Roemer van Oordt, *Geloven in stedelijke vernieuwing - de behoefte aan religieuze voorzieningen in Parkstad*, Bureau Parkstad, Amsterdam 2003; Kadir Canatan, Miro Popovic en René Edinga, *Maatschappelijk actief in moskeeverband. Een verkennend onderzoek naar de maatschappelijke activiteiten van en het vrijwilligerswerk binnen moskeeorganisaties en het gemeentelijk beleid ten aanzien van moskeeorganisaties*. IHSAN, ’s- Hertogenbosch april 2005; Civiq brochure, *Een klop op de deur. Moskeeën en vrijwillige inzet*. Civiq, Utrecht 2005; Maaike Dautzenberg en Marco van Westerlaak, *Kerken en Moskeeën onder de Wmo. Een verkennend onderzoek naar kansen en bedreigingen*. DSP-groep, Amsterdam februari 2007; Danielle Driessen en Marieke van der Werf (Nieuwe Maan Communicatie Adviesgroep), Abdelilah Boulal (ICP Advies), *Laat het van twee kanten komen. Eindrapportage van een verkenning (quick scan) van de maatschappelijke rol van moskeeën in Amsterdam*. Amsterdam maart 2004, Jaap van der Sar, Roos Lombo–Visser en Welmoet Boender, *Moskeeën gewaardeerd. Een onderzoek naar het maatschappelijk rendement van moskeeën in Nederland*, Oikos, januari 2009.

- Interculturele en interreligieuze activiteiten, zoals rondleidingen door de moskee, deelname aan interreligieuze werkgroepen en dialoogbijeenkomsten;
- Beleid, zoals deelname aan een buurtplatform en overleg met de (deel)gemeente;
- Beheer, waaronder administratie en veiligheid;
- Projectontwikkeling, zoals actieve betrokkenheid bij de Brede School of een eettafel of woongroep voor ouderen.

Maatschappelijke rol moskeeën gewaardeerd?
In het in 2007 verschenen rapport 'Moskeeën gewaardeerd'[309] dat Stichting Oikos in opdracht van het ministerie van Binnenlandse Zaken samenstelde, werden 16 moskeeën op hun maatschappelijk rendement onderzocht. Van dat rendement werd een inschatting gemaakt door alle activiteiten die de moskeeën ontplooiden en de tijd die zowel vrijwilligers als betaalde krachten daarin investeerden te inventariseren en vervolgens de vervangende waarde van dit werk te berekenen. De vraag luidde: Hoeveel geld besparen vrijwilligers in moskeeën de overheid door werk te verrichten dat anders gedaan zou worden door professionals die direct of indirect door de overheid betaald worden? De onderzoekers kwamen - uitgaande van naar schatting 475 moskeeën in Nederland - uit op een besparing voor de Nederlandse overheid van € 150 miljoen op jaarbasis.

De meerwaarde van het onderzoek is dat de maatschappelijke rol en functie van moskeeën zowel in de veelzijdigheid aan verrichtte activiteiten als in het financiële rendement voor het voetlicht wordt gebracht. Aan de uitkomsten van het onderzoek kleven bovendien een heleboel relevante discussiepunten, die voor de waardering van de maatschappelijke rol van moskeeën in Nederland relevant zijn.

Er worden al jaren discussies gevoerd over de kwaliteit van de door de moskee geleverde diensten, de problematische verhouding met (professionele) algemene instellingen, de wenselijkheid van islamitisch welzijnswerk en de waardering van de vaak vrijwillige inspanningen vanuit de directe omgeving en de samenleving. Ook binnen 'de gemeenschappen' zelf is er discussie over hoe groot de maatschappelijke rol van de moskee moet zijn en over de vraag of de religieuze kerntaak niet lijdt onder de toenemende aandacht bij bestuurders en vrijwilligers voor de hulp- en dienstverleningstaak in de moskee als

[309] http://www.stichtingoikos.nl/sites/default/files/fields/field_publication_file/Rapport%20Moskeeën%20Gewaardeerd.pdf

'multifunctioneel ontmoetingscentrum'.

Op grond van meer dan 20 jaar eigen ervaring met het werken met tientallen moskeeën en hun koepels, concluderen wij dat op geen van de bovenstaande vragen en discussiepunten een eenduidig antwoord te geven is. Dat heeft vooral te maken met de grote diversiteit in het Nederlandse moskeelandschap en in mindere mate met wisselend gemeentelijk beleid ten aanzien van moskeeën en de institutionalisering van de islam[310]. Dat beeld wordt onder meer ook bevestigd door de onderzoekers Boender, Amer en De Koning[311].

Om met een open deur te beginnen: de ene moskee is de andere niet. Die diversiteit wordt onder meer bepaald door factoren als:(multi)nationaliteit/etniciteit, denominatie/rechtsschool/stroming, capaciteiten van het bestuur en de imam, omvang, bereik, locatie (stad/platteland), samenstelling van de achterban, rol van vrouwen en 2e, 3e en 4e generaties, financiering, banden met landen van herkomst, aantal bestuursleden en vrijwilligers en hun kwaliteiten en de mate waarin zij een maatschappelijke functie kunnen en/of willen oppakken.

Algemeen gesteld zal een door eerste generatie moslims geleid klein gebedshuis in de polder, waar de imam doorgaans alleen voorgaat en de khutba (vrijdagpreek) verzorgt een andere functie vervullen dan een multifunctioneel ingerichte moskee in de grote stad met goedbezochte lezingen, een winkel en een kapper, activiteiten voor jong, oud, man en vrouw, aandacht voor interculturele en interreligieuze dialoog en met een bestuur dat zelf actief betrokken is bij de lokale samenleving en politiek. De meeste moskeeën in Nederland zitten daar ergens tussenin.
Bekeerling Lars ziet juist in kleinere dorpen een grotere betrokkenheid:

> "Binnen een moskee zijn er veel meer mensen dan alleen de imam die op moeten staan en hun nek moeten uitsteken. Er zijn genoeg mensen die het wel zouden kunnen, maar het niet doen. Wat me altijd opvalt is dat in kleine moslimgemeenschappen in kleine dorpen je vaak in verhouding een grotere betrokkenheid tegenkomt binnen de moslimgemeenschap. In de grotere steden

[310] Zie voor landelijk en (deel)gemeentelijk beleid ten aanzien van religieuze voorzieningen bijvoorbeeld Marcel Maussen, *Ruimte voor de islam?* en Roemer van Oordt, *Geloven in Stedelijke vernieuwing*
[311] http://www.kennislink.nl/publicaties/de-discussie-over-moskeeen

> is het vaak passiever, apathischer en meer in zichzelf gekeerd."[312]

Sturen op behoeftes

Idealiter speelt een moskee optimaal in op de behoeftes van de achterban en die van de buurt, partnerorganisaties en gemeente. Zolang de uiteenlopende behoeftes van verschillende belanghebbenden elkaar niet overlappen en vooral niet bijten, is er weinig aan de hand. De praktijk is echter meestal anders.

Voor menig moskeebestuur is het al geen sinecure om de neuzen binnen de actieve achterban dezelfde kant op te krijgen. Zo willen vrouwen en latere generaties zowel qua inhoud als werkmethode vaak op een andere manier vormgeven aan hun betrokkenheid dan oudgedienden. En waar de ene bestuurder pleit voor een actieve rol van de moskee bij het voorkomen van radicalisering onder moslimjongeren, vindt de andere een rondleiding door het gebedshuis voor een groep scholieren al een brug te ver.

Antropoloog Martijn de Koning:

> "Waar het grote deel van de achterban bij veel moskeeën vooral een probleem mee heeft zijn de ambities om een regionaal of een landelijk centrum te willen zijn, terwijl de bezoekers vooral een buurtgerichte functie zoeken".[313]

Zelfs in moskeeën die bekend staan om hun multifunctionele opzet en openheid, kan dat tot spanningen leiden. In de moskee Al Kabir aan de Weesperzijde in Amsterdam noemt een deel van de bezoekers en van het bestuur het scala aan activiteiten en projecten dat er naast de religieuze inzet plaatsvindt overdadig. 'Dit is een gebedshuis, geen circus', is hun kritiek.[314]

Ook in de relatie met buurt(organisaties) of het lokale politieke bestuur liggen irritaties en uiteenlopende verwachtingspatronen op de loer. Vaak hebben die te maken met het gebrek aan (gevoelde) erkenning van en waardering voor het werk dat vanuit een moskee op maatschappelijk terrein wordt verricht. De 'schoenmaker blijf bij je leest houding' van veel algemene instellingen maakt van moskeeorganisaties vaak niet meer dan leveranciers van deelnemers aan

---

[312] Interview met Lars op 19 juli 2016

[313] Interview met Martijn de Koning op 5 januari 2016

[314] Interview met een groep actieve moskeebezoekers op 6 juni 2011 en een tweetal bestuursleden op 9 juni 2011

de activiteiten van deze instellingen. Door een - vaak onterechte - competitieve houding van reguliere voorzieningen sneuvelen daardoor geregeld initiatieven, die met gebruikmaking van de sterke punten van de moskeeën meer effect hadden kunnen sorteren.

Met de overheid werken moskeeorganisaties soms projectmatig samen om emancipatie, participatie (inburgering) en integratie te bevorderen en discriminatie tegen te gaan. Ook zijn er moskeeën die samen met de lokale overheid criminaliteit of radicalisering proberen te voorkomen. Zolang gemeenschappelijke belangen hierin leidraad zijn, heeft dat meerwaarde.

De samenwerking krijgt vaak vorm via de eerdergenoemde sociaal-culturele stichtingen die de educatieve en sociaal-maatschappelijke activiteiten opzetten en uitvoeren. De aanwezigheid van deze stichtingen biedt lokale overheden onder voorwaarden de mogelijkheid om indirect samen te werken met moskeeën zonder dat de scheiding van Kerk en Staat in het geding komt[315].

Er ontstaan vaak spanningen wanneer door de (lokale) overheid, al dan niet met het subsidiëringsbeleid als drukmiddel, de inhoud van de activiteitenkalender in de beleving van de moskeebestuurders en -bezoekers te veel gestuurd wordt in de richting van de agenda van de lokale politiek. Dat kan tot gevolg hebben dat een moskeebestuur activiteiten organiseert of discussies entameert die bij de achterban niet leven of wrevel opwekken. Die aanpak kan averechts uitpakken en bestuurders van hun achterban vervreemden. Die ervaren 'sociale druk' door de overheid om bepaalde thema's te agenderen – waaronder bijvoorbeeld radicalisering, homoseksualiteit en de positie van de vrouw in de islam en de moskee - werd ook benoemd tijdens diverse regionale en lokale debatten die het CMO organiseerde in het kader van het project *Tegengeluid & Perspectief.*[316]

4.4. Overgang van generaties of specifieke moskeekwesties?

[315] Zie daarvoor hoofdstuk 3
[316] Zie daarvoor: http://cmoweb.nl/portfolio-item/tegengeluid-perspectief/

Bijna alle moskeeën zijn door de eerste generatie migranten gesticht en in veel moskeeën maakt deze generatie ook nog steeds de dienst uit. Om te kunnen overleven is het voor veel moskeeën van belang jongere generaties bij het bestuur en beheer van de moskee te betrekken. Dit leidt geregeld tot intergenerationele problemen. Er kunnen dan allerlei zaken kriskras door elkaar heen spelen. De overdrachtskwestie, de manier waarop de organisatie vorm krijgt, de rol van vrouwen, het activiteitenaanbod, de financiering, de taal en de religieuze invulling zijn daarbij regelmatig terugkerende onderwerpen. De ervaringen van Yassmine El Ksaihi, voormalig voorzitter van de Poldermoskee, zijn exemplarisch:

> "Ik ging bidden in moskee Al Kabir en werd daar al snel actief in en met een jongerengroep. Dat liep heel goed, maar ik werd in diezelfde tijd gevraagd voor het bestuur van de Poldermoskee. Ik wilde niet weg van de Weesperzijde als ik zeker zou zijn van een bestuursfunctie bij de Al Kabir. Dat kon Echarrouti (de voorzitter [red.]) op korte termijn niet toezeggen."[317]

Yassmine El Ksaihi ging in op het verzoek van de Poldermoskee. Deze moskee in het Amsterdamse stadsdeel Slotervaart werd bij de opening in 2008 gepresenteerd als een liberale moskee, die zou aansluiten bij de leefwereld van jonge, moderne moslims. De moskee was een initiatief van Mohammed Cheppih. Er zouden spraakmakende debatten worden georganiseerd en op vrijdag in het Nederlands gepreekt. De ruimtes die niet door de moskee gebruikt zouden worden, moesten om de kosten te dekken verhuurd worden. Yassmine El Ksaihi vertelt hoe een aanvankelijk veelbelovend initiatief door financiële problemen en een generatieconflict uiteindelijk mislukte:

> "Het voltallige bestuur kwam een week voor de opening voor het eerst bijeen. Belangrijk punt was het financiële plan en plaatje. Dat deugde niet. De urgentie om bezoekers te laten betalen om te bidden was er niet. Maar de ruimtes raakten niet verhuurd of werden feitelijk 'weggeven' aan bevriende instellingen en personen die de huur niet konden betalen.
>
> Inhoudelijk liep het fantastisch. Etniciteit was niet belangrijk want alles was in het Nederlands. Dat was mooi, want in de oude structuren werd segregatie in de hand gewerkt door langs etnische lijnen te werken en die in stand te houden. Yassin

[317] Interview met Yassmine El Ksaihi op 10 maart 2016

(Elforkani) kreeg als imam veel podium bij ons in de Poldermoskee, Hij was heel populair, omdat hij naast Cheppih een van de weinige imams was die in het Nederlands kon preken. Er was een debatruimte en een gebedsruimte. Gelovigen kwamen uit alle hoeken en gaten van Nederland.

Tijdens een debat over homoseksualiteit in 2010 ging het bijna mis. De gesprekleider bleef maar herhalen hoe uniek hij het vond dat we met zijn allen – hetero- en homoseksuelen - samen in de moskee waren. Door zijn enthousiasme zag je de sfeer veranderen, omdat bezoekers zich gingen afvragen of dit wel kon. Het ging niet meer over emancipatie, maar over de vraag of homo's wel in een moskee mochten komen. Na de pauze en een gesprek met de debatleider ging het roer om en draaide het weer om emancipatie. Maar dit had op een fiasco kunnen uitlopen in de zin dat het beoogde thema en doel niet meer het onderwerp waren en bezoekers van beide kanten eerder waren afgeschrikt dan toenadering hadden gevonden. Mijn twijfels zaten niet in het onderwerp, maar wel in de timing. Waren we te snel te revolutionair?

Er speelden bij de eerste generatie ook andere vragen. Wat voor sturing en leiding was er? En wie was welkom? Ging het om een orthodoxere moslimcheck of een generatiecheck? Mochten de vrouwen achter de mannen zitten bij de salaat al-Djuma?

Ik merkte dat we de grip langzaam verloren door toe te geven aan de oudjes, omdat we die er weer bij wilden halen. We begonnen de khutba weer eens in de maand te vertalen van het Nederlands in het Marokkaans-Arabisch. En toen vaker. En toen kwam de vraag: kan het niet in het Arabisch met een Nederlandse vertaling? Het werd langzaam maar zeker weer een 'Marokkaanse' in plaats van een 'Nederlandse' moskee. Belangrijke betrokkenheid van jongeren nam steeds verder af. Maar het model van de Poldermoskee klopte wel. Zo moet het: maar dan niet toegeven, maar doorzetten. Moskeeën kunnen niet overeind blijven, zonder veel meer naar hun maatschappelijke rol te kijken. Je redt het niet met alleen de religieuze beleving en dimensie als zodanig. Alles wordt individualistischer. En financieel moet er een goed plan liggen"[318]

[318] Interview met Yassmine El Ksaihi op 10 maart 2016

Saïd Bouharrou, moskeebestuurder in Nijmegen en woordvoerder van de Marokkaanse koepel RMMN, heeft een succesvoller voorbeeld van een moskee waar jongeren betrokken werden bij het bestuur:

> "Ik werd in 2006 bestuurslid van moskee Al Moslimin in Nijmegen. Ik had een grote rol gehad bij de realisatie van het nieuwe gebouw van de moskee. Het oude pand werd onteigend vanwege een herontwikkelingsplan van de gemeente Nijmegen en het zittende bestuur werd met een kluitje in het riet gestuurd. Ik zit zelf in de projectontwikkeling, werd gevraagd door het bestuur en begeleidde voor de achterban van de moskee het hele proces naar een nieuw pand van 3000m2 tegen een betaalbare prijs. Anders dan andere jongeren, had ik mijzelf voor het bestuur dus al bewezen. Het bleef wat mij betreft niet bij vernieuwing van het pand alleen. Ik vind dat de moskee niet een gebedshuis moet zijn dat in de ochtend geopend wordt en tot sluiting alleen openstaat voor het gebed en de vrijdagspreek. En dat het bestuur meer moet doen dan het gas en de elektra betalen.
>
> De moskee moet 'naar buiten', zich extern manifesteren om goed te worden opgenomen in de samenleving. We zitten in Nederland. Contacten met de gemeente een de instellingen in de buurt zijn daarbij heel belangrijk. Dat vraagt ook om verjonging van het bestuur, om meer actieve betrokkenheid van vrouwen en om werkgroepen en commissies die met specifieke thema's aan de gang gaan. Die verjonging geeft spanningen, maar we hebben dat opgelost door een aantal oudgedienden bij de belangrijkste vergaderingen en de besluitvorming te betrekken als een soort toezichthouders.
>
> Het aantal activiteiten is mede door de uitbreiding in ruimte flink toegenomen. Voorbeelden zijn rondleidingen, stageplaatsen/leerbedrijf, interreligieuze samenwerking, initiëren van debatten en een breed scala aan andere maatschappelijke activiteiten. Ook wordt er op grote schaal aan fondswerving gedaan."[319]

Anne Dijk, islamoloog en directeur van het FAHM instituut, ziet bij de meeste

[319] Interview met Saïd Bouharrou op 17 juni 2016

moskeeën pas een omslag komen als de eerste generatie definitief verdwenen is:

> "De oudere generatie wil niet te veel forceren. Het moet allemaal langzaam zonder weerstand. Maar dat levert niets op. Er gaat veel energie verloren aan de relaties tussen bestuurders of aan de relaties met de achterban van de moskee. Er wordt niet effectief vergaderd noch een sterke visie ontwikkeld. Bij de Turkse moskeeën zie je wel steeds meer jonge Turkse intellectuelen actief worden. Maar veel jongeren hebben het opgegeven. En het duurt nog tien tot maximaal 15 jaren tot die eerste generatie niet meer actief is en dan vernieuwt het automatisch. De financiering is ook een punt. Qua inkomsten loopt het nu nog. De eerste generatie betaalt. En waarschijnlijk zal de tweede generatie (dertigers, veertigers en vijftigers) het ook nog wel doen, contributie betalen. Maar ik weet niet of de 3e en 4e generatie wel zo trouw met de contributie zullen zijn. Geld wordt dan zeker een issue. Dat zag je ook bij de Poldermoskee." ."[320]

Said Bouddouft ziet een verschil tussen Turkse en Marokkaanse moskeeën:

> "Bij de Turkse gemeenschap zie je dat eerste generatie meer terugtreedt. De jonge generatie neemt het over, maar blijft de oude generatie eren. Ouderen houden de eretitel voorzitter, maar de jongeren organiseren en onderhouden contacten met de buitenwereld. Bij de Marokkaanse gemeenschap zie je dat jongeren het willen overnemen, met weinig respect voor ouderen en de ouderen willen zelf de touwtjes in handen houden. De ouderen zeggen: wij hebben het opgebouwd en willen erkenning en krijgen dat onvoldoende en ze geven op hun beurt weinig ruimte aan de tweede of derde generatie. We hebben in Marokkaanse organisaties daarom veel vaker strijd over geld en bestuursfuncties zoals het voorzitterschap."[321]

Mensen zien volgens Bouddouft organisaties te vaak als hun persoonlijk bezit. Hij geeft moskeeën het volgende advies:

> "Waardeer de oude generatie, erken hun inzet en hun ervaring. Dit kan door hen in advies- of erefuncties te benoemen en

[320] Interview met Anne Dijk op 27 januari 2016
[321] Interview met Saïd Bouddouft op 11 februari 2016

> publiekelijk te prijzen met bijvoorbeeld awards, maar geef de jongeren de ruimte om het op hun manier te doen,”[322]

Ook Martijn de Koning bekijkt het intergenerationeel:

> “Probleem bij veel Marokkaanse moskeeën is dat er veel te vaak bestuurswisselingen zijn. Dat is jammer. In Den Haag gebeurde het bijvoorbeeld bij een moskee waar het oude bestuur vrij snel werd vervangen door jongeren. Maar dat liep helemaal mis. De eerste generatie die anders kijkt naar de vraag wat moslims in Nederland nodig hebben en vrij conservatief is, is een deel van het probleem. Waar de tweede en derde generatie onvoldoende rekening mee houden zijn de conflicten bij de eerste generatie, die deels op regio’s en clanverschillen zijn terug te brengen en deels te maken hebben met invloeden uit de landen van herkomst. Daar hebben de jongere generaties weinig begrip voor en ook weinig kennis van. Een bestuur met veel jongeren grijpt dan in bij conflicten zonder kennis van de achtergronden. De eerste generatie is weer wat pragmatischer als het over relatie met de overheid gaat, maar wil niet verzeild raken in politieke kwesties. De tweede generatie is vaak terughoudender. Maar op beide patronen zie je ook weer opvallende uitzonderingen: het hele beeld is nogal grillig en ambigu. Verder spelen ook opvolgingsproblemen. De eerste generatie is vaak bang om hele stomme fouten te maken. Neem als voorbeeld de imam in mijn proefschrift, die was binnengehaald zonder overleg met de ouderen. Dat leidde tot een groot conflict, omdat de jongeren zich niet in hem verdiept hadden. De imam wilde maatschappelijk actief zijn, wat de jongeren ook wilden, maar zijn politieke en religieuze achtergrond was dubieus voor veel ouderen. De ouderen hadden met Oujda gebeld en hoorden verhalen. Er zijn door dit soort ontwikkelingen maar weinig moskeeën met een divers, intergenerationeel bestuur.””[323]

Jongerenimam Yassin Elforkani ziet vooral een belangrijke rol voor de imam om jongeren te trekken:

> “Willen de moskeeën overleven, met op vrijdag een volle gebedsruimte waar veel jongeren zich thuis voelen, dan zal er

[322] Ibidem
[323] Interview met Martijn de Koning op 5 januari 2016

> geïnvesteerd moeten worden in de kwaliteit van de imam. Echt, als je een aansprekende imam hebt gaat alles vanzelf lopen. Ook zal het animo bij de 3e en 4e generatie voor andere activiteiten die er vanuit de moskee voor en door jongeren worden opgezet snel toenemen. De moskee loopt vol. Dat is onze ervaring."[324]

Eerste generatiebestuurder Driss El Boujoufi van de UMMON erkent dat zijn generatie bestuurders tekort is geschoten:

> "In bestaande moskeeën is door de eerste generatie aan de tweede generatie te weinig ruimte gegeven. We hebben ze soms te veel gedwongen onze manier te volgen en ze daardoor weggejaagd. We moeten meer tegenspraak in de moskee dulden, dan kunnen we die jongeren juist ook, in onderlinge dialoog, beïnvloeden. We moeten ze terugwinnen."[325]

Maar hij ziet ook een andere kant:

> "Ik maak me nu vooral zorgen over de *nieuwe* moskeeën. De eerste generatie moskeeën waren vooral traditionele gebedshuizen. De tweede generatie wil meer. Meer lezingen en activiteiten bijvoorbeeld. Dat gebeurt ongecontroleerd. De lezingen worden zo nu en dan gegeven door ongediplomeerde predikers. Dat zijn charismatische mannen die hard schreeuwen. Gemeenten laten heel veel toe. Er lopen vaak wel twee of drie mensen mee. Dat hebben die jongens die het organiseren natuurlijk ook in de gaten. Het gaat ook vaak niet om hun eigen moskeeën; zij huren regelmatig ruimtes voor die lezingen."[326]

Spanningen tussen generaties speelden al in de jaren negentig '90. Het thema werd ook expliciet als gespreksonderwerp naar voren gebracht tijdens trainingen in de projecten *Weerbaar Oost*[327] en *Voorkomen is beter dan Genezen*[328] en blijkt een steeds terugkerend onderwerp in diverse debatten.

De discussie gaat dan vaak over de eerste generatie die van bestuurders

---

[324] Interview met Yassin Elforkani op 19 juli 2016
[325] Interview met Driss Boujoufi op 30 september 2015
[326] Ibidem
[327] https://ewoudbutter.files.wordpress.com/2015/09/evaluatieoost_eind.pdf
[328] http://www.polarisatie-radicalisering.nl/fileadmin/user_upload/pdf/KplusV_Eindrapport_PenR.pdf

verwacht dat ze de hele week non-stop beschikbaar zijn, versus jongeren die liever voor deeltaken kiezen of over de keuze voor informele ontmoeting en contact met de achterban versus lezingen, debatten en projectmatig werken. Maar ook de invulling van het religieuze aanbod komt regelmatig aan de orde. Niet alleen de taal waarin, maar ook de manier waarop (met gezag en overtuiging) de khutba (preek) op vrijdag moet worden verzorgd en wat de inhoud daarvan moet zijn, staat doorlopend ter discussie.

Moskeeën met een relatief zwak eerste generatie bestuur staan regelmatig onder zware druk om op de uitdagingen die niet alleen de jongere generaties, maar ook de samenleving als geheel aan hen voorleggen, het hoofd te bieden. Vooral veel Marokkaanse moskeeën die al een slechte start hebben gemaakt, blijken kwetsbaar voor snelle bestuurswisselingen en soms ook vatbaar voor onwenselijke beïnvloeding van buitenaf of binnenuit.

4.5. Buitenlandse beïnvloeding en financiering van moskeeën

Over de financiering van moskeeën wordt veel gespeculeerd. Vooral de bekostiging van grootschalige nieuwbouwprojecten, is steeds vaker onderwerp van discussie. Daarbij gaat het om de invloed die buitenlandse geldschieters - vaak uit de rijke Golfstaten – in ruil voor financiering zouden krijgen op het religieuze beleid van de moskee en de aanstelling van de imam. Maar ook is er vaak belangstelling voor degene die de inzamelingsactiviteiten gaat leiden, zeker als dat charismatische imams of voormalige Syriëgangers zijn. Dergelijke kwesties speelden bij de vestiging van de eerste moskeeën nog nauwelijks.

Natuurlijk waren er diverse uitzonderingen, maar het overheersende beeld is dat het gros van de moskeeën van oudsher - vaak met veel moeite en jarenlange inspanning - gefinancierd werd uit het geld of sieraden die door moskeebestuurders en vrijwilligers waren ingezameld bij de eigen achterban of bij de achterban van andere (bevriende) moskeeën.

Safeer Siddiqi, imam van de Ahmadiyyabeweging:

> “We hebben geen geld van de overheid nodig. We betalen alles altijd zelf. Dat doen we in de hele wereld zo. Onze moskeeën worden geheel door contributies van onze eigen leden gefinancierd. Daarom zoeken we voor het bouwen of onderhouden van de moskeeën geen subsidie. Op dit moment zijn we een moskee in Almere aan het bouwen. Deze wordt ook

> geheel door onze leden zelf gefinancierd".[329]

Habib El Kaddouri, medewerker van het SMN:

> "Tegelijkertijd zie je overal dezelfde problemen met financiering van moskeeën. Het is een carrousel van vertegenwoordigers van moskeeën die het land rondtrekken om geld in te zamelen"[330]

Uit eigen ervaring weten we dat vooral in Marokkaanse moskeeën zeer regelmatig geld wordt ingezameld voor de bouw van nieuwe moskeeën, ook voor initiatieven uit andere Europese landen. Er zijn vaak zoveel aanvragen, dat er met name bij de moskeeën met een grote gemeenschap een wachtlijst bestaat. In de beslissing over welk bouwplan in aanmerking komt voor een inzamelingsactie, spelen naast de ingeschatte haalbaarheid van het project ook onderlinge relaties tussen de initiatiefnemers en de moskeebesturen vaak een belangrijke rol.

Nico Landman ziet vanaf het begin van de vestiging van moskeeën verscheidene (financierings)patronen[331]. In de jaren '70 werden verschillende moskeeprojecten gerealiseerd met veel steun van autochtone zaakwaarnemers die niet alleen hielpen bij fondswerving, maar ook medewerking van de gemeente vroegen en de omwonenden informeerden. Het ging vaak om één moskee voor alle moslims; hooguit werden er twee aparte gebedsruimtes ingericht voor Marokkanen en Turken. In enkele gevallen werden toen al initiatieven ontwikkeld waarbij financiële steun uit de Arabische wereld werd gevraagd (zie onder), maar dat was meestal zonder succes.

Vanaf begin van de jaren '80 groeide het aantal Marokkaanse en Turkse initiatieven gestaag, meestal met weinig steun van buitenaf, nauwelijks financieel draagvlak en zonder veel overleg met de plaatselijke autoriteiten en bevolking. Dat leidde niet zelden tot ongeschikte of zelfs illegale gebedsruimten.

Vooral bij de Turkse initiatieven was vanaf het eind van de jaren '80 langzaam maar zeker steeds vaker sprake van goed gecoördineerde projecten onder leiding van deskundigen uit eigen kring die geleverd werden door de strak georganiseerde koepelorganisaties. Bekendste voorbeeld is het Turkse

---

[329] Interview met Safeer Siddiqi op 29 maart 2016
[330] Interview met Habib El Kaddouri op 20 april 2016
[331] Nico Landman, *Van mat tot minaret*, pp. 39-55.

Directoraat voor Godsdienstzaken (Diyanet), dat 145 Turkse moskeeën in Nederland beheert en imams laat overvliegen en betaalt. Maar ook bij de Süleymanci's en de Milli Görüş werd veel door de koepels aangestuurd.[332]

Deze ontwikkeling werd beïnvloed en versterkt door veranderend beleid. Vóór de beëindiging van de financiële relatie tussen Kerk en Staat door een wetswijziging in december 1983[333], werden initiatieven om tot de bouw van een moskee te komen voor een beperkt deel gefinancierd. Tussen 1981 en 1984 kon via een tijdelijke regeling maximaal 30% van de stichtingskosten van een gebedsruimte tot een maximum van 30.000 gulden door het rijk worden gesubsidieerd.

Processen om tot definitieve bouw over te kunnen gaan bleken voor moskeeën doorgaans moeizaam. De initiatieven waren vaak te grootschalig, waardoor er snel een gebrek aan financiële middelen ontstond en de initiatiefnemers waren zelden thuis in de Nederlandse regelgeving. Moskeebesturen kregen daarom regelmatig hulp van de plaatselijke Raden van Kerken en van gemeenten.

Na de wetswijziging kwam er een einde aan de *Wet Premie Kerkbouw* en konden moskeeën niet meer bij de overheid aankloppen voor medefinanciering. Plaatselijke overheden maakten daar uitzonderingen op. Zo kon bijvoorbeeld de bouw van de Taiba moskee in de Amsterdamse Bijlmer in 1984 en1985 nog rekenen op gemeentelijke subsidie van een kwart miljoen gulden; 15% van de totale bouwkosten. De rest, schrijft islamoloog Kees Wagtendonk in het boek *Van vreemde Herkomst,* werd bij elkaar gebracht door de eigen achterban, giften van het bedrijfsleven, Rabita, de bekeerde popster Cat Stevens (alias Yusuf Islam), de Saoedische prins Abdel Aziez en andere vermogenden particulieren.

Beïnvloeding van buiten

Buitenlandse financiering en andersoortige beïnvloeding van moskeeën is al sinds begin jaren '80 een terugkerend politiek thema. Invloed vanuit het land van herkomst of uit gefortuneerde oliestaten in het Midden-Oosten werd aanvankelijk gedoogd vanwege de vrijheid van godsdienst en de scheiding van kerk. Habib El Kaddouri, medewerker van het Samenwerkingsverband

---

[332] Zie hiervoor hoofdstuk 5

[333] http://www.rug.nl/research/portal/publications/de-ontknoping-van-de-zilveren-koorde(1e91a51e-0d8d-4e36-ada4-d7c6efe91a99).html!null

Marokkaanse Nederlanders (SMN):

> "Je ziet al vanaf de jaren '80 dat er geld uit Saoedi-Arabië of de Golfstaten komt. Door die financiering, maar ook door boeken die uit die landen kwamen, groeide de invloed. In de jaren '80 was Saoedi-Arabië nog partner van het Westen in Afghanistan - toen was die bron nog niet verdacht."[334]

Antropoloog Martijn de Koning:

> "Veel boekjes komen nog steeds uit Saoedi-Arabië, maar de laatste jaren wat meer van Al Azhar (Egypte). Saoedi-Arabië ziet Nederland als missiegebied. Dat is al vanaf de jaren '70. Toen was de conclusie al dat Nederland spiritueel 'wasteland' is."[335]

De Marokkaanse koning Hassan II had in 1973 de Fédération des Amicales des Travailleurs et des Commerçants, afgekort Amicales, opgericht om grip te houden op de Marokkaanse migranten. Het Komitee Marokkaanse Arbeiders Nederland (KMAN) verzette zich fel tegen deze bemoeienis. In april 1978 liep het conflict tussen Amicales en het KMAN hoog op toen leden van de Amicales het kantoor van de KMAN in de Ferdinand Bolstraat belegerden. Uiteindelijk moest de ME eraan te pas komen om het gebouw te verdedigen.

Abdou Menebhi, destijds voorzitter van het KMAN, vertelt hoe moskeeën werden betrokken bij de strijd tussen de twee organisaties.

> "Wij als seculiere organisaties hadden vooral moeite met de bemoeienis vanuit Marokko. Veel bezoekers van onze spreekuren waren ook moskeebezoekers. Vanuit Marokko werd er kwaad over ons gesproken, omdat wij kritisch waren over de Marokkaanse overheid. Wanneer Amicales naar de moskee ging om pro-Marokko te gaan folderen, dreigden wij als KMAN te komen met kritische folders. Dan besloten die moskeebesturen vaak om Amicales ook maar te weren."[336]

Het KMAN nam uiteindelijk ook het initiatief om zelf een moskee op te richten die vrij was van (Marokkaanse) overheidsbemoeienis. Menebhi:

---

[334] Interview met Habid El Kaddoudi op 20 april2016
[335] Interview met Martijn de Koning op 5 januari 2016
[336] Interview met Abdou Menebhi op 11 mei 2016

> We keken in die tijd naar de rol van de religie, de bevrijdingstheologen, in Zuid-Amerika. We zochten een parallel met de islam, een islamitische Raad van Kerken. We zochten inspiratie bij onder andere Hussein Marwa uit Libanon en wilden mensen vanuit de Raad van Kerken erbij betrekken. Daar was echter maar weinig belangstelling voor. Dat was teleurstellend.
> We kregen het idee een Vrije Moskee op te zetten. We richtten een vereniging op, waar iedereen lid van kon worden, ook niet-moslims. De Vrije Moskee kwam er: El Hidjra. We bemoeiden ons alleen niet met de religieuze zaken. De imam die we kregen was een fiasco. Hij volgde dezelfde lijn als Marokko en Saoedi-Arabië. De gelovigen waren daar grotendeels tevreden mee; ze kregen wat ze gewend waren, maar wij waren helemaal niet blij. "[337]

Sinds 11 september 2001 wordt de bemoeienis steeds meer geproblematiseerd en gepolitiseerd. Want in hoeverre is de uitdrukking 'Wie betaalt, bepaalt' van toepassing? Hebben financiers ook invloed op de religieuze koers van vooral de Marokkaanse moskeeën? Saïd Bouddouft, onder andere voormalig directeur van het Samenwerkingsverband Marokkaanse Nederlanders (SMN):

> "De slechte organisatiegraad maakt de Marokkaanse gemeenschap kwetsbaarder voor invloeden van buiten zoals uit Marokko, Saoedi-Arabië en de Golfstaten. De Saoedi's stellen ook geld beschikbaar voor de bouw van moskeeën. Het hoeft niet tot grote beïnvloeding van het beleid van moskeeën te leiden of tot religieuze bemoeienis. Maar moskeebestuurders zullen wel eerder rekening houden met gevoeligheden bij de financiers. Zo zal in er de Essalam in Rotterdam niet snel kritisch over Qatar worden gepreekt. Ook het geld uit Libië voor een moskee in Utrecht {de Omar al Farouq moskee [red.]) in 1983 ging niet gepaard met propaganda voor Libië. Maar het zal wel tot een minder kritische houding geleid hebben."[338]

Bij deze veelbesproken moskee in Utrecht speelden overigens meerdere zaken. Zo bleek de bij de achterban en bij het lokale bestuur en welzijnsinstellingen zeer geliefde imam banden te hebben met de Libische geheime dienst. Op een

[337] Ibidem
[338] Interview met Saïd Bouddouft op 11 februari 2016

dag was hij opeens verdwenen; de voornamelijk Marokkaanse geloofsgemeenschap bleef in verwarring achter.[339]

Financiering
Het is bekend dat al vanaf de jaren '70 tientallen miljarden euro's uit de Golfstaten richting Europa worden gesluisd voor de bouw van islamitische instituties en de organisatie van hun activiteiten te bekostigen. De discussie daarover kwam pas echt op gang na Kamervragen over de financiering van de Blauwe Moskee in 2012 en het 30-leden debat in september 2013 over buitenlandse financiering van moskeeën[340] Het Kabinet Rutte-Asscher vroeg de Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling (RMO) om een advies.

RMO
Die vraag resulteerde in september 2014 in het rapport '*De kaders van de rechtstaat*' van de RMO[341]. Daarin stelt de Raad onder andere:

> "De rechtsstaat biedt een helder kader om de financiering van maatschappelijke organisaties en activiteiten te beoordelen. Financiering is legitiem voor zover er geen sprake is van financiering van geweldsuitoefening en criminele praktijken, ondermijning van de rechtsstaat, grootschalige verspreiding van 'niet-democratische' opvattingen en destabiliserende praktijken.
>
> Externe financiering van verenigingen (religieuze of niet) en stichtingen is in Nederland én internationaal gangbaar en bij afwezigheid van overheidsfinanciering onvermijdelijk. Dat daarbij religieuze en maatschappelijke overtuigingen een rol spelen, is eveneens onontkoombaar. Nederland kent geen algemene publieke financiering van kerken of andere religieuze gebouwen, evenmin van op religie of levensbeschouwing gebaseerde activiteiten. Dat is het resultaat van de scheiding van Kerk en Staat, zoals die zich in de afgelopen eeuwen heeft ontwikkeld.
>
> Elke moskee, evenals elke kerk, staat het vrij zelf financiering aan te trekken vanuit ofwel de eigen gemeenschap ofwel externe (buitenlandse) bronnen. Daar is juridisch niets tegen in

[339] https://www.vn.nl/bvd-ontmaskert-utrechtse-imam-als-geheim-agent/
[340] https://zoek.officielebekendmakingen.nl/h-tk-20122013-110-9.html
[341] https://www.raadrvs.nl/publicaties/item/de-kaders-van-de-rechtsstaat

> te brengen. Het past in een samenleving waarin financiering van maatschappelijke activiteiten niet vanuit de overheid, maar vanuit particuliere bronnen plaatsvindt. Dat betekent niet dat alles is geoorloofd, wel dat de financiering als zodanig niet het probleem vormt".

In het advies van de RMO wordt sterk de nadruk gelegd op een consistente benadering en reciprociteit: als Nederland zelf maatschappelijke activiteiten in het buitenland financiert, kan het dat moeilijk buitenlandse organisaties of mogendheden binnen de eigen Nederlandse grens verbieden. Maar als die Nederlandse activiteiten in het buitenland worden ontmoedigd, mag hetzelfde gelden voor buitenlandse activiteiten hier. De RMO schrijft:

> "Reciprociteit biedt wel een titel en instrument om in het diplomatieke verkeer het gesprek aan te gaan over wat binnen Nederland toelaatbaar is en wat niet. Zeker als de financiering vanuit gouvernementele organisaties plaatsvindt, ligt een gesprek vanuit het oogpunt van reciprociteit voor de hand."

Standpunt kabinet

Het kabinet Rutte-Asscher gaf in de loop van de zittingsperiode steeds duidelijker aan de transparantie rondom buitenlandse financiering van onder andere moskeeën te willen bevorderen. Daarbij was het uitgangspunt dat buitenlandse financiering op zich niet illegaal is. Elke geloofsgemeenschap heeft immers in beginsel de vrijheid financiering vanuit binnen- of buitenland aan te trekken voor een moskee, kerk, synagoge of tempel. Deze vrijheid mag niet door personen of organisaties misbruikt worden om de vrijheden van anderen te beperken. In dat geval treedt de overheid gericht op. Dergelijke vormen van financiering vergroten volgens het kabinet het risico op buitenlandse beïnvloeding die bijdraagt aan antidemocratisch, anti-integratief, en onverdraagzaam gedrag dat haaks staat op de uitgangspunten van de rechtsstaat en de waarden die in Nederland worden gekoesterd. In dit verband is dan sprake van 'ongewenste buitenlandse financiering'.

Het was in de visie van het kabinet belangrijk zo veel mogelijk informatie te hebben uit diverse bronnen om mogelijke negatieve consequenties op nationaal en lokaal niveau tegen te gaan. De aandacht gaat daarbij vooral uit naar salafistische invloeden. In een brief aan de Kamer van 5 juli 2016 schreven ministers Koenders (BuZa) en Asscher (SZW), mede namens minister Van der Steur (VenJ):

> "Het Kabinet maakt zich zorgen over personen en organisaties die vanuit bepaalde (salafistische) leerstellingen aanzetten tot onverdraagzaamheid en afzondering. Dit gedrag leidt tot spanningen en polarisatie in de samenleving, en staat op zeer gespannen voet met Nederlandse kernwaarden. Haatzaaien en het prediken van geweld, polarisatie of intolerantie is onwenselijk of in bepaalde vormen zelfs strafbaar binnen de Nederlandse rechtsorde. Vanuit diverse Golfstaten wordt het salafisme middels financiering van salafistische instellingen wereldwijd ondersteund. Ook in Nederland. Het gebrek aan transparantie van instellingen die financiering ontvangen over herkomst, doel en tegenprestaties, stuit op breed onbegrip, geeft onnodig voeding aan wantrouwen en achterdocht, in sommige gevallen ook bij de achterban van moskeebesturen zelf. Het kabinet zet in op het vergroten van de transparantie rondom financiering van religieuze instellingen vanuit het buitenland: duidelijkheid over doel en herkomst van financiering beperkt verdachtmakingen van heimelijke beïnvloeding door Golfstaten of salafistische groeperingen."[342]

De laatste jaren zijn vooral de buitenlandse geldstromen voor een aantal grotere nieuwbouwmoskeeën regelmatig onderwerp van debat geweest. Zo is er onrust ontstaan over de financiering van de Blauwe Moskee in Amsterdam, moskee Essalam in Rotterdam, de Haagse as-Soennah moskee en de Al-Wahda moskee (i.o) in Gouda. Er werd in deze gevallen onderzoek gedaan naar de aard, omvang en consequenties van de financiering. Gekeken werd verder of er reden was én of er mogelijkheden waren voor de overheid om in te grijpen. Uit die onderzoeken kwam een gedifferentieerd beeld. In sommige gevallen bleek er geen sprake te zijn van buitenlandse bemoeienis, zoals in Gouda[343] en in andere gevallen was overheidsingrijpen niet aan de orde.

De AIVD heeft in de afgelopen periode enkele gevallen onderzocht, waarbij buitenlandse financiering een rol speelde. In één enkel niet nader omschreven geval heeft de dienst, vanuit het mandaat om bedreigingen voor de nationale veiligheid te onderzoeken, contact gezocht met een buitenlandse veiligheidsdienst van het land waar de financiering vandaan kwam. In deze casus leidde het contact tot de beëindiging van de financiering. In enkele andere gevallen zijn ketenpartners binnen de Nederlandse overheid

---

[342]https://www.tweedekamer.nl/kamerstukken/brieven_regering/detail?id=2016Z13916&did=2016D28577

[343] http://www.nu.nl/politiek/3990666/financiering-moskee-gouda-niet-midden-oosten.html

geïnformeerd over buitenlandse financiering en de organisaties achter deze financiering.[344]

Onderzoek RAND Europe

In maart 2015 werden de bevindingen openbaar van een haalbaarheidsonderzoek dat het WODC liet uitvoeren door RAND Europe[345]. Dat was naar aanleiding van een motie van het Kamerlid Segers uit mei 2013 over de buitenlandse financiering van moskeeën en hoger onderwijsinstellingen in de periode maart 2014 tot januari 2015 uitgevoerd. Dit onderzoeksbureau concludeerde dat er geen volledig beeld kon worden gegeven van de aard en omvang van buitenlandse financiering van islamitische instellingen[346].

RAND had zelf niet veel islamitische instellingen gesproken, maar conform de onderzoeksopzet, vooral publieke en justitiële bronnen onderzocht.[347] Op grond hiervan kwamen de onderzoekers van RAND tot de conclusie dat een systematische analyse van deze bronnen niet zou kunnen leiden tot een betrouwbare schatting van de aard en omvang van de buitenlandse financiering van islamitische instellingen in Nederland en de eventueel daarbij gestelde voorwaarden. Het zou moeilijk zijn inzicht te krijgen in hun boeken. Volgens onderzoeker Stijn Hoorens moesten de moskeeën en instellingen transparanter zijn.

In een reactie aan de Telegraaf liet het Contactorgaan Moslims en Overheid (CMO) weten dat de aan hen verbonden moskeeën niet door de onderzoekers zijn benaderd. “We zijn nooit benaderd en ook moskeebesturen niet”, aldus toenmalig woordvoerder Elforkani.[348] Hij wees erop dat “moskeebesturen aan de leden jaarlijks verantwoording afleggen. De jaarrekeningen zijn er gewoon. Ook wij willen transparantie”. [349] Waar de lokale overheden om inzicht vragen, wordt dat volgens het CMO geboden. Het CMO zegde toe de moskeeën te stimuleren de jaarverslagen online openbaar te maken.

---

[344] https://www.tweedekamer.nl/kamerstukken/brieven_regering/detail?id=2016Z23019&did=2016D47071

[345] http://www.wodc.nl/onderzoeksdatabase/2417-financiering-religieuze-instellingen-in-nederland-vanuit-niet-democratische-landen.aspx#publicatiegegevens

[346] https://www.tweedekamer.nl/kamerstukken/detail?id=2015D10964&did=2015D10964

[347] http://www.republiekallochtonie.nl/blog/opinie/ook-cmo-wil-transparantie-over-financiering-van-moskeeen

[348] In het onderzoeksrapport van RAND valt overigens te lezen dat er wel een gesprek had plaatsgevonden met de voorzitter van het CMO, Rasit Bal.

[349] http://www.nu.nl/politiek/4056533/moskeeen-worden-gecriminaliseerd.html

Tijdens een hoorzitting over het onderwerp in de Tweede Kamer in mei 2015 liet Yassin Elforkani namens het CMO weten dat hij het gevoel had dat er met twee maten wordt gemeten: waarom vond er wel onderzoek plaats bij moskeeën en niet bij kerken of synagogen? Volgens een andere spreker, Ibrahim Wijbenga brengt de scheiding van Kerk en Staat met zich mee dat de overheid niet mag gaan over financieringsstromen, tenzij de openbare orde in het geding is.[350]

Als reactie op het WODC advies gaven de ministers Asscher (SZW) en Van der Steur (V&J) aan het diplomatieke gesprek waar nodig te intensiveren met landen waaruit geld geschonken wordt aan islamitische instellingen in Nederland, met als doel de transparantie over deze financiële stromen te vergroten.[351]

Daarbij gaat het bijvoorbeeld om een aantal overleggen van Nederland met Golfstaten. Zo informeren Saoedi-Arabië en Koeweit Nederland op vrijwillige en vertrouwelijke basis ten aanzien van particuliere organisaties die in deze landen verzoeken ontvangen om religieuze instellingen in Nederland te financieren. Zij doen dat als onderdeel van nationale monitoringsprocedures in eigen land voor financieringsstromen naar het buitenland. In diplomatieke correspondentie worden Nederlandse instellingen genoemd die zo'n financieringsverzoek indienen. Beide landen willen met de vertrouwelijke informatievoorziening aan de Nederlandse overheid voorkomen dat financiering in strijd is met de Nederlandse rechtsstaat. Het thema informatiedeling wordt ook besproken met Qatar en de Verenigde Arabische Emiraten.[352] Uit overleg blijkt volgens een in december 2016 verstuurde Kamerbrief dat de bereidheid bij alle betrokken landen uit de Golfregio aanwezig is om deze samenwerking te intensiveren.[353]

Ook is het kabinet gesprekken gaan voeren met gemeenten, lokale partners en gemeenschappen over de wijze waarop optimale transparantie kan worden bereikt als het gaat om financieringsstromen vanuit het buitenland. Verder

---

[350] http://www.nu.nl/politiek/4056533/moskeeen-worden-gecriminaliseerd.html
[351] https://www.tweedekamer.nl/kamerstukken/detail?id=2015D10964&did=2015D10964
[352]https://www.tweedekamer.nl/kamerstukken/brieven_regering/detail?id=2016Z13916&did=2016D28577
[353]https://www.tweedekamer.nl/kamerstukken/brieven_regering/detail?id=2016Z23019&did=2016D47071

moeten stichtingen met een ANBI-status[354], waaronder verenigingen, kerken en moskeeën kunnen vallen, per januari 2016 openheid geven in hun financiële jaaradministratie en jaarverslagen. Zo moet de financiële transparantie toenemen.

Het kabinet voerde eind oktober 2016 met vertegenwoordigers van een aantal moslimgemeenschappen gesprekken om hierover afspraken te maken. De vertegenwoordigers van het Contactorgaan Moslims en Overheid (CMO), Samenwerkingsverband Islamitische Organisaties Regio Haaglanden (SIORH), Raad van Marokkaanse Moskeeën Nederland (RMMN) en Stichting Platform Islamitische Organisaties Rijnmond (SPIOR) delen de visie dat ongewenste (buitenlandse) financiering een bedreiging kan zijn van de onafhankelijkheid van gemeenschappen. De koepels willen in onderlinge samenwerking voorstellen doen om transparantie en bewustwording over deze thema's binnen de gemeenschappen te vergroten.[355]

Op haar beurt wilde het kabinet Rutte Asscher in de richting van de koepels duidelijkheid scheppen door helder te benoemen wat problematisch en ongewenst is. Vanuit de erkenning van het wederzijds belang van transparantie van (buitenlandse) financiering, maatschappelijk verantwoord handelen en autonomie van deze gemeenschappen, werken overheid en koepels toe naar vrijwillige afspraken die zullen worden vastgelegd in een convenant. Voor een zo groot mogelijk en representatief bereik is het van belang dat zoveel mogelijk partijen zich aansluiten. Bij de te maken afspraken worden zowel elkaars verantwoordelijkheden als bevoegdheden gerespecteerd.

Media

In diverse media is in toenemende mate aandacht voor de herkomst van de financiering van moskeeën. Vooral in het NRC Handelblad en het Reformatorisch Dagblad wordt er regelmatig aandacht aan besteed, onder meer over en naar aanleiding van de mogelijke komst van een salafistisch opleidingsinstituut in Rotterdam (zie onder). Ook oud-journalist en blogger Carel Brendel wijdde een aantal blogs aan de buitenlandse financiering van moskeeën in Nederland. Hij besteed vooral aandacht aan twee aan de

[354] ANBI staat voor een Algemeen Nut Beogende Instelling. Een ANBI-status kan voor organisaties aantrekkelijk zijn om meer giften te ontvangen. Een gift aan een organisatie met ANBI-status is namelijk voor de belasting aftrekbaar.

[355] https://www.tweedekamer.nl/kamerstukken/brieven_regering/detail?id=2016Z23019&did=2016D47071

Moslimbroederschap gelieerde organisaties.[356] Het gaat daarbij om de Al-Maktoum Foundation uit Dubai, die de Essalam Moskee in Rotterdam heeft betaald en Europe Trust Nederland (ETN), dat twee islamitische centra financierde: de Blauwe Moskee in Amsterdam en een centrum in Den Haag, dat door de Stichting Sociaal Cultureel Centrum Nederland (SSCCN) wordt gebruikt. ETN kocht in 2014 nog een derde pand aan de Kerdijkstraat in Rotterdam, dat nu door OntdekIslam en het LPNM in gebruik is als Centrum De Middenweg. Of het geld daarvoor uit het Midden-Oosten is gekomen laat Brendel in het midden.

Het bestuur van de Blauwe Moskee produceerde een eigen factsheet waaruit bleek dat er voor de realisatie van de bouw van de Blauwe moskee vier ton uit Qatar kwam en 2,3 miljoen euro van het ministerie van Religieuze Zaken in Koeweit, in de rol als toezichthouder. Brendel maakt verder hard dat SSCCN in 2013 een tweede moskee in Rotterdam-Delfshaven stichtte, met 650.000 euro steun van de Islamic Development Bank uit Saoedi-Arabië. [357]

Lijst Buitenlandse Zaken

Naar aanleiding van de ophef over de mogelijke vestiging van een salafistisch opleidingscentrum in Rotterdam (zie onder) en een uitzending van Nieuwsuur[358] in juli 2016 waarin gemeld werd dat het ministerie van Buitenlandse Zaken al sinds 2013 een lijst zou hebben met moskeeën en andere islamitische instellingen in ons land die geld uit met name Saudi-Arabië zouden hebben aangevraagd**,** vroegen D66 en SP om opheldering. In een brief aan de Kamer maakte het kabinet duidelijk dat het hierbij ging om een lijst voor *verzoeken* aan Saoedi-Arabië om financiering. De lijst werd niet door het kabinet gedeeld, omdat openbaarmaking van deze informatie de vrijwillige deling hiervan door betrokken landen in gevaar zou brengen gevaar. Wel zei het kabinet toe via de daarvoor geëigende kanalen de aanwezige informatie met de Kamer te zullen delen.

---

[356] http://www.carelbrendel.nl/?s=financiering+moskee%C3%ABn
[357] http://www.carelbrendel.nl/2013/08/15/moslimbroeders-krijgen-saoedische-steun-voor-nieuw-centrum-in-rotterdam/
[358] http://nos.nl/nieuwsuur/artikel/2114825-kabinet-weigert-lijst-moskeeen-bekend-te-maken.html

Angst voor orthodoxie en fundamentalisme: invloed van moslimbroeders en salafisten in moskeeën

Los van de financiering speelt al decennialang de angst bij de landelijke en lokale overheid voor vooral fundamentalistische vormen van orthodoxie. Die vertaalt zich onder meer in lange onderhandelingen wanneer moslims iets gerealiseerd willen krijgen en voorwaarden die gericht zijn op dialoog, integratie en op een wijze van organiseren zoals die in Nederland gebruikelijk is en die gericht zijn tégen die vormen van orthodoxie.[359]

Moslimbroeders

Met argwaan wordt bijvoorbeeld gekeken naar de invloed van de Moslimbroederschap in Nederlandse moskeeën. Dit wordt onder andere geagendeerd door Carel Brendel die op zijn blog geregeld schrijft over de (vermeende) invloed van de Moslimbroederschap en daaraan gelieerde organisaties in Nederland.[360]

De Moslimbroederschap is in 1928 in Egypte opgericht en daarna uitgegroeid tot een mondiale beweging met vertakkingen in verschillende landen. De beweging streeft een islamitische staat na (hetzij een islamitische staat in de moslimwereld, hetzij een wereldkalifaat) en heeft in vrijwel alle Europese landen, waaronder ook Nederland, aanhangers.

In Nederland werd, zoals hierboven beschreven, kritisch gekeken naar de mogelijke rol van Moslimbroeders bij de financiering van onder meer de Blauwe Moskee en de Essalam moskee.

Ook stond de Federatie Islamitische Organisaties Nederland (FION) ter discussie, waarvan Yahya Bouyafa woordvoerder was.[361] De FION werd in 1996 opgericht als opvolger van de Vereniging van Islamitische Studenten en Jongeren[362] en was aangesloten bij de Federation of Islamic Organisations in Europe (FIOE). Dit is een transnationale Europese organisatie die gelieerd is aan de internationale Moslim Broederschap en aan de basis stond van de

---

[359] Jan Rath (et. al.), *Nederland en zijn islam*

[360] http://www.carelbrendel.nl/?s=moslim+broederschap

[361] Naast voorzitter van FION is Bouyafa ook bestuurslid van de Raad van Marokkaanse Moskeeën Nederland (RMMN) en vertegenwoordigde hij de RMMN in de Nederlandse Moslim Raad (NMR) en de Contactgroep Islam (CGI)

[362] Deze organisatie wordt ook kort behandeld in hoofdstuk 9,

Europese Raad voor Fatwa en Onderzoek (European Council for Fatwa and Research), die geleid wordt door de invloedrijke prediker Yusuf al-Qaradawi.[363]

Zelf ontkende Bouyafa in 2009 tegenover de Volkskrant banden met de Moslimbroederschap te hebben. Hij vertelde niet te weten dat de Moslimbroeders de FIOE als hun Europese tak beschouwen. Bouayafa: 'Met de FIOE willen we instituten vormen om onze aanwezigheid in Europa te legitimeren. Wij krijgen geen opdrachten van de Moslimbroederschap'. In 2008 sleepte Bouyafa met succes De Telegraaf en actualiteitenrubriek NOVA voor de rechter. Die konden volgens de rechter zijn relatie met de Moslimbroederschap niet aannemelijk maken.[364]

In april 2011 schreef blogger Carel Brendel dat de FION geen lid meer was van de FIOE.[365] In hetzelfde jaar schreef Clingendaelonderzoeker Roel Meijer dat de moslimbroederschap in Nederland nooit echt een poot aan de grond had gekregen[366] en concludeerde de AIVD dat de Moslimbroederschap op dat moment geen directe dreiging zou vormen voor Nederland, omdat het aantal actieve moslimbroeders in Nederland niet meer dan enkele tientallen zou zijn en de beweging maar een beperkte invloed op de moslimgemeenschap en het maatschappelijk middenveld zou hebben.[367]

De AIVD schreef verder geen aanwijzingen te hebben dat de onderkende doelstellingen en activiteiten van de Moslimbroederschap strijdig zouden zijn met de democratische rechtsorde in Nederland. Ook schatte de AIVD in dat de weerstand in Nederland dermate hoog is, dat het onwaarschijnlijk is dat de beweging eventueel verhulde doelstellingen in Nederland kan realiseren. Toch kon de Moslimbroederschap op termijn volgens de AIVD wel een risico voor de democratische rechtsorde in Nederland vormen, omdat het streven van de Moslimbroederschap om de islam leidend te laten zijn in alle aspecten van het leven van moslims, kan bijdragen aan een voedingsbodem voor isolationisme en polarisatie. Ook waarschuwde de AIVD voor het heimelijke optreden van de Moslimbroeders, hun brede internationaal netwerk en ruime financiële middelen.

---

363 Zie voor een uitgebreidere analyse, ook van andere Dawa-organisaties (waaronder de Tablîghi) in paragraaf 4.8.
364 http://www.volkskrant.nl/binnenland/bouyafa-met-argusogen-bekeken~a372306/
365 http://www.carelbrendel.nl/2011/03/28/verrassing-koeweit-financiert-slotervaartse-moskee-zonder-moslimbroeders/
366 https://www.internationalespectator.nl/system/files/20111000_is_art_meijer.pdf
367 https://www.aivd.nl/actueel/nieuws/2011/04/12/geen-directe-dreiging-vanuit-moslimbroederschap-in-nederland

Antropoloog Martijn de Koning vraagt zich af hoeveel invloed de Moslimbroeders nu werkelijk hebben:

> "De Moslimbroederschap is een zendingsorganisatie. Er zijn een aantal centra en moskeeën die in het publieke debat verbonden worden met de Moslim Broederschap zoals de Middenweg, de Blauwe Moskee en de Essalam moskee. De vraag is natuurlijk hoeveel sturing er achter zit. Zelf heb ik het idee dat de meesten redelijk zelfstandig opereren en de financiering zonder veel voorwaarden is verstrekt. Of dat voor alle centra zo is, durf ik niet te zeggen. De Moslimbroederschap is ook niet één beweging; ideologisch en in aanpak is er diversiteit. In veel gevallen wordt het financieel ondersteunen van moskeeën in Europa gezien als liefdadigheid zonder tegenprestatie."[368]

De goed ingevoerde bekeerling Lars maakt zich ook niet veel zorgen over de invloed van de moslimbroeders:

> "Moslimbroeders? Ze hebben hier geen aanhang om de staat over te nemen. Ik maak me daar niet zoveel zorgen over. Het is jammer dat Morsi in Egypte geen kans heeft gehad. Als dat wel was gebeurd, dan was zijn aanhang hier nu waarschijnlijk deels verdampt."[369]

Salafisten

De zorgen over salafistische[370]invloeden zijn van recentere datum. Tot de meest vooraanstaande en bekende salafistische moskeeën in Nederland behoren As-Soennah in Den Haag, Al-Fourkaan in Eindhoven, El-Tawheed in Amsterdam, Al-Fitrah in Utrecht, As-Sunnah in Tilburg en El Mukaram in Rotterdam. De landelijke en lokale overheden ontwikkelden de afgelopen jaren beleid hoe zij zich tot het salafisme moeten verhouden.

In dat beleid staat centraal dat het expliciet niet gaat om het wegzetten van hele groepen op basis van hun levensovertuiging, maar om het benadrukken van democratische rechten, het leggen van verantwoordelijkheid bij het individu en door te focussen op problematische gedragingen. Tegen deze achtergrond dienen volgens het kabinet zowel overheid als samenleving, ieder

---

[368] Interview met Martijn de Koning op 5 januari 2016
[369] Interview met Lars op 19 juli 2016
[370] Zie voor een beschrijving van het salafisme hoofdstuk 2, stromingen

op hun eigen wijze en binnen de kaders van de Grondwet, normen te stellen en daarmee ook tegenwicht te bieden aan organisaties en personen die aanzetten tot haat, onverdraagzaamheid, antidemocratische gedragingen, isolationisme en die de vrijheid van anderen proberen in te perken of anderen belemmeren deel te nemen aan het maatschappelijk verkeer in Nederland. [371]

Dit krijgt vorm in het zogenoemde driesporenbeleid: (I)interactie en dialoog; (II)aanspreken en confronteren; (III)verstoren en handhaven.

Voorbeelden van situaties waar sprake kan zijn van problematische gedragingen, zijn volgens het kabinet:

- buitenlandse predikers die door Nederlandse organisaties worden uitgenodigd en in het buitenland uitspraken hebben gedaan die in Nederland als opruiend, haatzaaiend of antidemocratisch worden beschouwd, ook als daarbij geen sprake is van directe overtreding van wet- en regelgeving;
- (ongewenste) buitenlandse financiering van moskeeën;
- de opkomst van de jongere generatie in moskeeën, die in de zoektocht naar een meer 'zuivere' islam afstand neemt tot 'gematigde 'theologische ontwikkelingen, wat gepaard kan gaan met problematische gedragingen zoals het actief aanzetten tot onverdraagzaamheid, het aanzetten tot antidemocratisch gedrag (bijvoorbeeld een oproep om niet te gaan stemmen) en isolationisme door het aanbieden van lessen aan kinderen waarin zij onverdraagzame en anti-integratieve geloofsopvattingen overdragen (op locatie of via het internet en sociale media, vaak voorzien van krachtige beelden).
- groeperingen met antidemocratische doelstellingen. In de Tweede Kamer heeft een debat plaatsgevonden over de fundamentele vraag of ons democratisch bestel voldoende waarborgen kent om groeperingen te verbieden die doelstellingen nastreven die haaks staan op onze democratische rechtsorde.[372]

---

[371] https://www.tweedekamer.nl/kamerstukken/brieven_regering/detail?id=2015Z17240&did=2015D35149

[372] https://www.tweedekamer.nl/kamerstukken/brieven_regering/detail?id=2015Z17240&did=2015D35149

De mogelijke komst van een groot salafistisch opleidingsinstituut in Rotterdam, werd een interessante case-study[373]. Nasr El Damanhoury, de voorzitter van stichting Waqf in Eindhoven én vertegenwoordiger van de Duitse Al Nour Foundation kocht het oude ROC-gebouw van 7000m2 aan. Al Nour bestaat sinds 2014 en wil naar eigen zeggen 'een religieuze dialoog starten'. Stichting Waqf kwam in december 2015 nog in het nieuws omdat zeven omstreden buitenlandse 'haatpredikers' werden uitgenodigd voor een conferentie *van de al-Fourqaan-moskee in Eindhoven, die ook in het bezit is van de stichting*[374]. De verkoper van het oude ROC-gebouw in Rotterdam, vastgoedbelegger Kaslee, stelde dat het geld voor de aankoop uit het Midden-Oosten kwam. De Tweede Kamer sprak hierop de vrees uit dat op die manier de fundamentalistische vorm van de islam in Nederland zou worden gestimuleerd.

Ahmed Marcouch, kamerlid namens de PvdA, verklaarde:

> "Het is verschrikkelijk dat inlichtingendiensten er niet op tijd achter komen dat beruchte salafistische organisaties via listige wegen en duistere constructies erin slagen om hier een schoolgebouw op te kopen. Het salafisme maakt de geesten van onze jongeren rijp om zich bij IS aan te sluiten."[375]

Hij riep het Openbaar Ministerie op om haast te maken met het achterhalen of salafistische organisaties ontbonden kunnen worden en stelde dat het kabinet en de gemeente Rotterdam alles in het werk moesten stellen om het initiatief in Rotterdam tegen te houden.

Burgemeester Ahmed Abouteleb van Rotterdam vroeg de eigenaren in een gesprek 'juist ook vanwege de ontstane commotie' om opheldering en maakte duidelijk dat gemeente noch Rijk zal accepteren dat er in het pand activiteiten komen die zich keren tegen Nederland, de samenleving en de rechtsstaat.

Volgens de kopers, stichting Waqf, was de ontstane onrust onterecht. In een verklaring schreef de stichting: "Stichting Waqf is gesticht in 1989 met een orthodox-islamitische grondslag. Helaas wordt dit in de samenleving veelal en onterecht geassocieerd met geweld en het verheerlijken van terrorisme. (..)

---

[373] http://www.nrc.nl/next/2016/07/01/zorg-over-grote-salafistenschool-3003712
[374] http://www.rtlnieuws.nl/nieuws/binnenland/eindhoven-hoeft-haatpredikers-niet-toe-te-laten-0
[375] http://www.rtlnieuws.nl/nederland/rotterdam-moet-alles-doen-om-komst-salafistenschool-te-voorkomen

Geweld, onverdraagzaamheid en terreur staan echter op gespannen voet met de fundamentele uitgangspunten van de islam, die juist wederzijds respect, goed rentmeesterschap, barmhartigheid en tolerantie uitdraagt (..) Wij wijzen vanzelfsprekend terreur en onverdraagzaamheid af'(..) Uit de Waqf moskee is nooit een oproep gedaan voor jihadisme en er is geen enkele zogenoemde 'jihadist' richting Syrië of Irak vertrokken (..) Wij moeten samen haat, onverdraagzaamheid en polarisatie bestrijden."[376]

Het geld kwam overigens van de Sheikh Eid Charitable Association uit Qatar. Ondanks de zorgen van zowel gemeente als de rijksoverheid over mogelijk onwenselijk gedrag van de gebruiker van het pand, was er geen juridische grond om de koop ongedaan te maken. Het Ministerie van Buitenlandse Zaken faciliteerde, in goede samenwerking met het Ministerie van Buitenlandse Zaken van Qatar, gesprekken tussen de gemeente Rotterdam en de Sheikh Eid Charitable Association. De Association kondigde aan de activiteiten in het pand stop te zetten en bereid te zijn het pand te verkopen aan de gemeente Rotterdam of aan een andere geïnteresseerde partij. Deze toezeggingen werden in een brief van 11 oktober 2016 bevestigd.[377]

Bij de zorgen over de salafistische organisaties staat de benadering van de rol die deze organisaties spelen bij het voorkomen of juist versterken van processen van radicalisering centraal. Een aantal jaren geleden werden de apolitieke salafisten een beperkte buffer tegen radicalisering genoemd[378], maar de laatste jaren worden elementen van het salafisme door de veiligheidsdiensten ook als een 'kweekvijver' voor extremisten beschouwd.[379]

Veel heeft te maken met definities. Antropoloog Martijn de Koning:

> "Wanneer in politiek en media de term 'salafisme' wordt gebruikt, lijkt het alsof we het hebben over een duidelijk identificeerbare religieuze beweging en een veiligheidsvraagstuk. Niets is minder waar. De hele discussie is geladen met uitgesproken en onuitgesproken

---

[376] http://www.nu.nl/binnenland/4288474/rotterdam-in-gesprek-aankoop-gebouw-salafisten.html

[377] https://www.tweedekamer.nl/kamerstukken/brieven_regering/detail?id=2016Z23019&did=2016D47071

[378] http://www.republiekallochtonie.nl/blog/achtergronden/salafisten-vormen-buffer-tegen-radicalisering

[379] https://www.aivd.nl/publicaties/publicaties/2014/06/30/transformatie-van-het-jihadisme-in-nederland

> vooronderstellingen over wat een acceptabele en onacceptabele religie is en wat acceptabele en onacceptabele moslims zijn. 'Salafisme' betekent dan vooral onacceptabel: een invloed die moet worden teruggedrongen. Daarbij is geen enkel besef te bespeuren over hoe moslims de islam leven, beleven en interpreteren binnen specifieke sociale, politieke, economische en culturele contexten. 'Salafisme' is, in deze discussie, volledig losgezongen van de context."[380]

Vanuit de politiek is de lijn ten opzichte van salafisten harder geworden. Ahmed Marcouch (PvdA) diende samen met Ockje Tellegen (VVD) een motie in die de regering verzocht om het Openbaar Ministerie (OM) te laten onderzoeken of salafistische organisaties in Nederland verboden kunnen worden.

''Salafisten bieden jihadstrijders de ideologie voor hun bloeddorst. (..) Het salafisme is isolationistisch van karakter en gericht op onverdraagzaamheid, antidemocratische activiteiten en polarisatie in de samenleving. (..) Het salafisme is het voorportaal tot de jihad.'", stelde Marcouch in Zaman Vandaag[381]. Hij herhaalde in soortgelijke bewoordingen zijn waarschuwing tegen de invloed van het salafisme na de ophef over de mogelijke komst van het hierboven besproken salafistisch opleidingsinstituut in Rotterdam. [382]

Tijdens een discussie eind december 2015 in het jongerencentrum Argan verwees Marcouch naar de recente rapporten van de AIVD en benadrukte hij dat het hem niet om een verbod van het salafisme zelf ging. "Zo'n verbod zou heel salafistisch zijn. Ik heb zware kritiek op die politieke machtsideologie, maar ik geloof in een vrije, open samenleving. Ideeën moet je bestrijden met betere ideeën in het publieke debat. Tegelijk wil ik dat het OM salafistische organisaties waar haat wordt gepredikt, waar activiteiten plaats vinden die strijdig zijn met de wet aanklaagt bij de rechter, met als eis: ontmantelen. (..) Mijn voorstel richt zich tegen rechtspersonen. Tegen stichtingen en verenigingen. Ik vind dat het OM moet onderzoeken of ze ontbonden kunnen worden. Als het OM kan vaststellen dat een organisatie of een moskee in strijd met de wet handelt, niet alleen in handelen en uitspraken, maar ook in

---

[380] Interview met Martijn de Koning op 5 januari 2016
[381] http://www.zamanvandaag.nl/nieuws/binnenland-interviews/12700/marcouch-salafisme-voorportaal-tot-jihad
[382] Zie ook hoofdstuk 5.

antidemocratische strevingen, die onze kinderen opwekt tot haat en discriminatie, moet je hem sluiten."[383]

De AIVD stelt in het rapport *Salafisme in Nederland: diversiteit en dynamiek* uit september 2015:

> "De aard van 'het' salafistische gedachtegoed is niet wezenlijk veranderd sinds 2009. De context is echter wel veranderd, en daarmee enerzijds de uitingsvormen en de 'ruimte' die het salafistische spectrum zich veroorlooft, en anderzijds de zorgen over het salafistische gedachtegoed. Hoewel het salafisme diverse schakeringen kent, wijzen de voorbeelden van het actief overdragen van onverdraagzame, isolationistische, antidemocratische en polariserende opvattingen door salafistische predikers op een zorgelijke ontwikkeling, evenals de (hernieuwde) vaststelling dat aspecten van het salafisme voor sommige aanhangers kunnen bijdragen aan radicalisering naar gewelddadig jihadisme."[384]

Op het voorstel om salafistische organisaties te gaan verbieden kwamen veel reacties. Abou Hafs, woordvoerder van het Platform Bewust Moslim, noemde het een "populistische uitspatting" van Marcouch[385]. In het publieke debat actieve moslims als Yassin Elforkani, Mohamed Cheppih, Nourdeen Wildeman en Arnoud van Doorn stelden in een gezamenlijke verklaring die door ruim 30 islamitische organisaties ondertekend werd, dat een mogelijk verbod op salafistische organisaties gevaarlijk is. Het staat volgens hen haaks op onze rechtstaat die de vrijheid van vereniging, de vrijheid van godsdienst en godsdienstbeleving beschermd. De strijd met extremisme kan volgens de tegenstanders van een salafismeverbod alleen worden gewonnen wanneer aan deze rechtstatelijke vrijheden wordt vastgehouden.[386]

Yassin Elforkani, die enkele jaren terug nog fel gekant was tegen salafisten, zei tegen ons:

---

[383] http://www.republiekallochtonie.nl/blog/opinie/marcouch-je-kunt-jihadisme-niet-bestrijden-als-je-haar-politieke-ideologie-niet-bestrijdt

[384] https://www.tweedekamer.nl/kamerstukken/brieven_regering/detail?id=2015Z17240&did=2015D35149

[385] http://www.republiekallochtonie.nl/blog/opinie/het-salafismeverbod-van-marcouch-een-populistische-uitspatting

[386] http://www.republiekallochtonie.nl/blog/opinie/verbod-salafistische-organisaties-is-gevaarlijk

> "Met salafisten moeten we het gesprek aangaan. Er is wereldwijd een enorme ontwikkeling rondom het salafisme gaande waarop we moeten reflecteren. Debat brengt meer dan verbod en uitsluiting"[387]

In het eerder aangehaalde AIVD-rapport wordt gesteld:

> "Ondanks de schijnbare rigiditeit van het gedachtegoed is de salafi-beweging dynamisch en divers. Het zou mede hierom onwenselijk zijn om het gehele salafistische spectrum te brandmerken als een probleem. Onder een grote groep van moslims kan dit juist leiden tot onbegrip en weerstand, omdat het de perceptie zou kunnen voeden dat moslims in generieke zin worden gezien als 'probleem'. Een dergelijke perceptie kan tevens voeding geven aan een nu reeds breed levend beeld dat de Nederlandse overheid ten aanzien van de islam 'met twee maten meet'. Dit kan leiden tot een (verdere) terugtrekking in eigen kring en een vermindering van transparantie en openheid. Een ander negatief neveneffect van een ongedifferentieerde benadering kan bovendien zijn dat niet-moslims de islam in toenemende mate zullen gelijkstellen met 'het salafisme', wat polarisatie in de hand kan werken."[388]

4.6. Moskeearchitectuur in Nederland

Hoewel het aantal moskeeën de afgelopen jaren stabiel is gebleven, is de zichtbaarheid ervan toegenomen. De 'schuilmoskeeën', die waren weggestopt in voormalige schoolgebouwen, bedrijfjes en kantoorpanden, maken hier en daar plaats voor exemplaren die weergeven waar de bestuurders van de moskee voor staan. Volgens architectuurhistoricus Roose is er steeds meer behoefte om een bepaalde visie op de islam te materialiseren[389]. Moskeeën in Nederland zouden een boodschap uitdragen door hun ontwerp.

Heimwee of polderen?
Architectuurhistorici, architecten en ontwerpers zijn hierdoor in het afgelopen decennium participanten geworden in het islamdebat.

---

[387] Interview met Yassin Elforkani op 19 juli 2016
[388] https://www.tweedekamer.nl/kamerstukken/brieven_regering/detail?id=2015Z17240&did=2015D35149
[389] http://www.villapalladio.nl/recensies/moskeebouw-in-nederland/

De toon in het debat werd gezet door het architectenduo Abdeluahab Hammiche en Ergün Erkoçu van bureau Memar Dut©h.[390]Zij bestempelden eigentijdse gebedshuizen als 'poldermoskee' en zetten moskeeën die veel gelijkenissen vertonen met die in de landen van herkomst weg als 'heimweemoskeeën'. Die lijn kreeg veel bijval. Ontwerpers van moskee Essalam in Rotterdam, de Taibah-moskee in Amsterdam en de Mevlana-moskee in Rotterdam konden rekenen op veel kritiek, omdat de bouwwerken met grote minaretten en koepels en vaak weelderige versiersels toonbeelden van heimwee zouden zijn naar het land van herkomst en in het Nederlandse landschap totaal uit de toon zouden vallen. Al snel viel de term 'islamisering'.

Maar er zijn ook andere meningen: Volgens architect Wilfried van Winden geeft de Essalam-moskee uiting aan de identiteit van het religieuze deel van de Marokkaanse gemeenschap in Rotterdam en is daarmee naast de Kuip een krachtige expressie van het streekeigene van Rotterdam-Zuid[391]. Dit wordt weersproken door antropoloog en architectuurhistoricus Roose. Hij zegt over de Essalam-moskee: "De keuze voor ronde minaretten en voor koepels is niet ingegeven door traditie, maar het is een bewust signaal om zich af te zetten tegen de Marokkaanse staatsislam, die erg aan de koning hangt. Daar gelden strakke bouwvoorschriften. Door juist afwijkende vormen te kiezen, nemen ze positie in."[392]

De door Memar Dut©h bepleitte poldermoskeeën integreren elementen als koepels en minaretten in het gebouw. Het zijn moskeeën die goed passen binnen de Hollandse polder, maar die niet noodzakelijkerwijs een minaret of een traditionele koepel hoeven te hebben. Hammiche: "De functie van zo'n toren is achterhaald. Iedereen heeft tegenwoordig een horloge, gebedskalender of wordt gewaarschuwd per sms."[393]

Volgens Memar Dut©h heeft de nieuwe generatie andere ideeën over moskeeën. Hammiche zegt: ''Onze leeftijdsgenoten zitten niet te wachten op een traditionele moskee. Zolang je geen nieuwe, alternatieve elementen toevoegt, blijft alles altijd hetzelfde.'' De moskee van de toekomst biedt volgens het bureau bijvoorbeeld sport-, cultuur- en restaurantfaciliteiten en er kunnen ook niet-moslims gebruik van maken. Dat staat volgens hen voor integratie.

---

[390]http://www.dearchitect.nl/binaries/content/gallery/architect/vormvisie/2010/12/religieuze-architectuur/poldermoskee-rotterdam-memar-dutch.pdf
[391]http://vorige.nrc.nl/dossiers/moslimterreur/moslims_in_nederland/article1628400.ece
[392]http://vorige.nrc.nl/dossiers/moslimterreur/moslims_in_nederland/article1628400.ece
[393] volkskrant.nl/recensies/minaret-typeert-heimweemoskee~a372510

Wel vinden ze dat het geloof en de functie van het gebouw uitgangspunt moeten blijven bij het ontwerpen ervan.

Integratie, beeldvorming en verzet

Wie denkt dat grote minaretten ook maar íéts zeggen over hoe de integratie verloopt, zit er volgens architectuurhistoricus Eric Roose helemaal naast. Hij verzet zich dan ook tegen de door Memar Dut©h geïntroduceerde termen heimwee- en poldermoskee. Roose:

> "Neem nu de al-Forqaanmoskee in Eindhoven. Die moskee heeft geen visueel sterke koepels en geen minaretten. Dat zie je vaker binnen de meer puriteinse varianten van de islam, omdat de aanhangers terug willen naar de tijd van de profeet. Toen was er ook nog geen hoofdrol voor koepels en minaretten. Uiterlijk gezien zou je dat soort moskeeën dus modern kunnen noemen, maar in feite zijn dát juist de heimweemoskeeën. Het zijn constructies in het debat waar de werkelijkheid vervolgens aan wordt opgehangen."[394]

Roosse stelt dat uit het ontwerpproces telkens blijkt dat het bestuurders uitsluitend gaat om via het moskeeontwerp de eigenheid van de specifieke gemeenschap te benadrukken. "Als bijvoorbeeld de Taibahmoskee in Amsterdam allerlei elementen van het graf van haar stichter in het gebouw verwerkt, vertelt ze daarmee andere moskeeën hoe belangrijk die man wel niet was", zegt Roose

Een prominente ligging en koepels en minaretten worden niet altijd eenduidig geïnterpreteerd. Zo kan zelfs een moskee die precies hetzelfde bleef van een 'toonbeeld van integratie' veranderen in een 'gedrocht van non-integratie'. Dat laatste overkwam de Mevlanamoskee. Die werd eerst nog uitgeroepen tot het mooiste gebouw van Rotterdam - mede omdat het Turkse ontwerp met typisch Nederlandse technieken tot stand was gekomen - maar een paar jaar later afgedankt als heimweemoskee en architectonische kitsch[395].

Marcel Maussen, die aan de UVA-onderzoek deed naar het beleid rond de bouw van moskeeën, vindt de beeldvorming rond zo'n moskee eigenlijk interessanter dan het gebouw zelf. Hij stelt dat de ontwikkeling van de moskeearchitectuur in

---

[394] http://www.rd.nl/404?su=%2Fminaret_spreekt_zelfs_als_hij_zwijgt_1_329280
[395] https://www.yumpu.com/nl/document/view/18722717/mijn-moskee-technische-universiteit-eindhoven/35

de hoofden van de mensen een illustratie is geworden van het multiculturele drama, zelfs als de gebouwen niet veranderd zijn. Enige voordeel is volgens Maussen dat daardoor gemeenten wel een visie zijn gaan ontwikkelen op de architectuur van moskeeën.

4.7 Verzet tegen bouwplannen

Reacties op moskeebouw komen ook van buurtbewoners. Het verzet tegen de bestemmingsplannen voor de bouw van nieuwe, zichtbare moskeeën is in Nederland wijdverspreid en wordt vaak tot aan de Raad van State gevoerd. Klachten lopen uiteen van de vrees voor geluidoverlast van de luidsprekers, parkeerproblemen, en een gevoel van buitenlandse dominantie door de 'hoge torens' tot predikers met een opruiende boodschap.

Dit latente verzet wordt actief ondersteund door de anti-islam beweging Pegida en sites als mosknee[396], burgerjournalisten.wordpress.com (sinds kort door de provider offline gehaald) en verschillende facebookpagina's. Een interessante case waarbij gebrek aan transparantie, beeldvorming en buurtverzet een rol hebben gespeeld, waren de bouwplannen voor moskee Al-Wahda in Gouda.[397] [398]

Nico Landman ziet de reacties op de bouw van nieuwe moskeeën als graadmeter van hoe het er voor staat met de meningsvorming over de institutionalisering van de islam in Nederland:

> "Tot 9/11 was er nog redelijk veel goodwill. In de beginperiode was er zelfs vanuit allerlei geledingen actieve ondersteuning. En eventueel verzet werd praktisch weergegeven: het ging over parkeerproblemen of hooguit om de huizenprijzen. Na 2001 is het verzet steeds openlijker geworden en richt zich steeds meer tegen de islam, tegen de imam en tegen bemoeienissen uit het buitenland. Het wordt gepolitiseerd. In dat verzet gaat de PVV voorop." [399]

In hoeverre opgestookt buurtverzet in combinatie met een gebrek aan transparantie van moskee en gemeente en soms een door vooroordelen

[396] http://www.mosknee.nl/
[397] http://www.republiekallochtonie.nl/afblazen-moskeebouw-trend-of-incident
[398] npo.nl/mo-actueel/01-02-2014/NPS_1241052/POMS_MO_475751
[399] Interview met Nico Landman op 15 april 2016

gevoede beeldvorming ook daadwerkelijk heeft geleid tot veel casussen zoals Gouda, wordt betwist.

Terwijl bekende Nederlandse moslims als Farid Azarkan, Yassin Elforkani en Aissa Zanzen twitterden[400] dat de recente incidenten in Assendelft en Gouda[401] bewijs waren voor de stelling dat moskeebouw in Nederland haast onmogelijk was geworden, blijkt de praktijk een stuk genuanceerder te liggen. Het veelvoud aan bouwplannen voor moskeeën dat er de afgelopen jaren wél doorheen is gekomen, geeft aanleiding om te stellen dat het niet om een trend, maar inderdaad om incidenten gaat, die wel bepalend zijn voor de perceptie.

Nederlandse moslims moeten bij hun institutionalisering in de samenleving uiteraard op dezelfde manier worden behandeld als ieder ander. Bestemmingsplannen, parkeeroverlast, veiligheid, en geluidshinder zijn factoren waar iedereen in bouwplannen rekening mee moet houden. Daar zijn gedetailleerde regels en wetten over opgesteld, zowel op landelijk als gemeentelijk niveau. Ook inspraak is in ons land een groot goed. Burgers kunnen tot de Raad van State of zelfs verder procederen om te proberen (bouw)plannen waar zij om hun moverende redenen tegen zijn een halt toe te roepen. Daar is regelmatig en breed verspreid gebruik van gemaakt. Kortom, processen om tot moskeebouw te komen zijn - net als andere inspraakafhankelijke plannen - vaak lang en stroperig. Dat hele proces wordt door een fors deel van de moskeeën - soms in oprichting, maar meestal in verhuizing of samenvoeging - met succes doorlopen.

Maar er is ook een andere kant. De komst van nieuwe moskeeën ligt bij publiek en politiek extra precair. Alles wat met islam te maken heeft, lijkt voortdurend onder een negatief vergrootglas te liggen en is daardoor gevoelig voor onzorgvuldige afwegingen in de besluitvorming. Als de bouwplannen aan alle voorwaarden, procedures en wettelijke voorschriften voldoen, lijkt de laatste jaren exclusief bij moskeebouw in meerdere gevallen een breed scala aan lang niet altijd relevante gelegenheidsargumenten uit de kast te worden gehaald om tot een definitieve beslissing te komen. Meer en actief burgerverzet, primair vanuit de buurt, maar ook op bredere schaal, is daar zeker debet aan.

Dat verzet wordt gevoed door het vertoog van Wilders' PVV, die sinds haar

---

[400] http://religionresearch.org/closer/2015/07/12/moskja-een-korte-geschiedenis-van-moskeebouw-in-nederland/
[401] http://www.republiekallochtonie.nl/afblazen-moskeebouw-trend-of-incident

oprichting in 2006 een anti-islam agenda voert met verzet tegen nieuwe moskeeën als speerpunt. Ook al zit de PVV maar in een beprkt aantal gemeenten in de raad, de partij vertegenwoordigt inmiddels al jaren een wisselend maar altijd substantieel deel van het electoraat in Nederland.

Het verzet tegen moskeeën verloopt vaak langs legale weg, maar kent ook discriminatoire en haatzaaiende uitwassen. Op de tumblrpagina 'moslimhaat in Nederland' staan talrijke voorbeelden van mensen die op Facebook verklaren moskeeën te willen vernietigen, in brand te willen steken of er een bom op te willen gooien.[402]

Gewelddadige, extreemrechtse groepen, waaronder Identitair Verzet (bijna 15.000 likes op hun Facebookpagina[403]) laten zich ook steeds nadrukkelijker aan het front zien. Zij bedreigden raadsleden onverhuld, met als boodschap vooral niet voor de komst van de moskee te gaan stemmen[404] en meldden na hun bezetting van een moskee in aanbouw in Leiden: 'De tijd van toekijken en hopen op doortastende daden van onze politici is voorbij''. Zorgwekkende politieke ontwikkelingen, die zagen aan de poten van de democratische rechtsstaat.

Moskeeën krijgen in breder politiek verband steeds vaker een predicaat. Net als bij de islam gesproken wordt over 'liberaal' of 'fundamentalistisch', worden moskeeën onderverdeeld in categorieën als 'gematigd' en 'radicaal'. Dit discours wordt net zomin her- en erkend door veel moslims, als door Wilders cum suis. De laatsten beschouwen de islam als totalitaire politieke ideologie en moskeeën willen sluiten, dichtmetselen en verbieden.

---

402 http://moslimhaat.tumblr.com/
403 https://www.facebook.com/IdentitairVerzet
404 http://www.ad.nl/groene-hart/stem-je-voor-megamoskee-in-gouda-dan-zoeken-we-je-op~a1a38ccd/

5. Islamitische koepelorganisaties en contactorganen

Veel Nederlandse islamitische organisaties - in het bijzonder moskeeën, maar ook scholen - zijn aangesloten bij koepelorganisaties. Dat kunnen landelijke, regionale of lokale koepels zijn. Landelijke koepels zijn meestal langs etnische en religieuze lijnen georganiseerd. Lokale of regionale koepels kunnen ook samenwerkingsverbanden zijn van diverse soorten islamitische organisaties van verschillende etnische en religieuze signatuur.

Het gros van de islamitische organisaties in Nederland is opgezet door eerste en tweede generatie Marokkaanse en Turkse Nederlanders. Daarnaast zijn er organisaties van en voor (hindoestaanse) Surinamers, Indonesiërs, Molukkers, Pakistani, Egyptenaren, Tunesiërs en van vluchtelingen uit onder meer Bosnië, Somalië, Eritrea, Irak, Iran, Afghanistan en Syrië. Ook zijn er meerdere organisaties van bekeerlingen actief.

Daarnaast zijn er diverse pogingen geweest om op landelijk niveau een zo representatief orgaan voor alle moslims met verschillende etnische achtergronden te vormen. Sinds het begin van deze eeuw is het Contactorgaan Moslims en Overheid (CMO) hiervan het bekendste voorbeeld. Op regionaal niveau zijn er verschillende interetnische koepels van de grond gekomen.

In dit hoofdstuk behandelen we achtereenvolgens (5.1.) de landelijke interetnische koepels, in het bijzonder het CMO, de belangrijkste (5,2.) Turkse en (5.3.) Marokkaanse koepelorganisaties, (5.4.) salafistische organisaties, (5.5.) organisaties van bekeerlingen, (5.6.) andere etnische groepen en (5.7.) de regionale koepelorganisaties.

5.1. Een landelijk representatieve interetnische koepel

De grote religieuze en etnische diversiteit binnen 'de moslimgemeenschap' had tot gevolg dat het lastig bleek om tot een representatief vertegenwoordigend orgaan te komen. Wanneer zich een koepel vormde, bijvoorbeeld als gesprekspartner van de overheid of als initiatiefnemer van een islamitische omroep (zie hoofdstuk 8) , ontstond er al snel een andere koepel van organisaties die zich niet vertegenwoordigd voelden. Illustratief was

bijvoorbeeld de onderlinge rivaliteit in de jaren negentig tussen de Islamitische Raad Nederland (IRN) en de Nederlandse Moslimraad (NMR) op alle denkbare institutionele en organisatorische terreinen. In de periode daarvoor was de Federatie van Moslimorganisaties in Nederland (FOMON) beeldbepalend geweest. In dit hoofdstuk ligt het accent vooral op de periode na 11 september 2001[405].

In die tijd werden het Contactorgaan Moslims en Overheid (CMO) én de Contactgroep Islam (CGI) formele gesprekspartners voor de overheid. In het CMO waren de grote of bekende soennitische Turkse, Marokkaanse en Surinaamse organisaties vertegenwoordigd. Het CGI verenigde vooral de groepen die zich daar, om religieus-ideologische redenen of persoonlijke verhoudingen, niet thuis voelden. Bij de oprichting van de Contactgroep waren vier organisaties betrokken: de ULAMON (Ahmadiyya), de (soennitische) NMR[406], de alevitische HAK-DER en de Overkoepelende Shi'ietische Vereniging (OSV).

Toen in de jaren daarna enkele belangrijke koepelorganisaties, waaronder de Overkoepelende Shi'ietische Vereniging (OSV) en het Landelijke Platform voor Nieuwe Moslims (LPNM) van en voor bekeerlingen, 'overliepen' en zich verbonden aan het CMO, ontstond de indruk dat het CGI minder zichtbaar werd en dat de onderlinge strijd - in ieder geval aan de oppervlakte – was gestreden.

De discussie over zendtijd voor moslims[407], maakte duidelijk dat er nog altijd sprake was van rivaliteit. In 2009 verliet echter ook de NMR de CGI en bleven alleen HAK-DER en ULAMON (op papier) actief.

Het CGI heeft sinds 2011 volgens de gegevens van de Kamer van Koophandel nog maar twee bestuursleden. Nadat de financiering van het ministerie in 2010 voor organisatieontwikkeling en bureaukosten wegviel, lijkt de organisatie een

---

[405] Voor de periode daarvoor, zie onder andere Nico Landman, *Van mat tot minaret,* 1992 en Timke Visser, *Doe mij maar een moslim*, 2007

[406] Bij de NMR waren in 2008 14 organisaties aangesloten. Dat waren vooral veel individuele organisaties van kleine geloofsgemeenschappen. De Federatie van Islamitische Organisaties in Nederland (FION) van Yahya Bouyafa was de drijvende kracht achter dit samenwerkingsverband. In 2009 trad de Raad van Marokkaanse Moskeeën Nederland (ook van Bouyafa) toe tot de NMR. Daarbij waren naast de FION in eerste instantie vooral de regionale koepels UMMAO van Salhi en woordvoerder Ahmed Marcouch en de RMMU van Abdelmajid Khairoun actief.

[407] Zie daarvoor het gedeelte over de moslimomroep in hoofdstuk 7,

zieltogend bestaan te lijden. We hebben daarom besloten het CGI hier verder niet te behandelen.

5.1.2. Contactorgaan Moslims en Overheid (CMO)

Het CMO is vanaf het begin van deze eeuw de belangrijkste gesprekspartner van de overheid over zaken die van belang zijn voor integratie, emancipatie, godsdienstvrijheid en gelijke behandeling van een groot deel van de Nederlandse moslimgemeenschap. Voor de aangesloten moslimorganisaties was het orgaan nodig voor collectieve belangenbehartiging en projectontwikkeling. Nooit is daarbij overigens sprake geweest van het nastreven van een 'islamitische zuil'.

De initiator van overheidswege, toenmalig minister Roger van Boxtel:

> "Het CMO, dat vond ik wel belangrijk. Ik vroeg me bij sommige mensen wel af, namens wie zit je hier? Ik wilde alleen wel iedereen spreken. Soennieten, shi'iten, alevieten, seculieren."[408]

In het CMO zijn op dit moment tien islamitische koepelorganisaties vertegenwoordigd, die voornamelijk bestaan uit moskeeën. In eerste instantie sloten de grote soennitische organisaties met Turkse, Marokkaanse en Surinaamse roots zich aan. In een later stadium volgden onder meer de Bosnische moskeeën in Nederland, de Overkoepelende Sjiitische Vereniging (OSV) en een organisatie voor bekeerlingen (Landelijk Platform Nieuwe Moslims). Het CMO representeert naar eigen zeggen 380 (meer dan 80%) van de Nederlandse moskeeën[409]. Alevieten en seculiere moslims waren vanaf het begin niet, zoals Van Boxtel wenste, vertegenwoordigd.

Taakstelling
Na een aantal jaren van vooral intern gerichte diplomatie startte het CMO in 2004 als bestuurlijke organisatie met twee primaire taakstellingen. De eerste was de belangenbehartiging van de moslimachterban op het gebied van integratie en emancipatie. Daarvoor trad het CMO in periodiek overleg met de overheid, bijvoorbeeld over radicalisering van moslimjongeren, ritueel slachten, moslimdiscriminatie en huwelijksdwang. De andere taak was die van

---

[408] Interview met Roger van Boxtel, d.d
[409] http://www.indiawijzer.nl/index.htm?deeplink=/religion_and_spirituality/islam/islamic_institutions/den_haag/den_haag_cmo.htm

'Zendende Instantie', noodzakelijk voor het verwezenlijken van de wettelijke mogelijkheden om geestelijke verzorgers voor gevangenissen, ziekenhuizen en de krijgsmacht aan te stellen en voor het verzorgen van godsdienstonderwijs op openbare scholen. Ook heeft het CMO sinds haar oprichting een belangrijk rol gespeeld bij de (discussie over een) imamopleiding in Nederland[410] en bij de (perikelen rondom) de moslimomroep.[411] Het CMO werd in de periode 2008-2012 vanuit het Rijk gefaciliteerd voor organisatieontwikkeling en bureaukosten. Sindsdien wordt er op projectbasis met de overheid samengewerkt.

De huidige lid-organisaties van het CMO zijn: [412]

1) Islamitische Stichting Nederland (ISN, Turks***),*** de organisatie binnen het Diyanet-netwerk die gaat over het moskeebeleid en de religieuze activiteiten van de 145 aangesloten moskeeën.
2) Turks Islamitische Culturele Federatie (TICF, Turks)***;*** de organisatie binnen het Diyanet-netwerk (dezelfde 145 moskeeën) die zich bezichhoudt met de ontplooiing van sociaal-culturele activiteiten voor moslims van Turkse afkomst.
3) Stichting Islamitisch Centrum Nederland (SICN, Turks), een koepel van 48 moskeeën met daarnaast een groot aantal informeel verbonden sociaal-culturele stichtingen en educatiecentra.
4) Nederlandse Islamitische Federatie (NIF, Turks), ook bekend als Milli Görüş Zuid Nederland is een koepel van 17 moskeeën.
5) Milli Görüş Nederland (MGN, Turks), ook bekend als Milli Görüş Noord Nederland is een koepel van 22 moskeeën.
6) Turkse Federatie Nederland (TFN, Turks), 21 organisaties waarvan 16 moskeeën voor moslims van Turkse afkomst.
7) Unie van Marokkaanse Moslimorganisaties Nederland (UMMON, Marokkaans); 90 aangesloten moskeeorganisaties.
8) World Islamic Mission (WIM. Surinaams) heeft meer dan 35 islamitische organisaties, waarvan zo'n 25 moskeeën, die worden gerund en bezocht door Surinaamse en Pakistaanse moslims.
*9****)*** Islamitische Vereniging voor Bosniaks in Nederland (IVBN, Bosnisch), een vereniging en netwerk van verschillende islamitische organisaties waarvan 7 moskeeën voor moslims van Bosnische afkomst.
10) Landelijk Platform Nieuwe Moslims (LPNM, bekeerlingen), een vereniging/landelijk netwerk van nieuwe moslims in Nederland. Bekende

[410] Zie hoofdstuk 6
[411] Zie hoofdstuk 8
[412] D.d. februari 2017

centra van hen zijn de Blauwe Moskee, Centrum de Middenweg en moskee Essalam

Onlangs hebben twee organisaties het CMO verlaten: de Overkoepelende Shi'ietische Vereniging (OSV) en de Nederlandse Islamitische Raad (NIR). Vooral het wegvallen van de OSV, die een netwerk van vier moskeën en een dertigtal sociaal-culturele organisaties van met name moslims van Irakese en Iranese afkomst vertegenwoordigt, is relevant voor de representativiteit. De NIR bestond uit 5 moskeeën voor moslims van hoofdzakelijk Marokkaanse afkomst en een vijftal islamitische jongerenorganisaties.

Gewrocht of best haalbare oplossing?

Op het functioneren van het CMO is altijd en vanuit de meest uiteenlopende kanten veel en forse kritiek geweest. Die kritiek is zowel gericht op vorm als op inhoud en heeft te maken met representatie, persoonlijke vetes, politieke meningsverschillen, machtspelletjes, competenties en generatieconflicten. Toch bestaat het CMO inmiddels al meer dan 12 ½ jaar en heeft het vele stormen overleefd.

Representativiteit

Vaak gaat de discussie over representativiteit. Niet zozeer op papier, maar vooral over de vraag in hoeverre moskeeën, islamitische organisaties en/of moslims zich vertegenwoordigd voelen door het CMO of de organisatie überhaupt kennen.

Saïd Bouddouft, lang actief bij het SMN, ziet vooral geen steun in Marokkaanse kringen:

> "In Marokkaanse moskeeën zal ook weinig animo zijn om het CMO te ondersteunen. Vanuit Turkse moskeeën is die steun waarschijnlijk gemakkelijker te organiseren."[413]

Marianne Vorthoren, directeur van SPIOR, constateert dat het CMO in Rotterdam de Marokkaanse moskeeën amper vertegenwoordigt:

> "Het CMO is een koepel van koepels. De meeste van de Turkse moskeeën in Rotterdam zijn aangesloten bij een koepel, de Marokkaanse moskeeën voor zover mij bekend niet."[414]

[413] Interview met Saïd Bouddouft op 11 februari 2016
[414] Interview met Marianne Vorthoren 3 mei 2016

Ook Saïd Bouharrou, woordvoerder van de Raad van Marokkaanse Moskeeen Nederland (geen lid van het CMO), twijfelt aan de kracht van het CMO:

> "Ik ben niet onder de indruk van het CMO. Het heeft een zwakke achterban en veel moskeeën weten niet wat het CMO is".[415]

En Okay Pala van Hizb ut-Tahrir Nederland:

> "We zien nu dat er een partner is van de overheid, CMO, die zich weinig presenteert. Ik heb weinig fiducie dat de moskeeën zich herkennen in het CMO. Het CMO presenteerde zich tot nu toe teveel als vertegenwoordiger van de overheid. We zouden hier een alternatief voor moeten bedenken. Dat moet de moslimgemeenschap zelf doen."[416]

Kort na ons interview met Okay Pala lanceerde hij, samen met de prediker Abou Hafs (van het platform Bewust Moslim) en Arnoud van Doorn (van de Haagse islamitische Partij van de Eenheid) het platform *Oproep tot Eenheid.* Samen schreven ze een 'eenheidsdocument'.[417] Het nieuwe platform wil geen tegenhanger van het CMO worden. In dagblad Trouw zei Okay Pala:

> "Het CMO praat mee in Den Haag, dat is onze ambitie niet. Wij willen vooral een spreekbuis zijn. Eén door wie moslims zich wél vertegenwoordigd voelen." [418]

Functioneren van het CMO

Marianne Vorthoren van de regionale moslimkoepel SPIOR heeft veel praktische ervaring met het CMO:

> "De organisatie van het CMO is anders dan die van SPIOR. Wij hebben een vaste staf met deskundige medewerkers, het CMO niet meer - het hangt daar dus af van vrijwillige inzet, wat je mogelijkheden als organisatie beperkt. Op papier kan het CMO een belangrijke rol spelen, de aanwezigheid van een landelijke koepel is belangrijk, maar die kunnen ze nog niet altijd

[415] Interview met Saïd Bouharrou op 17 juni 2016
[416] Interview met Okay Pala op 10 februari 2016
[417] http://www.hizb-ut-tahrir.nl/images/pdf/oproep_tot_eenheid.pdf
[418]http://www.trouw.nl/tr/nl/5091/Religie/article/detail/4284654/2016/04/18/Orthodoxe-moslims-gaan-samenwerken-en-met-een-stem-spreken.dhtml

> vervullen. Ze zullen een slag moeten slaan om te professionaliseren. Het is bijvoorbeeld herhaaldelijk gebeurd dat we van het CMO geen antwoord op brieven en mails krijgen.
>
> We hebben over de jaren soms een wat stroeve relatie met het CMO gehad. Wij worden gevraagd in landelijke overleggen vanwege onze specifieke deskundigheid. Geestelijke verzorging in penitentiaire inrichtingen is ooit bij SPIOR begonnen en later door het CMO overgenomen. Dat is prima, maar er is nooit echt erkenning geweest voor het voorwerk dat door SPIOR is gedaan. En dan is er het vormingsonderwijs op de openbare basisscholen. Dat werd vroeger op lokaal niveau geregeld. Sinds 2009 is dit landelijk georganiseerd. In het dienstencentrum GVO-HVO werken de denominaties samen. Voor iedere religie is er een zendende instantie. Dat is het CMO voor de islam. SPIOR is de werkgeversorganisatie, wat betekent dat wij de uitvoering doen. Wij vervullen deze rol landelijk omdat we als enige al jarenlange ervaring hadden op lokaal niveau toen dit landelijk werd georganiseerd".[419]

Kritiek komt er van de islamitische stromingen die niet bij het CMO zijn aangesloten. Behalve de alevieten en de shi'iten zijn dat bijvoorbeeld ook de ahmadiyya. Imam Safeer Siddiqi van de ahmadiyya-beweging:

> "Wij willen graag samenwerken met elke organisatie die in dit land positief wil bijdragen aan een harmonieuze samenleving, hoewel soms blijkt dat dit in de praktijk niet mogelijk is, omdat bij vele moslims de idee is gewekt dat wij geen moslims zijn. Dit weerhoudt hen er kennelijk van met ons in overleg te treden. Desondanks zullen wij alle acties van het CMO ondersteunen die nodig zijn voor de vrede in dit land. "[420]

Reacties van (oud) CMO functionarissen

Ook van mensen die zelf actief zijn (geweest) binnen het CMO komt er kritiek. Een respondent:

> "De naam van het CMO, contactorgaan, is een beperkende naam en dekt de lading ook niet meer. Misschien zouden we een breder takenpakket moeten aannemen en eerder een Raad

[419] Interview met Marianne Vorthoren op 3 mei 2016
[420] Interview met Safeer Siddiqi op 29 maart 2016

> moeten worden. De relatie met de overheid is nu grotendeels weg. Er zouden misschien ook clubs bij moeten die geen moskeekoepel zijn. Bijvoorbeeld islamitische ouderenorganisaties. In het CMO was er gebrek aan samenwerking. Het was vooral een club van individuen. Iedereen kan weliswaar een even grote stempel op de besluiten drukken, maar het is nu te afhankelijk van enkele personen. We moeten meer leren met elkaar te overleggen. Ik snap soms ook niet waarom die samenwerking zo slecht is. Er zijn vaak geen wezenlijke verschillen, maar toch hapert het. Het lijkt mij voor het CMO de uitdaging om te zoeken waar gemeenschappelijke belangen liggen. Dan moet je misschien een stapje terug doen wat betreft je eigen ambities. Het CMO was aanvankelijk een gedwongen huwelijk. Soms is het frustrerend. Er zijn te weinig mensen actief en de interne communicatie laat veel te wensen over. Er is niemand in dienst. Er is nu nota bene een campagne gaande 'Het CMO vertegenwoordigt mij niet'. Dat zegt toch wel wat."[421]

Yusuf Altuntas was van 2007 tot 2012 bestuurslid van het CMO:

> "Het CMO is te veel naar de overheid gaan kijken en er te afhankelijk van geworden. Ik heb destijds voorgesteld: laat de imams in alle aangesloten moskeeën één keer per jaar collecteren voor het CMO. Dan hebben we voldoende budget. Maar onder andere Driss El Boujoufi was tegen – tsja, hij heeft met de UMMON natuurlijk nauwelijks moskeeën die willen betalen. Ik ben in 2007 in het bestuur van het CMO gekomen. Tot 2012. De laatste twee jaar als voorzitter. Ik heb gestreden voor ritueel slachten, ik heb geestelijke verzorging bij justitie en defensie geregeld en ik probeerde godsdienstvormend onderwijs onder te brengen in openbaar onderwijs. Ik voelde me door de andere bestuursleden, Rasit(Bal), Ebubekir (Özture) en Driss (El Boujoufi) in de steek gelaten - ze hebben het islamonderwijs aan het SPIOR overgelaten. Ik gunde het SPIOR best wat, maar ik vond dat wij daar landelijk een rol in moesten krijgen. Toen heb ik gezegd: laat maar, ik vertrek. En helaas heb ik gelijk gekregen."[422]

Rasit Bal, de huidige voorzitter van het CMO is een stuk positiever:

---

[421] Interview met een respondent op 13 januari 2016
[422] Interviews met Yusuf Altuntas 5 en 17 november 2015

> ‘Het CMO heeft in eigen kring lang genoeg overleefd en voldoende ervaringen op gedaan - ook positieve - om dingen in gang te brengen waardoor de balans op een natuurlijke manier op termijn om zal slaan. Ik zou het CMO Council of Moslims of Council of Mosques Organizations willen noemen. Wij leunen heel erg op de gemeenschap, op de moskeeën. Als er iets in de eigen kring aan de hand is, willen we dit uitdragen, maar dat creëert nieuwe spanningen. De koepels zijn leidend en het CMO volgt. Andersom blijkt dat in de praktijk moeilijk. Zo claimt Diyanet de onderwerpen islamofobie en godsdienstonderwijs nu ook namens het CMO. De ‘bindende’ thema’s kunnen zo ‘gekaapt’ worden door de eigen achterban. Ik snap dat niet. Waarom niet zowel binding hebben met je eigen koepel als met het CMO? Zulke thema’s kunnen juist de gehele gemeenschap een gemeenschappelijke ervaring opleveren en die zijn nu juist heel doorslaggevend.”[423]

Ook Yassin Elforkani, zelf vier jaar lang woordvoerder van het CMO, is positief:

> “Ik geloof in de toekomst van het CMO. Maar dan heeft de organisatie wel twee dingen nodig: een daadkrachtig bestuur en één of twee woordvoerders die in alle werelden thuis zijn. Dan zou het CMO een conferentie moeten organiseren met alle bestuurders, imams, docenten en alle stromingen om te kijken hoe we verder willen met de islam in Nederland, met als doel om daarover gezamenlijk een convenant te tekenen”[424]

Elforkani vertrok medio 2015 als woordvoerder van het CMO. Er is ruim anderhalf jaar later nog geen opvolger. Dat het moeilijk vervanging te vinden, wordt geïllustreerd door het antwoord van Nourdeen Wildeman op de vraag van ons of hij de nieuwe woordvoerder van het CMO zou willen worden:

> “Nieuwe woordvoerder van het CMO? Dan moet ik een kogelvrij vest gaan dragen. Ik ben bovendien niet heel positief over het CMO. Ze willen teveel een brug zijn - vooral van de overheid naar ons. Ze vertegenwoordigen geen moslims, maar organisaties. Ze hebben te vaak gezegd wat de overheid wil”[425]

---

[423] Interview met Rasit Bal op 1 februari 2016
[424] Interview met Yassin Elforkani op 19 juli 2016
[425] Interview met Nourdeen Wildeman 21 maart 2016

5.2. Turks-islamitische (koepel)organisaties

In deze paragraaf de vier grootste soennitische Turkse koepelorganisaties: de Islamitische Stichting Nederland en de Turks Islamitische Culturele Federatie (5.2.1.) de Stichting Islamitisch Centrum Nederland (5.2.2.), de Milli Görüş (5.2.3.) en de Hizmet- of Gülenbeweging (5.2.4.) [426]

De beeldvorming over islamitische koepels en contactorganen in Nederland, wordt voor een belangrijk deel bepaald door Turks-Nederlandse organisaties die de afgelopen jaren veelvuldig in het nieuws zijn geweest. De Turks-islamitische 'gemeenschap' in Nederland heeft een hoge en diverse organisatiegraad, die nog altijd gelijkenissen vertoont met de politiek-religieuze structuren en verhoudingen in het land van herkomst. Het organisatorische spectrum weerspiegelt tot op zekere hoogte de strijd tussen de tot voor kort decennialang heersende seculiere stromingen en de islamitische oppositie in Turkije, die vooral in de West-Europese migratielanden tot ontwikkeling kwam.

In West-Europa opgezette organisaties brachten vanaf begin van de jaren '70 een belangrijk deel van de financiële middelen voor de strijd in Turkije bijeen. De Turkse overheid begon een decennium later op haar beurt te investeren in eigen structuren in Europa om aan de snelgroeiende infrastructuur van de oppositionele islamitische organisaties tegenwicht te bieden.

Het was een herhaling van de strijd in Turkije zelf[427], waar in de loop van de jaren '20 een 'parallelle' religieuze structuur ontstond, die de islam probeerde te beschermen tegen de 'officiële' staatsvorm die de seculiere Kemal Atatürk

---

[426] Voor deze paragraaf is naast interviews en eigen observaties vooral gebruik gemaakt van: Diyanet: Een reis door de keuken van de officiële Turkse Islam van Jack den Exter uit 1990; Turkse moskeeën en maatschappelijke participatie van Jeroen Doomernik uit 1991; Van Mat tot Minaret van Nico Landman uit 1992; Islam in Beweging van Thijl Sunier uit 1996; Heilige Wijsheid in Amsterdam van Flip Lindo uit 1999; Turkse Islam van Kadir Canatan uit 2001; Activiteiten en doelstellingen van Nederlandse organisaties gelieerd aan Millî Görüş van Flip Lindo uit 2008; De Fetüllah Gülenbeweging in Nederland van Martin van Bruinessen uit 2010, Diyanet. The Turkish Directorate for Religious Affairs in a changing environment van Thijl Sunier en Nico Landman e.a. uit 2011 en Turkse islam. Actualisatie van kennis over Turkse religieuze stromingen en organisaties in Nederland van Thijl Sunier en Nico Landman uit 2014.

[427] Na de oprichting van de Republiek Turkije nam Atatürk een reeks maatregelen die het seculiere karakter van de jonge staat moesten versterken. Het kalifaat werd in 1924 afgeschaft en in 1925 werden mystieke broederschappen verboden en derwisjkloosters en heiligengraven gesloten. In 1924 werd de functie van şeyhülislam (de hoogste adviseur in geloofszaken) vervangen door een nieuw orgaan, het Presidium voor Religieuze Zaken (Diyanet).

wilde doorvoeren. Om die onafhankelijke, oppositionele kracht van de islam in de samenleving in te dammen, werd in 1924, na het afschaffen van het kalifaat, het Directoraat of presidium van Godsdienstzaken (Diyanet) opgericht. Het Presidium, dat direct onder de premier valt, kreeg zeggenschap over alle religieuze aspecten van het leven van de Turken. Diyanet heeft als officiële opdracht het volk voor te lichten over de (soennitische) islam, maar moet tegelijkertijd de seculiere beginselen van de Turkse republiek uitdragen.

De islaminterpretatie die door de voorzitter van Diyanet of in uitspraken van de Hoge Religieuze Raad wordt gecommuniceerd, bevat dus zowel loyaliteit aan de beginselen van de Turkse staat (inclusief het Turks nationalisme) als aan de islamitische bronnen (Koran en soenna). Die op het oog paradoxale taken resulteerden in een lastige verhouding met het islamitische landschap in Turkije. Juist door de sterke verbondenheid met het seculiere regime, werd de legitimiteit van Diyanet door een groot deel van de islamitische organisaties en hun ideologen - ook wel de 'parallelle islam' genoemd - betwist.

Diyanet benadrukte dat het religieuze leven niet beheerst kon worden door de Turks-islamitische bewegingen, omdat dit in zijn optiek zou leiden tot sektarische conflicten en potentiële pogingen een theocratie te stichten. Alle imams en moskeepredikers kwamen daarom bij Diyanet in dienst en het presidium bepaalde decennialang de inhoud van de vrijdagpreken, ook in de migratielanden.

Tegelijkertijd is duidelijk dat Diyanet nooit een monopolie heeft gehad in het religieuze leven van Turkije en vaak heeft samengewerkt met aanhangers van andere islamitische stromingen. Zo bevinden zich onder de ambtenaren van Diyanet vele sympathisanten van de soennitische parallelle structuren, onder meer onder de door Diyanet aangestelde imams. Het gaat in de onderlinge strijd tussen de parallelle islam en de staatsislam dan ook niet zozeer om religieus inhoudelijke verschillen, maar veel meer om de rol en plaats van religie binnen de staat. Zowel aanhangers van Diyanet, als van de grootste 'oppositionele' religieuze bewegingen, de **Milli Görüş**, de **Süleymanci** en de **Nurcu** (waaronder de bekende Hizmet- of **Gülen-beweging**) zijn immers soennieten van de hanafitische rechtsschool[428]. Ook de **Turkse Federatie Nederland**, waarvan meerdere organisaties (nauwe) banden hebben met de ultranationalistische MHP in Turkije (Grijze Wolven), verschilt in religieus opzicht niet van de andere stromingen.

[428] Zie hoofdstuk 2 over stromingen

Dat geldt wel voor de kleine **Azeri**-gemeenschap (12-er shi'ieten) en de veel omvangrijkere groep **alevieten**. Deze laatste groep, een religieuze shi'itische minderheid, met liberale opvattingen over de religieuze leer en praktijk, stelt dat Diyanet zowel in Turkije als hier alleen ruimte laat voor de soennitische islam en alevieten dus niet erkent als religieuze minderheid. De alevieten hebben in Nederland de koepelorganisatie HAK-DER opgericht, waaraan momenteel 21 organisaties zijn verbonden[429]. Daarnaast bestaat een andere koepelorganisatie, de Hollanda Alevi Federasyonu (HAF)[430] Hun religieuze voorgangers - geen imams maar dede's - hebben zich verenigd in de Nederlandse Raad van *Alevitische Dede's* (HAD).

Recente ontwikkelingen

Over de invloed van de politieke ontwikkelingen in Turkije op de organisatievorming van Turkse arbeidsmigranten en politieke vluchtelingen in Nederland zijn boekenkasten vol geschreven. Ook naar de organisatiestructuur van de Turkse koepelorganisaties is veel onderzoek en gedetailleerde (literatuur)studie gedaan. Van belang in deze studie zijn - naast een algemene duiding - vooral de meer recentere ontwikkelingen in Nederland.

Algemeen kan worden gesteld dat de verhoudingen in Turkije en Nederland tussen Diyanet en enkele oppositionele of parallelle islamitische bewegingen, waaronder Milli Görüş en de Suleymanci's, sinds het begin van dit millennium sterk zijn verbeterd en minder gepolitiseerd zijn geworden.

Yusuf Altuntas (voorzitter Milli Görüş Noord-Nederland)

> "We provoceerden vroeger ook bewust ten opzichte van Diyanet. Dat zou ik nu niet meer doen."[431]

Ömer Karaca (jongerenbeweging MGNN):

> "Met jongeren van Diyanet zijn we aan het oriënteren op samenwerking op bepaalde onderdelen. De relatie met Diyanet is door de verhoudingen in Turkije positief veranderd."[432]

---

[429] http://www.hakder.nl/
[430] http://www.alevifederasyonu.nl
[431] Interviews met Yusuf Altuntas op 5 en 17 november 2015
[432] Interview met Ömer Karaca op 13 oktober 2013

Karaca verwijst naar de dominante rol in de Turkse politiek van de AK-partij onder leiding van de religieus geïnspireerde en uit de Milli Görüş afkomstige Recep Tayyip Erdoğan, die aanvankelijk een zeer succesvol economisch beleid voerde en zich hard heeft gemaakt voor de rechten - vooral ook in de publieke ruimte - van moslims in Turkije. Zo zijn onder Erdoğan de universiteiten toegankelijk geworden voor vrouwen met een hoofddoek. Ook zijn buitenlandse beleid en zijn steun voor onderdrukte moslimgemeenschappen in andere delen van de wereld, werd door veel Turken en Turkse arbeidsmigranten bejubeld.[433]

Meer recent vormt de relatie tussen de *Hizmet*- of Gülenbeweging en Diyanet daar nu juist weer een uitzondering op. Na aanvankelijke steun en intensieve samenwerking tijdens de eerste regeerperiode van Erdoğan (2002-2006) staat die relatie vanaf 2010 op scherp. De spanningen liepen hoog op na corruptieonderzoeken in 2014 en protesten in het Gezi-park en op het Taksim-plein in 2015. De onderlinge verhoudingen zijn op een historisch dieptepunt beland, sinds Erdoğan de in Pennsylvania woonachtige Fethullah Gülen verantwoordelijk houdt voor de mislukte staatsgreep van juli 2016. Dit heeft geleid tot een klopjacht tegen alles en iedereen wat op een of andere manier gerelateerd zou kunnen worden aan de Gülen-beweging.[434]

Ook Erdoğans' gespannen relatie met de alevitische gemeenschap, het oplaaiende conflict tussen de PKK en de Turkse staat én de op- en afgaande strijd tussen de AK-partij en de Koerdische *Halkların Demokratik Partısı* (HDP) zorgen voor veel onrust en geweld. Het spreekt voor zich dat al deze ontwikkelingen hun uitwerking hebben op Turkse Nederlanders.

De organisatiestructuren, de onderlinge verhoudingen en de relatie met het land van herkomst van de Turkse koepelorganisaties, zijn de afgelopen decennia voortdurend in beweging. De bemoeienis van de Turkse staat met Turkse immigranten wordt in Europa vaak gezien als strijdig met integratiedoelen. Van de andere kant gaan stemmen op dat Europese overheden in het verre en recente verleden hebben meegewerkt aan de versterking van het Diyanet-netwerk om andere politieke doeleinden te verwezenlijken, zoals onlangs nog de internationale strijd tegen (islamitisch)

---

[433] Bij de verkiezingen van zondag 7 juni, haalde de AKP van Erdoğan onder de in Nederland wonende Turken nog bijna twee derde van de stemmen.
[434] De Turkse autoriteiten hebben sinds 15 juli al meer dan 60.000 militairen, politiefunctionarissen, rechters, onderwijzers, ambtenaren en anderen geschorst, ontslagen of gevangengezet (ANP, 26/7/2016)

extremisme en de aanpak van het vluchtelingenvraagstuk.

Over de recentere ontwikkelingen hebben wij het merendeel van de respondenten - waaronder veel vertegenwoordigers van de verschillende Turkse (koepel)organisaties of bewegingen - gesproken vóór de couppoging van 15 juli 2016. De gevolgen van de coup zijn daarom niet in het verhaal meegenomen.

5.2.1. Islamitische Stichting Nederland/ Turks Islamitische Culturele Federatie

In 1979 werd de Turks-Islamitische Federatie (TICF) opgericht, die onder leiding stond van Nederlands-Turkse moskeebestuurders. Drie jaar later zag de Islamitische Stichting Nederland (ISN) ofwel Hollanda Diyanet Vakfı (HDV) het licht, aangestuurd door vanuit Ankara aangesteld ambassadepersoneel.

Beide organisaties zijn verbonden met 145 aangesloten moskeeorganisaties in Nederland. Daarmee vormen ISN en TICF de grootste landelijke moskeekoepelorganisaties in Nederland. Tussen beide koepelorganisaties ontstond al snel een globale werkverdeling. De TICF richtte zich primair op sociale en culturele thema's en de belangenbehartiging van de achterban. De ISN kreeg de controle over de moskeeën, hield toezicht op hun financiën, en stuurde de meer naar binnen gerichte religieuze activiteiten aan.

Begin jaren tachtig hebben veel plaatselijke moskeeorganisaties de eigendomsrechten van hun gebouwen overgedragen aan de ISN, net als de bevoegdheid om moskeebesturen te benoemen. Door de verwerving van dit onroerend goed heeft de ISN een fors kapitaal opgebouwd, waarmee de bouw van nieuwe moskeeën gefinancierd kan worden. Het gaat daarbij overigens volgens Nico Landman vooral om voorfinanciering; de plaatselijke moskeegemeenschappen betalen de kosten door inzamelingsacties onder de achterban later doorgaans volledig terug[435]. Volgens de ISN ligt dat anders:

> ”Wanneer een lokale gemeenschap besluit een moskee te bouwen, dan betalen de leden van de moslimgemeenschap daar zelf voor. Vervolgens besluit zo'n gemeenschap bij wie zij zich willen aansluiten. De belangrijkste reden dat zij zich bij ons aansluiten, heeft te maken met de filosofie van de imams van

[435] Nico Landman, Van mat tot minaret,1992, pp. 109-110

> Diyanet. Zo hebben zich sinds 1982 verschillende vestigingen van diverse pluimage bij de Islamitische Stichting Nederland aangesloten. De moskeegangers vormen een zeer divers geheel en variëren van conservatief tot liberaal. De ruim 140 imams zijn toegankelijk en harmonieus. Ze hebben een universitaire opleiding."[436]

De ISN is onder meer belast met de coördinatie van het werk van de imams die door Diyanet in Nederland zijn aangesteld en worden betaald. De meeste van hen pendelen; ze worden gemiddeld voor vier of vijf jaar naar een migratieland gezonden. Doorgaans spreken ze uitsluitend Turks.

Met dit roulatiesysteem wil Turkije volgens Sunier en Landman[437] vooralsnog[438] voorkomen dat de Europese takken van Diyanet zelf gaan voorzien in religieuze voorgangers. Daarmee blijven de imams dus onderdeel van de religieuze dienstverlening die vanuit Ankara is georganiseerd. Wel komt het steeds vaker voor dat een Diyanet-imam na zijn vier- of vijfjarige termijn in Nederland blijft, of na een kort verblijf in Turkije weer terugkeert. Hij wordt dan bijvoorbeeld imam bij één van de andere Turks-islamitische bewegingen, of gaat werken in de islamitische geestelijke verzorging.

Adnan Tekin, die als jongere actief was bij een Amsterdamse Diyanet-moskee:

> "Ik zie bij Diyanet nu ook vaker imams die terugkeren naar Nederland. Dat is mooi omdat ze de samenleving beter kennen. Vroeger gebeurde dat niet. Dat vind ik een positieve ontwikkeling"[439].

Marianne Vorthoren (SPIOR) ziet dat anders:

> "De oriëntatie van Diyanet-moskeeën is de laatste jaren minder gericht op de Nederlandse samenleving, heb ik de indruk. Maar ze doen ook goede dingen. Diyanet-imams zijn hier bovendien

---

[436] Interview met het ISN-bestuur op 1 december 2015
[437] Thijl Sunier en Nico Landman, Actualisatie Turkse islam; Actualisatie van kennis over Turkse religieuze stromingen en organisatie in Nederland, 2014
[438] Diyanet is de afgelopen jaren gestart met een imamopleidingstraject waarbij Nederlands-Turkse jongeren hun opleiding grotendeels hier volgen en alleen voor het specialistische religieuze deel een bepaalde periode naar Turkije gaan. Inmiddels zijn er volgens het ISN-bestuur 38 van deze jongeren afgestudeerd. Een aantal van hen draait mee in moskeeën in Nederland (zie ook het hoofdstuk over imams en hun opleidingen in Nederland).
[439] Interview met Adnan Tekin op 12 februari 2016

> maar een paar jaar. Je moet nog geen grote maatschappelijke rol van hen verwachten".

Taakverdeling
De taakverdeling tussen ISN en TICF bleek in de praktijk lang niet altijd even duidelijk. Daardoor waren beide instellingen regelmatig bezig met de aanpak van dezelfde problemen, participeerden in dezelfde projecten en discussieerden in dezelfde overlegstructuren. Vooral na 11 september 2001 is de ISN zich steeds nadrukkelijker gaan bemoeien met het sociale, maatschappelijke en culturele domein, ook bij de plaatselijke moskeeorganisaties. Voorbeelden daarvan zijn het organiseren van voorlichting en debat, maar ook het aanbieden van sport en recreatie. De TICF is daardoor de afgelopen jaren veel minder zichtbaar geworden.

Organisatiestructuur
TICF en ISN hebben allebei transparante, statutair vastgelegde connecties met Diyanet in Turkije. Er zijn wel verschillen. De relatie met ISN is veel meer op toezicht gericht, bijvoorbeeld door zitting in het algemeen bestuur en aanstelling van het dagelijkse bestuur. Het voorzitterschap van de ISN wordt nog altijd bekleed door een attaché voor godsdienstzaken van de Turkse ambassade in Den Haag.

Nourdeen Wildeman maakte een verkennende tocht langs bijna alle moskeeën in Nederland en constateerde duidelijke verschillen:

> "Diyanet is het strakste georganiseerd. Daar kreeg ik moeilijker contact mee. Dat kwam mij toen niet uit, maar ik heb er wel veel waardering voor." [440]

Het ISN-bestuur werd altijd gedomineerd door topfunctionarissen van Diyanet, waarvan de meesten in Turkije woonden. De laatste jaren heeft er een duidelijke verschuiving naar de lokale, Nederlandse situatie plaatsgevonden.[441]

Die verschuiving is ook in de praktijk zichtbaar. Formeel heeft Diyanet de touwtjes op alle terreinen, dus zowel organisatorisch als ideologisch, strak in handen, maar met de dagelijkse gang van zaken in Nederland bemoeit Diyanet zich volgens woordvoerders van de ISN niet intensief. De plaatselijke moskeeën opereren volgens hen behoorlijk zelfstandig. Moskeebesturen worden

---

[440] Interview met Nourdeen Wildeman op 21 maart 2016
[441] http://islamitischestichtingnederland.nl/over-isn/bestuur/

weliswaar door de ISN benoemd, maar die hebben wel te maken met de wensen van de lokale gemeenschappen.

Thijl Sunier, professor Islam in Europa aan de VU:

> "Je merkt ook dat binnen de Diyanet-dynamiek in Europa het discours 'bemoei je met je eigen zaken Ankara' steeds dominanter wordt. Vooral de nieuwe generaties zijn klaar met al die bureaucratie. Het gaat er dus steeds meer om wie het voor het zeggen heeft bij lokale ontwikkelingen."[442]

De inhoud van de preken wordt volgens ISN-woordvoerder Ayhan Tonca grotendeels overgelaten aan de lokale organisaties, tenzij het gaat om zogenaamde themapreken waarover de landelijke koepel of Turkije een richtlijn afgeeft.[443] Voorbeelden daarvan zijn de teksten die na het uitkomen van de film Fitna van Geert Wilders en direct na de coup in Turkije in alle aangesloten moskeeën in Nederland tijdens de vrijdagpreek werden uitgesproken.

Tekenend voor de brede taakopvatting is de in de statuten opgesomde uitputtende lijst van activiteiten die de ISN wil initiëren om een leidinggevende en coördinerende rol te spelen voor de Turks-islamitische gemeenschap als geheel. Eigenlijk wordt alleen het politieke domein expliciet uitgesloten.[444] Andere belangrijke spelers in dit veld, zoals de SICN en de Milli Görüş worden in de statuten niet genoemd, waaruit volgens Sunier en Landman de voorzichtige conclusie kan worden getrokken dat het op zijn minst de intentie van ISN is om het alleenrecht te krijgen in het aansturen van de Turks-islamitische gemeenschap in Nederland. Voor de 145 aangesloten moskeeën is dit in ieder geval gelukt.[445]

De TICF noemt Diyanet op zijn beurt een gewenste samenwerkingspartner, maar geeft het directoraat verder geen invloed in de interne aangelegenheden. TICF is veel meer van onderop georganiseerd. Het dagelijks bestuur wordt benoemd en gecontroleerd door een algemeen bestuur waarin alle aangesloten organisaties met twee stemgerechtigde leden zijn vertegenwoordigd. Door de

---

[442] Interview met Thijl Sunier op 19 november 2015
[443] Dat verklaarde Ayhan Tonca tijdens een uitzending van Nieuwsuur op 4 oktober 2016
[444] "De stichting houdt zich uitdrukkelijk niet bezig met politieke activiteiten" (artikel 2, lid II)
[445] Zie Thijl Sunier en Nico Landman: Actualisatie van kennis over Turkse religieuze stromingen en organisaties in Nederland, 2014

steeds bredere - ook organisatorische - bemoeienis van de ISN met de situatie in de plaatselijke moskeeën en de bovengenoemde verbreding van de activiteiten, werden de moskeeorganisaties steeds meer onderdeel van ISN-structuur en kwam de raison d'être van de TICF onder druk te staan.

Daar komt waarschijnlijk snel verandering in. Vanaf het voorjaar van 2016 is er een nieuw bestuur aangetreden bij de TICF, dat de oorspronkelijke taken weer wil gaan opnemen. Het bestuur beschikt over een eigen hoofdkwartier in Amsterdam en is zich door het land heen aan het presenteren bij de moskeeorganisaties. De taakverdeling tussen ISN en de TICF moet als het aan de laatste ligt weer terug naar de basisuitgangspunten; religieuze kerntaken en sociaal-culturele activiteiten worden veel strikter van elkaar gescheiden. De nieuwe voorzitter, Aydin Ure, gaf ons in een gesprek aan daar heldere afspraken met ISN over te hebben gemaakt[446]. Het bestuur van de ISN meldde ons daarover:

> "Er zijn gesprekken gaande tussen de besturen van ISN en TICF om de religieuze en sociaal-culturele taken tussen de twee koepelorgansiaties helder te verdelen." [447]

Los van de formele kant van de zaak, heeft deze stap ook te maken met het feit dat een bestuursfunctie (uitgezonderd het voorzitterschap) bij de ISN vrijwilligerswerk is. Omdat het religieuze reilen en zeilen van de ISN al een aantal jaar groeiende aandacht krijgt van de Nederlandse politiek en media (Kamervragen, onderzoeken, hoorzittingen), wordt de agenda van de ISN bestuurders hierdoor in toenemende mate bepaald. Er blijft dus weinig tot geen tijd over om de pijlen te richten op het initiëren en organiseren van andere activiteiten.

Relaties met andere islamitische (koepel)organisaties

De relatie met de andere islamitische organisaties zijn decennialang gekenmerkt door een onderlinge machtsstrijd of op z'n minst een stevige rivaliteit. Diyanet heeft de Europese afdelingen vanaf eind jaren '70 juist opgericht om de toenemende invloed van de Milli Görüş en de Süleymancı's te beteugelen.

Abdulwahid van Bommel merkte dit als voorzitter van de FOMON:

---

[446] Gesprek met Aydin Üre, voorzitter van de TICF, op 21 november 2016
[447] Gesprek met ISN-bestuurder op 6 december 2016

> "Ik ben twee jaar voorzitter geweest van de Federatie Moslimorganisaties In Nederland. Diyanet vond mij niet betrouwbaar, omdat ik te nauwe contacten had met de Suleymanlı-beweging. Daar ging nogal wat dreiging vanuit. Wij hielden ons werkelijk met een dergelijke richtingenstrijd helemaal niet bezig. We hadden onze handen vol aan de moslim belangenbehartiging. Ik was daarna bijna drie jaar actief als algemeen secretaris. In '80 volgde een coup d'etat en werd ik vervangen.[448]

In 1980 zocht de TICF samenwerking met de WIMN en de UMMON (i.o.) om te komen tot de Islamitische Omroep Stichting. Deze organisaties vormden op 23 januari 1992 ook de Islamitische Raad Nederland (IRN). Twee andere Turkse koepels, Stichting Islamitisch Centrum Nederland (SICN, Süleymanci's) en de Nederlandse Islamitische Federatie (NIF, Milli Görüş) richtten drie dagen later met zeven andere koepels de Nederlandse Moslimraad (NMR) op.

In de jaren daarna kwam er meer samenwerking van ISN en TICF met andere Turks-islamitische koepels en met moslimorganisaties uit de andere etnische groepen.
De ISN - en soms ook de TICF - was een dominante partij in de Islamitische Raad Nederland (IRN, 1992-2003) en beiden traden daarna toe tot het Contactorgaan Moslims en Overheid (CMO, sinds 2004). De TICF en ISN waren jarenlang vertegenwoordigd in het in 1985 opgerichte Inspraakorgaan Turken (IOT). In januari 2016 verlieten deze organisaties samen met de NIF het IOT uit onvrede over het functioneren van zowel de organisatie als de voorzitter van het IOT, Emre Ünver, die tot ongenoegen van de religieuze organisaties had deelgenomen aan demonstraties tegen de Turkse regering en aan de Gaypride in Istanbul.[449]

In het CMO speelt de ISN een veel minder dominante rol (zie paragraaf CMO). Ook met islamitische partners buiten het CMO wordt - al dan niet door de overheid afgedwongen - meer en transparant samengewerkt.

Een respondent:

> "De dominantie van Diyanet is minder groot. Dat komt vooral omdat de samenwerking tussen de verschillende Turkse

[448] Interview met Abdulwahid van Bommel op 13 oktober 2015
[449] http://ticf.nl/tr/news/109/nemli-duyuru

> koepels, waaronder Diyanet, die in het CMO zitten is verbeterd”[450]

Yusuf Altuntas (MGNN) is minder te spreken over de rol van Diyanet:

> “UMMON en Diyanet zijn de twee clubs die moslims in Nederland ernstig hebben benadeeld. Ze zitten al jaren in besturen, maar ze maken niks klaar.”[451]

Lange arm van Ankara

Al sinds de komst van arbeidsmigranten en politieke vluchtelingen uit Turkije is er discussie over de invloed die vanuit Ankara op hun dagelijkse functioneren in de Nederlandse samenleving wordt uitgeoefend en over wat voor effect dat heeft op het proces van integratie.

Nieuw in deze discussie is de ‘diaspora-strategie’ die de religieus-conservatieve en nationalistische regering van premier Erdoğan ontwikkelde. Die krijgt onder andere vorm via het in 2010 opgerichte Departement voor Turken in het Buitenland en Gerelateerde Zaken. In de tachtig leden tellende adviesraad hebben vijf Turkse-Nederlanders zitting.

Het is de taak van dit departement om de banden met de ongeveer zes miljoen Turken in het buitenland aan te halen. In de praktijk komt het er op neer dat Ankara wil dat ze actief deelnemen aan het openbare leven in Europa, maar wel de Turkse cultuur behouden. Doel is daarbij vooral dat latere generaties, die beschikken over de kennis van samenlevingen in Europa, zichzelf blijven beschouwen als transnationale burgers en onderdeel van de Turkse diaspora.

Turkije-deskundige Froukje Santing schrijft in een blog op NieuwWij:

> “De toenemende bemoeienis van Turkije met Nederland, komt op een moment dat de conservatieve meerderheid van de Turkse gemeenschappen in Nederland het idee hebben dat Den Haag migranten geen gelijke kansen biedt. De overheid bekommert zich, in hun opvatting, te weinig om de functionele integratie: onderwijs, werk, het tegengaan van discriminatie. De nadruk bij integratie ligt eenzijdig op sociaal-culturele aspecten: de acceptatie van liberale waarden die als Nederlandse waarden worden gepresenteerd. Dat leidt er toe dat de

[450] Interview met een respondent op 21 oktober 2015
[451] Interview met Yusuf Altuntas op 5 en 17 november 2015

> aantrekkingskracht van Ankara toeneemt. Turkije zegt de maatschappelijke positie van Turken in Europa te willen versterken en assimilatie tegen te gaan. Dat appelleert bij nogal wat conservatieve Turkse migranten aan gevoelens van angst voor het verlies van hun culturele identiteit."[452]

Hoe het Departement voor Turken in het Buitenland Nederlands-Turkse religieuze en maatschappelijke organisaties in dit proces wil betrekken, is niet duidelijk. De TICF lijkt juist een wat onafhankelijkere koers te willen kiezen, die niet alleen gericht is op behoud van de eigen cultuur, maar ook wil inzetten op verbindende activiteiten met andere bevolkingsgroepen, discussie, debat en dialoog.

Kenners twijfelen overigens over de haalbaarheid van de doelstellingen van het Departement voor Turken in het Buitenland. Zo stelt migratiedeskundige Leo Lucassen dat het vasthouden aan de etniciteit of culturele identiteit integratie in Nederland vertraagt. Het is volgens hem duidelijk dat op langere termijn hieruit spanningen in Nederland door ontstaan. Tegelijkertijd stelt Lucassen dat het lastig is om je met hand en tand te blijven verzetten tegen de nesteling in het land waar je al generaties woont. Je kunt dat in zijn optiek hoogstens een tijdje tegenhouden.[453]

In het religieuze krachtenveld spelen min of meer vergelijkbare ontwikkelingen. Sinds de AKP in 2002 aan de macht kwam, is het budget van Diyanet verviervoudigd tot 2 miljard euro en het personeelsbestand verdubbeld.
Adnan Tekin:

> "Diyanet is met komst van AK-partij veranderd. Je had altijd gecombineerde coalitieregeringen die instrumenteler naar Diyanet keken. Ik heb nu de indruk dat Diyanet meer door één partij gedomineerd wordt. Maar er is ook meer schroom om zich met de AK-partij te afficheren. Moskeebestuurders doen daardoor wel voorzichtig."[454]

Een Kamermeerderheid is beducht voor politieke inmenging van Turkije in moskeeën in Nederland en wil daarom een einde maken aan de komst van

---

[452] http://www.nieuwwij.nl/opinie/nood-groter-dan-ene-akgunduz/
[453] Ibidem
[454] Interview met Adnan Tekin op 12 februari 2016

pendelimams en de financiering uit Ankara verbieden. Dat wordt gezien de vrijheid van godsdienst en de scheiding van Kerk en Staat een lastig verhaal.

Vanuit Turkije wordt juist vastgehouden aan de onafhankelijke status van het presidium. Diyanet-voorzitter Görmez liet regelmatig weten dat niemand (staat noch regering) Diyanet kan opleggen hoe de religie te verspreiden of te interpreteren. Het Directoraat, zo stelt hij, is nu net opgericht om de scheiding van religie en staat in Turkije te handhaven. Diyanet wordt volgens hem onterecht afgeschilderd als een politiek instrument.

In Nederland is, sinds de AKP een duidelijke (politieke) koers richting Europa heeft uitgezet, de angst juist groot dat Diyanet gebruikt wordt om religie en politiek met elkaar te vermengen. Görmez wijst dat categoraal van de hand. "Onze samenwerking heeft altijd bijgedragen aan integratie en vrede. In geen van de moskeeën zijn extreme of radicale ideeën geuit die leiden tot onrust.", zei hij in 2016 tegen de NOS[455].

Eerder gaf hij al aan er geen bezwaar tegen te hebben als imams in Europa worden opgeleid, maar dat vooralsnog die opleidingen niet het niveau kunnen bieden van de leerroute in Turkije, met elf jaar algemeen vormend onderwijs gevolgd door drie jaar theologie. Als tussenvorm is in Nederland inmiddels gekozen voor een religieuze kopstudie voor in Nederland geboren en getogen jongeren.[456] Ook het initiatief aan de VU biedt op termijn wellicht uitkomst.[457] (zie hoofdstuk 6)

De meer op Nederland georiënteerde nieuwe generatie bestuurders van de ISN geeft aan dat er in moskeeën afstand wordt gehouden tot de invloed vanuit Turkije:

> “Politieke dictaten zullen door onze achterban niet gepikt worden. Daarvoor is de achterban te politiek divers.”[458]

Toch blijft de directe inmenging van Turkije volgens kenners een heikel punt. Zo stelt islamoloog Nico Landman:

---

[455] http://nos.nl/artikel/2139448-hoofd-turkse-diyanet-beledigd-door-kamermeerderheid.html
[456] http://nos.nl/nieuwsuur/artikel/2146681-bijna-40-nederlandse-jongeren-in-ankara-opgeleid-tot-imam.html
[457] Zie hoofdstuk 4
[458] Interview met ISN-bestuur op 1 december 2015

> ”Diyanet zegt te streven naar de integratie van Turkse immigranten in Europa, maar probeert wel hun banden met Turkije (en die van hun kinderen en kleinkinderen) te stimuleren. Zij doet dit bovendien door toezicht vanuit Turkse ambassades en consulaten op wat er in Europese moskeeën gebeurt. Dit botst in toenemende mate met het integratiebeleid van Europese landen die de blijvende oriëntatie op Turkije problematisch vinden.”[459]

Keer op keer wordt dan ook duidelijk dat Diyanet en andere Turkse overheidsdiensten niet onder de indruk zijn van de Nederlandse beschuldigingen. Zij blijven zich bemoeien met het wel en wee van de Turkse gemeenschappen in de diaspora en houden de band met Turkije warm. Wat daar het effect op de langere termijn van zal zijn, is moeilijk te voorspellen. Sommigen, zoals Abdulwahid van Bommel, wagen zich er wel aan:

> “Diyanet is nu nog heel erg bezig de Turken Turks te houden. Ze willen mensen binnen houden. Dat is onmogelijk.”[460]

5.2.2. Stichting Islamitisch Centrum Nederland (SICN)

SICN is de Nederlandse tak van de mystiek georiënteerde Süleymanci. Die naam is direct gerelateerd aan stichter Süleyman Hilmi Tunahan (1888-1959). Hij was een belangrijke leermeester binnen de mystieke Nakşibendi-orde en sterk beïnvloed door de Indische şeyh Ahmad Sirhindi (1564-1624). Door die achtergrond worden de Süleymanci vaak als mystiek genootschap, Soefi-orde of *tarikat* beschouwd.

In 1925 werden alle mystieke genootschappen door Atatürk officieel ontbonden, maar de Nakşibendi-şeyhs bleven invloedrijk binnen het religieuze landschap van Turkije. In reactie op een wet uit 1971 die alle Koranscholen onder controle van het Directoraat voor Godsdienstzaken (Diyanet) bracht - een nieuwe stap om de ‘parallelle’ islam te beteugelen - werd het Süleymanci-netwerk van Koranscholen omgevormd tot studentenhuizen voor middelbare scholieren, die in de avonduren en weekenden religieuze lessen kregen. Later werd daar ook huiswerkbegeleiding aan toegevoegd, en voorbereidingslessen op de toelatingsexamens voor de Turkse universiteiten. In 1986 hadden de

[459] Interview met Nico Landman op 15 april 2016
[460] Interview met Abdulwahid van Bommel op 13 oktober 2015

Süleymanci de beschikking over 450 van dit soort studentenhuizen in Turkije, met in totaal zo'n 100.000 studenten.[461]

In Nederland werd in 1978 een koepel gevormd, met de in 1972 door de bekeerling Abdulwahid van Bommel opgerichte Stichting Islamitisch Centrum als startpunt. Er zijn inmiddels 48 organisaties bij Stichting Islamitisch Centrum Nederland **(**SICN) aangesloten, die zich geen moskee maar islamitisch centrum noemen, omdat er meer gebeurt dan alleen bidden en luisteren naar de vrijdagpreek.
Een respondent:

> "In de visie van SICN gaat individuele (spirituele) religieuze beleving samen met maatschappelijke betrokkenheid"[462]

Bekend staan de centra vooral om hun religieus onderwijs dat ook volgens aanhangers van andere stromingen van hoge kwaliteit is. In de meeste steden zette SICN naast de islamtische centra ook sociale en culturele organisaties op, die niet formeel aan de koepel verbonden zijn, maar wel in en rond de moskee een breed scala aan sociaal-culturele, maatschappelijke en educatieve activiteiten ontwikkelen voor de achterban. Daardoor is er - na een aanvankelijk sterk naar binnen gerichte grondhouding - langzaam maar zeker ook sprake van een toenemende oriëntatie op de Nederlandse samenleving.

Steeds meer aandacht wordt besteed aan de participatie van jongeren en vrouwen. Voor jongeren werden vanaf eind jaren '80 - vooral op verzoek van ouders en gekopieerd uit Turkije - educatiecentra met inwoning (in de media ook wel 'moskee-internaten' genoemd) gecreëerd, die zich richtten op de harde sectoren van integratie, met name het onderwijs en de arbeidsmarkt. Daarmee willen zij jongeren én hun ouders in brede zin ondersteuning bieden bij opvoeding en onderwijs. Momenteel zijn er in 15 steden 22 van deze educatiecentra actief, die worden begeleid en vertegenwoordigd door de brancheorganisatie Educatie Centra Nederland (ECN).[463]

De opbouw van dit netwerk aan moskeeën en centra vond, zoals eerder in dit hoofdstuk gesteld, in eerste instantie plaats in een onderlinge concurrentie met andere Turks-islamitische organisaties. Daarbij ging het vooral om de

---

[461] Thijl Sunier en Nico Landman: Actualisatie van kennis over Turkse religieuze stromingen en organisaties in Nederland
[462] Interview met een respondent op 22 september 2016
[463] http://ecnweb.nl/

bemoeienissen van Diyanet, dat vanaf de jaren 1980 imams naar Europa stuurde en op die manier Turkse moskeeën aan zich probeerde te binden. De vraag wie de controle kreeg over plaatselijke moskeeën en over de aanstelling van imams had vaak de vestiging van Turkse moskeeën met verschillende denominaties in dezelfde plaats als antwoord. Moskeeën zochten aansluiting bij landelijke organisaties voor moskeeën met dezelfde roots. Na een relatief informele periode ontstonden koepelorganisaties met duidelijke, statutair vastgelegde verhoudingen.

SICN heeft relaties met verwante organisaties in Europa, met Keulen als belangrijkste centrum. Dit hoofdkwartier is weer nauw verbonden met de Süleymanci-federatie in Istanbul. Die banden lijken steeds losser te worden. Een respondent:

> "Vanaf midden jaren '90 heeft de SICN een meer zelfstandige positie ten opzichte van Turkije en Duitsland ingenomen. Na 11 september 2001 is die ontwikkeling versterkt. De laatste 15 jaar wordt het bestuur en het religieus leiderschap in Nederland, dat bestaat uit 3 tot 5 personen uit Nederland, zelf om de 5 jaar gekozen. Er heeft een herstructurering plaatsgevonden waarin dit soort vernieuwingen in de statuten zijn doorgevoerd. Er wordt consensus gezocht bij het nemen van besluiten. Meestal zitten imams in functie niet te springen om het leiderschap, ze worden traditiegetrouw vaak gevraagd. Er zijn uiteraard immateriële banden met zusterorganisaties in andere landen, maar dan gaat het meestal om uitwisseling van ervaringen." [464]

Achtergrond

De SICN is opgericht door Nederlands-Turkse moslims die de geloofsleer van de soennieten volgen en die in meerderheid tot de hanafitische rechtsschool behoren. Het is een theologische stroming die hoort bij die van de Maturidiyya. De Suleymanci worden in de meeste literatuur afgeschilderd als een speler in het Turkse politieke krachtenveld, met een conservatieve, reactionaire en 'gesloten' inslag en volgens sommigen zelfs vijandige houding ten opzichte van de westerse samenleving. Volgens Sunier en Landman baseerde veel van het onderzoek zich op de seculiere pers in Turkije, die het naar binnen gerichte, mystieke karakter van de 'beweging' uitlegde als teken van dubbele agenda's. Met (religieuze) vertegenwoordigers of leden van de achterban werd zelden

[464] Interview met een respondent op 21 oktober 2015

gesproken.[465] Daar stond de organisatie overigens ook lang niet altijd open voor.

Anders dan de bijvoorbeeld politiek georiënteerde Milli Görüş, hebben de Süleymanci een volledig religieuze inslag, met een eeuwenoude spirituele traditie, georganiseerd rondom rituelen. Juist het a-politieke karakter zorgt, gecombineerd met hun onderdrukte status in Turkije, voor een grondhouding die overkomt als ouderwets, gesloten, conservatief en afhoudend.

Een respondent:

> "Suleymanci is geen nieuwe islamitische stroming, een nieuwe wetschool of zelfs geen nieuwe soefibeweging, maar de hedendaagse, verkeerde benaming voor een groep die een eeuwenoude soefibeweging aanhangt. Suleymanci zijn hier, net als in Turkije en in alle andere landen waar ze over de hele wereld verspreid zitten, georganiseerd rondom bepaalde eeuwenoude soefi-rituelen. Er is bij elke moskee een vaste kern, met een bredere kring er omheen en de vrijdagbezoekers. Uiterlijk zijn ze met het volk, innerlijk met Allah, de Koran en de soenna. Conservatieve, apolitieke soefi's. Die religieuze instelling, die bagage die nemen ze mee. Vanaf het eind van de Osmaanse tijd worden de Suleymanci in Turkije gezien als 'beweging'. Een beweging die (in Turkije) niet officieel is erkend."[466]

Aanhangers en kenners die wij over de Süleymanci spraken plaatsen diverse vraagtekens en correcties bij het beeld dat er over de beweging bestaat. Belangrijk hier is onder meer de negatieve lading die het woord *tarikat* in Turkije heeft gekregen door het verbod op deze genootschappen, versterkt door de politieke polarisatie over de rol van de islam vanaf de jaren 1950. Opposanten van de Süleymanci zien de ordes als clandestien en reactionair verzet tegen de modernisering en hervormingen die onder Mustafa Kemal in de jaren 1920 en 1930 werden geïmplementeerd. Meer algemeen gesteld beschouwen zij het bestaan van deze mystieke ordes als een bedreiging voor het seculiere staatsbestel. Daar wil je dus liever niet mee geassocieerd worden.

Toch zijn er opvallende verschillen tussen de structuur en activiteiten van de

---

[465] Thijl Sunier en Nico Landman: Turkse islam.: Actualisatie van kennis over Turkse religieuze stromingen en organisaties in Nederland, 2014
[466] Interview met een respondent op 21 oktober 2015

Suleymanci en die van mystieke genootschappen. Zo ontbreekt sinds het overlijden van Tunahan een levende şeyh, en daarmee een spirituele leider van wie de volgelingen geloven dat hij in een verborgen wereld in verbinding staat met zijn voorgangers. Bovendien is het merendeel van de activiteiten niet zozeer gericht op mystieke ervaring, maar op elementair religieus onderwijs, zoals kennis van de Koran en de religieuze plichten en doctrine.

Naast het elementaire religieuze onderwijs voor kinderen is er een interne opleiding tot religieus onderwijzer, hoca, die voor mannen en vrouwen apart wordt georganiseerd. De studenten krijgen daarbij in de loop van de opleiding steeds meer Arabischtalige theologische literatuur te lezen. In Nederland is het gevorderde theologische onderricht georganiseerd in het Euro Ilim Instituut, dat sinds 2010 samenwerkte met de imamopleiding Inholland (zie onder).

Wel is het zo dat religieuze praktijken en ideeën uit de mystieke islam een rol spelen in de religieuze beleving. Centraal staan daarbij het meditatief gedenken van God (*zikr*), individueel of in gebedskringen (*halqas*), en de overtuiging dat specifieke spirituele kennis via een keten (*silsila*) van mystieke leermeesters vanaf de profeet Mohammed tot aan de stichter van de beweging is overgeleverd.

Verder is de waarde die aan reinheid wordt gehecht opmerkelijk. Dat betekent niet alleen veel nadruk op het schoon houden van lichaam en gebouwen, maar komt bijvoorbeeld ook tot uitdrukking in het belang dat zij hechten aan een eigen keurmerk voor de rituele slacht.[467]

Voorzichtige vernieuwing

De ouderwetse presentatie, de naar binnen gerichte houding, de veronderstelde sterk gecentraliseerde organisatiestructuur en de volgens tegenstanders reactionaire en wantrouwende opstelling, geven blijvend voeding aan het weinig toegankelijke, conservatieve imago van SICN.

In het voorwoord van het boek *35 jaar met de SICN* valt daarover te lezen:

> "Deels zal dit wel het geval zijn geweest zonder dat dit de bedoeling was van de bestuurders. Aan de andere kant heb ik nooit iemand horen klagen dat hij/zij aan de deur van één van onze aangesloten organisaties is afgewezen. Zoals een bekend

[467] http://www.tunafood.nl/

soefi-meester zei: een soefi is innerlijk bezig met de Schepper en uiterlijk nog altijd met het volk."[468]

Op grond van decennialange ervaring met SICN en het al dan niet formeel aangesloten netwerk, zien wij dat er sinds eind jaren '90 veel meer oriëntatie is op de Nederlandse samenleving.[469] Die kreeg eerst vorm door toenemende interactie met de lokale overheden. De plaatselijke islamitische centra en de afzonderlijke stichtingen genoten daarin grote zelfstandigheid. In de praktijk viel daarbij weinig tot niets te merken van een sterk gecentraliseerde structuur of inhoudelijke aansturing.

Later volgde de organisatie van (grootschalige) debatten, discussies, conferenties en manifestaties - soms specifiek voor vrouwen en jongeren - over diverse actuele sociaalmaatschappelijke thema's. Die 'naar buiten gerichtheid' kwam vooral sterk naar voren door de organisatie van het Multifestijn[470] en de publicatie van het boek ter gelegenheid van het 35-jarig jubileum. Belangrijker werden ook de trainingen voor bestuursleden en jongeren, die nu bijna allemaal actief zijn binnen de SICN of bij de educatiecentra. Door de aanvulling op het eigen religieuze onderwijs van velen van hen met het volgen van de opleiding bij InHolland, zijn zij beter toegerust op hun taak in de Nederlandse samenleving.

Daarnaast is SICN intensief betrokken bij de discussies over en verschillende initiatieven voor een imamopleiding in Nederland.[471] Ook claimt SICN een centrale rol in het debat over de rituele slacht.

Deze ontwikkelingen wijzen niet op een 'gesloten orthodoxe sekte', een zwakke aanpassing aan de Europese context, of op het gebrekkig inspelen op nieuwe behoeften onder de Turkse jeugd en daardoor het verlies van volgelingen.

Het ligt dan ook een stuk ingewikkelder. Het beeld van een van oudsher gesloten organisatie die tegelijkertijd meer op de samenleving is gericht, toont

---

[468] 35 jaar met de SICN, Utrecht 2007, pp 5

[469] De hier gepresenteerde observaties zijn gebaseerd op gesprekken van de auteur met bestuursleden, vrijwilligers, ouders en jongeren en op veelvuldig bezoek aan en (mede-)organisatie van conferenties, manifestaties, debatten, trainingen, lezingen en andere activiteiten.

[470] http://www.multifestijn.nl/

[471] Inclusief het traject met InHolland, de conferentie 'Imams in the West', de bijeenkomt in Elspeet met Verdonk en betrokkenheid bij de recente conferenties van het CMO. Zie daarvoor ook hoofdstuk 6.

de paradox waar de landelijke koepel, maar zeker ook de sociaal-culturele stichtingen en de educatiecentra mee worstelen. Voor zover wij kunnen inschatten ziet het er naar uit dat de bredere oriëntatie op wat er buiten de eigen structuren gebeurde, werd en wordt begrensd door de ruimte die vooral het zittende religieuze leiderschap geeft aan de jongere generatie imams, denkers, bestuurders en vrijwilligers, dan wel door de ruimte die zij daarin zelf willen claimen.

De verkiezing van een 'progressieve' hoofdimam leidde vanaf ongeveer het begin van het vorige decennium tot een meer open uitstraling en een actievere opstelling in het publieke domein. Ook leek er minder angst te zijn voor reacties uit Turkije - van Diyanet of van de eigen denominatie - en werd er juist meer aandacht gevraagd voor de positieve resultaten en effecten van het werk dat werd verricht door de sociaal-culturele stichtingen en de educatiecentra.

In de slipstream van deze koerswijziging trad steeds meer jong, in Nederland geboren en getogen kader op de voorgrond. Deze jonge lichting was zelf binnen de eigen structuren opgegroeid en kreeg mede daardoor veel vertrouwen. Dit kader heeft nu belangrijke functies binnen de stichtingen, de educatiecentra of in jongerencommissies. Een deel van hen doorliep de volledige religieuze opleiding en kan nu voorgaan in gebed, waardoor de vrijdagpreken in steeds meer centra in het Nederlands worden verzorgd en de hier opgroeiende jeugd en Nederlandstalige moslims ze ook kunnen volgen.

Vrouwencommissies en hun activiteiten kregen meer aandacht en traden steeds vaker op de voorgrond, al gaat dat één van de oprichters Abdulwahid van Bommel niet snel genoeg. Hij constateert nog altijd een gebrekkige zichtbaarheid van talentvolle vrouwen.

> "Het probleem van de vele hoogopgeleide vrouwen bij de SICN is dat ze volgens de mannen te zichtbaar en te mondig zijn. Daar zitten wel veel meiden bij met nieuwe visies en dorst naar verandering. Ik heb een keer voorgesteld om de vrouwen vooraan te laten zitten bij een lezing die ik hield, maar dat mocht niet. Toen ging ik vragen stellen en bleek dat alleen de meiden goede antwoorden konden geven, waarop ik zei: zie je nu waarom de vrouwen vooraan moeten zitten?"[472]

[472] Interview met Abdulwahid van Bommel op 13 okober 2015

Emancipatie en participatie vanuit de eigen structuren
In gesprekken met zowel jongeren als bestuurders wordt steeds naar voren gebracht dat juist de wisselwerking tussen de verschillende actoren binnen de eigen structuren meerwaarde heeft. Een respondent:

> "Je leert van elkaars ervaring. Daarbij gaat het enerzijds om religieuze en anderzijds om contextuele kennis. Je versterkt elkaar met aanvullende, specifieke expertise. "[473]

Het zijn uiteindelijk vooral de educatiecentra geweest waar de emancipatie en participatie vanuit eigen kring het meest prominent naar voren kwam. Deze educatiecentra zijn formeel niet verbonden met of aan de SICN. Zij hebben met de ECN hun eigen brancheorganisatie opgericht die de afzonderlijke centra in hun werk ondersteunt.

De meeste van deze centra zijn gehuisvest in moskeeën die zijn aangekocht door de SICN en waar ook een gebedsruimte aanwezig is. De studiecentra zijn verantwoordelijk voor het opvoedings- en onderwijsondersteunende deel van het werk en zijn een aanvulling op en vooral geen plaatsvervanging van de school, terwijl de moskee de religieuze taken op zich neemt. De verhoudingen in het pand zijn vastgelegd in huurovereenkomsten.

De resultaten op de harde indicatoren van integratie – schoolprestaties en arbeidsmarktperspectieven - zijn in Nederland nog onvoldoende onderzocht om daar sluitende uitspraken over te kunnen doen. Maar uit (door)lopend onderzoek met behulp van onder andere focusgesprekken van Ina Ter Avest van de VU[474] komt wel een positief beeld naar voren. Dat beeld wordt bevestigd door uitgebreid en jarenlang onderzoek naar de resultaten op deze indicatoren van Gerdien Jonker in vergelijkbare educatiecentra in Duistland[475] en door eigen gesprekken en waarnemingen in de afgelopen 20 jaar. In dat succes speelt de wisselwerking en het vertrouwen tussen ouders, jongeren, bestuurders, begeleiders én de verbeterde relatie met onder meer scholen een doorslaggevende rol.

---

[473] Interview met een respondent op 22 september 2016
[474] http://www.republiekallochtonie.nl/blog/opinie/hoe-intensieve-begeleiding-jongeren-bij-de-les-houdt en http://www.republiekallochtonie.nl/userfiles/files/Rapport%20Kenmerken%20EC%20-%20Ter%20Avest%20(3).pdf
[475] Gerdien Jonker: Eine Wellenlange zu Gott: Der Verband des Islamischen Kulturcentren in Europa, 2002

Naast de onderwijs- en opvoedingsondersteuning is er ook een facultatief aanbod gericht op religieuze vorming, dat wordt verzorgd door de islamitische centra en waar de meeste leerlingen gebruik van maken. Ouders zien dat als een belangrijk onderdeel van een evenwichtige identiteitsontwikkeling voor hun kinderen en belangrijk schild tegen vatbaarheid voor minder tolerante stromingen binnen de islam en kansen op radicalisering richting extremisme.

In een artikel in het NRC-Handelblad[476] uit november 2012 over 'moskee-internaten' werden harde conclusies getrokken over de educatiecentra. Gesproken werd over onveiligheid, illegaliteit, het ontbreken van toezicht en handhaving, politiek-etnisch cliëntelisme en een slecht pedagogisch, segregerend klimaat. De excessen die in de voorbeelden werden aangehaald zijn in onze ervaring reële, maar niet representatieve uitzonderingen.

De gevolgen waren groot. Een Kamermeerderheid eiste wetgeving omdat de veiligheid van kinderen in het geding zou zijn. In eerste instantie leidde de enorme aandacht in media en politiek tot een afwachtende houding van de SICN. Meegenomen ervaringen uit Turkije - negatieve pers en politieke vervolging - versterkten die reactie.

Toch bleken uiteindelijk jongere kaders, met de nodige externe ondersteuning, in staat de rest van de organisatie ervan te overtuigen dat participatie in het vrijwillige kwaliteitsverbeteringstraject noodzakelijk was. De proactieve houding van ECN was daarin doorslaggevend. Met de plaatselijke studiecentra, het ministerie van SZW, een procesbegeleider, de GGD's en een flink aantal gemeenten werd het traject succesvol doorlopen. Het vormde de basis voor de Wet op de Jeugdverblijven[477]. Deze Wet is op 1 juli 2016 in werking getreden. Het (vrijwillige) landelijke kwaliteitskader gaf overigens een voor alle partijen duidelijk inhoudelijk en praktisch raamwerk, dat op alle vlakken veelomvattender en gedetailleerder was dan de aangenomen wet.

Het traject dreigde tussentijds geregeld op niets uit te lopen, omdat het vertrouwen in de Nederlandse overheden bij veel ouders, jongeren, vrijwilligers en bestuurders biijzonder kwetsbaar bleek. De bemoeienis van het ministerie en de gemeenten werd beschouwd als onterechte inmenging in particulier, niet door de overheid gefinancierd initiatief. Dat het proces tot een

---

[476] https://www.nrc.nl/nieuws/2012/11/10/in-nederland-wonen-honderden-kinderen-in-moskee-internaten-a1440146
[477] http://www.republiekallochtonie.nl/blog/opinie/geen-moskee-internaat-maar-particulier-jeugdverblijf

voor iedereen bevredigend einde is gebracht, laat onverlet dat het vertrouwen nog steeds flinterdun is. Door de Tweede Kamer geëntameerde onderzoeken naar parallelle samenlevingen en hoorzittingen over het functioneren van de SICN, die focussen op de financiering en de invloed van of banden met het land van herkomst, hebben daar geen positieve invloed op.

Toekomst
Er is dan ook reden voor enige zorg. Los van de vooral bij de achterban breed levende scepsis over de goede bedoelingen van de politiek, is het religieuze leiderschap dat er nu zit naar onze inschatting weer wat meer naar binnen gericht.

Medeoprichter Abdulwahid van Bommel:

> "Over de huidige religieuze leiding bij SICN ben ik minder te spreken. Ze zijn weer erg naar binnen gericht en hebben weinig aandacht voor hun maatschappelijke rol. Er is weer veel macht voor de eerste generatie. Ik vind dat een slechte ontwikkeling"[478]

Dat zou eventueel kunnen leiden tot het vertrek van jong kader dat onmisbaar is om op langere termijn, naast de religieuze vorming, ook op sociaal en maatschappelijk terrein meerwaarde te blijven houden voor de nieuwe generaties. Aan de andere kant spelen dit soort 'wisselingen van de wacht' en verschillende inzichten tussen de generaties over (deel)aspecten van beleid overal in het georganiseerde islamitische landschap een cruciale rol.

Een respondent:

> "Zoals bij alle islamitische organisaties zal bij SICN veel afhangen van hoeveel ruimte de nieuwe generatie bestuurders, imams en vrijwilligers zal opeisen."[479]

5.2.3. Milli Görüş

Milli Görüş (letterlijk vertaald nationale visie) is onlosmakelijk verbonden met de persoon van Necmettin Erbakan, die bijna dertig jaar (1968-1997) het

[478] Interview met Abdulwahid van Bommel op 13 oktober 2015
[479] Interview met een respondent op 21 oktober 2015

gezicht was van de politieke islam in Turkije. Begin jaren '70 formuleerde Erbakan tijdens een ballingschap in Zwitserland zijn religieus-politieke visie in het boek Milli Görüş, waarin hij zich afzette tegen de negatieve invloed van het materialistische westen op Turkije en aandacht vroeg voor de kloof die was ontstaan tussen de (seculiere) staatselite en het 'vrome' volk. Van het Westen kon Turkije volgens Erbakan hooguit in technologisch opzicht leren. Op het morele en geestelijke vlak moest teruggegrepen worden naar de eigen wortels, die in zijn optiek in het Osmaanse rijk lagen. Erbakan was tegen de toetreding van Turkije tot de EU, richtte zich veel meer op het aanhalen van de band tussen Turkije en de islamitische wereld en op de versterking van gemeenschapszin.

Erbakan had in 1970 met steun vanuit de Nakşibendi ordes de *Milli Nizam Partisi* (MNP - Nationale Orde Partij) opgericht. Deze partij werd na de militaire coup van mei 1971 verboden omdat de MNP de seculiere principes van de Turkse Republiek zou willen vervangen door een islamitisch bestuur. In 1972 werd de MNP opgevolgd door de *Milli Selamet Partisi* (MSP - Partij van de Nationale Verlossing). Deze partij trad in 1974 voor het eerst toe tot een coalitieregering, met Erbakan als vicepremier. Er volgden tot 1978 nog twee andere regeringscoalities waaraan de MSP deelnam, totdat de partij na de militaire coup van mei 1980 werd verboden.

Europa

De visie van Erbakan kreeg vooral steun op het traditionele en conservatieve Turkse platteland en onder de conservatieve Turkse arbeidsmigranten in Europa die uit die contreien afkomstig waren.

In Nederland werden Milli Görüş-sympathisanten eind jaren zeventig actief. Zij namen stelling tegen westers imperialisme en stelden zich kritisch op tegen de bestaande moskeeorganisaties en hun imams. De ideologie was islamistisch; vooral het streven naar een islamitische staat werd benadrukt. De beweging kreeg in Duitsland en Nederland een forse impuls toen na de staatsgreep in 1980 prominente leiders en hoogopgeleid partijkader Turkije ontvluchtten.

Kaplan

Volgens onderzoeker Flip Lindo leidde het verbod van de MSP, de Russische inval in Afghanistan en vooral de islamitische revolutie in Iran in 1979 tot een meer revolutionaire panislamistische oriëntatie in de gelederen van Milli

Görüş.[480] Het idee van een 'eigen' islamitische staat werd in het bijzonder uitgedragen door Cemalettin Kaplan, één van de meest radicale predikers van Milli Görüş in Duitsland. Deze betoogde dat alleen een geestelijke (zoals hij) tot het leiderschap kon worden geroepen en pleitte voor een revolutionaire beweging. Een deel van de aanhang van Milli Görüs in Duitsland en Nederland volgde Kaplan. Het leidde tot een scheuring in de beweging en veel aandacht van veiligheidsdiensten voor Kaplan en zijn aanhangers.[481]

AMGT

In 1983, drie jaar na de staatsgreep van 1980, hergroepeerde de partij van Erbakan in Turkije zich in de *Refah Partisı* (RP; Welvaartspartij) en werd, ook als reactie op Kaplans populariteit, de band met het Europese netwerk flink aangehaald.

De RP stuurde bestuurders, imams en charismatische sprekers naar Europa om de beweging na de breuk met de Kaplancılar een impuls te geven. Het leidde tot een versterking van de banden tussen Europa en Turkije en tot de oprichting van de *Avrupa Milli Görüş Teşkilatı* (AMGT, Organisatie van de Nationale Visie in Europa).

Vanuit het AMGT-hoofdkantoor in Keulen werd in Duitsland en andere West-Europese landen een netwerk van regionale en lokale organisaties opgebouwd. In Nederland was in 1981 al de vereniging *Müslüman Cemiyetler ve Cemaatlar Federasyonu* (MCCF) opgericht, die in 1987 werd omgedoopt tot Nederlandse Islamitische Federatie (NIF). Milli Görüş-aanhangers in Nederland richtten hun eigen moskeeën op en jongerenorganisaties waar jongeren vechtsporten konden beoefenen en politiek- religieuze evangelisatie kregen, vaak in de vorm van toespraken van AMGT-prominenten.

Yusuf Altuntas is al sinds zijn jeugd actief bij Milli Görüş:

> "Ik werd op 17- of 18-jarige leeftijd actief bij de Milli Görüş. Ik had bewust gekozen voor Milli Görüş omdat ze sterk inzetten op

---

[480] Lindo, F., *Activiteiten en doelstellingen van Nederlandse organisaties gelieerd aan Millî Görüş*, Instituut voor Migratie- en Etnische Studies, Universiteit van Amsterdam, 2008.

[481] Volgens de AIVD bleef het na de arrestatie, uitlevering en berechting in Turkije van Metin Kaplan (de zoon van Cemellatin) stil rondom de Kaplanbeweging. Er is tot op heden geen nieuwe leider. Zeker in Nederland is deze beweging getalsmatig verder achteruitgegaan en is rond de moskee in Oss, het enige overgebleven Kaplancentrum in Nederland, slechts een beperkt aantal sympathisanten actief. https://www.aivdkennisbank.nl/jaarverslag/a1503_Turkse-radicaal-islamitische-netwerken-bewegingen-en-organisaties.

> de jongeren en hen meer ruimte boden. Ze spraken ook duidelijkere taal dan de andere organisaties en durfden wat meer stelling te nemen."[482]

In de periode 1988-1997 groeide de aanhang van de RP in rap tempo. De Turkse moederpartij en de Europese MG-afdelingen versterkten elkaar. RP-prominenten, inclusief Erbakan, bezochten vaak MG-moskeeën in Nederland en stimuleerden hier het enthousiasme én de anti-Europese retoriek. Ook sprak Erbakan op twee grootschalige bijeenkomsten van de NIF. De Nederlandse achterban spekte met donaties de verkiezingskas van de RP. Zelf ontkenden de organisaties hier overigens de band met de islamistische politieke partijen van Erbakan. Niet vreemd, aangezien het voor politieke partijen in Turkije tot 1995 verboden was om een buitenlandse afdeling op te richten.[483]

Door de AMGT werden Milli Görüş aanhangers aangemoedigd zich ook op andere terreinen te organiseren, zoals in de politiek, het onderwijs, en in de media. De NIF trad toe tot het in 1985 opgerichte Inspraakorgaan Turken (IOT), riep haar aanhang in 1994 op te gaan stemmen en was in 1992 één van de oprichters van de Nederlandse Moslimraad (NMR). Ook nu nog werken beide afdelingen van Milli Görüş op verschillende terreinen, waaronder geestelijke verzorging, imamopleidingen en zendtijd, sinds 2004 - soms intensief en soms alleen formeel - met andere moslimorganisaties samen in het Contactorgaan Moslims en Overheid (CMO).[484]

Milli Görüş speelde van meet af aan een belangrijke rol bij de realisatie van het islamitisch onderwijs in Nederland. Milli Görüş-aanhangers namen het initiatief tot de eerste islamitische basisscholen in ons land. De 45 islamitische basisscholen worden nu weliswaar bezocht door moslimkinderen van verschillende denominaties en etnische groepen, maar in de leiding van veel scholen en van de overkoepelende Islamitische Scholen Besturen Organisatie (ISBO) zijn Milli Görüş aanhangers nog steeds goed vertegenwoordigd. Die situatie wordt met de nodige kanttekeningen gedoogd door het merendeel van de aangesloten scholen, maar staat wel steeds meer onder druk.[485]

Noord- en Zuid-Nederland

In 1997 ontstond voor de noordelijke helft van Nederland de Milli Görüş Noord

---

[482] Interview met Yusuf Altuntas op 5 en 17 november 2015
[483] Sunier en Landman, 2014
[484] Zie paragraaf over het CMO
[485] Voor een uitgebreide analyse over islamitisch onderwijs, zie hoofdstuk 7

Nederland (MGNN), waardoor de NIF (vanaf toen ook wel Milli Görüş Zuid-Nederland genoemd) alleen de afdelingen in de zuidelijke provincies bleef overkoepelen. Milli Görüş Noord-Nederland heeft 52 aangesloten organisaties (waarvan 22 moskeeën), en Zuid-Nederland 55 (waarvan 17 moskeeën).[486] De grens tussen beide regio's is in de statuten vastgelegd en loopt zo'n beetje van Noordwijk tot Arnhem. Buitenstaanders zien de MGNN als afsplitsing van een meer liberale groep jonge leiders, tegenover een conservatievere NIF.

Haci Karacaer, die in het verleden onder andere directeur was bij de MGNN:

> "Er was altijd een 'gevecht' over de koers tussen de NIF en MG Noord-Nederland. De onderlinge contacten waren schaars."[487]

Huidige vertegenwoordigers van de Milli Görüş stellen dat de reden voor de tweedeling vooral organisatorisch en praktisch is en dat als er al een inhoudelijke scheidslijn was, deze in de loop der jaren is verwaterd. Zo verklaart Yusuf Altuntas, al jaren actief bestuurder bij MGNN:

> "Het verschil tussen Milli Görüş Noord-Nederland en Zuid-Nederland is veel kleiner geworden. Maar in de praktijk werken we weinig met Zuid samen."[488]

De jongere Ömer Karaca (woordvoerder MGNN) ziet wel meer samenwerking ontstaan:

> "Milli Görüş Noord-Nederland en Zuid-Nederland zijn partners, er is geen hiërarchisch verschil. Ik ervaar sowieso geen verschil meer tussen Noord- en Zuid-Nederland. We hebben regelmatig contacten en gaan ook steeds meer gemeenschappelijk extern beleid ontwikkelen."[489]

Ondanks het centralisatiestreven van het Europese centrum, het *Islamitische Gemeinschaft Milli Görüş* (IGMG) in Kerpen (vlakbij Keulen) bleven de plaatselijke organisaties relatief autonoom. Dat kwam vooral ook omdat het IGMG niet de sancties had om die centralisatie af te dwingen. Onderzoeker Flip Lindo haalt de Duitse onderzoeker Schiffauer aan die van mening is dat het Milli Görüş nooit is gelukt om een gesloten en strak van bovenaf geleide

---

[486] http://www.milligorus.nl/nl/wie-zijn-wij
[487] Interview met Haci Karacaer op 3 november 2015
[488] Interview met Yusuf Altuntas op 5 en 17 november 2015
[489] Interview met Ömer Karaca op 13 oktober 2015

organisatie te worden. De IGMG beschikte niet over spirituele of financiële sancties om dit van de regio's en de lokale organisaties te eisen. De lokale organisaties bleven hierdoor autonoom, ook financieel. De leiding in het Keulse hoofdkantoor stelde zich tevreden met loyaliteitsbetuigingen.

Invloed van ontwikkelingen in Turkije
In februari 1997 werd de Refah Partisı (RP) na een 'zachte' staatsgreep in Turkije verboden. Hierop werd in 2001 de Fazilet Partisı, (FP, Partij van de Deugd) opgericht die in 2001 opnieuw werd verboden omdat de partij anti-seculier zou zijn.

Er was in die jaren een heftige interne discussie ontstaan. Een deel van de beweging, vooral de jongere generatie, wilde afstand nemen van de anti-Europese houding van de partij. Het leidde tot een scheuring tussen een oude garde van aanhangers van Erbakan die de Saadet Partisı (SP, Partij van Gelukzaligheid) oprichtte en een nieuwe generatie met Erdoğan als leider van de Adalet ve Kalkınma Partisı (AKP; Partij van Gerechtigdheid en Vooruitgang).

De koers van de AKP was veel pragmatischer en meer gericht op de belangenbehartiging van Turkse moslims in de Europese samenlevingen, waarvan het open, pluriforme, en democratische karakter werd erkend en geaccepteerd.

Liberaal geluid, liberale Westermoskee?
Het nieuwe geluid was in Nederland al langer hoorbaar in de afdeling MGNN, met Haci Karacaer als meest prominente vertolker.

Karacaer was in 1994 als voorlichter aangetrokken door de ondernemer Üzeyir Kabaktepe, die al langere tijd in Milli Görüs actief was en aan de basis stond van verschillende jongerenorganisaties. Als trekker van Milli Görüs in het Amsterdamse stadsdeel De Baarsjes wilde Kabaktepe een grote moskee realiseren op het Amsterdamse Riva-terrein dat Milli Görüş eind 1993 had gekocht. Het was het begin van een langdurig conflict met lokale bestuurders, woningbouwverenigingen en omwonenden, dat veel media-aandacht kreeg.[490]

[490] In het boek Westermoskee van onderzoeksjournalist Kemal Rijken wordt deze geschiedenis uitgebreid beschreven.

Kabaktepe die zelf voor een liberale koers stond, had last van het negatieve imago dat Milli Görüş in Nederland had. Een verbetering van het beeld van de organisatie was noodzakelijk omdat Milli Görüş in Amsterdam het moest hebben van een uitbreiding en intensivering van contacten buiten de eigen groep om de moskee in De Baarsjes alsnog te kunnen realiseren. Kabaktepe vroeg daarom de ruimdenkende Haci Karacaer als woordvoerder en zocht ook steun bij het Amsterdams Centrum Buitenlanders (ACB).

De in 2016 overleden Gerritjan Harbers, destijds directeur van het ACB:

> "Daar hebben we intern een stevig debat over gevoerd. Milli Görüş was een bijzonder conservatieve club, maar Kabaktepe en later Karacaer wilden een progressievere koers. Uiteindelijk hebben we besloten dat we Milli Görüş ondersteuning zouden bieden, zolang deze ondersteuning gericht was op integratie en emancipatie van de achterban van Milli Görüş."[491]

Het ACB besloot dat haar voorlichter, Gijs von der Fuhr, de ondersteuning zou bieden. Deze stelde als persoonlijke voorwaarde dat de Milli Görüş geen probleem zou maken van zijn homoseksuele geaardheid.

Karacaer werd vervolgens directeur van de MGGN. De koers van de MGGN was vanaf dat moment veel meer naar buiten gericht, met een open en 'liberaal' beleid, waarbij een gewaardeerde plaats werd verworven in publieke debatten over talloze zaken die speelden rondom integratie. Zo adresseerde de MGGN gevoelige thema's binnen de Turks-islamitische gemeenschap waaronder homoseksualiteit, huiselijk geweld en de verhouding tot andere bevolkingsgroepen in de Nederlandse samenleving. De MGGN-voorman nam, met steun van voorzitter Eryigit, imam Fuat Yavaz en vicevoorzitter Kabaktepe stelling tegen de bemoeienis van Diyanet met Turken in Nederland. Ook pleitte hij voor een imamopleiding in Nederland, sprak hij zich fel uit tegen geweld en terrorisme na de aanslagen op 11 september en veroordeelde hij bedreigingen gericht aan Ayaan Hirsi Ali.

Na bemiddeling door ACB-directeur Gerritjan Harbers kwam Kabaktepe eind jaren '90 in contact met Frank Bijdendijk, directeur van Woningbouwvereniging Het Oosten. Samen maakten ze plannen voor een moskee die niet alleen een religieuze, maar ook een sociale op de buurt

[491] Interview met Gerritjan Harbers op 20 oktober 2015

gerichte functie moest gaan vervullen. Bijdendijk betrok het Frans-joodse architectenechtpaar Breitman voor het ontwerp dat in 2002 als 'de Westermoskee' werd gepresenteerd, een moskee in de stijl van de 'Amsterdamse school. 'Het wordt een echte Nederlandse moskee, niet het kasteel van Ali Baba', verklaarde Haci Karacaer bij de presentatie.[492] De naam van de moskee zou de oriëntatie op Nederland en Amsterdam benadrukken.

In februari 2006 werd de eerste steen tijdens een feestelijke bijeenkomst door minister Donner gelegd, maar het begin van de bouw werd uitgesteld vanwege interne conflicten over het financiële beleid van Kabaktepe, die inmiddels directeur was van Manderen BV, de beleggingsmaatschappij van de vereniging Westermoskee en Milli Görüş. Deze firma werd gebruikt als financieel vehikel om de Westermoskee mogelijk te maken en had vier aandeelhouders, te weten de moskeeverenigingen Aya Sofya en Selimiye, en de jongerenverenigingen daarvan.[493]

In dezelfde tijd was er bovendien binnen de Milli Görüş beweging veel onvrede ontstaan over de zogenaamde Groene Fondsen, een soort piramidesysteem waarbij de laatste investeerders voor de kosten opdraaien. Ondersteund door het MG-hoofdkwartier hadden Turks-islamitische holdings veel Milli Görüş aanhangers overgehaald te beleggen in allerlei islamitische 'groene fondsen'. De meeste van deze holdings gingen aan het begin van de 21e eeuw echter failliet en duizenden beleggers waren hun geld kwijt.

Ook was er al langere tijd sprake van toenemende ergernis bij de achterban van Milli Görüş en bij de Duitse bestuurders over de liberale koers van Kabaktepe en vooral Karacaer. Het leidde uiteindelijk tot het vertrek van beide heren. Het vertrek van Karacaer verliep zonder veel rumoer, het vertrek van Kabaktepe ging gepaard met hoogoplopende conflicten over financiën.

Haci Karacaer vindt nu dat hij intern meer het debat had moeten aangaan:

> "Er was ook een grote groep die in mij teleurgesteld was. Wat doe je met die joden en homo's? Toch is mijn strategie wel goed geweest; de troepen vooruitlopen, iemand moet het doen. Ik had alleen veel meer intern het debat moeten aangaan. Ik had afspraken en gesprekken moeten vastleggen. En veel meer tijd

[492] Kemal Rijken, De Westermoskee en de geschiedenis van de Nederlandse godsdienstvrijheid, Uitgeverij Atlas Contact, Amsterdam, 2014
[493] http://moskeeindestad.nl/site/info/manderen-bv/

moeten nemen om overal in het land zaken kort te sluiten en de zorgen van al die bestuurders aan te horen."[494]

"Achteraf gezien heb ik er spijt van dat ik de afdelingen in het land niet zelf ben gaan bezoeken. In het landelijke bestuur vertelden de lokale bestuurders een heel ander verhaal dan richting hun achterban. Er waren zeker jongeren die de vernieuwende koers omarmden, maar die waren niet 'stevig genoeg'. Als er druk ontstond dan weken ze. En ik kon in het weekend niet elke afdeling af om hen te steunen."[495]

Adnan Tekin, destijds adviseur van de Amsterdamse burgemeester Job Cohen:

"De Milli Görüş heeft het debat gestart over taboerijke thema's als homoseksueel en huiselijk geweld. In dat soort zaken hebben ze - met dank aan Haci Karacaer - een voortrekkersrol gehad. Ere wie er toekomt. Ze hebben het debat gestimuleerd, dat hebben ze beter gedaan. MG is ook al langer bezig om het debat aan te gaan met radicaliserende jongeren."[496]

Yusuf Altuntas, die Haci Karacaer opvolgde als directeur van de MGGN:

"Ik zat tussen twee kampen in: enerzijds de koers van Haci (Karacaer) de directeur van de MGNN en anderzijds die van het bestuur van de NIF. Ik stelde me bewust wat terughoudender op om verschillende werelden en belangen bij elkaar te halen. Haci presenteerde ons vaak als heel liberaal, maar dat was een deel van de achterban niet. Er werd gevraagd om meer rust."[497]

Yusuf Altuntas moest ook de affaire met de Groene Fondse afhandelen:

"De Groene Fondsen affaire leidde voor mij tot bedreigingen. Er waren mensen die heel veel geld hadden verloren. Ik had niets gedaan, maar ik werd wel het gezicht van de beweging. Toen ik onderzoek aankondigde, kreeg ik weer bedreigingen uit de hoek van de mensen die in die fondsen zaten en nog steeds lokaal bestuurder bij ons waren. Die mensen hadden zwart geld ontvangen door een soort piramidespel. Ik vond dat ze geen

[494] Interview met Haci Karacaer op 3 november 2015
[495] Ibidem
[496] Interview met Adnan Tekin op 12 februari 2016
[497] Interview met Yusuf Altuntas op 5 en 17 november 2015

> bestuurslid meer mochten zijn. In Nederland is dat niet normaal, in Turkije misschien, maar hier niet."[498]

De Westermoskee bleef nog lang onderwerp van conflicten, maar in 2013 werd door de vereniging Aya Sofia en Manderen BV toch met de bouw begonnen. Op 1 april 2016 werd de Westermoskee geopend.

Erfpachtconstructie

De perikelen rondom de Westermoskee leidde in 2007 in Amsterdam tot een debat over de scheiding van Kerk en Staat, nadat bleek dat het gemeentebestuur een gronddeal met Milli Görüş had gesloten om de bouw van de Westermoskee mogelijk te maken. De gemeente had de grond van Milli Görüş gekocht en er twee miljoen euro meer voor betaald dan deze waard was. Hiermee vulde de gemeente het financiële tekort dat Milli Görüş nog had voor de bouw van de moskee. Het extra geld moest via erfpacht weer terugkomen in de gemeentekas.

Toenmalig burgemeester van Amsterdam Job Cohen:

> "Tsja, de Westermoskee. Dat was ook een kwestie van compenserende neutraliteit. Maar in de eerste plaats ging het erom om op dat terrein woningen te bouwen. Daaraan was - en is - veel behoefte. En zonder moskee zouden die woningen er niet komen. Zo lag er een voorstel van wethouder Duco Stadig. Ik steunde dat. Er liepen wel onduidelijke lijntjes van Milli Görüş met Turkije en Duitsland. Daar had ik geen zicht op. Ik voer op dit dossier mede op de kennis en het politieke inzicht van mijn adviseurs, waaronder Adnan Tekin."[499]

Volgens tegenstanders van de deal in de Amsterdamse raad stond deze op gespannen voet met de scheiding van Kerk en Staat. Het leidde in 2009 tot een Amsterdamse notitie over dit beginsel (zie ook paragraaf 3.2.).

Hoe verder?

Met het wegvallen van de karakteristieke politieke rol die Milli Görüş decennialang in Turkije en Europa speelde, is de zichtbaarheid van de beweging sterk afgenomen. De verhoudingen met Diyanet zijn onder invloed

---

[498] Ibidem
[499] Interview met Job Cohen op 18 februari 2016

van Erdogan verbeterd en de politiek-religieuze ideologie van Erbakan lijkt - zeker na zijn dood in 2011 – steeds minder aanhang in Europa te hebben. Haci Karacaer is daar stellig in:

> "Politiek stelt Milli Görüş niets meer voor. De AK-partij is de baas, ook hier. De 39 moskeeën gaan wel gewoon door."[500]

Yusuf Altuntas denkt daar anders over:

> "De invloed vanuit Turkije is de laatste jaren minder geworden. Intern is er ook wat meer verdeeldheid over de AK-partij. Dat is echt het grootste discussiepunt binnen de Milli Görüş . De invloed van de AK-partij was eigenlijk een groter twistpunt dan de Westermoskee. Dat is vreemd genoeg nog nooit onderzocht. De Saadet Partisi, (SP) is nu meer de Milli Görüş partij dan de AK partij"[501]

Dat neemt niet weg dat Milli Görüş in Nederland volgens Altuntas zijn autonomie ten opzichte van de Turkse staat benadrukt en zich wil blijven profileren, ook tegenover Diyanet. Yusuf Altuntas:

> "We moesten afgelopen [Turkse] verkiezingen iedereen buiten de deur houden: AK-partij, Saadet-partij en Keulen. In Keulen bekijken ze het teveel vanuit een Duitse perspectief en hebben ze weinig zicht op de Nederlandse situatie. We zijn nu wat autonomer. We zijn wat meer eigenaar van ons eigen besluit. Dat geeft meer rust."

CMO-voorzitter en voormalig NIF-bestuurder Rasit Bal ziet dat de rol van de Milli Görüş de afgelopen jaren sterk is verminderd:

> ''Milli Görüş bestaat eigenlijk niet meer, althans niet op basis van hun oorspronkelijke politieke organisatievorming. Zij is een cultureel-religieuze organisatie geworden. Alleen een kleine selecte groep houdt vast aan de oorspronkelijke oriëntatie. Mensen zingen de laatste vijf, zes jaar los van de organisaties. Je ziet alleen nog maar kinderen en ouderen. De tussengeneratie is weg. Milli Görüş neigt zich op te sluiten door nadruk te leggen op het sluiten van de rijen. De gemeenschap is vooral gericht op het handhaven van de eigen religieuze praktijk waarbij

[500] Interview met Haci Karacaer op 3 november 2015
[501] Interview met Yusuf Altuntas op 5 en 17 november 2015

> vernieuwing streng wordt vermeden en bestreden. De modus van zelfbehoud komt centraal te staan omdat de buitenwereld ervaren wordt als bedreiging. Er wordt gewerkt met een strakke oriëntatie op een mythische gelovigheid die steeds meer een soort ideologie wordt.:[502]

5.2.4. De Hizmet- of Gülenbeweging

De Gülenbeweging (ook wel Hizmet genoemd) wordt gevormd door aanhangers van de islamitische geleerde en prediker Fethullah Gülen (1941) uit de provincie Erzurum in Oost-Turkije. Gülen werd opgeleid als predikant en kwam al vroeg in aanraking met de *Nurcu*-beweging, die werd opgericht door de charismatische islamitische geleerde Said Nursi (1873-1960). Nursi, een Koerd, kreeg brede bekendheid in Turkije door zijn veelomvattende kennis van islamitische én westerse bronnen en verzamelde al snel een grote groep volgelingen en leerlingen om zich heen. Zijn standaardwerk is de *Risale-i-Nur* (Boodschap van het Licht), waarbij Licht refereert aan een Koranvers waarin God als licht wordt aangeduid.

De Nurcu-beweging baseert zich hoofdzakelijk op de mystieke tradities van de islam - vooral op de Nakşibendi-orde, een invloedrijke mystieke Soefi-orde die in Turkije en Centraal-Azië veel aanhang heeft. Kenmerkend voor de Nakşibendi zijn de groepsgewijze zwijgende meditatieoefeningen en de centrale rol van de religieuze teksten. Nursi vond zichzelf niet zo zeer een mystiek leider, maar veel meer een religieuze geleerde. De persoonlijke, emotionele relatie tot God moest volgens hem altijd samengaan met rede en inzicht. Het islamitisch recht was daaraan ondergeschikt.

In 1962 werd Gülen aangesteld als imam, later werd hij directeur van een Koranschool en stadsprediker in de westelijke stad Izmir. Daar ontwikkelde hij zijn eigen versie van Nursi's gedachtegoed. Hij vond dat een gedisciplineerde training van de geest, bestaande uit een combinatie van wetenschap en theologie, het enige antwoord was op geleidelijke deconfessionalisering van de Turkse samenleving. In de jaren zeventig zette hij *dersanes* (onderwijsinstituten) op waar hij zijn leerlingen onderwees.

Gülen was een verklaard tegenstander van het politiek activisme van bijvoorbeeld de Milli Görüş. In zijn optiek stond de politiek verdieping van

[502] Interview met Rasit Bal op 1 februari 2016

kennis in de islam en spiritualiteit in de weg en leidde daardoor tot polarisatie en gebrek aan gemeenschapszin in de Turkse samenleving.

Gülens' maatschappelijke positie verbeterde sterk in de loop van de jaren '80, vooral door zijn goede relatie met premier Özal. Onder het bewind van diens ANAP (Moederpartij) werd niet alleen de rol van de militairen teruggedrongen, maar ook een forse breuk gecreëerd met het protectionistische economische beleid van zijn voorgangers. Van de meer op exportgerichte koers profiteerde een opkomende conservatief ingestelde, hoogopgeleide middenklasse.

Het succes van *Hizmet* - vooral in de jaren '90 - kwam volgens onderzoeker Van Bruinessen voort uit de keuze van de beweging om de aandacht naar de middenklasse te verschuiven, ten koste van de oude achterban; de traditionele, relatief arme moslimbevolking op het platteland en in de arme delen van de grote steden.[503] Ook richtte de Gülenbeweging zich steeds meer op de versterking van het maatschappelijk middenveld.

Gülens pleidooi om het seculiere bestel niet langer ter discussie te stellen, maar te liberaliseren en open te breken, kreeg veel bijval onder een groot deel van de Turkse bevolking. Het begrip 'dialoog' dat een centrale plaats in zijn leer inneemt, werd concreet vormgegeven in de idee dat moslims moeten accepteren dat de samenleving bestaat uit een veelheid van opvattingen, religies en wereldbeelden. In plaats van die te bestrijden, moet je met hen in gesprek, was de gedachte. Alleen zo ontstaat er een gezonde politieke cultuur. Critici verdachten de beweging er echter van achter 'de seculiere schijn' een dubbele agenda te verbergen die er wel degelijk op gericht was om uiteindelijk de sharia aan de maatschappij op te leggen.

Gülen ontwikkelde zich inmiddels tot een prominente prediker. Het aantal onderwijsinstituten van de beweging in Turkije en Centraal-Azië nam in de jaren '90 snel toe, vooral door de goede kwaliteit van het religieuze onderwijs waardoor ook ouders van andere religieuze denominaties hun kinderen naar de *dersanes* stuurden. De economische ontwikkeling en de opkomst van de welvarende middenklasse gaven op hun beurt ruimte voor de opbouw van een zakelijke infrastructuur, met een eigen bank en eigen media zoals de krant *Zaman* en het tv-station *Samanyolu*. Bevriende ondernemers investeerden in deze projecten.

---

[503] Martin van Bruinessen; De Fethullah Gülenbeweging in Nederland, 2010

De regering die het na de coup tegen Erbakan in 1997 voor het zeggen kreeg, maakte een einde aan het gedoogbeleid van islamitische particuliere activiteiten. Twee jaar later emigreerde Gülen, naar eigen zeggen om gezondheidsredenen, naar de Verenigde Staten. Dat bleek een cruciaal keerpunt voor de beweging te zijn. Het nationalisme dat tot in de jaren negentig een belangrijke rol speelde in Gülens theorievorming, verloor aan kracht, vooral omdat het aantal niet-Turkse volgelingen groeide en Gülen mede daardoor internationaler ging denken en opereren.

In 2002 werd zijn positie in Turkije weer versterkt toen Erdogan's *Adalet ve Kalkınma Partisı* (AKP; Partij van Gerechtigdheid en Vooruitgang) bij de verkiezingen de grootste partij werd en aan de macht kwam. De AKP had het hoogopgeleide kader van de Gülenbeweging hard nodig. Vooral in de periode 2002 tot 2007 kregen veel Gülenisten daardoor belangrijke posities in centrale instituties als het leger, de rechterlijke macht, de politie en het (hoger) onderwijs.

Mehmet Cerit, lid van het Nederlandse Hizmet-overleg en hoofdredacteur van Zaman Vandaag:

> "We hebben de hervormingen van Erdogan gesteund. Aanvankelijk was hij ook op de goede weg, Er kon bijvoorbeeld opeens over de Armeense genocide gesproken worden. Er kwamen meer rechten voor de Koerden. Turkije was een rolmodel voor de Arabische wereld."[504]

Of de relatie tussen Erdogan en Gülen wel zo innig was, wordt betwijfeld door een ander prominent lid van de Nederlandse Gülen-beweging, Saniye Calkin, directeur van Platform Ins:

> "Over het bondgenootschap waarover vaak wordt gesproken heb ik twijfels of die er ooit was. In een interview met ZDF zei de heer Gulen onlangs dat Erdogan hem op kwam zoeken in zijn tijd als burgemeester van Istanbul. Erdogan vroeg hem om advies. En dat heeft hij hem gegeven, zoals hij iedereen advies geeft die daarom vraagt. De tweede keer dat ze elkaar zagen was in het voetbalstadion tijdens een benefietwedstrijd om geld in te zamelen voor Sarajevo. Toen heeft hij hem niet eens echt

[504] Interview met Mehmet Cerit op 14 april 2016

> gesproken, maar ze zaten wel even naast elkaar. Daar is die foto gemaakt die altijd gebruikt wordt om te laten zien hoe close die twee heren waren. Maar twee ontmoetingen kun je nog niet samenvatten als een bondgenootschap tussen die twee."[505]

Verwijdering

Na 2007 ontstonden er steeds meer barsten in de onderlinge samenwerking. Erdogan sprak regelmatig over ongewenste infiltratie van Gülen-aanhangers in het Turkse staatsapparaat. Ook ontstond er tweespalt over de positionering ten opzichte van Israël; terwijl Erdogan voor een harde lijn koos, prefereerde Gülen de dialoog en toenadering. Mehmet Cerit:

> "Met het boot-incident rond Gaza in 2010 is de clash tussen Erdogan en Gülen begonnen. Gülen vond dat er vooraf contact met Israël gezocht had moeten worden. Met die uitspraak van Gülen hadden veel mensen moeite, ook Gülenisten. Hij zei ook dat hij zou bidden voor ieder dood joods kind. Vroeger werden Gülenisten door seculieren als wolven in schaapskleren gezien. Tegenwoordig komen de meeste verdachtmakingen uit het kamp van Erdogan. Hij legde de link met Israël. Hij framet Gülenisten als zionisten. Hij heeft een grote omschakeling gemaakt." [506]

De relatie van Erdogan met andere partijen - waaronder de CHP, de alevieten en de Koerdische HDP - verslechterde de afgelopen jaren in willekeurige volgorde door zijn steeds autocratischere regeerstijl die dictatoriale trekken begon te vertonen, zijn 'islamitische' agenda en het terugkomen op beloftes aan de Koerden.

De spanningen tussen de AKP en de Gülenbeweging liepen echt hoog op na corruptieschandalen in 2014 en de reactie van Erdogan op protesten in het Gezi-park en op het Taksim-plein in 2015. Het dieptepunt werd bereikt toen Erdogan Gülen verantwoordelijk hield voor de mislukte couppoging in juli 2016. In Turkije is daarna een ware klopjacht gestart tegen iedereen die op een of andere manier gerelateerd zou kunnen worden aan de Gülenbeweging.

Over de veranderende relatie tussen Erdogan en Gülen, verklaart Alper Alasag, voormalig directeur van Platform Ins:

---

[505] Interview met Saniye Calkin op 21 december 2016
[506] Interview met Mehmet Cerit 14 april 2016

> "Aanvankelijk kreeg Erdogan veel steun van Gülen, maar ook van Suleymanci, de Koerden en alevieten omdat hij veel aan democratisering deed. Totdat hij te veel macht kreeg. Eerst waren de linkse groepen aan de beurt in Gezipark. Daarna Gülen en Koerden. Erdogan sluit nu ook internaten van Suleymancilar in Turkije, maar daar wordt weinig ruchtbaarheid aan gegeven. Een politieke partij kan een beweging als die Gülen nooit uitroeien. Ze kunnen mensen oppakken en organisaties sluiten, maar een beweging met miljoenen aanhangers kun je niet verwijderen."[507]

Vestiging in Europa

De wijze van institutionalisering en vestiging van de Gülenbeweging in Nederland vertoont weinig overeenkomsten met die van de andere drie grote Turks-islamitische bewegingen. De eerste activiteiten dateren weliswaar ook uit de jaren '70 en '80[508], maar organisaties kwamen pas echt van de grond in de jaren '90. De inzet was voornamelijk gericht op educatieve activiteiten voor en door in Nederland geboren en getogen studenten van Turkse afkomst, die in aantal snel toenamen en op verschillende fronten actief werden.

Mehmet Cerit:

> "Tijdens m'n studententijd werd ik lid van stichting Cosmicus, toen nog een studentenvereniging van Gülensympathisanten. Ze organiseerden dingen die omstreden waren, bijvoorbeeld in Amsterdam met dansende meisjes. Zo ontstonden er overal in Nederland, maar ook elders in de wereld, initiatieven. Het zijn spontane initiatieven, die zijn geïnspireerd door Gülen.
>
> Als Gülenist moet je jezelf nuttig maken voor de samenleving. Voor mij was dat het onderwijs. Ik wilde kennis doorgeven. Ik begon met het opzetten van huiswerkbegeleiding met een aantal studenten. We startten met zijn drietjes in Schiedam en Rotterdam. We hadden al snel 50 kinderen. Dat leverde ook een

[507] Interview met Alper Alasag op 10 februari 2016

[508] In 1981 werd in Rotterdam de Stichting Akyazılı opgericht, vernoemd naar de stichting die Gülen in 1972 in Izmir opzette. Het jongerencentrum annex moskee werd al spoedig een Europees knooppunt van educatieve activiteiten. De oprichter, Necdet Başaran, was naar het voorbeeld van Gülen zelf rondreizend prediker die de plaatselijke actieve kern van aanhangers stimuleerde onderwijsinstituten op te zetten.

groot netwerk in Schiedam op. Ik hielp veel gezinnen."[509]

Sympathisanten en aanhangers van *Hizmet* zien en typeren hun beweging als een informeel netwerk van moslims die zich laten inspireren door het gedachtegoed van Gülen en van daaruit op diverse terreinen activiteiten initiëren.

Mehmet Cerit:

> "Gülen past voor mij in de traditie van Maarten Luther King en Ghandi. Ik zie Gülen als een pionier, als een Verlichter. (..) "Wees voor anderen een advocaat en wees voor jezelf een rechter" was een uitspraak van Gülen die me aansprak. Ook zijn pleidooi voor een interculturele dialoog zette me aan tot denken. In die tijd waren Gülenisten vooral hoger opgeleiden. Anderen respecteerden dat. Nog steeds zitten er relatief veel hoger opgeleiden bij Gülen. Het had een bepaald gezag wanneer je bij Gülen hoorde."[510]

Alper Alasag:

> "Zijn boodschap is dat we zelf als moslim verantwoordelijkheid moeten nemen en kritisch naar onszelf moeten kijken. Hij inspireert mij, maar ik verafgod hem niet. Ik start mijn dag niet met het aanroepen van Gülen. Hij zou dat zelf ook niet willen. Hij bekritiseert zichzelf ook en verandert ook op sommige onderdelen van mening. Bijvoorbeeld zijn opvattingen over het Westen en Israël. Dat kwam door dialoog. Dat spreekt me aan, maar ik wil niet te veel propageren. Dat geldt voor anderen ook. We zijn over Gülen begonnen te vertellen, aangemoedigd door de christenen waarmee we in dialoog waren. Toen volgden publicaties omdat we zijn ideeën waardeerden en het goed vonden dat die door iedereen werden gedeeld. Maar ik heb geen behoefte aan propaganda."[511]

Onderwijs

De beweging is geïnstitutionaliseerd via de onderwijsinstituten en studentenhuizen (*dersanes*), die een spilfunctie vervullen. Volgens ingewijden

[509] Interview met Mehmet Cerit op 14 april 2016
[510] Ibidem
[511] Interview met Alper Alasag op 10 februari 2016

is er binnen die instituten wel degelijk sprake van structurering. In de woorden van Alper Alasag :

> "Binnen onze eigen organisaties, zoals bijvoorbeeld Cosmicus en Platform Ins of bij de educatieve centra is er wel een hiërarchische structuur. Er zijn ook dersanes, dat zijn zowel educatieve centra als studentenhuizen."[512]

Een andere, losse organisatievorm zou gezien kunnen worden in de centrale positie van een groep van ingewijden, die *abi* (oudere broer) of *abla* (oudere zus) worden genoemd en die veel gezag genieten. Hun gezag is gebaseerd op betrokkenheid bij de beweging, kennis van de belangrijke geschriften en hun rol als mentor. Deze kring van *abis* is vooral verantwoordelijk voor de theologische en spirituele activiteiten en wordt aangevuld door een groep van sympathisanten (*mütevelli*) die zorgdraagt voor de opbouw van de meest uiteenlopende instituties en als geldschieter dient.

Van een formele aansturing van bovenaf lijkt geen sprake te zijn. Ook Fethullah Gülen zelf heeft geen officieel vastgelegde invloed op lokaal niveau. In de praktijk laat hij zich in de optiek van onze respondenten vooral gelden via zijn charisma en statuur als belangrijk islamitisch geleerde. Volgens de leer van Gülen besteden zijn aanhangers geen aandacht aan de bouw van moskeeën. Die zijn er volgens Gülen genoeg. Dat verklaart waarom aanhangers van de beweging bidden in moskeeën met andere denominaties. Alper Alasag:

> "Als Gülenbeweging hebben we geen moskeeën, maar we vormen een netwerk van verschillende individuen en organisaties. We nemen allerlei initiatieven en werken op onderdelen met elkaar samen. We komen informeel bij elkaar om boeken te lezen en ideeën uit te wisselen. We komen ook bij elkaars activiteiten. Ook in vriendengroepen. Dan organiseren we bijeenkomsten. Het zijn vaak hoogopgeleide mensen die informeel bij elkaar komen, maar ook overleg voeren. Het gaat vaak heel projectmatig."[513]

Studenten en jonge afgestudeerden maakten zich zoals gezegd in de tweede helft van de jaren negentig hard voor de eerste internaten en instellingen voor huiswerkbegeleiding. Die richtten zich op de verbetering van de

---

[512] Ibidem
[513] Interview met Alper Alasag op 10 februari 2016

schoolprestaties van Turks-Nederlandse kinderen in het voortgezet onderwijs en bescherming tegen de gevaren van drank, drugs, seks en criminaliteit.

Uit onderzoek van Van Bruinessen blijkt dat schoolverlaters en afgestudeerden uit kringen van de Gülenbeweging in zeer uiteenlopende sectoren van de arbeidsmarkt werken en zeker niet uitsluitend connecties in de Turkse gemeenschap hebben. De internaten werden rond 2010/2011 allemaal gesloten en omgevormd tot centra voor huiswerkbegeleiding. Volgens de betrokken bestuurders werd dit besluit genomen omdat de belangstelling van de zijde van de ouders sterk afnam.

In 2006 werd met steun van het Ministerie van Onderwijs en gemeentelijke instellingen de eerste school, het Cosmicus College in Rotterdam (met havo en vwo-afdelingen), geopend, enkele jaren later gevolgd door het Cosmicus Montessori Lyceum in Amsterdam en een Cosmicus basisschool in Rotterdam. Mehmet Cerit was één van de drijvende krachten:

> "In Turkije waren er al Gülenscholen. Toen kwamen we op het idee om dat hier ook te gaan ontwikkelen. We kregen steun van mensen die geen lid waren van Gülen en ook geen moslim waren. Bijvoorbeeld van Sascha Baggerman [voormalig gedeputeerde namens de PvdA in Noord-Holland]. De VVD'er Erik Balemans heeft in de Vaste Kamercommissie een pleidooi voor ons gehouden bij staatssecretaris Van der Hoeven; we kregen 3 ton extra. Wij wilden geen islamitische school beginnen, maar een gewone school. Wat we nieuw wilden doen was een school gebaseerd op wereldburgerschap. Het was niet onze intentie om van de kinderen Gülenisten te maken. Daarom hebben we het ook nooit als een Gülenschool willen presenteren, zoals in Turkije."[514]

Alper Alasag geeft nog een andere reden waarom Cosmicus niet als Gülenschool gepresenteerd werd:

> "Cosmicus was ons eigen initiatief, maar niet alleen voor de eigen mensen. Dat past niet in de dialooggedachte. We willen iets samen met andere groepen doen, we willen dat onze kinderen met andere kinderen in contact komen. In overleg met het ministerie is toen een partner gezocht: het LMC. Het LMC had de bevoegdheid om een school op te richten. Zij hebben de

[514] Interview met Mehmet Cerit op 14 april 2014

> school opgericht en Cosmicus gevraagd een bijdrage te leveren. LMC wilde niet dat de school als Gülenschool zou worden bestempeld, maar ontkenden de samenwerking met Cosmicus niet. De Cosmicus mensen ontkenden op hun beurt hun Gülen-achtergrond niet."[515] [516]

Dialoog en andere activiteiten

De activiteiten die de Gülenbeweging initieert zijn grofweg in te delen in twee hoofdcategorieën: enerzijds interne scholing en training van aanhangers, anderzijds maatschappelijke initiatieven en vrijwilligerswerk. De interne scholing in de eerdergenoemde *dersanes* is vooral bedoeld om het gedachtegoed van Fethullah Gülen te bestuderen, maar ook om een volgende generatie ingewijden te trainen. Dat gedachtegoed is vooral spiritueel en gericht op mentale conditionering en persoonlijkheidsontwikkeling.

Bij alle andere activiteiten wordt expliciet samenwerking gezocht met potentiële partners in de samenleving. Het Platform INS en andere dialoogcentra organiseren lezingen, debatten, studiemiddagen en conferenties, waarbij uiteenlopende personen, instellingen en organisaties worden betrokken die ook deelnemers trekken die niet direct worden geïnspireerd door het gedachtegoed van Gülen.

Alper Alasag:

> "Het begon met de stichting Islam en Dialoog, die we vanuit een Gülen-perspectief hebben opgezet. Verschillende gelijksoortige initiatieven werden later - vooral om financiële redenen - gezamenlijk platform INS."[517]

De *Netherlands-Turkey Friendship Foundation* (NTFF) organiseert debatten en lezingen over Turkije, Turken in Europa en over de relaties tussen Nederland en Turkije. De stichting Cosmicus, in 1995 begonnen als studentenvereniging, houdt zich bezig met educatieve activiteiten waarbij overheidsinstanties en maatschappelijke instellingen intensief worden betrokken.

Verder is er een samenwerkingsverband van Turks-Nederlandse ondernemers HOGIAF, dat gezamenlijke projecten coördineert en ondernemers ondersteunt

---

[515] Interview met Alper Alasag op 10 februari 2016

[516] In oktober 2016 veranderde de school van naam. Tegenwoording heet de school Lyceum Kralingen. Zie: https://www.ad.nl/rotterdam/cosmicus-legt-gulen-naam-neer~a38d2874/

[517] Ibidem

en advies geeft. Daarnaast had de beweging een eigen krant (*Zaman Vandaag*).[518] De hoofdredacteur van deze krant, Mehmet Cerit:

> "Gülenisten zijn overal actief. Bijvoorbeeld in de media. We zijn de enigen als Zaman. In Hogiaf zijn veel Gülenisten actief en in sommige vrouwenorganisaties. Maar dat zijn dan niet per definitie Gülenorganisaties. Een vereniging met veel PvdA'ers noem je toch ook geen PvdA-organisatie?" (..)
> Diversiteit is belangrijk. Ook binnen de Gülenbeweging. Dan haal je ook andere geluiden binnen. Ik kies er bewust voor om ook niet Gülenisten op te nemen in de redactie. Dat hadden ze in Turkije ook moeten doen." [519]

Over de omvang van de beweging in Nederland bestaat onduidelijkheid die deels te maken heeft met de persoonlijke netwerkstructuur. Mehmet Cerit:

> "Ik vind het echt moeilijk in te schatten hoeveel Gülenisten er in Nederland zijn. We hebben dat niet geregistreerd. Ik gok dat de harde kern actieve mensen uit 100 tot 150 personen bestaat. Daartoe behoren ook de abi's, waarvan ik er één ben. Daaromheen zit een groep, de mütevelli's, die de Gülen-beweging financieel ondersteunt. Die groep bestaat in Nederland uit enkele duizenden mensen. Vervolgens zijn daarbuiten grotere groepen van mensen die geregeld deelnemen aan activiteiten of op een door Gülen geïnspireerde school zitten of hebben gezeten, mensen die incidenteel deelnemen aan activiteiten of mensen die niet deelnemen, maar wel positief staan ten opzichte van het gedachtengoed van Gülen of onderdelen daarvan."[520]

Twee gezichten?

Het overgrote deel van de aanhangers is relatief jong en hoogopgeleid. In de *dersanes* of studentenhuizen worden nieuwe leden gerekruteerd en opgeleid. De meest succesvolle van deze studenten zullen uiteindelijk behoren tot wat

---

[518] In mei 2017 ging deze krant verder als De Kanttekening. Met deze naamsverandering werd volgens hoofdredacteur Cerit ook een nieuwe koers benadrukt, los van de Gülenbeweging. https://www.nrc.nl/nieuws/2017/05/02/we-willen-vooroordelen-wegnemen-8560842-a1556920

[519] Interview met Mehmet Cerit op 14 april 2016

[520] Ibidem

binnen de beweging de 'gouden generatie' wordt genoemd.

Sinds de uitbreiding van de maatschappelijke activiteiten ligt de nadruk hier steeds minder op, maar training en disciplinering blijven belangrijke aspecten in de vorming van de persoonlijkheid. Ook wordt de waarde van het begrip *zuhd*, het Arabische woord voor ascetisme, onderstreept, analoog aan de levenswijze van de profeet Mohamed. Tegelijk heeft het aanleren van een sobere levensstijl te maken met de centrale opdracht van de beweging om je dienstbaar op te stellen.

Dersanes zijn meestal woonhuizen waar vier tot zes studenten samenwonen. Eén van hen fungeert als *abi*. Het aantal dersanes in Nederland wordt door de beweging in Nederland zelf geschat op een kleine vijftig. Het is voor de studenten een goedkope vorm van huisvesting, die eveneens garant staat voor een beschermde omgeving, met sterke onderlinge ondersteuning en controle. Doorgaans bestaat die controle uit een druk om aan de ascetische zelfdisciplinering deel te nemen. De strenge discipline wordt verder vertaald in strikte regels en een strakke dagindeling. Volgens aanhangers zou het regime overigens steeds minder stringent worden.

Over de vrijwilligheid van deelname en uittreding lopen de meningen sterk uiteen. Onderzoek van Van Bruinessen uit 2010 onder (ex)aanhangers wijst weliswaar uit dat unaniem positief wordt geoordeeld over het effect op de studieresultaten, maar ook dat een kleine minderheid problemen had met de voortdurende sociale controle en gebrek aan intellectuele vrijheid. Brede consensus was er wel over de eigen keuze om zich te onderwerpen aan de discipline en de mogelijkheid om zich uit de beweging terug te trekken. Onderzoekers als van Bruinessen hebben evenmin hard bewijs gevonden dat contact met de buitenwereld door het aangaan van relaties met jongeren buiten de *dersanes* wordt tegengehouden.

Een uitzending van het actualiteitenprogramma Nova[521] uit juli 2008 gaf echter een volledig ander beeld. Daarbij werd verwezen naar verklaringen van drie ex-leden[522], waaruit vooral dwang, intimidatie en segregatie naar voren komt. Bovendien zou Fethullah Gülen volgens het NOVA-item niet alleen streven naar dialoog, maar ook naar islamisering van de samenleving.

---

[521] http://www.novatv.nl/page/detail/uitzendingen/6173
[522] http://www.novatv.nl/page/detail/nieuws/10543

De AIVD concludeerde in een rapport uit oktober 2008 dat 'het merk Gülen niet staatsgevaarlijk is'.[523] In januari 2009 werd in Rotterdam een notitie van raadslid Fähmel (Leefbaar Rotterdam) behandeld, waarin zij verklaarde dat de Gülenbeweging wel gevaarlijk zou zijn. De Rotterdamse raad concludeerde[524] echter dat er geen reden was de samenwerking met organisaties die aan Gülen gelieerd zouden zijn, te verbreken.

Hierop vroeg de Tweede Kamer aan minister Van der Laan opnieuw om een onderzoek. Volgens CDA, PvdA, VVD en SP was het beeld dat Gülen achterliet erg gemengd. "Wij willen dat alle zweem van twijfel wordt weggenomen", aldus Halbe Zijlstra van de VVD en Jeroen Dijsselbloem van de PvdA wilde weten "of de beweging de integratie bevordert of juist belemmert?"

SP-er Karabulut vond het "heel gek dat deze omstreden beweging achter gesloten deuren kinderen opvoedt en onderwijst, zonder dat hier enig zicht en controle op bestaat". Haar partijgenoot en SP-fractievoorzitter in Rotterdam, Theo Coskun, snapte op zijn beurt niets van deze opstelling: "Blijkbaar hebben ze landelijk behoefte aan een onderzoek waar 100 procent zeker niets uitkomt. Ze doen mee aan de spokenjacht. Dankzij Wilders hebben ze daar allemaal last van islamofobie."

Het onderzoek werd uitgevoerd door de al eerder geciteerde Van Bruinessen. Centraal in de aantijgingen tegen *Hizmet* stond telkens het verwijt van gebrek aan transparantie. Een verwijt dat Alper Alasag niet helemaal onterecht vindt:

> "Wij worstelden inderdaad wel met transparantie. Vooral door de situatie in Turkije. Zelf ben ik op mijn 15e al een keer opgepakt omdat ze een boek van Said Nursi en preken van Gülen bij me vonden. Volgens wet 161 (voor moslims) of 141 of 142 (voor communisten) mocht je bepaalde boeken wel alleen lezen, maar niet in groepsverband. Dan kon je terroristisch bezig zijn en 6 jaar gevangenisstraf krijgen. In die sfeer zijn we in Turkije opgegroeid. Boeken en geschriften van Gülen waren verdacht. In 1992 of 1993 is die wet opgeheven. Over religie praten blijft moeilijk. Niet alleen voor jezelf, ook voor je familie. Mijn opa werd ondervraagd vanwege mijn positie. Daar

[523] Nederlands Dagblad, 'De Gülen-beweging ligt ondanks positieve uitstraling onder vuur', 30 april 2010
[524] https://www.nrc.nl/nieuws/2009/01/30/rotterdam-handhaaft-subsidie-aan-instellingen-met-11676248-a610820

> worstelen we mee. Het gaat er om wat je doet. Toch ben ik er zelf in Nederland altijd transparant over geweest."[525]

Dat gebrek aan transparantie zou volgens critici terugkomen in een veronderstelde onverenigbaarheid tussen de niet specifiek religieuze activiteiten in de publieke sfeer en de expliciet religieuze vormen van devotie en verinnerlijking, die in de privésfeer van het internaat, de *dersane*, het zomerkamp en de huiskamer plaatsvinden.

Van Bruinessen stelt in zijn onderzoeksrapport echter dat de publieke activiteiten - onderwijs, liefdadigheid, dialoog, ondernemerschap - ook worden beschouwd als de uitvoering van religieuze plichten. De term hizmet, 'het dienen', verbindt beide sferen: maatschappelijke dienstverlening wordt als een vorm van devotie, dienen van God, gezien. Van Bruinessen komt op grond van zijn studie tot de conclusie dat er geen reden is om aan te nemen dat de activiteiten van de beweging integratie in de Nederlandse samenleving zouden belemmeren. Juist de sterke nadruk op persoonlijk en maatschappelijk succes ondergraaft volgens hem dit argument.

Van Bruinessen vindt wel dat de volgelingen van de Gülen-beweging meer openheid van zaken zouden moeten geven. [526] Hij heeft kritiek op de ondoorzichtige structuur van de aan de Gülenbeweging gelieerde organisaties, waaronder Stichting de Witte Tulp, de Stichting Islam en Dialoog, de Dialoog Academie (platform van academici), Stichting Cosmicus (middelbaar onderwijs) en ondernemersvereniging Hogiaf: "Het lijkt erop dat de beweging net als de Moslimbroederschap georganiseerd is in cellen, die onderling geen contact hebben. Er is wel sprake van verticale communicatie, maar waar de directieven vandaan komen en hoe de gezagslijnen precies lopen, is niet duidelijk. Ook vind ik dat ze veel opener moeten zijn," aldus Van Bruinessen.

Ook Mehmet Cerit vindt dat de Gülenbeweging te lang niet transparant is geweest.

> "Toen wij met Cosmicus begonnen, startte Milli Görüş meteen met een anti-campagne. Daar hebben wij niet goed op gereageerd. We hadden duidelijker moeten maken dat we niet onze visie op het geloof wilden overbrengen. We kregen onder

[525] Interview met Alper Alasag op 10 februari 2016

[526] http://www.republiekallochtonie.nl/blog/opinie/aanhangers-van-fethullah-gulen-moeten-meer-openheid-geven

> andere van Van Bruinessen het verwijt dat we niet transparant zijn. Met de website Gülenbeweging.nl proberen we wat transparanter te zijn."[527]

Alper Alasag over de website Gülenbeweging:

> "Daar leggen we uit wat ons Hizmet-overleg is. Daar staan ook mensen die je kunt benaderen en die er voor uit komen dat ze Gülen aanhanger zijn"[528]

Op de site Gülenbeweging[529] wordt ook ingegaan op het verwijt dat de beweging niet transparant genoeg zou zijn:

> "De Gülenbeweging wordt een gebrek aan transparantie verweten. Maar is dit werkelijk waar het om gaat, of passen we simpelweg niet in een hokje waar men ons het liefst in zou willen stoppen? We zijn net zo geïntegreerd, of parallel, als een serviceclub à la Rotary of Lions, de Chinese gemeenschap, of een groot deel van de Amsterdamse grachtengordel om maar wat voorbeelden te noemen."

In 2013 kwam de beweging opnieuw in het nieuws. Naar aanleiding van een uitzending van *Nieuwsuur* op 5 april 2013[530] waarin melding werd gemaakt van internaten in beheer van VVD-statenlid Gör, werd door de gemeente Amsterdam onderzoek verricht naar hun activiteiten. Het betrof geen internaten, maar *dersanes* waar jongeren van 18 tot 25 jaar wonen en die door de stichting Witboek worden beheerd. Daarnaast houdt deze stichting zich bezig met huiswerkbegeleiding. Voor eventuele ronselpraktijken bleken geen aanwijzingen te zijn.

Een klein jaar later werd opnieuw om een onderzoek gevraagd. Directe aanleiding was toen een rapportage van EenVandaag[531] waarin de werkwijze en de studiehuizen van de Gülenbeweging werden belicht. Uit eigen onderzoek van het programma zou blijken dat er meer dan 100 van deze *dersanes* in Nederland zijn.

---

[527] Interview met Mehmet Cerit op 14 april 2014
[528] Interview met Alper Alasag op 10 februari 2016
[529] http://www.gulenbeweging.nl/
[530] http://nos.nl/nieuwsuur/video/492659-vvd-statenlid-beheert-mosliminternaten.html
[531]http://www.eenvandaag.nl/binnenland/49031/minimaal_100_studiehuizen_g_len_beweging_in_nederland

Tijdens het debat in de Tweede Kamer werd *Hizmet* opnieuw een "club met twee gezichten" genoemd door Van Klaveren (Groep Bontes/Van Klaveren) en stelde Karabulut (SP) dat de organisatie Turkse Nederlanders intimideert en zorgt voor segregatie. Volgens Van Weyenberg (D66) waren er geen harde aanwijzingen dat er in de Gülenbeweging dingen gebeuren die niet kunnen. Maar net als Yücel (PvdA) pleitte hij wel voor meer transparantie van de activiteiten. Stevigere kritiek kwam er uit de hoek van PVV en VVD. De organisatie voert een "jihad onder de radar", stelde De Graaf (PVV). Azmani (VVD) sprak over een "wolf in schaapskleren" die streeft naar ondermijning van de waarden van de westerse samenleving. Alle woordvoerders pleitten voor meer onderzoek naar de Gülenbeweging en de PVV en de SP vonden dat instellingen die aan de Gülenbeweging zijn verbonden, geen subsidie meer zouden mogen krijgen.

Minister Asscher antwoordde dat gemeenten geen signalen gaven die de bevindingen uit de reportage van Eenvandaag bevestigden.

Meer transparantie

Hizmet lijkt niet alleen met websites[532], maar ook op andere manieren aan het werk te zijn gegaan met de bevindingen van Van Bruinesen. De afgelopen jaren lijkt de beweging daarmee transparanter geworden. Organisaties doen wat minder geheimzinnig over hun verbinding met de Gülenbeweging.

Er wordt nu ook meer dan in het verleden door leden van de beweging een weerwoord gegeven. Naar aanleiding van de uitzending van EénVandaag reageerden[533] bijvoorbeeld Hakan Büyük en Hüseyin Atasever, beiden verbonden aan Zaman Vandaag, in een artikel op vier uitspraken die tijdens de uitzending werden gedaan en het Platform INS reageerde middels een verklaring op het Kamerdebat dat volgde naar aanleiding van de uitzending.

De Gülenbeweging werd als resultaat van dit Kamerdebat meegenomen in het onderzoek naar de Turkse ‘parallelle samenlevingen’ in Nederland dat werd uitgevoerd door Thijl Sunier en Nico Landman. Aanleiding voor dit onderzoek vormde onder andere het rapport ‘Dichter bij elkaar?’ (2012) van het Sociaal Cultureel Planbureau (SCP) waaruit bleek dat bevolkingsgroepen elkaar weinig

[532] http://www.gulenbeweging.nl/ en http://www.fethullahgulen.nl/
[533] http://www.republiekallochtonie.nl/blog/missers/het-is-gewoon-niet-waar-het-zijn-pertinente-leugens

ontmoeten. Gerichtheid op de eigen groep zou de integratie kunnen belemmeren.

De uitkomsten van de uitgebreide literatuurstudie van Sunier en Landman gaven wat betreft de Hizmet-beweging een diffuus oordeel. Naast kritische kanttekeningen over mogelijke interne sociale druk is de belangrijkste conclusie dat de interne en naar buiten gerichte activiteiten eerder in elkaars verlengde liggen dan dat ze tegengesteld zijn en er dus ook geen sprake is van een dubbele agenda.

Toenemende spanningen

De ontwikkelingen in Turkije - met name de veranderde verhouding tussen Erdogan en Gülen - hebben uiteraard hun weerslag gehad op de situatie in Nederland.

In de tijd dat Gülen en Erdogan in Turkije samenwerkten was ook de relatie tussen Gülen- en Erdoganaanhangers ontspannen, al werd er niet intensief samengewerkt. Saniye Calkin, de nieuwe directeur van Platform Ins zegt daarover:

> "In de tijd dat het goed ging tussen Erdogan en Gulen was er in Nederland voor zover ik weet niet echt een bijzonder intensieve band tussen de organisaties. Maar dat kwam ook omdat Platform Ins zich toen vooral op interreligieuze activiteiten richtte. Maar we kwamen wel bij elkaar over de vloer. Het was een kwestie van leven en laten leven. De mensen van de Hizmetbeweging gingen meestal bidden in Turkse moskeeën, ook die van Diyanet. Mijn man deed dat ook. Er waren persoonlijke vriendschappen over en weer."[534]

Toen in Turkije de relatie tussen Gülen en Erdogan verslechterde, had dat ook in Nederland effect. Alper Alasag:

> "Turkije is kwetsbaar en polariseert steeds verder. Die polarisatie zie je ook terug in Nederland. De ideologische oorlog hebben we in Nederland geïmporteerd."[535]

[534] Interview met Saniye Calkin op 21 december 2016
[535] Interview met Alper Alasag op 10 februari 2016

Hoewel de grootste effecten pas zichtbaar zijn geworden na de mislukte couppoging van 15 juli 2016, trokken die verstoorde verhoudingen in Turkije ook in de jaren daarvoor al een wissel op de relaties in Nederland. Dat constateerde ook Saniye Calkin, toen zij in april 2016, ruim voor de coup, aantrad als de nieuwe directeur van Platform Ins:

> "Toen ik bij Platform Ins begon, kreeg ik al zoveel meldingen binnen van agressie en bedreiging gericht tegen Hizmetbeweging, dat ik een dossier ben gaan aanleggen. Die spanningen speelden binnen moskeeën, maar voor een deel ook bij bedrijven en bij families. Vooral kritische uitlatingen over Erdogan en Turkije liggen al een tijdje erg gevoelig. In verschillende Diyanet-moskeeën zijn mensen uit het bestuur gezet omdat ze Hizmet- sympathisant waren. Dat was onder andere aan de hand bij een Amsterdams bestuur. Als ze om uitleg vroegen, werden ze verwezen naar de attaché voor Religieuze Zaken.
>
> Ook circuleren er al langere tijd zwarte lijsten met ondernemers die Hizmet sympathisant zijn. Bijvoorbeeld een lijst met ondernemers uit Deventer en Amsterdam, die ruim voor de coup al rondging. Andere ondernemers werden opgeroepen geen zaken met hen te doen. Een vriend van mij kreeg in april in zijn bedrijf hier in Nederland bezoek van iemand met een pistool die verklaarde dat hij beter met zijn Hizmet-sympathieën kon stoppen."[536]

De spanningen de afgelopen jaren in Turkije hebben ook een groot effect gehad op persoonlijke relaties en familierelaties, zoals Calkin zelf ondervond.

> "We horen al langere tijd verhalen van families die verscheurd raken. Boeken, kranten die pro-Gülen zijn, moeten het huis uit. Onze oppas, die jarenlang kind aan huis bij ons was, stopte omdat ik een Hizmet sympathisant ben. Het pijnlijke was dat het niet haar keuze was, maar dat zij werd gedwongen door haar omgeving. Mijn dochter werd eerder dit jaar in een gebedsruimte, in het OLVG nota bene, aangesproken op de Gülen-achtergrond van haar ouders. Een vriendinnetje van m'n andere dochter werd in het voorjaar in de kantine van een

[536] Interview met Saniye Calkin op 21 december 2016

Diyanet-moskee geweigerd: we verkopen niet aan Gülen-aanhangers."[537]

5.2.5. Alevieten

De alevieten vormen onder Turkse Nederlanders na soennieten de grootste religieuze stroming. Over het aantal alevieten dat in Nederland woont, bestaan geen harde cijfers. Zelf schatten alevieten vaak dat ongeveer 20 tot 30% van de Turkse Nederlanders, dus ongeveer 100.000 Nederlanders, aleviet zou zijn. Uit onderzoek van het SCP uit 2012 komt een lager cijfer naar voren; van de Turks-Nederlandse moslims zou 7% zich aleviet noemen. [538] Uit het onderzoek blijkt niet hoeveel seculiere Turkse Nederlanders zich geen moslim, maar wel aleviet voelen. Dat is relevant, omdat een deel van de alevieten zichzelf niet als seculier of atheïst beschouwt. [539]

Voor een groep van die omvang zijn de alevieten en hun organisaties niet erg zichtbaar. De eerste alevieten die in de jaren '60 en '70 naar Nederland kwamen (vooral afkomstig uit de provincies Sivas, Erzincan en Tunceli) hadden geen behoefte eigen organisaties op te richten. Ze waren volgens Nico Landman vooral actief in progressieve maatschappelijke organisaties en in politieke partijen. Ook waren sommigen actief in Koerdische organisaties.[540]

In de jaren '80 veranderde dit enigszins. Eind 1986 en begin 1987 kwamen in Rotterdam en Amsterdam alevieten bijeen om initiatieven te nemen ter bevordering van de alevitische cultuur. Al snel daarna ontstonden er alevitische verenigingen, waarvan sommigen niet alleen culturele evenementen maar ook rituele bijeenkomsten (cems) gingen organiseren.

Landman zoekt hiervoor, met enig voorbehoud, de verklaring in Turkije. Daar was na de militaire staatsgreep van 1980 sprake van een toenemende invloed van de soennitische islam. De bouw van Diyanetmoskeeën in alevitische dorpen en de maatregel om het godsdienstonderwijs op lagere en middelbare scholen een verplicht vak te maken, werden door alevieten ervaren als pogingen om de soennitische islam te verspreiden. Landman ziet de opleving

---

[537] Ididem
[538] Mieke Maliepaard en Mérove Gijsberts (2012), Moslim in Nederland 2012, Den Haag: SCP
[539] Ibrahim Yerden (2010), Mijn Mekka is de mens; alevieten in de Nederlandse samenleving. Amsterdam: Van Gennep.
[540] Nico Landman, Van mat tot minaret, de institutionalisering van de islam in Nederland, VU, Amsterdam, 1992

van het alevitisme als een protestbeweging tegen deze re-islamisering. Daarnaast denkt hij dat de verzwakking na de coup van de linkse organisaties ertoe leidde dat alevieten, op zoek naar een alternatief referentiepunt, teruggrepen op hun alevitische, progressieve, levensbeschouwing.[541]

Dit had ook zijn weerslag op de Nederlandse alevieten. In tegenstelling tot de Turkse soennieten die institutionele voorzieningen oprichten ter vervulling van religieuze plichten en het onderwijs aan kinderen, waren de alevitische verenigingen volgens Landman vooral onderdeel van een zoektocht naar nieuwe vormen om de eigen identiteit te beleven.

Deze zoektocht leidde tot de oprichting van ruim 20 organisaties die onderling grote verschillen vertonen. Zo bestaan er bijvoorbeeld onderlinge verschillen van interpretatie over wat de kern van het alevitisme is. Sommigen zoeken aansluiting bij de orthodoxe shi'itische islam, anderen benadrukken dat het alevitisme een geheel eigen religieuze stroming is en oriënteren zich op het bektaşisme of juist op het kızılbaş-alevitisme en weer anderen pleiten voor een gesecularisseerde interpretatie van de alevitische traditie, waarin niet de religie, maar bepaalde principes als vrijheid, democratie en rechten van de mens centraal staan.

Onderzoeker Ibrahim Yerden onderscheidt zes verschillende alevitische profielen: (1) alevitische identiteit op basis van islam, (2) alevitische identiteit op basis van islam en humanisme (3) alevitische identiteit op basis van humanisme (Hacı Bektaş Veli), (4) alevitische identiteit op basis van verzet tegen onderdrukking en onrecht (Pir Sultan Abdal), (5) secularisten en (6) atheïsten. [542]

Landelijke koepels

Op 27 maart 1987 werd de eerste landelijke organisatie, de stichting Haci Bektaş opgericht die door de overheid erkend wilde worden als vertegenwoordiger van de alevieten in Nederland. De stichting liet ten tijde van de Rushdie-affaire van zich horen door als een van de weinige islamitische organisaties het standpunt te verdedigen dat het boek *The Satanic Verses* van Rushdie zonder belemmering gepubliceerd mocht worden.

---

[541] Ibidem

[542] Ibrahim Yerden (2010), Mijn Mekka is de mens; alevieten in de Nederlandse samenleving. Amsterdam: Van Gennep.

Uit onvrede over het functioneren en het onvoldoende democratische gehalte van de stichting Haci Bektaş werd op 8 maart 1991 de Federatie van Alevitische en Bektashitische Sociaal-Culturele Verenigingen in Nederland (HAK-DER) opgericht. Ongeveer de helft van de naar schatting 23 alevitische organisaties is bij HAK-DER aangesloten.

Hak-Der zat niet in het CMO, maar in de Contactgroep Islam (CGI), die al enige tijd geen teken van leven meer heeft gegeven. HAK-DER is verder lid van de Humanistische Alliantie, het Inspraakorgaan Turken (IOT) en onderhoudt contacten met alevieten in Turkije en met andere Europese alevitische federaties. Ook heeft de organisatie sinds 2011 een actieve jongerenvereniging, de Alevitische Jongeren Nederland (AJN).

Te seculier?

In 2004 veranderde HAK-DER de statuten en leek te kiezen voor een meer seculiere koers. Kenan Furat concludeert in zijn doctoraalscriptie 'De alevitische identiteit in de 20e eeuw' (2007):

> "HAKDER heeft door de jaren heen een proces van secularisatie doorgemaakt. De verandering van de statuten en een werkplan dat met geen woord rept over alevitisch onderwijs, een dede-opleiding, het bouwen van cemhuizen en dergelijke zijn illustratief voor deze gedaanteverwisseling. Het is aannemelijk dat deze ten dele uiterlijke verandering te maken heeft met subsidiëring door de overheid. Vanaf het begin van de oprichting van de verenigingen en de federatie werd bij iedere gelegenheid benadrukt dat de alevitische organisaties sociaal-cultureel van aard waren. Het lijkt erop dat door de jaren heen de organisaties zich steeds meer zijn gaan vormen in deze richting en dat de religieuze aspecten op de achtergrond zijn geraakt. Natuurlijk is het ontbreken van een eenduidige op schriftgezette en op consensus gebaseerde theologie een complicerende factor bij het organiseren van religieuze activiteiten."

HAF

De kritiek op HAK-DER leidde in 2008 tot de oprichting van een alternatieve,

religieuzere koepel, de Nederlandse Alevitische Federatie (HAF). Het is onduidelijk hoeveel organisaties zich bij de HAF hebben aangesloten.
In 2016 kwam het tot een botsing tussen de twee koepels toen bekend werd dat de faculteit der geesteswetenschappen van de Universiteit van Amsterdam (UvA) een bijzondere leerstoel Alevitisme in Europa krijgt. De leerstoel is een initiatief van HAK-DER. Müslüm Arslan, voorzitter van de Nederlandse Alevitische Federatie (HAF), was bij de presentatie sceptisch. Arslan: "De alevitische organisaties die er achter zitten, zijn bezig het alevitisme van de islam te scheiden. Het zijn atheïstische groepen die alleen maar gebruik maken van het alevitisme, om hun ideologie te propageren en financieel daar misbruik van te maken, bijvoorbeeld door subsidies te krijgen." Arslan sprak de vrees uit dat aan de UvA een alevitisme zonder islam gedoceerd gaat worden, maar toenmalig HAK-DER-voorzitter Kıllı sprak dat nadrukkelijk tegen.[543]

5.2.5. Overig Turks: nationalisten en Azeri's

Bij de uitgangspunten voor Turks-islamitische organisatievorming spelen nationalisme en religie een centrale rol. Vooral het gedachtegoed van de zogenoemde Club van Intellectuelen, die als doel had nationalistische en islamitische groeperingen met elkaar te verbinden in de zogenaamde Turks-islamitische synthese is daarin belangrijk geweest. De ultranationalistische *Milliyetçi Haraket Partisı* (MHP) van de onlangs overleden Alparslan Türkeş en diens in de jaren '60 en '70 beruchte jongerenterreurgroep van 'Grijze Wolven' zijn daar een exponent van, maar ook de invloedrijke regeringspartij *Adelet Partisı* (AP) van Süleyman Demirel.

Hoewel ernstig belemmerd door de traditionele linkse organisaties lukte het de MHP om ook in Nederland voet aan de grond te krijgen. Eind jaren '70 werd de koepel *Idealistische Turkse Werknemers Organisaties* opgericht. Als reactie op het verbod op de MHP in Turkije in 1980 en groeiende kritiek op het gedachtegoed van Türkeş ontstond in 1983 de *Federatie van Turkse Verenigingen in Nederland* (HTDF), beter bekend als *Turkse Federatie Nederland*. (TFN)[544] In de jaren daarna kregen aanhangers van Türkeş weer meer invloed in deze nieuwe koepel, maar sinds 1995 is het geluid naar buiten steeds gematigder geworden. De TFN is aangesloten bij het CMO. Er zouden

[543] http://www.republiekallochtonie.nl/blog/opinie/alevieten-verdeeld-over-bijzondere-leerstoel-alevitisme
[544] http://turksefederatie.nl/

een kleine 30 organisaties, waarvan 16 moskeeën verbonden zijn aan deze koepel.

Het aanvankelijke stempel van Türkeş op de koepel leidde eerder wel al tot een afsplitsing. De gematigde stroming kreeg vorm in de in het najaar van 1988 opgerichte *Turk-Islamitische Stichting Nederland* (TISN), die zich in eerste instantie vooral richtte op de positieverbetering van arbeidsmigranten en hun kinderen in het onderwijs en op de arbeidsmarkt. Later organiseerde de TISN voorlichtingsbijeenkomsten, debatten en computercursussen. In de jaren '90 kreeg ook de TISN steeds meer het karakter van een koepelorganisatie. Volgens ingewijden zou de TISN 6 lidorganisaties hebben.

Azeri's (twaalver shi'ieten)
De Turkse Azeri's (een kleine 2000 in Nederland) zijn sinds 1981 gegroepeerd rond de Haagse Ehlibeyt moskee. Er zouden nauwe relaties met de Iraanse ambassade bestaan. Azeri's behoren in godsdienstig opzicht tot de twaalver-shi'a, een hoofdstroming in het shi'isme. Over het gebedshuis is veel te doen geweest; vooral door de aanschaf van een nieuwe ruimte en door de versterkte oproep tot gebed. Het leidde tot stevige debatten in de Haagse gemeenteraad tussen de PVV en de Islam Democraten.[545]

In 1985 werd een tweede moskee, Hicret, in Rotterdam gesticht., die nauw gelieerd is aan de Ehlibeyt moskee. Beide moskeeën hebben ook een sociaal-cultureel centrum. De Azeri's participeren niet in de federatieve verbanden van Turks-islamitische organisaties in Nederland.

5.3. Marokkaans-islamitische organisaties

De Marokkaanse islamitische organisatievorming in Nederland vertoont weinig gelijkenis met die van de Turken. Niet alleen zijn de verbanden minder hiërarchisch en losser, ze zijn ook veel meer fluïde. Verder hebben de Marokkaanse organisaties hier in de meeste gevallen minder directe banden met het land van herkomst. Hoewel de Marokkaanse overheid zich graag bemoeit met de Marokkaanse diaspora en er de laatste jaren aanwijzingen zijn dat die pogingen worden geïntensiveerd, vallen de bemoeienissen vanuit Rabat

[545]ttp://www.telegraaf.nl/tv/nieuws/binnenland/21311330/_Meer_oproepen_moskee_dankzij_PVV__.html

in het niet bij de direct zichtbare en voelbare invloed van Diyanet, de 'Lange arm uit Ankara'.

In het begin van de migratie was er via de zogenoemde Fédération des Amicales des Travailleurs et des Commerçants, afgekort Amicales, nog een poging een ferme greep te houden op het wel en wee van 'de Marokkaanse onderdanen in den vreemde' en hun organisaties. Er werden regelmatig pogingen gedaan om in die structuren te infiltreren. Zeker na de dood van koning Hassan II in 1999, zijn onder zijn zoon Mohamed de verhoudingen zowel in Marokko als binnen de 'gemeenschappen' in de migratielanden minder gepolitiseerd.

5.3.1. Unie van Marokkaanse Moslimorganisaties in Nederland (UMMON)

De Marokkaans-islamitische 'gemeenschap' kent weinig landelijk opererende (koepel)organisaties. De belangrijkste is de Unie van Marokkaanse Moslimorganisaties in Nederland (UMMON). Deze koepelorganisatie werd officieel opgericht in 1982, maar was al actief vanaf 1977.[546] Eén van de oprichters was Driss El Boujoufi:

> "In 1974 waren er in Amsterdam en andere gemeenten ook Marokkaanse moskeeën opgericht. Omdat er altijd problemen waren met het vaststellen van gebedstijden en vasten en dergelijke heb ik andere moskeebestuurders in Utrecht uitgenodigd in 1977. Voor het beginnen van het vasten kozen we voor Saoedi-Arabië, omdat dat beter uit kwam. In Marokko ging de maan 2 uur later onder – dan vielen wij al in slaap. Het was handiger om voor Saoedi-Arabië te kiezen omdat ze daar eerder waren. In 1977 ontstond het idee om samen te gaan werken met de voor ons toen 20 bekende Marokkaanse moskeeën."[547]

Volgens Abdou Menebhi, voorzitter van het seculiere Emcemo, is de samenwerking van Marokkaanse moskeeën vooral op praktische motieven gebaseerd:

---

[546] Zie onder meer Nico Landman, Van mat tot minaret ,1992 en Shadid en Van Koningsveld, Islam in Nederland en België, 2008
[547] Interview met Driss El Boujoufi op 30 september 2015

> "Bijvoorbeeld in het kader van de ramadan en bij het aanvragen van visa voor imams. Het ging vooral over beheerszaken. Koranonderwijs, imams, de reis naar Mekka. Maar visiestukken kwamen er niet van die organisaties. Er was waarschijnlijk ook een grote diversiteit aan meningen".[548]

Bij de UMMON zijn naar eigen zeggen van de organisatie (gemiddeld) ongeveer 90 Marokkaanse moskeeën aangesloten. De organisatie weet zelf als geen ander dat in de praktijk de verbondenheid van de afzonderlijke moskeeën bij de UMMON sterk blijkt te variëren.[549] Aan de ene kant heeft dat te maken met de weinig hiërarchische en losse organisatiestructuur binnen 'de' Marokkaanse gemeenschap. Anderzijds draait het om het belang dat organisaties denken te kunnen hebben bij 'lidmaatschap' van de UMMON. Oneerbiediger gesteld: als er wat te halen valt, zijn er meer moskeeën van de partij dan wanneer dat niet zo is.

Zo wordt de meerwaarde van de UMMON erkend bij zaken als inzamelingsacties, de coördinatie van de komst van imams uit Marokko tijdens de ramadan en onderhandelingen met de overheid over onder andere zendtijd voor moslims, islamitische geestelijke verzorging en facilitering van projecten op relevante maatschappelijke thema's. De aan de UMMON gelieerde Raad van Marokkaanse Moskeeën Noord-Holland (RvM N-H) is een regionale koepelorganisatie van (gemiddeld) zo'n 20 tot 30 moskeeën die vaak betrokken wordt bij de uitvoering bij een deel van deze activiteiten en projecten, onder andere bij het voorkomen van processen van radicalisering, uitsluiting en discriminatie en bij interreligieuze dialoog.

Driss El Boujoufi, die nog steeds bestuurslid van de UMMON is:

> "Nederlandse Marokkanen hebben problemen met onduidelijke structuren en los-vast verbanden. In dat opzicht hebben we ook een grote achterstand op de Nederlandse Turken. Een mooi voorbeeld is een moskee waarbij de voorzitter lid is van de UMMON, de secretaris lid is van de RMMN en de imam lid is van de VIN (Vereniging van Imams in Nederland). Dat geeft geen duidelijkheid. Daar gaan organisaties vaak heel opportunistisch

[548] Interview met Abdou Menebhi op 11 mei 2015
[549] Gesprekken en interviews met Driss El Boujoufi en Mohamed Echarrouti in de periode 1995-2015

mee om."[550]

De UMMON wil de samenwerking en de coördinatie tussen de bij haar aangesloten organisaties een helpende hand bieden en optreden als woordvoerder of intermediair naar de Nederlandse en buitenlandse overheden. Het bestuur van de UMMON heeft geen invloed op het beleid van de aangesloten organisaties en uitsluitend een adviserende en ondersteunende rol. Officieel is het een vereniging, maar de UMMON heeft geen geregistreerde leden.

Wat als een paal boven water staat is dat de UMMON al sinds jaar en dag goede contacten onderhoud met zowel de nationale overheid als die in Marokko.

Deze contacten en banden met het land van herkomst werden vanaf eind jaren '70 tot begin jaren '90 ernstig geproblematiseerd. Vooral door linksgeoriënteerde organisaties en personen - waaronder het Komitee Marokkaanse Arbeiders Nederland (KMAN) en voormalig Tweede Kamerlid voor GroenLinks Mohamed Rabbae, destijds directeur van het Nederlands Centrum Buitenlanders (NCB) - werd de UMMON ervan beticht een verlengstuk te zijn van de Marokkaanse overheid.

Het KMAN besloot in de loop van de jaren '80 toch met de UMMON samen te gaan werken. Abdou Menebhi, destijds voorzitter van het KMAN:

> "Vanuit het KMAN streden wij altijd tegen de UMMON omdat ze aan de hand van Marokko liepen. In de loop van de jaren '80 veranderde dat langzaam: we zochten meer samenwerking om mensen te bundelen en mobiliseren op zaken die op Nederland betrekking hadden en dat te scheiden van onze opvattingen over Marokko."[551]

Mohammed Rabbae publiceerde in 1992 *'Na de Amicales nu de UMMON'*, waarin hij aan de hand van verscheidene documenten en anonieme getuigenverklaringen de UMMON neerzette als 'de lange arm van koning Hassan', zoals vroeger de Amicales dat waren. Hij voerde getuigen op die verklaarden in Marokko problemen te hebben gekregen nadat ze in Nederland kritische opmerkingen over het regime hadden gemaakt of nadat ze in aanvaring waren gekomen met bestuursleden van de UMMON. Het boek leidde

[550] Interview met Driss El Boujoufi op 30 september 2015
[551] Interview met Abdou Menebhi op 11 mei 2015

tot een tegenpublicatie van de UMMON en tot een open brief van 40 Marokkaanse Amsterdammers in het Parool die het boek van Rabbae interpreteerden als een poging van het Nederlands Centrum Buitenlanders (NCB) zich te bemoeien met het Amsterdamse samenwerkingsmodel, waarin religieuze en seculiere organisaties, inclusief UMMON en KMAN, samenwerkten in de Stedelijke Marokkaanse Raad (SMR).[552]

De UMMON eiste in een kort geding dat Rabbae zijn beschuldigingen staakte, maar kreeg van de rechter ongelijk. Het Netwerk van regionale Centra Buitenlanders eiste van het Amsterdams Centrum Buitenlanders (ACB) vervolgens zich te distantiëren van de UMMON. Toen het ACB dat, na overleg met haar Amsterdamse seculiere Marokkaanse partners, weigerde omdat ze de beschuldigingen tegen de UMMON onvoldoende bewezen achtte, werd het ACB uit het Netwerk gezet.[553]

In 1993 concludeerde de BVD na onderzoek in haar jaarverslag: “De aantijgingen tegen UMMON als organisatie kunnen niet worden bewezen. Wel zal door de BVD nadere aandacht worden besteed aan personen binnen en buiten deze organisatie die zich mogelijk aan onoorbare praktijken schuldig maken.”[554]

De onderlinge verhoudingen werden in de jaren daarop genormaliseerd en soms zelfs hartelijk. Menebhi is blijven samenwerken met UMMON-moskeeën en Rabbae bezocht UMMON-bijeenkomsten en was, voor zijn tragische hersenbloeding, net als Mohamed Echarrouti (UMMON) zeer actief in het Veiligheidspact tegen Discriminatie.[555]

Ook heeft de UMMON een belangrijke positie binnen het CMO, dat wordt gedomineerd door koepelorganisaties met een Turkse signatuur. Vanuit die rol hebben ze de belangenbehartiging van 'de Marokkaanse gemeenschap' richting de Nederlandse overheid op zich genomen. In hoeverre Marokkaanse moskeeën zich ook echt vertegenwoordigd voelen door de UMMON, is de vraag. Volgens Saïd Bouddouft, onder andere oud-voorzitter van het SMN, een vraag

---

[552] ‘Marokkanen vragen Van Thijn bescherming tegen "invloeden van buitenaf" in het Parool van 29 april 1993
[553] “Amsterdams Centrum Buitenlanders verstoten door contact met UMMON” in het Parool van 2 juli 1993
[554] https://www.aivdkennisbank.nl/jaarverslag/a2754_Marokko
[555] Zie: https://www.facebook.com/veiligheidspact/?fref=ts

die bij alle Marokkaanse koepelorganisaties speelt:

"Marokkanen hebben altijd veel weerstand tegen grote organisaties die namens hen beweren te spreken, dus ook tegen de UMMON. Al Kabir in Amsterdam, Al Fath in Utrecht en El Islam in Den Haag zijn de echte UMMON-moskeeën. De drie bestuurders hebben een groot netwerk en op persoonlijk vlak is er loyaliteit met Boujoufi en zeker met Echarrouti. Het gaat vaak mis met Marokkaanse organisaties. We willen allemaal voorzitter zijn. En anders wel over het geld gaan of woordvoerder zijn. Er is niet echt een Marokkaanse koepelorganisatie, wel veel netwerken. Ook de UMMON is dat niet. Er zijn weinig moskeeën actief."[556]

Dat de Marokkaanse koepels op een beperkt aantal vrijwilligers draaien en daardoor geen grote organisatorische slagkracht kennen, leidt tot irritaties bij andere koepels.

Oud CMO-bestuurder Yusuf Altuntas:

> "Ik krijg nog steeds een adressenlijst van de UMMON. Ik heb er vaak om gevraagd, maar krijg niets. De UMMON heeft geen betalende leden, ze hebben naar mijn weten zelfs geen bankrekeningnummer."[557]

Habib El Kaddouri van het Samenwerkingsverband Marokkaanse Nederlanders (SMN) vertelt hoe het SMN zich, naast de UMMON, ook op de religieuze achterban ging richten:

> "Aanvankelijk wilde het SMN zich niet op religieuze issues richten, onder andere omdat de UMMON er al was. Maar toen kreeg je het probleem dat niet iedereen zich vertegenwoordigd voelde; niet door ons, maar ook niet door de UMMON. Wat volgde was de roep nadrukkelijker ook de religieuze achterban mee te nemen. Er kwamen steeds meer regionale koepels, waarvan sommige moskeeën niet en andere wel bij de UMMON waren aangesloten. We hebben geprobeerd de UMMON bij de activiteiten te betrekken. Soms lukte dat, soms ook niet. De UMMON trekt dan zijn eigen lijn, en dat is prima."[558]

---

[556] Interview met Saïd Bouddouft op 11 februari 2016
[557] Interview met Yusuf Altuntas 5 en 17 november 2015
[558] Interview met Habib El Kaddouri op 20 april 2016

5.3.2. Raad van Marokkaanse Moskeeën Nederland (RMMN)

Naast de UMMON treedt op landelijk niveau de laatste tijd vooral de Raad van Marokkaanse Moskeeën Nederland (RMMN) regelmatig in de publiciteit. De RMMN is een samenwerkingsverband van enkele regionale Marokkaans-islamitische koepelorganisaties dat in 2006 werd opgericht. In de eerste jaren waren daar in ieder geval de Unie van Marokkaanse Moskeeën Amsterdam en Omstreken (UMMAO), de Raad van Marokkaanse Moskeeën Utrecht en omstreken (RMMU), de Marokkaanse Moskeeën Unie Midden Holland e.o, de Limburgse Islamitische Raad en de Federatie Islamitische Organisaties Nederland (FION) bij betrokken.[559] Deze organisaties maakten ook onderdeel uit van de Nederlandse Moslim Raad (NMR). Voorzitter van de RMMN is Yahya Bouyafa, die ook voorzitter is van de FION en eerder voorzitter was van het CGI en van de NMR.

De koepel zegt op zijn site onder meer de positie van moskeeën in Nederland te willen versterken. Ook wil de RMMN een bijdrage leveren aan de emancipatie en integratie van Marokkanen in Nederland en aan het beleven van de Marokkaanse cultuur (in de ruimste zin van het woord). Ingezet wordt op goede interne samenwerking en het vervullen van een brugfunctie tussen moskeeën en andere (overheids)instellingen. Hoeveel moskeeën en/of regionale koepels bij de RMMN zijn aangesloten staat niet op hun site.[560]

In meerdere (telefonische) gesprekken en interviews met woordvoerder Said Bouharrou kwam daar meer duidelijkheid over. Volgens Bouharrou zijn er 71 moskeeën verbonden aan de RMMN. Dat zouden er volgens hem meer (kunnen) zijn als er een aantal regionale koepels die officieel wel zijn aangesloten bij de RMMN, meer zouden betekenen voor de bij hun aangesloten moskeeën.[561] Saïd Bouharrou heeft wel een idee hoe de RMMN zou kunnen reorganiseren:

> "Zo'n kleine 2 jaar geleden werd ik actief bij de RMMN. Ik kwam in contact met Yahya Bouyafa [de voorzitter] via Ahmed Marcouch, die hem betrok bij de kwestie over de

[559] De FION was ook aangesloten bij de Federation of Islamic Organisations in Europe (FIOE). Dit is een transnationale Europese organisatie die gelieerd is aan de internationale Moslim Broederschap en aan de basis stond van de Europese Raad voor Fatwa en Onderzoek (European Council for Fatwa and Research) die geleid wordt door de prediker Yusuf al-Qaradawi
[560] https://www.rmmn.nl/
[561] Gesprek met Saïd Bouharrou op 5 juli 2015

> brandverzekeringen van moskeeën. Ik voerde constructieve gesprekken met Bouyafa, die vertrouwen had in mijn vernieuwingsstrategie (reorganisatie) en ik werd gevraagd woordvoerder te worden. Dat wilde ik wel omdat de issues die ik in Nijmegen naar voren breng, net zo relevant zijn voor moslims in heel Nederland. Meer moskeeën en hun bestuurders maar ook meer mensen van daarbuiten moeten bij de RMMN betrokken worden om die reorganisatie goed vorm te kunnen geven. Bijvoorbeeld door interne trainingen, stevige en brede deelname van regionale koepels in het bestuur (meer dan nu het geval is) en faciliteren van deskundige onderzoeksgroepen om het niveau naar een hoger (academisch) niveau te tillen. Tijd is daarbij natuurlijk wel een issue. Samenwerking is altijd mogelijk, maar het moet constructief zijn. Iedereen die hetzelfde belang dient is mijn man of vrouw. Jongeren moeten veel meer betrokken worden. Bouyafa heeft committment bij veel moskeeën, toont initiatief en steekt zijn nek uit. Maar het moet anders worden aangepakt, met meer openheid, progressiever en 'een 2016 mentaliteit'."[562]

Andere respondenten hebben zo hun bedenkingen bij het draagvlak voor de RMMN.
Saïd Bouddouft, onder andere voormalig voorzitter van het Samenwerkingsverband Marokkaanse Nederlanders (SMN):

> "De RMMN is eigenlijk maar enkele personen met op z'n hoogst 3 moskeeën. Ik heb het idee dat de betrokkenen sterk verbonden zijn met de PJD (de islami(s)tische Partij voor Gerechtigheid en Ontwikkeling, red.) en daardoor een stuk conservatiever zijn dan het volksgeloof waar Boujoufi [UMMON] voor staat. In de huidige context heb ik iets meer vertrouwen in de koers van Boujoufi; die is minder beïnvloed door de politieke islam."[563]

5.3.3. Jamâ'at al-Tablîgh wa'l-Da'wa (JTD)

De Jamâ'at al-Tablîgh wa'l-Da'wa (JTD) is een internationale islamitische beweging met zijn oorsprong in het Indische subcontinent. De beweging ontstond in 1927 in het toenmalige Brits-Indië als moslim-antwoord op

[562] Interview met Said Bouharrou op 17 juni 2015
[563] Ibidem

toenemende hindoe-overheersing. In Nederland is de aanhang grotendeels Marokkaans-Nederlands. Hun centrum is gevestigd in moskee Arrahman in de Amsterdamse Pijp. Daar komen naast (Marokkaanse) moslims uit de buurt ook in kleine groepjes rondtrekkende predikers samen. Het islamitische instituut voor onderwijs en opvoeding Al-Islah in Lochem van de *sheikh* Saïd *El Mokadmi* zou ook onderdeel uitmaken van de beweging. Hoewel geen formele koepel, bespreken we de organisatie vanwege hun belang voor en invloed op vooral de Nederlands-Marokkaanse gemeenschap hier wel.

De Tablîghi's zijn pas sinds de jaren '20 van de vorige eeuw actief, maar hebben zich in die relatief korte periode over de hele wereld verspreid en aanhang gemobiliseerd. Ongetwijfeld is een van de zes beginselen van de beweging, namelijk tafrîgh-i waqt (wat zoveel betekent als het ter beschikking stellen van tijd) daar debet aan. Feitelijk komt dit beginsel neer op het jezelf voor een bepaalde tijd volledig wijden aan de verbreiding van het islamitische geloof, de da'wa.

De beweging heeft - net als de Turkse Suleymanci - een a-politiek karakter en een mystieke inslag. In flink wat Marokkaanse moskeeën hebben aanhangers van de JTD zich in kleine studiegroepjes verenigd. Maar ze zijn ook 'in actie' te vinden op grotere treinstations en andere openbare plaatsen en doen aan huisbezoek zoals de Jehova Getuigen dat doen.

Hoe groot de aanhang in Nederland is, valt moeilijk te zeggen. Daar is zover ons bekend geen onderzoek naar gedaan. Volgens de AIVD gaat het om enkele honderden aanhangers, wat overeenkomt met de schattingen van de Tablighi zelf. De beweging heeft door zijn mystieke én orthodoxe karakter veel aantrekkingskracht onder jongeren en jongvolwassenen. Zo raakte Ahmed Marcouch naar eigen zeggen in zijn jeugd in Amsterdam steeds meer gebiologeerd door de Tablighi.

Marcouch:

> "De vele rituelen, de spiritualiteit en romantiek en de zending (da'wa) spraken mij aan. Een bepaalde periode per jaar ging je 'veldwerk' doen. Het ideaal was naar Pakistan te gaan. Je meldde je dan aan voor 40 dagen, om naar buiten te treden en te werken in de liefdadigheid voor God. Je sprak mensen aan en ging langs huizen als een soort Jehova."

Ook jongerenimam Yassin Elforkani is bijvoorbeeld een periode actief geweest in de Tablighi-scène.

De beweging lag vooral vlak na 9/11 even onder het vergrootglas van de Nederlandse veiligheidsdiensten, nadat een imam in de moskee had opgeroepen tot gewapende strijd tegen ongelovigen. Dat werd door NOVA vastgelegd. Het moskeebestuur ontsloeg de imam direct na de uitzending. De AIVD stelde dat 'de ultraorthodoxe boodschap aantrekkingskracht uitoefent op radicale moslims. (..) Dat kan een bijdrage leveren aan een klimaat van radicalisering.'[564]

Na een korte periode van onrust in de Arrahman moskee, waarin een rechtszaak speelde over de zeggenschap over en het eigendom van de moskee tussen de buurtbezoekers en de Tablighi's (die door laatstgenoemde werd gewonnen), sloten de rijen zich weer.

5.4. Salafistische moskeeorganisaties en netwerken [565]

In Nederland zijn een flink aantal - vooral Marokkaans-Nederlandse – moskeeën met een al dan niet uitgesproken salafistische signatuur actief. Bekende voorbeelden zijn As-Soenah in Den Haag, Al-Fourqaan in Eindhoven, El-Tawheed in Amsterdam, Al-Fitrah in Utrecht, As-Sunnah in Tilburg en El Mukaram in Rotterdam. In juli 2016 ontstond naar aanleiding van een artikel in het NRC veel ophef over de mogelijke komst van een islamitisch opleidingsinstituut in Rotterdam[566], dat daarna in de volksmond een 'salafistenschool' is gaan heten en door alle tumult inmiddels van de baan lijkt (zie verder hoofdstuk 4).

In de Nederlandse media werd tot 2003 amper bericht over het salafisme. Dat veranderde met de rechtszaak in 2003 tegen twaalf moslims wegens het propageren van de gewapende jihad. Aanleiding voor deze zaak was onder andere de verdwijning van twee Eindhovense jongens naar Kashmir, die daar vervolgens door de Indiase grenspolitie werden doodgeschoten. In een Volkskrantartikel (*Preek of propaganda*) op 12 mei van dat jaar werd bericht dat de Eindhovense Al-Fourqaan moskee de ontmoetingsplek van de twaalf

[564] http://www.nrc.nl/nieuws/2003/09/20/marokkanen-willen-hun-moskee-terug-7654758-a1218593
[565] Voor een beschrijving van het salafisme: zie hoofdstuk 2. Voor het overheidsbeleid ten aanzien van het salafisme; zie hoofdstuk 4.
[566] Zie hoofdstuk 4

mannen was geweest. De oprichters van deze moskee waren volgens de Volkskrant aanhangers van het salafisme. Hierna vermeldde de krant:

> "Volgens justitie is dit een radicale islamitische stroming, met extreme opvattingen over Koraninterpretatie en wetgeving. Het salafisme streeft naar de invoering van de islamitische staat, het kalifaat, en de islamitische rechtsorde, de sharia. Met de aantekening dat Osama bin Laden tot de aanhangers van het salafisme behoort, kleurt het dossier het radicale karakter van deze moslims verder in."

Een maand eerder had de AIVD in het jaarverslag over 2002 al gewaarschuwd voor imams die in juni 2002 in het nieuws waren gekomen, omdat zij zich in moskeeën in Amsterdam, Rotterdam, Den Haag en Tilburg antiwesters en anti-integratief uitlieten.[567] Samen vormden deze geestelijken volgens de AIVD een netwerk van zeer conservatieve orthodoxe imams die bijdroegen aan een klimaat van onverdraagzaamheid, waarin vooral jongere moslims in toenemende mate ontvankelijk konden worden voor radicalisering en zelfs rekrutering voor de gewelddadige jihad. Volgens de AIVD zouden degenen die deze radicale politiek-islamitische boodschappen uitdroegen "veelal behoren tot een als salafistisch te duiden stroming, terwijl er ook geestverwantschap bestaat met het vooral in Saoedi-Arabië aangehangen wahabisme".
De AIVD signaleerde tussen de betreffende moskeeën een intensief contact, waarbij uitwisseling van zowel bezoekers als imams plaatsvindt. De AIVD schreef onder andere:

> "Salafisten in Nederland richten zich met hun beïnvloeding met name op jongeren, teneinde deze te bewegen zich op het rechte pad van de islam te begeven. Daarbij worden bewust pogingen ondernomen de jongeren af te sluiten voor westerse invloeden en moeten ze zich afzijdig houden van de omringende samenleving. Opvallende trend is dat zich met name onder de tweede en derde generatie Marokkanen personen bevinden die, onder andere op hun zoektocht naar een eigen identiteit, in toenemende mate heil zoeken en vinden in de religie. Omdat daarbij in een aantal gevallen aansluiting wordt gevonden bij radicaal orthodox-islamitische stromingen zoals het salafisme, komt hun integratie in gevaar en dreigen zij verder ontworteld te raken in Nederland. Opmerkelijk is ook dat een aantal

[567] https://www.aivd.nl/publicaties/jaarverslagen/2003/04/27/jaarverslag-aivd-2002

> criminele jongeren zich voelt aangesproken en zich bekeert tot deze orthodoxe geloofsleer."

Antropoloog en salafisme-kenner Martijn de Koning concludeert dat het salafisme in Nederland in beeld komt in de context van de aanslagen van 11 september 2001 en de nasleep ervan evenals in de context van het afreizen van jongens voor de gewapende strijd en de moord op Van Gogh.

De Koning:

> "Dit betekent (..) dat de term salafisme ontstaat in een klimaat van angst en zorgen over terrorisme waarin preken van imams en loyaliteit aan de democratische rechtsorde belangrijke onderwerpen zijn. (..) Wat daarbij opvalt is dat er vooral aandacht is voor instituties en gezagdragers, maar niet voor eenvoudige bezoekers van de verschillende centra. Hoe zij moslim zijn en hoe ze omgaan met islamitische kennis blijft grotendeels onzichtbaar behalve dan dat de mogelijkheid zou bestaan dat ze erdoor 'radicaliseren'. 'Salafisme' als veiligheidsvraagstuk weekt de religiositeit van (vooral jonge) moslims los van de context. (..) Het begrip 'salafisme' reduceert een complexe realiteit tot een ogenschijnlijk eenvoudig te managen beheersprobleem: de radicalisering van moslimjongeren."[568]

Hoewel er pas begin deze eeuw over salafisme in Nederland wordt geschreven, is al vanaf eind jaren '70 door landen uit de Golfstaten gewerkt aan de verspreiding van het salafisme in Nederland. Dat gebeurde onder andere door de verspreiding van lesmateriaal in moskeeën. Habib el Kaddouri van het Samenwerkingsverband Marokkaanse Nederlanders:

> "Geld en lesboekjes kwamen toen al uit de Golfstaten en Saoedi-Arabië. In de jaren 80 was die bron nog niet verdacht. Toen was Saoedi-Arabië partner van het Westen in Afghanistan. Samen steunden en bewapenden ze de mujahedeen in de strijd tegen de Sovjets."[569]

---

[568] http://www.republiekallochtonie.nl/blog/opinie/salafisme-1-waar-hebben-we-het-eigenlijk-over. Lees ook het boek *Salafisme* dat Martijn de Koning samen met Joas Wagemakers en Carmen Becker in 2013 schreef (uitgeverij Parthenon)
[569] Interview met Habib el Kaddouri op 20 april 2016

Habib el Kaddouri herinnert zich dat er begin jaren 90 werd geworven, bijvoorbeeld in de moskee in Roosendaal waar hij kwam.

> "We kregen toen te horen dat we ons konden inschrijven voor een opleiding in de Al Fourqaan moskee in Eindhoven. De beste studenten zouden vervolgens voor een studiebezoek naar Saoedi-Arabië kunnen gaan. In die tijd zag je al de eerste invloeden van het orthodoxe salafisme. Dat was voor mij de eerste confrontatie met deze stroming." [570]

Na 11 september 2001 en daarna de moord op Van Gogh gingen steeds meer jonge moslims zich verdiepen in de islam en kwamen daarbij geregeld terecht bij de salafisten. Zo ook een salafistische Marokkaanse Nederlander uit Amsterdam-Oost:

> "Ik was wel moslim, maar ik deed alleen aan de ramadan. De rest van het jaar deed ik hetzelfde als andere jongeren. Beetje hangen, drinken, jointje roken. Vooral na de moord op Theo van Gogh kregen we heel veel vragen over de islam en werden er veel negatieve dingen over ons geloof gezegd. Daarom gingen we met een groepje steeds meer over de islam praten, informatie verzamelen en lezen. Onze ouders wisten niet zoveel over de islam. Dat verwijten we ze niet: ze zijn analfabeet en hebben altijd hard gewerkt. Het duurt lang voordat je voldoende kennis hebt. Zover zijn we nog niet."[571]

Abdou Menebhi van het seculiere Emcemo zag dat het verhaal van de salafisten dominanter werd aan het begin van deze eeuw.

> "De moslimidentiteit werd toen voor veel moslims belangrijker. De wahabisten en salafisten hadden hiervoor een verhaal dat anderen niet hadden. Wij als seculieren ook niet. Wij hebben het over individuele rechten en geloof is iets van de mensen zelf. Zij kunnen een beroep doen op gevoelens van onvrede, van onmacht. Dat is voor jongeren verleidelijk, maar uiteindelijk is het perspectief dat de salafisten te bieden hebben niet beter."[572]

De salafistische predikers, zoals de Syriërs Ahmed Salam en Fawaz Jneid, kwamen vooral preken in Marokkaanse moskeeën. De drempel tot deze

---

[570] Ibidem
[571] Interview met Marokkaans Nederlandse jongerenwerker, januari 2011
[572] Interview met Abdou Menebhi op 11 mei 2016

moskeeën was voor hen laag, omdat er behoefte was aan gekwalificeerde imams, die ook goed Arabisch spraken (zie ook het hoofdstuk over imams en imamopleidingen). Dat ging niet altijd zonder strijd. Bekeerling Dennis (Abdelkarim) Honing beschrijft in een van zijn blogs op GeenStijl hoe er sprake is van een gapende kloof tussen de weinig transparante eerste generatie bestuurders die in zijn optiek een 'zeer culturele en seculiere koers' varen en de Marokkaans Nederlandse jeugd. [573]

> "Op die manier bleek er vaak geen ruimte voor de groeiende behoefte van deze jongeren om de islam een grotere en ook vaak meer activistische rol te geven in hun levens. Veel van deze moskeeën raakten hun jeugd daarop kwijt aan het oprukkende salafisme. Zeker onder de Marokkaanse en Somalische gemeenschappen heeft deze stroming veel aanhang. Pas toen het salafisme goed en wel als kwade speler in de media was gekomen, begonnen deze culturele moskeeën zich meer op de jeugd te richten."

Volgens Honing biedt het salafisme de brede islambeleving die de jeugd tevergeefs in de moskeeën van hun ouders zoekt. Bovendien belooft deze puriteinse stroming hen de ware islam, ontdaan van alle corrupties en dwalingen. Het salafisme is volgens Honing ook aardig democratisch. Hier geen onbeweeglijke oude besturen van de culturele moskeeën of een ontegensprekelijk heilige geestelijkheid als binnen het soefisme.

> "Binnen het salafisme kon Mo de dealer zich omhoog studeren, en zelf prediker worden. De salafistische gemeenschap is tussen een zwaar etnisch verdeelde moslimgemeenschap opvallend multiraciaal. De bekeerde autochtoon en Kaapverdiaan bidden er naast de Marokkaan en Somaliër. Het salafisme is ook letterlijk radicaal zichzelf."

Salafistische koepels?

Volgens antropoloog Martijn de Koning zijn de meningen onder moslims die zich toeschrijven aan de zogeheten 'salafi manhaj' (manhaj betekent hier methode) verdeeld over de vraag of het toegestaan is om jezelf 'salafi' te

[573] http://www.geenstijl.nl/mt/archieven/2016/11/dennis_honing.html

noemen. Dat maakt zoiets als een herkenbare salafistische stroming of organisatie lastig.[574]
De hierboven geciteerde Marokkaanse Nederlander uit Amsterdam Oost heeft ook moeite met de term:

> "Sommigen van ons noemen zich salafist. Ik doe dat liever niet. Liever zeg ik dat ik praktiserend moslim ben."

Organisaties noemen zichzelf vaak liever niet 'salafistisch'. Dit wordt versterkt door voorstellen in de Tweede Kamer om salafistische organisaties te verbieden en door het negatieve imago van het salafisme. In een rapport waarin het Verwey-Jonker instituut verslag doet van onderzoek naar de pedagogiek van het islamitisch onderwijs van het salafistische Al Fitrah, wordt beschreven dat de voorzitter van de stichting Al Fitrah [Suhayb Salam] in een van de gesprekken heeft aangegeven het salafisme aan te hangen, maar dat hij zich tegelijkertijd niet herkent in de (negatieve) kwalificaties in het publieke, het politieke én het wetenschappelijke debat over het begrip salafisme. Deze komen naar zijn oordeel niet overeen met wat salafisme daadwerkelijk behelst.[575]

Het betekent in de praktijk dat de samenwerkingsverbanden van de salafisten, deels voortvloeiend uit opleidingsinstituten zoals van de familie Salam en de Haagse As-Soennah, voornamelijk informeel zijn. Daarnaast zijn er diverse open en besloten facebookgroepen, youtubekanalen en andere initiatieven op internet. De bekendste is ongetwijfeld Al-Yaqeen, de aan de Haagse As-Soennah moskee verbonden website. Al-Yaqeen, opgericht in 2003, omschrijft zichzelf als: "één van de meest toonaangevende Dawah-instituten van Nederland met als voornaamste doel het informeren, onderwijzen, begeleiden en adviseren op het gebied van Islam (..) Al-Yaqeen vormt tevens het islamitische geweten van islamitisch Nederland en stelt daarbij publieke zaken aan de orde die de moslimgemeenschap in binnen- en buitenland aangaan. Al-Yaqeen vormt daarnaast het knooppunt tussen moslimgeleerden en het Nederlandse publiek en toetst daarbij nationale en internationale ontwikkelingen aan islamitische wetgeving."[576]

---

[574] http://www.republiekallochtonie.nl/blog/opinie/salafisme-1-waar-hebben-we-het-eigenlijk-over . Lees ook het boek *Salafisme* dat Martijn de Koning samen met Joas Wagemakers en Carmen Becker in 2013 schreef (uitgeverij Parthenon)
[575] Trees Pels, Ahmed Hamdi, Eva Klooster, Mehmet Day en Fadoua Lahri (2016), Pedagogiek Dar al-Hudaa; een analyse van de pedagogiek van islamitisch onderwijs van de stichting alfitrah. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut
[576] https://al-yaqeen.com/wie-zijn-wij/

Andere samenwerkingsverbanden
In april 2016 hebben Nederlandse moslims het platform 'Oproep tot Eenheid' gepresenteerd[577] Doel is gezamenlijk een geluid te laten horen tegen anti-moslimsentimenten en de islamitische identiteit te beschermen. Hizb ut-Tahrir is de initiatiefnemer van het nieuwe platform. Verder zijn onder andere Abou Hafs van het platform Bewust Moslim en politicus Arnoud van Doorn (Partij van de Eenheid, Den Haag) betrokken.

Het beeld bestaat dat het voornamelijk gaat om orthodoxe moslims, een kwalificatie die door de initiatiefnemers overigens niet wordt gedeeld. In de woorden van Arnoud van Doorn op facebook: 'We zijn er voor 'alle' moslims. Want er bestaat niet zoiets als "orthodoxe" of "gematigde" moslims. Je bent moslim of je bent het niet.' De bij het platform betrokken organisaties worden door de overheid overigens niet als orthodox, maar als als fundamentalistisch aangemerkt.

Aanleiding voor de oprichting van het nieuwe platform vormde onder andere het voorstel van VVD en PvdA eind vorig jaar om te onderzoeken of het mogelijk was om organisaties te verbieden die het salafisme verkondigen. Okay Pala van Hizb ut-Tahrir in Trouw:

> "Dat was echt krankzinnig. Die motie kwam neer op onderdrukking. Maar uiteindelijk spraken alleen salafistische groepen zich ertegen uit, anderen voelden zich niet aangesproken. Terwijl zulke maatregelen ons allemaal treffen. Samen kunnen we een vuist maken."[578]

In het manifest Oproep tot Eenheid[579] schrijft initiatiefnemer Hizb ut Tahrir onder andere:

> "Om de islamitische identiteit te beschermen voor onszelf en de toekomst dienen wij minstens over de volgende punten overeen te komen en hierin geen concessies te doen:
> 1. JA VOOR HET BEHOUD VAN DE ISLAMITISCHE IDENTITEIT
> Onze identiteit is ons gegeven door de Schepper en wij hebben de plicht en het recht om deze identiteit te beschermen en te

[577] http://www.republiekallochtonie.nl/blog/opinie/orthodoxe-moslims-presenteren-platform-oproep-tot-eenheid
[578] http://www.trouw.nl/tr/nl/5091/Religie/article/detail/4284654/2016/04/18/Orthodoxe-moslims-gaan-samenwerken-en-met-een-stem-spreken.dhtml
[579] http://www.hizb-ut-tahrir.nl/images/pdf/oproep_tot_eenheid.pdf

behouden.
2. NEE TEGEN EEN EUROPESE ISLAM
Wij verwerpen de vorming van een Europese Islam welke ons weglokt van de ware islam en de rest van de moslims op de wereld.
3. NEE TEGEN HET ASSIMILATIEBELEID
Assimileren betekent dat wij onze islamitische waarden moeten inruilen voor andere waarden. Wij weigeren de waarden die ons door
Allah (swt) gegeven zijn te verruilen voor iets anders.
4. JA VOOR SAMENLEVEN
Wij zijn niet tegen samenleven wanneer dit gepaard gaat met respect voor de moslims en hun religie.
5. NEE TEGEN HET BELEDIGEN VAN ISLAM
Wij accepteren niet dat onze heilige waarden zoals Allah (swt) en de Profeet (saw) onderwerp zijn van spot onder het mom van vrijheid van meningsuiting."

Vooralsnog hebben nog niet veel moslimorganisaties zich bij het nieuwe initiatief aangesloten. Okay Pala liet aan Trouw weten dat veel organisaties afwachten: "die willen eerst zien wat wij precies gaan doen."[580]

Later liet het Platform Oproep tot Eenheid opnieuw van zich horen in acties tegen een voorgenomen niqaab-verbod. Dat resulteerde uiteindelijk in een via sociale media gedeelde verklaring waarin ruim 50 organisaties, moskeeën en predikers zich uitspraken tegen zo'n verbod. [581]

5.5. Bekeerlingen

Bekeerlingen zijn actief in diverse islamitische (koepel)organisaties en moskeeën. Bekende moskeeën waar zij een prominente rol opeisen zijn onder meer de Blauwe moskee in Amsterdam en moskee Essalam en centrum de Middenweg in Rotterdam.

Daarnaast hebben zij zich verenigd in het Landelijk Platform Nieuwe Moslims (LPNM)[582]. Aanvankelijk was vooral Nourdeen Wildeman het gezicht van het platform, dat zich inzet voor 'nieuwe moslims' door het organiseren van

[580]http://www.trouw.nl/tr/nl/5091/Religie/article/detail/4284654/2016/04/18/Orthodoxe-moslims-gaan-samenwerken-en-met-een-stem-spreken.dhtml
[581]https://m.facebook.com/story.php?story_fbid=368108250212843&id=361546864202315
[582] https://www.facebook.com/LPNMnl/?fref=ts

activiteiten en het geven van informatie over het bekeren tot de islam. Een andere belangrijke woordvoerder werd Jacob van der Blom. Het LPNM heeft verschillende werkgroepen die op provinciaal niveau activiteiten organiseren. Het LPNM organiseert ook jaarlijks terugkerende activiteiten zoals de Nationale Bekeerlingendag en de LPNM Ramadan-tour. Het platform is aangesloten bij het Contactorgaan Moslim en Overheid (CMO). Andere belangrijke initiatieven zijn bijvoorbeeld Stichting Bekeerling[583] Waarom Islam[584] en Ontdek Islam.[585]

Directeur van de regionale koepel SPIOR, Marianne Vorthoren:

> "Bij de Middenweg komen veel bekeerlingen. Maar ik heb niet echt de indruk dat er sprake is van clustering. Misschien wel dat autochtonen op grond van ervaring, visie, culturele achtergrond en wijze van samenwerken wat eerder elkaar weten te vinden. Al Nisa was oorspronkelijk vooral een organisatie van bekeerlingen, maar is diverser geworden. Een deel van de bekeerlingen komt ook (meestal via partners) bij een etnische groep terecht, zoals ik bij de Turkse. Wanneer je als bekeerling geen partner hebt, kom je snel terecht bij de meest zichtbare centra als de Essalam moskee of initiatieven die makkelijk te vinden zijn op internet of via vrienden in een organisatie in de buurt."[586]

Lars, zelf een bekeerling, maakt een onderscheid tussen vier verschillende soorten bekeerlingen:

> "Ik ben er zelf een, maar ik ben allergisch geworden voor sommige bekeerlingen. Je hebt in mijn visie vier soorten bekeerlingen: degene die moskee binnenkomen en dan weer snel zullen verdwijnen; bekeerlingen die vanwege een relatie bekeren (al dan niet overtuigd van het geloof); je hebt bekeerlingen die gelovig zijn, zich bekeren maar bij hun authentieke identiteit blijven; tenslotte heb je bekeerlingen die extreem strikt en dogmatisch de regels proberen te volgen, vaak dan ook de regels vanuit de meest orthodoxe stromingen van de islam. Binnen deze laatste groep zitten in verhouding veel personen met problematieken zoals autisme. Dit zijn vaak ook

583 http://www.stichtingbekeerling.nl/ , https://www.facebook.com/pg/bekeerlingen/
584 http://waaromislam.be/bekeerlingen/ , https://www.facebook.com/waaromislam
585 http://www.ontdekislam.nl/ , https://www.facebook.com/ontdekislam
586 Interview met Marianne Vorthoren op 3 mei 2016

juist de bekeerlingen die vatbaar zijn voor radicalisering. Een geboren en getogen moslim komt uit een traditie, bekeerlingen niet."[587]

[587] Interview met Lars op 19 juli 2016

5.6. Overige islamitische koepelorganisaties

Buiten het directe onderzoeksgebied van deze studie vallen onder meer (koepel)organisaties van Surinaamse en Indonesische moslims en islamitische (koepel)organisaties van en voor vluchtelingen. Toch zullen we er kort wat over vertellen.

5.6.1. Surinaams-islamitische organisaties

Het Surinaams-hindoestaans islamitisch organisatorische spectrum valt grofweg uiteen in drie delen. Dominant daarin is de uit India afkomstige soennitische Barelwi-beweging, met de World Islamic Mission (WIM) als belangrijkste (koepel)organisatie in Nederland (70% en zo'n 25 moskeeën). Grote roerganger was hun geestelijk leider Shah Ahmad Noorani, die in 2002 overleed. Hun voorgangers heten pirs.

Ook goed vertegenwoordigd zijn de Ahmadiyya (30% en 7 moskeeën). Behalve (Hindoestaanse) Surinaamse Nederlanders behoren ook Pakistani's, Indonesiërs, bekeerlingen en andere etnische groepen tot de aanhangers van deze stroming. De Ahmadiyya zijn gedeeltelijk verenigd in de Lahore-tak (koepelorganisatie Unie van Lahore Ahmadiyya Organisaties Nederland; ULAMON) en gedeeltelijk in de Qadian-tak (Ahmadiyya Moslim Missie). Het is een islamitische gemeenschap die via de eerste missionaris Hafiz Qudrat-Ullah in 1947 naar Nederland kwam. De Ahmadiyya-beweging werd gesticht door Mirza Ghulam Ahmad (1835 -1908). De leden van de Ahmadiyya geloven dat hun stichter de mahdi is, die door de profeet Mohammed werd voorspeld. Een deel van hen, de zogenoemde Qadianen (plaats in India voor de afscheiding met Pakistan), noemt hem ook een profeet, anderen beschouwen hem als hervormer (ULAMON). Ondanks dat onderscheid worden beide stromingen door nagenoeg alle andere moslims als kafirs (ongelovigen) beschouwd. Dat heeft wereldwijd geresulteerd in zware vervolgingen van Ahmadi's en schendingen van hun mensenrechten.

Tenslotte is de Minhaj ul Koran in Nederland vertegenwoordigd. Deze groep werd in 1981 in Pakistan opgericht door Muhammad Tahir-ul-Qadri en richt zich vooral actief op religieus onderwijs en dialoog met andere godsdiensten. Ze hebben een moskee in Den Haag.

5.6.2. Indonesië

Javaanse moslims hebben de eerste moslimorganisaties in Nederland opgericht. Nu zijn er zover wij hebben kunnen nagaan zeven organisaties actief vanuit de Javaans-islamitische (soennitische) beweging. De Djami'atul Islam Alfatah Nederland (DIAN) in Den Haag en de meer orthodoxe Jama'ah Sahabatul Islam zijn bekende organisaties, net als de (gematigd puriteinse) Islamitische Culturele Vereniging Roekoen Islam, een vereniging van Javaanse Surinamers en Indonesiërs.

5.6.3. Vluchtelingen

Een belangrijk deel van de islamitische vluchtelingen komt uit Afghanistan, Somalië, Syrië, Irak en Iran. Lang niet alle vluchtelingen uit islamitische landen zijn ook islamitisch. Dit geldt zeker voor de vluchtelingen uit Iran, waarvan naar schatting slechts een derde zichzelf als moslim (shi'itisch) beschouwt. De (koepel)organisaties die door deze vluchtelingengroepen zijn opgezet, zijn meestal niet primair religieus. Veel islamitische vluchtelingen gaan om te bidden naar de bestaande Turkse, Marokkaanse of Surinaamse moskeeën. Maar er zijn bijvoorbeeld ook moskeeën van en voor Somaliërs. Daarnaast zijn vluchtelingen uit Eritrea, Palestina en Bosnië institutioneel vertegenwoordigd. Laatsgenoemde groep is via hun koepelorganisatie (de Islamitische Vereniging voor Bosniaks) aangesloten bij het CMO en heeft 7 moskeeorganisaties onder zich.

5.7. Regionale koepels

Er zijn verschillende actieve regionale koepels die niet direct of indirect zijn aangesloten bij een landelijke koepel. Voorbeelden hiervan zijn: de Stichting Platform Islamitische Organisaties Rijnmond (SPIOR), Stichting Brabantse Islamitische Raad (BIR), Samenwerkingsverband Moskeeën Brabant, Limburgs Islamitisch Platform, Stichting Islamitische Organisaties Regio Haaglanden (SIOR-H), Stichting Islamitisch Platform Utrecht (STIPU) en Commissie Moskeebesturen Nijmegen (CMN).

SPIOR

De bekendste, meest actieve en grootste regionale koepel is SPIOR, die mede dankzij enkele regio-overstijgende functies ook een landelijke uitstraling en bekendheid heeft. Daarom behandelen wij SPIOR hier ook uitgebreider. Het platform - met inmiddels zo'n 70 aangesloten organisaties - is onder leiding van de voormalige directeur Ibrahim Spalburg en zijn opvolger Marianne Vorthoren uitgegroeid tot een belangrijke speler in het islamitische krachtenveld en heeft op thema's als moslimhaat, radicalisering, schooluitval, eerwraak en huiselijk geweld door de inhoudelijk vaak sterke en op samenwerking gerichte werkwijze een voortrekkersrol. Maar ook als werkgeversorganisatie in het onderwijsveld en als (mede)aanjager van geestelijke verzorging in penitentiaire inrichtingen is SPIOR[588] van landelijke betekenis.

De meeste regionale koepels zijn interetnisch. Dat geldt bij uitstek voor SPIOR. Vorthoren, die in 2012 directeur werd:

> "Ik vond het vanaf het begin heel mooi en belangrijk dat SPIOR een brede diversiteit van moslimgroepen samenbrengt, met verschillende etnische groepen (Turks, Marokkaans en ook Afghaans, Algerijns, Bosnisch, Somalisch, Pakistaans, Palestijns, Surinaams, Indonesisch, autochtoon, Tunesisch). Bovendien kwam ik er snel achter dat dat op deze schaal uniek in Nederland was en sommige zeggen zelfs in Europa. Met een professionele en deskundige staf is SPIOR ook uniek. Ik kan dat niet vergelijken met bijvoorbeeld de professionaliteit van de gevestigde kerken, maar zie wel parallellen met migrantenkerken. Het is aan mensen vaak moeilijk uit te leggen hoe moskeeorganisaties functioneren. Dat botst soms wel eens met andere instellingen. Pas als je het zelf ervaart, dan heb je in de gaten hoe die organisaties werken en hoe je het beste effectief kunt samenwerken. Het gaat om het opbouwen van vertrouwen en dat vergt bijvoorbeeld meer dan het sturen van een brief."[589]

Op de vraag waarom het SPIOR lukt de samenwerking echt vorm te geven, antwoordt Marianne Vorthoren:

---

[588] http://www.spior.nl/

[589] Interview met Marianne Vorthoren op 3 mei 2016

> "Het is vooral achteraf redeneren wat de succesfactoren zijn geweest - het is altijd een combinatie. Vanaf de start was het al divers, dat is belangrijk: dat iedereen zich erin kon herkennen. Het heeft ook met personen te maken. Toen Ibrahim Spalburg in 2001 bijvoorbeeld directeur werd, waren er organisaties die lid werden omdat ze vertrouwen in hem hadden. Aanvankelijk is de voorzitter jarenlang alleen van Turkse origine geweest. Logisch misschien, omdat er veel Turkse Rotterdammers zijn en dus ook veel aangesloten organisaties met een Turkse achtergrond. Maar dat leidde er wel toe dat sommige andere groepen zich minder konden identificeren met SPIOR. Daarom hebben we nu een roulerend voorzitterschap: 3 jaar Turks, 3 jaar Marokkaans, 3 jaar 'overig', zoals we dat dan enigszins oneerbiedig noemen (10 verschillende etnische groepen). In de samenstelling van de rest van het bestuur wordt altijd gelet op diversiteit in culturele achtergronden."[590]

SPIOR heeft, zo vertelt Vorthoren, een maatschappelijke functie. Religieuze activiteiten, het organiseren van de bedevaart etcetera, doen de aangesloten organisaties zelf.

> We werken wel vanuit die religieuze identiteit, en bij het ene project is dat inhoudelijk meer een relevante factor dan bij het andere. Daarbij is er ook diversiteit in beleving bij de achterban - we zoeken daarbij altijd de grootste gemene deler. Wanneer we religieuze kennis nodig hebben, kijken we wie binnen de verschillende gemeenschappen religieus gezag hebben. Sommige gemeenschappen sluiten zich vooral aan bij SPIOR op grond van solidariteit, vanwege het belang dat men hecht aan eenheid van de moslimgemeenschap, en dus niet zozeer voor de activiteiten. Belangrijk is ook een goede balans te houden tussen thema's waar de gemeenschappen zelf vraag naar hebben en waar de samenleving om vraagt (zoals homoseksualiteit en radicalisering). Belangrijk is verder dat we goed zichtbaar zijn in de gemeenschappen met bestuursleden en medewerkers. We bezoeken veel organisaties en bijeenkomsten. Ons grootste kapitaal is vertrouwen, dat betekent goed aansluiten bij de belevingswereld van je achterban en veel investeren in de relatie en communicatie."[591]

---

[590] Ibidem
[591] Ibidem

Toch is de samenwerking niet met alle organisaties een succes:

> "De Diyanet-moskeeën zijn sinds midden jaren '90 niet meer aangesloten vanwege een conflict dat toen ontstond over het voorzitterschap. Ik was er niet bij en weet er dus het fijne niet van. Al Mukarram - benoemt zichzelf als salafistische moskee - is ook niet aangesloten. We horen ook wel van organisaties dat ze zich willen aansluiten maar er nog niet aan toe zijn gekomen om het verzoek formeel in te dienen en organisaties die in de veronderstelling verkeren dat ze al aangesloten zijn, vanuit de gedachte 'SPIOR is van ons'. We richten ons in ons werk op alle moskeeën en islamitische organisaties, ook die niet zijn aangesloten. Daar gaan we niet flauw over doen wanneer hun gemeenschap ook behoefte heeft aan een bepaalde activiteit. Aangesloten organisaties krijgen wel voorrang en zij hebben via hun zetel in de Raad van Toezicht inspraak op het beleid, niet aangesloten organisaties niet." [592]

Vorthoren benoemt ook de invloed van internationale ontwikkelingen:

> "Internationale ontwikkelingen dragen ook niet altijd bij aan samenwerking in Nederland. Dat speelt momenteel bijvoorbeeld sterk bij Turkse organisaties, maar ook wel bij Marokkaanse organisaties. Het gaat bij samenwerking binnen het verband van SPIOR uiteindelijk om het elkaar vinden op de maatschappelijke rol in Rotterdam, op de vraag hoe we als moslims in Nederland willen leven. Dat kan best samengaan met andere visies op politieke ontwikkelingen hier of daar. We focussen op de situatie in Rotterdam-Rijnmond, dat is wat we delen."[593]

Om te kunnen overleven als SPIOR is het volgens Marianne Vorthoren dan ook van belang culturele verschillen en belangen te overstijgen en te focussen op maatschappelijke taken:

> "Wat wij doen is niet alleen voor moslims, maar ook breder voor de samenleving. We bereiken bijvoorbeeld met het project tegen voortijdige schooluitval niet alleen moslims, maar ook andere Rotterdamse jongeren. Ook in het project voor eenzame ouderen gaan we niet-moslims echt niet weigeren. Onze nadruk

[592] Interview met Marianne Vorthoren op 3 mei 2016
[593] Ibidem

ligt op die groep, omdat die juist vaak nog niet door ander aanbod wordt bereikt, maar wel de behoefte heeft en omdat wij daarin specifieke expertise hebben. Maar we sluiten andere niet uit als we hen kunnen helpen." [594]

5.8. Recent onderzoek

In de eerdergenoemde (literatuur)studie van Thijl Sunier en Nico Landman is veel aandacht voor de (organisatie)structuur van de verschillende Turkse koepels. Hoewel er met vertegenwoordigers van al deze koepels is gesproken, geven de onderzoekers zelf aan dat het leeuwendeel van hun publicatie bestaat uit literatuuronderzoek. Na het standaardwerk van Nico Landman *'Van Mat tot Minaret'* is er over de institutionalisering van de islam in Nederland in het algemeen en over islamitische koepelorganisaties in het bijzonder relatief weinig (nieuws) geschreven. Wel verschenen enkele deelstudies van onder meer Sunier (Diyanet), Van Bruinessen (Gülen) en Lindo (Milli Görüş). Canatan wijdde zijn dissertatie aan de Turkse islam (ook in Nederland).

In 1996 kwamen Rath (et. al.) met een bruikbaar overzicht op meerdere deelterreinen, casestudies van grote steden en internationale vergelijkingen. Jacques Waardenburg schreef voor de WRR in 2001 een rapport over de institutionele vormgeving van de islam in Nederland, maar baseerde zich daarbij uitsluitend op oude bevindingen en literatuur. Datzelfde geldt voor de grotendeels op netwerkanalyses gebaseerde studie *'Islamitische organisaties in Nederland'* van Van Heelsum, Fennema en Tillie[595].

Belangrijke toevoeging werd in 2008 geleverd door Timke Visser in *'Doe mij maar een moslim',* een weergave van gesprekken met vertegenwoordigers van de 15 grootste landelijke en regionale islamitische koepelorganisaties in Nederland. Daarnaast bevat het boek een handige bijlage met kenmerken en adresgegevens van bijna 30 islamitische koepelorganisaties in Nederland. Ook de studie van Vellinga en Wiegers: *Religie, binding en polarisatie - De reacties van de leiding van levensbeschouwelijke organisaties op islamkritische uitingen* uit 2011 geeft op deelaspecten een update, net als *De islam in Nederland en België* van Shadid en Van Koningsveld uit 2008 en *Mist in de polder*. *Zicht op ontwikkelingen omtrent de islam in Nederland*, van Vellenga (et. al.) uit 2009.

---

[594] Ibidem
[595] http://www.polderislam.nl/userfiles/files/Moslim_in_Nederland-q1106e_Islamitische_organisaties_in_Nederland%20(2).pdf

Waardevol is verder de scriptie uit 2008 van Karin Neijenhuis over shi'ieten en hun (koepel)organisaties in Nederland.

6. Imams en hun opleidingen in Nederland

In dit hoofdstuk aandacht voor imams (6.1) en hun opleidingen (6.2) in Nederland. Centraal staat welke rol en functie de imam 'van binnenuit' én 'van buitenaf' krijgt toebedeeld en hoe een opleiding daar invulling aan kan geven. Relevant is bovendien de afgeleide vraag of de ideeën daarover naar elkaar toegroeien of juist steeds verder van elkaar af komen te staan.

6.1. De imam

Er wordt door politiek en media nogal wat gevraagd van de gemiddelde polderimam: jongeren op het rechte pad houden, de strijd aangaan tegen radicalisering, extremisme en 'salafistische jihadisten', afstand nemen van IS, weten wat er in de samenleving speelt, preken in het Nederlands, overlegpartner zijn voor en van tal van personen en organisaties, emancipatie bevorderen, vertrouwenspersoon spelen, de dialoog aangaan met andere religies en je vooral niet laten leiden door het land van herkomst. Is dat wel realistisch? En misschien nog wel belangrijker: strookt het met wat Nederlandse moslims van een imam verwachten? Is het niet zo dat (zeker) de eerste generatie moslims het vooral belangrijk vindt dat een imam fraai kan reciteren uit de Koran?

6.1.1. Kerntaken van een imam

Binnen de islam bestaat er - anders dan in het christendom - geen officiële 'Kerk'. Hoewel de Al-Azhar Universiteit in Egypte fungeert als religieuze autoriteit, ontbreekt het aan een centraal leergezag waar imams aan verbonden zouden zijn. Imams vervullen ook geen intermediaire rol tussen mens en God.

De imam is volgens Boender, Amer en de Koning[596] in de soennitische traditie in eerste instantie de man die het rituele gebed in de moskee leidt. Maar hij is ook degene die kennis heeft van heilige teksten en van de wetscholen, van het recht en van de filosofie; vanuit die kennis kan hij antwoord geven op vragen van gelovigen. Van een imam wordt vereist dat hij een grondige kennis heeft

[596] http://www.kennislink.nl/publicaties/de-imam

van de Koran en de hadith (de overleveringen van de profeet), en over capaciteiten beschikt om die kennis voor moslims te vertalen naar de omstandigheden waarin ze leven.

In die hoedanigheid is de imam een sleutelfiguur bij het overbrengen van de religieuze kennis binnen de traditionele leer. Hij leidt het gebed, is verantwoordelijk voor de vrijdagpreek, geeft religieuze raad aan gelovigen en treedt op tijdens de levenscyclusrituelen, zoals geboorte, huwelijk en overlijden. In Nederland functioneert hij ook als geestelijke verzorger in ziekenhuizen, de krijgsmacht of gevangenissen.

In de optiek van historicus en Turkoloog Armand Sağ, is de rol van de imam binnen het shi'isme veel groter. Zo wordt de imam volgens Sağ binnen het shi'isme ook geacht de gelovigen krachtig te leiden in hun strijd voor de islam. Shi'ieten zien in hem een man die de wil van Allah zowel op godsdienstig, sociaal en politiek vlak uitlegt.[597] Shi'itische imams met veel aanzien worden ayatollahs genoemd.

Islamwetenschapper Annemeik Schlatmann deed onderzoek naar de naleving van fatwa's (religieuze voorschriften) door shi'ieten in Nederland. Zij schrijft:

> "Als shi'ieten willen weten wat wel of niet is toegestaan volgens hun religie, raadplegen ze de fatwa's van de religieuze geleerden in Iran, Irak en Libanon. Ze moeten die fatwa's van de ayatollahs in principe volgen, maar daarnaast hebben ze nóg een opdracht. Ze moeten die regels zo inpassen in hun Nederlandse leven dat de Nederlanders een positief beeld krijgen van de islam. Daar zit ruimte om een eigen gewetensvolle afweging te maken. De religieuze autoriteiten hebben dus het vertrouwen dat de gelovige het juiste zal doen in de context van het eigen leven."[598]

Veranderende rol?

Al decennialang wordt er gediscussieerd over de wenselijkheid en de mogelijkheid van een bredere maatschappelijke betrokkenheid van de imam. In haar proefschrift '*Imam in Nederland*''[599] uit 2007, schetst Welmoet Boender welke veranderingen plaats vonden in de rol die de eerste en latere generaties moslims in Nederland toedichten aan hun imams.

---

[597] http://www.armandsag.nl/papers/Soennieten%20en%20Sjiieten.html
[598] http://www.nrc.nl/next/2016/06/13/hoe-streng-zijn-shiieten-in-nederland-1627669
[599] https://openaccess.leidenuniv.nl/bitstream/handle/1887/12447/Thesis.pdf?sequence=1

Vast staat dat een imam in de diaspora een veel complexer takenpakket krijgt dan in de landen van herkomst. Hij heeft niet alleen de traditionele taak van voorganger maar, door het grotendeels ontbreken van zowel een breed islamitisch intellectueel kader als van islamitische instituties, ook een rol in het geven van advies en steun bij allerlei sociaal-maatschappelijke kwesties.
Welmoet Boender in haar proefschrift:

> 'De imam is vermaner. Hij is doorgever van het toegestane en het verbodene dat in zichzelf normerend en verplichtend is. Hij moet de aansluiting tussen de traditionele islamitische voorschriften betekenisvol kunnen duiden in relatie met de context van de moderne Nederlandse samenleving'.

Een mooi ideaalbeeld, maar de praktijk laat - zeker in het begin van de arbeidsmigratieperiode - een andere werkelijkheid zien. Dat had volgens onze respondenten zowel te maken met de (ontoereikende) beschikbare kennis en expertise en de slechte (rechts)positie van veel imams in Nederland, als met de uiteenlopende vormen van beïnvloeding uit het buitenland.
Driss Boujoufi, voorman van de UMMON over de eerste imams in Nederland:

> "Uit ons midden kozen we aanvankelijk iemand die een beetje theologische kennis had. Soms waren het rondtrekkende imams. Imams werden ook vaak via via aangeleverd. Iemand had dan nog wel een neef of zo die een goede imam zou zijn. Dat was voor ons toen, en nog steeds eigenlijk, vaak moeilijk te beoordelen.

Volgens Boujoufi kwamen in 1977 de eerste imams uit Marokko. Er ontstonden geregeld conflicten na de komst van een imam. Boujoufi geeft een voorbeeld:

> "In 1979 hebben we al een proces moeten voeren tegen een imam die we eruit wilden zetten. Die man had geen respect voor ons én geen respect voor de Nederlandse wet, maar hij was wel populair bij de bezoekers van de moskee. De uitspraak van het kort geding was dat de imam binnen twee dagen de moskee moest verlaten. De imam werd destijds echter gesteund door de Stichting Buitenlandse Werknemers. De SBW creëerde een nieuwe ruimte voor de imam waar hij kon preken. Omdat de imam zijn kamer niet had ontruimd, kon ik een dwangsom tegen hem eisen. Ik kreeg daarop politiebescherming, maar binnen

> vier maanden had ik de imam weg en de bezoekers terug."

Vaak is er sprake van wrijving tussen enerzijds de moskeebestuurders als werkgever en anderzijds de imam. Boujoufi:

> Er zijn veel moskeebestuurders die geen stelling durven nemen tegen populaire imams. Maar ik heb aan de andere kant ook veel verhalen gehoord en situaties meegemaakt van imams die enorm werden gemanipuleerd door hun bestuurders, die op hun beurt misbruik maakten van hun machtspositie en van de zwakke positie van de imam, die financieel afhankelijk was en soms zelfs geen verblijfsvergunning had."[600]

Gebrek aan kennis

De imams zijn volgens Abdulwahid van Bommel, die zelf onder andere werkzaam was als imam en geestelijk verzorger, belangrijk voor het imago van de moskeeën en de islam in Nederland. Van Bommel:

> "Maar aan het niveau en de kennis om met niet-moslims te communiceren of de dialoog te bedrijven ontbreekt het nogal eens. Opvallend aan salafistische imams is dat ze vaak juist heel beperkt zijn in de kennis van hun bronnen."[601]

Marzouk Aulad Abdellah, die ook werkzaam is als imam en als docent aan de Vrije Universiteit:

> "Veel zittende imams moeten echt nog gevormd worden. Hun analytisch vermogen moet worden versterkt, ze moeten kritischer leren nadenken en onderzoek doen naar de huidige context. We kunnen het geloof niet veranderen. Het gaat er om hoe je jezelf verhoudt tot de Nederlandse samenleving.[602]

Alper Alasag, aanhanger van Fethullah Gülen en voormalig directeur van Platform Ins vindt dat de imams te weinig met Nederland bezig zijn:

> "Ze zijn te veel op het land van herkomst gericht. Dat geldt voor de meeste koepels. Dat is een gemis. Inspirerende leiders met

[600] Driss Boujoufi op 30 september 2015
[601] Abdulwahid van Bommel op 13 oktober 2015
[602] Marzouk Aulad Abdellah op 22 aprl 2015

> veel kennis zijn er nog niet."[603]

Mohammed Cheppih is in 2015 weer begonnen met preken. Hij vindt dat een moderne imam ook leiderschap moet tonen:

> "Ik voel me alleen geslaagd als mensen met iets naar huis gaan. Ik moet verbinding hebben gelegd. Wat doe ik met mijn preken? De preekstoel is essentieel om mensen te bereiken maar nu doen we het niet goed. Nu is de imam geen leider, het is een microfoon, een speaker. Het is geen leiderschap. Kenmerk van een leider is dat je in het persoonlijke leven in de praktijk brengt wat je preekt. Doe je dat niet, dan ben je een slechte boodschapper. Leiders zijn in staat gemeenschappen achter zich te krijgen, te inspireren, mobiliseren, dingen te laten begrijpen. Waarom lukt dat niet? De meeste imams zijn niet voor dit doel opgeleid. Ze begrijpen hun leiderschap niet. Hun preken gaan over de mensen heen. Ik voel me er in ieder geval niet door aangesproken. Ze denken aan allerlei structuren; het is alleen maar zenden. Ik denk dat 10 tot 15 % van de imams wel in mijn lijn denkt. Meer de vraag en discussievorm, eigen verantwoordelijkheid stimuleren. En heel veel imams, ook al willen ze het, kunnen het niet omdat ze worden betaald door de moskee. Wie betaalt, bepaalt. Kritiek is dan niet mogelijk. Moskeebesturen bepalen wat de imam zegt"[604]

6.1.2. Invloed uit het buitenland

Door het gebrek aan gekwalificeerde voorgangers in Nederland, werden al snel imams in het buitenland gezocht. De Turkse koepelorganisaties konden daarbij een beroep doen op de korte lijntjes met het land van herkomst.
De zoektocht naar imams voor de Marokkaanse Nederlanders maakte vanaf eind jaren '70 volgens Abdou Menebhi, voorzitter van Emcemo, de weg vrij voor de komst van de politieke islam in Nederland.

> "Er kwamen teksten voor imams vanuit Marokko. Dat waren vaak teksten met een duidelijk politiek doel. Marokko volgde voor een belangrijk deel de lijn van de Saoedi's. De houding van Marokko was: wij hebben de massa, jullie hebben het geld. Daarna kwam er belangstelling uit Saoedi-Arabië, de Emiraten

[603] Alper Alasag op 10 februari 2016
[604] Mohammed Cheppih op 29 oktober 2015

> en Libië. Dat leidde vooral tot de opkomst van de politieke islam in Nederland. Ze probeerden bepaalde predikers te sturen. Marokko en Libië werkten ook samen. In onderling overleg kwam er een Libische moskee in Utrecht."[605]

Marokkaanse moskeeën konden daarnaast een beroep doen op Arabischsprekende imams uit andere landen. Said Bouddouft, oud-directeur van onder andere het SMN en Meander wijst er op dat Syriërs als Fawaz of Salam of andere buitenlandse imams daardoor veel konden invloed krijgen."[606]. Azzedine Karrat, imam van de Rotterdamse Essalam moskee, is een imam die niet betaald wordt door de gemeenschap waarvoor hij preekt. Hij wordt gefinancierd door een geldschieter uit de Verenigde Arabische Emiraten. Karrat ziet dat als een voordeel:

> "Ik ben financieel onafhankelijk van de gemeenschap. Dat maakt mijn positie sterker. Veel imams krijgen slecht betaald en zijn sterk afhankelijk van hun bestuur. Dat ben ik niet. En dan nog: ik ben hier niet voor het geld gekomen. Ik verdiende met mijn vorige baan meer, maar dit werk vind ik belangrijker. Ik krijg mijn salaris uit de Verenigde Arabische Emiraten. Ze geven daarbij verder geen sturing. Ik kan zelf bepalen waarover ik preek. Ik heb één keer per jaar een gesprek met de voorzitter. Dat gaat dan nooit over de inhoud van mijn preken, maar alleen over de randvoorwaarden waaronder ik werk. Ik voel me een onafhankelijke imam. Ik heb de luxe om naast mijn werk ook nog te studeren"[607].

6.1.3. Verwachtingen nieuwe generaties

Nieuwere generaties moslims zullen volgens Welmoet Boender, die onderzoek deed naar de positie van de imam, nog veel meer van een imam verwachten. Zij stelt dat onder sterke invloed van moderne communicatiemiddelen, waarin transnationale netwerken zich stevig laten horen, jongeren kennis nemen van een veel breder religieus discours dan in de traditionele migrantenmoskee wordt verkondigd. Die ontwikkeling wordt bevestigd door de Duitse antropologe Carmen Becker in een gesprek met de Wereldomroep:

---

[605] Abdou Menebhi op 11 mei 2016
[606] Said Bouddouft op 11 februari 2016
[607] Azzedine Karrat op 9 december 2015

> ‘De nieuwe technologische, meertalige omgeving van het internet zal in haar optiek moslims ertoe aanmoedigen om hun eigen oordeel te vormen over de juiste interpretatie van de bronnen’[608].

Dit proces wordt in Nederland versterkt doordat de religieuze identiteitszoektocht van veel moslimjongeren na 11 september 2001 steeds vaker uitkomt bij een islam die is ontdaan van allerlei culturele invloeden. Een belangrijk voorbeeld daarvan is het salafisme (zie de paragraaf over stromingen).

Als de voortrekkers van de bestaande islamitische instituties en hun imams in Nederland (meer strikt) praktiserende jongeren willen bereiken, zullen zij zich meer open moeten stellen voor hun behoeftes, bijvoorbeeld door meer te focussen op religieuze kennis en gezag en hen een plek en podium moeten bieden om vorm te geven aan hun religieusmaatschappelijke ontwikkeling. Dat gebeurt in onze optiek nu nog te weinig. Het is een beeld dat wordt onderschreven door een aantal respondenten, waaronder cultureel antropoloog Martijn de Koning:

> “Aan religieus leiderschap wordt misschien wel te veel waarde gehecht, tenminste als het idee is dat jongeren daar blind achteraan zouden lopen. Jongeren hebben minder behoefte aan leiders, wel is er behoefte aan religieuze kennis en gezag. Jongeren willen dat er verwezen wordt naar bronnen. Dat er kennis van die bronnen is. Daarnaast gaat het niet alleen om de religieuze inhoud, maar ook om het charisma van zo’n leider. Als iemand een aansprekend figuur is, kan hij wel optreden als leider. Je ziet dat veel jongeren behoefte hebben aan iemand die op een aansprekende manier een politieke stem kan vertolken. Onder Marokkanen, maar ook onder Turken zijn er weinig imams die dat kunnen. Onder Surinamers zijn er wat meer internationale predikers met gezag. Turkse imams preken te veel de koers die vanuit Turkije of Duitsland is uitgezet. Bezoekers van Milli Görüş moskeeën klagen daar bij mij ook over. Er is relatief weinig aandacht voor de Nederlandse maatschappelijke situatie. Er is in vergelijking met de tijd waarin Thijl Sunier zijn proefschrift schreef (1996 [red.])) weinig vooruitgang geboekt”.[609]

---

[608] http://www.nieuwemoskee.nl/2013/09/internet-tast-gezag-moslimgeleerden-aan/
[609] Martijn de Koning op 5 januari 2016

Thijl Sunier, onderzoeker aan de Vrije Universiteit, benadrukt ook het belang van religieus gezag:

> "Dat is essentieel. En dan gaat het zeker ook over wie een overtuigend verhaal heeft, dus niet alleen 'ken je de bron wel goed' maar ook om iemand waarnaar geluisterd wordt. Voor de nieuwe generaties is de vraag wanneer je etniciteit als asset gebruikt en wanneer dat niet essentieel is. Dus niet langer de heimweemoskee als veilige haven. Dat is stoffig. Het gaat om nieuwe media, om post-immigratie."[610]

Marzouk Aulad Abdellah, imam en docent aan de Vrije Universiteit:

> "Er moet modernisering komen in het religieuze discours. Dat vraagt om een doorbraak. We moeten taken durven over dragen aan de nieuwere generaties. Het gaat er om te leren hoe je moet omgaan met teksten in de westerse context. Niet alleen putten uit de bronnen. Bestrijden van extremisme met kennis - belangrijk daarbij is ook gezag hebben en vroom zijn, want daden hebben meer effect dan woorden. Veel moslims durven de woorden van de imam niet ter discussie te stellen. Ze gaan er vanuit dat wat de imam zegt heilig is en dat we hem blindelings moeten volgen. De thuiscultuur is zwijgen, geen discussie, geen kritiek."[611]

Sommige - vaak salafistische - centra en moskeeën voorzien tot op bepaalde hoogte in de behoeftes, maar een belangrijk deel van de 'zoekende' jongeren haalt vooral informatie van forums en sites, uit huiskamerbijeenkomsten of van imams die uit Europa, landen van herkomst of het hartland van de islam komen invliegen. De boodschap van veel van deze (internet)imams verhoudt zich lang niet altijd goed met de waarden die door de Nederlandse overheid als onze 'kernwaarden' worden beschouwd. Rasit Bal, voorzitter van het CMO:

> "Het salafistische verhaal kan voor jongeren aantrekkelijk zijn, omdat het een simpele en eenduidige religieuze instructie geeft. Het CMO heeft geen invloed op salafisten, maar wel op die grote groep die hun eigen achtergrond wil behouden én integreren in de samenleving. We moeten perspectief bieden via de theologie.

---

[610] Thijl Sunier op 19 november 2015
[611] Marzouk Aulad Abdellah op 22 april 2016

> Probleem was dat studenten aan de opleiding aan Inholland als veilig vluchtoord zien, terwijl daar nu juist bruggen moeten worden geslagen naar de 'boze buitenwereld'. Aan het eind van het tweede jaar zagen ze dat perspectief wel. We moeten ze toerusten, professionaliseren. Maar 60% van de studenten haakte al eerder af. Vooral salafisten. Als ik hier blijf, verlies ik mijn overtuiging, zeiden ze. Ze vertrokken om te studeren naar het buitenland, naar Syrië, Egypte of Indonesië enzo"[612].

6.1.4. Imams en integratie

Toen vanaf de jaren '80 duidelijk werd dat onder andere door gezinshereniging de migratie blijvend van aard werd, heeft de Nederlandse overheid de rol en functie van de imam verbonden aan haar integratiebeleid. Aanvankelijk werd religie als essentiële factor voor de emancipatie en integratie van moslims in de samenleving beschouwd. De imam kreeg naast een religieuze ook een sociaal-culturele functie toebedeeld, vooral omdat hij de culturele en religieuze tradities uit de herkomstlanden van moslimmigranten kende en kon waarborgen. Die benadering paste in een beleid dat in de jaren '80 relatief meer gericht was op behoud of op z'n minst erkenning van de eigen taal en cultuur.

Vanaf het eind van de jaren '80 werd in het Nederlandse publieke debat steeds vaker de vraag gesteld of de waarden van de islam wel verenigbaar zijn met waarden die als 'kernwaarden' van de Nederlandse identiteit worden gezien: de gelijkheid tussen mannen en vrouwen, de autonomie van het individu en de waarde van de liberale democratie.[613] Tegelijkertijd werd in de publieke discussie over integratie de individuele verantwoordelijkheid van migranten centraal gesteld.

De islam werd steeds vaker juist als belemmering voor de integratie van moslims gezien, wat direct zijn weerslag had op de publieke houding ten aanzien van imams. Immers, het beeld bestond dat imams in Nederland zelf onvoldoende ingeburgerd waren, omdat zij niet of nauwelijks Nederlands spraken en in onvoldoende mate de Nederlandse normen en waarden deelden. Dit beeld werd bijvoorbeeld bevestigd en versterkt in enkele reportages van Harm Ede Botje en Ali Lazrak in de jaren '90 in Vrij Nederland, waarin

---

[612] Rasit Bal op 1 februari 2016
[613] http://polderislam.nl/userfiles/files/perspectief.pdf

aandacht werd besteed aan imams die boodschappen verkondigden die op gespannen voet stonden met het streven naar integratie.[614] De Binnenlandse Veiligheidsdienst (BVD: voorloper van de AIVD) meldde in het rapport *De politieke islam in Nederland* uit 1998[615]:

> "De eigen voorlieden, de imams in het bijzonder, hebben vaak geen bruikbare antwoorden [op de specifieke vragen waarmee moslims in de diaspora worstelen] omdat zij hier doorgaans slechts tijdelijk verblijven en het hun aan kennis van de Nederlandse samenleving ontbreekt. In de praktijk blijken radicale of ultraorthodoxe moslimleiders soms dankbaar in te spelen op de bestaande angsten en onzekerheden, teneinde aanhang te verwerven."[616]

Van integratieperspectief naar veiligheidsoverwegingen

Het negatieve beeld van imams werd na 11 september 2001 extra gevoed door negatieve uitspraken van de Rotterdamse imam Khalil El-Moumni, onder meer over homoseksualiteit en Europeanen. Toenmalig minister Roger van Boxtel riep hem op het matje:

> "Ik heb die man ongeveer de wacht aangezegd. Ik heb gezegd eens maar nooit meer, anders wordt u het land uitgezet. Ik had die speeches laten vertalen. Toch ontstond er het beeld dat ik met die man thee had zitten drinken."[617]

In 2002 werden de imams van het salafistische comité Ahl as Sunnah, bestaande uit Ahmed Salam uit Tilburg, imam Fawaz uit Den Haag en El Shershaby uit Amsterdam, door het tv-programma NOVA beschuldigd van haatzaaien. NOVA had stiekem een aantal preken opgenomen. Daaruit bleek dat de imams het Palestijnse martelaarschap verheerlijkten, dat vrouwen werden opgeroepen zo veel mogelijk thuis te blijven en dat overspel zou moeten worden bestraft met steniging of geseling.

Dergelijke incidenten met imams bevestigden de zorgwekkende berichten uit de media waarin zij werden beschreven als ofwel passief geïsoleerd en conservatief, ofwel radicaal en actief gesegregeerd, dus hoe dan ook niet

---

614 https://www.vn.nl/harm-ede-botje-ali-lazrak/
615 https://www.aivd.nl/actueel/nieuws/1998/06/26/de-politieke-islam-in-nederland
616 https://afa.home.xs4all.nl/comite/artikel/bvd_1998.pdf
617 Roger van Boxtel op 6 januari 2016

voorbereid op hun taak om moslims te (laten) integreren in de Nederlandse samenleving.

6.1.5. Buffer tegen radicalisering en extremisme?

Tegelijkertijd werden imams ook gezien als potentiële oplossing voor de integratieproblemen van moslims in Nederland en vooral als buffer tegen extremisme en radicalisering onder moslimjongeren, waarvoor na 2001 meer aandacht kwam. Steeds luider werd hierdoor de roep om in Nederland opgeleide en gevormde islamitische voorgangers, die vooral veel zoekende jongeren zouden kunnen bedienen en hen op het rechte pad konden krijgen en/of houden.
Deze discussie is nog steeds actueel. 'Imams kunnen jongeren helpen weerbaar te maken tegen radicaal en extremistisch gedachtegoed' verklaarde minister Lodewijk Asscher in 2015. 'Zelfs als zij hun leerlingen wat ouderwets de religieuze dogma's uit het hoofd laten leren', voegde Kamerlid Ahmed Marcouch (PvdA) daar aan toe. Beiden pleitten in het verlengde daarvan voor meer polderimams. [618]

Met het uitblijven van een goed draaiende (erkende) imamopleiding in Nederland, wil de regering eerst Nederlandse taal- en maatschappijcursussen gaan aanbieden aan imams die worden geïmporteerd uit de herkomstlanden - net als de pendelimams uit Turkije - voordat ze naar ons land komen[619]. Overigens heeft Diyanet daar naar eigen zeggen de afgelopen jaren zelf al flink in geïnvesteerd (zie paragraaf imamopleidingen).

Het is twijfelachtig of de strijd tegen het draagvlak voor extremistisch gedachtengoed onder jonge moslims in Nederland alleen valt te winnen met goede religieuze vorming, het trainen van importimams en een opleiding hier. Een belangrijke vraag daarbij lijkt ons vooral te zijn hoe groot dat draagvlak voor extremistisch gedachtengoed daadwerkelijk is.

'Jihadisten vallen op. Daardoor lijkt het alsof ze vreedzame geluiden overstemmen', zei antropoloog Martijn de Koning in 2014 in Trouw. Waar het wat hem betreft vooral aan ontbreekt, is een gecoördineerd, gezamenlijk

---

[618] http://www.republiekallochtonie.nl/blog/opinie/asscher-onderzoekt-mogelijkheid-taal-en-maatschappijcursussen-voor-buitenlandse-imams
[619] http://www.republiekallochtonie.nl/blog/opinie/asscher-onderzoekt-mogelijkheid-taal-en-maatschappijcursussen-voor-buitenlandse-imams

tegengeluid vanuit de moskeeën. Dat zou volgens hem stevig genoeg kunnen zijn om de jihadisten in de marge te drukken. De Koning wees daarbij op de politieke en religieuze verdeeldheid binnen het salafisme.[620]

Na 2014 zijn er steeds meer initiatieven uit de Nederlandse 'moslimgemeenschap' gekomen om tegenwicht aan radicalisering te bieden.[621] Dat gebeurt op lokaal niveau, maar ook door het CMO en de daarbij aangesloten koepels, het Samenwerkingsverband Marokkaanse Nederlanders (SMN), het Inspraakorgaan Turken (IOT) en de Vereniging van Imams in Nederland (VIN).

Driss Boujoufi (UMMON) benadrukt het belang van een religieus tegengeluid in de strijd tegen gewelddadig extremisme:

> "'Dat geluid kan alleen komen vanuit de gemeenschappen zelf en worden gevoed door geleerden die zij daar bij nodig hebben. Wat mij betreft wordt aan dat geluid vormgegeven door *gewenste* imams die staan voor eenheid, niet door *ongewenste* imams die verdeeldheid zaaien. Daarbij is controle noodzakelijk."[622]

6.1.6. Opruiende predikers worden 'haatimams'

Het is lastig op te treden tegen opruiende predikers - in de media en politiek inmiddels beter bekend als zogenaamde 'haatimams'.[623] Zij doen weliswaar kwetsende uitspraken over homoseksualiteit, joden of andere minderheidsgroepen en kunnen publiekelijk begrip opbrengen voor gruweldaden van gewelddadige islamitische extremisten, maar het blijkt in de praktijk vaak moeilijk hen een visum te weigeren. Hun uitspraken vallen namelijk meestal onder de vrijheid van meningsuiting.
Om te proberen deze door de overheid als 'extremistische sprekers' of 'haatpredikers' aangeduide voorgangers te weren, worden (tijdelijke) maatregelen ingezet. Hiermee wordt voortgeborduurd op een politieke lijn die

---

[620]http://www.trouw.nl/tr/nl/5091/Religie/article/detail/3809131/2014/12/11/Laten-salafisten-het-afweten-in-de-strijd-tegen-extremisme.dhtml
[621] Zie ook: Butter, E. en El Kaddouri, H. (2016), Quickscan van initiatieven van Marokkaanse Nederlanders tegen radicalisering. Utecht: SMN
[622] Driss El Boujoufi op 30 september 2015
[623] http://www.republiekallochtonie.nl/blog/opinie/aanpak-haatpredikers-noodzaak-of-een-grens-voorbij

na de moord op Theo van Gogh al is ingezet en de afgelopen jaren is geïntensiveerd.

In het Actieprogramma Integrale Aanpak Jihadisme[624] heeft het kabinet Rutte II gesteld radicalisering te willen tegengaan door verspreiders van jihadistische propaganda aan te pakken en te verstoren. Eén van de maatregelen die hierbij werd genoemd, is het weigeren van een visum voor predikers (uit visumplichtige landen) die oproepen tot haat en geweld. Het weigeren van een visum kan als personen een risico vormen voor de nationale veiligheid, de openbare orde en/of de internationale betrekkingen. Oproepen tot een gewapende strijd, geweld of haat zaaien tegen andere bevolkingsgroepen of gezindten, of het verkondigen van een anti-integratieve en/of antidemocratische boodschap, kunnen volgens het Kabinet een bedreiging vormen voor de openbare orde of de nationale veiligheid. Bij de beoordeling van de risico's baseert de visumverlener zich op informatie en adviezen van de voor deze aspecten verantwoordelijke instanties in Nederland.
Het Kabinet Rutte II stelde zich op het standpunt dat het hebben van afwijkende gedachten en ideeën op zich geen reden zijn om iemand de toegang te weigeren:

> "De vrijheden van godsdienst, meningsuiting en vereniging zijn essentieel voor onze democratie. In onze rechtsstaat worden dergelijke vrijheden voor iedereen beschermd. Maar deze vrijheden zijn niet onbeperkt. Zij vinden hun grens als de vrijheden van anderen in het gedrang komen, als mensen aanzetten tot haat of geweld of als de veiligheid in het geding komt. Wie in Nederland aanzet tot haat of geweld, zal strafrechtelijk worden aangepakt."[625]

Om nadere invulling te geven aan deze maatregel wordt in het visumverleningsproces indringender gekeken naar de invulling van het openbare orde en nationale veiligheidsaspect. Met betrokken ketenpartners worden de behandel(risico) profielen aangevuld met extra criteria en een alerteringslijst van sprekers die extra aandacht vragen in de beoordeling. Het behandelprofiel wordt inhoudelijk opgebouwd met informatie van de voor openbare orde en veiligheid verantwoordelijke instanties en aangevuld door

[624]https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2014/08/30/actieprogramma-integrale-aanpak-jihadisme
[625] https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2015/03/04/tk-reactie-op-berichtgeving-rond-intrekken-visa-van-imams

het ministerie van Buitenlandse Zaken, in samenwerking met de IND. De alerteringslijst wordt opgesteld en bijgehouden door de NCTV. Deze behandel(risico) profielen (inclusief alerteringslijst) worden bij het binnenkomen van een visumaanvraag gebruikt om de aanvragen waar eventueel een verhoogd risico speelt, te signaleren. Voor de beslismedewerkers die werkzaam zijn bij vertegenwoordigingen in het buitenland is een training ter beschikking gesteld.

De visumaanvragen worden op basis van het behandelprofiel inclusief de alerteringslijst voor een bindend advies voorgelegd aan de IND. Tijdens de fase van bindend advies wordt bij de AIVD informatie ingewonnen of er al dan niet sprake is van een (potentiële) bedreiging van de nationale veiligheid en bij de betrokken lokale driehoek of er al dan niet sprake is van een (potentiële) bedreiging van de openbare orde.

Op basis van het verstrekte advies beslist de minister van Binnenlandse Zaken over de visumverlening. Het streven is om – als daar aanleiding toe is – al bij de visumaanvraag een blokkade op te werpen voor toegang tot Nederland. Daarbij moet worden opgemerkt dat bij visumaanvragen niet altijd op dat moment kan worden bepaald of er sprake is van een bedreiging van de openbare orde. Daarom hield het kabinet ook nadrukkelijk de optie beschikbaar om reeds verstrekte visa – ook op het allerlaatste moment - in te trekken als er zich ontwikkelingen in die context voordoen of er nieuwe informatie beschikbaar komt die de toelating van een prediker tot ons land ongewenst maakt.

Gemeenten die kennis hebben van bijeenkomsten waar een spreker, geestelijk voorganger, prediker of imam zal optreden, waarbij mogelijk een anti-integratieve en/of antidemocratische boodschap wordt uitgedragen, wordt gevraagd hiervan melding te maken in de lokale driehoek. In de regel is er geen gemeentelijke vergunning nodig voor dit type bijeenkomsten. Door bespreking in de driehoek kan op lokaal niveau een inschatting worden gemaakt van de (potentiële) bedreiging van de openbare orde. Op lokaal niveau heeft de burgemeester mogelijkheden om voorafgaand aan een evenement of ter plaatse maatregelen te nemen met het oog op het handhaven van de openbare orde. De NCTV ondersteunt het lokaal gezag hierbij als daar behoefte aan is.

Sprekers of predikers die rechtmatig in het Schengengebied verblijven, worden beoordeeld op de boodschap die zij tijdens hun verblijf uitdragen. Als zij een onverdraagzame boodschap uitdragen, zullen daarmee worden geconfronteerd, eventueel via strafrechtelijke weg.

De Kamer wil dat het kabinet ook een lijst van Europese 'haatpredikers[626]' aan gaat leggen en wil organisaties en instellingen die hen een podium bieden kunnen sanctioneren. De hoogleraren rechten Jan Brouwer en Jon Schilder zien dit als een breuk met de kerngedachte in het grondwettelijk verankerde vrije meningsuitingsartikel en het censuurverbod: 'Niemand heeft voorafgaand verlof nodig voor het openbaren van gedachten en gevoelens'[627].

Zelfs als bijna zeker is dat iemand een strafbare mening gaat verkondigen, zou preventief ingrijpen in hun optiek niet aan de orde mogen zijn. De politie kan onder verantwoordelijkheid van de officier van justitie namelijk altijd ingrijpen als sprekers opvattingen verkondigen die de wetgever strafbaar heeft gesteld. Als het nodig is, kunnen onmiddellijk strafvorderlijke maatregelen worden ingezet. De spreker in kwestie kan zelfs het woord worden ontnomen. Volgens de Brouwer en Schilder staat de overheid dus zeker niet met lege handen bij haatzaaierij, maar kan er alleen repressief en niet preventief worden ingegrepen.

Het debat in de media en de politieke arena vindt overigens bijna altijd plaats vóórdat de imam in kwestie naar Nederland komt en gaat dus zelden over wat hij hier zegt. Adnan Tekin, actief PvdA-lid, concludeert dan ook:

> "Haatpredikers moet je in de gaten houden en kijken wat ze hier zeggen en doen. Alleen dan kun je ze als lokale overheid misschien weren als je dat wil."[628]

Daarmee is niet gezegd dat opruiende of tot geweld oproepende islamitische voorgangers in Nederland nooit een podium krijgen of dat daar niet tegen moet worden opgetreden. Antropoloog Martijn de Koning spreekt van uitzonderingen. Hij stelt dat het veel vaker gaat om (ultra)conservatieve imams, die hun toehoorders strikte interpretaties van islamitische regels meegeven en daarbij weinig of geen oog hebben voor de manier waarop moslims in een niet-islamitische context kunnen praktiseren[629].

---

[626] Wat er precies onder 'haatpredikers' wordt verstaan blijft vaag. De term blijkt inmiddels zo ingeburgerd dat de discussie erover volledig op de achtergrond is geraakt. In de praktijk richten de politieke pijlen zich in ieder geval exclusief op imams en niet op priestres, dominees, rabbijnen of politici die zich intolerant uiten.
[627] http://www.nrc.nl/nieuws/2016/05/17/haatimam-moet-zich-kunnen-uiten-1618961-a242246
[628] Adnan Tekin op 12 februari 2016
[629] http://religionresearch.org/closer/2015/12/26/de-geliefde-haatimam-een-toelichting/

Aanvullend probleem is dat in het debat het onderscheid tussen een doorsnee voorganger en een extremistische spreker steeds meer is vervaagd omdat een breed scala aan (veelal) conservatieve en orthodoxe opvattingen over één kam wordt geschoren.

Opiniemaker Nourdin Wilderman schetste in een vlog een beeld van een islamitische gemeenschap in Nederland die een schaakspel speelt met de overheid over de rechten van moslims, in dit geval over wie er mag prediken in Nederland. Zwarte lijsten en het intrekken van visums worden door islamitische organisaties gepareerd met livestreams of het vooraf niet meer naar buiten brengen van wie wordt uitgenodigd.[630]

Moskeebestuurders die wij spraken, pleiten juist wel voor openheid over uitgenodigde predikers. Zoals UMMON-bestuurder Driss El Boujoufi:

> "Waarom zou je over de komst van deze predikers vooraf geen melding doen? Het is belangrijk dat we weten met wie we te maken hebben. Moskeeën zijn per slot van rekening openbare ruimtes, die voor iedereen toegankelijk zijn. De diversiteit aan imams die van buiten komt en ook binnen Europa rondreist en lezingen en preken verzorgt, is groot. Er zijn structuren die daar goed zicht op hebben, maar dat geldt zeker niet over de hele linie. In het verleden is het al vaker onbedoeld misgegaan. De bevoegde autoriteiten kunnen de persoon in kwestie beter snel nachecken."[631]

Bij de bestuurlijke maatregelen die worden genomen om terrorisme te voorkomen of te bestrijden, zitten vaak verregaande ingrepen in de vrijheden van (groepen) burgers. Het gaat dan bijvoorbeeld om de vrijheid van meningsuiting, religie en organisatie. De vraag die voortdurend speelt is of daarmee geen grenzen worden overschreden. Daarbij is bijvoorbeeld relevant of de maatregelen proportioneel zijn en geen ongelijkheid veroorzaken. Zo zien rechtsgeleerden spanning met het censuurverbod en bij preventief optreden is de scheiding van Kerk en Staat en de vrijheid van religie in het geding. Er is weinig zicht op de omvang en dus op de proportionaliteit van de maatregelen die bovendien uitsluitend zijn gericht op ('haat')imams. Daarmee wordt voeding gegeven aan steeds breder levende gevoelens onder moslims van

---

[630] https://www.youtube.com/watch?v=1RLcWqMUh1A
[631] Driss El Boujoufi op 25 mei 2016

selectieve behandeling en wantrouwen ten opzichte van de overheid.

Daartegenover staat de grote, negatieve sociaal-maatschappelijke impact van de opruiende of haatzaaiende boodschap van de imams. Vooral de potentiële effecten op en gevolgen voor moslimjongeren en de samenleving als geheel wegen daarbij zwaar mee. Daar komt de wens van een deel van de (georganiseerde) moslimgemeenschappen bij om in samenwerking met de overheid, maar ieder vanuit eigen verantwoordelijk- en mogelijkheden, een maatschappelijk en religieus tegengeluid te bieden.

Het CMO, het SMN en de IOT (zie koepels) hebben daarin het voortouw genomen. Tijdens de debatten die het CMO bijvoorbeeld in het kader van het project *Tegengeluid & Perspectief* in het voorjaar van 2016 organiseerde[632], werd de (toekomstige) rol en functie van de imam vooral door jongeren voortdurend aan de orde gesteld. Daarbij viel op dat veel jongeren hechten aan een ondersteunende rol bij hun identiteitsvorming van imams en in overgrote meerderheid pleitten voor een opleiding gericht op de Nederlandse context en in de Nederlandse taal. Ook werd het belang van het creëren van een breed (intellectueel) islamitisch kader vaak benadrukt[633].

6.1.7. Toekomst

Islamologe Welmoet Boender concludeerde in haar proefschrift over imams in Nederland dat we geen al te hoge verwachtingen moeten hebben van de rol die imams kunnen vervullen op maatschappelijke thema's als integratie en veiligheid. Verschillende van onze respondenten bevestigen dat beeld. Geestelijk verzorger Ali Eddaoudi:

> "Ik heb veel waardering voor het werk van imams. Ze doen belangrijk werk, maar hebben weinig aanzien, krijgen weinig waardering, ook financieel. Er is een grote discrepantie tussen wat we van imams verwachten en wat ze werkelijk kunnen. Dat geldt echt niet alleen voor de Marokkaanse imams, ook de Diyanet-imams hebben vaak geen hoge opleiding. Ze zijn hier bovendien maar een paar jaar. Je moet nog geen grote

[632] http://www.trouw.nl/tr/nl/4728/Islam/article/detail/4286107/2016/04/20/Moslimorganisatie-bestrijdt-radicalisering.dhtml
[633] http://cmoweb.nl/portfolio-item/tegengeluid-perspectief/

> maatschappelijke rol van hen verwachten. De positie van de imam is daarnaast te zwak. Een imam staat niet tegen het bestuur op, dan staat hij op straat. Er zijn wel wat hoogopgeleide imams. Maar ze zijn hier vaak te kort en hebben een te weinig onafhankelijke positie. Het is ook een vraag voor de nieuwe generatie: willen wij een mondige imam die me als bestuurslid kritisch wil toespreken? Het bestuur moet de moskee runnen en de imam binnen de kaders van de moskee meer vrijheid gunnen. Op zijn beurt moet de imam ook meer tegenspraak dulden."[634]

Driss El Boujoufi, bestuurder van de Marokkaanse koepel UMMON, constateert dat een groot deel van de Arabischsprekende imams niet is gediplomeerd. Hij pleit daarom voor een soort keurmerk voor imams:

> "Het is belangrijk dat we als Marokkaanse moskeeën komen tot een soort keurmerk en vervolgens een lijst met imams opstellen, die openbaar kan zijn. Imams die het keurmerk niet hebben, zouden dan de mogelijkheid moeten hebben aan de Vrije Universiteit bijvoorbeeld aanvullende certificaten te kunnen halen. Ik schat dat twee van de drie imams capabel genoeg zijn om die aanvullende certificaten te behalen."[635]

Ömer Karaca, verbonden aan de Milli Görüş, pleit voor meer preken in het Nederlands:

> "Ik ben geen imam, maar preek in Haarlem in het Nederlands. We preken nu vooral in het Nederlands om de niet-Turkse gelovigen te bedienen. Belangrijk is dat imams Turks en Nederlands beheersen. Ik ben wel eens in Bremen naar een moskee geweest. Daar werd in verschillende talen gepreekt. Daar moeten wij op den duur ook naartoe. Voor de Nederlandse context is een Nederlandse imamopleiding wel van belang om de dynamiek hier te herkennen. Ook zal er op den duur sprake moeten zijn van goede betaling. Ik zie niet heel veel belangstelling voor de functie van imam, maar dat kan op den duur veranderen. Het gaat ook om het vinden van een balans tussen maatschappelijke ambities en religieuze behoeften en verdieping. Ik zie bijvoorbeeld wel veel mensen die een maatschappelijke functie combineren met zo nu en dan preken

[634] Al Eddaoudi op 3 mei 2016
[635] Driss El Boujoufi op 30 september 2015

in de moskee."[636]

De Islamitische Stichting Nederland (ISN) laat in een gesprek weten de laatste jaren te investeren in imams die meer kennis van de Nederlandse samenleving hebben:

> "De imams zijn academisch opgeleid in Turkije en volgen cursussen over taal en cultuur van Nederland voordat ze naar Nederland komen. In Nederland is er geen mogelijkheid om imams universitair op te leiden. Doordat in Nederland de imam met de vereiste vakbekwaamheid niet te vinden is, doen moskeebesturen van de lokale moskeeorganisatie een verzoek bij Diyanet Turkije om een imam naar Nederland te sturen. De gedetacheerde imam komt dan voor een periode van 5 jaar naar de desbetreffende moskeeorganisatie."[637]

Rasit Bal, voorzitter van het CMO, hamert op het belang van imams die een religieus tegengeluid kunnen produceren:

> "Er is nu veel meer dan een paar jaar geleden vraag naar imams die goed thuis zijn in de Nederlandse cultuur. Neem radicalisering. Dat kwam tien jaar geleden nog incidenteel voor, maar nu is het structureler. We hebben imams nodig die begrijpen hoe de samenleving in elkaar zit, waar de sympathie voor radicalisme vandaan komt. Imams die daarover met zo'n radicale jongere in gesprek gaan. De imams van nu denken nog te theologisch. Ze gaan ervan uit dat ze een jongere wel op andere gedachte kunnen brengen met Koranteksten."[638]

De laatste jaren wordt geregeld gepleit om - ook in de strijd tegen radicalisering - goed opgeleide malikitische imams uit Marokko te halen. Okay Pala (Hizb ut Tahrir Nederland) ziet daar weinig heil in:

> "Ik denk niet dat er een probleem is met de imams. Ze moeten het gebed kunnen leiden en een aantal vragen beantwoorden. De vraag is wat voor imams wil Nederland? Eentje die een bepaalde islam predikt? En waar ga je dit soort imams vinden? Marokko heeft een glimlachende dictator en promoot een zogenaamde liberale islam, een traditionele islam. Bijvoorbeeld

[636] Ömer Karaca op 13 oktober 2015
[637] Bestuur ISN op 1 december 2015
[638] Rasit Bal op 1 februari 2016

> via een opleiding in Fez. Dat ze op zoek gaan naar malikitische imams vind ik een vreemde zoektocht. Ze denken dat ze daarmee radicalisering tegengaan."

Antropoloog en onderzoeker Martijn de Koning ziet eveneens een opmars van de Maliki school, maar ook verzet daartegen:

> "Ik heb de indruk dat er sprake is van een opmars van de Maliki school. Bekeerlingen hebben daar weinig zin in. Die shoppen liever. Zie bijvoorbeeld de spanningen in moskeeën waar bekeerlingen niet zo goed weten wat ze met de Maliki school aan moeten. Dat is lastig voor imams."[639]

Religieus islamitisch kader

Naast de moskee-imam, als autoriteit om de islam als referentiekader in tijd en ruimte uit te leggen en te interpreteren, zal zich de komende jaren een breder intellectueel islamitisch kader moeten gaan ontwikkelen. Welmoet Boender:

> 'Een gevarieerd, specialistisch opgeleid religieus kader zoals dat in islamitische landen en traditie gebruikelijk is, heeft zich in Nederland nog nauwelijks ontwikkeld.'[640]

Volgens Boender zal om aan de verwachtingen van nieuwe generaties te voldoen meer in dat brede kader moeten worden geïnvesteerd.

Een bijzondere aandacht kan daarbij weggelegd zijn voor vrouwen. De theoloog en imam Hassan Barzizoua, die voorlichting geeft over radicalisering, maakt zich zorgen over het gebrek aan vrouwen met theologische bagage.

> "Voor IS zijn vrouwen een belangrijke doelgroep. Probleem is wel de voorlichting aan de moeders. We hebben nog te weinig vrouwelijke voorlichters die voldoende religieuze bagage hebben. Iemand als Anne Dijk heeft wel de religieuze kennis, maar we hebben dan het probleem van meertaligheid (Marokkaans-Arabisch/Berbers) en etno-matching. Sommige bekeerlingen worden, mede door hun eigen optreden helaas en soms ten onrechte door Marokkaanse moslims met wantrouwen bejegend. Soms meer nog dan autochtonen die ongelovig zijn. Maar het gaat ook om praktische zaken: voor

[639] Martijn de Koning op 5 januari 2016
[640] Welmoet Boender op 17 oktober 2015

> sommige groepen is het echt noodzakelijk dat een voorlichter Marokkaans-Arabisch of een Berbertaal spreekt.."[641]

Ook imam Marzouk Aulad Abdellah pleit voor een prominentere rol voor vrouwen:

> "Imams en islamitisch leiderschap moeten we breed benaderen. Vrouwen worden vaak belemmerd door mannen om hun rol op te kunnen pakken. Daar moet ook verandering in komen."[642]

6.2. Imamopleidingen

In 1983 kwam een commissie onder leiding van de in 2015 overleden islamoloog Jacques Waardenburg al tot de conclusie dat een imamopleiding in Nederland gewenst was. Gewenst, omdat de meeste moskeeën weliswaar over een imam beschikten, maar deze imams volgens de commissie niet genoeg ingespeeld waren op de Nederlandse situatie. Ze spraken de taal niet of nauwelijks en hadden onvoldoende kennis van de Nederlandse samenleving en de positie van moslims in Nederland. Meer dan 30 jaar en heel wat moties, rapporten, commissies en (aanzetten tot) opleidingen later, leeft die wens nog steeds.

6.2.1. Relatie met integratie

De discussie in Nederland over een door de staat gefinancierde imamopleiding begon in het begin van de jaren '80. Het debat spitste zich toe op de door de politiek aan het integratiebeleid gerelateerde vraag of en hoe een imam die voor een beperkte tijd in Nederland verblijft en dus de Nederlandse taal en samenleving nauwelijks kent, in staat is om vooral jongere generaties gelovigen in de westerse context bij te staan.

Een Nederlandse opleiding zou volgens voorstanders imams kunnen opleiden die verbindingen kunnen leggen tussen de islamitische theologie en de cultuur en het dagelijkse leven als moslim in de Nederlandse samenleving. Doel was om imams, maar bijvoorbeeld ook geestelijk verzorgers en leerkrachten op te leiden die, als nieuw islamitisch intellectueel kader, een belangrijke bijdrage

---

[641] Hassan Barzizoua op 16 december 2016
[642] Marzouk Aulad Abdellah op 22 april 2015

zouden kunnen leveren aan de emancipatie en sociale integratie van de moslimgemeenschap in Nederland.

De commissie-Waardenburg zag voor de overheid binnen de kaders van de scheiding van Kerk en Staat een taak om voorzieningen voor moslims te verschaffen, maar benadrukte ook het belang van het particulier initiatief. Verschillende kabinetten droegen deze visie daarna ook uit. In 1994 werd een motie aangenomen van het Kamerlid Mulder-van Dam (CDA). Daarin verzocht zij de regering uit te zoeken of, en zo ja hoe de noodzakelijke voorwaarden geschapen konden worden om de islamitische gemeenschap in Nederland in de gelegenheid te stellen om zelf tot een opleidingsmogelijkheid voor islamitische geestelijken te komen. Belangrijke overweging daarbij was dat dit in het kader van het integratieproces van islamitische arbeidsmigranten en hun nakomelingen wenselijk was. Als direct resultaat van de motie volgden een serie door het ministerie van Onderwijs gefaciliteerde onderzoeken naar de haalbaarheid van een Nederlandse imamopleiding.

In de eerste helft van de jaren '90 werd door het toenmalige Amsterdams Centrum Buitenlanders (ACB) de Stichting Bijzondere Leerstoel Islam (SBLI) opgericht. De SBLI haalde professor Mohammed Arkoun naar Nederland. Een belangrijk doel van de Leerstoel was een platform te vormen “ter bestudering van de islamitische godsdienst binnen de Nederlandse cultuur”. Arkoun pleitte direct vanaf zijn aantreden voor een Nederlandse imamopleiding. In een interview liet hij weten het onaanvaardbaar te achten dat vele Turkse en Marokkaanse moskeeën in Nederland imams hadden die in hun land van herkomst waren opgeleid en door hun land naar Nederland waren uitgezonden. Arkoun meende dat de Nederlandse staat zich met de zaak moest bemoeien en de imam-exporterende landen hun plaats moest wijzen: “De Nederlandse regering moet zeggen: wij voeren een politiek van integratie en wij gaan de imams zelf opleiden”.[643] Arkoun droomde van “een theologische faculteit als broedplaats voor een typische Europese vorm van islam, een werkplaats in de humanistische traditie, ook en vooral in het land van Erasmus.”

In 1996 verscheen het verkennende onderzoek *Imamopleiding in Nederland: Kansen en Knelpunten* van Nico Landman[644] en in 2003 het door de

[643] http://www.interculturelecommunicatie.com/download/imam.html
[644] https://zoek.officielebekendmakingen.nl/dossier/25001/kst-25001-6?resultIndex=29&sorttype=1&sortorder=4

Adviescommissie Imamopleiding uitgebrachte rapport *Imams in Nederland: wie leidt ze op?* (commissie de Ruijter)[645]. Hiervoor werd ook een beroep gedaan op maatschappelijke organisaties, waaronder het Samenwerkingsverband van Marokkanen en Tunesiërs (SMT), de voorganger van het Samenwerkingsverband van Marokkaanse Nederlanders (SMN). Habib Kaddouri, medewerker van het SMN:

> "We gingen als SMT onder andere studiedagen voor moskeeën en imams organiseren. Het ging om basale bestuurdersvaardigheden. Ook organiseerden we bijeenkomsten met imams over hun rol en functie. We werden bijvoorbeeld betrokken bij het rapport 'Wie leidt ze op'. Daarvoor riepen we dan imams bij elkaar om hun input te horen"[646].

De overheid koos tot het begin van dit millennium voor een afwachtende rol. Initiatieven voor een Nederlandse imamopleiding moesten, gelet op de scheiding van Kerk en Staat, komen van moslimorganisaties zelf. Bovendien eiste de overheid dat deze organisaties in al hun verscheidenheid een representatief orgaan zouden formeren, dat het draagvlak voor zo'n opleiding zou kunnen garanderen.

De vooral na 11 september 2001 sterk toegenomen vrees voor radicalisering maakte de roep om een imamopleiding in Nederland vanuit de politiek steeds luider. Daarbij lag de focus op het voorkomen dat jongeren zich zouden vervreemden van de Nederlandse samenleving en zich in hun zoektocht naar de 'echte of zuivere' islam zouden laten leiden door radicale predikers, in moskeeën, tijdens huiskamerbijeenkomsten en zeker ook op het internet. Het veiligheidsmotief werd daarmee de belangrijkste leidraad voor de onderbouwing van het aansturen op een Nederlandse imamopleiding door de overheid.

Nederland was volgens Arabist Maurits Berger na 11 september 2001 "in de ban van 'radicale' en 'haatpredikende' imams uit Syrië, Saudi-Arabië, Egypte en Libië, die in diverse moskeeën in het land opruiende taal uitsloegen die jonge moslims zou aanzetten tot geweld. Het verontrustende was dat al die imams

---

[645] https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2005/10/14/advies-van-de-adviescie-imamopleidingen-imams-in-nederland-wie-leidt-ze-op
[646] Habib Kaddouri op 20 april 2016

buitenlanders waren die vaak niet eens Nederlands spraken." [647]

Tweede Kamerlid Mirjam Sterk (CDA) stelde een streng toelatingsbeleid met screening van imams voor, waardoor deze radicale elementen buiten de deur gehouden konden worden. In april 2004 aanvaardde de Tweede Kamer een motie van Sterk waarin het kabinet werd verzocht de wettelijke eis te stellen aan imams die in Nederland wilden komen werken, dat zij ook in Nederland opgeleid moesten zijn. Haar motie werd aangenomen in de Kamer, maar was volgens minister Donner (CDA) onuitvoerbaar zolang er geen Nederlandse imamopleiding bestond. Een motie van Wouter Bos (PvdA)[648] om vanaf 2008 niet langer verblijfsvergunningen te geven aan buitenlandse imams en tot die tijd alleen tijdelijke verblijfsvergunningen te verlenen, verviel vanwege juridische onhaalbaarheid.

6.2.2. Verdeelde reacties op eerste opleidingen

In 2005 - vlak na de moord op Theo van Gogh – kwam minister Verdonk voor Immigratie en Integratie als eerste met concrete plannen voor een opleiding. Dat kon, omdat er twee representatieve organen niet alleen werden erkend als formele dialoogpartners van de overheid, maar ook als Zendende Instantie voor islamitische geestelijk verzorgers voor de moslimgemeenschappen: het Contactorgaan Moslims en Overheid (CMO) en de Contactgroep Islam (CGI). Door aan de erkenning van deze twee contactorganen een oproep te verbinden onder Nederlandse universiteiten om met voorstellen te komen voor imamopleidingsprogramma's, bracht Verdonk het proces in een stroomversnelling.[649]

Belangrijk aandachtspunt in de plannen was de oprichting van een Nederlandse imamopleiding in samenwerking met Diyanet. Aangezien bijna een derde van alle moskeeën in Nederland onder de vleugels van het Turkse Directoraat opereren, lag dat voor de hand. Twee jaar later informeerde de minister de Kamer echter dat de samenwerking niet van de grond was gekomen. Een ander plan van minister Verdonk werd wel gerealiseerd: een imamopleiding aan een Nederlandse hogeschool (InHolland), die in samenwerking met islamitische organisaties moest worden opgezet.

---

[647] http://leiden-islamblog.nl/articles/gemiste-kans-voor-ima2mopleidingen-in-nederland
[648] https://rechtennieuws.nl/1763/imamopleiding-in-nederland/
[649] http://wetten.overheid.nl/BWBR0018218/2005-04-30

Hoewel de aan Diyanet verbonden Islamitische Stichting Nederland (ISN) weigerde te participeren in dit project omdat het bereikte theologische niveau in haar optiek onvoldoende was, stonden andere islamitische koepels zeker bij aanvang veel positiever tegenover deze hbo-opleiding. Dat gold vooral voor de Turks-Nederlandse Stichting Islamitisch Centrum Nederland (SICN) en Milli Görüş. De Marokkaans-Nederlandse UMMON en de Surinaamse World Islamic Mission (WIM) waren sceptischer. Zij ondertekenden eind 2005 gezamenlijk een intentieverklaring dat het nieuwe initiatief geen afbreuk zou doen aan de verrassende doorbraak tussen sjiitische en soennitische koepels op de conferentie in Elspeet op 21 februari 2005 om zelf tot een opleidingsinstituut te komen.[650] In 2006 ging de opleiding van start, zonder deelname van Diyanet.

Opstelling Diyanet

Diyanet wilde wel investeren om tegemoet te komen aan de wens dat imams beter op de hoogte zijn van de Nederlandse samenleving en cultuur. Door hen cursussen over de taal en het land waarnaar zij worden uitgezonden aan te bieden, heeft het Directoraat de selectie en voorbereiding van uit te zenden imams verbeterd. Volgens Thijl Sunier en Nico Landman werft Diyanet daarnaast sinds enkele jaren kandidaten onder in Nederland wonende jongeren van Turkse afkomst die op internationale afdelingen van theologische faculteiten in Istanbul of Ankara willen studeren.

De voorzitter van de ISN vertelde Landman en Sunier in 2014 dat op deze wijze inmiddels 23 jongeren uit Nederland een theologische opleiding hadden doorlopen, en dat drie van hen ook daadwerkelijk zijn aangesteld in een moskee in Nederland. Dat beeld werd door de ISN tijdens een conferentie over de imamopleiding aan de VU nog eens naar voren gebracht [651] en bevestigd in een gesprek dat wij met hen hadden:

> "In Turkije worden op de Internationale afdeling van theologische faculteiten (UIP) imams opgeleid. Zo'n 60 jongeren uit Nederland hebben zich in de afgelopen jaren aangemeld voor deze opleiding. Een aantal afgestudeerden werkt nu in Nederland als imam. De preken zijn steeds vaker meertalig. Natuurlijk gaat het nog niet zo snel als we willen, maar het gaat de goede kant op. Deze imams zijn opgeleid in een land waarin de scheiding van Kerk en Staat strikt wordt toegepast. En de imams begrijpen dat er diverse meningen bestaan. Onze

[650] http://www.nrc.nl/handelsblad/2005/02/21/moslims-gaan-zelf-imams-opleiden-3405332
[651] ISN inbreng tijdens de imamconferentie aan de VU

mainstream islam voorziet in een behoefte en zal dat blijven doen. De oriëntatie van de moskeeganger is in toenemende mate gericht op Nederland. Gelukkig zijn er steeds meer imams die meedoen aan maatschappelijke activiteiten en interreligieuze overleggen. Op deze manier zijn er steeds meer mensen die het gesprek aangaan en laten zien dat ze ook gewoon Nederlander zijn. Het is onze wens dat de imams in Nederland worden opgeleid. Hopelijk gaat dat lukken in de toekomst."[652]

Aanvankelijk resultaat, snelle teloorgang

Als resultaat van de doortastendheid van minister Verdonk kreeg in 2005 de Vrije Universiteit (VU) in Amsterdam als eerste overheidssubsidies om Islamstudies te bieden aan moslimstudenten. Een jaar later bood Leiden een Bachelor en een Master aan in de algemene opleiding Islamitische theologie. In het kader van de duplex ordo zou na een universitaire master islamitische theologie een ambtsopleiding voor imams ontwikkeld worden. Later werd er ook contact gezocht met moslimorganisaties, waaronder de Raad van Marokkaanse Moskeeën Nederland (RMMN).

De imamopleiding aan de Hogeschool Inholland was onderdeel van een studierichting die drie uitstroomvarianten kende: imam, islamitisch geestelijk werker en islamitisch pedagogisch werker. Ook de Islamitische Universiteit Rotterdam (IUR) startte een - inmiddels door de Nederlands-Vlaamse Accreditatie Organisatie (NVAO)[653] geaccrediteerde - bachelorsopleiding islamitische theologie. Het zag er allemaal veelbelovend uit.

Na een paar jaar was er van al deze initiatieven weinig meer over[654]. In 2011 kondigde de Universiteit van Leiden aan de ambtsopleiding tot imam, vooral door een gebrek aan studenten, niet voort te zetten en werd de opleiding Islamitische theologie omgezet in een meer algemene opleiding Islamstudies. Begin 2013 besloot het bestuur van de Hogeschool Inholland het programma stop te zetten omdat de studentenaantallen te klein waren, er te veel langstudeerders bleken te zijn en de opleiding dus simpelweg te duur was geworden.

---

652 ISN-bestuur op 1 december 2015

653 http://wetten.overheid.nl/BWBR0018218/2005-04-30

654 Voor een uitgebreide evaluatie van de imamopleidingen in Leiden, Utrecht en Diemen: zie hier. De opleiding islamitische theologie aan de IUR is voor de komende 6 jaar weer geaccrediteerd door de NVAO.

Bestuursvoorzitter Doekle Terpstra van Inholland liet in Trouw weten:

> 'We dragen de opgedane kennis over aan de islamitische koepelorganisaties waarmee we hebben samengewerkt. Misschien kunnen zij de studie elders onderbrengen.'[655]

Van de 105 aspirant-geestelijken die aan Inholland een studie begonnen, studeerde er maar een handvol af. Slechts één van hen vond werk als imam.

Rasit Bal, voorzitter van het CMO, vindt achteraf dat het initiatief te weinig tijd gekregen heeft:

> "Er was veel politieke druk en er werden oneigenlijke argumenten gebruikt om de stekker er uit te trekken. We hadden veel meer tijd en rust nodig gehad. Het duurt jaren tot zo'n opleiding volledig door de gemeenschap geaccepteerd wordt en moskeeën er waarde aan hechten. Natuurlijk gaan er in de eerste jaren veel dingen mis'[656] .

Ook over de initiatieven die niet gestopt zijn, is nogal wat te doen. De IUR verspeelt - ondanks de voor zes jaar verlengde accreditatie - steeds meer politieke *credits* door de uitspraken van rector Akgündüz (zie ook het hoofdstuk over islamitisch onderwijs). Dit heeft overigens niet direct gevolgen voor het aantal studenten. Navraag wijst uit dat de opleiding vooral door de breed gewaarde theologische kennis van de rector en andere docenten wel op flink wat draagvlak kan rekenen.[657]

Het initiatief aan de Amsterdamse VU om tot een universitaire masterstudie te komen staat nog steeds in de kinderschoenen, ondanks de voortdurende politieke steun en de onderschreven maatschappelijke urgentie. Het Centrum voor Islamitische Theologie van de faculteit der Godgeleerdheid van de VU biedt onder andere mastervarianten Islamitische Geestelijke Verzorging en Islamitische Jeugdzorg aan, maar een imamopleiding is er nog altijd niet. Er zijn wel plannen om dit samen met moslimkoepels weer op te pakken.
Anne Dijk, directeur van het Fahm Instituut, studeerde aan de VU:

---

[655]http://www.trouw.nl/tr/nl/4728/Islam/article/detail/3390277/2013/02/08/Enige-beroepsopleiding-voor-imams-verdwijnt.dhtml
[656] Rasit Bal op 1 februari 2016
[657] Interviews met Azzedine Karrat op 9 december 2015 en Martijn de Koning op 5 januari 2016

> "In mijn tijd voldeed de opleiding naar mijn idee niet. Je leerde er te weinig. Als studenten zeiden dat het te zwaar was, werden boeken geschrapt. Docenten spraken soms nauwelijks Engels, studenten geen Arabisch. Ook kwamen studenten in opstand als er over shi'isme werd gedoceerd, terwijl ik vind dat er kennis over alles gegeven dient te worden. Maar we moeten het blijven proberen en ik vind de opleiding enorm waardevol. Het is noodzakelijk een goede opleiding in Nederland te hebben. Academische teksten moeten voor een breder (moslim)publiek toegankelijk worden gemaakt."[658]

De behoefte bij de 3e en 4e generatie aan imams die zowel op theologische als sociaal-maatschappelijke vragen in het Nederlands antwoord kunnen geven, is volgens voormalig woordvoerder van het CMO Yassin Elforkani evident, vooral bij het tackelen van actuele thema's als 'radicalisering' en 'gewelddadig extremisme'[659]. Elforkani liet in 2013 weten dat hij vreest dat Nederland de grip op haar moskeeën zal verliezen. Volgens hem zit dertig tot veertig procent van de moskeeën zonder eigen imam. Hij vreesde voor meer inmenging vanuit Marokko of Saudi-Arabië.[660]

6.2.3. Terug bij af

Na een paar jaar waren we dus bijna weer terug bij af. Volgens Maurits Berger is de belangrijkste reden daarvoor een gebrek aan animo bij moslimjongeren met academische ambities en potenties. Hij schrijft in 2013 op het Leiden-Islamblog: 'Hoewel deze jongeren, meer dan hun ouders, enorm bezig zijn met islam, kiezen zij niet voor een slecht betaalde baan met laag aanzien als imam. Hun keuze valt op rechten, medicijnen en business administration. Islam doen zij erbij met avondcursussen.'[661] Hij stelt dat de mindere goden die de opleidingen wel volgden onvoldoende bagage hadden om stageplaatsen of banen bij moskeeën te krijgen.

Berger betoogt verder dat de beslissing om te komen tot imamopleidingen in Nederland werd genomen door de Nederlandse overheid en niet door de moslimgemeenschap in Nederland. Enerzijds gek, zegt hij, want je zou

---

[658] Interview met Anne Dijk op 27 januari 2016
[659] http://www.bndestem.nl/algemeen/binnenland/mogelijk-nieuwe-imam-opleiding-in-nederland-1.4691155
[660] http://www.trouw.nl/tr/nl/4728/Islam/article/detail/3390277/2013/02/08/Enige-beroepsopleiding-voor-imams-verdwijnt.dhtml
[661] http://www.leiden-islamblog.nl/articles/gemiste-kans-voor-imamopleidingen-in-nederland

verwachten dat moslims dit zelf willen, en vervolgens dan ook zelf regelen, vooral omdat de overheid dat vanwege de scheiding van Kerk en Staat helemaal niets *mag* doen. Maar anderzijds ook begrijpelijk, want de moslimgemeenschap kon vanwege interne verdeeldheid geen consensus op dit terrein bereiken, en de overheid had grote zorgen over toenemende radicalisering onder moslimjongeren.

Volgens Berger is er vanuit de hogeschool en de universiteiten hard gewerkt om van de imamopleiding een succes te maken, maar werd er door de moslimgemeenschap en de moskeeorganisaties afstandelijk, soms argwanend, en vaak wat schamper naar gekeken. Er waren talloze vragen: waren de docenten wel allemaal moslim? Wilde zo'n universiteit of hogeschool zich nu ook al de islam toe-eigenen? En het haalde toch bij lange na niet het niveau van gerenommeerde opleidingen in Medina, Damascus of Caïro? Kortom: de imamopleidingen moesten zich eerst maar bewijzen. Op zich te begrijpen, maar die tijd konden de universiteiten zich niet permitteren, stelt Berger.

Differentiatie in eigen mogelijkheden

De blijvende scepsis en verschillende belangen en meningen binnen de islamitische 'zuil' zijn inderdaad een prominente rol blijven spelen. Dat heeft meerdere redenen. De Nederlandse Grondwet geeft gelovigen de vrijheid om religieuze voorgangers in het buitenland te kunnen zoeken of in het buitenland op te laten leiden wanneer ze in eigen land niet voorhanden zijn.

Voor Turks-Nederlandse moslims is het imamaanbod daardoor relatief goed op orde. De imams die via het Turkse Presidium voor Geloofszaken (Diyanet) hier voor gemiddeld vier jaar in de 145 moskeeën van de ISN worden aangesteld, mogen dan geen woord Nederlands spreken en weinig binding hebben met de Nederlandse samenleving, ze worden 'normaal' betaald en beschikken over de theologische kennis die door hun achterban wordt gevraagd. Veel Turkse jongeren beheersen hun moedertaal bovendien (nog) voldoende om de vrijdagpreek te volgen. Door de directe banden met Turkije ontkomen deze pendelimams er echter niet aan om, zeker nu de bemoeienis van het land van herkomst steeds meer aandacht krijgt, door de buitenwacht als belangrijke vehikels van Erdoğans' lange arm te worden gezien.

De imams van de Stichting Islamitisch Centrum Nederland (SICN) zijn ook buiten hun eigen koepel gewild vanwege hun a-politieke inslag en kwalitatief hoog aangeslagen eigen imam-opleiding, die grotendeels ook in Nederland wordt aangeboden. Zij maakten overigens wél gretig gebruik van de

mogelijkheden van InHolland; niet zozeer voor het verkrijgen van theologische kennis, maar vooral om de pedagogische capaciteiten en het inzicht in de sociaal-maatschappelijke context op een hoger peil te brengen via een verkort opleidingstraject.

Een respondent:

> "Jongeren die imam willen worden moeten multifunctionele imams zijn en zowel religieuze en contextuele kennis en ervaringen opdoen en samenwerken met de zittende imams. Het samenspel van jong en oud kader dat elkaar religieus en academisch voedt, zorgt ervoor dat het werkt. Dat werkt in ieder geval bij de SICN als een soort meester - gezel - leerling systeem. Je leert van elkaars ervaringen. De opleiding bij Inholland maakte daar onderdeel van uit."[662].

Ook een andere omvangrijke Turks-Nederlandse moslimkoepel, Milli Görüş, heeft actief in het InHolland-traject geparticipeerd. Maar dat ging niet zonder slag of stoot en de meningen over de effectiviteit zijn binnen de organisatie nogal verdeeld.

Rasit Bal, CMO-bestuurder en verbonden aan Milli Görüş:

> "Probleem met Inholland was onder meer dat sommige koepels het initiatief niet volmondig steunden. Ze hadden bedenkingen die veel meer sloegen op zaken die de opleiding niet kon waar maken. Hoe moet je een student afleveren die in vier jaar én de Koran uit zijn hoofd kent én een hbo-waardige opleiding heeft gedaan? Het is in de context van een hbo onmogelijk dat colleges een soort preeklessen worden. De studenten moeten uitgedaagd worden zodat zij zelf leren reflecteren en bevragen. Niet om de islam te hervormen maar om zichzelf te ontwikkelen. Voor veel studenten was het zeer verwarrend. Het draagvlak nam daardoor af. Twijfels over het theologische niveau vond ik vreemd. De lessen waren theologisch juist op hbo-niveau en dus veel sterker dan de op mbo-niveau verzorgde imam-hatip opleiding van Diyanet en de studenten kregen veel meer uren theologische kennisvergaring. Over het gemiddelde niveau van de imams in de Marokkaanse moskeeën heb ik het dan niet eens."[663]

---

[662] Een respondent op 22 september 2016
[663] Rasit Bal op 1 februari op 2016

Voor Marokkaans-Nederlandse moslims ligt dit dossier heel anders. Hoewel de Unie van Marokkaanse Moslimorganisaties in Nederland (UMMON) al eerder dan hun Turkse broeders zaken probeerden te doen met het moederland om een imamopleiding op poten te zetten, lukte het door verschillen van mening tussen de verschillende Marokkaanse moskeeorganisaties over de vorm (waaronder de formele status en titel) en de mate van bemoeienis nooit om dat collectief te regelen.

Daarbij komt dat Marokkaanse moskeeën een grote autonomie kennen en zeker op dit vlak weinig samenwerken. Elk bestuur bepaalt zelf welke imam preekt. Alleen tijdens de ramadan worden al jarenlang extra voorgangers vanuit Marokko ingevlogen.

Wel is er door de UMMON altijd meegedacht over een opleiding voor imams in Nederland. Na aanvankelijke steun gaf de UMMON in 2010 aan dat de bij de hogeschool InHolland afgestudeerde imams bij hen niet aan de slag konden. Hoofdreden was hun vermeende gebrekkige theologische kennis.

Binnen de Marokkaans-Nederlandse islamitische structuren is nog steeds geen eigen opleiding voorhanden. Daarnaar gevraagd ziet UMMON-voorzitter Mohamed Echarrouti voor theologische vorming vooral heil in samenwerking met gezaghebbende islamitische instituten in Marokko, zoals Dar al-Hadith in Rabat en Dar al-Quran of de universiteit Al-Qarawiyyin, beiden in Fes. In combinatie met een specifieke opleiding die inzet op pedagogische vaardigheden en op kennisvergaring over de sociaal-maatschappelijke situatie hier, is een mooie mix volgens hem realiseerbaar. Dat zou wat Echarrouti betreft bijvoorbeeld via de VU kunnen.[664] Of daar studenten voor te porren zijn, zal onder meer afhangen van hun toekomstperspectieven. Die worden automatisch groter als de import van imams uit Marokko en Turkije terugloopt.

Abdou Menebhi, voorzitter van Emcemo, is een uitgesproken tegenstander:

> "Ik ben tegen Marokkaanse bemoeienis en voor de scheiding van Kerk en Staat. Laten we ook bij de imamopleidingen zo min mogelijk Marokko betrekken."[665]

---

[664] Interviews en gesprekken met Mohamed Echarrouti in de periode 1995 t/m 2016
[665] Abdou Menebhi op 11 mei 2016

Marzouk Aulad Abdellah, imam en docent aan de Vrije Universiteit, ziet de nadelen van samenwerking met Marokko, maar ziet voorlopig ook geen alternatief:

> "Het brengen van imams naar Nederland vanuit het herkomstland geeft spanningen. De verdeeldheid binnen de gemeenschap is ook een probleem. De aanpak moet gericht zijn op het belang van de samenleving. Voorwaarde voor het goed functioneren van een imam is dat hij kennis heeft van zijn omgeving en de specifieke omstandigheden. Dat vraagt om een imamopleiding hier onder leiding van de moskeeën en in samenwerking met universiteiten, zoals de VU. Nood breekt wet, dus de betrokkenheid van de landen van herkomst is noodzakelijk. In Nederland is te weinig theologische kennis. Die moeten we gebruiken uit het land van herkomst." [666]

Het Contactorgaan Moslims en Overheid (CMO) heeft aangegeven veel te zien in een masteropleiding waarbij samenwerking met universiteiten in de landen van herkomst wordt gezocht voor de theologische vorming. Het contactorgaan wil een profiel samenstellen voor een universitaire imamopleiding dat op de arbeidsmarkt aansluit.

6.2.4. Nieuwe opleiding?

Om vorm te geven aan die intenties organiseerde het CMO in februari 2016 in het bijzijn van minister Bussemaker van onderwijs een conferentie over de rol en functie van de imam aan de Vrije Universiteit in Amsterdam. Dat was door de veelzijdig- en veelkleurigheid hoe dan ook een bijzondere conferentie. Iedereen leek vertegenwoordigd: Indonesiërs, Bosniërs, Surinamers, Pakistani, Marokkanen en Turken, bekeerlingen, soennieten en shi'ieten, salafisten en alevieten, imams en (moskee)bestuurders.

Inhoudelijk bracht de conferentie echter nauwelijks iets nieuws. De inleidingen en het debat focusten op het veranderde, bijna onuitvoerbare takenpakket dat een imam hier vaak in zijn schoenen krijgt geschoven. Er werd aangegeven dat het voor veel van hen moeilijk is om tegelijkertijd theoloog, pedagoog, jongerenwerker en moreel leider te zijn. Geconstateerd werd ook dat het gemiddelde kennis- en handelingsniveau van veel imams in Nederland

[666] Marzouk Aulad Abdellah op 22 april 2016

daarvoor nog ontoereikend is.[667]

Minister Bussemaker stimuleert de Hogescholen Inholland en Windesheim en de Vrije Universiteit (VU) al weer enige tijd om te kijken naar de mogelijkheden om te komen tot een herstart van de imamopleiding(en). Ook Leiden en Utrecht zijn in beeld.

Zowel Yassin Elforkani als het CMO zien twee essentiële problemen voor zo'n opleiding: het verhogen van het theologisch niveau van de opleiding, zodat afgestudeerden daadwerkelijk als imams worden gezien en het aan de slag krijgen van de opgeleide imams in de moskeeën. Een imam moet in ieder geval beschikken over een goede kennis van de Arabische taal en hij moet de volledige Koran uit zijn hoofd kennen. Alleen al over het laatste doet een gemiddelde student in Marokko minstens drie jaar. Dat kan dus nooit in een 4-jarige imamopleiding, met daarnaast alle andere vakken die vereist zijn. Daarom moet de moslimgemeenschap volgens het CMO en Elforkani ook serieus gaan investeren in imams die hierheen komen of die hier al zijn. Bijvoorbeeld met een aanvullende opleiding, het bijspijkeren van de Nederlandse taal en sociaal-maatschappelijk en praktijkgerichte lessen.[668]

Jet de Ranitz, voorzitter van het college van bestuur van Inholland, ziet voor een nieuwe opleiding nog veel beren op de weg:

> "Onze redenen om er toen mee te stoppen gelden nog steeds. Om er één te noemen: in de meeste moskeeën zijn imams vrijwilligers die hun brood verdienen met een andere baan. De groep die vier jaar voltijds wil studeren is te klein. Nog zoiets: de eis van het ministerie dat het overgrote deel van het curriculum Nederlands is. Een goede imam leert de hele Koran in het Arabisch uit zijn hoofd. Dat kan zo'n hbo-opleiding niet aanbieden, want dan ben je te veel in het Arabisch bezig."[669]

Wel zou volgens haar een deel van de imamopleiding kunnen terugkeren als 'minor', een traject van een paar maanden binnen een andere opleiding.

> "Je zou kunnen denken aan een minor binnen de hbo-opleiding

---

[667] De auteur was zelf aanwezig bij de conferentie en sprak met meerdere bestuurders en imams
[668]http://www.trouw.nl/tr/nl/4328/Opinie/article/detail/4250868/2016/02/24/Geef-import-imams-een-Nederlandse-bijscholing.dhtml
[669]http://www.trouw.nl/tr/nl/4728/Islam/article/detail/4247325/2016/02/18/Redt-de-polderimam-het-deze-keer-wel.dhtml

> islamitische godsdienstdocent. Iemand die imam wil worden, kan dan beginnen met die studie en later doorstromen naar de universitaire imamopleiding aan de Vrije Universiteit. De docentenopleiding is dan een springplank. Dat sluit ook beter aan op wat moskeeën zoeken. Zij willen universitair opgeleide imams." [670]

Bussemaker voegde daar tijdens de conferentie aan toe:

> "Ook buiten de moskee zijn mensen met kennis van islamitische theologie nodig. Je zou kunnen denken aan een minor of een major, aan meerdere trajecten. Dan kun je pedagogiek studeren en daarbinnen een imam-traject volgen. Of andersom: islamitische theologie met daarin een minor op een ander vakgebied."[671]

Vooruitblik

Om vanuit de gezamenlijke wens meer imams in Nederland op te leiden en aan de slag te krijgen, zal de samenwerking tussen moslimorganisaties onderling en met Nederlandse onderwijsinstellingen verbeterd moeten worden. Dat hebben de ervaringen de afgelopen jaren wel geleerd. Alle goede bedoelingen en de inspanningen ten spijt, het blijft relevant of die bereidheid er echt wel is en of de inhoudelijke eisen, belangen en organisatiegraad van de verschillende moslimorganisaties niet te ver uiteenlopen. Recentelijk zijn er op beide vlakken overigens wel substantiële vorderingen geboekt.[672]

Kiezen voor een opleiding per koepelorganisatie - analoog aan het advies van de commissie de Ruijter uit 2003 - is hoe dan ook te kostbaar. Een duplex-ordo constructie in samenwerking met (universitaire) opleidingsinstituten in binnen- of buitenland lijkt daarom de meest voor de hand liggende optie.
Dat vereist een professionalisering van de betrokken moskeeorganisaties, onder andere door jongeren een volwaardigere plaats in de besturen van moskeeën en moskeekoepels te geven, zodat deze organisaties moderner en efficiënter worden.

---

[670] Ibidem

[671] http://www.trouw.nl/tr/nl/4556/Onderwijs/article/detail/4246867/2016/02/18/Bussemaker-wil-polderimam-nieuwe-stijl.dhtml

[672] Het CMO heeft in 2016 drie (internationale) conferenties over het thema georganiseerd, waar een van de auteurs aan deelnam. Daar bleek zeker bereidheid tot samenwerking, maar zaten de koepels over de concrete invulling nog altijd niet op een lijn. Er wordt momenteel in nauw overleg met het ministerie van OC&W gekeken naar een totaalpakket op langere termijn, waarin ook een sociaal-maatschappelijk aanbod voor de zittende imams wordt opgenomen

Een ander belangrijk knelpunt blijft het arbeidsperspectief en de betaling. Zolang imams worden ingevlogen, is er geen werk voor polderimams. Bovendien verhoudt het salaris dat de meeste imams nu ontvangen zich niet tot dat van een afgestudeerde hbo-er of academicus en het is zeer de vraag of Nederlandse moskeebezoekers daar voldoende in willen of kunnen bijdragen. Wanneer dat niet het geval is, lonkt het perspectief van subsidiëring vanuit het buitenland, maar dat zal zowel binnen de moskeeorganisaties als daarbuiten tot veel kritiek leiden.

Mohamed Cheppih:

> "Religieus leiderschap is voor mij dat je onafhankelijk bent. Dat los je alleen op door een onafhankelijk instituut op te richten - dus los van Marokko of Turkije - dat imams kan leveren en financieren. Echt een instituut dat ze traint en coacht"[673].

Marzouk Aulad Abdellah imam en docent aan de Vrije Universiteit:

> "Opleiden is belangrijk. Als er een imamopleiding komt, dan moet het met mensen van hier en gezamenlijk. Alle vakken samen maken de imam; dus niet alleen reciteren, maar ook interpreteren en recht, filosofie en geschiedenis en rechtsscholen. En dan ook nog eens de context waarin je werkt begrijpen. Vanaf de middelbare school begin je echt met leren interpreteren, uitleg en reciteren. Maar alleen met traditionele imams red je het niet; het gaat om het breed aanpakken van islamitisch leiderschap om ook meer jongeren en vrouwen te bereiken "[674].

Azzedine Karrat, imam van de Essalam moskee

> "Het is belangrijk dat de imams op den duur hier worden opgeleid. Dat zorgt ervoor dat religieuze kennis hier gegenereerd wordt. We zijn (in onze moskee [red.]) nog niet in staat om imams op te leiden, maar geven wel academische lessen. We zijn bezig jongeren steeds meer bagage te geven"[675].

---

[673] Mohamed Cheppih op 29 oktober 2015
[674] Marzouk Aulad Abdellah op 22 april 2016
[675] Azzedine Karrat op 9 december 2015

Rasit Bal, voorzitter van het CMO:

> ‘Bussemaker heeft Inholland afgebouwd, Leiden afgebouwd en wil nu verder met de VU. Maar dan zal de VU in de wereld van moslims moeten treden en niet doorgaan met het projecteren van de christelijke opleidingstradities op moslims. Dat is vast heel lief bedoeld, maar het werkt niet. De samenwerking met onder meer UMMOM en WIM heeft maar drie studenten opgeleverd - die nota bene via Inholland kwamen - om een master te doen. Het is nu nog steeds meer een kopstudie voor imams, een post-master. En in Leiden heb je nu wel het NIMAR, maar dat is gericht op Marokko. Ik wil vanuit de islamitische traditie en de vrijheid van godsdienst in Nederland graag meewerken aan een traject bij de VU waar we rustig 15 tot 20 jaar aan kunnen werken, zonder politieke druk. We kunnen het curriculum zo laten samenstellen, bijvoorbeeld bij Windesheim. Die opleiding aan de VU gaat iets in gang brengen. Het gaat om breed religieus leiderschap. Die studenten kunnen overal terecht, niet alleen in de moskee. Het gaat om twee perspectieven, normatief religieus én professioneel academisch geschoold. Ook vrouwen.’[676]

En:

> “Helaas wordt een imamopleiding in Nederland door een groot deel van de gemeenschap hier als bedenkelijk ervaren. Dat komt omdat het wortelen van de gemeenschap in Nederland zeer moeizaam verloopt. Het beeld van de mondige, seculiere, vrije en autonome mens geeft spanningen met de moslimgemeenschappen. De rijen sluiten zich als tegenwicht, maar dat is op de lange termijn niet de oplossing, want dan marginaliseer je je zelf. De imamopleiding moet juist worden gezien als brug naar de Nederlandse samenleving. Maatschappelijke thema’s worden in de moskeeën steeds minder behandeld, actualiteiten steeds minder besproken. De imamopleiding kan juist het religieuze en het sociaal-maatschappelijke verbinden. Latere generaties moeten gaan wortelen in Nederland.”[677].

[676] Rasit Bal op 1 februari 2016
[677] Ibidem

Tot slot: Over dit dossier zijn twee interessante bijdragen door de Moslimomroep[678] en een debat in de Balie over 'De noodzaak voor een nieuwe islam'[679] aan te bevelen.

[678] http://www.npo.nl/mo-doc-welke-opleiding-voor-onze-imams/18-10-2014/VPWON_1233297 en http://www.npo.nl/mo-doc-welke-opleiding-voor-onze-imams/25-10-2014/VPWON_1233298
[679] http://www.debalie.nl/agenda/podium/de-noodzaak-voor-een-nieuwe-islam/e_9782297/p_11766169/

7. Islamitisch onderwijs

In dit hoofdstuk een (7.1.) huidige stand van zaken in het islamitische onderwijsveld, (7.2.) islamitisch basisonderwijs, (7.3.) islamitisch voortgezet onderwijs, (7.4.) islamitische HBO-opleidingen en (7.5) islamitische opleidingsinstituten.

7.1. Huidige stand van zaken

Islamitisch primair onderwijs lijkt de afgelopen jaren in de lift te zitten. Terwijl het totale aantal basisschoolleerlingen in Nederland daalt, groeit de hoeveelheid kinderen dat naar een islamitische basisschool gaat gestaag. In 2010 waren dat er zo'n 9.000, in 2016 ligt het aantal op ruim 11.000.

Volgens docenten en bestuurders[680] heeft dat voor een belangrijk deel te maken met de negatieve beeldvorming bij publiek en politiek over de islam. Op een islamitische school zouden kinderen en jongeren met een moslimachtergrond meer zichzelf kunnen zijn. Ook verwachten ouders die voor een islamitische school kiezen dat zo'n school bijdraagt aan een gedegen religieuze vorming en een stabiele identiteitsontwikkeling alsook weerbaar maakt tegen negatieve invloeden, waaronder de gevaren van radicalisering, verslaving en criminaliteit.

Steeds meer ouders hebben vertrouwen in het islamitisch basisonderwijs. Yusuf Altuntas, de directeur van de Islamitische Scholen Besturen Organisatie (ISBO):

> "Ouders zien dat er nu minder problemen zijn. We zijn transparanter geworden, kleinschaliger en boeken goede resultaten. Ouders zijn mede-eigenaar van de school geworden. Directeuren zijn aansprakelijk, ouders kunnen lid worden van het bestuur. Ex-leerlingen komen op goede plekken terecht. Dat is ook een vorm van reclame. Het islamitisch onderwijs is een mooi voorbeeld van emancipatie."[681]

In dit hoofdstuk veel aandacht voor de beweegredenen van ouders om hun kinderen islamitisch onderwijs te laten volgen en voor de reacties daarop in de samenleving. De nadruk ligt daarbij op het primair onderwijs, vooral omdat de

---

[680] http://www.ad.nl/binnenland/steeds-meer-kinderen-naar-islamitische-basisschool~a76533cf/
[681] Interviews met Yusuf Altuntas op 5 en 17 november 2015

ervaringen met het voortgezet onderwijs en vervolgstudies nog altijd beperkt zijn.

De kwaliteit van islamitisch primair onderwijs vertoont over het brede spectrum genomen een stijgende lijn. De in 2016 overleden onderwijssocioloog Jaap Dronkers van de Universiteit van Maastricht concludeerde in juni 2015 dat islamitische scholen het over het algemeen beter doen dan openbare scholen met een leerlingenpopulatie met een vergelijkbare sociaaleconomische achtergrond. De Onderwijsinspectie bevestigt dat positieve beeld en ziet een duidelijke kwaliteitsverbetering.[682]

In 2016 volgden naar schatting zo'n 11.000 leerlingen onderwijs op ruim 50 islamitische basisscholen in Nederland. Dit betekent dat van de in totaal bijna 1,5 miljoen leerlingen in het basisonderwijs 0.7% op een islamitische school zit.[683] Van de naar schatting 120.000 tot 150.000 moslimleerlingen zit 7-9% op een islamitische school.[684] Dit betekent dat van alle kinderen met een moslimachtergrond meer dan 90% *niet* naar een islamitische basisschool gaat. Verder is er één islamitische school voor voortgezet onderwijs en zijn er twee 'universiteiten', die geaccrediteerde opleidingen op Hbo-niveau verzorgen.

Hoeveel moslimouders hun kind naar een islamitische (basis)school willen laten gaan is onbekend. Dat zijn er gelet op de beperkende wetgeving (zie onder) ongetwijfeld wél meer dan die er nu gebruik van (kunnen) maken. Yusuf Altuntas:

> "Sommige ouders kiezen bewust voor islamitisch onderwijs, anderen omdat hun buren het kiezen. Er zijn ook ouders die minder bewust kiezen – met hen is het moeilijker een binding te krijgen. Het gaat om een heel diverse achterban. Een deel is analfabeet. Dat heeft consequenties voor de communicatie. Ze hebben bijvoorbeeld geen mail." [685]

In 2006 kwam het Nijmeegse instituut ITS uit op een schatting van 30 procent van ouders met een Turkse en Marokkaanse achtergrond die hun kinderen naar een moslimschool zouden willen sturen, mits die op loopafstand van huis

---

[682] http://www.groningerkrant.nl/2015/05/islamitisch-basisonderwijs-verbeterd/
[683] http://statline.cbs.nl/Statweb/publication/?DM=SLNL&PA=83295ned&D1=0-6&D2=a&D3=0-2&D4=0&D5=l&VW=T
[684] Hierbij wordt ervan uitgegaan dat 8 tot 10% van de leerlingen in het basisonderwijs een islamitische achtergrond heeft
[685] Interviews met Yusuf Altuntas op 5 en 17 november 2015

zou zijn gevestigd,[686] Dat zou inhouden dat er toen in Nederland al vraag zou zijn naar minstens 150 islamitische basisscholen.

Interviews die wij het afgelopen jaar afnamen bij een breed en gevarieerd scala aan onder meer moskeebestuurders, imams, vertegenwoordigers van islamitische organisaties en politici van islamitische huize, duiden op minder interesse. Veel van hen zijn geen (uitgesproken) voorstanders van islamitisch onderwijs. Enkele reacties:

> "Islamitische scholen dragen bij aan verzuiling; je gaat op een eilandje wonen." (imam Marzouk Aulad Abdellah)
>
> "Je moet het islamitisch onderwijs als openbaar onderwijs juist beconcurreren, zonder de vrijheden van anderen te beperken. Als het openbaar onderwijs zich niet gedraagt als seculiere zuil, maar juist alle religies en gezindten welkom heet, de bestaande ruimte en budgetten benut die het Rijk biedt voor - naar keuze - godsdienstonderwijs of onderwijs in levensbeschouwing, is islamitisch onderwijs overbodig en krijgen wij gemengde scholen. Intussen moet de islamitische gemeenschap helderheid verschaffen over de antwoorden die zij hebben op vragen die in de samenleving spelen." (Ahmed Marcouch,Tweede Kamerlid PvdA)
>
> "Ik zie geen heil in islamitisch onderwijs of welke vorm van religieus onderwijs dan ook. Een goed blok levensbeschouwing is toereikend". (Saïd Bouharrou, woordvoerder RMMN)
>
> "Islamitische scholen dragen er in ieder geval niet aan bij dat kinderen met verschillende achtergronden elkaar ontmoeten en leren kennen. Ouders hebben als ze dat belangrijk vinden genoeg mogelijkheden om hun kinderen kennis te laten opdoen van de cultuur en religie van hun land van herkomst. Wel zou het mooi zijn als op scholen aandacht is voor alle religies en andere levensbeschouwingen." (Mohamed Echarrouti, voorzitter UMMON/RVM Noord-Holland/moskee Al Kabir/Ibno Khaldoun/Al Maarif)

Voor zover wij hebben kunnen nagaan geeft het overgrote merendeel van moslimouders dan ook nog altijd de voorkeur aan een goede openbare of

---

[686] http://www.telegraaf.nl/binnenland/35538501/_Nog_zeker_100_islamitische_scholen_-nodig_.html#reacties

bijzondere school in de buurt.
.

7.2. Wat ging er aan vooraf?

Aan de huidige situatie is een periode van zo'n drie decennia voorafgegaan, waarin met heel veel vallen en opstaan een nieuwe denominatie in het Nederlandse onderwijssysteem vorm probeerde te krijgen. In onderstaand overzicht een samenvatting.

Gevolgen van verzuiling
Nederland kent een verzuild onderwijssysteem. Vanaf het begin van de negentiende eeuw hebben groeperingen van uiteenlopende religieuze richting zich hard gemaakt om onderwijs vanuit hun levensbeschouwelijke achtergrond, zonder directe invloed van de staat, wettelijk gegarandeerd te krijgen. In 1917 resulteerde dit in artikel 23 van de Grondwet waarin de vrijheid van stichting, richting en inrichting, van aanstelling van leerkrachten en keuze van leermiddelen wordt gegarandeerd. Bijzonder en openbaar onderwijs worden volgens artikel 23 ook naar dezelfde maatstaf door de overheid bekostigd. Die combinatie is in internationaal perspectief bijzonder.

Ondanks de ontzuiling vanaf de jaren zestig en het grotere belang dat veel ouders zijn gaan hechten aan de kwaliteit en de bereikbaarheid van een school dan aan het levensbeschouwelijk karakter ervan, is het wettelijk kader in tact gebleven. In de Wet op het Basisonderwijs uit 1992 zijn wel wijzigingen doorgevoerd om schaalvergroting binnen het onderwijs te verwezenlijken. Deze wijzigingen beperkten de mogelijkheden voor nieuwe religieuze groepen, waaronder moslims, om hun eigen scholen op te richten substantieel.

Waarom islamitisch onderwijs?
Moslims zijn zich in Nederland steeds bewuster geworden van de mogelijkheden die de wet biedt om eigen voorzieningen te treffen. Islamitische scholen zijn daarvan misschien wel de meest omstreden voorbeelden.

De belangrijkste argumenten van een klein deel van de Nederlandse moslims vóór islamitisch onderwijs lijken vooral te zijn terug te voeren op het gebrek aan mogelijkheden om binnen de bestaande structuren het onderwijs aan te laten sluiten op de gewenste opvoeding van hun kinderen. Zij ervaren in het

reguliere onderwijs een gebrek aan aandacht voor hun culturele en religieuze normen, waarden en gedragspatronen.

Daarbij gaat het allereerst om de invoering van islamitisch godsdienstonderwijs op christelijke en openbare scholen. Bij de besturen van christelijke scholen was de bereidheid om er iets mee te doen klein. Zij wilden hun eigen identiteit behouden of overwogen hooguit levensbeschouwelijk godsdienstonderwijs te geven, waarbinnen ook aandacht zou zijn voor andere (niet-christelijke) religies.

In het openbaar onderwijs is er ruimte om aandacht te besteden aan de godsdienstige, levensbeschouwelijke en maatschappelijke waarden, zoals die leven in de Nederlandse samenleving. De invulling van dit onderwijs kan bij externen liggen, maar dit stuitte in het verleden vaak op problemen over de instructietaal. Strikt genomen moest dat Nederlands zijn, terwijl in het begin van de jaren '80 de meeste docenten in het islamitisch godsdienstonderwijs die taal onvoldoende beheersten.

Sinds eind jaren '70 werd over de gehele linie gezien wel meer aandacht besteed aan intercultureel onderwijs en aan geestelijke of levensbeschouwelijke stromingen. Daarmee kwam er ook ruimte voor kennisoverdracht over de islam. Maar de invulling hiervan bleek en bleef op veel scholen zeer beperkt en voldeed zeker niet aan de wensen van meer orthodoxe moslimouders.

Ook binnen de lessen Onderwijs in Eigen Taal en Cultuur (OETC) werd, door de ene leerkracht meer dan de andere, aandacht besteed aan de islam en islamitische normen en waarden. Deze lessen werden sinds het midden van de jaren negentig niet meer in het reguliere lesprogramma (binnen schooltijd) opgenomen en vervangen door Onderwijs in Allochtone Levende Talen (buiten schooltijd), dat vervolgens in 2005 ook werd afgeschaft, omdat volgens het kabinet Balkenende prioriteit moest worden gegeven aan het leren van Nederlands.

Bovendien was OETC/OALT voor een deel van de onderwijsprofessionals omstreden. Meer aandacht voor de eigen taal en cultuur zou leiden tot segregatie of juist de oorzaak zijn van onderwijsachterstanden. Onderzoek naar het effect van OETC op de leerprestaties geeft hierop geen eenduidig antwoord.

De meer orthodox georiënteerde ouders hadden grote moeite met het gebrek aan ruimte die in hun optiek op bestaande scholen werd geboden aan islamitisch godsdienst- en cultureel onderwijs. En voor veel ouders waren kledingvoorschriften (hoofddoek), afzonderlijke sportlessen en het rekening houden met spijswetten en islamitische feestdagen minstens zo belangrijk. Ook het gebrek aan betrokkenheid van moslimouders bij de school van hun kinderen en van de scholen bij de ouders bleef - van beide kanten - een hardnekkig probleem. Sommige van hen gaven aan dat de onderwijsachterstanden van hun kinderen voor een belangrijk deel uit een combinatie van deze factoren voortkwamen.

7.3. Primair onderwijs

Eerste islamitische basisscholen

Vanuit dit perspectief begonnen al vanaf begin jaren ’80 groepjes bezorgde moslimouders, vaak dus van orthodoxe huize, zonder veel kennis van onderwijs of van de Nederlandse samenleving, initiatieven te ontplooien om eigen scholen op te richten. De initiatiefnemers waren bij het opstellen van hun plannen afhankelijk van in te huren onderwijsadviseurs en personen of kantoren die de administratie konden bijhouden. Die knipten en plakten vooral veel uit bestaande statuten en reglementen, met standaardformuleringen over waar een school aan moest voldoen. Waar de aspirant-bestuurders inhoudelijk voor stonden werd niet aan het papier toevertrouwd.

Zij-instromer in en kenner van het islamitisch onderwijs Bart Voorzanger:

> “Wat ze wilden was daarnaast vooral ook een school met orde en discipline, waar een duidelijk onderscheid tussen jongens en meisjes werd gemaakt, en zeker in de bovenbouw ook meer en meer een duidelijke scheiding. Een school ook waar personeel en leerlingen zich zedig kleedden en gedroegen, waar mannen en vrouwen elkaar niet aanraakten, waar muziek beperkt bleef tot zang, eventueel met begeleiding van een tamboerijn of trommeltje, maar zeker niet met snaar- of blaasinstrumenten, en waar afbeeldingen van mensen alleen waren toegestaan als die functioneel waren, zoals in het biologieonderwijs, maar zeker niet in de tekenles. Een school, kortom die in Nederlandse ogen wel erg traditioneel was, en waar menigeen bij zal gruwen.

Maar dat gruwen is wederzijds - dat is nu precies de reden dat sommige islamitische ouders zo'n school nastreefden."[687]

Kader: Oprichting eerste scholen en ISBO

De eerste scholen zijn in 1987 en 1988 opgericht in Eindhoven (Tarieq ibnoe Ziyad) en Rotterdam (Al Ghazali). Aangezien het aantal islamitische scholen in de jaren daarna sterk toenam ontstond er zowel binnen de islamitische gemeenschap als van overheidswege behoefte aan een overkoepelende organisatie die de islamitische scholen in Nederland zou vertegenwoordigen. In 1990 werd in samenwerking met de Verenigde Bijzondere Scholen (VBS) en het ministerie van Onderwijs, de Islamitische Scholen Besturen Organisatie (ISBO) opgericht.[688] Daarmee werd een platform gecreëerd voor het islamitisch onderwijs dat namens de islamitische scholen kon deelnemen aan allerlei vormen van overleg.
De ISBO ziet het als haar kerntaak om de kwaliteit en daarmee het imago van de islamitische scholen te verbeteren. De ISBO informeert media en belangstellenden over het islamitisch onderwijs, voert gesprekken met beleidsmakers, onderwijsinspectie en het ministerie; het ontwikkelt beleid, modellen, methoden en gedragscodes; publiceert brochures met relevante informatie en stimuleert en motiveert islamitische scholen om kwalitatief goed onderwijs te leveren.

De ISBO zegt alle islamitische scholen in Nederland te willen vertegenwoordigen, ongeacht welke specifieke interpretatie van de islam zij uitdragen. Op dit moment zijn 41 islamitische scholen voor primair onderwijs en 1 school voor het voortgezet onderwijs (Aviecenna) aangesloten bij de ISBO[689]. Voor zover wij hebben kunnen nagaan maken 11 basisscholen geen gebruik van hun diensten. Het gaat om vier vestigingen van stichting Noor (Al Ihsaan in Lelystad, Al Hambra in Utrecht, Al Iman in Almere en Ayoub in Hilversum), 5 van SIOA (El Amien 1 en 2 en drie filialen van de As-Siddieq) en twee vestigingen van IBS de Roos (Purmerend en Zaandam). Het Islamitisch Pedagogisch Centrum maakt onderdeel uit van ISBO.

Directeur van de ISBO Yusuf Altuntas:

"Er zijn nu 41 basisscholen en één school voor voortgezet onderwijs bij ons

[687] http://www.voorzanger.nl/weblog/voorzanger_098.html
[688] http://www.isbo.nl/
[689] Ibidem

aangesloten. Negen basisscholen zijn niet aangesloten [hij rekent de drie filialen van de Al Siddieq waarschijnlijk als één school, red.]. In een paar gevallen gaat het om royement, andere zijn zelf weggegaan. Degene die zelf zijn weggegaan waren het niet eens met onze principiële lijn gericht op kwaliteitsverbetering. Royementen hebben meestal te maken met het zich keer-op-keer niet houden aan afspraken. Op sommige gebieden werken we met de ex-leden overigens nog wel samen, maar ze zijn geen lid meer. 70% van de scholen is vooral Turks-Marokkaans, de rest is etnisch divers. Maar op iedere school heb je minimaal 10 verschillende nationaliteiten. Het merendeel van de leerlingen is soennitisch; misschien 2-3% is shi'itisch. Hun aandeel neemt wel toe. Zelf maken we dat verschil niet. Voor basisonderwijs is dat ook minder essentieel. Stromingen zijn voor ons geen item - bestuurlijk handelen wel. De moskeeorganisaties hebben ook geen rol. Er is geen vertegenwoordiging vanuit moskeeën of koepels. Dat maakt misschien wel het verschil. We hebben daardoor ruimte voor veel jonge bestuurders."[690]

In de praktijk doorliepen flink wat initiatieven tot de wijzigingen in de WBO in 1992 met succes de hele besluitvormingsprocedure. Na goedkeuring van de aanvraag gingen besturen over tot het huren van gebouwen en het aantrekken van personeel. Bevoegde onderwijzers met een islamitische achtergrond waren schaars. Twee pedagogische academies[691] die hun studenten speciaal voor het islamitisch onderwijs opleidden, konden niet direct aan de vraag voldoen. De niet-islamitische meerderheid van docenten - vaak zij-instromers - gaf les op een manier die overwegend aansloot op de eigen ideeën. Dat kwam doorgaans neer op openbaar onderwijs met zeer oppervlakkige aandacht voor de islam. Bart Voorzanger:

> "Vrolijke minaretjes in plaats van vrolijke kerstboompjes, leuke liedjes over Mohammed in plaats van over 't kindje Jezus, dartele schaapjes van crêpepapier bij het offerfeest, in plaats van gekleurde eieren met Pasen. En verder streefden ze vooral een zo gewoon mogelijke Nederlandse school na die de gelijkwaardigheid van alles en iedereen predikten en waar voor het idee dat de islam de enig juiste godsdienst is geen plaats was'.[692]

[690] Interviews met Yusuf Altuntas op 5 en 17 november 2015
[691] http://retro.nrc.nl/W2/Lab/Profiel/Islam/onderwijs.html
[692] http://www.voorzanger.nl/weblog/voorzanger_098.html

Op zichzelf paste deze aanpak goed in de geest van de wet. Leraren gaven immers les in het Nederlands en de onderwijsinspectie zag erop toe dat ze de onderwerpen en vaardigheden (het curriculum) onderwezen die wettelijk zijn verankerd in de 'kerndoelen'. Er was weinig ruimte voor eigen invulling, ook maar in zeer beperkte mate voor een 'islamitische interpretatie' van het lesprogramma.

Hooguit drie uur per week krijgt het islamitische karakter van de school inhoudelijk vorm. Dat is tijdens de godsdienstles. Wel wordt expliciet rekening gehouden met islamitische feestdagen. De scholen hebben volgens Yusuf Altuntas een duidelijke identiteit.

> "We openen en sluiten de dag met een kort gebed uit de Koran, we vieren de islamitische feestdagen uitbundig en laten thema's in het onderwijs ook aansluiten bij islam. Het geloof is onze grondslag en inspiratiebron." [693]

Voor bepaalde kerndoelen die strijdig zijn met de islam, kunnen islamitische scholen ontheffing krijgen, zoals alle andere bijzondere scholen. Ook mogen islamitische schoolbesturen, net als andere bijzondere scholen, leerlingen, bestuursleden en leraren weren die een ander geloof hebben. Formeel eisen de meeste scholen uitsluitend respect voor hun grondslag. Het gaat dus om onderwijsinstellingen die aan alle eisen voldoen die de Nederlandse wet stelt ten aanzien van de oprichting van bijzondere scholen.

Scheve praktijk leidt tot verkeerd gebruik subsidiegeld

Toen de bestuurders van de islamitische scholen na een tijdje concludeerden dat er in de dagelijkse praktijk op de scholen te weinig ruimte was voor hun als vanzelfsprekend beschouwde orthodoxe idealen, gingen zij zich steeds nadrukkelijker met de dagelijkse gang van zaken bemoeien. Resultaat: het ziekteverzuim steeg, docenten werden soms op non-actief gesteld of namen zelf ontslag en met een gebrek aan bevoegd personeel stelde het bestuur steeds vaker onbevoegden aan. Dat kwam de kwaliteit niet ten goede. Vaak ontstond daardoor ook de situatie waarin bestuursleden een weektaak hadden aan hun werkzaamheden voor de school, waardoor zij zelf financieel afhankelijk werden van de door hen bestuurde school.

Daar kwam bij dat het voor islamitische basisscholen geen sinecure was om te

[693] Interviews met Yusuf Altuntas op 5 en 17 november 2015

voldoen aan de stichtingsnorm (zie kader). Die ligt in steden waar veel moslims wonen namelijk hoog. Omdat maar een beperkt deel van de 'moslimgemeenschap' behoefte had aan islamitisch onderwijs, was het verzorgingsgebied relatief groot.

Vaak kregen de scholen van de lokale overheid tijdelijke, slecht onderhouden en ongunstig gelegen locaties toebedeeld, omdat 'ze zich eerst maar eens moesten bewijzen'. Leerlingen die binnen 6 kilometer van de school woonden, hadden geen recht op door de gemeente betaald leerlingenvervoer. Om te groeien hadden islamitische scholen echter nevenvestigingen nodig, maar die telden niet mee bij het vaststellen van het recht op leerlingenvervoer. Mede door het gebrek aan een 'fietscultuur' en uit veiligheidsperspectief, maar vooral door de sociaaleconomische achterstandspositie van de meeste gezinnen moesten islamitische scholen om de stichtingsnorm te halen overgaan tot apart geregeld en door de school gesubsidieerd vervoer. Besturen kochten busjes uit het onderwijsbudget en lieten die door vrijwilligers de stad doorkruisen.

Bart Voorzanger:

> "Met medeweten van adviseurs en administratiekantoren ging een deel van voor onderwijs bedoeld geld op aan vervoer, en aan salarissen voor bestuursleden die daar alleen maar een tomeloze inzet tegenoverstelden. Deze uitgaven waren essentieel voor zowel het bestaan als het bestaansrecht van het islamitisch onderwijs. Zo'n situatie had de wetgever nooit voorzien. Veel van de 'fraude' in het islamitisch onderwijs ligt in deze sfeer."

Voorzanger zag ook schrijnende gevallen, waar bestuursleden voor meer dan 100% van de werktijd werden benoemd en betaald. Maar zelfs zulke functies stonden volgens hem gewoon in formatieplannen van eerdergenoemde adviseurs en administratiekantoren. Soms ging het om snoepreisjes of om donaties aan doelen die niets met onderwijs te maken hebben. Die uitgaven werden volgens Voorzanger zelden uit overheidsgeld gedaan.

Het verhaal van Voorzanger wordt breed beaamd. Schoolbestuurder Redouan Boudil zegt daarover eind 2011 in Binnenlands Bestuur[694] dat het in veel gevallen niet ging om zelfverrijking, maar om noodsprongen van

[694] http://www.binnenlandsbestuur.nl/sociaal/nieuws/reken-basisscholen-af-op-kwaliteit-in-plaats-van.2561475.lynkx

schoolbesturen die door de uitwerking van de stichtingsnormen in een onmogelijke positie werden gemanoeuvreerd. Veel islamitische schoolbesturen zijn volgens hem creatief gaan boekhouden om hun bestaansrecht te realiseren. Ook Boudil zag ontoelaatbare uitzonderingen: "Een conciërge met een managementsalaris, of een echtgenote van een bestuurslid die betaald kreeg zonder te werken, dat kán gewoon niet."

Yusuf Altuntas trad in 2008 aan als directeur van de ISBO. Hij haalde naar eigen zeggen de bezem er flink doorheen:

> "Het was toen ik kwam een georganiseerde chaos. Ik was de eerste echte werknemer, daarna hebben we ook andere mensen in dienst genomen. Er liep in die tijd ook een onderzoek naar bestuurlijke praktijken in het islamitisch onderwijs. Ik kreeg het conceptrapport in mijn tweede werkweek. Waar schoolbesturen fouten hadden gemaakt, namen we direct duidelijk afstand, maar we zijn ook meteen op zoek gegaan naar oplossingen. We zijn bondgenoten gaan zoeken, waaronder het Algemeen Pedagogisch Studiecentrum (APS) en de Hogeschool Arnhem/Nijmegen (HAN). We zijn met die partners gestart met een bestuurlijk verbetertraject voor en met besturen en directies. Het was ook gericht op de kwaliteit van het onderwijs. Wij hebben er veel druk achter gezet en ik heb er ook mijn eigen functie aan verbonden. Als het niet lukte om de scholen beter te maken, wilde ik ermee stoppen. Het was een driejarig traject. In 2012 hebben we het met succes afgerond. Aanvankelijk waren er zes zeer zwakke scholen en 11 zwakke; na het traject was er nog maar één zwakke school. De verbetering was nodig: niet alleen omdat de samenleving het wilde, maar ook omdat ouders dat willen. Die stellen hogere eisen dan in het verleden. Ze willen goed onderwijs voor hun kinderen. En terecht."[695]

Kader: Stichtingsnormen

In 1992 werd de Wet op het Basisonderwijs (WBO) gewijzigd om tot grote basisscholen te komen. Het ging hier om een bezuinigingsmaatregel. Voor de uitvoering werd de Tijdelijke Wet Bekostiging Nieuwe Bassischolen van kracht. De aanpassingen werden vastgelegd in de wet Toerusting en Bereikbaarheid. Voor het islamitisch onderwijs hadden die aanpassingen enorme gevolgen. Dat

[695] Interviews met Yusuf Altuntas op 5 en 17 november 2015

kwam onder meer omdat de overheid, tegen de feitelijke demografische situatie in, stelde dat islamitische basisscholen geen buurt- of wijk-, maar een streekfunctie hadden. Daar kwam bij dat initiatiefnemers de feitelijke belangstelling voor een school met een prognose van het leerlingenaantal voor de komende 20 jaar per gemeente (en dus niet per deelgemeente) moesten aantonen. Deze prognose werd vervolgens door het ministerie via een ingewikkelde rekenmethode omgezet in een zogenaamd belangstellingspercentage.

Bij deze berekening zette het ministerie het aantal leerlingen in het islamitisch basisonderwijs af tegen het totaal aantal leerlingen dat in een gemeente basisonderwijs volgt. Aangezien het aantal islamitische basisscholen en daarmee de hoeveelheid leerlingen door de historische achterstand nog zeer beperkt was, kwam het belangstellingspercentage nooit boven de stichtingsnorm uit. Geen enkel initiatief voldeed dus aan de nieuwe wet.

Een voorbeeld. Volgens berekeningen van het ministerie uit 1993 was het belangstellingspercentage voor een islamitische basisschool in de Rotterdamse wijk het Oude Noorden 0,74 %. Dit percentage zou garant staan voor 26 leerlingen in 1999 en 34 in 2014. De Stichting Islamitisch College Basisonderwijs Rotterdam verzamelde eind 1993 al 173 handtekeningen van ouders die hun kinderen op de daar geplande school wilden aanmelden. Dat was tot 1992 meer dan voldoende geweest om een school te starten, met als enige andere voorwaarde dat er binnen een straal van vijf kilometer geen andere school met dezelfde richting was gevestigd. Conclusie: veel potentiële belangstellenden verdwenen als gevolg van deze nieuwe rekenmethode geruisloos uit de statistieken. Het aantal islamitische basisscholen stagneerde tussen 1992 en 1998 en bleef op 29 staan.[696]

Het ministerie van OC&W zei destijds overigens oog te hebben voor de historische achterstandspositie van islamitische scholen ten opzichte van andere vormen van (bijzonder) basisonderwijs. Staatsecretaris Adelmund (PvdA) gaf aan in te zien dat de nieuwe rekenmethode voorbij ging aan het groeipotentieel van het islamitisch onderwijs én aan de concentratie van moslimkinderen in bepaalde stadsdelen of wijken. Pas in 1998 veranderde de wet.

---

[696] Rasit Bal en Ismail Taşpinar: 'De islam in de klas: vrijheid van onderwijs in de praktijk', in: Katja Noordam, Roemer van Oordt en Coşkun Çörüz (red.), *Mensen, rechten en islam. Beschouwingen over grondrechten*, Amsterdam: Bulaaq 1998, 221 pp

Het aantal benodigde leerlingen wordt vanaf dat moment [697] verbonden aan de zogenaamde opheffingsnorm. Voor bestaande scholen met dalende leerlingaantallen ligt die norm gemiddeld op 150 leerlingen. De nieuwe wettelijke stichtingsnorm is vastgesteld op 10/6 van een voor een gemeente geldende opheffingsnorm, met een minimum van tweehonderd leerlingen. Dat aantal moet binnen vijf jaar zijn bereikt én de 15 jaar daarna moet de school continu aan dat minimum aan leerlingen voldoen.

7.3.1. Islamitisch onderwijs: segregatie versus integratie

Na aanvankelijke nadruk op rechtsgelijkheid en de verzuilingstraditie, domineerde, net als bij andere vormen van de institutionalisering van de islam in Nederland, in de beeldvorming rondom islamitisch onderwijs al snel de discussie over etnische segregatie in de samenleving en die over integratie van moslimmigranten.

Dit beeld werd versterkt doordat de islam vanaf het begin van de jaren '90 en zeker sinds 9/11 steeds meer wordt beschouwd als een normen- en waardenstelsel dat een geslaagde integratie van moslims in de weg kan zitten. Het (niet) schudden van handen, kledingvoorschriften, opvattingen over homoseksualiteit en visies op man-vrouwverhoudingen zijn daarvan een aantal voorbeelden. Naast het als veel te strikt veronderstelde pedagogisch klimaat, kwamen ook steeds vaker veiligheidsaspecten, intolerantie en (radicale) invloeden uit of oriëntatie op de islamitische wereld aan de orde bij de beoordeling van onderwijsinitiatieven van Nederlandse moslims.

In het politieke, publieke en wetenschappelijke debat botsen sindsdien grondrechtelijke vrijheden voor (nogmaals een zeer beperkt deel van de) moslimmigranten met hun uitermate moeilijk meetbare mate van sociaal-culturele integratie. Het is verworden tot een rituele dans, waarbij dezelfde argumentatie bij ieder incident opnieuw uit de kast wordt gehaald. Visies en standpunten over islamitisch onderwijs lopen uiteen van afschaffen en verbieden tot behouden en stimuleren. Tegenover de 'gevangenissen van achterstand' van premier Jan Peter Balkenende[698], staat het 'opgroeien zonder

[697] http://www.binnenlandsbestuur.nl/sociaal/nieuws/reken-basisscholen-af-op-kwaliteit-in-plaats-van.2561475.lynkx
[698] http://actualiteit.org/forums/archive/index.php/t-12306.html

discriminatie en frustratie in de veilige omgeving van de eigen gemeenschap' uit het WRR rapport van Kees Schuyt.[699]

Het gaat dus om een discussie waarin voorstanders de door hen veronderstelde positieve elementen, zoals verbetering van de schoolprestaties, vergroten van zelfbewustzijn en evenwichtige identiteitsvorming benadrukken, terwijl tegenstanders vooral oog hebben voor door hen veronderstelde negatieve elementen zoals angst voor culturele, religieuze of etnische segregatie. De doorgaans negatieve beeldvorming over de islam sinds 9/11 heeft niet bijgedragen aan politieke en publieke waardering voor het islamitisch onderwijs.

Ook in het politieke spectrum zien we diverse opvattingen. Het CDA en de andere christelijke partijen staan positief tegenover bijzonder onderwijs, maar hebben in toenemende moeite met islamitisch onderwijs, PVV en VDD nemen stelling tegen elke vorm van bijzonder onderwijs en de PvdA, D66 en GroenLinks vinden dat als Art. 23 lid 2 van de Grondwet bijzonder onderwijs toestaat, islamitisch onderwijs daar bij hoort.

Onderzoeken blijken geen uitkomst te bieden. Ze lijken te concluderen wat de onderzoekers willen dat ze concluderen; tegenover elk positief verhaal staat een negatief verhaal. Dat geldt trouwens niet alleen voor onderzoek naar de cognitieve resultaten, maar bijvoorbeeld ook naar een verondersteld 'antiwesters' pedagogisch klimaat.

In 2002 presenteerde de Onderwijsinspectie het rapport *'Islamitische scholen en sociale cohesie.'* [700] De algemene conclusie was: "De rol die islamitische scholen vervullen bij het bevorderen van de condities waaronder sociale cohesie in de Nederlandse samenleving tot stand kan komen, kan in het algemeen als een positieve worden gekenmerkt. Deelname aan islamitisch onderwijs in Nederland staat integratie van leerlingen van een islamitische school in de Nederlandse samenleving niet in de weg." De Inspectie onderzocht 37 scholen en had slechts bedenkingen bij één school, basisschool As-Siddieq in Amsterdam.

De uitkomst van het eigen onderzoek dat de gemeente Amsterdam in 2003

[699]http://www.trouw.nl/tr/nl/4324/Nieuws/article/detail/1771370/2003/12/09/Islamitische-school-kan-juist-helpen-bij-integratie.dhtml
[700]http://polderislam.nl/userfiles/files/Bijlage_4_Islamitische_scholen_en_sociale_cohesie%20(1).pdf

deed naar de onder vuur liggende As-Siddieq was heel anders: de school zet zich niet af tegen andersgelovigen of andersdenkenden. Er is geen sprake van een antiwesterse houding, antisemitisme of verzet tegen de beginselen van de democratie. Wel is de kennisoverdracht over andere gebruiken en gewoonten en andere normen- en waardenstelsels voor verbetering vatbaar, en is er geen eenduidigheid in de godsdienstlessen.[701]

Vervolgonderzoek van de onderwijsinspectie in 2003 nam ook de godsdienstlessen bij alle islamitische basisscholen onder de loep. De uitkomsten waren in grote lijnen dezelfde als die in 2002. De inspectie zag op sommige scholen een aantal problemen bij de kwaliteit van het onderwijs en de kwetsbaarheid van de besturen[702].

De (toenmalige) BVD leverde uit 'veiligheidsoverwegingen' ook een bijdrage. De dienst sprak regelmatig zijn zorg uit over de aanwezigheid van radicaal islamitische overtuigingen onder leden van de schoolbesturen zelf. Uit hun onderzoek uit 1998, '*De politieke islam in Nederland*' kwam naar voren dat ruim 20% van de islamitische basisscholen leden in het schoolbestuur had die sympathiek stonden tegenover of banden onderhielden met islamistische organisaties als de Palestijnse Hamas of de Egyptische Moslimbroederschap. Deze scholen hadden in de meeste gevallen ook geld aangenomen van het Saoedische Al-Waqf al-Islami. Bij deze scholen konden buitenlandse radicale organisaties volgens de dienst invloed uitoefenen doordat het bestuur zelf radicaal was. Op basis van het onderzoek besloot de BVD/AIVD deze islamistische scholen te volgen en vervolgonderzoek in te stellen.[703]

Op de rol die de BVD/AIVD kreeg en nam kwam structurele kritiek. Tegenstanders vonden dat de diensten niets te zoeken hadden op scholen, zolang niet duidelijk was vastgesteld dat daar veiligheids- of openbare orde redenen voor waren aan te wijzen. Zij zagen de bemoeienis van de dienst als het 'structureel problematiseren van de islam'.[704]

---

[701] http://www.volkskrant.nl/binnenland/-as-siddieq-school-is-niet-antiwesters~a748376/
[702] http://polderislam.nl/userfiles/files/brief2k-2003-doc-47154.pdf
[703]http://www.novatv.nl/page/detail/nieuws/128/Ophef%20over%20extremisme%20op%20islamitische%20basisscholen
[704]http://www.trouw.nl/tr/nl/5009/Archief/article/detail/2787945/2002/02/27/BVD-heeft-geen-taak-op-scholen.dhtml

7.3.2. Conclusie

Het islamitisch basisonderwijs in Nederland heeft een verre van gelukkige start doorgemaakt. Daar zijn vele factoren debet aan. Gedeeltelijk liggen die bij de initiatiefnemers zelf. Meer dan eens is er amateuristisch omgegaan met de besteding van onderwijsgelden, zijn er fouten gemaakt bij het aantrekken van personeel, kwam de snelheid en omvang waarmee werd aangevangen in botsing met de mogelijkheden en bleven de wensen die de initiatiefnemers over het profiel van het onderwijs hadden in de plannen die richting het ministerie gingen onderbelicht. Ook wisselden de besturen te vaak van samenstelling.

Afzonderlijk beschouwd hadden veel van die opstartfouten voorkomen kunnen worden door betere begeleiding, meer tijd voor en afstemming bij het indienen van de aanvragen en een kleinschalige opstart met aanwezig kader, zodat op termijn voldoende specifiek gekwalificeerd personeel beschikbaar zou zijn. De negatieve beeldvorming over de islam droeg ook niet bij aan het imago van het islamitisch onderwijs.

Minstens zo belangrijk waren de effecten van de knellende stichtingsnormen en beperkende wetgeving. Thijl Sunier zei daarover in 2005 in het boek *Nederlandse moslims; Van Migrant tot Burger:*

> "Op dit moment liggen er allerlei voorstellen, zowel in het parlement als bij het ministerie, die tot doel hebben de oprichting van bijzondere scholen nog moeilijker te maken. Hoewel het om algemene maatregelen gaat, zijn ze in feite bedoeld om de groei van het aantal islamitische scholen in te dammen."[705]

Binnen de eigen 'gemeenschap' zelf wordt erkend dat er fouten zijn gemaakt. Op een bijeenkomst over islamitisch onderwijs in Amsterdam in 2010 kwam onder meer naar voren dat er in de beginjaren te weinig aandacht was voor goed onderwijs en de diversiteit binnen de islam. Daarnaast werd gewezen op bestuurlijke en inhoudelijke tekortkomingen van de eerste generatie

[705] Douwes, De Koning en Boender: Nederlandse moslims; Van Migrant tot Burger, Salomé, 2005

bestuurders (die hadden beter begeleid moeten worden) en op het gebrek aan ruimte en voor ideeën en kritiek van vooral jongeren en vrouwen.[706]

Ook in de interviews die wij afnamen met voorstanders van islamitisch onderwijs, wordt aan een positieve grondhouding kritiek verbonden.

Zo zegt Ali Eddaoudi:

> 'Goed dat ze er zijn, islamitische basisscholen, maar er is te weinig nagedacht over de invulling. Wat leveren ze straks af? Het gaat dan niet om een hoge CITO-score. Je moet nadenken over meer dan het religieus vraagstuk of de opvoeding die gegeven wordt. Daar zijn de bijzondere scholen vooral op gericht. Ik denk dat je de focus ook op leiderschap moet leggen en de tekorten van de islamitische gemeenschap nu al moet gaan ondervangen door hierin te investeren. Ik ben niet bang dat de vrijheid van godsdienst wordt afgeschaft, maar wel hoe wij allen straks met elkaar leven. Die gedachte mis ik op een gemiddelde basisschool in Nederland. Ook islamitische scholen moeten beter invulling geven aan deze eervolle taak, maar openbare en christelijke scholen scoren hierin vaak zelfs nog slechter. Verbinding is vaak een ver van mijn bed show. Maar dat betekent niet dat moslims daarom maar met minder genoegen moeten nemen."[707]

En Yassmine El Ksaihi:

> 'Islamitisch onderwijs vind ik belangrijk. Net als ethiek binnen de islam. Maar er is wel een enorme pedagogische inhaalslag nodig, waar middelen voor moeten worden vrijgemaakt. Dan zou het een mooie basis zijn voor een brede religieuze vorming, die in combinatie met aanbod vanuit goed functionerende moskeeorganisaties tot mooie resultaten kan leiden."[708]

Anne Dijk ziet andere knelpunten:

> "Er zijn hele goede scholen. Maar over het algemeen wordt er niet genoeg doorgepakt in de eigen visie. Er wordt niet

[706] http://www.republiekallochtonie.nl/blog/opinie/amsterdam-behoudt-waarschijnlijk-islamitisch-voortgezet-onderwijs
[707] Ali Eddaoudi op 3 mei 2016
[708] Yassmine El Ksaihi op 10 maart 2016

> vastgehouden aan de eigen lijn en het normen- en waardenpatroon, omdat bijvoorbeeld een paar ouders het anders willen. Er wordt niet zelden meegegaan in de kritiek van deze ouders, want zonder leerlingen geen inkomsten. Al die initiatieven moeten eigenlijk sterker in hun eigen visie staan,"[709]

Haci Karacaer, inmiddels zelf directeur van één bij de ISBO aangesloten islamitische basisschool in Heemskerk:

> 'Ik geloof in islamitisch onderwijs. Maar er moet op pedagogisch en organisatorisch vlak bij een hoop scholen nog veel gebeuren. Ook met de ISBO trouwens, daar valt echt nog veel te verbeteren"[710].

Jongerenimam Yassin Elforkani bekijkt het methodisch:

> "Juist in de methodische benadering valt nog veel te verbeteren. Ik zou graag een narrative-methodiek zien in het islamitisch onderwijs. Dat sluit aan op verhalende traditie vanuit de Koran en de Hadith."[711]

Rasit Bal, voorganger van Yusuf Altuntas als directeur van de ISBO, ziet plus- en minpunten:

> "In het islamitische onderwijs gaan veel dingen steeds beter. Voor een belangrijk deel is dat te danken aan het feit dat islamitische jongeren de PABO doen en groepsleerkracht willen worden. Er is daardoor veel meer keuze in docenten die aansluiting hebben met de islamitische grondslag. Dat geeft meer zekerheid en meer rust. Maar de ISBO sluit de rijen omdat ze daarmee denken zich te kunnen handhaven. Het islamitische onderwijs kan daar kwetsbaar door worden. Niet alle leden van de ISBO snappen dat altijd. Jammer. We hebben bindende vertegenwoordigers nodig. Mensen met hetzelfde verhaal naar binnen als naar buiten. Maar zij zijn vooral bezig met het sluiten van de eigen rijen. Dit veroorzaakt juist conflicten. Steeds meer scholen splitsen af. Die op salafistische grondslag hebben

[709] Anne Dijk op 27 januari 2016
[710] Haci Karacaer 3 november 2015
[711] Yassin Elforkani op 19 juli 2016

> overigens ook nog eens een dubbele agenda."[712]

Al met al lijken er in de afgelopen jaren in het islamitisch basisonderwijs op meerdere fronten structurele verbeteringen te zijn doorgevoerd. Veel schoolbesturen hebben de zaken steeds beter op orde. Maar er is nog een lange weg te gaan. Yusuf Altuntas:

> "Ik hoop dat de leerlingen die nu van de islamitische basisscholen komen zich meer gaan bekommeren om de toekomst van moslims in Nederland. Ze zijn zich bewust van hun identiteit. We hebben nu bij veel scholen al bestuurders die vroeger zelf op een islamitische school hebben gezeten. Ik zie veel kaders, jongeren, die actief willen worden, maar na een tijdje weer teleurgesteld afhaken omdat ze te weinig ruimte krijgen. In het islamitisch onderwijs zijn we juist op zoek naar die jonge bestuurders. Voor oude bestuurders was het abstractieniveau te hoog. Die zijn bijna overal eervol vertrokken, behalve bij (de vijf scholen van [red.]) El Amal."[713]

Volgens Altuntas is er nu nog te weinig islamitisch kader met een goede vooropleiding.

> Daarom is 60% van het personeel niet-moslim. Een moslimdirecteur is belangrijk, vanwege de persoonlijke betrokkenheid en omdat hij vaak toegankelijker is voor de ouders. Er zijn wel een paar niet-moslims directeur die zich prima kunnen handhaven. Dat zijn meestal stevige personen. Als directeur van een basisschool moet je een duizendpoot zijn, anders werkt het niet.
>
> Bijna alle scholen hebben hun zaakjes goed op orde. Dat wordt bevestigd door de Onderwijsinspectie. We groeien, maar we willen beheerst groeien. Het mag niet ten koste gaan van de kwaliteit. Meer dan 70 islamitische scholen zullen het in Nederland niet worden. En ik hoop op vier scholen voor voortgezet onderwijs en een goede islamitische universiteit." [714]

De route daar naar toe vraagt om investeringen van meerdere partijen. Voor het islamitisch (basis)onderwijs zelf is daarbij een politiek debat over

---

[712] Rasit Bal op 1 februari 2016
[713] http://stichtingelamal.nl
[714] Interviews met Yusuf Altuntas op 5 en 17 november 2015

bestaande stichtingsnormen essentieel. Gemeenten richten op hun beurt de peilen vaak op de capaciteiten van bestuurders en docenten. Het islamitisch onderwijs lijkt hoe dan ook gebaat te zijn bij het aanpassen van een aantal deelaspecten van de wetgeving. Daardoor kan de aandacht meer gaan naar structurele inhoudelijke en bestuurlijke kwaliteitsverbetering en hoeft minder energie te worden gestoken in het halen van quota en het voldoen aan minder relevante regelgeving. [715]

7.4. Voortgezet onderwijs

In Nederland is momenteel nog één islamitische school voor voortgezet onderwijs actief: het sinds het schooljaar 2014-2015 opgestarte Avicenna College in Rotterdam (VMBO-BBL, VMBO-KBL, VMBO-TL / MAVO, HAVO, Atheneum). Die school, vernoemd naar een bekende islamitische wetenschapper uit de elfde eeuw, lijkt het - afgeleid uit het uitblijven van negatieve reacties en publiciteit – tot nu toe goed te doen. De school heeft veel nieuwe docenten. Eerder bepaalde de rechter dat de school twaalf docenten van het oude Ibn Ghaldoun niet hoefde aan te nemen.

Daarvoor waren twee middelbare scholen op islamitische grondslag actief: het Islamitisch College Amsterdam en Ibn Ghaldoun in Rotterdam. Beide scholen hadden vanaf het begin in willekeurige volgorde te maken met gebrek aan ondersteuning van buiten, fors verloop in het docentenbestand, een hoop mistanden en schandalen, flinke (politieke) tegenwerking, een slechte pers en veel te weinig kritische ouders.

7.4.1. Islamitisch College Amsterdam (ICA)

Het Islamitisch College Amsterdam werd in 2001 opgericht. Het aantal leerlingen groeide in de beginjaren sterk, tot zo'n 750 in 2005. De school stond open voor iedereen. Islamitische waarden en normen, die mede vanuit de Koran en de Soennah aangereikt worden, vormden de uitgangspunten van de school. Er waren afdelingen voor vmbo (70% van de leerlingen), havo (20%), en vwo (10%).

[715] Lezenswaardig is het volledige dossier van Binnenlands Bestuur over islamitisch (basis)onderwijs: http://www.binnenlandsbestuur.nl/zoeken?keyword=islamitisch+onderwijs

Inspectie en onderzoek
De school stond al vrij snel onder extra zwaar toezicht omdat er uiteenlopende problemen waren. Volgens een oordeel uit 2004 van de onderwijsinspectie besteedde de school voldoende tijd aan het onderwijs, voldeden het gebouw en de computers aan de voorwaarden[716] en werd het onderwijs ook verzorgd door veel jonge docenten met een met de leerlingen vergelijkbare islamitische allochtone achtergrond.

Maar dan de problemen. Zo was er volgens de inspectie veel verloop onder de docenten en kende of volgde de school mede daardoor niet altijd de afgesproken onderwijsplannen. Verder werd er onvoldoende getoetst en liet de begeleiding van probleemleerlingen te wensen over. Ook zouden veel leraren slecht Nederlands spreken en zou binnen de school 'een richtingenstrijd over de islam leven'.[717]

In december 2006 gaf onderzoek van dagblad Trouw aan dat het ICA het slechtst scoorde van alle middelbare scholen in Nederland (met het cijfer 3,3). Het onderwijs was volgens dat onderzoek 'niet goed' en de school 'werkte integratie tegen'.[718] Die laatste conclusie was direct gerelateerd aan een extra bepaling die op 1 februari 2006 was opgenomen in de Wet op het primair onderwijs, de Wet op het voortgezet onderwijs en de Wet op de expertisecentra en die het bevorderen van actief burgerschap en sociale integratie van kinderen als toetsbare kerndoelen voorschreef.

Minister Van der Hoeven van Onderwijs (CDA) wilde de school sluiten, maar had die bevoegdheid niet en kondigde een vervolgonderzoek aan.[719] Ook de Amsterdamse wethouder van Onderwijs Ahmed Aboutaleb (PvdA) liet zich zeer kritisch uit over de school, eiste opheldering van het bestuur en besloot een gemeentelijke subsidie op te schorten.[720] De directie van de school gaf in een reactie aan dat het onderzoek van Trouw gebaseerd was op verouderde gegevens.

Ondanks een langzaam stijgende lijn in de prestaties - vooral bij de grote vmbo-

---

[716] 'Te weinig ondersteuning leerlingen' in Parool van 8 april 2005
[717] http://www.nrc.nl/handelsblad/2005/04/02/islamitisch-college-amsterdam-zit-in-de-problemen-6915342
[718]http://www.trouw.nl/tr/nl/4324/Nieuws/article/detail/1495310/2006/12/02/Schoolprestaties-Islamitische-middelbare-scholen-scoren-slecht.dhtml
[719]http://www.trouw.nl/tr/nl/4324/Nieuws/article/detail/1495078/2006/12/05/Voortbestaan-Islamitisch-College-Amsterdam-staat-op-spel-laatste-nieuws.dhtml
[720] http://www.freethinker.nl/forum/viewtopic.php?t=2745

afdelingen - in de jaren die volgden, besloot minister van Onderwijs Maja van Bijsterveld (CDA) in 2010, op basis van de rapporten van de onderwijsinspectie, de school niet langer te bekostigen.[721] Een door het ICA voorgestelde fusie met Ibn Ghaldoun in Rotterdam werd door de minister van tafel geveegd.[722]

Nieuwe start?

Docenten van het ICA dienden via de Stichting Islamitisch Onderwijs (SIO) in november 2010 een aanvraag in voor een nieuwe islamitische school voor voortgezet onderwijs in Amsterdam. Eén van hen bleek ook betrokken bij een thuisonderwijsaanvraag voor 97 leerlingen van de orthodox islamitische school die moest sluiten wegens de slechte onderwijskwaliteit. Toenmalig wethouder Lodewijk Asscher (PvdA) liet aan het Parool weten niet blij met het initiatief te zijn. ''Het is weinig geruststellend dat dezelfde mensen die het ICA runnen, een nieuwe school willen oprichten. Ze hebben eerder laten zien dat niet te kunnen.''[723]

In 2011 kreeg SIO van het ministerie van OC&W toch groen licht om een nieuw islamitische school voor voortgezet onderwijs in Amsterdam te starten[724]. Zij konden aantonen dat daar genoeg belangstelling voor was en de school heeft een erkende religie als oprichtingsbasis. Sindsdien wordt er door het stichtingsbestuur een juridische strijd gevoerd met de gemeente Amsterdam, eerst met wethouder Asscher, later met wethouder Simone Kukenheim (D66).

De gemeente Amsterdam moet zorgen dat de stichting een schoolgebouw krijgt. Pas daarna kan de school van start gaan en krijgt het geld van het ministerie van OC&W. Amsterdam weigert al enkele jaren de stichting een gebouw te geven. De redenen die daarvoor werden aangedragen liepen uiteen, maar focusten op het gebrek aan vertrouwen in de bestuurders.[725]. Volgens Paul Zoontjes, hoogleraar Onderwijsrecht, moest de gemeente een gebouw beschikbaar stellen aangezien Amsterdam gebonden is aan de beslissing van de

---

[721]http://vorige.nrc.nl/binnenland/article2470540.ece/Islamitische_middelbare_school_moet_sluiten

[722]http://www.parool.nl/parool/nl/4/AMSTERDAM/article/detail/297678/2010/06/02/Fusie-Islamitisch-College-mag-niet-van-rijk.dhtml

[723]http://www.parool.nl/parool/nl/4/AMSTERDAM/article/detail/1834182/2011/02/12/ICA-bezig-met-een-tweede-school.dhtml

[724]http://www.trouw.nl/tr/nl/4492/Nederland/article/detail/2924467/2011/09/23/Nieuwe-islamitische-school-in-Amsterdam.dhtml

[725] http://nos.nl/artikel/517774-a-dam-tegen-islamitische-school.html

minister dat de school er moest komen.[726]

De zaak escaleerde in augustus 2014 toen de secretaris van de SIO, het Haagse gemeenteraadslid van de Partij van de Eenheid Abdoe Khoulani op zijn Facebookpagina schreef : 'Leve Isis en inshaa Allah op naar Bagdad om dat schorem aldaar aan te pakken'.[727]

De Amsterdamse wethouder Simone Kukenheim (Onderwijs) zei daarover:

> 'Een bestuurder die dergelijke uitspraken doet, en een bestuur dat zich daarvan niet uitdrukkelijk distantieert, kan volgens het college geen verantwoordelijkheid dragen voor de leerlingen in onze stad.'[728]

Volgens het Amsterdamse college speelden er naast de uitspraken van de secretaris van de SIO nog meer zaken, waaronder de samenstelling van het bestuur en het bevoegde gezag. Verder ontbraken relevante stukken bij het verzoek en was het de gemeente niet helder met hoeveel leerlingen de school wil beginnen. Het college zei niet tegen islamitisch onderwijs te zijn, wel tegen kwalitatief ondermaats onderwijs.

Het bestuur van de SIO schreef in een openbare brief dat de gemeente zich baseerde op drogredenen en onwaarheden en dat het zich nadrukkelijk en openlijk heeft gedistantieerd van elke vorm van extremisme of terrorisme.[729] In september 2014 werd Khoulani uitgeschreven als bestuurslid.

Begin juni 2015 bepaalde de voorzieningenrechter dat Amsterdam opnieuw moest kijken naar een huisvestingsaanvraag van de SIO. Volgens de rechter heeft het college de aanvraag voor deelname aan het huisvestingsprogramma 2014 en 2015 niet op de juiste manier behandeld.[730] De Raad van State heeft

---

[726] http://nos.nl/nieuwsuur/artikel/2040250-gemeente-amsterdam-wil-strengere-eisen-voor-nieuwe-schoolbesturen.html?title=gemeente-amsterdam-wil-strengere-eisen-voor-nieuwe-schoolbesturen
[727] http://www.republiekallochtonie.nl/blog/opinie/pvda-amsterdam-kritisch-over-stichten-islamitische-school-na-uitspraken-bestuurslid
[728] http://www.binnenlandsbestuur.nl/bestuur-en-organisatie/nieuws/islamitisch-onderwijs-sleept-gemeente-voor-de.9439862.lynkx
[729] http://www.parool.nl/parool/nl/4060/AMSTERDAM-NIEUW-WEST/article/detail/3711577/2014/08/04/Stichting-Islamitisch-Onderwijs-klaagt-gemeente-aan.dhtml
[730] http://www.rtvnh.nl/nieuws/165541/amsterdam-kijkt-weer-naar-islamitische-school

inmiddels geoordeeld dat de school per 1 augustus 2017 een gebouw moet hebben[731].

De gemeente Amsterdam wil hoe dan ook strengere eisen kunnen stellen aan bestuurders die een nieuwe school willen beginnen. Kukenheim:

> "Iedereen kan een school oprichten als je aantoont dat er belangstelling voor is. Maar je hoeft niet aan te tonen dat er kwaliteit is"[732]

SIO gaf in een reactie aan dat het vanaf de eerste huisvestingsaanvraag in 2012 ingezet heeft op professioneel management van haar onderwijs. Kernwaarden: (1) professioneel management en bestuursmodel; (2) professionele organisatie en personeelsbestand; (3) kwalitatief goed onderwijs; (4) volledig curriculum met aandacht voor islam; (5) veilige en zorgzame islamitische geborgenheid; (6) opbrengstgericht werken; (7) stimuleren van actief burgerschap; (8) dialoog en samenspraak met ketenpartners, zoals ouders, gemeente Amsterdam, Rijksoverheid, maatschappelijke organisaties, politie en de buurt waarin de school zich bevindt. Actief contact met basisscholen (ook niet islamitische), collega VO scholen, en vervolgopleidingen als ROC's, hogescholen en universiteiten. De school zal zich aansluiten bij samenwerkingsverbanden, het OSVO en het regionale plan onderwijsvoorzieningen Amsterdam.[733]

Trouw berichtte al eerder over gerommel bij de Kamer van Koophandel, bestuursleden die elkaar de tent uitwerkten en andere interne machtspelletjes[734]. Sander Dekker (VVD), staatssecretaris van Onderwijs, gaf aan weinig vertrouwen in het nieuwe initiatief te hebben. Dekker:

> 'De vraag is, hoe kun je op voorhand kwaliteit goed vaststellen? Maar je zou aan scholen kunnen vragen: laat een goed schoolplan zien, laat zien welke leraren je in de arm wil nemen. Dat leraren een diploma hebben. Ook kun je kijken of

---

[731] http://www.volkskrant.nl/binnenland/ministerie-weigert-geld-voor-moslimschool~a4310462/
[732] http://nos.nl/nieuwsuur/artikel/2040250-gemeente-amsterdam-wil-strengere-eisen-voor-nieuwe-schoolbesturen.html?title=gemeente-amsterdam-wil-strengere-eisen-voor-nieuwe-schoolbesturen
[733] http://nos.nl/nieuwsuur/artikel/2040250-gemeente-amsterdam-wil-strengere-eisen-voor-nieuwe-schoolbesturen.html?title=gemeente-amsterdam-wil-strengere-eisen-voor-nieuwe-schoolbesturen
[734] http://www.trouw.nl/tr/nl/5009/Archief/article/detail/3682460/2014/07/02/Gedraal-en-gekissebis-rond-fundamentalistische-school.dhtml

> bestuurders van zo'n school niet in het verleden wanbeleid hebben getoond. Daarnaast zullen we als een school eenmaal begonnen is, er bovenop blijven zitten met de inspectie.'

In november 2015 vroeg Dekker de Onderwijsinspectie in het verlengde daarvan onderzoek te doen naar de mate waarin de SIO in staat zal zijn te voldoen aan de geldende bekostigingsvoorwaarden voor het bevoegd gezag van een school voor voortgezet onderwijs[735]. Specifiek werd gevraagd te onderzoeken of de school wel in staat is geloofwaardig invulling te geven aan de wettelijke burgerschapstaak. De SIO weigerde echter hieraan mee te werken, omdat de stichting daartoe volgens de wet niet verplicht zou zijn. Ook is een dergelijk onderzoek bij andere scholen in oprichting nooit uitgevoerd.

De staatssecretaris is ervan overtuigd dat zo'n onderzoek wel wettig is. Volgens de eerder aangehaalde hoogleraar onderwijsrecht Paul Zoontjens valt daar wel wat op af te dingen. Hij spreekt over een 'bokkensprong', waarmee Dekker 'probeert te ontkennen dat hij handelingsverlegen is'.[736]

Dekker concludeerde echter dat het nu onduidelijk is of de school de 'wettelijke burgerschapstaak' kan vervullen. "Het kan niet zo zijn dat we met belastinggeld een school mogelijk maken waar kinderen zich van Nederland leren afkeren in plaats van er onderdeel van uit te maken", zei hij in een brief aan de Kamer, waarin hij zijn voornemen kenbaar maakte om het initiatief van SIO niet te bekostigen.[737]

De SIO liet vervolgens in een persbericht weten: "Pathologische leugenaar Sander Dekker kan met zijn laster en het voorgenomen besluit tot weigering van bekostiging de boom in."[738]

Opvallend aan de zaak is hoe dan ook dat Dekker wel toestemming gaf voor een islamitisch-hindoeïstische school voor voortgezet onderwijs van stichting De

---

[735]https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2015/11/20/kamerbrief-over-aanwijzing-onderzoek-inspectie-van-het-onderwijs-naar-stichting-islamitisch-onderwijs-in-amsterdam-en-omstreken-sio

[736]http://www.volkskrant.nl/binnenland/ministerie-weigert-geld-voor-moslimschool~a4310462/

[737] https://www.rijksoverheid.nl/ministeries/ministerie-van-onderwijs-cultuur-en-wetenschap/documenten/kamerstukken/2016/05/30/kamerbrief-over-voorgenomen-besluit-om-stichting-islamitisch-onderwijs-amsterdam-en-omstreken-niet-te-bekostigen

[738]http://www.republiekallochtonie.nl/blog/opinie/sio-pathologisch-leugenaar-sander-dekker-kan-de-boom-in

Ozonlaag in Den Haag.[739] Dat is opmerkelijk omdat de enige bestuurder van de Ozonlaag, Soner Atasoy, ook voorzitter is van de SIO. Deze aanvraag kon volgens staatssecretaris Dekker niet op juridische gronden worden geweigerd.

Yusuf Altuntas zei tegen ons over de situatie in Amsterdam:

> "Met de gemeente Amsterdam heb ik wel vaker gesprekken gehad over middelbaar onderwijs. Ze zijn hardleers. Ze willen niet samenwerken. Onze organisaties werken ook niet echt mee. Wanneer het huidige initiatief (SIO [red.]) doorgaat, zullen onze scholen de ouders niet gaan adviseren er heen te gaan. De bestuurders komen namelijk niet uit Amsterdam of het zijn oud-ICA bestuurders. Ze hebben geen visie en kunnen niet aangeven hoe ze het willen aanpakken. Ik snap daarom goed waarom Amsterdam moeilijk doet. Alleen hun strategie is niet goed. Dat leidt vooral tot een beeld dat de gemeente moslims niet moet. Het lukt ons in Amsterdam niet omdat we daar weinig leden hebben. De meeste islamitische basisscholen in Amsterdam hebben weinig goede bestuurders, de kwaliteit is onder de maat en ze scoren slecht in vergelijking met andere islamitische basisscholen buiten Amsterdam. Ik ben ook tegen SIO in Amsterdam. Amsterdam had een alternatief de mogelijkheid moeten bieden te starten."[740]

En Yassin Elforkani:

> "Ik heb bijna alle islamitische basisscholen in Amsterdam hierover gesproken, al dan niet aangesloten bij de ISBO. Niemand ziet het initiatief van de SIO zitten. Maar er is ook weinig enthousiasme over de ISBO. Er wordt daar volgens de meeste scholen teveel gewerkt met een door Turken gedomineerde agenda."[741]

7.4.2. Ibn Ghaldoun

Ibn Ghaldoun - vernoemd naar een belangrijk 14e-eeuwse sociaal wetenschapper - was in 2000 de eerste islamitische school voor voortgezet onderwijs die in Nederland werd opgericht. De school had tot de zomer van

[739] http://nos.nl/nieuwsuur/artikel/2108181-komt-er-wel-een-islamitische-middelbare-school-in-den-haag.html?title=komt-er-wel-een-islamitische-middelbare-school-in-den-haag
[740] Interviews met Yusuf Altuntas op 5 en 17 november 2015
[741] Yassin Elforkani op 19 juli 2016

2012 vier vestigingslocaties: de hoofdlocatie Schere in deelgemeente Charlois, en de locaties Elzendaal, De Quackstraat en Noord.

De school is al sinds haar oprichting onderwerp van hevige kritiek en bijzondere aandacht. Die aandacht richt zich op verschillende elementen. Er is continu discussie over de islamitische grondslag, de kwaliteit, financiële problemen en bestuurlijke onrust.

Drie maanden na de start van het eerste schooljaar werd bekend dat de Onderwijsinspectie bezorgd was over het niveau van het onderwijs op de school. Belangrijkste kwestie was de onduidelijkheid over hoeveel gekwalificeerde leerkrachten en hoeveel leerlingen de school werkelijk had. De inspectie vroeg opheldering en bood tegelijkertijd een helpende hand.[742].

Prestaties
In 2008 waren de prestaties van de school zwaar onder de maat; de Onderwijsinspectie kwalificeerde de school als "zeer zwak", het laagste kwaliteitsniveau in Nederland. De wethouder van onderwijs Leonard Geluk (CDA) zei snel daarna het vertrouwen in het schoolbestuur op en stuurde bovendien een brief aan de ouders en verzorgers van de leerlingen, waarin hij hen adviseerde hun kinderen naar een andere school te brengen.[743]

De slagingspercentages voor de eindexamens in 2009 waren daarentegen heel erg hoog. Van het vwo slaagde 100% van de leerlingen, voor de havo bedroeg dit 95% en voor het vmbo 90%. In maart 2010 gold de kwaliteit van het onderwijs op alle niveaus (vmbo, havo, vwo) als voldoende. Dit oordeel werd herhaald in september 2010. Opinieweekblad Elsevier noemde in januari 2012 de vwo-afdeling van de school "een opmerkelijke nieuwkomer in de lijst met winnaars."[744] De vwo-afdeling kende weinig zittenblijvers en de eindexamenleerlingen haalden hoge eindcijfers. Op 27 februari 2012 oordeelde de Onderwijsinspectie dat de afdeling vmbo-b weer ernstige tekortkomingen vertoonde. De afdeling werd als zwak beoordeeld.

Problemen
De grootste problemen deden zich voor rond de besteding van subsidiegeld en

---

[742]http://www.trouw.nl/tr/nl/5009/Archief/article/detail/2507501/2000/12/01/Rotterdamse-islamitische-school-kent-startproblemen.dhtml
[743] http://www.joop.nl/opinies/een-ibn-ghaldoun-is-niet-het-probleem-maar-de-inspectie
[744] http://www.elsevier.nl/nederland/article/2016/01/wat-zijn-de-beste-scholen-van-nederland-2747779W/

door de sterk wisselende maar (te) vaak slechte prestaties. De meeste aandacht trokken echter de examenfraudes, zowel door docenten (verbeteren van examens), maar zeker ook de fraude door enkele leerlingen van Ibn Ghaldoun die in mei 2013 examens hadden gestolen[745].

Diefstalexamens, inspectie en sluiting

Naar aanleiding van de diefstallen van de examens eiste de Rotterdamse wethouder Hugo de Jonge (CDA) samen met een aantal Tweede Kamerfracties in juni 2013 dat de school zou moeten worden opgeheven. Zij hadden daar echter de wettelijke mogelijkheden niet voor.[746]

Toen de Onderwijsinspectie in een rapport van 9 augustus 2013 concludeerde dat de kwaliteit van het onderwijs op de scholengemeenschap onder de maat was en dat er geen tekenen waren dat die binnen dan en twee jaar zou verbeteren tot een aanvaardbaar niveau[747], liet staatssecretaris Dekker weten voornemens te zijn op basis van de algemene wet bestuursrecht de bekostiging van de school per 1 november 2013 te beëindigen. Hiervoor stuurde hij op 10 september 2013 een voorgenomen besluit aan het schoolbestuur. Voor een uitgebreide analyse van de 'teloorgang' van Ibn Ghaldoun verwijzen we naar het rapport van de Nederlands School voor Openbaar Bestuur (NsOB).[748]

Sluiting en herstart

Op 8 oktober 2013 werd de school failliet verklaard. Het onderwijs werd op dezelfde locatie met een nieuw docententeam overgenomen door de christelijke scholengemeenschap Melanchthon. In een persbericht liet bestuursvoorzitter Ayhan Tonca van Ibn Ghaldoun weten dat de negatieve beeldvorming, imagoschade en maatschappelijke onrust die waren ontstaan na de diefstal van 27 eindexamens, aanleiding vormden voor samenwerking met het CVO. "Het bestuur en de Raad van Toezicht vinden het wenselijk dat er een nieuwe start komt voor islamitisch onderwijs in Rotterdam. Gezien onze denominatie en karakter is het voor ons een logische keuze om het CVO om

---

[745] http://nos.nl/nieuwsuur/artikel/2040250-gemeente-amsterdam-wil-strengere-eisen-voor-nieuwe-schoolbesturen.html?title=gemeente-amsterdam-wil-strengere-eisen-voor-nieuwe-schoolbesturen

[746] http://www.elsevier.nl/Nederland/nieuws/2013/6/Wethouder-spreekt-voor-zijn-beurt-over-sluiting-Ibn-Ghaldoun-1289234W/

[747]http://www.onderwijsinspectie.nl/binaries/content/assets/publicaties/2013/incidenteel-rapport-ibn-ghaldoun.pdf

[748] http://www.nsob.nl/wp-content/uploads/2015/08/Mark-van-Twist-et-al.-Ibn-Ghaldoun.-Verhaald-achter-een-bijzonder-inspectiebezoek.-2013.pdf

ondersteuning te vragen. "749

7.4.3. Avicenna College

De opvolger, het in 2014 geopende Avicenna College[750] is op dit moment de enige school voor Islamitisch voortgezet onderwijs in Nederland. Er is aanbod voor taalverwerving in het Arabisch en Turks. Het college biedt naast het reguliere programma veel sport aan, waaronder taekwondo, zwemmen, voetbal en basketbal, en een project Jong Ondernemen.

Volgens de interim-directeur Richard Troost van het nieuwe Avicenna Colege was het 'chaos troef' op de oude Ibn Ghaldoun in Rotterdam-Zuid. Hij liet weten dat kinderen geen boeken hadden en de wc's kapot waren. Orde herstellen kreeg de prioriteit. Veel leerlingen kwamen wanneer ze zin hadden, omdat er geen verzuimbeleid was. Dat veranderde. Leerlingen die in de gangen rondhingen, werden naar de lessen gestuurd en het aftandse gebouw kreeg een flinke lik verf. Eindexamenkandidaten met een flinke achterstand werden in de weekends bijgespijkerd. De gratis huiswerkklassen en bijlessen zijn er nog steeds.[751] De school voldoet nu weer geruime tijd aan de eisen van de inspectie. En de examenresultaten zijn bijzonder goed. Ook op bestuurlijk niveau en in het docentencorps lijken forse verbeteringen te zijn aangebracht.[752]

7.5. HBO-opleidingen

Er zijn in Nederland twee instellingen die islamitisch onderwijs op HBO/Academisch niveau willen brengen. Het gaat om de Islamitische Universiteit Rotterdam en de Islamitische Universiteit Europa.

---

[749] http://www.republiekallochtonie.nl/blog/opinie/eerste-chrislamitische-school-in-nederland
[750] http://www.avicenna-college.com/
[751] http://www.ad.nl/binnenland/ibn-ghaldoun-nieuwe-school-krabbelt-op-na-examenfraude~a4d198f0/
[752] Ibidem

7.5.1. Islamitische Universiteit Rotterdam (IUR)

De Islamitische Universiteit Rotterdam (IUR)[753] werd in 1997 opgericht door Nederlandse moslims. Sinds 2003 heeft deze onderwijsinstelling een vestiging in Rotterdam. Het instituut met ongeveer 200 leerlingen is - anders dan soms wordt beweerd - geen onderdeel van het Turkse Directoraat voor Godsdienstzaken (Diyanet). Het College van Bestuur en de Raad van Toezicht worden wel bemand door Turkse Nederlanders.

De IUR verzorgt twee geaccrediteerde hbo-opleidingen: de Master Islamitische Geestelijke Verzorging (vanaf 2011) en de Bachelor Islamitische Theologie (vanaf 2013). De opleidingen worden niet erkend als universitair en de IUR is geen lid van de Vereniging van Universiteiten. Naast de geaccrediteerde opleidingen biedt de IUR een scala van cursussen aan, variërend van Arabisch tot Koran-recitatie en van Ebru ('papiermarmeren') tot Ney (rietfluit).

Al sinds de oprichting is er veel te doen over de IUR. Er volgde vlak na de oprichting al een afsplitsing, de Islamitische Universiteit Europa (IUE), omdat er volgens de trekkers van dit nieuwe initiatief bij de IUR problemen zouden zijn op organisatorisch gebied (te veel invloed uit Turkije) en er getwijfeld werd aan het wetenschappelijke niveau. De IUR werd de jaren daarna in het politieke debat en in de media over islamitisch onderwijs als negatief voorbeeld aangehaald: 'werkt segregatie in de hand, want is niet gericht op de Nederlandse samenleving'. Toch kreeg de IUR in 2011 en 2013 accreditatie voor twee hbo-opleidingen van de Nederlands-Vlaamse Accreditatieorganisatie (NVAO).[754]

Commotie over uitspraken

De commotie liep later in 2013 torenhoog op door een aantal uitspraken van de rector van het instituut, Ahmet Akgündüz. Zo schreef hij op zijn website dat er geen dialoog mogelijk is tussen soennitische moslims en andersdenkenden.[755] Ook verklaarde hij zich publiekelijk tegenstander van culturele interactie tussen soennitische moslims met alevieten en stelde hij dat alevieten in Turkije geen gelijke rechten zouden moeten hebben als soennieten. Akgündüz gaf op

[753] http://www.islamicuniversity.nl/nl/
[754] https://www.nvao.net/
[755]http://www.trouw.nl/tr/nl/5091/Religie/article/detail/3528817/2013/10/17/Rector-Islamitische-Uni-dialoog-met-niet-moslims-is-onmogelijk.dhtml

uitnodiging van de toenmalige Turkse premier Erdogan in 2013 een toespraak waarin hij nogmaals alevieten beledigde.

Tijdens de opstanden in het Gezi-park zette hij demonstranten weg als 'goddelozen', 'moskeevijandige architecten' en 'aanhangers van Assad die moslims doden'. Ook zou hij steniging hebben aangeduid als 'een van de voorgeschreven straffen binnen de islam'. Zijn uitlatingen leidden tot vragen in het Turkse parlement en tot woedende reacties en een aangifte van HAK-DER, een koepel van alevitische organisaties in Nederland.[756] Het Openbaar Ministerie besloot echter niet tot vervolging over te gaan omdat de uitlatingen zouden vallen onder de vrijheid van meningsuiting.

Als reactie op alle commotie distantieerde het College van Bestuur zich niet van de uitspraken van de rector, maar juist van de aantijgingen. In een persbericht werden de uitspraken van de rector in een 'wetenschappelijke context' geplaatst, waardoor er een aantal inderdaad iets aan scherpte verloren.[757] De kern van het verhaal van de rector bleef echter op z'n zachtst gezegd weinig verzoenend richting andersdenkenden.

De rector ging vrolijk verder. In de aanloop naar de Europese Parlementsverkiezingen in mei 2014, riep Akgündüz op om niet op Nederlands-Turkse 'landverraders' te stemmen. Zijn oproep om CDA te stemmen werd door Turks-Nederlandse politici binnen die partij niet gewaardeerd. Akgündüz' opmerkingen zouden polariserend werken en Turkse politieke problemen naar Nederland transporteren. Naar aanleiding van de uitspraken van de rector werd de IUR in januari 2015 onder verscherpt toezicht van de onderwijsinspectie geplaatst.[758]

In aanloop naar de parlementsverkiezingen van juni 2015 liet Akgündüz opnieuw van zich horen: hij sprak zich uit tegen de linkse, van oorsprong Koerdische HDP. Een stem op HDP is een stem op 'homoseksuelen, Armeniërs, terroristen, vijanden van de islam en anti-Turkse media uit Europa en Amerika', schreef hij op zijn Facebookpagina. Mensen die niet op president Erdogan stemmen, noemde hij 'domme moslims'.

---

[756] http://www.republiekallochtonie.nl/blog/opinie/hak-der-alevieten-hebben-aangifte-gedaan-tegen-rector-islamitische-universiteit
[757] http://www.nieuwwij.nl/nieuws/iur-onjuiste-berichtgeving/
[758]http://www.parool.nl/parool/nl/224/BINNENLAND/article/detail/3835884/2015/01/23/Onderwijsinspectie-plaatst-Islamitische-Universiteit-onder-toezicht.dhtml

Private, niet-bekostigde instelling
Al na de eerste uitlatingen volgde dreigende taal vanuit het kabinet. Minister Asscher (Integratie) gaf aan dat hij de accreditatie van de IUR wilde intrekken. Maar hij sprak voor zijn beurt. Minister Jet Bussemaker (PvdA) van Onderwijs zei dat haar vertrouwen in het bestuur weliswaar was beschaamd, maar dat haar juridische mogelijkheden om in te grijpen beperkt waren omdat het om een niet-bekostigde instelling gaat.759 Wel vroeg ze de inspectie de universiteit zeker twee keer te bezoeken om te kijken 'hoe het er gaat'. De inspectie gaf op zijn beurt te kennen een 'constructief gesprek' gevoerd te hebben met de Raad van Toezicht van de IUR, maar consequenties voor de rector heeft dat niet gehad.

Na zijn laatste uitspraken heeft de minister aangegeven geen vertrouwen meer in Ahmet Akgündüz te hebben.760. Bussemaker heeft, zonder resultaat, de Raad van Toezicht gevraagd de rector weg te sturen. Wel heeft Akgündüz om 'maatschappelijke commotie te voorkomen' zijn Facebookpagina gesloten. Maar er is door de (andere) leden van het College van Bestuur nooit afstand van zijn uitspraken gedaan. Dat geeft voor veel Kamerleden extra voeding aan de twijfels die er toch al zijn over de kwaliteit van het onderwijs. Pieter Duisenberg (VVD) zei daarover:

> "Een instelling die jonge studenten opleidt, moet besef hebben van haar maatschappelijke verantwoordelijkheid. Als een rector dit soort uitspraken doet en het bestuur daar geen afstand van neemt, zegt dat iets over de kwaliteit van het onderwijs. Het is onbestaanbaar dat deze school met deze rector een goedkeuringszegel van de overheid draagt."[761]

NVAO en nieuwe wet
De Nederlands-Vlaamse Accreditatieorganisatie NVAO deed ondertussen onderzoek naar de kwaliteit van de opleidingen aan de IUR. Daarin werd vooral gekeken naar de manier waarop de visie van de universiteit op ''burgerschap en sociale integratie in de praktijk van het onderwijs gestalte krijgt''. Die kwaliteit werd in juli 2015 als voldoende beoordeeld, zonder een oordeel te vormen over de uitspraken van Akgündüz. Een oordeel over de grenzen aan de

---

759 http://www.ad.nl/rotterdam/islamitische-universiteit-onder-verscherpt-toezicht~a267d94b/
760 http://www.elsevier.nl/Nederland/achtergrond/2015/6/Jet-Bussemaker-islamitische-rector-moet-weg-na-beledigingen-1775041W/
761 http://www.nrc.nl/nieuws/2015/07/01/tweede-kamer-trek-accreditatie-van-islamitische-universiteit-in

vrijheid van meningsuiting en godsdienst ligt volgens de NVAO buiten het domein van de organisatie.[762]

Op basis van dit onderzoek werd de accreditatie voor beide opleidingen aan de IUR door de NVAO met 6 jaar verlengd[763]. De NVAO vroeg zich wel af of de IUR haar eigen doelstellingen voor de opleiding 'voorbereiden van studenten op de Nederlandse pluriforme samenleving' en 'openheid jegens andersdenkenden in het onderwijs' blijvend kan waarmaken, gezien de opstelling van de rector. De NVAO wilde daarom in een met de IUR overeengekomen vervolgonderzoek bekijken of de aandacht voor maatschappelijk verantwoordelijkheidsbesef en burgerschap concreet en duurzaam in het onderwijs kan worden verankerd[764]. Dit vervolgonderzoek wordt voor 1 januari 2017 door een onafhankelijke commissie uitgevoerd.

De voorvallen bij de IUR zijn voor de regering aanleiding met een wetsvoorstel te komen om ook particuliere, dus niet-bekostigde instellingen (voor hoger onderwijs) te kunnen aanpakken als deze niet voldoende aandacht schenken aan het respect voor de basiswaarden van de democratische rechtsstaat en aan het bijbrengen van maatschappelijk verantwoordelijkheidsbesef aan studenten. Wanneer dat voorstel naar de Kamer gaat is niet bekend.

Als het aan het Kabinet en de meerderheid van de Tweede Kamer ligt, moet de nieuwe wetgeving in combinatie met een vervolgonderzoek alsnog leiden tot het intrekken van de accreditatie. Dat zou feitelijk einde oefening voor de IUR zijn.

Of het zover komt, is maar zeer de vraag. Vrijheden van meningsuiting, onderwijs en godsdienst behoren tot de kernwaarden van onze samenleving. Dat bleek in deze zaak al eerder. Die rechten worden nu feitelijk afgezet tegen de moeilijk meetbare mate waarin de IUR in haar onderwijsprogramma structureel en duurzaam werk maakt van burgerschapsvorming en sociale integratie en (het bestuur) aandacht besteedt aan de basiswaarden van de democratische rechtsstaat en het bijbrengen van maatschappelijk verantwoordelijkheidsbesef.

---

[762] http://www.scienceguide.nl/201507/iur-is-aan-de-maat.aspx
[763] http://www.iur.nl/nl/?option=com_content&view=article&id=472%3Aaccreditatie-islamitische-universiteit-rotterdam-verlengd-voor-de-duur-van-6-jaren&catid=74%3Anieuws&Itemid=551
[764] http://www.scienceguide.nl/201507/iur-is-aan-de-maat.aspx

De persoon Akgundüz blijft echter om meerdere redenen omstreden. Abdulwahid van Bommel:

> "Akgundüz is een onneembare vesting. Het lukt hem niet de Nederlandse realiteit met zijn eigen realiteit te combineren. Hij heeft alle leidinggevende functies naar zich toegetrokken. Hij is overal voorzitter van, heeft altijd het laatste woord, hij delegeert niet en vertrouwt niemand. De IUR is geen universiteit, maar eerder een theologische faculteit op universitair niveau, Akgündüz is ook onbegrijpelijk positief over Erdoğan. Hij heeft eerst zijn best gedaan om de Grijze Wolven en de Suleymancilar binnen te halen - en nu Diyanet.[765]"

Veel betrokkenen zijn in de loop der jaren afgehaakt. Ook andere respondenten spreken in het verband met hun vertrek bij de IUR over 'botsende karakters'.[766] Minder twijfels waren er tot voor kort over de inhoudelijke kwaliteit en autoriteit van Agkündüz. Veel (voormalige) studenten spreken vooral daarom vol lof over de kwaliteit van de opleiding in Rotterdam, waaronder imam Azzedine Karrat. Onlangs kwam er echter een smet op het wetenschappelijke blazoen van de rector toen hij werd beschuldigd van plagiaat. Hij zou in zijn academische werk - al vanaf zijn proefschrift in 1988 - zonder bronvermelding meerdere passages bijna woordelijk hebben overgeschreven van andere auteurs. Akgündüz laat in een reactie weten uitsluitend beschuldigd te zijn op ideologische gronden.[767] Als de beschuldigingen blijken te kloppen zal dit ongetwijfeld invloed hebben op zijn academische geloofwaardigheid.

7.5.2. Islamitische Universiteit Europa (IUE)

Als afsplitsing van de IUR ontstond in 2001 de Islamitische Universiteit Europa (IUE)[768], die eerst was gevestigd in Schiedam, maar later verhuisde naar Rotterdam. Toenmalig stichtingsvoorzitter Johan Meuleman gaf aan dat er bij de IUR problemen op organisatorisch gebied waren. Ook op wetenschappelijk gebied waren er volgens hem twijfels. Het niveau was onvoldoende om voor erkenning door de overheid in aanmerking te komen. Vorderingen op dat gebied waren er volgens Meuleman nauwelijks. Verder waren er naar zijn

[765] Interview met Abdulwahid van Bommel op 13 oktober 2015
[766] Interview met respondent op 21 oktober 2015
[767] http://www.volkskrant.nl/binnenland/rector-islamitische-universiteit-beschuldigd-van-plagiaat~a4240250/
[768] http://www.iue-edu.nl/

zeggen ook onduidelijkheden op financieel gebied.[769]

Programma
Het programma van de IUE omvat opleidingen op hbo-niveau voor islamitische wetenschappen (bachelor) en geestelijke verzorging (master), algemene kennisvergaring over de islam en islamitische wetenschappen (het Islamitisch Instituut) en diverse cursussen.

Het Islamitisch Instituut
Het Islamitisch Instituut is een tweejarig programma dat bedoeld is voor mensen die kennis willen opdoen op het gebied van islam en islamitische wetenschappen. Het kan tevens dienen als een mogelijkheid om door te stromen naar de Bacheloropleiding, die op academisch niveau plaatsvindt. Er is een Nederlandstalige en Turkstalige groep. Bij een succesvolle afronding van het Instituut krijgt de student een certificaat.

Cursussen
De IUE verzorgt cursussen Arabisch, tasfier (Koranexegese), aqieda (islamitische geloofsleer) en kunst, waaronder kalligrafie.

De IUE is naar eigen zeggen een islamitische instelling waarvan de activiteiten worden geïnspireerd door islamitische beginselen en waarden; het onderwijs en onderzoek besteedt bijzondere aandacht aan de leer van de islam, de uitwerking ervan onder diverse historische omstandigheden en de ontwikkeling en huidige situatie van verschillende islamitische gemeenschappen.

Het College van Bestuur van de IUE bestaat net als bij de IUR uit Turken en Turkse Nederlanders. Tot het docentencorps behoren ook coryfeeën als Anton Wessels en Sjoerd van Koningsveld. Het aantal studenten varieert tussen de 150 en 250. De IUE komt - anders dan de IUR - nauwelijks in het nieuws. Volgens Abdulwahid van Bommel is de inslag van de IUE echter minstens even conservatief als die van de IUR.[770]

---

[769] http://www.volkskrant.nl/binnenland/islamitische-universiteit-rotterdam-bluft-zich-rijk~a613471/
[770] Interview met Abdulwahid van Bommel op 13 okotber 2015

7.6. Opleidingsinstituten

In Nederland zijn er diverse islamitische opleidingsinstituten of -centra actief. Het gaat om instellingen die opleidingen verzorgen en soms ook om sites. Zij worden geen van allen door de overheid erkend of gefinancierd, sommige krijgen (gedeeltelijk) financiering uit het buitenland. Hieronder een aantal voorbeelden:

- Al Islah www.alislah.nl
- Sunni Instituut www.sunni-instituut.nl
- Al Yaqeen www.al-yaqeen.nl
- Instituut voor Opvoeding & Educatie www.ivoe.nl (al-Fitrah)
- Instituut Ihsan www.ihsannet.nl
- Dar-al-'Ilm www.daralilm.nl
- Fahm Instituut www.fahminstituut.nl
- Madrasah Raayyatin Nabiy Madrasah Raayatun Nabiy
- Madrasah Darul-Erkam www.madrasah-darulerkam.nl
- Tarbiya centrum www.tarbiyacentrum.nl
- Imaan Instituut Imaan Instituut

8. Islamitische media

8.1. Inleiding

In het verzuilde Nederland hadden de grote religieuze (christelijke) groepen allemaal hun eigen omroepen, kranten en tijdschriften. Hoewel er vanaf de jaren '60 van de vorige eeuw sprake was van ontzuiling, zijn er nog steeds kranten en vooral omroepen die een relict zijn van het verzuilde Nederland. Van een islamitische mediazuil is nooit sprake geweest. Vanaf halverwege de jaren '80 kennen we in Nederland wel islamitische omroepen, maar erg succesvol zijn deze nooit geweest. Hetzelfde geldt voor andere media, uitgezonderd misschien enkele websites.

De eerste generatie moslims, voornamelijk 'gastarbeiders' (arbeidsmigranten) maakte sporadisch gebruik van media uit het land van herkomst. Er was nog geen digitale of satelliettelevisie en ook nog geen internet. De eerste generatie moest haar informatie vooral krijgen van de in Nederland beschikbare omroepen en kranten. Omdat een groot deel van de gastarbeiders analfabeet was, was de afzetmarkt voor gedrukte media, ook in de eigen taal, alleen daarom al, lange tijd niet erg groot. Daarnaast was en is er onder Turkse en Marokkaanse Nederlanders, die de grootste groepen moslims vormen, amper een markt voor de verkoop van abonnementen van kranten en tijdschriften. Veel bladen worden aan elkaar doorgegeven. Slechts op bescheiden schaal werden en worden daarom in Nederland kranten en tijdschriften uit de herkomstlanden verkocht.

Nederlandse moslimjongeren blijken vaker een Nederlandse krant te lezen dan hun niet -islamitische leeftijdsgenoten. Ook bekijken ze meer verschillende tv-programma's en websites om aan informatie over actualiteiten, politiek en religie te komen. Dat concludeerden onderzoekers aan de Vrije Universiteit in 2010 na een onderzoek naar het mediagebruik van moslimjongeren.[771] Het volgen van buitenlandse media door moslimjongeren gaat volgens de onderzoekers duidelijk niet ten koste van het gebruik van binnenlandse media.

De onderzoekers concluderen dat moslimjongeren aan de ene kant de

[771] Elly Konijn, Dirk Oegema e.a. (2010), Jong en Multimediaal: Mediagebruik en meningsvorming onder jongeren, in het bijzonder moslimjongeren; VU: Amsterdam

Nederlandse media volgen om, net als anderen, het nieuws te volgen, maar ook om te weten wat er over hèn, moslims wordt gezegd en vanuit de behoefte 'erbij te horen'. Daarnaast informeren zij zich via buitenlandse media om een completer en 'meer waarheidsgetrouw' beeld te verkrijgen en omdat zich ze verbonden voelen met de bevolking in de herkomstlanden of andere islamitische landen. Deze conclusies waren vergelijkbaar met die van onderzoekster d'Haenens en anderen in 2004 na een onderzoek naar het mediagebruik van niet-westerse jongeren.[772]

Er zijn de afgelopen decennia met regelmaat nieuwe titels verschenen die gericht waren op specifieke etnische groepen in Nederland. Vooral voor Turkse Nederlanders zijn er vele bladen op de markt gekomen, zoals bijvoorbeeld Ekin, Sen, Kadın en Platform. Turkstalige kranten als Hürriyet, Sabah en Zaman zijn al langere tijd in Nederland verkrijgbaar. De aan de Gülenbeweging verbonden Turkse krant Zaman van uitgeverij Time Media kwam sinds 2013 tot begin 2017 in het Nederlands uit als Zaman Vandaag.

Voor Marokkaanse Nederlanders verschenen titels als Mzine, Mixs, Hoda, maar in de meeste gevallen verdwenen die bladen, uitgezonderd Hoda, weer snel van de markt.

Specifiek islamitische tijdschriften zijn er niet veel geweest. Eén van de bekendste was het kwartaalblad Qiblah, een blad dat in 1976 werd gepubliceerd door de in 1975 opgerichte Stichting Federatie Moslimorganisaties in Nederland (afgekort FOMON), de eerste interetnische moslimkoepelorganisatie.

Nadat de FOMON in 1980 ter ziele ging, werd de uitgifte van Qiblah nog enige jaren voortgezet door de stichting Moslim Informatie Centrum (MIC). Het kwartaalblad kreeg landelijke bekendheid omdat veel bibliotheken erop geabonneerd waren. Het blad gaf informatie over de islam (geloofsleer, levensbeschrijvingen van de profeet), maar ook over islamitische mystiek en over de positie van de vrouw. In veel artikelen werd volgens Nico Landman

[772] Uit onderzoek van d'Haenens, Van Summeren, Saeys en Koeman (2004) blijkt dat allochtone jongeren vaak kritische mediagebruikers zijn, omdat zij naast de Nederlandse media ook de media uit het herkomstland gebruiken. Hierdoor kunnen zij het (wereld)nieuws vanuit twee verschillende perspectieven bekijken. Zij volgen de media uit het land van herkomst omdat ze ontevreden zijn over het aanbod van de Nederlandse media en omdat ze op de hoogte willen blijven van wat er in hun 'thuisland' (Turkije/Marokko) speelt. De allochtone jongeren maken hierdoor gebruik van een zogenaamd 'tweesporig mediamenu' (d'Haenens et al., 2004)

geprobeerd een brug te slaan van de islamitische bronnen naar de moderne tijd.[773]

Moslim Vandaag, gestart in 2010, presenteerde zich als 'de eerste moslimkrant van Nederland'. Deze krant startte als maandblad, verscheen vanaf 2013 ook tweewekelijkse digitaal, maar moest in 2015 de verschijningsfrequentie verlagen en ging vlak daarna door financiële problemen ter ziele.[774]

In november 2013 startte voormalig raadslid Brahim Bourzik De Moslimkrant. Het is, anders dan de naam doet vernoemen, geen krant maar een online magazine met nieuws en opinies. Bourzik wil hiermee een platform creëren waar moslims en andersdenkenden met elkaar het intellectuele debat aangaan. In oktober 2015 had De Moslimkrant de wereldprimeur met een Mohammed glossy.

In het vervolg van dit hoofdstuk gaan we vooral in op de lange en roerige geschiedenis van de moslimomroepen in Nederland en zullen we aandacht besteden aan de opkomst van islamitische sites.

8.2. Omroepen[775]

Tot 1986 waren er bij de publieke omroep geen programma's specifiek voor moslims, maar wel voor etnische minderheden. De VARA begon halverwege de jaren zestig met wekelijkse radioprogramma's voor 'gastarbeiders', zoals de arbeidsmigranten destijds werden genoemd**.** Deze programma's werden overgenomen door de Nederlandse Radio Unie (NRU) die in 1969 met de Nederlandse Televisie Stichting (NTS) de Nederlandse Omroep Stichting (NOS)

---

[773] Nico Landman (1992), Van Mat tot Minaret, Vrije Universiteit Amsterdam (p.271)
[774] Dit werd per mail bevestigd door initiatiefnemer Josef Stevens
[775] Bij het schrijven van deze paragraaf is, behalve van de in de noten genoemde bronnen, gebruik gemaakt van diverse artikelen die eerder op Republiek Allochtonie over dit onderwerp zijn verschenen, waaronder vooral http://www.republiekallochtonie.nl/blog/opinie/opnieuw-een-hoop-gedoe-over-moslimzendtijd en in mindere mate http://www.republiekallochtonie.nl/nog-altijd-lange-arm-van-turkije-beinvloedt-toekomst-moslimzendtijd en http://www.republiekallochtonie.nl/blog/opinie/allahoe-akbar-of-de-nederlandse-vlag-afgedwongen-herstart-van-de-moslimomroep door redacteur en columnist Roemer van Oordt en http://www.republiekallochtonie.nl/blog/opinie/radi-suudi-en-mohammed-cheppih-winnen-strijd-om-moslimzendtijd en http://www.republiekallochtonie.nl/blog/opinie/nieuw-hoofdstuk-in-soap-moslimomroepen van Ewoud Butter.

zou vormen. Verder werd er in de reguliere media sporadisch verslag gedaan over moslims in Nederland.

In 1975 startte de NOS het programma 'Paspoort' met per nationaliteit afzonderlijke wekelijkse uitzendingen. Hierin werd informatie gegeven over de Nederlandse samenleving en nieuws gebracht uit het land van herkomst. Vooral in de uitzendingen voor Turkse en Marokkaanse Nederlanders was er ook geregeld aandacht voor islamitische onderwerpen. Op de televisie bleef 'Paspoort' lange tijd het enige programma voor etnische minderheden. Op de radio volgde in 1979 nog 'Radio Thuisland', dat zich specifiek wilde richten op de tweede generatie migranten. Ahmed Aboutaleb was één van de presentatoren.

Begin jaren '80 verzorgde de NOS nog voor tien verschillende minderhedengroepen een eigen programma, maar deze programma's werden in de loop van de jaren '90 breder van opzet. Programma's als Paspoort werden vervangen door onder andere 'Jaouzaz', 'Najib', 'Aktuel' en later 'Meer op Zondag' en het 'Allochtoon Video Circuit'.

Op lokaal niveau ontstonden vanaf de jaren 80 ook tal van omroepen voor en soms ook van minderheden. De bekendste was de in 1984 opgerichte Migranten Televisie (MTV). In 2001 ging MTV op in Migranten Televisie Nederland (MTNL) dat vanaf dat jaar uitzendingen verzorgde in Amsterdam, Rotterdam, Utrecht en Den Haag. Onder andere Noraly Beyer, Ahmed Aboutaleb en Samira Bouchibti (Abbos) waren presentatoren. Ook werden er programma's op landelijke zenders uitgezonden, waaronder het programma Z.O.Z., dat gepresenteerd werd door de op 16 februari 2012 overleden journalist en schrijver Anil Ramdas. Eind 2012 hield MTNL op te bestaan. Het media-archief is ondergebracht bij de Stadsarchieven van de vier grote steden en bij het Nederlands Instituut voor Beeld en Geluid.[776]

[776] http://www.beeldengeluid.nl/mtnl

8.2.1 Islamitische omroepen

De geschiedenis van de islamitische omroepen in Nederland is al meerdere keren als een 'soap' omschreven. En niet geheel ten onrechte. Er zijn in de loop der jaren verschillende initiatieven geweest die na enige tijd door intern geruzie weer uiteenvielen. De roerige geschiedenis van deze omroepen is nauw verbonden met de onstuimige geschiedenis van pogingen om in Nederland islamitische koepels te vormen.[777] Dat heeft veel te maken met de wetgeving die de islamitische omroepen mogelijk maakten.

De islamitische omroepen maakten namelijk deel uit van de Publieke Omroep en vielen onder de groep omroepen die bestond uit kerkgenootschappen en genootschappen op geestelijke grondslag, de zogenaamde '(artikel) 39f-omroepen' die na een wetswijziging in 2008 werden omgedoopt tot '(artikel) 2.42 omroepen'. Dit waren omroepen zonder leden, maar hun aanwezigheid werd van essentieel belang geacht om alle groepen uit de Nederlandse samenleving te bedienen. Een zendvergunning werd gegeven aan aanvragers die dat deden namens een kerkgenootschap, een genootschap op geestelijke grondslag, dan wel een samenwerkingsverband van twee of meer van dergelijke genootschappen.

Daarnaast werd in de regel per religieuze of geestelijke hoofdstroming aan slechts één representatieve organisatie of instelling zendtijd toegewezen.[9] In de praktijk betekende dit dat er slechts aan één islamitische aanvrager zendtijd kon worden gegeven die zo representatief mogelijk moest zijn voor de Nederlandse moslimgemeenschap. Gevolg was dat verschillende islamitische koepels hiervoor een zo breed mogelijk samenwerkingsverband aan moesten gaan en vervolgens geloofwaardig moesten maken dat ze representatief waren. Dat viel in een gemeenschap met een grote diversiteit en een lage organisatiegraad, niet mee. Het leidde tot een komen en gaan van islamitische samenwerkingsverbanden, aanvragers en omroepen.

Kort samengevat in één schema, ziet de geschiedenis van de moslimomroepen er zo uit:

[777] Zie hiervoor ook hoofdstuk 4 over moskeeën en koepelorganisaties

Jaar	Omroep	Aanvrager/ samenwerkingsverband	Lidorganisaties
1986	IOS	(Vanaf '92 IRN)	TICF, met steun van UMMON en WIM
1993	NMO	NMR	O.a. SICN, NIF, IMO, NFMIO, MIC, PPME, Al-Nisa, UTIO, Stichting Promotie Migranten Moslimvrouwen.
2004	NIO	CMO	ISN, TICF, SICN, NIF, MGN, TFN, UMMON, WIM, OSV, IVBN, NIR, LPNM
2004	NMO	NMR/CGI	
2009		SMO	ISN, TICF, NIF, MGN,SICN
2009		SMON	UMMON, WIM, VIN, SAI
2010	NTR (Halve Maan)		-
2013	MO	SZM	SMO en SMON
2016	NTR (Nieuwe Maan)		

Hieronder een uitgebreidere versie van de geschiedenis van de Nederlandse moslimomroepen.

1986: de Islamitische Omroep Stichting (IOS)
Bestuursleden van de aan Diyanet gelieerde Turks-Islamitische en Culturele Federatie (TICF) richtten op 6 mei 1980, gesteund door vertegenwoordigers van de Marokkaanse koepel UMMON i.o. en de Surinaamse WIM, de Islamitische Omroep Stichting (IOS) op. Zendtijd kreeg de nieuwe omroep niet direct, onder andere omdat de representativiteit van de IOS voor de moslimgemeenschap onvoldoende was aangetoond.

De TICF moest tot 1986 op een uitzendvergunning wachten. De federatie voldeed op dat moment weliswaar nog steeds niet aan de eis van representativiteit, maar kreeg volgens onderzoeker Rob van Oostenbrugge[778] de vergunning van het kabinet Lubbers I vanwege de

[778] R. Oostenbrugge (2013), Moslimomroep in Nederland 1986-2013; 25 jaar domesticeren, Utrecht.

gemeenteraadsverkiezingen dat jaar, waaraan voor het eerst onder andere Turkse Nederlanders mochten meedoen (zie ook het volgende hoofdstuk).

Hoewel de UMMON en WIM de aanvraag van de TICF hadden gesteund, kregen ze geen plek in het door Turkse Nederlanders gedomineerde bestuur van de IOS. De UMMON en later ook WIM dienden daarom in de daaropvolgende jaren eigen aanvragen voor een zendvergunning in. Ze ontvingen iedere keer een afwijzing, net als de Lahore tak van de Ahmadiyya beweging en de Stichting Samenwerkingsverband van Marokkanen en Tunesiërs (SMT) die direct na de oprichting in 1987 een aanvraag indiende.[779]

Op 5 oktober 1986 begon de IOS met de eerste uitzending. Ibrahim Görmez, directeur van de IOS verklaarde bij de start dat "informatie verstrekken over de knelpunten van moslims" één van de doelstellingen was van de nieuwe omroep.

> "Onze roeping is in Nederland zo'n samenleving te creëren dat de mensen, ondanks verschillende religieuze achtergronden, harmonieus met elkaar kunnen leven; op straat, op de werkvloer, in woonbuurten, overal."

Görmez sprak de hoop uit op termijn een aspirant C-omroep op te richten.[780] Zo ver kwam het niet. De omroep kreeg in 1990 weliswaar een verdubbeling van de zendtijd[781] nadat de UMMON en WIM alsnog een plek in het bestuur van de omroep hadden gekregen, maar de kwaliteit (van de programma's) was onder de maat. Een oorzaak hiervoor was dat de medewerkers te weinig ervaring hadden met het maken van programma's. Eén van de oud-medewerkers, Abdulwahid van Bommel vertelde ons:

> "Ik kon inhoudelijk meedoen. Dat was leuk. Maar we waren allemaal mensen die eigenlijk ongeschikt waren voor het mediawerk."[782]

---

[779] SMT zou later dat jaar wel officiële gesprekspartner van het ministerie van Binnenlandse Zaken worden. Op 29 oktober 1990 vond de oprichting van de Stichting Nederlandse Federatie van Maghrebijnse Islamitische Organisatie (NFMIO) plaats, een overkoepelend merendeels Marokkaans orgaan. SMT had het initiatief tot de oprichting van deze nieuwe koepel genomen als reactie op een eerdere afwijzing van zendtijdaanvraag door het CvdM. NFMIO werd gepresenteerd als een genootschap op geestelijke grondslag vergelijkbaar met UMMON.
[780] Samen Leven in Harmonie, Ibrahim Görmez aan Leidsch Dagblad, op 13 februari 1988
[781] Zendtijd voor Islamitische omroep wordt verdubbeld, in NRC, 27 april 1990
[782] Interview met Abdulwahid van Bommel op 13 oktober 2015

UMMON en WIM gingen buiten de omroep een samenwerkingsverband aan met de Islamitische Stichting Nederland (ISN), die net als de TICF aan Diyanet was verbonden[783]: Op 23 januari 1992 richtten ze samen de Islamitische Raad Nederland (IRN) op. Als reactie hierop verenigden islamitische stromingen die zich door deze koepels buitengesloten voelden, zich drie dagen later in de Nederlandse Moslim Raad (NMR).[784]

Binnen de IOS verliep de samenwerking tussen de koepels moeizaam. Uiteindelijk liepen de spanningen zo hoog op dat het Commissariaat voor de Media (CvdM) in 1993 oordeelde dat de ruzies bij de IOS de continuïteit en het draagvlak van de omroep in gevaar brachten. Met de NMR, die eind 1992 ook een aanvraag voor een zendvergunning had ingediend, had het CvdM bovendien een alternatief gekregen.

1993: Nederlandse Moslimomroep (NMO)

De IRN verloor haar zendmachtiging aan de Nederlandse Moslimraad (NMR), die op 9 augustus 1993 de Nederlandse Moslimomroep (NMO) had opgericht en begon met uitzenden op 3 oktober 1993. De omroep zond uit in het Nederlands, Arabisch en Turks.

Abdulwahid van Bommel, oud-medewerker van de IOS, werd directeur:

> "Mij werd gevraagd de NMO te runnen. Aanvankelijk heb ik dat geweigerd omdat ik geen trek had in management. Ik wilde alleen inhoudelijke taken. We hebben maandenlang rechtszaken moeten voeren, dat was loodzwaar, maar uiteindelijk heb ik daar toch 3,5 jaar op een prettige manier gewerkt. Toen werd besloten mij te wippen. Ik liep te weinig aan het touwtje van het bestuur. Ik was gespreksleider bij een aantal gesprekken over seksualiteit en dus ook over homoseksualiteit, die nooit zijn uitgezonden. Maar formeel werd dit als reden voor ontslag ontkend door de bestuurders. Uiteindelijk oordeelde de rechter incomptibilité des humeurs en kreeg ik een aardige som als wachtgeld mee."[785]

Naar aanleiding van onder andere het ontslag van Van Bommel en de ondoorzichtige financiële situatie bij NMO, stapten beide

---

[783] Zie hoofdstuk 4
[784] Organisaties die deelnamen in het NMR-bestuur waren de SICN, NIF, IMO, NFMIO, MIC, PPME, Al-Nisa, NUTIO en Stichting Promotie Migranten Moslimvrouwen.
[785] Interview met Abdulwahid van Bommel op 13 oktober 2015

moslimvrouwenorganisaties uit het bestuur van de NMR. In november 1997 werd Frank Williams, die lid was van de programmaraad van de NMO, aangesteld als de nieuwe directeur.

De inhoudelijke nadruk legde de NMO in het begin vooral op de emancipatie en participatie van moslims in Nederland. Later kregen thema's als dialoog en maatschappelijke relaties tussen moslims en niet-moslims en de positie en rol van moslims in de Nederlandse samenleving meer aandacht. Ook wilde de NMO 'de verschillen en overeenkomsten in opvattingen binnen de islam en zijn verschillende stromingen zo breed en gebalanceerd mogelijk tot uitdrukking brengen'.[786]

In de loop der jaren nam de kritiek op de NMO toe, omdat de omroep in de ogen van de conservatievere moslimkoepels steeds meer programma's ging maken en uitzenden waar het merendeel van de moslimgemeenschap niet op zat te wachten. Vooral de ruimte die opiniemakers als Ayaan Hirsi Ali en Theo van Gogh van de NMO kregen om de islam openlijk te bekritiseren, viel bij hen in verkeerde aarde.

Of het merendeel van de moslims dat ook vond, blijft natuurlijk de vraag. Onderzoek is schaars, vaak verouderd en richt zich vooralsnog vooral op de behoefte van moslims aan een eigen omroep en de representativiteit van organisaties die een beroep willen doen op zendtijd.[787]

Ondertussen bleven islamitische koepels op zoek naar nieuwe samenwerkingsvormen. In 1997 zag de Raad van Moskeeën (RVM)[788] het licht en op 11 september 2001 was er een eerste bijeenkomst van het Contactorgaan Moslims en Overheid (CMO) in oprichting. Tweeënhalf jaar later, op 14 januari 2004 werd het CMO officieel opgericht. De meeste grote koepels hadden zich bij het CMO aangesloten.[789] Als tegenhanger van het CMO hadden organisaties van soennieten, shi'ieten, alevieten en Ahmadiyya-moslims direct de Contactgroep Islam (CGI) in het leven geroepen.

---

[786] http://www.republiekallochtonie.nl/blog/opinie/opnieuw-een-hoop-gedoe-over-moslimzendtijd
[787] http://www.maroc.nl/forums/nieuws-en-polls/78717-onderzoek-behoefte-islamitische-zuil-onder-moslims.html
[788] Opgericht door TICF, ISN en SICN en verder sloten de Nederlandse Islamitische Federatie (NIF) en NUTIO zich bij de Raad aan. Deze laatste twee hadden zich inmiddels losgemaakt uit de NMR,
[789] ISN, TICF, SICN, NIF, MGN, TFN, UMMON, WIM, OSV, IVBN, NIR, LPNM

2004: NMO en Nederlandse Islamitische Omroep (NIO)
Omdat een aantal grote moslimorganisaties zich niet vertegenwoordigd voelden door de NMO, ontving het Commissariaat voor de Media (CvM) eind 2004 voor de nieuwe zendtijdperiode twee nieuwe aanvragen.

Behalve de NMR, die inmiddels zitting had genomen in de Contactgroep Islam (CGI), toonde ook het CMO interesse. Het CMO werd gevormd door de grote soennitische koepels van Marokkanen en Turken, terwijl het CGI andere stromingen binnen de islam vertegenwoordigde. [790]

Omdat het CVM geen 'versnippering van zendtijd' wilde, vroeg het CvM in maart 2005 aan CMO en CGI een samenwerkingsverband op te richten om het draagvlak voor de moslimgemeenschap te verbreden. Toen dit mislukte, richtte het CMO de Nederlandse Islamitische Omroep (NIO) op, die direct zendtijd aanvroeg.

Het CvM besloot tegen haar zin in de zendtijd over de aanvragers te verdelen. In eerste instantie leek het commissariaat - officieel omwille van de efficiency van het omroepbedrijf - vrede te hebben met deze oplossing. Verschillende gangen van de NMO naar de rechter brachten echter verandering in die situatie; het was volgens de rechter niet mogelijk om zendtijd voor één (hoofd)stroming aan meerdere partijen toe te wijzen.

Om de impasse te doorbreken speelde het CvM nog een keer de kaart van de mediawettelijke bepaling over vertegenwoordiging van de substromingen uit. Onder die druk werd in september 2007 door het CMO en de NMR alsnog de Stichting Verzorging Islamitische Zendtijd (SVIZ) opgericht. Deze stichting kreeg de zendtijd voor de islam in Nederland toegekend voor de periode tot 1 september 2010. De nieuwe stichting moest de zendtijd verdelen over de NMO en de NIO.

Vanaf het begin was echter duidelijk dat het in 'het afgedwongen huwelijk' om de meest uiteenlopende inhoudelijke, financiële en invloedtechnische redenen niet bepaald boterde tussen de bloedgroepen. Gevolg: een aaneenschakeling van conflicten, interim-besturen en slechte pers. De aanhoudende bestuursproblemen deden de programmaleiders van zowel NMO als NIO besluiten in het najaar van 2009 aan te geven dat de stekker er een jaar later

[790] http://www.republiekallochtonie.nl/blog/opinie/opnieuw-een-hoop-gedoe-over-moslimzendtijd

zou worden uitgetrokken. Op hetzelfde moment gaven beide omroepen te kennen geen aanvraag in te dienen voor de invulling van de zendtijd voor moslims die vanaf 1 september 2010 weer vrij zou komen.

2009: Stichting Moslim Omroep (SMO), Samenwerkende Moslim Organisaties Nederland (SMON) en Stichting Academica Islamica (SAI)

Zoals verwacht stonden er genoeg gegadigden in de rij. In het najaar van 2009 dienden vijf organisaties bij het CvdM een aanvraag in voor de 2.42 zendtijd, 'hoofdstroming Islam' voor de periode 2010-2015. De twee grootste daarvan waren de Stichting Moslim Omroep (SMO) en de Samenwerkende Moslim Organisaties Nederland (SMON). De SMO was een initiatief van onder andere Diyanet, Milli Görüş en SICN. De SMON was een initiatief van de koepels UMMON (Marokkaans) WIM (Surinaams) en de Vereniging Imams Nederland (VIN) die voor de uitwerking van hun plannen een beroep deden op de ervaren journalist Radi Suudi.

Eén van de drie kleinere organisaties die een aanvraag voor zendtijd had ingediend, de Stichting Academica Islamica (SAI) die zich onder leiding van Mohammed Cheppih en gesteund door de populaire websites marokko.nl en wijblijvenhier.nl vooral richtte op (programmering voor) moslimjongeren, sloot zich in november bij de aanvraag van de SMON aan.

Wijs geworden door de ervaringen met moskeebestuurders, benadrukten zowel Cheppih als Suudi dat ze zo ongebonden mogelijk willen opereren. Zo liet Radi Suudi tegenover het Allochtonenweblog weten: "Ik heb gezegd dat ik dat alleen wilde doen op voorwaarde dat er een strikt onafhankelijke omroepstichting zou komen die geen speelbal zou zijn van bemoeizucht en bestuurlijke incompetentie . Bovendien wilde ik een programmabeleid dat de komende jaren vooral nadruk zou leggen op de maatschappelijke en culturele factoren, geen religieuze programma's. En een programmabeleid dat gericht zou zijn op een groter publiek dan alleen gelovige moslims. (..). Hiermee ging men akkoord."[791]

Eind december 2009 werd door het CvdM de zendtijd toegewezen aan de SMON. Het CvdM oordeelde dat SMO en SMON beide voldeden aan de 'mediawettelijke representativiteiteis', maar dat het organisatiemodel van de

[791] http://www.republiekallochtonie.nl/blog/opinie/radi-suudi-en-mohammed-cheppih-winnen-strijd-om-moslimzendtijd

SMO, waar de achterban rechtstreeks invloed zou kunnen uitoefenen op de werkvloer, van de criteria afweek. Ook vond het CvdM dat de deelname van jongeren vanwege de steun van SAI aan de aanvraag van de SMON beter was gegarandeerd.

2010- 2011: Geen moslimomroep, NTR Halve Maan

In de zomer van 2010 ontstond echter toch een conflict binnen de SMON omdat SAI het niet eens was met het benoemingsbeleid bij de omroep in opbouw. Dit leidde ertoe dat de SAI de aanvraag van de SMON niet langer ondersteunde.

Mohammed Cheppih van de SAI:

> "We hebben het 6 maanden geprobeerd en toen ging het mis. Op Utrecht Centraal hebben we de stekker eruit getrokken. Ik had het gevoel dat we op het punt stonden miljoenen gemeenschapsgeld te gaan verprutsen. Het was een generatiestrijd. We dachten: gaan jullie gewoon maar door, maar de licentie werd ingetrokken."[792]

Medio augustus besloot het CvdM daarop de zendtijd, die per 1 september 2010 had moeten ingaan, vanwege 'gebrek aan representativiteit' in te trekken.

De zendtijd werd door het CvdM overgedragen aan de NPO die vervolgens de NTR verzocht om de zendtijd te verzorgen. De NTR gebruikte het budget onder andere om er het programma De Halve Maan van te maken. Het programma werd gewaardeerd, maar ook bekritiseerd: er was weinig aandacht voor religieuze zaken.

Na een onvruchtbare poging van de SMON om het besluit aan te vechten, gaf het CvdM in het najaar van 2010 toch aan de aanvragen van 2009 opnieuw te willen beoordelen. Eind 2010 sloot de SMON een samenwerkingsconvenant met de IKON en de Stichting Verzorging Kerkelijke Zendtijd (VKZ) om na hernieuwde aanwijzing nauw te gaan samenwerken en in de loop van 2012 een fusie aan te gaan. Tegelijkertijd voegde één van de andere aanvragers uit 2009 - die shi'itische organisaties vertegenwoordigt - zich bij de SMON.

Enkele maanden later besloot het CvdM om de zendtijd definitief niet toe te wijzen. In juli 2011 werd dit besluit echter weer door de Raad van State (RvS)

[792] Interview met Mohammed Cheppih op 29 oktober 2015

vernietigd. De RvS stelde dat SMO en SMON allebei representatief waren en dat het CvdM een nieuw, goed gefundeerd besluit moest nemen waarbij gekozen zou worden tussen SMO en SMON, omdat was gebleken dat samenwerking niet mogelijk was. De RvS herinnerde het CvdM er in dezelfde uitspraak aan dat het Commissariaat zelf bij herhaling had gesteld het onwenselijk te vinden dat moslims niet vertegenwoordigd zouden zijn in het publieke bestel.

2012- 2015: Stichting Zendtijd Moslims (SZM) en de Moslimomroep (MO)
Om de zaak vlot te trekken kwam het CvdM in november 2011 met het voorstel een mediator aan te stellen. Een geslaagde bemiddelingspoging leidde in mei 2012 tot de gezamenlijke zendtijdaanvraag namens SMON en SMO door de nieuwe Stichting Zendtijd Moslims (SZM). Het gepresenteerde bestuursmodel was gebaseerd op het model van de andere 2.42 omroepen en voldeed aan de gestelde eisen. De aanvragers stonden op afstand van de werkvloer door middel van een aparte omroepstichting met een eigen Raad van Toezicht. Binnen het omroepbedrijf bestond een scheiding tussen toezicht en management.

De nieuwe omroep van de SZM, de Moslimomroep (MO), werd eind 2012 één van de acht religieuze en levensbeschouwelijke Omroepen en kreeg toestemming om tot en met 31 december 2015 uit te zenden. De MO werd een redactie binnen de NTR.

De eindredacteuren zouden inhoudelijk verantwoording af gaan leggen aan de MO, en financieel aan de NTR. Met deze constructie werd vooruitgelopen op de situatie op 1 januari 2016, de datum waarop artikel 2.42 uit de Mediawet geschrapt zou gaan worden en de religieuze en levensbeschouwelijke omroepen onderdak gevonden moesten hebben bij één van de grote omroepen.

Kritiek was er vooraf vooral van de Turks-alevitische Hak-Der en de Marokkaanse RMMN. Zij wezen erop dat de bestuurders van de SZM deels dezelfde waren als die betrokken waren bij eerdere, mislukte initiatieven. Ook vreesden zij bemoeienis uit Marokko en vooral uit Turkije met de programmering. Hoewel beide organisaties zich distantieerden van de aanvraag, bleven ze wel in de Stichting Moslim Omroep (SMO) zitten, die onderdeel uitmaakte van de SZM.

De gevreesde bemoeienis van de Turkse overheid via de Islamitische Stichting Nederland (ISN) - één van de dragers van de SZM – werd ook door een artikel

in Trouw en daaropvolgende Kamervragen van CU[793] en CDA[794] een item. Dat was opmerkelijk omdat de betrokkenheid van de ISN niet nieuw was. De ISN was bij nagenoeg alle aanvragen voor moslimzendtijd in voorbije decennia betrokken geweest.

Eindredacteur Mustapha Aarab, die jarenlang ervaring bij de omroepen had, liet in een interview in Trouw weten dat de bestuursleden van de SZM de verschillende stromingen binnen de islam vertegenwoordigen, maar dat zij geen invloed op de programma's hebben. Hij verklaarde dat hij direct zijn ontslagbrief zou schrijven als dat wel zo zou blijken te zijn.

Andere kritiek die de Moslimomroep kreeg, lag in het verlengde van de kritiek die bijvoorbeeld ook eerder de NMO had gekregen: de keuze en de behandeling van onderwerpen sloten naadloos aan bij kwesties die al uitentreuren waren besproken in andere media. Daarnaast kreeg de MO het verwijt te veel te stappen in het frame van de tegenstelling tussen 'de islam' en Nederland en/of tussen Nederlanders met een migratieachtergrond en autochtone Nederlanders. [795]

Oostenbrugge trok in zijn scriptie[796] de conclusie *dat* deze vorm van institutionalisering van de islam in Nederland, door het CvdM en de politiek is 'beteugeld' en ingepast in de Nederlandse context. De islam werd op die manier volgens Rob Oostenbrugge 'gedomesticeerd'.

Hij ziet vooral in de latere fase (na 2005) de invloed van dit proces als één van de oorzaken van het mislukken van de islamitische omroepen en de aanwijzing van de zendtijd aan de NPO (NTR). De meest uiteenlopende organisaties werden volgens Oostenbrugge willens en wetens en in tegenspraak met hun eigen beleidsregels, door het CvdM in structuren en samenwerkingsverbanden gedwongen die bij voorbaat gedoemd waren te mislukken.

Einde Moslim Omroep

Op 1 januari 2016 verdwenen de zeven religieuze omroepen. Dat was het gevolg van een besluit uit 2011 van toenmalig minister Van Bijsterveldt (CDA)

---

[793] https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kv-tk-2012Z16194.html
[794] https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kv-tk-2012Z16195.html
[795] http://www.republiekallochtonie.nl/blog/opinie/allahoe-akbar-of-de-nederlandse-vlag-afgedwongen-herstart-van-de-moslimomroep
[796] Rob Oostenbrugge (2012), *Moslimomroep in Nederland 1986-2013.Vijfentwintig jaar domesticeren.*

die met steun van de Tweede Kamer een eind maakte aan de '2.42 omroepen'. Deze omroepen konden zich aansluiten bij grotere omroepen, die met de helft van het geld religieuze programma's zouden gaan maken.

In november 2015 bleek echter dat het de Stichting Zendtijd Moslims (SZM) niet was gelukt onderdak te vinden. Driss El Boujoufi van de SZM sprak met verschillende omroepen, maar niemand wilde de MO hebben. De NTR kreeg hierdoor in 2016 opnieuw de taak om moslimprogramma's te verzorgen. Daarnaast werden ook de programma's voor hindoes bij de NTR ondergebracht.

De moslims voelden zich volgens het NRC 'buitengesloten'. Tegen de zin van de bestuurders van de SZM kwamen de uitzendingen voor moslims weer bij de NTR terecht. De NTR handelde volgens de bestuurders van de SZM niet in de de geest van de wet. De NTR dulde namelijk geen enkele inhoudelijke bemoeienis, ook niet in een soort programmaraad. [797]

2016 NTR: Nieuwe Maan

In februari 2016 ging het NTR-programma Nieuwe Maan van start. In een persbericht liet de NTR weten dat het programma aandacht zou gaan geven aan actuele kwesties rondom de islam in Nederland en ontwikkelingen binnen de moslimgemeenschap. "Het programma biedt een platform voor de opinies en visies vanuit de moslimgemeenschap op de Nederlandse samenleving en alles wat daarin speelt. Naast de actualiteit is er ook aandacht voor cultuur, life style, mode, humor etc.", aldus het persbericht.

Toekomst?

De weinig succesvolle geschiedenis van de moslimomroepen heeft zich vooral gekenmerkt door persoonlijke of collectieve meningsverschillen, stammenstrijd, ruzies over geldzaken en machtspelletjes, waarbij verschillende organisaties, denominaties en individuen zijn betrokken. Er zijn veel en terugkerende discussies over de representativiteit van de samenwerkende moslimorganisaties, maar ook over personen, samenwerkingsvormen, journalistieke autonomie, de inbreng van jongeren en de kleur van de programmering.

Voor zijn afstudeerscriptie over de geschiedenis van de moslimomroepen (2013) vroeg Rob van Oostenbrugge elf direct betrokken bestuurders wat naar

---

[797] Zie: http://www.republiekallochtonie.nl/blog/opinie/nog-geen-onderdak-voor-moslimomroep

hun mening de belangrijkste bronnen van onenigheid waren bij de moslimomroep. Op grond van hun antwoorden maakte hij onderstaande tabel waaruit blijkt dat unaniem persoonlijke meningsverschillen en machtspelletjes werden genoemd.

Oorzaak problemen moslimomroep	**ja**	**neutraal**	**nee**
Religieuze verschillen	7	1	3
Persoonlijke meningsverschillen	11	-	-
Machtsspel	11	-	-
Etnische verschillen	5	3	3
Financiële zaken	6	2	2
Bestuurlijke kwaliteiten	6		
Cultuurverschillen	1 (Patriarchale macht)		
Taal probleem	1 (Nederlands is "tussentaal")		
Legitimatie vraag	1 (Wie vertegenwoordigt welke grootte achterban)		

.

Het moge duidelijk zijn dat de moslimomroepen geen succes werden. De regel dat per religieuze of geestelijke hoofdstroming aan slechts één representatieve organisatie of instelling zendtijd wordt toegewezen, heeft enerzijds een impuls gegeven aan de samenwerking tussen verschillende islamitische koepels, maar tegelijkertijd ook duidelijk gemaakt hoe verdeeld het islamitische landschap in Nederland is en hoe groot het onvermogen van de betrokken bestuurders om samen te werken. Ook het gebrek aan inhoudelijke mediakennis van de bestuurders wordt geregeld als probleem genoemd.

Terugkijkend noemt Abdou Menebhi (Emcemo) het mislukken van de moslimomroepen 'een gemiste kans', ook voor de positie van de islam in Nederland:

> "De conflicten rond die moslimomroepen gingen ook amper over de inhoud en vooral over de macht. Er kwamen daar mensen op posities met te weinig kennis, maar ook met te

> weinig visie op de eigen diversiteit binnen de moslimgemeenschap. Wanneer je wil dat de samenleving de verschillende stromingen binnen de islam erkent, moet je dat zelf ook doen. En je moet die verschillen niet alleen erkennen, maar ook accepteren. We hebben met die moslimomroepen de kans laten lopen op een goede discussie over de positie van de islam in Nederland."[798]

Saïd Bouharrou (RMMN) en Yusuf Altuntas (Milli Görüş) zien nog wel toekomst voor een moslimomroep. Wat betreft Bouharrou zal zo'n omroep zich niet alleen op moslims moeten richten:

> "Laat zien wat er gebeurt in de 'gemeenschap'. Zend programma's uit die niet-moslims ook begrijpen en die gericht zijn op het hier samenleven. Wat dat betreft doet de Nieuwe Maan het niet slecht. Je moet ook taboes kunnen bespreken."[799]

Altuntas ziet ook mogelijkheden voor een omroep.:

> "Het moet toch mogelijk zijn om 50.000 leden voor een aspirant omroep te vinden. Dat moet lukken – zeker met mensen die er niet financieel van afhankelijk zijn en afkomstig zijn van verschillende stromingen, maar wel hetzelfde doel voor ogen hebben."[800]

Ook Kamerlid Tunahun Kuzu (DENK) ziet kansen voor een nieuwe moslimomroep. Dat liet hij weten in april 2016 in een gesprek met de website Spreekbuis.nl.[801] De partijleider van DENK wil hierover in overleg met staatssecretaris Sander Dekker en omroepbaas Henk Hagoort.

Zijn Rotterdamse collega politicus Nourdin el Ouali van NIDA ziet een nieuwe omroep nog niet komen. "Misschien onder een nieuwe generatie. Voor commerciële omroepen is denk ik nog niet veel ruimte", zei hij in een gesprek dat wij met hem hadden. Ouali:

> "Wel zie je steeds meer internetzenders verschijnen – verbonden aan moskeeeën – meestal salafistisch. Zoals Soennah

---

[798] Interview met Abdou Menebhi op 11 mei 2016
[799] Interview met Saïd Bouharrou op 17 juni 2016
[800] Interview met Yusuf Altuntas, op 5 en 17 november 2015
[801] http://www.spreekbuis.nl/tunahan-kuzu-denk-wil-terugkeer-van-moslimomroep

tv of Islam tv, dat vooral gericht is op fondswerving. Maar ook zie je steeds meer YouTube-kanalen, zoals Shia Ontmaskerd."[802]

Ook de ISN ziet wel kansen voor islamitische initiatieven op het internet, maar ziet weinig kansen voor een nieuwe omroep. "Van de koepelorganisaties zal het initiatief waarschijnlijk niet meer komen" is de verwachting van deze Turkse koepel. [803]

8.3. Islamitische initiatieven op het internet

De komst van het internet heeft grote gevolgen gehad voor de wijze waarop kennis en informatie worden verzameld en gedeeld. Vooral voor jongeren werd door internet en sociale meida de drempel veel lager om niet alleen consument van media te zijn, maar ook zelf producent van content te worden. Dit geldt uiteraard ook voor moslims. Dit heeft geleid tot honderden, misschien wel duizenden sites, fora en discussiegroepen opgezet door Nederlandse moslims en hun organisaties. Daarnaast zijn er flink wat sites waarop vaak over de islam in Nederland wordt geschreven. Soms gaat het om initiatieven die duurzaam zijn, maar vaak zijn ze tijdelijk van aard. De sites die we in deze paragraaf noemen, vonden we bij het schrijven relevant om te vermelden.

Rond de eeuwwisseling ontstonden er op het internet diverse communities van voornamelijk jongeren met een vergelijkbare etnische en religieuze achtergrond, maar minderheidsgroepen vormden ook subfora op algemene chatfora als bijvoorbeeld die van TMF en Ilse.
.
Deze fora en communities waren niet alleen plekken om informatie te delen, ze boden ook ruimte om te discussiëren, ervaringen uit te wisselen en elkaar te helpen deel te nemen aan de Nederlandse samenleving. De functies die migrantenorganisaties voor de eerste generatie vervulden, hadden virtuele communities ten dele voor hun kinderen en kleinkinderen.[804]

Fora als bijvoorbeeld maroc.nl, marokko.nl, maghreb.nl, bladna.nl, hababam.nl, lokum.nl, yasmina.nl, amazigh.nl en waterkant.nl werden digitale

[802] Interview met Nourdin el Ouali op 9 december 2015
[803] Interview met het bestuur van de ISN, o.a. op 1 december 2015
[804] Ewoud Butter (2008), Allochtone vrijwilligers 2.0, Amsterdam: ACB Kenniscentrum

verzamelplekken van jongeren. Deze communities boden de mogelijkheid om te reageren op de actualiteit en om zaken, waaronder ook taboes te bespreken.

De grootste fora waren niet specifiek op moslims gericht. Wel kregen bijvoorbeeld maroc.nl en marokko.nl al snel hun islamitische hoekjes waarin gediscussieerd werd over de islam of over praktische zaken zoals wat halal of haram is.

Ook speelden deze communities vanaf het begin een rol bij de identiteitsvorming van jongeren. Ze maakten het voor deze jongeren gemakkelijker zich te identificeren met Nederland, maar dankzij deze fora en satellietzenders werd het voor jongeren van niet-westerse herkomst ook gemakkelijker het nieuws te volgen vanuit een Arabisch, Turks, Berbers of islamitisch referentiekader. Via de NOS en CNN konden de jongeren tijdens de Tweede Golfoorlog de kruisraketten gelanceerd zien worden vanaf westerse vliegdekschepen, via vooral Arabische sites en media als Al Jazeera zagen ze de effecten die deze raketten op de grond hadden. Door gebruik te maken van media uit het herkomstland en/of Arabische nieuwszenders, is het gemakkelijker geworden loyaliteit te blijven voelen met de landen van herkomst van hun ouders of bijvoorbeeld met de *umma*, de internationaal verbeeldde gemeenschap van moslims.

Dat kan voor sommige moslimjongeren als consequentie hebben dat zij zich soms sterker verbonden voelen met leeftijdsgenoten uit Palestina, Irak of Afghanistan dan met jongeren uit een willekeurige Nederlandse plattelandsgemeente. Deze verbondenheid kan ook leiden tot loyaliteitsconflicten met de Nederlandse staat, bijvoorbeeld wanneer de Nederlandse regering in het conflict tussen Israël en de Palestijnen partij kiest voor Israël en - in de beleving van islamitische jongeren - tegen hun islamitische broeders en zusters in Palestina.

De jongeren website Elqalem was aan het begin van deze eeuw een paar jaar populair. De voornamelijk salafistische jongeren die op de site schreven, hanteerden een ironische, soms provocerende stijl. Ze noemden moslims die politiek actief waren 'subsidiehoeren' en organiseerden de verkiezing van de 'meeloper van de maand'. [805] Veel schrijvers op de site schreven onder pseudoniem en gebruikten een portret in boerka als avatar. Mohammed Redouan Jabri en Salahaddine Benchikhi waren de oprichters en bekendste

[805] Janny Groen en Annieke Kranenberg (2006), Strijdsters van Allah, Amsterdam: Meulenhoff

columnisten van de site. Beiden verschenen dankzij hun scherpe stijl ook geregeld in reguliere media. In maart 2007 hield Elqalem op te bestaan, omdat de redactieleden meenden dat hun website op dat moment niets meer toevoegde. Mohammed Jabri kwam later nog met de stichting en site mirsab.nl. die weer snel ter ziele ging. Salaheddine Benchikhi ging verder als schrijver en televisiemaker.

De duistere hoekjes van de fora werden aan het begin van deze eeuw ook locaties waar radicalisering plaats vond en waar ronselaars hun werk deden. Zo postte Mohammed Bouyeri in de zomer van 2004, terwijl de moderatoren van de fora vrolijk vakantie vierden, als 'Abu Zubair' radicale teksten op marokko.nl en maroc.nl. Om herhaling in de toekomst te voorkomen, begonnen beide sites na de moord op Theo van Gogh extra te investeren in moderatoren en slimme technieken om eerder radicale of opzwepende berichten te ontdekken.

Marokko.nl en maroc.nl startten na de moord op Van Gogh, samen met het Samenwerkingsverband Marokkaanse Nederlanders (SMN) en het Inspraakorgaan Turken (IOT), bovendien met de site islamwijzer.nl die onder leiding stond van Albert Benschop. Deze internetsocioloog had onder andere onderzoek gedaan naar de activiteiten van de Hofstadgroep op het internet. Islamwijzer.nl had tot doel verdieping in het debat aan te brengen. „We willen ze [jongeren] leren kritisch om te gaan met wat ze zien, voelen en lezen. Maar niet te braaf. Anders surfen ze verder", zei Albert Benschop bij de presentatie van de site.[806] „De website is een tegengeluid tegen radicale denkbeelden die integratie in de weg staan". Zo omschreef een woordvoerder van minister Vogelaar (Integratie, PvdA) het initiatief. De ChristenUnie en de SGP waren er tegen.[807] In 2009 kwam er een einde aan de site toen de subsidie niet werd verlengd.

Veel fora van het eerste uur, waaronder maroc.nl en marokko.nl, bestaan nog steeds. Ze verloren de afgelopen jaren weliswaar terrein aan social media, in het bijzonder aan Facebook, maar Gijs van Beek van marokko.nl signaleert de laatste tijd juist weer een toename van het aantal bezoekers op marokko.nl.

> "Facebook groeit vooral onder ouderen. Veel jongeren haken af. Misschien komen ze weer vaker bij ons omdat onze fora meer

[806] http://www.trouw.nl/tr/nl/4324/Nieuws/article/detail/1666737/2007/10/05/Islamwijzer-wil-verdieping-brengen.dhtml
[807] http://vorige.nrc.nl/thema_archief_oud/nieuws_binnenland/article1848856.ece

> privacy bieden dan facebook en de toegankelijkheid op mobiele apparaten beter is."[808]

De discussies gaan volgens Van Beek grotendeels over dezelfde onderwerpen als een aantal jaren geleden:

> "Onderwerpen die met taboes te maken hebben, worden altijd goed gelezen. Dat geldt ook voor topics die met 'halal' en 'haram' te maken hebben."[809]

Wij Blijven Hier

Er kwamen in de loop der jaren naast de algemene fora ook steeds meer specifiek islamitische fora als bijvoorbeeld islaam.nl en ansaarforum.nl.

In september 2005 ging het blog wijblijvenhier.nl van start. Dit blog bestaat nog steeds. De redactie van het blog was vanaf het begin multi-etnisch (Pakistaanse Nederlanders, Marokkaanse Nederlanders, Turkse Nederlanders en autochtone bekeerlingen). Daarnaast kende het blog vanaf het begin een groep gastschrijvers (die 'gastarbeiders' werden genoemd).

De initiatiefnemers waren het blog gestart uit onvrede over de wijze waarop sinds 11 september 2001 en de moord op Theo van Gogh in Nederland werd bericht over moslims. Met Wijblijvenhier willen ze een reëel beeld schetsen van wat er leeft bij Nederlandse moslims. Dat gebeurt met serieuze stukken, maar ook vaak met humor of een dikke knipoog.[810]

Op hun site schrijven de initiatiefnemers: "Wij (Nederlandse moslims) blijven hier! Omdat we hier geboren zijn of hier opgevoed zijn. Omdat dit ons land is en omdat we het hier prettig vinden om te leven en dat graag zo willen houden. Maar wij beleven sommigen dingen misschien anders of hebben een andere visie op bepaalde zaken. Of dat echt zo verschillend is en wat dat dan is? Dat lees je op deze weblog: een website gemaakt door Moslims, maar niet alleen voor Moslims."

Wijblijvenhier kreeg eind 2005 landelijke bekendheid nadat het weblog het initiatief had genomen voor de verkiezing van de moslim van het jaar, een prijs die werd gewonnen door Ibrahim Afellay, die destijds bij PSV voetbalde.

---

[808] Gijs van Beek op 22 december 2015
[809] Ibidem
[810] Ewoud Butter (2008), Allochtone vrijwilligers 2.0, Amsterdam: ACB Kenniscentrum

Moskeewijzer: religieuze organisaties en religieuze sites
Moslims die zich willen verdiepen in hun religie kunnen terecht bij talloze religieuze sites waar Koranteksten gelezen kunnen worden of Koranrecitaties te beluisteren zijn. Ook zijn er vele plekken op het Nederlandse deel van het web waar de biografie van de profeet Mohammed te lezen is en zijn er sites met hadieth teksten, gebeden, liederen, anasheeds of lijsten met islamitische geleerden.

Religieuze organisaties als moskeeën en moskeekoepels hebben meestal ook een site. Toch valt op dat veel van deze organisaties nog wat moeite hebben met het internet. Diverse moskeeorganisaties, inclusief enkele grotere koepels, lukt het niet hun website up-to-date te houden. Ook gebeurt het geregeld dat een website (tijdelijk) door een provider offline wordt gehaald vanwege betalingsachterstanden. Sommige moskeeën en organisaties kiezen voor het geven van actuele informatie er steeds vaker voor gebruik te maken van een eigen facebookpagina.

Vooral de Turkse moskeekoepels zijn, overigens net als veel seculiere Turkse organisaties, nog karig met berichten in het Nederlands.[811] Dit in tegenstelling tot de websites van salafistische organisaties, waar het Nederlands doorgaans de voertaal is en die meestal beter worden bijgehouden. Salafistische organisaties hebben youtube-kanalen, geven live-streaming van bijeenkomsten met Nederlands als voertaal, waardoor geïnteresseerden conferenties, lezingen of acties voor fondswerving live op het internet kunnen volgen. [812]

De website www.moskeewijzer.nl van Ontdekislam biedt informatie over moskeeën, soms ook met een link naar de website van de moskee. Moskeewijzer.nl is een initiatief van Nourdeen Wildeman. Het ontstond uit een praktische behoefte vertelt hij ons:

> "Ik moest voor mijn werk vaak in verschillende plaatsen zijn en dan zocht ik steeds een moskee om te bidden. Ik miste op het internet een overzicht van moskeeen. Er waren wel een paar websites: bijvoorbeeld 'alle moskeen in Nederland', maar daar stonden dan tien moskeeen op, waarvan vijf in Den Haag. De meest complete lijst stond nota bene op een extreemrechtse

[811] Daarin wordt overigens de afgelopen jaren wel een voorzichtige inhaalslag gemaakt
[812] Enkele voorbeelden zijn Al-Yaqeen, Instituut voor Opvoeding en Educatie, Alhoehadieth en Al-islaam.com

site, Stormfront geloof ik, maar om nou steeds naar die site te surfen… Toen ben ik zelf maar één gaan bouwen. Aanvankelijk vond ik 700 adressen. Die zette ik op de kaart. Toen ben ik ze één voor één op gaan zoeken. Met de TOMTOM zocht ik de gps-locatie. Er bleken best veel islamitische slagers tussen te zitten. Daar kon ik met mijn kleedje niet terecht. Mijn vader, die niet gelovig is, bood me aan om te helpen. Hij nam Noord-Holland voor zijn rekening. Hij werd steeds met baklava ontvangen. Op een gegeven ogenblik werd het slecht voor zijn lijn. We hebben ons rot gelachen."[813]

Nieuws

De afgelopen jaren zijn er verschillende nieuwssites ontstaan die specifiek moslims als doelgroep hebben. Voorbeelden hiervan zijn:

- De Moslimkrant[814], een site met actueel nieuws, opinies en gebedstijden. De site werd in 2013 gestart door Brahim Bourzik.
  In oktober 2015 gaf De Moslimkrant een glossy uit die gewijd is aan de profeet Mohammed.
- Moslimvandaag, een uitgave van Moslim Media. Begonnen als gedrukte krant, maar vanaf 5 april 2013 volledig overgegaan op digitaal. Sinds 2015 is Moslimvandaag uit de lucht.

Voorbeelden van nieuwssites die zich minder expliciet op moslims als doelgroep richten zijn:

- Demet.nu.nl, een Turks-Nederlandse site met nieuws en veel eigen videoreportages, geregeld ook over moslims in Nederland.
- Zamanvandaag.nl een krant en nieuws- en opiniesite die gelieerd is aan de Turkse Gülen-beweging. Zaman bracht tot begin 2017 internationaal en landelijk nieuws en opinies. Geregeld was er ook aandacht voor moslims in Nederland.
- Turksnieuws.nl, een uitgave van Etnomedia en een onderdeel van de Turkse portal Lokum.NL, is een Turkse nieuwssite die actuele onderwerpen over Turkije, Turken en Turkse zaken in Nederland bij elkaar brengt en distribueert. Dagelijks worden nieuwsberichten toegevoegd binnen diverse kanalen van het magazine.

[813] Interview met Nourdeen Wildeman op 21 maart 206
[814] http://demoslimkrant.nl/

Opinie
De volgende sites brengen vooral blogs en opinie-artikelen:

- Wijblijvenhier.nl, een blog met een redactieleden met verschillende etnische achtergronden. Het blog probeert sinds 2005 een beeld te schetsen van wat er leeft bij moslims binnen de Nederlandse samenleving.
- Nieuwemoskee.nl omschrijft zichzelf als "een islamitisch platform voor hedendaagse denkers met kritische visies op maatschappelijke en religieuze vraagstukken die op andere plaatsen niet of nauwelijks zichtbaar zijn." Vanaf 2017 zal nieuwemoskee ophouden te bestaan. [815]
- Minah.nl is een site van en voor vooral vrouwen met blogs over maatschappelijke vraagstukken, religie, lifestyle en beauty.
- Groenemoslims.nl is de site van de stichting Groene Moslims, een organisatie die moslims vanuit een religieuze visie op duurzame ontwikkeling wil betrekken bij oplossingen voor het klimaatprobleem en het armoedeprobleem.
- De site WaaromIslam.nl stelt zich tot doel het Nederlandstalige niet-moslim publiek te informeren over, en uit te nodigen naar, de islam. De site bevat vooral artikelen over levenbeschouwelijke zaken, soms ook nieuwsberichten. Martijn de Koning over deze site:

  "Waarom Islam heeft wel een bijzondere geschiedenis. Het was oorspronkelijk een initiatief vanuit Milli Görüş, maar in de loop der tijd is de rol van bekeerlingen groter geworden."[816]

- De site www.exmoslim.org is een Vlaamse site die wordt onderhouden door "een groepering van bezorgde ex-moslims die van mening zijn dat de islamitische ideologie een gevaar inhoudt voor de vrijheden in de Belgische samenleving en tegelijkertijd de integratie van moslims in België verhindert". Voor zover bekend bestaat er geen vergelijkbaar initiatief in Nederland.
- Een bijzonder actieve site was de radicale salafistische De Ware Religie. Een deel van de redactie wordt verdacht van het schrijven en publiceren van artikelen waarin de gewelddadige jihad wordt verheerlijkt. Deze site verdween in 2014. Een back-up van de site staat nog wel online.[817]

[815] Interview met Enis Odaci op 6 juli 2016
[816] Interview met Martijn de Koning op 5 januari 2016
[817] https://dewarereligienl.wordpress.com/

Niet-islamitische sites die vaak over de islam en moslims in Nederland schrijven:

Aan de islam en moslims in Nederland wordt door bijna alle reguliere media geregeld aandacht besteed. Hieronder een overzicht van enkele online media.

- Het Leeswerk Arabisch en Islam[818] is een uitdijend online boek dat notities en opmerkingen bevat naar aanleiding van overwegend oude literaire en religieuze teksten in het Arabisch. De vertalingen en Arabische originelen van die teksten worden bijgeleverd, wanneer zij niet te groot zijn. Het Leeswerk wordt samengesteld door Wim Raven, naar eigen zeggen een gepensioneerde arabist die het zonde vindt om zijn aantekeningen weg te gooien.
- Nieuwwij.nl is een site met veel aandacht voor levensbeschouwing en religie, waaronder ook zeer geregeld voor de islam en moslims in Nederland.
- De website Aicha Qandisha, een initiatief van onder andere journaliste en kenner van de Arabische en islamitische wereld Hassnae Bouazza besteedt veel aandacht aan kunst, cultuur, mode, eten en literatuur.
- Ook verschijnen er zeer geregeld opinie-artikelen over de islam of moslims in Nederland sites als Frontaalnaakt.nl, Krapuul.nl, Joop.nl (opiniesite van de VARA), de Dagelijkse Standaard, The PostOnline, de website van journalist Carel Brendel, geenstijl.nl, jalta.nl, opiniez.nl, Polderislam.nl en Republiek Allochtonië.

En dan zijn er nog sites die worden volgeschreven door mensen die zich islamkritisch noemen en vaak zeer expliciet anti-islam zijn. Enkele voorbeelden zijn het blog van E.J. Bron, het blog van Joost Niemöller, Dutch Free Press van Blondemevrouw, verenoflood.nu, 12vrijechroniquers met het archief van de site Amsterdam Post en eunmask.

De vele facebookpagina's waarop over islam wordt gesproken, laten we hier buiten beschouwing.

[818] https://ghurabalbayn.wordpress.com/

9. Islamitische organisatievorming in de politiek

Alle Nederlanders boven de 18 jaar hebben het recht om deel te nemen aan verkiezingen van algemeen vertegenwoordigende organen. Ook hebben ze het recht om zich voor deze organen verkiesbaar te stellen. Inwoners van Nederland die niet over de Nederlandse nationaliteit beschikken, mogen alleen deelnemen aan de verkiezing van (deel)gemeenteraden, wanneer zij minstens vijf jaar in Nederland woonachtig zijn.

Hoewel moslims wettelijk dezelfde rechten hebben als andere groepen, worden hun politieke activiteiten geregeld met enig wantrouwen bekeken. Zo verklaarde Bart Verbrugh van de GPV in 1978 in de Tweede Kamer toen werd gedebatteerd over het kiesrecht van niet-Nederlandse ingezetenen:

> *"Ons land kent op dit moment meer dan 200.000 moslims, die hoewel naar westerse opvattingen van een verschillende nationaliteit, toch bij een algemene cultureel-sociale moslimorganisatie worden gerekend. [..] Gezien de achtergrond van de islamitische wet, die sterke openbare consequenties heeft, is het geenszins uitgesloten dat deze groep waar mogelijk tot eigen partijvorming overgaat."*

Verbrugh stelde vervolgens dat het geen fantasie is:

> *"…als we veronderstellen dat we over een aantal jaren in sommige gemeenteraden een belangrijke moslimfractie aan zullen treffen en wie weet in de toekomst nog wel eens een moefti als wethouder. Belangrijker dan dit soort voorspellingen is evenwel het feit dat deze mensen hun geestelijk-wettelijk vaderland niet hier hebben, maar elders. Zij zullen door hun visie een vreemd lichaam in onze politiek worden en dat ook blijven."*[819]

Op lokaal niveau, in enkele gemeenteraden, kent Nederland inmiddels verschillende islamitische partijen. Op nationaal niveau, in de Tweede Kamer, is zo'n partij er (nog) niet gekomen.

In dit hoofdstuk aandacht voor de eerste moslimpolitici in Nederland en

[819] Handelingen Tweede Kamer 1978-1979: 3696-3697

moslimpartijen op lokaal en nationaal niveau. Maar eerst focussen we op de kwestie of moslims deel mogen nemen aan verkiezingen.

9.1 Islam en deelname aan de verkiezingen

Vanaf het begin speelt vooral onder een kleine groep van voornamelijk orthodoxe moslims de vraag of moslims in het Westen wel politiek actief mogen zijn. Deze houding speelt vooral in salafistische kringen, waar volgens de onderzoekers Roex, Van Stiphout en Tillie sprake is van een dubbelzinnige houding ten opzichte van democratie:

> "Enerzijds zijn zij er stellig van overtuigd dat de democratie en de politieke stromingen die er volgens hen mee samenhangen (zoals socialisme, liberalisme, kapitalisme en secularisme) minderwaardig, verachtelijk en bedreigend voor de islam zijn. Niet zelden worden deze stromingen als vijanden van de islam gerepresenteerd. Dit idee hangt samen met de salafistische interpretatie van tawhid: alleen Allah is wetgever, alles wat daarvan afwijkt is inferieur. Anderzijds eisen salafi's hun rechten op met een beroep op democratische vrijheden en prediken ze gehoorzaamheid aan de democratie. Deze houding leidt tot discussies in salafistische kringen. Dit heeft te maken met de definitie van tawhid en shirk."[820]

De omgang met en perceptie van de Nederlandse samenleving en democratie verschillen volgens de onderzoekers per salafistische moskee en stroming. Sommige salafi's geven aan door hun praktisering politiek bewuster te worden, anderen ontwikkelen juist een politieke desinteresse. [821]

Voor een deel van de salafisten is deelname aan Tweede Kamerverkiezingen niet toegestaan, omdat in de Tweede Kamer wetten worden gemaakt en Allah de enige is die wetten mag maken. Deelname aan de gemeentepolitiek is dan weer wel toegestaan, evenals stemmen, zeker wanneer het voordelen kan opleveren voor moslims.

---

[820] I. Roex, van Stiphout, J.Tillie (2010), Salafisme in Nederland; aard, omvang, dreiging. Universiteit van Amsterdam, Amsterdam,

[821] Dat geldt ook voor predikers. Zo bemoeiden de predikers Fawaz Jneid en Abdul Jabbar van de Ven zich volgens de onderzoekers nadrukkelijk met politieke zaken, terwijl Abou Ismail juist een veel apolitieker profiel heeft.

De Hizb Ut Tahrir beschouwt zichzelf als een politieke partij. Op de website van Hizb Ut Tahrir wordt het als volgt omschreven:

> "Hizb ut Tahrir is een politieke partij, wiens ideologie Islam is en haar doel het hervatten van de Islamitische manier van leven is door de Islamitische staat te vestigen die Islam ten uitvoer brengt en haar da'wah verkondigt tot de wereld. Hizb heeft een partijcultuur ontwikkeld, die Islamitische regels over de levenszaken omvat. Hizb roept op tot Islam als een intellectueel leiderschap waar systemen uit voortvloeien die alle problemen oplossen, waar een mens mee te maken heeft, hetzij politiek, economisch, cultureel, sociale, of en anderen."[822]

De Hizb Ut Tahrir is een verklaard tegenstander van het westerse model van democratie. Okay Pala, woordvoerder van de Hizb Ut Tahrir verklaarde in een gesprek dat wij met hem hadden:

> "De essentie van democratie is niet de verkiezing. De essentie is wel dat soevereiniteit niet aan God, maar aan de mens wordt gegeven. Dat is essentie van democratie. Dat staat haaks op islam waar de soevereiniteit van God voorop staat. Verkiezingen zijn wel een onderdeel van islam. In de wereld van de islam kregen vrouwen al eeuwen geleden stemrecht. De gekozen leider wordt beperkt door wetten van sharia en kan op ieder moment ter verantwoording worden geroepen door degenen die hem gekozen hebben."[823]

Lars, bekeerling en voormalig salafist, is het niet met Okay Pala eens:

> "Ik juich het juist toe wanneer moslims gaan participeren in de politiek. Ik zie persoonlijk democratie op bepaalde punten dicht aan liggen tegen de structuur van politiek bedrijven in islamitische landen. Kijk naar de shura-raden, dat was een politieke structuur die een vorm van democratie in zich had. Het is onzin om te zeggen dat politieke wetgeving enkel en alleen vanuit de Koran en de Sunnah kan worden gehaald. De moderne samenleving vraagt om moderne wetgeving. Als de volledige wetgeving gebaseerd moet zijn op de Koran en de Sunnah, dan

[822] http://hizb-ut-tahrir.nl/index.php/hizb-ut-tahrir
[823] Okay Pala op 10 februari 2016

> zouden wij bijvoorbeeld nu niet kunnen vaststellen hoe wij met stoplichten moeten omgaan."[824]

Islamoloog Arnold Yasin Mol schreef op de website Nieuwemoskee:

> "De Qur'an verplicht moslims om democratisch te handelen (verzen 42:38 en 3:159, om *shura*, bestuursraden te houden), de metgezel Abu Huraira zei als commentaar op deze verzen dat hij niemand zoveel democratisch heeft zien overleggen als de profeet. Wij moeten ook samenwerken met mensen van alle geloven voor een betere wereld (5:48, *istabiqu al-Khayrat*, het samen racen voor het goede voor iedereen) en zorgen dat er rechtvaardigheid en verbetering van de maatschappij is (16:90, 3:110). Het leiderschap van de maatschappij mag alleen gegeven worden aan personen die rechtvaardig handelen (4:58). Het is daarom van belang dat wij meebeslissen wie de regering gaat vormen. Toen de profeet de leider in Medina werd, maakte hij een verdrag (*sahifat al-Medinat*, het document van Medina) met alle bewoners – moslims, joden en polytheïsten – waarbij iedereen tot de *ummah*, gemeenschap, werd gerekend, en iedereen een stem in het bestuur had, vrijheid van religie, en verplicht met elkaar moesten samenwerken. Toen kalief Omar de moslims leidde, had hij een raad (*shura*) die werkte als een parlement, waarbij zowel moslims, als christenen en joden, aan meewerkten, zodat alle gemeenschappen hun belangen konden uitten. Het idee dat wij als moslims niet mogen mee doen met de democratie in Nederland, of dat democratie zelfs 'onislamitisch' is, is belachelijk en wordt alleen gezegd door mensen die zelf de wereld niet willen verbeteren en er ook niet aan bijdragen. Enige wat zij kunnen doen is schreeuwen en hopen uiteindelijk zelf de macht te kunnen grijpen."[825]

Om te voorkomen dat Nederlandse moslims gaan stemmen, flyert de Hizb ut Tahrir aan de vooravond van verkiezingen vaak bij moskeeën. Okay Pala in het gesprek dat wij met hem hadden:

> "We hebben het recht om buiten te flyeren tegen verkiezingen. Wij geloven dat het in overeenstemming moet zijn met sharia.

---

[824] Interview met Lars op 19 juli 2016
[825] http://www.nieuwemoskee.nl/2010/06/moslims-wel-of-niet-stemmen-wat-een-belachelijke-vraag/

> Deelname aan democratische verkiezingen buiten islam zijn niet toegestaan. Hun geleerden vinden het onder bepaalde omstandigheden geoorloofd. We hebben de politiek niet nodig gehad om onze islamitische belangen te behartigen. Het meedoen aan het politieke leven is een grote aanwinst voor degenen die assimilatie voor ogen hebben." [826]

Wasif Shadid en Sjoerd van Koningsveld vergeleken in 2002 uitspraken van verschillende geleerden over dit onderwerp en concludeerden:

> "Most of these scholars stress the obligatory character of political participation by Muslims from the Islamic perspective. None of them maintains the necessity of consultation and/or coordination with an Islamic (political) group."

Op grond van het artikel van Shadid en Van Koningsveld concludeert Charlotte Wassenaar (2011)[827] dat geleerden uit islamitische landen meer nadruk lijken te leggen op het collectieve belang van de groep moslims. Volgens deze geleerden zouden politiek actieve moslims altijd met andere moslims moeten overleggen over beslissingen en bij voorkeur een islamitische politieke partij moeten oprichten. Wassenaar heeft de indruk dat islamitische geleerden die zelf in het Westen wonen, meer belang hechten aan het individu.

Een islamitisch CDA-politicus in de masterscriptie van Charlotte Wassenaar geeft aan in dit verband weinig waarde te hechten aan fatwa's uit Saoedi-Arabië:

> "Een aantal van die figuren die fatwa's uitbrengen van wel of niet, die zitten daar lekker in Saoedi-Arabië, in een hokje of in een clubje mannen en wij moeten het hier gaan doen met de westerse samenleving. Daar roepen en hier leven is iets heel anders. Daar lach ik altijd maar om. Dan denk ik altijd: —het zal wel, kom het maar eens laten zien."

En een ander CDA-politicus zegt in dezelfde scriptie:

> "Ik hoor juist meestal het tegendeel. Dat je actief in de maatschappij mee moet doen en positief bij moet dragen aan de

[826] Interview met Okay Pala op 10 februari 2016
[827] Charlotte Wassenaar (2011), Moslims in de Nederlandse politiek; religie, individu en de Nederlandse samenleving, Utrecht

maatschappij waar je leeft. Zodat je ook een goed voorbeeld kunt zijn."

De grote meerderheid van de Nederlandse moslims lijkt geen religieuze bezwaren tegen deelname aan verkiezingen te hebben. Zij maken gebruik van hun actieve en passieve stemrecht en vanaf de gemeenteraadsverkiezingen in 1986 zijn er veel moskeeën geweest die tijdens de campagne hun deuren openden voor voorlichtings- of discussiebijeenkomsten.

9.2 Eerste moslimpolitici

Veel politici met een islamitische achtergrond zullen zichzelf niet in eerste instantie als 'moslimpoliticus' beschouwen of presenteren. Hun geloof is vaak niet, of maar beperkt relevant geweest voor hun politieke carrière. Ze beschouwen zich in eerste instantie als vertegenwoordiger van hun partij. Als we hieronder spreken over moslimpolitici is dat daarom niet altijd een kwalificatie waar zij zelf gelukkig mee zullen zijn.

De eerste politicus met een islamitische achtergrond kwam in 1933 in de Tweede Kamer. Roestam Effendi (1905-1979) werd destijds geïnstalleerd als **Kamerlid** voor de Communistische Partij Holland (CPH), de partij die in 1935 verder zou gaan als Communistische Partij van Nederland (CPN) en in 1990 zou opgaan in GroenLinks.

Effendi kwam uit Padang (West-Sumatra) en was onderwijzer, schrijver en dichter. Hij was in Indonesië hoofd van de islamitische Abadiah-school totdat hij in 1927 naar Nederland vertrok om te studeren en lid werd van de naar onafhankelijkheid strevende studentenvereniging Perhimpoenan Indonesia. Effendi had in Indonesië al sympathie voor de communisten en de CPN liet in die tijd een antikoloniaal verhaal horen waartoe hij zich aangetrokken voelde. Het verhaal gaat dat Effendi de gewoonte had opzettelijk moeilijk verstaanbaar te spreken, zodat hij niet door de Kamervoorzitter onderbroken kon worden vanwege 'omstreden' uitspraken. Effendi werd in 1938 partijbestuurder van de CPN. In 1946 werd hij door zijn partij geroyeerd omdat hij geen rol in de illegaliteit had gespeeld en trotskist zou zijn. Hierop bedankte hij ook als Kamerlid en keerde hij terug naar Indonesië.[828]

[828] https://socialhistory.org/bwsa/biografie/effendi

De eerste en vooralsnog enige **islamitische minister** in een Nederlandse regering was Pangeran Adipati Soejono (1886-1943) die in 1942-1943 minister zonder portefeuille, toegevoegd aan de minister van Koloniën, was. Hij kwam uit een Javaanse regentenfamilie en was bestuurder geweest in Pasoeroeran. Pangeran Adipati Soejono was gematigd nationalist, maar vond in het kabinet weinig weerklank bij zijn collega's voor de Indonesische wens naar meer zelfstandigheid. Zijn benoeming was volgens minister van buitenlandse zaken Van Kleffens het beste antwoord op de anti-kolonialistische houding van de Verenigde Staten. Met Soejono als minister onderstreepte Nederland dat het Indonesiërs en Nederlanders als gelijkwaardig zag. Minister-president Gerbrandy had bedenkingen tegen de islamitische Soejono, of misschien wel meer tegen islamieten in het algemeen. Hij zou zich tegen Van Mook hebben laten ontvallen dat 'alle Muzelmannen brandhout voor de hel waren'. Soejono stierf in 1943 in Londen.[829]

In 1978 werden de eerste twee raadsleden met een migratieachtergrond gekozen in Utrecht en Den Haag, maar het duurde, voor zover bekend, tot 1986 totdat moslimpolitici in een gemeenteraad werden gekozen. In dat jaar kregen, vlak voor de verkiezingen, niet EU-burgers lokaal actief en passief kiesrecht stemrecht voor de **gemeenteraad** wanneer zij langer dan 5 jaar legaal in het land verbleven. Dit had onder andere tot doel de integratie van Nederlanders met een migratieachtergrond te bevorderen.

In een paar maanden tijd moesten de lokale partijafdelingen kandidaten met een migratieachtergrond zien te vinden voor hun lijsten. Het gevolg was dat er politici-in-spe werden geworven die hun eerste contributie nog moesten afdragen. Zo was bijvoorbeeld Yusuf Toprak nog geen lid van het CDA dat hij vanaf maart 1986 in Eindhoven moest gaan vertegenwoordigen.[830]

In 1986 werden uiteindelijk 20 Nederlanders met een niet-westerse achtergrond gekozen.[831] Hoeveel van de eerste gemeenteraadsleden en deelraadsleden islamitisch waren, is niet bekend. De hierboven genoemde Yusuf Toprak behoorde samen met onder andere Turgay Tankir (PvdA, Nijmegen) en Mustapha Douhaha (PvdA, Zaanstad) waarschijnlijk tot de eerste islamitische raadsleden in Nederland.

---

[829] H. Marijnissen, Werd Ario Soejono doodsbleek, in Trouw van 29 juni 2002
[830] H. Smeets, Ervaringen allochtonen in politiek gemengd in NRC van 16 maart 1990
[831] Lidie Koeneman, Paul Lucardie en Ida Noomen, KRONIEK 1986; Overzicht van de partijpolitieke gebeurtenissen van het jaar 1986

De opkomst onder Marokkanen was tijdens deze verkiezingen overigens opvallend laag (28%). Dit kwam waarschijnlijk omdat de Marokkaanse koning Hassan zijn afkeuring over deelname aan buitenlandse verkiezingen had uitgesproken, omdat hij de integratie van Marokkanen in Nederland onwenselijk zou achten. De vrees was dat Marokkaanse gemeenschappen in het buitenland door integratie op termijn minder geld naar Marokko zouden sturen. In 1994 veranderde dit Marokkaanse beleid. De Marokkaanse attaché Abderrahim Sassi liet toen op een bijeenkomst voor Marokkanen in Leiden weten dat de koning van gedachten was veranderd. 'Mijn overheid,' zei hij, 'maakt geen bezwaar tegen deelname aan de verkiezingen. Wij willen dat de Marokkaanse gemeenschap deelneemt aan de politiek, maar ook op sociaal, economisch en elk ander maatschappelijk terrein.'[832]

Mohammed Rabbae, voormalig directeur van het Nederlands Centrum Buitenlanders (NCB), was in 1994 de **eerste lijsttrekker** met een islamitische achtergrond van een politieke partij die deelnam aan de Tweede Kamerverkiezingen. Samen met Ina Brouwer werd hij gekozen tot politiek leider van GroenLinks. Rabbae zorgde vlak voor de verkiezingen voor ophef door in een vraaggesprek met het NRC te verklaren niet tegen een verbod van de Duivelsverzen te zijn. Rabbae zei hierover: “Het proberen te laten verbieden van zo'n boek is een democratische weg, een betere weg om je eigen godsdienst te verdedigen dan het volgen van Khomeini en andere duistere krachten."[833]
Deze uitspraak leidde tot veel vragen en kritiek in de media en van de GroenLinks achterban. Rabbae nuanceerde daarop zijn standpunt meerdere malen. Op het GroenLinks-congres verklaarde hij: “De vrijheid van meningsuiting is een hoofdpijler van de democratie en het verbieden van boeken of publicaties is onjuist.”[834]

GroenLinks verloor de verkiezingen. Ina Brouwer stapte op en Paul Rosenmöller werd de nieuwe partijleider. Rabbae bleef in de Tweede Kamer en was onder andere woordvoerder onderwijs, maakte deel uit van de enquêtecommissie IRT en was lid van het presidium van de Tweede Kamer. Hij verdween uit de Tweede Kamer in 2002. Daarna was hij nog korte tijd **wethouder** in Leiden.

---

[832] ‘Marokkaan mag nu wel stemmen van Hassan II’, in het Parool van 7 februari 1994
[833] Miriyam Aouragh e.a. (2016), Mohamed Rabbae – Strijd voor rechtvaardigheid, Uitgeverij LetterRijn
[834] ‘Rabbae sust ophef over ‘verbod’ op Rushdie, 31 januari 1994 in NRC

Voor zover bekend was Ali Ünal (CDA) de eerste islamitische wethouder in Nederland. Hij was tussen 1994 en 1999 wethouder in de Rotterdamse deelgemeente Delfshaven.

In 2007 werden de PvdA'ers Nebahat Albayrak (Justitie) en Ahmed Aboutaleb (Sociale Zaken en Werkgelegenheid) de **eerste islamitische staatssecretarissen** in de Nederlandse politieke geschiedenis. Dat zij beiden over een dubbele nationaliteit beschikten was voor de PVV aanleiding al voor hun benoeming Kamervragen te stellen. Aboutaleb was eerder wethouder in Amsterdam geweest en werd in 2008 **burgemeester** van Rotterdam.[835] Albayrak, die zichzelf een seculiere moslim noemt, stelde zich in 2010 tevergeefs kandidaat voor het lijsttrekkerschap van de PvdA.[836] Tofik Dibi probeerde in 2012 vergeefs lijsttrekker van GroenLinks te worden.[837]

9.3. Islamitische partijen

"In de Nederlandse verhoudingen kan partijvorming die (gedeeltelijk) plaatsvindt op basis van islam of de moslimidentiteit een constructieve bijdrage leveren aan het politieke debat. Islamitisch geïnspireerde politieke partijen kunnen een stem geven aan degenen die zich in de vertegenwoordigende organen van moslims niet vertegenwoordigd weten. Ze getuigen van het streven naar participatie aan de bestaande instituties en volgens de geldende democratische spelregels."

Dat schreef de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid in het in 2006 gepubliceerde rapport *Dynamiek in het islamitisch activisme*. [838]

Op lokaal en op landelijk niveau zijn er vanaf de eeuwwisseling verschillende pogingen geweest om een islamitische partij op te richten. Op lokaal niveau verliep dat met het meeste succes. In Den Haag en in Rotterdam is het islamitische partijen gelukt een plaats in de gemeenteraad te veroveren. De Tweede Kamer wacht nog op de eerste islamitische partij.

---

[835] http://www.rijnmond.nl/nieuws/05-01-2009/ahmed-aboutaleb-geinstalleerd-als-burgemeester
[836] http://m.spitsnieuws.nl/binnenland/2012/02/albayrak-wil-ook-pvda-leider-worden
[837] http://www.nu.nl/politiek/2809743/dibi-kandidaat-lijsttrekkerschap-groenlinks.html
[838] Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, Dynamiek in het islamitisch activisme (Den Haag 2006) p. 13.

9.3.1. Islamitische partijen op lokaal niveau

Islamitische Partij Nederland (IPN)
De Islamitische Partij Nederland was een partij, waarvan het bestuur in Rotterdam zat. Deze partij nam in 1998, 2002 en 2006 met weinig succes deel aan de gemeenteraadsverkiezingen in Rotterdam. In 2006 wilde de IPN ook mee doen aan de verkiezingen in Den Haag, maar was de partij te laat met inschrijven. Erg succesvol was de partij niet. In Rotterdam had de IPN in 2006 nog maar twee kandidaten op de lijst staan die niet meer dan een half procent van de stemmen wisten te behalen.

Islam Democraten (ID)
De partij Islam Democraten (ID) werd in 2005 opgericht. ID beschouwt zichzelf niet als een religieuze partij, maar werkt wel vanuit een religieuze overtuiging.[839] Het streven van de ID is te zorgen voor een sociale en rechtvaardige samenleving, waarbij mensen niet naast maar met elkaar leven. De partij stelt het begrip 'shura' centraal. Dit betekent volgens de partij hetzelfde als democratie: participeren in het maken van politieke beslissingen.

In 2006 nam de ID voor het eerst deel aan de gemeenteraadsverkiezingen in Den Haag, Leiden, Rotterdam, Utrecht, Arnhem, Tilburg en Dordrecht. Alleen in Den Haag behaalde Abdoe Khoulani namens ID een zetel. Na een conflict met zijn partij over (vermeend) wangedrag van Khoulani, verliet deze in 2010 de ID weer en richtte de Partij van de Eenheid op, waarover later meer.[840]

Dilaver Delikaya werd lijsttrekker van ID. Hij wist bij de verkiezingen in 2010 een zetel in de Haagse raad te behalen. Later werd Hasan Küçük fractievoorzitter. Hij verdubbelde het zetelaantal in 2014. Behalve Hasan Küçük, zit nu ook Tahsin Çetinkaya in de Haagse gemeenteraad. In 2006 nam de partij ook deel aan de Tweede Kamerverkiezingen en in 2007 aan de Provinciale Statenverkiezingen. Beide keren zonder succes.

Partij van de Eenheid (PvdE)
Na onenigheid over de totstandkoming van de kandidatenlijst voor de gemeenteraadsverkiezingen van 2010 splitste de Islam Democraten in

[839] http://www.parlement.com/id/vhnnmt7madrb/islam_democraten_lijst_21
[840] http://www.groene.nl/artikel/partijen-zon-der-eenheid

tweeën.[841] Raadslid Abdoe Khoulani nam afstand van de partij en richtte de Partij voor Islamitische Democraten (PID) op. Omdat deze naam te veel op Islam Democraten leek, werd het uiteindelijk de Partij van de Eenheid (PvdE).

Mohamed Rabbae, voormalig Tweede Kamerlid namens GroenLinks, die twee jaar eerder nog de hoop had dat de ID zouden uitgroeien tot een stabiele landelijke partij, betreurde het schisma. Tegelijkertijd was hij niet verrast. “Sektarische en persoonlijke belangen gaan vaak voor bij islamitische bewegingen. Dat zie je ook bij moslimomroepen," zei hij tegenover NRC. Rabbae zag de afwezigheid van zowel een “bindende leider" als een stabiel partijkader als een probleem.[842]

De Partij van de Eenheid behaalde in 2010 een zetel in de Haagse gemeenteraad. In september 2013 sloot oud PVV-raadslid en bekeerling Arnoud van Doorn zich aan bij Khoulani.

In 2014 behaalde de Partij van de Eenheid opnieuw een zetel in de Haagse gemeenteraad. De partij deed, vergeefs, ook mee aan de verkiezingen in Amsterdam en Roermond. Deelname aan de gemeenteraadsverkiezingen in Zwijndrecht werd afgeblazen nadat lijsttrekker El Bachiri en zijn kinderen werden bedreigd.[843]

In 2014 kwam fractievoorzitter Abdoe Khoulani in opspraak toen hij op zijn Facebookpagina schreef: "...leve ISIS en in shaa Allah op naar Baghdad om dat schorem aldaar aan te pakken." Een paar maanden later liet hij weten dat hij spijt had:

> "In juni was Isis nog een soort bevrijdingsleger. Het streed in Irak tegen het verschrikkelijke regime van premier Al-Maliki. Die strijd draag ik nog steeds een heel warm hart toe. Het omslagpunt kwam toen die gruwelvideo's naar buiten kwamen. Dat opjagen van de Yezidi's, de wandaden tegen burgers, het onthoofden van journalisten: daar sta ik echt niet achter. Ik heb helemaal niks met terreur."[844]

---

[841]http://www.trouw.nl/tr/nl/4324/Nieuws/article/detail/1579152/2010/01/08/Opbouw-Islam-Democraten-mislukt-na-scheuring-in-partij.dhtml
[842] Turken stemmen niet op een Marokkaan; Merendeel van moslims negeert moslimpartijen en kiest voor gevestigde partij in NRC, 4 februari 2010
[843] http://www.ad.nl/binnenland/moslimpartij-zwicht-voor-bedreigingen~a931d018/
[844]http://www.trouw.nl/tr/nl/4728/Islam/article/detail/3734415/2014/09/09/Raadslid-dat-Isis-bejubelde-biedt-excuses-aan.dhtml

NIDA

Het Rotterdamse NIDA is in het voorjaar van 2013 opgericht door onder andere Mohamed Talbi, voormalig raadslid in de Rotterdamse gemeenteraad namens de PvdA. NIDA noemt zichzelf geen moslimpartij, maar wel "een door de islam geïnspireerde emancipatiebeweging die zich heeft ontwikkeld tot een Rotterdamse politieke partij". Nida is volgens de website van de partij een begrip uit de Koran en betekent oproep en stem.[845]

Talbi startte de partij samen met een paar anderen omdat de stem van moslimgemeenschappen in zijn stad onvoldoende gehoord werd. Eén van hen was Nourdin El Ouali, die al in de Rotterdamse raad zat namens GroenLinks. El Ouali:

> "Ik had het bij GroenLinks prima naar mijn zin, maar kwam toch langzaamaan tot het besef dat er iets nodig was. Het weerwoord tegen Leefbaar was heel mager, en het verhaal en de beleving van met name moslims en jongeren in de stad werd in de politiek niet meer gezien en gehoord. Dat vond ik een slechte zaak in een jonge en multiculturele, religieuze stad als Rotterdam. Er werd steeds meer gemarchandeerd met belangen van deze groepen en de rechtsstaat. Ik maakte me zorgen over etnisch profileren, etnisch categoriseren. Een onderzoek naar uitkeringsfraude langs etnische lijnen – kon ook niet. Mijn kind zou in buurt X een andere behandeling krijgen voor een delict dan het kind van mijn buurman Henk. Ik wilde niet per se weg bij GroenLinks, maar zag zeker bij andere partijen, mensen vastzitten en de politiek verder naar rechts opschuiven."[846]

El Ouali ziet Nida nadrukkelijk als een emancipatiepartij.

> "We willen 'islam en moslims' normaliseren, als mensen die zich in willen zetten voor de stad. De bestaande politiek en de media hanteren een onzichtbaar filter, een mal, waaraan je moet voldoen om toegelaten te worden. Wanneer je een beetje afwijkt dan zijn politieke partijen huiverig. In de Rotterdamse raad heeft bijvoorbeeld nog nooit iemand met een hoofddoek gezeten. Wanneer je naar de Nederlandse verzuilingsgeschiedenis kijkt, de emancipatie van de katholieken, maar ook de emancipatieprocessen in Amerika,

[845] http://www.nidarotterdam.nl/
[846] Interview met Nourdin el Ouali op 9 december in Rotterdam

> dan wordt het belang van eigen structuren duidelijk. Niet om te segregeren, maar juist om te emanciperen. Eigen media zijn daarbij ook belangrijk, moskeeën, maar ook een partij."[847]

Nourdin el Ouali hoopt dat de oprichting van Nida effect zal hebben op andere partijen. Hij verwijst daarbij naar het effect van de opkomst van Pim Fortuyn.

> "Door de Fortuynrevolutie heeft er op den duur een samenklontering op rechts plaats gevonden. Ik was onder de indruk van de wijze waarop Fortuyn electoraal zichtbaar maakte dat er een groep Rotterdammers was die zich onvoldoende betrokken voelde. Met een lokale politieke partij kunnen we in die ruimte springen. Dat kan indirect ook een effect hebben op de andere partijen."[848]

NIDA wil zichzelf geen moslimpartij noemen: "Vergelijk ons met conventionele partijen als de CU of het CDA. Die partijen opereren vanuit christelijke waarden, maar maken niet alleen een verkiezingsprogramma voor christenen in Nederland. Voor ons geldt hetzelfde. Onze islamitische inspiratie biedt ons waarden en principes en dwingt ons er zelfs toe om ons voor iedereen in te zetten," verklaarde Talbi tegenover Trouw.[849]

Ook Nourdin el Ouali benadrukt dat NIDA zich laat inspireren door islamitische waarden, maar geen islamitische partij is.

> "Ik ben niet de vertegenwoordiger van de moslims, dat wil ik ook niet zijn. Er zijn ook niet-moslims die lid zijn en sympathiseren. Het gaat om een ethisch kompas over duurzaamheid, diversiteit etc. met ruimte voor een nieuwe generatie – dat hoeven niet altijd jongeren te zijn, maar vaak wel. (..) NIDA is geen cliëntelistische club; we handelen vanuit idealen en principes. Belangrijk is dat we niet vanuit een segregatiegedachte werken. Dat is echt niet het doel, dat moeten we voorkomen."[850]

Hierbij hecht hij veel waarde aan de visie van de partij.

---

[847] Ibidem
[848] Ibidem
[849]http://www.trouw.nl/tr/nl/4492/Nederland/article/detail/3563235/2013/12/16/Nida-dicht-hiaat-tussen-moslims-en-Rotterdamse-politiek.dhtml
[850] Interview met Nourdin el Ouali op 9 december in Rotterdam

> "Het etnisch overstijgende zit niet enkel in de mensen, maar vooral in het verhaal. We moeten een verhaal hebben en hopen dat de mensen dat gaan herhalen. En ons verhaal is progressief, links en inclusief. Als je voor diversiteit bent, kan dat alleen wanneer het wederkerig is. Dus je bent bijvoorbeeld niet superieur aan mensen met een ander geloof of aan homoseksuelen. Het gaat om een inclusief verhaal. Islamofobie, antisemitiscme, homohaat etc. zijn allemaal kinderen van dezelfde haat. We moeten minderheden binnen minderheden beschermen."[851]

Onder leiding van El Ouali behaalde NIDA twee zetels in de Rotterdamse gemeenteraad (totaal 45 zetels). Behalve El Ouali werd ook Aydin Peksert gekozen. NIDA behaalde daarnaast zes zetels in de gebiedscommissies Charlois, Delfshaven, Feijenoord en Noord.[852]

9.3.2. Landelijke islamitische partijen

Pas in de 21e eeuw kwamen er serieuze plannen om op landelijk niveau een moslimpartij op te richten. In de meeste gevallen ging het om initiatieven van tweede generatie migranten of bekeerlingen.

Eén van die initiatieven was de in Antwerpen opgerichte (seculiere) Arabisch Europese Liga (AEL). Rond 2005 deed het gerucht de ronde dat de AEL niet alleen in België, maar ook in Nederland een landelijke politieke partij wilde beginnen. Mohammed Jabri, een uitgesproken schrijver die bekend was geworden via de website Elqalem zou de leider van de partij worden.
In november 2005 liet AEL-voorman Abou Jahjah echter weten hiervan af te zien. Op lokaal niveau zou een moslimpartij in de grote steden een aantal gemeenteraadszetels kunnen bemachtigen, verklaarde Jahjah. "Op landelijk niveau zouden we misschien één zetel kunnen behalen". Dat zou volgens hem 'niet meer dan een signaal' zijn.[853]

Mohammed Jabri verklaarde in 2009 tegenover Elsevier[854]: "Ik was naïef destijds. Ik had geen idee hoe heterogeen de moslimgemeenschap is.

---

[851] Interview met Nourdin el Ouali op 9 december in Rotterdam
[852] http://www.nidarotterdam.nl/
[853] 'Ael ziet geen heil in oprichting Nederlandse moslimpartij', in Trouw, 18 november 2011
[854] W. Duk, 'Een partij voor moslims; De islamitische gemeenschap was altijd te nationalistisch en te verdeeld voor één politieke partij. Blijft dat zo of ontstaat er ooit nog eens een 'moslim-CDA'? in Elsevier 27 juni 2009

Marokkanen en vooral Turken zijn zo nationalistisch als de pest. Ze denken vooral aan het belang van de eigen groep." Of Nederlandse moslims zich politiek zouden moeten gaan organiseren, zou wat Jabri betreft, vooral afhangen van de positie die 'de rest van Nederland' ging innemen jegens de anti-islamretoriek van Geert Wilders.

Gerrit Voerman van het Documentatiecentrum Politieke Partijen in Groningen bevestigde destijds deze analyse: "Mogelijk dat de druk van buiten de interne verschillen onder Nederlandse moslims zal verzachten en hen ertoe zal brengen om – hoe verdeeld ook – politiek samenwerking te zoeken."

De Palestijns-Nederlandse politicoloog, presentator en adviseur Radi Suudi zag in 2009 de opkomst van een nieuwe generatie Nederlandse moslims die zich in de eerste plaats als Nederlandse moslims en pas dan als Turk of Marokkaan zouden definiëren. "Het lijkt mij logisch dat deze ontwikkeling zal leiden tot het ontstaan van een confessionele partij die zich specifiek richt op het islamitische deel van de bevolking: een soort moslim-CDA." [855]

Ook Mohammed Rabbae zag in de loop van deze eeuw steeds meer heil in een partij gebaseerd op de islam. Zo'n partij zou een meerwaarde voor het Nederlandse politieke landschap kunnen zijn, verklaarde Rabbae in 2010 in het NRC: "Er is nog altijd een grote angst voor moslims in Nederland, die wordt gevoed door figuren als Wilders. Het is goed om in het offensief te gaan, om een paar jaar te laten zien dat je zowel moslim als democraat kunt zijn."[856]

Islam Democraten (ID)

De in 2005 in Den Haag opgerichte Islam Democraten namen in 2006 ook deel aan de Tweede Kamerverkiezingen. De partij deed aan de Tweede Kamerverkiezingen mee in het oostelijk (de Achterhoek) en het noordelijk (de Veluwe) deel van Gelderland (kieskring Arnhem). Verder in Utrecht, Zuid-Holland en het westelijk deel van Noord-Brabant (kieskring Tilburg). Omdat de Islam Democraten niet correct geregistreerd waren bij de Kiesraad, was lange tijd onduidelijk onder welke naam ze zouden meedoen. ID stond uiteindelijk als 'Blanco lijst 21' op het stemformulier en behaalde 4.339 stemmen. Voor een Kamerzetel had de partij dat jaar 65.591 stemmen moeten behalen.[857]

---

[855] Ibidem
[856] Turken stemmen niet op een Marokkaan; Merendeel van moslims negeert moslimpartijen en kiest voor gevestigde partij in NRC, 4 februari 2010
[857] https://nl.wikipedia.org/wiki/Tweede_Kamerverkiezingen_2006

Nederlandse Moslimpartij (NMP)
In 2007 richtten Jan Vink en Henny Kreeft de Nederlandse Moslimpartij (NMP) op met de intentie ook deel te gaan nemen aan de landelijke verkiezingen. De Nederlandse Moslimpartij deed in 2009 mee aan vervroegde gemeenteraadsverkiezingen in Venlo, maar behaalde slechts 0,5% van de stemmen. In 2010 nam de partij deel aan de gemeenteraadsverkiezingen in Alkmaar, Almere, Den Haag, Noordoostpolder, Rotterdam, Tilburg en Woerden. De partij haalde geen zetels en maximaal 1,3 procent van de stemmen. Deelname aan de Tweede Kamerverkiezingen bleek dat jaar niet haalbaar.

In 2012 besloten Jacques Visker en Henny Kreeft hun bestuursfuncties binnen de Nederlandse Moslim Partij weer neer te leggen.[858] De partij stierf hierdoor een zachte dood. De vertrekkende bestuursleden lieten bij hun vertrek weten dat er in de landelijke politiek nog geen plaats was voor een partij die gebaseerd is op de islam.

Toekomstkansen voor een islamitische partij op nationaal niveau
Islamitische partijen, of door de islam geïnspireerde partijen, zijn tot nu toe vooral op lokaal niveau, in Rotterdam en Den Haag, succesvol geweest. In de Tweede Kamer is tot op heden nog geen islamitische partij gekozen.

Sommigen zijn principieel tegen een islamitische partij. Ahmed Marcouch, PvdA-Kamerlid, is daar een voorbeeld van:

> "Het is natuurlijk prima je als moslim te laten inspireren door het islamitisch gedachtengoed, maar je terugtrekken in een eigen zuil of partij is in onze huidige democratie ouderwets. Je zet jezelf dan apart. Dat vergroot de polarisatie en daardoor de kansen op discriminatie. Dat leidt juist wel tot een gesegregeerde samenleving en apartheid. "[859]

Ook Saïd Bouharrou, woordvoerder van de Raad van Marokkaanse Moskeeën Nederland (RMMN) ziet geen heil in een islamitische partij.

> "Ik zie op termijn wel wat in een partij die zich laat inspireren door de drie monotheïstische godsdiensten in Nederland. Aan een islamitisch geluid vanuit zo'n constructie bestaat behoefte

[858] http://www.republiekallochtonie.nl/blog/opinie/moslimpartij-doet-niet-mee-aan-verkiezingen
[859] Interview met Ahmed Marcouch op 22 april 2016

> en dan zou wellicht ook de discrepantie tussen politiek/partij en samenleving overbrugd kunnen worden."[860]

Echt groot lijkt een islamitische partij voorlopig niet te kunnen worden. Er zijn in Nederland ongeveer 660.000 moslims die ouder zijn dan 18 jaar. Wanneer zij allemaal gebruik zouden maken van hun stemrecht en op één islamitische partij zouden stemmen, zou deze partij ongeveer 10 zetels in de Tweede Kamer kunnen bemachtigen.

Uit een onderzoek van TNS NIPO in 2005 bleek echter dat 45 procent van de Nederlandse moslims de komst een islamitische partij wenselijk vindt, maar dat 30 procent dit initiatief juist niet zal toejuichen.[861] Uit het onderzoek kwam ook naar voren dat ongeveer één op de vijf moslims op een islamitische partij zou stemmen. Wanneer dit nog steeds het geval zou zijn, zou een islamitische partij bij Tweede Kamerverkiezingen de stemmen van maximaal 130.000 moslims kunnen bemachtigen. Dit zouden ongeveer twee Kamerzetels zijn.

Toch lijkt de behoefte aan een islamitische partij te groeien. Brahim Fattah, werkzaam bij Pro Demos gelooft dat de belangstelling voor islamitische partijen nu groter is dan in 2005. "Daar ben ik van overtuigd", zegt hij in een telefonisch vraaggesprek. "Je ziet in Den Haag en Rotterdam dat die behoefte er is.[862]

Ook Habib el Kaddouri, medewerker van het Samenwerkingsverband Marokkaanse Nederlanders (SMN), ziet meer belangstelling voor islamitische partijen.

> "De komst van islamitische partijen is in deze tijd van polarisatie ergens een logische ontwikkeling, geboren uit onvrede. Veel Nederlandse politieke partijen rekenden de afgelopen jaren hardhandig af met multiculturele samenleving. Daar kwam deze reactie op, maar het is misschien ook gewoon een vorm van emancipatie van Nederlandse moslims. Er komt een nieuwe generatie op die niet meer afkomstig is uit de traditionele migrantenorganisaties. Er ontstaat nu een soort wedstrijdje wie het best ons geluid vertolken. Je ziet nu ook de

---

[860] Interview met Saïd Bouddouft op 11 februari 2016

[861] http://www.ad.nl/ad/nl/1012/Nederland/article/detail/2398964/2005/08/29/Weinig-kansen-voor-islamitische-partij.dhtml

[862] Telefonisch gesprek met Brahim Fattah op 5 juli 2016

> opkomst van de orthodoxe moslims die zich verenigen en een geluid laten horen."[863]

Kaddouri hoopt dat de komst van nieuwe partijen een positief effect zal hebben – ook op de politieke participatie van het Marokkaans islamitische electoraat. "Ik hoop wel dat de agenda breder wordt dan typische islamvraagstukken als halal slachten enzo."

Moslims die overwegen op een moslimpartij te stemmen, zullen zich moeten herkennen in de standpunten van die partij en vertrouwen moeten hebben in de leiding. Het zal zo'n partij dan moeten lukken grote religieuze en etnische verschillen in de Nederlandse moslimgemeenschap te overbruggen.

Saïd Bouddouft ziet etnische tegenstellingen als één van de problemen om te komen tot een islamitische partij.

> "Een partij zal aantrekkelijk moeten zijn voor moslims uit bijvoorbeeld Turkije, Marokko, Somalië, Indonesië, Suriname, Pakistan en voor bekeerlingen. Zelfs bij de presentatie van Nida was er een Turkse Nederlander (of iemand van Turkse afkomst) die al hard riep dat het jammer was dat er geen Turk voorzitter is. Dat zegt veel. In Den Haag werkten Turkse en Marokkaanse moslims samen in Islam Democraten. Toen de voorzitter verdween ontstonden er tegenstellingen tussen Turken en Marokkanen en daardoor is de partij gesplitst." [864]

Abdou Menebhi, voorzitter van het Euromediterraan Centrum Migratie en Ontwikkeling (Emcemo), ziet het gebrek aan erkenning van de diversiteit aan stromingen als een probleem.

> "Gelovigen denken vaak dat zij de enige juiste interpretatie van hun religie hebben. Dat maakt het vaak moeilijk te erkennen en te accepteren dat anderen een andere interpretatie hebben en toch dezelfde religie delen. Een islamitische partij zal zelf moeten beginnen die diversiteit te erkennen en te accepteren." [865]

---

[863] Interview met Habib el Kaddouri op 20 april 2016
[864] Interview met Saïd Bouddouft op 11 februari 2016
[865] Interview met Abdou Menebhi op 11 mei 2016

Hij wijst er verder op dat politieke partijen baat hebben bij samenwerking met natuurlijke bondgenoten als NGO's die vergelijkbare doelen hebben. Zo hebben de linkse partijen banden met de vakbonden, de VVD met de werkgeversorganisaties en het CDA met de kerken. Dergelijke partners hebben islamitische partijen volgens Menebhi amper:

> "De vertegenwoordigers van gewone moskeeën zijn ook vooral met zichzelf en elkaar bezig en amper met maatschappelijke vraagstukken. De Turkse organisaties zijn wat politieker, maar ten opzichte van de overheid vaak opportunistisch met een heel ander verhaal ten opzichte van de overheid dan ten opzichte van de eigen achterban. En salafisten houden zich meestal verre van politiek. Ze protesteren meestal niet tegen overheidsbeleid. Integendeel. Wanneer wij oproepen om te gaan demonstreren, roepen de salafisten in de islamitische gemeenschap juist op om niet te demonstreren."[866]

Een partij die zich niet een islamitische partij noemt, maar een partij die zich laat inspireren door de islam, lijkt meer kansen te hebben. In dat verband wordt vooral vaak het Rotterdamse NIDA als voorbeeld genoemd.

Adnan Tekin is bijvoorbeeld positief over NIDA.

> "Je voelt dat ze leven in Rotterdam. Ik denk dat ze wel bestaansrecht hebben." [867]

Hetzelfde geldt voor antropoloog Martijn de Koning en Saïd Bouddouft. De Koning:

> "In vergelijking met andere partijen is Nida wel een verademing. Ze hebben een plan en een visie en presenteren zich als een echte Rotterdamse partij."[868]

En Saïd Bouddouft:

> "Die partij maakt een stabiele indruk met een herkenbare visie. Dat is ook te danken aan het charisma van Nourdin el Ouali. In Rotterdam vervullen ze een duidelijke, herkenbare rol." [869]

---

[866] Ibidem
[867] Adnan Tekin op 12 februari 2016
[868] Martijn de Koning op 5 januari 2016

Zowel De Koning als Bouddouft denken dat het voor NIDA wel een stuk lastiger zal worden wanneer ze aan landelijke verkiezingen mee gaan doen.

DENK

De politieke partij DENK werd op 9 februari 2015 gelanceerd. De partij werd gevormd door oud-PvdA'ers Tunahan Kuzu en Selcuk Öztürk die in november 2014 uit de PvdA-fractie waren gezet nadat ze het integratiebeleid van PvdA-minister Asscher niet meer steunden. DENK presenteert zich nadrukkelijk niet als islamitische partij, maar wordt door anderen vaak wel zo gezien. Brahim Fattah van Pro Demos verwacht dat DENK een vergelijkbare rol kan spelen als NIDA in Rotterdam:

> "Ik zie DENK voorlopig nog wel als een door de islam geïnspireerde partij. Het is in ieder geval een partij die veel moslims kan vertegenwoordigen. Ze zijn zich goed aan het profileren en kunnen zeker 1 of 2 zetels halen. Misschien wel meer."[870]

Saïd Bouddouft twijfelt over de toekomstkansen van DENK.

> "Ze zijn nu binnen Turkse gemeenschap te veel met een enkele stroming verbonden. Het is de vraag of ze hun achterban echt kunnen verbreden. Dat betwijfel ik."[871]

Lars, bekeerling en voormalig salafist, plaatst kanttekeningen bij de werkwijze van DENK:

> "DENK doet het slim. Het is ook goed dat zo'n partij er is als tegengeluid voor de PVV. Ik ben niet voor een tweepartijen stelsel, het is goed dat er specifieke politieke partijen kunnen bestaan zoals bijvoorbeeld ook de Partij voor de Dieren. DENK zit wat mij betreft soms wel te veel op het randje en neigen daarmee juist naar polarisatie. Dit geldt in sterkere mate ook voor de Partij van de Eenheid. Ze zoeken de rand op en roepen dan te snel dat ze gediscrimineerd worden. Hiermee kruipen ze

---

[869] Saïd Bouddouft op 11 februari 2016
[870] Telefonisch Brahim Fattah op 5 juli 2016
[871] Saïd Bouddouft op 11 februari 2016

> te snel en onnodig in een slachtofferrol in plaats van juist actief een bijdrage te leveren aan een inclusieve samenleving."[872]

Abdou Menebhi ziet DENK vooral als protestpartij:

> "Ze doen het goed omdat ze stelling nemen tegen de bestaande partijen. Ze vertolken een bepaalde onvrede heel goed. Ik vind het nog wel een partij die te veel op een bepaalde etnische groep is gericht. Dat vind ik niet goed. DENK is voor mij niet multi-etnisch genoeg. Het is goed wanneer andere partijen die nieuwe partijen serieus nemen, maar ze kunnen ook bijdragen aan verdere tweedeling. Wanneer ze gaan spreken namens 'de moslims', of 'de migranten', heeft dat een negatief effect. Ze moeten het over 'wij burgers' of 'wij Nederlanders' hebben". [873]

Wat betreft Menebhi zal DENK kritischer over de Turkse president Erdogan moeten zijn om aan geloofwaardigheid te winnen.

> "Wanneer ze niet kritisch kunnen zijn over Erdogan, zal ik ze nooit steunen. We hebben lang genoeg gevochten tegen de lange arm van Marokko en Turkije. Wanneer je visie 'hoera Turkije' is, ben je niet erg geloofwaardig wanneer je op solidariteit met minderheden in Nederland wil rekenen. Ze zullen een visie moeten ontwikkelen. Het gaat in de politiek over problemen in Nederland en de visie die je hebt om die problemen op te lossen." [874]

---

[872] Interview met Lars op 19 juli 2016
[873] Interview met Abdou Menebhi op 11 mei 2016
[874] Ibidem

10. Overige islamitische organisaties

Nederlandse moslims hebben in de loop der jaren de meest uiteenlopende organisaties opgericht. In de vorige hoofdstukken is veel aandacht besteed aan organisatievorming van moslims in moskeeorganisaties, koepels, onderwijs, media en politiek. In dit hoofdstuk een impressie, kort en onvolledig, van andere islamitische organisaties. Achtereenvolgens behandelen we: (10.1) vrouwenorganisaties, (10.2) jongerenorganisaties, (10.3) LHBT organisaties, (10.4) ouderenorganisaties, (10.5) hulp- en welzijnsorganisaties en (10.6)organisaties die werkzaam zijn op het terrein van voeding en gezondheid. Tot slot schenken we ook kort aandacht aan de shariarechtbanken (10.7). We behandelen geen commerciële organisaties, dus geen islamitische bedrijven als halal slagerijen, halal banken of reisbureaus die de hadj organiseren.

10.1. Vrouwenorganisaties

Er zijn in Nederland veel lokale islamitische vrouwenorganisaties. Hiertoe behoren ook verschillende informele organisaties die niet als 'stichting' of 'vereniging' staan geregistreerd. Vaak vormen deze vrouwenorganisaties een onderdeel (commissie, werkgroep of afdeling) van een grotere islamitische organisatie. Hetzelfde is het geval bij enkele landelijke islamitische koepels.

Het bestaan en bestaansrecht van dergelijke organisaties valt niet los te zien van discussies die binnen de verschillende Nederlandse moslimgemeenschappen worden gevoerd over de positie van de vrouw in de moskeegemeenschap. Deze positie is vaak nog zwak. *In de woorden van Marzouk* Aulad Abdellah, imam in verschillende Amsterdamse moskeeën en universitair docent Islamitische Jurisprudentie/Fiqh en Rechtsbronnen aan de Vrije Universiteit:

> "Vrouwen worden vaak belemmerd door mannen om hun rol op te kunnen pakken. Daar moet verandering in komen."[875]

Hij krijgt bijval van Yassmine el Ksaihi. Zij was voorzitter van de Poldermoskee, een moskee waar Nederlands de voertaal was en die interetnisch en

[875] Interview met Marzouk Aulad Abdellah op 22 april 2016

vrouwvriendelijk wilde zijn. Het experiment mislukte (zie hiervoor ook het hoofdstuk over moskeeën), maar wat betreft Yassmine komen er wel meer vrouwvriendelijke moskeeën:

> "De rol van de vrouw moet veel groter worden, vrouwen moeten ook thema's voor de vrijdagpreek kunnen voorstellen. We moeten vrouwen in hun positie zetten."[876]

Abdulwahid van Bommel pleit voor meer ruimte voor hoogopgeleide vrouwen:

> "Ze zijn in de ogen van de mannen te zichtbaar en te mondig en komen soms moeilijk aan een man. Daar zit veel pijn. Daar zitten wel veel meiden tussen met nieuwe visies en dorst naar verandering. Ik heb een keer bij de Suleymanlı-beweging een verhaal gehouden en alle vrouwen vooraan gezet, maar dat mocht niet. Toen ging ik vragen stellen en bleek dat alleen de meiden de goede antwoorden konden geven. Toen zei ik: zie je nu waarom de vrouwen vooraan moeten zitten? "[877]

Enkele mannen zien wel dat de positie van vrouwen langzaam beter aan het worden is. Habib el Kaddouri, medewerker van het Samenwerkingsverband Marokkaanse Nederlanders (SMN):

> "Je zit dat er iets meer ruimte komt voor vrouwen**.** In commissies, of dat er fysiek meer ruimte voor vrouwen komt. In bestuursfuncties zie je nu ook iets meer vrouwen, maar dat is nog heel beperkt."[878]

Een respondent ziet dat bij de SICN-vrouwen vaker hun eigen koers kiezen:

> "Mannen bepaalden eerst wat de vrouwenafdeling moest doen, nu bepalen vrouwen dat zelf."[879]

Ook het ISN-bestuur ziet meer vrouwen in bestuursfuncties:

> "Vrouwen zijn vaak actiever dan mannen. We willen vrouwen stimuleren om bestuursfuncties te vervullen. Moskeeën worden

[876] Yassmine El Ksaihi op 10 maart 2016
[877] Abdulwahid van Bommel op 13 oktober 2015
[878] Habib el Kaddouri op 20 april 2016
[879] Interview met respondent op 21 oktober 2015

> steeds minder een mannenbolwerk. Bij de derde en vierde generatie zullen vrouwen meer in besturen actief zijn."[880]

Saïd Bouharrou, woordvoerder van de RMMN ziet voor vrouwen ook een belangrijke rol in contacten met de buitenwereld. Bouharrou:

> "De moskeeën moeten meer 'naar buiten' treden. Ze moeten zich extern manifesteren om goed te worden opgenomen in de samenleving. We zitten in Nederland. Contacten met de gemeente en de instellingen in de buurt zijn daarbij heel belangrijk. Dat vraagt ook om verjonging van het bestuur, om meer actieve betrokkenheid van vrouwen. We moeten echt gaan werken aan het benoemen van meer vrouwelijke bestuursleden en op termijn ook de aanstelling van vrouwelijke imams. (zie ook hoofdstuk over imams en imamopleiding). [881]

Safeer Siddiqui, imam en woordvoerder van de Ahmadiyyabeweging over de rol van vrouwen in deze beweging:

> "Binnen onze gemeenschap hebben vrouwen zowel op nationaal als op lokaal niveau hun eigen organisatie en bestuur. Zij organiseren hun eigen programma's die betrekkingen hebben op onderwijs, opvoeding van hun kinderen en leden. Zij organiseren sport- en picknickprogramma's. Zij verrichten ook veel missiewerk. (..) Wat veel mensen niet weten is dat onze moskee, de oudste moskee van Nederland, de Mobarak Moskee in Den Haag, geheel door vrouwen is gefinancierd."[882]

Voorbeelden van enkele organisaties
De eerste landelijke vereniging was de **Vereniging voor Islamitische Vrouwen in Nederland**, die in 1976 in Utrecht werd opgericht. De vereniging gaf een gestencild blad, Minaret, uit. Vlak daarna ontstond in Amsterdam de Nederlandse Islamitische Vrouwensociëteit, die in 1978 een Europees congres organiseerde over de positie van de vrouw in de islam. Beide organisaties verdwenen weer na enkele jaren.[883]

De vrouwengroep van het **Moslim Informatiecentrum** (MIC) uit Den Haag

---

[880] ISN-bestuur op 1 december 2015
[881] Saïd Bouharrou op 17 juni 2016
[882] Interview met Safeer Siddqui op 29 maart 2016
[883] Nico Landman (1992), Van Mat tot Minaret, Utrecht, 1992

werd in 1977 opgericht en organiseerde maandelijks ontmoetingsdagen.[884] Bij het Moslim Informatiecentrum (MIC) zijn de activiteiten de laatste jaren op een laag pitje komen te staan; er zijn plannen het centrum binnenkort nieuw leven in te blazen.

Stichting Al Nisa is de oudste en bekendste islamitische vrouwenvereniging in Nederland. De organisatie werd in 1982 in Amsterdam opgericht door Nederlandse bekeerlingen. Doel was vooral om elkaar informeel te ontmoeten en ervaringen uit te wisselen. Vaak ging het ook over de positie van de vrouw in de Islam. **Al Nisa** organiseerde over dit onderwerp lezingen, debatten en publiekscampagnes. In de loop der jaren werd Al Nisa steeds multi-etnischer.

Al Nisa schrijft op haar website dat het uitgangspunt voor alle activiteiten het volgende Koranvers is: “Er is geen dwang in de godsdienst” uit sura Al Baqara 2:256.[885] "Dit betekent in de praktijk dat Al Nisa niemand zal voorschrijven hoe te denken en hoe te handelen. Dit geldt vanzelfsprekend zowel voor moslims als voor niet-moslims".

In 1992 haalde Al Nisa het landelijke nieuws toen de organisatie verontwaardigd was omdat de Islamitische Raad Nederland (IRN, zie ook hoofdstuk 5) geen vrouwen in het bestuur toeliet.[886] “De IRN zegt 90 procent van de moslims in Nederland te vertegenwoordigen. Maar door geen vrouwen in het bestuur toe te laten, sluiten de organisaties de helft van hun achterban uit," verklaarde Mariette Bogaers, destijds secretaris van Al Nisa. Verontwaardiging was er ook over de opmerking van bestuurder Kasiem dat vrouwen het liefst worden bediend en om die reden niet in het bestuur zitten. Volgens Bogaers zou minstens een derde van het bestuur uit vrouwen moeten bestaan, "anders wordt onze stem niet gehoord".

Al Nisa trad later wel toe tot de andere islamitische koepel, de Nederlandse Moslim Raad (NMR), maar verliet deze weer in 1997 na problemen over financiën, de vergadercultuur en de wijze waarop de NMR Abdulwahid van Bommel bij de NMO had ontslagen. Een andere vrouwenorganisatie, de Stichting Promotie door Arabische en Turkse Vrouwen en Gezinnen, verliet de NMR destijds om dezelfde reden.[887]

---

[884] Ibidem
[885] http://alnisa.nl/?page_id=576
[886] ‘Moslimvrouwen morren over mannen’, in Trouw van 14 februari 1992
[887] Vrouwenorgansiaties uit Nederlandse Moslimraad, ANP-bericht van 4 september 1997

Al Nisa organiseerde diverse malen campagnes, vaak luchtig van toon. Een bekende campagne van Al Nisa was Echt Nederlands. Overal in het land werden posters opgehangen met daarop beelden van verschillende moslima's die zich als zelfbewuste Nederlandse vrouwen presenteerden. Een voorbeeld hiervan was een vrouw met een hoofddoek die haring hapt. In 2015 ontwikkelde Al Nisa een documentaire om meer aandacht te vragen voor moslimhaat.

Al Nisa is een van de weinige vrouwenorganisaties die het al lange tijd vol houdt. Sandra Doevendans, voormalig bestuurslid en medewerkster:

> "Al Nisa is hard nodig omdat we nog steeds geen inclusieve samenleving hebben. Helaas zijn er nog steeds veel vooroordelen over moslimvrouwen. Het huidige angstklimaat, mede opgeworpen door de (wereld)politiek zorgt nog steeds voor ontkenning van die kracht. Al Nisa strijdt al jaren voor gelijkwaardigheid en erkenning van de moslimvrouw. We zijn immers allemaal 'Echt Nederlands' in al onze kleuren en geuren. Vier de diversiteit en op naar de inclusieve samenleving. Zowel intern binnen de moslimgemeenschap als extern binnen de samenleving!"[888]

Toch krijgen ze ook kritiek. De keerzijde van hun luchtige campagnes is dat ze volgens Abdulwahid van Bommel te lief zijn: "De dames van Al Nisa zijn te veel van het islamitisch macrameeën - wat mij betreft niet scherp genoeg."[889]

Tot slot zijn er ook diverse organisaties die zichzelf niet als islamitische vrouwenorganisatie presenteren, maar wel opkomen voor de rechten van islamitische vrouwen. Voorbeelden hiervan zijn de Marokkaanse Vrouwen Vereniging Nederland (MVVN), stichting Zami, de HTKB, het Rotterdamse Dona Daria en Femmes for Freedom.

10.2. Jongeren- en studentenorganisaties

Net als bij de vrouwenorganisaties het geval is, zijn islamitische jongerenorganisaties vaak commissies of afdelingen van een grotere of moskee- of koepelorganisatie.

---

[888] Gesprek met Sandra Doevendans op 20 juli 2016
[889] Interview met Abdulwahid van Bommel op 13 oktober 2015

Adnan Tekin, statenlid namens de PvdA in de Provinciale Staten van Noord-Holland, begon ooit bij de jongerenvereniging van een Amsterdamse moskee. Tekin:

> "Mijn vader is zestien jaar bestuurslid van de Fatihmoskee geweest. Ik was nog student en werd vicevoorzitter van de jongerenvereniging van de Fatih moskee, daarna voorzitter en werd vervolgens ook steeds meer ingezet voor het bestuur van de moskee. Ik sprak de taal goed. Daarom werd op mij een beroep gedaan om naar buiten te treden en mensen te ontvangen. Het is mijn ervaring dat de eerste generatie zich echt wel wilde openstellen, maar ze hadden niet de expertise en vaak onvoldoende beheersing van de Nederlandse taal. Het was voor mij destijds een warm bad. Ik kwam op die manier bij verschillende organisaties over de vloer. Tegenwoordig stuiten jongeren op veel meer wantrouwen. Het klimaat is veel negatiever. Het is nu veel moeilijker om de islam op een normale manier te presenteren. Dat is al 10-15 jaar gaande."[890]

Ook Ömer Karaca begon bij een jongerenafdeling. In zijn geval van de Milli Görüş:

> "Ik werd hier actief in 2013. Als commissielid van de jongerenafdeling. Ik merkte dat veel van de communicatie in het Turks ging. Onder Turken is de liefde voor het Turks nu eenmaal groot. Toch vond ik het ook jammer. Er is meer behoefte aan teksten in het Nederlands, voor jongeren die het Turks minder beheersen, maar ook voor Marokkanen en bekeerlingen. Later werd ik actief bij [de eveneens aan Milli Görüş verbonden] Studenten Unie Nederland (SUN). Die is altijd al meer op Nederland georiënteerd geweest. Daar is de voertaal tijdens bijeenkomsten vaak Engels of Nederlands."[891]

Jongerenorganisaties houden het vaak maar een paar jaar vol. Saïd Bouddouft geeft daarvoor de volgende verklaring:

> "Jongeren zullen hun eigen organisaties opzetten, maar haken af wanneer ze zich settelen en huisje-boompje-beestje

[890] Interview met Adnan Tekin, op12 februari 2016
[891] Interview met Ömer Karaca, op 13 oktober 2015

> belangrijker worden. De meeste organisaties verdwijnen na 5 jaar. "[892]

Ook zijn er enkele jongerenorganisaties die nog wel eens bij elkaar komen, maar waarvan de 'jongeren' inmiddels de dertig ruim gepasseerd zijn.

Studentenorganisaties hebben vaak een hogere organisatiegraad en een langere levensverwachting dan jongerenorganisaties. Een voorbeeld van een studentenvereniging is het Marokkaans Nederlandse Atlas Bridges SV dat later werd omgedoopt in Khmisa. De vereniging werd opgericht door Marokkaans Nederlandse studenten aan de Hogeschool van Amsterdam (HvA). De vereniging had onder andere het bevorderen van de Marokkaanse normen en waarden in de samenleving als een doelstelling. Toch vormden niet alleen HvA-studenten of Marokkaans Nederlandse studenten de doelgroep: "Wij proberen aan *alle* studenten onze cultuur te promoten" stond op de website.[893] De vereniging organiseerde veel gezelligheid en diverse activiteiten (debatten, anasheedavonden, iftars) die gerelateerd waren aan de islam. Yasmine Elksaihi werd in 2003 bestuurslid en snel daarna voorzitter:[894]

> "Er speelde toen onder meer een discussie over de mogelijkheden voor een gebedsruimte en hoe dat zich verhield tot de scheiding van Kerk en Staat. Ze gingen het daarom een stilteruimte noemen, maar ik weet nog goed dat ik een hoop bagger over me heen kreeg. Het omgaan met diversiteit was niet het sterkste punt van de universiteit (Universiteit van Amsterdam). In de stilteruimte heerste een verbod op bidkleedjes en relevante islamitische boeken. "[895]

In 2012 stonden er voor het laatst activiteiten aangekondigd op de website.

Enkele voorbeelden van islamitische jongerenorganisaties

Veel jongeren- en studentenorganisaties van Turkse en Marokkaanse Nederlanders profileren zich niet expliciet als religieuze organisatie. Het Amsterdamse jongerencentrum Argan bijvoorbeeld, is van oorsprong een

---

[892] Interview met Saïd Bouddouft op 11 februari 2016
[893]http://web.archive.org/web/20070802203928/http://www.khmisa.nl/?content=Wiezijnwij
[894] 'Homoseksualiteit kan mij geen bal schelen, maar het is een zonde'; interview Yassmine El Ksaihi in: NRC van 16 januari 2010
[895] Interview met Yassmine El Ksaihi op 10 maart 2016

seculier Marokkaans-Nederlands jongerencentrum. Hoewel het centrum voornamelijk Marokkaans-Nederlandse jongeren met een islamitische achtergrond trekt, profileert het centrum zich nadrukkelijk niet zo.[896]

Ook zijn er organisaties die in het verleden wel banden hadden en/of nog steeds hebben met religieuze stromingen, maar zich daar niet op profileren. Dat geldt bijvoorbeeld voor Cosmicus (verbonden aan de beweging van Fethullah Gülen) of de **SUN** (Milli Görüş)[897] Hieronder enkele voorbeelden van studenten- en jongerenorganisaties die zich wel islamitisch profileren.

De **Vereniging Islamitische Studenten en Jongeren** werd in 1986 in Amsterdam opgericht en bestond voornamelijk uit Arabischtalige studenten die verbonden waren aan verschillende hogescholen en universiteiten. Het versterken en het bewaken van de islamitische identiteit in een maatschappij die als zedelijk verdorven werd beschouwd, was een belangrijke doelstelling. Later werd de koers verlegd en waren participatie en integratie belangrijke doelstellingen. De vereniging organiseerde zomer- en winterkampen waarbij ook sprekers uit het buitenland werden uitgenodigd. Eén van de leden was het latere PvdA-Kamerlid Ahmed Marcouch, die destijds op de LTS zat.

> "Ik was in die tijd bezig met islamitische denkers, werd onderwezen in het Arabisch en in de sira. We organiseerden grote islamconferenties, importeerden boeken, cassettebandjes en video's. Die kwamen vooral uit Aken, waar toen veel moslimbroeders zaten. We nodigden intellectuelen uit om te komen spreken in verschillende moskeeën onder andere in de Al Kabirmoskee, maar organiseerden ook voorjaarskampen in de Ardennen. Ons clubhuis was in Rapenburg in een kraakpand. Daar organiseerden we huiskamerbijeenkomsten. Ook organiseerden we lezingen bij verschillende moskeeën in het Nederlands of met vertalingen in het Nederlands. Er was veel aandacht voor de moslimbroederschap en de Anasheed. Het was de tijd van tijd van Afghanistan, Mujahidien en ook toen al verhitte discussies over Palestina."[898]

In de loop van de jaren '90 hield de vereniging op te bestaan.

---

[896] http://argan.nl/?page_id=32
[897] http://cosmicus.nl/studentenverenigingen
[898] Interview met Ahmed Marcouch, op22 april 2016

Mashriq is een studentenvereniging met vestigingen op drie locaties: de Erasmus Universiteit in Rotterdam, de Haagse Hogeschool in Den Haag en de Vrije Universiteit in Amsterdam.[899]

De Rotterdamse studentenvereniging **IQRA** is opgericht aan de Erasmus Universiteit en presenteert zich als een multiculturele studentenvereniging met "Islam, Kennis, Ontwikkeling en Werk" als kernwaarden.[900]

De **Moslimstudentenvereniging Nijmegen (MSV Nijmegen)** wil de moslimidentiteit in gemeenschapsverband, de maatschappelijke betrokkenheid vanuit de islam en academische en islamitische vorming bevorderen.[901]

De **Ahlalbait Jongeren Organisatie** is in 2007 opgericht door sjiitische jongeren die Ahlalbait volgen. De organisatie wil bereiken dat de (sjiitische) moslimjongeren in Nederland hun plek vinden en dat zij met elkaar in contact komen. Het kennen en bewust zijn van de identiteit en het geloof is een speerpunt.[902]

De Islamitische Studentenvereniging Amsterdam **(ISA)** werd op 24 september 2009 in het leven geroepen door een groep studenten aan de Vrije Universiteit. De afkorting, ISA (Arabische naam voor Jezus) is een knipoog naar de christelijke oorsprong van de VU. ISA verzorgt academische lezingen en behartigt de belangen van de (moslim)studenten.[903]

Op 12 februari 2016 werd de landelijke **Alevitische Studenten Nederland** (AsN) opgericht. Later dat jaar volgden afdelingen in Amsterdam en Nijmegen. De AsN kreeg bij de oprichting ondersteuning van de **Alevtische Jongeren Nederland (AJN)** die in 2011 was ontstaan. “Alevitische jongeren Nederland is een onafhankelijke instelling dat is verbonden met HAK-DER (Federatie van Alevitische verenigingen in Nederland)” schrijft de AJN op haar website.[904] “De vereniging heeft tot doel het behartigen van de belangen van- en het fungeren als klankbord voor Alevitische jongeren op het gebied van politiek, onderwijs, gezondheid, kunst en cultuur, media en sport. Alevitische jongeren Nederland

[899] http://www.mashriq.nl/index.php?page=missie-visie-doelstellingen
[900] http://sviqra.nl
[901] http://msvnijmegen.nl/
[902] http://www.ahlalbait.nl/
[903] https://www.svisa.nl/
[904] http://www.alevitischejongeren.nl/index.php/over-ajn

erkent en respecteert de scheiding van Kerk en Staat volledig en wijst iedere vorm van discriminatie af."

10.3. LHBT-organisaties

Sinds de jaren '90 van de vorige eeuw zijn er organisaties of projecten geweest die zich richten op de opvang en emancipatie van islamitische lesbiennes, homo's, biseksuelen en transgenders (LHBT's). Eén van de eerste organisaties was de in 1989 opgerichte werkgroep Strange Fruit voor allochtone, voornamelijk islamitische homoseksuelen.[905] De werkgroep kreeg ondersteuning van het COC, maar ook van het Amsterdams Centrum Buitenlanders (ACB).

Ook Secret Garden ontstond als een werkgroep binnen het COC en kreeg ook ondersteuning van het ACB, dat inmiddels opereerde onder de naam ACB Kenniscentrum. Secret Garden werd in 2008 door Emir Belatoui opgericht om seksuele diversiteit buiten en binnen de moslimgemeenschap bespreekbaar te maken. In de loop der jaren ontwikkelde het centrum zich meer tot kennis- en expertisecentrum.

De **stichting Maruf** is een landelijke stichting van en voor queer moslims. **Maruf** ondersteunt vanaf 2013 moslims in het acceptatieproces van hun seksuele oriëntatie en genderidentiteit en wil de dialoog rondom islam, seksuele diversiteit en genderidentiteit bevorderen.

Dino Suhonic is initiatiefnemer en directeur:

> "Na mijn coming-out had ik aanvankelijk de verwachting dat vooral moslims moeite met mijn seksuele oriëntatie zouden hebben, maar bij autochtonen had ik ook te maken met vervelende vragen en opmerkingen. Ik voelde me van twee kanten gediscrimineerd. Ook uit progressieve hoek voelde ik me niet altijd gesteund. Er werd met goede bedoelingen gesproken, maar wel heel erg vanuit een autochtoon perspectief. Moslimhomo's werden vooral als object gezien, maar er werd nooit met queer moslims gesproken. Ik wilde dit aan de kaak stellen. Daarom hebben we stichting Maruf in 2012 opgericht."[906]

[905] Duizend-en-één nacht in het Roze, in de Volkskrant van 17 februari 1996
[906] Interview met Dino Suhonic op 1 april 2016

Maruf is voor en door queer moslims. Het bestuur en de vrijwilligers zijn queer moslims, maar de groep eromheen die hen steunt of betrokken is, is heel divers. [907]

Bij Maruf zijn zowel mannen als vrouwen actief, maar Suhonic vertelt dat gender bij zijn organisatie wat meer 'tricky' is:

> "Er zijn bij ons vrouwen die zich toch meer man voelen en vice versa. We hebben ook een bekeerde transgender vrouw. Een van oorsprong atheïstische man is nu een moslimvrouw. Wij hebben dat proces begeleid. Zij kan niet in gesprek met haar Nederlandse familie over haar bekering, ook niet bij andere transgenders vanwege haar islamitische achtergrond en niet bij de moslimgemeenschap vanwege haar transseksualiteit." [908]

Maruf zoekt samenwerking met andere organisaties, maar dat gaat vaak niet gemakkelijk. Suhonic:

> "Er is geen enkele moslimorganisatie die zegt: kom samenwerken. We worden genegeerd. Door individuele, vaak liberalere moslims worden we positief benaderd, maar dan kan het weer knellen wanneer blijkt dat wij een stuk geloviger en meer belijdend zijn. In ons midden hebben we wel mensen die niet erg gelovig zijn, maar er wel mee zijn opgegroeid en zich ermee verbonden voelen. Het COC wilde ons aanvankelijk vooral inlijven, maar ze geven ons meer ruimte voor authenticiteit en samenwerking op basis van gelijkwaardigheid. Wanneer beide partijen ervan kunnen groeien, vind ik het goed. Met [vrouwenorganisatie] Al Nisa voelen we wel een verwantschap."[909]

Maruf is ook in internationaal verband actief. Het accent ligt dan sterk op mensenrechten. Suhonic:

> "Uit verschillende hoeken wordt gesteld dat islam en mensenrechten niet samengaan en wij willen aantonen dat dit het wel het geval is. Onder andere door op allerlei niveaus deel te nemen aan dialoog, maar ook door stukken te schrijven.

---

[907] Ibidem
[908] Ibidem
[909] Ibidem

> Europa is één van de weinige plekken waar je veilig een gesprek kan voeren. Vandaar dat we in Europees verband een queernetwork hebben opgericht – ook om groepen buiten Europa te steunen. We hoeven het gesprek niet vanuit Europees perspectief te voeren, maar geografisch is Europa wel de beste plek. Buiten Europa presenteren we ons eerder als mensenrechtenactivist en liever niet als moslimhomo."[910]

10.4. Ouderenorganisaties

In 1993 werd de **Turkse Islamitische Ouderenbond (TISBO)** opgericht. Directe aanleiding was een project (Bizim Ev) van het Regionaal Centrum Buitenlanders (ACB/RCB) in Haarlem dat tot doel had een woonvoorziening voor Turkse ouderen in Haarlem te realiseren. Süleyman Damra, destijds medewerker van ACB/RCB en later voorzitter van de TISBO bij de oprichting:

> "Veel ouderen willen graag door hun kinderen worden verzorgd, maar de woningen zijn meestal te klein om er met een hele familie te wonen en werkende kinderen houden weinig tijd over. De drempel voor Nederlandse ouderenvoorzieningen is vrij hoog. Bejaardentehuizen hebben een negatief beeld bij Turkse ouderen. Dan ben je verlaten door je kinderen, is het idee. "Wij gaan kijken of we ons kunnen inzetten voor een alternatief als woongroepen".[911]

Als reactie op de oprichting van de TISBO volgde de oprichting van de **Belangenvereniging Oudere Marokkanen**, een naam die niet werd afgekort. De belangenvereniging was een initiatief van het Komitee Marokkaanse Arbeiders Nederland (KMAN) en de Stedelijke Marokkaanse Raad (SMR) in Amsterdam. Een lang leven was de organisatie niet beschoren.

Vanuit de TISBO werd in 1995 de **Nederlandse Islamitische Ouderenbond (NISBO)** opgericht.[912]

In 2000 besloot de organisatie zich niet exclusief meer op islamitische ouderen te richten. De naam werd veranderd in Nederlandse Bond voor Oudere

---

[910] Ibidem
[911] Turkse ouderenbond wil eerste generatie bijstaan; ANP-bericht van 7 juli 1993
[912] http://www.trouw.nl/tr/nl/5009/Archief/article/detail/2605564/1995/07/06/Moslims-richten-ouderenbond-op.dhtml

Migranten, maar de afkorting bleef NISBO. Deze organisatie raakte in 2005 in financiële problemen nadat de directeur werd beschuldigd te hebben gefraudeerd met subsidies.[913] De huidige NISBO is volgens de website vooral actief in Utrecht.[914]

De meeste andere ouderenorganisaties richten zich niet specifiek op islamitische ouderen. In Amsterdam zit de Nederlandse Bond voor Oudere Migranten, een organisatie die afgekort wordt als **NOMA** en zich vooral op Amsterdam richt.[915]

Het Netwerk van Organisaties van Oudere Migranten (**NOOM**) is opgericht met het doel om alle ouderen met een migratieachtergrond te representeren, zodat een sterke landelijke belangenbehartiging ontstaat.[916] Bij het NOOM is onder andere de Marokkaanse Ouderen Bond in Nederland **(MOBIN)** aangesloten, die in 2010 is opgericht met als doel de belangen van Marokkaanse ouderen te behartigen.[917] Een andere organisatie is de Turkse Ouderen Federatie **(TOF).**

Het aantal islamitische ouderen neemt toe, maar het aantal islamitische ouderenorganisaties blijft achter. Onderzoeker en antropoloog Martijn de Koning ziet wel steeds meer samenwerking van islamitische organisaties met reguliere ouderenvoorzieningen en de gezondheidszorg. De Koning:

> "Vanuit de reguliere instellingen is er steeds meer belangstelling om in samenwerking met lokale islamitische organisaties en imams wat op poten te zetten. Zeker bij zorginstellingen is daarnaast uitvaart wel een relevant ding. "[918]

10.5. Hulp- en welzijnsorganisaties

Stichting as-Salaamah wal'Adaalah zet zich in voor veiligheid en rechtvaardigheid voor de Rohingya-bevolking in en om Myanmar. De **Rohingya** zijn een etnische groep, vooral moslims, die voornamelijk in Myanmar leven, maar daar ongewenst zijn en gewelddadig worden onderdrukt

[913] http://www.trouw.nl/tr/nl/4324/Nieuws/article/detail/1739121/2005/02/25/Fraude-doodssteek-ouderenbond-migranten.dhtml
[914] http://www.nisbo.net/
[915] http://www.noma-amsterdam.nl/
[916] http://www.netwerknoom.nl/
[917] http://www.mobin.nl/
[918] Interview met Martijn de Koning op 5 januari 2016

en vermoord. Nourdeen Wildeman is de initiatiefnemer van as-Salaamah wal'Adaalah. Wildeman:

> "In 2012 was er een forse toename van geweld in Myanmar. Toen dacht ik: laat ik me echt op dit vraagstuk gaan richten. Wanneer je meerwaarde wilt hebben, moet je iets doen waar nog weinig gebeurt. Wanneer er 100 mensen met iets bezig zijn, dan ben ik de 101e en is de meerwaarde gering. Met dit probleem was nog niemand 'dedicated' bezig. Het is geen natuurramp – het is niet eens een oorlogssituatie, maar een politieke situatie, waar niks tegen wordt gedaan. Praten over principes, dat kan iedereen. Op 'like' klikken is ook niet moeilijk, maar dat geeft me geen voldoening."[919]

Wildeman richtte een stichting op en maakte een website.[920]

> "Ik dacht: ik heb geen achterban, maar ik heb wel reach. Dat had ik toen ook."[921]

Inmiddels is de stichting meerdere keren naar Myanmar gegaan en ook naar buurlanden waar Rohingya heen zijn gevlucht, waaronder Bangladesh, Maleisië en Indonesië. Van iedere reis maakt Wildeman een reisverslag.

> "We proberen zo transparant mogelijk te zijn en vermelden nu per reis wat we waaraan uitgeven. We maken een verslag, ook met video' s van onze activiteiten."[922]

Wildeman heeft bereikt dat Nederlandse media al diverse keren aandacht hebben besteed aan de problematiek. En ook in (vooral Marokkaanse) moskeeën wordt nu volgens Wildeman meer aandacht voor de Rohingya gevraagd.

Voorbeelden van andere (internationaal georiënteerde) hulporganisaties
Islamic Relief is een internationaal opererende organisatie die in 1984 is opgericht in Birmingham (Engeland). De Nederlandse vestiging is in 1992 opgericht en gevestigd in Amsterdam. Volgens de website van Islamic Relief

---

[919] Interview met Nourdeen Wildeman op 21 maart 2016
[920] http://www.salaamah.nl/
[921] Interview met Nourdeen Wildeman op 21 maart 2016
[922] ibidem

Nederland[923] telt de organisatie 11 medewerkers en 360 vrijwilligers. Door Israël wordt Islamic Relief beschuldigd van banden met de Moslimbroederschap en het financieel steunen van Hamas.[924] In antwoord op Kamervragen van Bontes en Van Klaveren kon minister Opstelten eind 2014 niet bevestigen dat Islamic Relief banden zou hebben met de Moslimbroederschap.[925] Daarnaast had de AIVD volgens de minister geen aanwijzingen dat de Moslimbroederschap in Nederland een radicale of gewelddadige koers zou varen. Ook zou de Moslimbroederschap geen bedreiging voor de nationale veiligheid of de democratische rechtsorde vormen.

Kudus Vakfi is een in Heerlen gevestigde Turks-Nederlandse organisatie die hulp biedt aan de slachtoffers van oorlogen en conflicten. De organisatie richt zich vooral op Palestina.[926] Ook **Stichting Israa** spant zich vooral in om de situatie van de Palestijnse bevolking te verbeteren. [927]

Stichting S.O.S. wil het leed van slachtoffers van oorlogen, burgeroorlogen en armoede verzachten. Stichting S.O.S. biedt hulp in Nederland en in het buitenland. Door middel van donaties zet de stichting projecten op en verstrekt het medicijnen, voedselpakketten, tenten, dekens e.d.[928]

Stichting IHOS zet zich in voor zwakkeren en behoeftigen binnen en buiten de grenzen van Nederland. De stichting zamelt geld en goederen in, bijvoorbeeld voor gestrande vluchtelingen in Boedapest.[929]

Op Nederland gerichte hulpverlening en maatschappelijke participatie
Platform INS is in oktober 2012 in Rotterdam opgericht "om de burgerschapszin, maatschappelijke participatie, solidariteit en respect voor diversiteit in de Nederlandse samenleving te bevorderen." Platform INS ontwikkelt activiteiten en projecten als cursussen, symposia en publicaties. INS is opgericht door Islam & Dialoog en de Dialoog Academie en laat weten geïnspireerd te zijn door de Turkse prediker Fethullah Gülen.

---

[923] http://www.islamic-relief.nl/organisatie
[924] http://www.globalmbwatch.com/2014/06/19/israel-bans-islamic-relief-sending-funds-hamas/
[925] https://zoek.officielebekendmakingen.nl/ah-tk-20142015-862.html
[926] http://kudusvakfi.nl/
[927] http://www.israa.nl/nl/
[928] http://sos-stichting.nl/over-ons/
[929] https://www.facebook.com/stichtingihos?fref=photo

Tot slot worden de laatste jaren, vooral door tweede en derde generatie moslims, steeds vaker online inzamelingsacties of benefiet evenementen georganiseerd voor een goed doel. Dat kan gebeuren om geld in te zamelen voor de bouw van een moskee, maar ook voor een project of een bevolkingsgroep in het buitenland.

10.6. Voeding en gezondheid

Er ontstaan tal van initiatieven op het gebied van islamitische voeding en gezondheidszorg. Dat varieert van het certificeren van halal voeding, dieetadviezen en psychologische zorg tot een islamitische uitvaart.

Halal Correct Certification, is een organisatie die slachthuizen, vleesverwerkers en fabrikanten van halal producten certificeert.[930]

De **Islamitische Zorg** wil de zorg voor moslims in kaart brengen. Ook wil de stichting een Handboek Islamitische Zorg opstellen. [931]

De **Islamitische Pedagogen- & Psychologenpraktijk (IPeP)** heeft een islamitische grondslag en is ontstaan uit een behoefte bij cliënten aan zorg waarbij er voldoende ruimte en aandacht is voor hun culturele en religieuze beleving, maar de kwaliteit van gedegen hulpverlening door een academisch onderlegde behandelaar niet verloren gaat.[932]

De **Stichting Islamitisch Begrafeniswezen (IBW)** tenslotte, is in 2005 opgericht en wil ervoor zorgen dat er voldoende islamitische begraafplaatsen komen. Bij voorkeur begraafplaatsen waar eeuwige grafrust van in Nederland woonachtige moslims gewaarborgd kan worden. De Stichting zet zich daarnaast ook in voor moslims die in het land van herkomst willen worden begraven.[933]

Verschillende mensen die we geïnterviewd hebben verwachten vooral nieuwe islamitische initiatieven in de zorg. Saïd Bouddouft:

---

[930] http://www.halalcorrect.com/
[931] http://www.islamitischezorg.nl/
[932] https://www.ipep.nl/
[933] http://www.stichtingibw.nl

> "Ja, ik verwacht dat er op den duur wel nieuwe instituties ontstaan. Zeker op het gebied van thuiszorg zal er meer islamitisch aanbod komen."[934]

10.7. Shariarechtbanken

Tot slot de shariarechtbanken of shariatribunalen. In 2008 werd de discussie over mogelijke shariarechtbanken in Nederland actueel naar aanleiding van berichten over dergelijke rechtbanken in Engeland.

Er bestaat in Nederland, net als in andere Europese landen, kerkelijk recht naast het wereldlijke recht. Er zijn bijvoorbeeld katholieke rechtbanken en er is een rabbinale (joodse) rechtbank.[935] Hierbij moet worden aangetekend dat het woord 'rechtbank' verwarrend werkt. Een religieuze rechtbank is eerder een geschillencommissie waaraan mensen op basis van vrijwilligheid hun geschillen voorleggen.

Dergelijke rechtbanken zijn in Nederland niet verboden, maar ze worden ook niet erkend. De Nederlands wet staat boven de wetgeving van deze rechtbanken. Straffen als steniging, handen afhakken of het uithuwelijken van minderjarigen zijn in Nederland verboden en kunnen daarom ook niet aan de orde zijn in een religieuze rechtbank.

Een religieuze rechtbank wordt meestal geconsulteerd in verband met familierecht – vaak gaat het dan om het ontbinden van een huwelijk dat in de kerk gesloten is. Dit huwelijk volgens kerkelijk recht is weliswaar toegestaan, maar wordt door de Nederlandse wet niet erkend. Het kerkelijk recht is doorgaans conservatiever en ongunstig voor de positie van vrouwen. Het kan daardoor gebeuren dat een echtpaar voor de wet gescheiden is, maar voor de kerk getrouwd blijft, omdat er volgens het kerkelijk recht niet gescheiden mag worden.

De Nederlandse juriste Machteld Zee promoveerde in 2015 op shariarechtbanken in Groot-Brittannië en concludeerde dat bij deze raden van vrijheid en gelijkheid van vrouwen absoluut geen sprake is.[936]

---

[934] Interview met Saïd Bouddouft op 11 februari 2016
[935] http://www.meesterindetaal.nl/wp-content/uploads/2013/03/Religieuze-rechtspraak-in-Nederland.pdf
[936] http://www.republiekallochtonie.nl/blog/opinie/promotieonderzoek-shariarechtbanken-houden-vooral-afhankelijkheid-van-vrouwen-in-stand

In 2009 stelde Arabist Maurits Berger dat er in Nederland geen shariarechtbanken zijn. [937] Dat werd een jaar later bevestigd door een onderzoek van de Radboud Universiteit Nijmegen in opdracht van het Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum (WODC) van het ministerie van Justitie. Vanwege de etnische en religieuze diversiteit onder Nederlandse moslimgroepen is het bestaan van een officieel rechtsprekend instituut voor alle moslims in Nederland ook niet goed voorstelbaar, concludeerden de onderzoekers.[938] Wèl zijn er volgens hen praktijken van advisering en geschilbemiddeling op basis van sharia in Nederland. Veel moslims in Nederland vragen in kleine kring of bij islamkenners religieus advies. Gezamenlijk zoeken ze naar de beste oplossing onder de gegeven omstandigheden. Het gaat het dan volgens de onderzoekers veeleer om bemiddeling dan om beslechting van geschillen.

Er bestaat sinds 2012 weliswaar een website: http://www.sharia.rechtbank.nl/ maar daar is na de lancering geen bericht meer op verschenen. Antropoloog en onderzoeker Martijn de Koning:

> "Een shariatribunaal zoals in Engeland is er niet. Ik ben ze althans niet tegenkomen. Er is nu waarschijnlijk ook nog niet zo'n behoefte aan. Op veel punten is sharia toe te passen binnen kaders van de Nederlandse wet. Een discussie over de vraag of wel of niet een hoofddoek dragen halal is, gaat al over de toepassing van de sharia. Het familie- en erfrecht is belangrijk en via herkomstlanden geregeld. Misschien dat later, wanneer het recht uit herkomstlanden niet meer van waarde is, er wel behoefte aan sharia-arbitrage ontstaat. En dat is –zoals ook uit onderzoek van Machteld Zee bleek– conservatief en vaak minder voordelig voor vrouwen. Veel initiatieven van vrouwen in Engeland zijn dan ook niet alleen terug te voeren op oppositie tegen shariaraden an sich, maar wijzen op een streven naar het verbeteren van het functioneren van deze raden."[939]

Zodra er shariarechtbanken in Nederland worden waargenomen, zal de discussie over deze vorm van geschillenbeslechting ongetwijfeld opnieuw

---

[937] http://vorige.nrc.nl//opinie/article2294849.ece/Er_is_in_dit_land_helemaal_geen_shariarechtbank

[938] https://www.rijksoverheid.nl/actueel/nieuws/2010/04/23/onderzoek-geen-shariarechtbanken-in-nederland

[939] Interview met Martijn de Koning op 5 januari 2016

worden opgerakeld. Die discussie zal dan al snel breder getrokken worden naar andere religieuze rechtbanken. Wanneer moslims immers gebruik gaan maken van deze vorm van institutionalisering, zal dat ook leiden tot een discussie over het vergelijkbare recht van andere religies, net als dat het geval is bij discussies over ritueel slachten en het islamitisch onderwijs.

11. Lijnen naar de toekomst

In dit laatste hoofdstuk doen we een poging vooruit te blikken. Hoe snel zal het aantal moslims in Nederland toenemen en hoe is deze groep samengesteld? Wat is het effect van het islamdebat geweest en wat voor rol zal dit debat verder spelen bij de organisatievorming van moslims? Wat voor gevolgen heeft het langzaam verdwijnen van de eerste generatie moslims met een verleden als arbeidsmigranten en de komst van een nieuwe, in Nederland geboren en getogen generatie moslims? Hoe zal deze nieuwe generatie zich organiseren en wat zijn de gevolgen voor de institutionalisering van de islam in Nederland?

11.1. Demografische veranderingen

Hoewel er al vanaf de 16e eeuw moslims in Nederland zijn, is er pas de laatste 50 jaar sprake van een snelgroeiende bevolkingsgroep. Werden bij de volkstelling in 1960 ongeveer 1400 moslims geteld, die samen 0.01% van de bevolking vormden, inmiddels wordt het aantal in Nederland woonachtige moslims geschat op bijna een miljoen (6% van de bevolking).

Het aantal moslims in Nederland zal naar verwachting van het Nederlands Interdisciplinair Demografisch Instituut (NIDI) en het PEW Research Centre verder toenemen, al neemt de snelheid waarmee deze groei plaats vindt af. Het NIDI schat dat het aantal moslims in 2050 zal zijn toegenomen tot 1,3 miljoen (7,6% van de bevolking), terwijl PEW denkt dat er tegen die tijd 1,6 miljoen moslims (9,4% van de bevolking) in Nederland zullen wonen.

11.2. Nieuwe groepen

Op dit moment is driekwart van de Nederlandse moslims van Turkse en Marokkaanse herkomst. Hoewel de groei van deze bevolkingsgroepen de laatste jaren sterk is afgenomen - door een snel dalend kindertal per gezin en het soms negatieve migratiesaldo van de laatste jaren - zal voorlopig een ruime meerderheid van de Nederlandse moslims Turkse en Marokkaanse voorouders hebben.

In vergelijking met deze groepen, zal naar alle waarschijnlijkheid het aandeel moslims met een migratieachtergrond uit andere niet-westerse landen, waaronder bijvoorbeeld Irak, Syrië en Somalië, toenemen. Zo is er de afgelopen jaren sprake van een toename van Syrische moslims in Turkse en vooral Marokkaanse moskeeën.

Een woordvoerder van een Turkse koepel:

> "De gemeenschappen in moskeeën veranderen. We zien steeds meer Marokkanen, Bosniërs en straks misschien Syriërs in onze moskeeën. De preken zijn steeds vaker in het Nederlands, Turks en Arabisch."

Daarnaast is er ook sprake van een toename van het aantal bekeerlingen. Er wonen in Nederland naar schatting 13.000 - 18.000 bekeerlingen[940] waarvan een meerderheid (70%) vrouwelijk is.

Habib Kaddouri, medewerker van het Samenwerkingsverband Marokkaanse Nederlanders (SMN), krijgt steeds vaker signalen van Marokkaanse moskeeën dat ze te maken krijgen met nieuwe groepen bezoekers.

> "Dat zijn bekeerlingen, maar ook Arabischsprekende vluchtelingen. Er zitten, dat is mijn indruk, relatief vaker hoger opgeleiden bij. Zij laten ook van zich horen wanneer ze ontevreden zijn over de kwaliteit van de organisatie of de kwaliteit van de preek. " [941]

Dat beeld wordt herkend door de Marokkaanse moskeekoepel UMMON, zo laat bestuurder Mohamed Echarrouti weten.

Vrouwen

Habib Kaddouri ziet daarnaast een geleidelijke toename van het aantal vrouwen in bestuursfuncties.

> "Je zit dat er iets meer ruimte komt voor vrouwen. In commissies of dat er fysiek meer ruimte voor vrouwen komt. In

[940] http://www.stichtingbekeerling.nl/aantal-bekeerlingen-in-nederland-en-belgie/
[941] Interview met Habib El Kaddouri, op 20 april 2016

> bestuursfuncties zie je nu iets meer vrouwen, maar dat is nog heel beperkt." [942]

Een vergelijkbare ontwikkeling ziet het bestuur van de Islamitische Stichting Nederland bij hun moskeeën:

> "Er worden steeds meer vrouwen actief. Ook in verschillende besturen. Veel vrouwen zijn vaak actiever dan mannen. We willen dat stimuleren. Moskeeën worden steeds minder een mannenbolwerk. Dat ga je bij 2e 3e en 4e generatie steeds meer zien."[943]

11.3. De maatschappelijke context: het islamdebat

Zoals uit de vorige hoofdstukken blijkt, is de wijze waarop moslims zich in de loop der jaren in Nederland georganiseerd hebben, geen autonoom proces geweest. Dat zal in de toekomst niet veranderen. De institutionalisering van de islam in Nederland is in toenemende mate beïnvloed door de wijze waarop de Nederlandse samenleving en de politiek op de aanwezigheid van moslims reageerden. Deze reacties werden ingegeven door ontwikkelingen in Nederland, maar misschien nog wel meer door ontwikkelingen in het buitenland.

In de jaren '60 en '70 was er, zeker tot de revolutie in Iran, amper sprake van een debat over de islam in Nederland. De wijze waarop de institutionalisering van de islam vorm kreeg, was in belangrijke mate een samenspel tussen initiatieven uit de moslimgemeenschappen, de kaders van de wetgeving en een samenleving die over het algemeen welwillend tegenover moslims stond. De eerste gebedsruimten en moskeeën werden met steun van de Nederlandse overheid en onder andere kerkelijke genootschappen gerealiseerd. Het van oorsprong protestante fonds Wilde Ganzen riep destijds bijvoorbeeld op te doneren voor de bouw van een moskee.

Ook in het eerste deel van de jaren '80 was er, afgezien van een enkel incident, amper sprake van een debat over de islam in Nederland, ondanks de uitbreiding van het aantal moskeeën en de komst van de eerste islamitische scholen en de eerste islamitische omroep.

---

[942] Ibidem
[943] Interview met het bestuur van de ISN, o.a. op 1 december 2015

De mediawetgeving voor omroepen die bestonden uit kerkgenootschappen en genootschappen op geestelijke grondslag (de zogenaamde 39f-omroepen en vanaf 2008 2.42 omroepen) had een grote invloed op de eerste pogingen tot structurele samenwerking tussen islamitische koepels. In de praktijk betekende deze wetgeving dat verschillende islamitische koepels een zo breed mogelijk samenwerkingsverband aan moesten gaan en vervolgens geloofwaardig moesten maken dat ze representatief waren. Het leidde tot de vorming van verschillende, elkaar geregeld beconcurrerende koepelorganisaties waarin verschillende etnische groepen en stromingen vertegenwoordigd waren.

Vanaf eind jaren '80 en vooral sinds de Rushdie-affaire, ging het politieke en maatschappelijke debat over moslims een steeds grotere rol spelen. De fatwa van de Iraanse ayatollah Khomeini tegen Rushdie, een in het Westen verblijvende schrijver, de roep van moslims wereldwijd om het boek De Duivelsverzen te verbieden en de demonstraties, ook in Nederland, tegen Rushdie, maakten duidelijk dat een deel van de moslimgemeenschap ter bescherming van hun profeet, de vrijheid van een ander ernstig wilden beperken.

Het was de eerste keer dat een Nederlandse minister moslimorganisaties op het matje riep en dat moslims zich naar aanleiding van een incident organiseerden (Islamitisch Landelijk Comité (ILC)). Het was een patroon dat zich in de jaren daarna steeds zou herhalen: naar aanleiding van een specifieke gebeurtenis in Nederland of het buitenland, worden 'de moslims' in Nederland door politiek en in het maatschappelijk debat als groep aangesproken en tegelijkertijd geven dergelijke gebeurtenissen aan Nederlandse moslims van verschillende stromingen een impuls om zich (tijdelijk) te organiseren.

Door dergelijke processen, maar ook door de val van de Muur, de Golfoorlogen, Huntington's Clash of Civilizations, de toename van aanslagen door extremistische moslims en polariserende uitspraken van politici en publicisten, is het beeld van 'de westerse samenleving' versus 'de islam' steeds weer versterkt en uitvergroot. Er wordt in dit verband ook wel gesproken over een Clash of Perceptions, waarbij het vooral gaat om de botsing van beelden en vooroordelen die groepen van elkaar hebben en waarbij feiten van ondergeschikt belang lijken.[944]

---

[944] http://www.republiekallochtonie.nl/blog/opinie/toespraak-ewoud-butter-bij-ontvangst-van-de-clara-meijer-wichmann-penning-2016

Na een uitspraak van een imam, publicist of politicus, na een incident of ingrijpender, een aanslag of een oorlog, voeren we sinds de eeuwwisseling in Nederland steeds weer een debat over de islam. Dezelfde thema's keren in verschillende vormen iedere keer terug. De vraag is wat we er mee zijn opgeschoten. Ali Eddaoudi, geestelijk verzorger, is daar duidelijk over:

> "Het is niet dat ik tegen een debat over moslims ben. Maar het zou beter zijn als er een gelijkwaardige dialoog is. Nu is de discussie veelal gericht op het gelijk halen, een gemeenschap nog meer na te trappen of zelf zaken opleggen die tegen alle regels van vrijheden indruisen. Beter is het om als gelijken en ook vanuit een verbindende gedachte het gesprek aan te gaan. Moslims worden zo eerder bewust gemaakt van de zorgen die er leven. Nu sluit men zich alleen maar op, omdat moslims simpelweg genoeg kritiek hebben moeten incasseren. Dan is het niet meer constructief."[945]

Een jongere moskeebestuurder stoort zich aan de toon en de onderliggende vooroordelen en machtsverhoudingen.

> "De denigrerende toon van sommige bestuurders, in de trant van "zo doen we dat in Nederland", daar kan ik niet tegen. Ik hoef niet betuttelend toegesproken te worden. Ik ben hier geboren, ik draag bij aan Nederland. We worden te vaak weg gezet als kleine kinderen die gecorrigeerd moeten worden."

Ook Okay Pala, woordvoerder van de politieke, islamistische partij Hizb Ut Tahrir, vindt niet dat er sprake is van een debat:

> "Er worden bevooroordeelde stellingen geponeerd en moslims moeten die dan ontkrachten. Het gaat continu om framing. Dat is geen debat. Binnen het frame moet je argumenten geven. Het laat zien dat er weinig echte interesse is voor echt debat of argumenten. Het debat moet vooral vooroordelen bevestigen."[946]

Dino Suhonic, voorzitter van Maruf, organisatie van queer moslims in Nederland en daarbuiten, stoort zich ook aan de *framing*.

---

[945] Interview met Ali Eddaoudi op 3 mei 2016
[946] Interview met Okay Pala op 10 februari 2016

> "Wat me irriteert is dat ik vooral gebruikt word om de kloof te vergroten. Ze willen me horen om aan te tonen dat de islam slecht is voor de integratie. Ik kan best negatieve verhalen vertellen, maar dat is niet alleen mijn verhaal. Ik wil mijn authenticiteit niet verliezen." [947]

Voorlopig zal er volgens Saïd Bouddouft, voormalig voorzitter van het Samenwerkingsverband Marokkaanse Nederlanders (SMN), weinig veranderen.

> "De huidige situatie is redelijk bestendig. Het islamdebat gaat nog wel even zo door. Ook door internationale verhoudingen waar we weinig invloed op hebben."[948]

11.4. Effecten van het islamdebat

Veel mensen die we in het kader van dit onderzoek geïnterviewd hebben, maken zich zorgen over de effecten van het islamdebat op de positie en de toekomst van de moslimjongeren. In de visie van actief PvdA-lid Adnan Tekin:

> "Dat hele debat heeft wel effecten op stageplekken, op onderwijs, op werkplekken. Mensen leren elkaar weinig kennen. Ik maak me niet zorgen over mezelf, maar wel over m'n kinderen."[949]

En Saïd Bouddouft verwoordt het als volgt:

> "De debatten hebben als effect gehad dat moslims sterker het gevoel hebben gekregen dat ze er niet bij horen en misschien ook niet bij zullen gaan horen."[950]

Dit wordt bevestigd door het SCP-rapport *Integratie in Zicht?* (2016) waaruit bleek dat jongeren met een migratieachtergrond weliswaar veel hoger opgeleid zijn dan hun ouders, maar toch weinig kansen op de arbeidsmarkt hebben.

---

[947] Interview met Dino Suhenic, op 1 april 2016
[948] Interview met Saïd Bouddouft op11 februari 2016
[949] Interview met Adnan Tekin op 12 februari 2016
[950] Interview met Saïd Bouddouft op 11 februari 2016

[951]Er is, zeker onder hoger opgeleide jongeren, sprake van een integratie-paradox: de jongeren zijn geboren en getogen in Nederland en goed opgeleid, maar voelen zich tegelijkertijd, onder andere door het integratiedebat en discriminatie op de arbeidsmarkt, steeds minder thuis in Nederland.

Deze geluiden zijn niet nieuw. We horen het al jaren tijdens discussiebijeenkomsten in het kader van thema's als radicalisering en uitsluiting waarbij we sinds 2006 betrokken zijn. En het kwam de afgelopen jaren bijvoorbeeld ook sterk naar voren tijdens debatten, trainingen en voorlichtingsbijeenkomsten die het CMO en het SMN organiseerden.

Oriëntatie op herkomstland

Een aantal jongeren van Turkse, Marokkaanse en deels ook Surinaamse herkomst is de afgelopen jaren verhuisd naar het herkomstland van hun ouders. Andere jongeren overwegen dit in de toekomst te doen.

Voor een deel van de jongeren is de verhuizing naar het land dat ze vooral als vakantieland kennen, een succes, maar een deel keert volgens Mehmet Cerit, na een tijdje met de staart tussen de benen weer terug. Hij heeft daarvoor ook een verklaring:

> "We zijn te Nederlands geworden. Ik merk dat zelf ook. Ik ben te assertief geworden voor Turkije en dat geldt voor veel jongeren."[952]

Oriëntatie op Nederland

Daarom zullen nieuwe generaties zich volgens Cerit, weliswaar langzaam, maar toch steeds meer op Nederland gaan richten.

> "Ze zijn meer Nederlands, ze willen minder te maken hebben met Turkije. Dat zie je vooral bij de 3e en 4e generatie. Ze blijven wel georiënteerd op Turkije, maar veel meer op Nederland."[953]

---

[951] Huijnk, W., Andriessen, I. (2016) Integratie in zicht? De integratie van migranten in Nederland op acht terreinen nader bekeken. Den Haag: SCP.
[952] Interview met Mehmet Cerit, op 14 april 2016
[953] Ibidem

Marianne Vorthoren, directeur van het Rotterdamse SPIOR, ziet dat jongeren de moeizame identificatie met Nederland compenseren met een sterke identificatie met hun woonplaats:

> "Ik kan schrikken van het wantrouwen van jongeren ten opzichte van Nederland en hoe fel dat kan zijn. Maar die jongeren voelen zich wel verbonden met de stad, met Rotterdam. Daar ligt een kans. Daar moet je op voortborduren. "[954]

Anderen zijn daarom op de lange termijn optimistisch over de rol van de volgende generaties in het islamdebat. Habib el Kaddouri van het Samenwerkingsverband Marokkaanse Nederlanders (SMN):

> "De tweede generatie of derde generatie laat zich al wat nadrukkelijker horen. Dat mag nog wel manifester worden. Het zou goed zijn wanneer er meer rolmodellen komen. Wanneer er een sterker geluid komt, zal de samenleving ook meer met de moslimgemeenschap rekening houden." [955]

Mohammed Cheppih ziet genoeg kandidaten die een prominentere rol in het debat zouden kunnen vervullen, maar constateert ook veel koudwatervrees:

> "Ik ken heel veel moslims met kwaliteiten, ze doen het hartstikke goed in de maatschappij. Maar zo gauw het over algemeen belang gaat, zijn ze niet te vinden."[956]

Adnan Tekin, actief PvdA-lid, heeft een verklaring waarom de drempel voor veel jongeren zo hoog is deel te nemen aan het publieke debat:

> "Maar dat is tegenwoordig ook lastig. Wanneer iemand bekend wordt, dan is er direct een deel van de pers dat gaat zoeken naar zaken om mensen te vloeren of verdacht te maken. Of het nou klopt of niet. Mensen worden daardoor voorzichtiger." [957]

---

[954] Interview met Marianne Vorthoren op 3 mei 2016
[955] Interview met Habib el Kaddouri, op 20 april 2016
[956] Interview met Mohammed Cheppih op 29 oktober 2015
[957] Interview met Adnan Tekin, op 12 februari 2016

11.5. Een nieuwe generatie moslims: wij blijven hier

De nieuwe generatie moslims die kiest voor een toekomst in Nederland, zal in vergelijking met de moslims die in de vorige eeuw het initiatief namen tot de oprichting van moskeeën, islamitische scholen en omroepen, uit aanmerkelijk meer hoger opgeleiden bestaan. Deze nieuwe generatie wordt nog in meerderheid gevormd door tweede en derde generatie Turkse en Marokkaanse Nederlandse moslims, maar ook door een groeiende groep (nakomelingen van) vluchtelingen en bekeerlingen.

Het aandeel geboren en getogen Nederlandse moslims zal de komende jaren snel toenemen. Zij zijn en beschouwen zichzelf als Nederlanders en willen ook als zodanig behandeld worden. Voor deze generatie is het niet meer acceptabel dat de islam als 'gast' of als fremdkörper wordt beschouwd. Zij willen erkenning voor het gegeven dat de islam een onderdeel van de Nederlandse samenleving is geworden. Het is de generatie moslims die in 2005 het blog met de alleszeggende naam 'Wijblijvenhier' oprichtte en hun kinderen.

Deze nieuwe generaties eisen niet alleen hun plek in de samenleving op, maar stellen ook hogere eisen aan de professionaliteit van islamitische organisaties en aan de kwaliteit van bijvoorbeeld de preken in de moskee. De roep om imams die meer kunnen dan alleen voorgaan in het gebed klinkt steeds luider.

Ook hebben ze een andere opvatting over vrijwilligerswerk. Ze willen en kunnen niet als de eerste generatie altijd beschikbaar zijn, maar prefereren, wanneer ze zich vrijwillig inzetten, duidelijke taken en verantwoordelijkheden.

Generatieclash?
In verschillende moskeeën gaat de opkomst van deze nieuwe generatie, zoals we al beschreven in het hoofdstuk over moskeeën, gepaard met spanningen tussen de eerste generatie Nederlandse moslims die als arbeidsmigrant naar Nederland kwamen en de hierboven beschreven nieuwe generatie.

Het kost veel bestuurders van de eerste generatie vaak moeite om een stapje terug te doen.

Mohamed Echarrouti, voorzitter van onder andere de UMMON:

> "Natuurlijk, er zijn bestuurders die niet willen wijken. Maar er zijn er zeker ook die heel graag geholpen willen worden door de jongere generatie. Belangrijk is wel de continuïteit. Mijn ervaring is dat veel jongeren door andere bezigheden na een enthousiaste start snel weer afhaken. Dat wordt vaak vergeten."[958]

Saïd Bouddouft gelooft vooral in een goede overdracht van de eerste naar de tweede en derde generatie en heeft een idee hoe die beter kan verlopen:

> "Waardeer de oude generatie, erken hun inzet en hun ervaring. Dit kan door hen in advies- of erefuncties te benoemen en publiekelijk te prijzen met bijvoorbeeld awards, maar geef de jongeren de ruimte om het op hun manier te doen."[959]

Anne Dijk van het FAHM-instituut is optimistisch over de toekomst en ziet meer samenwerking en minder segregatie bij de nieuwe generatie.

> "Het duurt nog 10 tot maximaal 15 jaren tot die eerste generatie er niet meer is, Die overgang verloopt vanzelf. Ik zie bij die jongeren meer creativiteit, ook meer artistieke initiatieven en zeker ook meer humor. Jongeren kiezen hun eigen koers. Dat is hartstikke goed."[960]

11.6. Religiositeit en secularisme

De generatieconflicten gaan ook vaak over de religieuze koers van de moskee. Hiervan lijkt vooral sprake in Marokkaans-Nederlandse moskeeën. Er zijn diverse moskeeën waar een nieuwe generatie bestuurders, tot zorg en irritatie van de eerste generatie, de traditioneel Marokkaans malikitische richting hebben losgelaten en hebben gekozen voor een orthodoxere, soms salafistische interpretatie van de islam. Driss Boujoufi, bestuurder van de UMMON:

> "Ik maak me nu vooral zorgen over de nieuwe moskeeën. De eerste generatie moskeeën waren vooral traditionele moskeeën. Ze wilden geen gekkigheid. De tweede generatie wil meer. Meer lezingen bijvoorbeeld. Dat gebeurt ongecontroleerd. Daar maak

[958] Interview met Mohamed Echarrouti op 24 juli 2014
[959] Interview met Saïd Bouddouft op 11 februari 2016
[960] Interview met Anne Dijk op 27 januari 2016

> ik me zorgen over. Die lezingen worden vaak bezocht door die haatpredikers. Dat zijn charismatische mannen die hard schreeuwen. Ze zijn ook vaak ongediplomeerd overigens."[961]

Anne Dijk ziet het gevaar dat jongeren belanden in 'wij-zij kringen':

> "Vanuit salafistische kringen wordt veel druk uitgeoefend op jongeren. Om heel snel heel religieus te worden. Daarin spelen sociale media de hoofdrol. Fysieke bijeenkomsten zijn ouderwets, net als cd's en bandjes. Als men dan in zwart-wit kringen komt, en met de verkeerde individuen contact krijgt, zitten jongeren via anonieme apps binnen een paar weken in Syrië."[962]

Bekeerling Lars mist de inclusiviteit bij deze groepen:

> "Mensen als [de voorzitter van het salafistische Al Fitrah] Suhayb Salam zullen misschien niet openbaar tot extremisme oproepen, maar geven met hun radicale interpretatie van de islam juist een trigger aan jongeren om te kunnen gaan radicaliseren. Ze doen veel te weinig om radicalisering en polarisatie te voorkomen. Het is kwalijk dat deze organisaties niet zorgen dat de moslims echt een integraal onderdeel van Nederland kunnen worden door een inclusieve samenleving te promoten. Dit soort mensen zorgen ervoor dat de islam een slecht imago krijgt. Ik wil niet dat mijn kinderen later gediscrimineerd worden door het wangedrag van dit soort figuren." [963]

Ook Jan Beerenhout maakt zich zorgen:

> "Die nieuwe islamitische lijn bij sommige jongeren, daar word ik ook niet vrolijk van. Ze zijn zo dogmatisch. En die bekeerlingen zijn nog erger, roomser dan de paus gewoon. Vind je het gek dat het irritatie oproept als je met zo'n zwarte tent rondloopt? Is dat in het belang van de islam, of in het belang van jezelf? Het is de moslim(a) verboden anderen te irriteren, en dat doe je in zo'n zwarte tent nu juist wel. Je discrimineert jezelf. "[964]

---

[961] Interview met Driss Boujoufi op 30 september 2015
[962] Interview met Anne Dijk op 27 januari 2016
[963] Interview met Lars op 19 juli 2016
[964] Interview met Jan Beerenhout op 8 oktober 2015

Voor deze strenggelovige jongeren, die door onderzoekster Elsbeth Visser-Vogel "orthopraxe islamitische jongeren" worden genoemd, zijn het verwerven van kennis, betrokkenheid bij de eigen religieuze gemeenschap en het gehoorzamen van Allahs geboden, belangrijke onderdelen van hun religieuze identiteit.[965] De jongeren willen tot een bepaalde hoogte meedoen in de maatschappij, tot zover de islam hun dat toestaat, concludeerde de onderzoekster, maar hebben ook de neiging zich terug te trekken in hun eigen religieuze subgroep en spreken veel in wij/zij.

Habib el Kaddouri meent dat door de sterke nadruk op islamitische identiteit de polarisatie en het wij-zij denken wordt versterkt, ook binnen de Nederlandse moslimgemeenschappen.

> "Sommige taboes worden door deze polarisatie groter. Bijvoorbeeld afvalligheid en homoseksualiteit. Ik zie ook vaker spanning tussen mensen die strenggelovig zijn en mensen die niet meer geloven. Bijvoorbeeld bij het schenken van drank bij bijeenkomsten met gelovigen en niet-gelovigen. Dat leidt soms tot verkrampte situaties. Vaker dan vroeger. We zouden meer ruimte moeten geven aan de individualiteit en elkaar de ruimte moeten gunnen om eigen keuzes en afwegingen te maken." [966]

Secularisatie

Uit nog lopend onderzoek van de Universiteit Utrecht blijkt dat de verschillen in religiositeit onder de nieuwe generatie moslims toenemen.[967] Tegenover de ongeveer 17% van de moslimjongeren waarvoor het geloof belangrijker is dan het voor hun ouders was, staat een grotere groep voor wie het geloof minder belangrijk is. Zo draagt een derde van de meisjes van wie de moeder een hoofddoek draagt, die zelf niet. En bijna een derde van de jongens gaat minder vaak naar de moskee dan hun vader. 23% van de moslimjongeren drinkt gemiddeld vaker alcohol dan hun ouders, 12% van de jongeren vast minder dan hun ouders tijdens de ramadan, 13% van de jongeren eet vaker varkensvlees en een kwart van de jongeren leest minder in de Koran.

Het is voor de nieuwe generatie moslims de uitdaging de verschillen in religiositeit te accepteren en elkaar niet de maat te nemen. Islamitisch

---

[965] Visser-Vogel, E, (2015), Religious identity development of orthoprax Muslim adolescents in the Netherlands

[966] Interview met Habib El Kaddouri, op 20 april 2016

[967] http://www.republiekallochtonie.nl/blog/achtergronden/moslimjongeren-doen-minder-aan-het-geloof-dan-hun-ouders

geestelijk verzorger Ali Eddaoudi pleitte al voor meer oog voor diversiteit binnen de islam ("Seculiere moslims moeten strijden voor de vrijheid van salafisten en vice versa.") en ook Habib el Kaddouri van het Samenwerkingsverband Marokkaanse Nederland (SMN) legt de nadruk op het belang van wederkerigheid.

> "Wanneer iemand islam bullshit vindt, zal je dat als orthodoxe moslim moeten accepteren en omgekeerd, als seculiere Nederlander van islamitische herkomst zal je moeten accepteren dat een deel van de Nederlandse moslims juist voor een orthodoxe variant kiest. Zolang het maar binnen de kaders van de rechtsstaat is."[968]

Voorlopig lijkt er dus enerzijds sprake van zowel een toename van het aantal strenggelovigen als van het aantal seculieren. Rasit Bal, voorzitter van het CMO, vindt de nadruk die een deel van de Nederlandse gemeenschap nu legt op de religieuze identiteit logisch, maar voorspelt op langere termijn een verdergaand proces van secularisatie:

> 'Latere generaties [moslims] moeten gaan wortelen in Nederland. Dat gaat in eerste instantie gepaard met het centraal stellen van de religieuze identiteit, maar daarna met een versnelde secularisatie. Net als in Nederland met het christendom gebeurde. Want het vasthouden aan een identiteit die zo ver afstaat van de samenleving gaat botsingen geven bij de volgende generaties. Op den duur zal de doorgeschoten religiositeit die je nu bij sommigen ziet, zich moeten matigen."[969]

11.7. Een nieuwe positionering van islamitische organisaties

Naast de strenggelovige groep moslims die ervoor kiest zich deels uit samenleving terug te trekken en de groep die het geloof definitief vaarwel zegt, staat een meerderheid van de nieuwe generatie Nederlandse moslims die wil streven naar een toekomst waarin de islam, in goede harmonie met andersdenkenden en andersgelovigen, een vanzelfsprekend onderdeel van de Nederlandse samenleving is. Deze groep zal streven naar een positionering

[968] Interview met Habib El Kaddouri, op 20 april 2016
[969] Interview met Rasit Bal op 1 februari 2016

waarbij moslims en hun organisaties net zo Nederlands zijn als de leden en organisaties van iedere andere geloofsrichting.

Dat vraagt volgens veel mensen die we geïnterviewd hebben, niet alleen om acceptatie door niet-moslims, maar ook om een inspanning van de Nederlandse moslimgemeenschappen. Islamitisch geestelijk verzorger Ali Eddaoudi:

> "Je moet ook je best doen om je het Nederlanderschap aan te meten. Wanneer je jezelf nog steeds Turk of Marokkaan noemt, vind ik dat spijtig. Ik schaamde me voor de hysterische taferelen toen de Marokkaanse koning op de Amsterdamse grachten zat. Mijn koning is Willem Alexander. Te veel jongeren spreken nog steeds slecht Nederlands. Ze spreken straattaal. Ik vind dat gênant." [970]

Ook Azzedine Karrat, imam van de Rotterdamse Essalam moskee pleit voor een sterkere oriëntatie op Nederland.

> "We wonen hier, we blijven hier en moeten deelnemen aan deze samenleving en ons niet isoleren. De islam past ook goed in Nederland. De islam is universeel en niet verbonden aan een bepaalde cultuur. Van mij hoeven moslims dus ook geen traditionele kleding aan wanneer ze zich daarmee afzonderen van de samenleving. Het is onbegrijpelijk dat een imam aan het eind van de preek zegt: O Allah bescherm ons land en hij bedoelt daarmee het land van herkomst! Het zou logischer zijn als hij daarmee Nederland bedoelt, aangezien hij en zijn gemeenschap volwaardige burgers zijn van dit land. Zo geldt ook dat een aanval op Nederland, ook een aanval op de Nederlandse moslims is. Dat is een vorm van burgerschap die logisch zou moeten zijn, die we zouden moeten uitdragen. "[971]

De Islamitische Stichting Nederland ziet daarbij ook een rol voor islamitische organisaties.

> "Onze rol is dat we vooral willen benadrukken dat we in Nederland leven en ons op Nederland moeten oriënteren. We vertellen die jongeren dat ze het hier moeten maken, dat ze vooral hier een toekomst hebben." [972]

---

[970] Interview met Ali Eddaoudi op 3 mei 2016
[971] Interview met Azzedine Karrat op 9 december 2015
[972] Interview met het bestuur van de ISN, o.a. op 1 december 2015

Het loslaten van de oriëntatie op het land van herkomst, vraagt volgens Eddaoudi dat er een visie moet worden ontwikkeld op de toekomst van de islam in Europa.

> "Dat is nog een gemis. Er is geen visie. Daarom wordt er te gemakkelijk geld uit het buitenland aangenomen. In islamitische landen wordt de islam in stand gehouden door de overheid. In de Westerse wereld zullen moslims het zelf moeten doen. Ze moeten zich daarvoor niet meer op de herkomstlanden oriënteren, maar juist westerser worden. En dan bedoel ik niet dat ze niet orthodox mogen zijn, dat is een persoonlijke keuze. Ze moeten wel veel pragmatischer worden." [973]

Veel respondenten vinden dat de komst van steeds meer imams en religieuze leiders die Nederland goed kennen en in het Nederlandse preken, in positieve zin bij kan dragen aan een sterkere oriëntatie op de Nederlandse samenleving.

Volgens jongerenimam Yassin Elforkani zal er geïnvesteerd moeten worden in de kwaliteit van de imams om op vrijdag een volle gebedsruimte te krijgen waar veel jongeren zich thuis voelen:

> "Ik geloof in een systeem waarbij er tijdens de vrijdagpreek een imam staat die beschikt over voldoende theologische kennis en in het Arabisch én in het Nederlands een aansprekend verhaal kan neerzetten, waarin maatschappelijke thema's die nu spelen aan de orde komen. Dat vraagt volgens mij om differentiatie. In de praktijk is er dan een 'vaste' imam die dagelijks voorgaat in het gebed en preken op vrijdag imams die daarnaast een vaste baan hebben. Dat proberen we nu in een soort roulatiesysteem te doen bij een aantal moskeeën. Het werkt goed. Het vraagt ook om differentiatie van profielen. Bij de opleiding van imams in Nederland zouden we daar ook naar kunnen kijken. Maar echt, als je een aansprekende imam hebt, gaat alles vanzelf lopen. Ook zal het animo bij de 3e en 4e generatie voor andere activiteiten die er vanuit de moskee voor en door jongeren worden opgezet snel toenemen. De moskee loopt dan vol. Dat is onze ervaring."[974]

---

[973] Interview met Ali Eddaoudi op 3 mei 2016
[974] Interview met Yassin Elforkani op 19 juli 2016

Bredere maatschappelijke oriëntatie islamitische organisaties
Een sterkere oriëntatie op de Nederlandse samenleving, zou ook zichtbaar moeten zijn in de activiteiten van islamitische organisaties. Zo vindt Marianne Vorthoren, directeur van de Rotterdamse koepel SPIOR, dat islamitische organisaties zich met hun activiteiten niet altijd exclusief op hun islamitische achterban zouden moeten richten.

> "We moeten meer toe naar maatschappelijke islamitische organisaties waarvan de activiteiten op de samenleving zijn gericht, waarbij religie een inspiratiebron is, maar geen instrument is om mensen uit te sluiten. We moeten ons focussen op gemeenschappelijke maatschappelijke taken en belangen. Wat wij als SPIOR doen is niet alleen goed voor moslims, maar ook breder voor de samenleving. Dat geldt bijvoorbeeld voor projecten waarmee we voortijdige schooluitval omlaag willen brengen of bij projecten voor eenzame ouderen. Dat soort activiteiten zijn niet exclusief voor moslims."[975]

Nourdin El Ouali, partijleider van het Rotterdamse NIDA:

> "Belangrijk is dat we niet meer vanuit een segregatiegedachte werken. Dat is echt niet het doel, dat moeten we voorkomen."[976]

Dit betekent ook dat er meer samenwerking moet worden gezocht met andere en niet-religieuze organisaties. Ömer Karaca van de Milli Görüş vindt dat islamitische organisaties in Nederland hun blikveld zouden moeten verruimen:

> "Op langere termijn moeten we meer samenwerken met de overheid en met NGO's. Bijvoorbeeld om werkloosheid, taalachterstand en maatschappelijke participatie aan te pakken."[977]

Ook zou er meer aandacht moeten komen voor nieuwe thema's. In dit verband wordt vaak aan duurzaamheid gedacht. De Islamitische Stichting Nederland is hier al mee bezig:

---

[975] Interview met Marianne Vorthoren op 3 mei 2016
[976] Interview met Nourdin el Ouali op 9 december 2015
[977] Interview met Ömer Karaca op 13 oktober 201

> "We werken samen met het initiatief Groene Kerken. In Deventer en Apeldoorn zijn we al even bezig. Eén moskee heeft al het stempel Groene Moskee gekregen. We zijn nu met meer moskeeën bezig. De samenwerking met kerken en aandacht voor duurzaamheid is erg inspirerend. Het zou mooi zijn als we deze samenwerking kunnen verbreden naar de overige partners binnen het CMO. We denken ook aan allerlei gezamenlijke activiteiten, bijvoorbeeld het gezamenlijk inkopen van zonnepanelen. Sowieso willen we de komende jaren meer bewustwording rondom duurzaamheid, onder andere door het belang hiervan vaker in de preken te bespreken."[978]

11.8. De institutionalisering stokt

Vanaf de jaren '70 is er tot halverwege de jaren '90 sprake geweest van een geleidelijke toename van het aantal organisaties van moslims in Nederland. Er werden gebedsruimten en moskeeën geopend, jongeren- en vrouwenorganisaties werden opgericht, de eerste moskeekoepels ontstonden, er kwamen islamitische omroepen, islamitische scholen en er ontstonden islamitische ouderenorganisaties, studentenverenigingen en islamitische politieke partijen.

Niet allemaal met evenveel succes. De Nederlandse moslimomroepen produceerden hun eigen soap en voorlopig zal er waarschijnlijk geen omroep op islamitische grondslag meer komen. Het is ook weinig islamitische vrouwen-, jongeren- en ouderenorganisaties gelukt om langdurig enige impact te hebben. In twee gemeenten, in Rotterdam en Den Haag, zijn er politieke partijen gekomen die een plekje in de gemeenteraad wisten te verwerven, in andere gemeenten is dat niet gelukt. Landelijk is er nog geen islamitische partij.

Het aantal islamitische basisscholen lijkt inmiddels redelijk stabiel. De kwaliteit van veel van deze scholen is de afgelopen jaren aanzienlijk verbeterd en de belangstelling voor deze scholen neemt mede daardoor nog licht toe. De toekomst van de islamitische scholen zal voor een belangrijk deel afhangen van de toekomst van artikel 23 van de Grondwet, waarin het bijzonder onderwijs is geregeld. De laatste jaren lijkt er, zowel ter rechter- als ter linkerzijde van het politieke spectrum, steeds meer politieke steun te komen voor het idee een einde te maken aan bijzonder onderwijs op levensbeschouwelijke basis.

[978] Interview met het bestuur van de ISN, o.a. op 1 december 2015

Er is in Nederland, na het heengaan van het Amsterdamse ICA en het Rotterdamse Ibn Ghaldoun, nog maar één middelbare islamitische school, het Avicenna en er zijn twee islamitische universiteiten (op HBO-niveau) die geregeld onder vuur liggen.

Zeker na 9/11 lijkt de institutionalisering over zijn hoogtepunt heen. Ook het aantal moskeeën neemt bijvoorbeeld nauwelijks toe. Wel worden kleine, niet als zodanig herkenbare gebedshuizen, die waren gevestigd in voormalige scholen, garages of kantoorpanden, ingeruild voor grotere, vaak als gezamenlijk initiatief opgezette gebouwen, die doorgaans (meer) gelijkenis vertonen met de moskeeën in de herkomstlanden.

Thijl Sunier, professor Islam in Europa aan de VU, ziet een inkrimping van de geïnstitutionaliseerde Turkse islam in Nederland:

> "Er zit de klad in de harde institutionalisering bij Turken. Onderzoek van onder meer Hassan Yar en Mehmet Sahin laat zien dat jongeren zich steeds vaker afvragen waarom er van alles in het kader van deze organisaties wordt georganiseerd. Vanuit die institutionele setting. Een andere belangrijke ontwikkeling is dat er steeds meer sprake is van niet-etnische organisatievorming op basis van de islam. Mooi voorbeeld was de poldermoskee, het initiatief van Cheppih. Wie neemt weer dergelijke initiatieven en wat is daarbij de insteek? Ook bij de nieuwe initiatieven van salafisten zie je nauwelijks Turken. Want die zitten nog hoofdzakelijk in hun eigen moskeeën, hoewel dat een leeglopend vat is."[979]

Moskeeën

De vraag is of de geleidelijke toename van het aantal moslims op den duur ook zal leiden tot een toename van het aantal moskeeën. Dat hangt af van een aantal factoren. Allereerst neemt het moskeebezoek onder jongeren af. Zoals eerder gezegd blijkt uit lopend onderzoek van de Universiteit Utrecht dat het moskeebezoek onder jongens bijna een derde lager ligt dan bij hun vaders.

Daarnaast is het de vraag of het alle moskeeën zal lukken voldoende vrijwilligers en donateurs te blijven werven of op een andere manier de

[979] Interview met Thijl Sunier op 19 november 2015

financiering rond te kunnen krijgen. Voor veel islamitische organisaties zal het met het verdwijnen van de eerste generatie de uitdaging worden zichzelf opnieuw uit te vinden. De loyaliteit die de eerste generatie had aan bijvoorbeeld de plaatselijke moskee, is voor de nieuwe generatie moslims minder vanzelfsprekend. Voor moskeeën is het moeilijker geworden mensen te vinden die zich langdurig voor de organisatie willen inzetten en ook is de nieuwe generatie kritischer wanneer het gaat om donaties.

Bekeerling van het eerste uur Jan Beerenhout:

> "Moskeeën blijven hier en daar bestaan, maar het aantal zal eerder teruglopen. De geïnstitutionaliseerde islam verdwijnt langzaam of blijft in ieder geval klein. Je zou je nog kunnen voorstellen dat die achterstand kan worden ingehaald door te faciliteren, bijvoorbeeld op het gebied van specifieke zorg en welzijn. Maar op religieus gebied kan dat niet vanwege de zogenaamde scheiding van Kerk en Staat. Belangrijk struikelblok lag en ligt trouwens binnen de moskeeën zelf. Ik voel me niet aangetrokken door de gang van zaken in de moskeeën. Het non-discriminatie beginsel wordt er niet gehanteerd. Veel initiatieven struikelen door te blijven hameren op verschillen in geloofsrichting, etniciteit en taal."
> "[980]

Zware en lichte gemeenschappen

Veel moslimgemeenschappen in Nederland waren vaak wat de politicoloog Menno Hurenkamp en de socioloog Jan Willem Duyvendak 'zware gemeenschappen' zouden noemen: gesloten verbanden waarvan uittreding serieuze gevolgen voor individuele leden heeft, waarvan gedrag is voorgeschreven en weinig ruimte bestaat voor individuele afwijking.[981] Voor de orthodoxere en naar binnen gerichte gemeenschappen geldt die typering nog steeds.

Tegelijkertijd is er ook, zeker onder de nieuwe generatie, vaker sprake van het ontstaan van lichte gemeenschappen: groepen waar je als individu zonder ernstige gevolgen weer van los kunt komen. Lichte gemeenschappen verwijzen naar het empirische verschijnsel dat mensen niet radicaal individualiseren,

---

[980] Interview met Jan Beerenhout op 8 oktober 2015
[981] Hurenkamp, M. en Duyvendak, J.W. (2008), *De zware plicht van de lichte gemeenschap,* in Krisis, issue 1.

maar zich in toenemende mate informeel organiseren; niet in duurzame verenigingen, maar in tijdelijke verbanden, waarin de participatiebereidheid van burgers incidenteel is. Deze lichte gemeenschappen kennen veel individuele vrijheid, maar kunnen tegelijkertijd toch tot duurzame groepen leiden.

In de Nederlandse islamitische gemeenschap zijn inmiddels verschillende toonaangevende mensen van de tweede en derde generatie actief die zich minder expliciet aan een enkele organisatie of stroming hebben verbonden. Ze zetten zich in voor bepaalde doelen als emancipatie, het tegengaan van radicalisering, bevorderen van (interreligieuze) dialoog en sluiten (tijdelijke) bondgenootschappen met individuen en organisaties met vergelijkbare doelstellingen.

Een voorbeeld hiervan is Enis Odaci, van alevistische herkomst, en oprichter van de Stichting Humanislam, een organisatie die staat voor humanisme in de islam.

> "De tweede generatie worstelt nog vaker met herkomst en bi-culturaliteit, maar de derde generatie ziet zichzelf vooral als moslim en is minder gebonden aan een groep of moskee. Deze derde generatie kan zelfbewuster een keuze maken. In deze moderne tijd werken de verzuilde structuren minder. Je hebt geen organisatie meer nodig. Ik heb zelf bijvoorbeeld geen achterban nodig om veel voor elkaar krijgen. Ik wil kleine vonkjes van vertrouwen organiseren via blogs, sociale media. Dat leidt tot kleine bewegingen. Instituties en projecten zijn dan prima, islamitische organisaties ook, maar samenwerken met individuele geestelijken en originele denkers kan een even grote impact hebben."[982]

Of er veel nieuwe organisaties zullen komen is de vraag, Saïd Bouddouft is sceptisch over de toekomstkansen van deze organisaties:

> "Bij Marokkaanse jongeren zie je helaas veel vergelijkbare processen als bij ouderen. Ze willen te veel zelf het centrum zijn. Dat zal moeten veranderen. Jongeren zullen wel steeds hun eigen organisaties opzetten, maar ze haken af wanneer ze zich

[982] Interview met Enis Odaci op 6 juli 2016

> settelen en huisje boompje beestje belangrijker worden. De meeste organisaties verdwijnen na 5 jaar."[983]

Volgens Bouddouft zullen moskeeën nieuwe vormen van financiering moeten zoeken. Hij denkt bijvoorbeeld aan de moskeewinkels als inkomstenbron.

Toekomst van de koepels

Veel mensen die we gesproken hebben, zien dat veel van de bestaande moskeeorganisaties en moskeekoepels weliswaar moeite hebben voldoende vrijwilligers langere tijd aan zich te binden, maar verwachten niet dat de organisaties hierdoor zullen verdwijnen.

Ömer Karaca, als jongere al langere tijd actief binnen de Milli Görüş:

> "Er zullen wel aparte organisaties blijven bestaan. Ik zie de verschillende Turkse stromingen voorlopig nog niet fuseren. Misschien dat er op den duur wel meer samengewerkt gaat worden."[984]

Een andere respondent is zelfs positief over de toekomstkansen van de huidige koepels.

> "Zowel de SICN [Stichting Islamitisch Centrum Nederland] als het CMO zitten in een proces van verandering. Met de visie zit het wel goed. Maar er moet wel een nieuwe generatie bestuurders komen die het CMO 'financieel gaat dragen' en er is grote behoefte aan nieuwe woordvoerders. Veel zal afhangen van de hoeveelheid ruimte de nieuwe generatie bestuurders, imams en vrijwilligers zullen nemen en krijgen."

Voormalig woordvoerder Yassin Elforkani ziet nog wel een toekomst voor het CMO:

> "Ik geloof in de toekomst van het CMO. Maar dan heeft de organisatie wel twee dingen nodig: een daadkrachtig bestuur en één of twee woordvoerders die in alle werelden thuis zijn. Dan zou het CMO een conferentie moeten organiseren met alle bestuurders, imams, docenten en alle stromingen om te kijken

[983] Interview met Saïd Bouddouft op 11 februari 2016
[984] Interview met Ömer Karaca op 13 oktober 2015

> hoe we verder willen met de islam in Nederland, met als doel om daarover gezamenlijk een convenant te tekenen”[985]

Ook geestelijk verzorger Ali Eddaoudi ziet nog wel een toekomstige rol voor het CMO of een opvolger daarvan, maar dan zal de organisatie wel representatiever moeten worden en onafhankelijker van de overheid:

> “Er zou een organisatie moeten komen die gedragen wordt door iedere moskeeganger. Een organisatie als het CMO is belangrijk, maar die zou dan wel alle moslims moeten vertegenwoordigen. Iedere moskeeganger betaalt nu 100-200 euro per jaar aan de plaatselijke moskee. Wanneer ze allemaal 5 of 7,5 euro zouden overmaken, zou het CMO eigen middelen hebben en onafhankelijker van de overheid zijn als mogelijke geldschieter. Dan komt het vanuit de gemeenschap en is het niet zo hard nodig op projectbasis met de overheid samen te werken. Ik ben voor eigen kracht; voor investeringen van binnenuit. Dan krijgt het CMO ook veel meer vertrouwen van de gemeenschap, omdat moslims de organisatie dan in alle opzichten als eigen beschouwen.”[986]

11.9. Nieuwe instituties?

De vraag is welke nieuwe type islamitische organisaties er zullen komen naast de bestaande. Allereerst verwachten verschillende respondenten een toename van de commerciële halalmarkt, waar we in dit onderzoek verder geen aandacht aan hebben besteed. Dan gaat het niet alleen om halal voeding, maar ook om thuisbezorging, diëtisten en dergelijke.

Verschillende respondenten zien in het verlengde hiervan nieuwe instituties ontstaan op het gebied van de zorg, zoals de thuiszorg, ouderenzorg en uitvaartzorg. Verder oriënteren enkele grote Nederlandse banken zich al een tijdje op islamitisch bankieren. Daar bestaat waarschijnlijk een markt voor. Ook spreken verschillende respondenten de verwachting uit dat het aanbod van Nederlands islamitische media op het internet zal toenemen.

---

[985] Interview met Yassin Elforkani op 19 juli 2016
[986] Interview met Ali Eddaoudi op 3 mei 2016

Tenslotte kan een gepolariseerd maatschappelijk debat leiden tot een uitbreiding en professionalisering van meldpunten en andere belangenbehartigings- of onderzoeksorganisaties die zich specifiek op moslimhaat en -discriminatie richten.

11.9. Afsluitend

In de loop van het onderzoek zijn we op verschillende thema's en trends gestuit die op de korte en de langere termijn van invloed kunnen zijn op de institutionalisering van de islam in Nederland.

Om daar beter inzicht in te krijgen is vervolgonderzoek nodig. Wij denken onder andere aan onderwerpen als: de noodzaak van de vorming van een breed intellectueel islamitisch kader; het belang voor de 3e en 4e generatie Nederlandse moslims van religieus leiderschap en/of gezag; de ontwikkeling van transnationale banden en netwerken; de invloed van islamitische vluchtelingengemeenschappen; het vinden van alternatieve financieringsbronnen voor het oprichten en onderhouden van islamitische instituties; de positionering van seculiere moslims; de vorming van lichte islamitische gemeenschappen en de groei van het islamitisch onbehagen (de 'boze' moslim man of vrouw).

A. Gebruikte afkortingen

ACB	Amsterdams Centrum Buitenlanders
AEL	Arabisch Europese Liga
AFDI	American Freedom Defense Initiative
AIVD	Algemene Inlichtingen en Veiligheidsdienst
APS	Algemeen Pedagogisch Studiecentrum
APS	Algemeen Pedagogisch Studiecentrum
BVD	Binnenlandse Veiligheidsdienst
CGI	Contact Groep Islam
CJO	Centraal Joods Overleg
CD	Centrum Democraten
CIDI	Centrum Informatie en Documentatie Israël
CMO	Contactorgaan Moslims en Overheid,
CP	Centrum Partij
CvdM	Commissariaat voor de Media
CVO	Vereniging voor Christelijk Voortgezet Onderwijs Rotterdam
DiZin	Stichting De Islamitische Zorg in Nederland
ETN	Europe Trust Nederland
FIOE	Federation of Islamic Organisations in Europe
FION	Federatie Islamitische Organisaties Nederland
FOMON	Federatie van Moslim Organisaties in Nederland
HDP	Halkların Demokratik Partisi (democratische Partij van de Volkeren, Turkse partij met Koerdische roots)
HTIB	Hollanda Türkiyeli Isçiler Birligi, Turks Nederlandse arbeidersvereniging
HTKB	Hollanda Türkiyeli Kadınlar Birliği, Turks Nederlandse vrouwenvereniging
IOT	Inspraakorgaan Turken
IBW	Stichting Islamitisch Begrafeniswezen
ICA	Islamitisch College Amsterdam
ID	Islam Democraten
ILC	Islamitisch Landelijk Comité (ILC)
IOS	Islamitische Omroep Stichting
IOT	Inspraakorgaan Turken
IPC	Islamitisch Pedagogisch Centrum ·

IPN	Islamitische Partij Nederland
IPeP	Islamitische Pedagogen- & Psychologenpraktijk IPeP ·
IQRA	geen afkorting, iqra betekent 'lees'
IRN	Islamitische Raad Nederland
IRN	Islamitische Raad Nederland (IRN)
ISA	Islamitische Studentenvereniging Amsterdam
ISBO	Islamitische Scholen Besturen Organisatie
ISN	Islamitische Stichting Nederland·
IUE	Islamitische Universiteit Europa
IUR	Islamitische Univeristeit Rotterdam
KMAN	Komitee Marokkaanse Arbeiders Nederland
LBM	Landelijk Beraad Marokkanen
LOM	Landelijk Overleg Minderheden
LPNM	Landelijk Platform Nieuwe Moslims
MDI	Meldpunt Discriminatie Internet
MGN	Milli Görüş Nederland
MIC	Moslim Informatie Centrum
MSV	Moslimstudentenvereniging Nijmegen (MSV Nijmegen)
MiND	Meldpunt Internet Discriminatie
MO	De Moslimomroep
SSCCN	Stichting Sociaal Cultureel Centrum Nederland
MOBIN	Marokkaanse Ouderen Bond in Nederland
MVVN	Marokkaanse Vrouwen Vereniging Nederland
MTNL	Multiculturele Televisie Nederland
MTV	Migranten Televisie Nederland
NCB	Nederlands Centrum Buitenlanders
NCTV	Nationaal Coördinator Terrorismebestrijding en Veiligheid
NFMIO	Stichting Nederlandse Federatie van Maghrebijnse Islamitische Organisatie
NIDA	Geen afkorting, NIDA betekent oproep of stem
NIF	Nederlands Islamitische Federatie
NIO	Nederlandse Islamitische Omroep (NIO)
NISBO	Nederlandse Islamitische Ouderenbond (NISBO)
NMO	Nederlandse Moslimomroep (NMO)
NMP	Nederlandse Moslimpartij (NMP)
NMR	Nederlandse Moslimraad (NMR)
NOMA	Nederlandse Bond voor Oudere Migranten (NOMA)
NOOM	Netwerk van Organisaties van Oudere Migranten (NOOM)
NVAO ·	Nederlands Vlaamse Accreditatieorganisatie
OALT	Onderwijs in Allochtone Levende Talen (OALT)

OJCM	Overleg Joden Christenen en Moslims (OJCM)
Pegida	Patriottische Europeanen tegen de Islamisering van het Avondland
PJD	Parti Justice et Developpement
PPME	Persatuan Pemuda Muslim se-Eropa" of "Vereniging van Islamitische Jongeren in Europa
PvdA	Partij van de Arbeid
PvdE	Partij van de Eenheid (PvdE)
PVV	Partij voor de Vrijheid (PVV)
RMMN	Raad van Marokkaanse Moskeeen Nederland
RvK	Raad van Kerken
RVM	Raad van Marokkaanse Moskeeën Noord-Holland
RVM	Raad van Moskeeën
RMO	Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling
SAI	Stichting Academica Islamica
SBLI	Stichting Bijzondere Leerstoel Islam
SGP	Staatkundig Gereformeerde Partij
SICN	Stichting Islamitisch Centrum Nederland
SIO	Stichting Islamitisch Onderwijs
SIOA	Stichting Islamitisch onderwijs Amsterdam en Omstreken ·
SMN	Samenwerkingsverband Marokkaanse Nederlanders
SMO	Stichting Moslim Omroep
SMO	Stichting Moslim Omroep
SMON	Samenwerkende Moslim Organisaties Nederland
SMR	Stedelijke Marokkaanse Raad
SMT	Samenwerkingsverband Marokkanen en Tunesiers (later SMN)
SP	Socialistische Partij
SPIOR	Stichting Platform Islamitische Organisatie Rijnmond
SUN	Studenten Unie Nederland
SVIZ	Stichting Verzorging Islamitische Zendtijd
SZM	Stichting Zendtijd Moslims
TICF	Turks Islamitische Culturele Federatie
TFN	Turkse Federatie Nederland
TISBO	Turkse Islamitische Ouderenbond
TOF	Turkse Ouderen Federatie
UMMON	Unie van Marokkaanse Moslimorganisaties in Nederland
VIN	Vereniging Imams in Nederland
VIN	Vereniging van Imams in Nederland
VKZ	Stichting Verzorging Kerkelijke Zendtijd
VNG	Vereniging Nederlandse Gemeenten

VON	Vluchtelingen Organisaties Nederland
VVD	Volkspartij voor Vrijheid en Democratie
WIM	World Islamic Mission

B. Tijdlijn moslims in Nederland

16e eeuw	Eerste moslims in Nederland
1607 of 1609	De Hollandse piraat Ivan (of Dirkie) de Veenboer bekeert zich tot de islam en gaat verder door het leven als Soliman Reys en wordt admiraal van de Turkse vloot
1641	Eerste Nederlandse Koranvertaling uitgeven door de Hamburgse boekverkoper Barent Adriaensz Berentsma
16e /17e eeuw	Vestiging van kolonies door Nederlanders in gebieden, in het bijzonder Indonesië, met veel moslims
1879	Eerste volkstelling waarbij melding wordt gemaakt van moslims in Nederland
1932	Perkoempoelan Islam eerste islamitische vereniging in Nederland.
1932	Eerste islamitsche begraafplaats in Den Haag
1933	Roestam Effendi wordt als Kamerlid voor de Communistische Partij Holland (CPH) eerste moslim in Tweede Kamer
1942	Pangeran Adipati Soejono, minister zonder portefeuille, eerste (en enige) islamitische minister
1947:	Oprichting Holland Mission van Ahmadiyya-beweging in Den Haag.
1954	Opening islamitisch Moluks woonoord: Wyldemerk bij het Friese Balk
20 mei 1955	Eerste steen Mobarakmoskee gelegd door Muhammad Zafrullah Khan
1960	Rond 1960 komen de eerste Turkse en Marokkaanse gastarbeiders naar Nederland
1964	Nederland sluit wervingsverdrag met Turkije
1969	Nederland sluit wervingsverdrag met Marokko
1970	Nota Buitenlandse Werknemers aangenomen
1971	Laatste volkstelling waarin o.a. aantal moslims werd geteld
1971	Oprichting Stichting de Moskee

1971	Oprichting Stichting Marokkaans Islamitische Gemeenschap
5 mei 1972	Oprichting Stichting Islamitische Centrum Nederland (SICN) door aanhangers van de Suleymanli-beweging
1973	In opdracht van Koning Hassan II wordt de Fédération des Amicales des Travailleurs et des Commerçants, afgekort Amicales, opgericht om grip te houden op de Marokkaanse migranten.
7 oktober '73	Saoedi-Arabië, Irak en Koeweit kondigen olieboycot tegen Nederland af vanwege wapenleveranties aan Israel
1975	NOS start het programma 'Paspoort'
April 1975	Oprichting van de Federatie van Moslim Organisaties in Nederland (FOMON)
6 november 75	Oprichting Surinaamse Stichting Welzijn voor Moslims in Nederland
25 november 75	Suriname wordt onafhankelijk. Tot aan de overgangsregeling van 1980 maakten 250.00-300.000 Surinamers gebruik van de mogelijkheid zich in Nederland te vestigen. Zo'n 10% van de Surinamers in Nederland is moslim.
1976	Start kwartaalblad Qiblah door FOMON
1976	Oprichting van de Vereniging voor Islamitische Vrouwen in Nederland
1977	Oprichting Vrouwengroep van het Moslim Informatiecentrum (MIC)
November1977	Oprichting Marokkaanse Islamitische Gemeenschap in Utrecht (voorloper UMMON)
1979	Revolutie Iran olv Ayatollah Khomeini
1979	Begin 'Radio Thuisland' gericht op 2e generatie
31 januari 1979	Oprichting Turks - Islamitische en Culturele Federatie (TICF)
1980	Kabinet Van Agt vraagt NOS vergeefs de Engelse film De dood van een prinses niet uit te zenden.
6 mei 1980	Oprichting Islamitische Omroep Stichting (IOS)
16 maart 1981	Oprichting Federatie Ahmadiyya Anjumans Isha'at Islam Nederland (FAAIIN)
September 1981	Oprichting Federatie van Verenigingen en Gemeenschappen van Moslims (voorloper Milli Görus)
1982	Oprichting Stichting Al Nisa

29 november 1982	Oprichting Unie van Marokkaanse Moslimorganisaties Nederland (UMMON)
10 december1982	Oprichting Turkse Islamitische Stichting Nederland (ISN)
1983	SP publiceert de brochure Gastarbeid en Kapitaal
1983	Grondwetswijziging maakt een einde aan de historische aanspraken van kerkgenootschappen op geld van de staat.
1983	Nota Minderhedenbeleid
December 1983	Beëindiging van de financiële relatie tussen Kerk en Staat na wetswijziging
1984	Start Migranten Televisie (MTV)
25 mei 1984	Oprichting World Islamic Mission Nederland (WIMN)
1985	Oprichting International Muslim Organisation (IMO)
1985	Oprichting Inspraakorgaan Turken (IOT)
1986	Islamitische Omroep Stichting (IOS) krijgt uitzendvergunning
1986	Eerste islamitische politici in gemeenteraden
1986	Oprichting Vereniging Islamitische Studenten en Jongeren in Amsterdam
1986	Ophef in Zwolle nadat het gemeentebestuur had besloten dat de plaatselijke afdeling van het COC en een moskee een pand moesten delen
5 oktober 1986	Eerste uitzending IOS
1987	Ophef over fragment uit de Tagesshow waarin de Nederlander Rudi Carrell een filmmontage liet zien die de suggestie wekte dat ayatollah Khomeini werd bekogeld met damesondergoed.
1987	Oprichting Nederlandse Islamitische Federatie (NIF).
1987	Eerste islamitische basisschool Tarieq ibnoe Ziyad in Eindhoven
1987	Oprichting Stichting Samenwerkingsverband van Marokkanen en Tunesiërs (SMT)
27 maart 1987	Oprichting alevitische stichting Haci Bektaş
1989	Oprichting Stichting WAQF in Eindhoven
1989	Oprichting Strange Fruit voor allochtone, voornamelijk islamitische homoseksuelen.
14 februari 1989	Ayatollah Khomeini vaardigt fatwa uit tegen Salman Rushdie n.a.v. zijn boek de Duivelsverzen

17 februari 1989	Als reactie op Rushdie-affaire wordt de koepelorganisatie Islamitisch Landelijk Comité (ILC) opgericht.
Maart 1989	Demonstraties in Den Haag en Rotterdam tegen Rushdie
1990	Publicatie van De ondergang van Nederland – land van naïeve dwazen gepubliceerd door Mohamed Rasoel
1990	Oprichting Islamitische Scholen Besturen Organisatie (ISBO)
2 augustus 1990	Inval Irak in Koeweit
29 oktober 1990	Oprichting van de Stichting Nederlandse Federatie van Maghrebijnse Islamitische Organisaties (NFMIO)
16 januari 1991	Onder leiding van de VS start de operatie Desert Storm
8 maart 1991	Alevieten richten de Federatie van Alevitische en Bektashitische Sociaal- Culturele verenigingen in Nederland (HAK-DER) op
6 september 1991	Toespraak Frits Bolkestein in het Zwitserse Luzern
23 januari 1992	ISN, UMMON en WIMN richtten Islamitische Raad Nederland (IRN) op
26 januari 1992	Oprichting van de Nederlandse Moslim Raad (NMR) door Stichting Islamitisch Centrum Nederland (SICN, Turks), Nederlands Islamitische Federatie (NIF, Turks), Internationale Moslim Organisatie (IMO, Surinaams) Nederlandse Federatie van Maghrebijnse Islamitische Organisaties (NFMIO, Marokkaans),Moslim Informatie Centrum Nederland (MIC, Turks)), Young Muslim Association of Europe (PPME, Indonesisch), Stichting Nederlandse Moslim Vrouwen Al-Nisa, Nederlandse Unie van Turkse Islamitische Organisaties (NUTIO, Turks) en Stichting Promotie Migranten Moslimvrouwen.
1993	Publicatie van Samuel Huntingtons artikel Clash of Civilizations (Botsing der Beschavingen) in Public Affairs.
1993	Oprichting Turkse Islamitische Ouderenbond (TISBO)
9 augustus 1993:	Oprichting Nederlandse Moslimomroep (NMO)
1994	Mohammed Rabbae wordt samen met Ina Brouwer lijsttrekker van GroenLinks en is eerste lijsttrekker met een islamitische achtergrond.
1994	Ali Ünal (CDA) wordt eerste islamitische wethouder in Nederland.

1995	Oprichting Nederlandse Islamitische Ouderenbond (NISBO)
1995	Oprichting Vereniging Imams in Nederland (VIN)
Februari 1995	Secretaris-generaal van de NAVO Willy Claes waarschuwt voor (islamitisch) fundamentalisme
1996	Pim Fortuyn publiceert 'Tegen de islamisering van onze cultuur'.
1996	Oprichting van Federatie Islamitische Organisaties Nederland (FION)
1996	Oprichting Federatie Islamitische Organisaties Nederland (FION)
1997	Oprichting van de Islamitische Universiteit Rotterdam (IUR)
1997	Oprichting Raad van Moskeeën (RVM)
1998	Islamitische Partij Nederland doet mee aan gemeenteraadsverkiezingen in Rotterdam.
2000	Ibn Ghaldoun is de eerste islamitische school voor voortgezet onderwijs in Nederland
29 januari 2000	Paul Scheffer publiceert het artikel 'Het multiculturele drama' in NRC
2001	Oprichting Islamitisch College Amsterdam
2001	Oprichting van de Islamitische Universiteit Europa (IUE)
2001	Migranten Televisie Nederland (MTNL) van start
3 mei 2001	Imam El Moumni spreekt in Nova zijn bezwaren uit tegen homoseksuali222teit
11 september 2001	Eerste bijeenkomst van het Contactorgaan Moslims en Overheid (CMO) in oprichting
11 september 2001	Aanslagen in New York en Washington
2002	Onderwijsinspectie presenteert het rapport 'Islamitische scholen en sociale cohesie
April 2002	Opkomst Ayaan Hirsi Ali
6 mei 2002	Pim Fortuyn wordt vermoord door Volkert van de Graaf
2003	Oprichting Al Yaqeen
Januari 2004	Contactorgaan Moslims en Overheid (CMO) van start
Januari 2004	Oprichting Contact Groep Islam (CGI)
14 januari 2004	Officiele oprichting van het Contactorgaan MOslims Overheden (CMO)
29 augustus 2004	Première van korte film Submission van Hirsi Ali en Theo van Gogh over de positie van de vrouw in de islam

2 september 2004	Geert Wilders uit de VVD-fractie en gaat verder als 'Groep Wilders'
Oktober 2004	Geert Wilders ontvangt ernstige bedreigingen en wordt sindsdien permanent beveiligd.
2 november 2004	Theo van Gogh wordt vermoord door Mohammed Bouyeri
2005	CMO richt de Nederlandse Islamitische Omroep (NIO) op
2005	Oprichting van partij Islam Democraten (ID) in Den Haag
2005	Oprichting Stichting Islamitisch Begrafeniswezen (IBW)
Februari 2005	Bat Ye'or publiceert *Eurabië: The Euro-Arab Axis* (2005)
7 juli 2005	Aanslagen in Londen
September 2005	De Deense krant de Jyllands-Posten plaatst 12 spotprenten van de profeet Mohammed
September 2005	Start van het blog wijblijvenhier.nl en van het Allochtonenweblog, vanaf 2010 Republiek Allochtonië
2006	Islam Democraten nemen deel aan de Tweede Kamerverkiezingen.
2006	Opening Cosmicus college in Rotterdam
2006	Oprichting Raad van Marokkaanse Moskeeën Nederland (RMMN)
Februari 2006	Protesten in islamistische landen tegen 'Deense spotprenten' van profeet Mohammed
Februari 2006	Eerste steen van de Westermoskee (Amsterdam) wordt gelegd
Februari 2006	Op website van de Arabisch Europese Liga (AEL) verschijnen in als reactie op de Deense cartoons twee spotprenten. Op de een deelt Hitler met Anne Frank het bed; op de ander twijfelt iemand aan de Holocaust.
Mei 2006	Vertrek Ayaan Hirsi Ali uit Nederland
22 november 2006	Partij voor de Vrijheid (PVV) komt met 9 zetels in de Tweede Kamer
2007	Kabinet Balkenende IV lanceert het Actieplan Polarisatie en Radicalisering 2007-2011
2007	CMO en NMR richten Stichting Verzorging Islamitische Zendtijd (SVIZ) op
2007	Nebahat Albayrak (Justitie) en Ahmed Aboutaleb (Sociale Zaken en Werkgelegenheid) worden eerste islamitische staatssecretarissen
2007	Oprichting Nederlandse Moslimpartij (NMP)

2007	Oprichting Ahlalbait Jongeren Organisatie
2007	Oprichting Landelijk Platform Nieuwe Moslims (LPNM)
Januari 2007	Tariq Ramadan aan de slag aan Erasmus universiteit Rotterdam en bij gemeente Rotterdam
2 mei 2007	Iraanse Nederlander Ehsan Jami maakt de oprichting van een Centraal Comité voor ex-moslims
Augustus 2007	Oprichting van het 'Steuncomité voor ex-moslims' voorzitterschap van Michiel Hegener
10 september 2007	Publicatie in NRC Handelsblad van een steunverklaring aan ex-moslims door 75 bekende Nederlanders
11 september 2007	Centraal Comité ex-moslims van start
2008	Oprichting van de poldermoskee
2008	Marianne Thieme van de Partij voor de Dieren komt met wetsvoorstel dat moet leiden tot verbod op onbedwelmd (ritueel) slachten.
2008	Opening Poldermoskee in Amsterdamse stadsdeel Slotervaart
2008	Aboutaleb wordt in Rotterdam eerste islamitische burgemeester in Nederland
2008	Oprichting Secret Garden
27 maart 2008	Geert Wilders publiceert Fitna
29 maart 2008	FION stuurt oproep aan drieëntwintig islamitische organisaties in het buitenland om Nederland niet te boycotten.
13 mei 2008	Cartoonist Gregorius Nekschot wordt gearresteerd nadat in 2005 aangifte tegen hem was gedaan bij het Meldpunt Discriminatie Internet MDI) wegens belediging dan wel aanzetten tot haat
Oktober 2008	Ehsan Jami stopt met Centraal Comité ex-Moslims
December 2008	Ehsan Jami presenteert de film Mohammed.
2009	Amsterdam neemt notitie over scheiding Kerk en Staat aan
21 januari 2009	Het Openbaar Ministerie (OM) kondigt aan PVV-leider Geert Wilders te vervolgen voor discriminatie, aanzetten tot haat en het beledigen van groepen mensen
18 augustus 2009	Rotterdam beeindigt samenwerking met Tariq Ramadan vanwege zijn programma bij de Iraanse tv
24 september 2009	Oprichting Islamitische Studentenvereniging Amsterdam (ISA)
29 september 2009	Stichting Moslim Omroep (SMO) opgericht

30 september 2009	Stichting Moslim Omroep Nederland (SMON) opgericht
16 november 2009	Oprichting Omroep Universele Moslim Associatie (OUMA)
December 2009	Samenwerkende Moslim Organisaties Nederland (SMON), gesteund door Stichting Academica Islamica (SAI) krijgt zendtijd
2010	Ontstaan van Dawa-activistische organisaties als Team Free Saddik, Behind Bars, Straat Dawah en Sharia4Holland
2010	Onderwijsminister Van Bijsterveldt stopt financiering Islamitisch College Amsterdam
2010	Start Moslim Vandaag, eerste moslimkrant van Nederland
2010	Oprichting van de Partij van de Eenheid (PvdE) in Den Haag
2010	Oprichting Marokkaanse Ouderen Bond in Nederland (MOBIN)
2010	Onderzoek Van Bruinessen naar Gülenbeweging in Nederland
8 februari 2010	Oprichting van het Landelijk Beraad Marokkanen (LBM)
Maart 2010	Sharia4Belgium verstoort lezing van Vlaams-Nederlandse dichter Benno Barnard
9 juni 2010	Tweede Kamerverkiezingen: PVV groeit van 9 naar 24 zetels
1 september 2010	Zendtijd voor SMON wordt na terugtrekken SAI weer ingetrokken.
21 september 2010	Openbaar Ministerie laat weten dat zaak tegen Nekschot wordt geseponeerd omdat hij al anderhalve dag had vastgezeten
14 oktober 2010	Eerste kabinet Rutte van start. Het kabinet bestaat uit VVD CDA en wordt gedoogd door de PVV
17 december 2010	Begin 'Arabische Lente' met Mohammed Bouazizi, straatverkoper in Tunesië, die zichzelf in brand steekt uit protest tegen armoede, werkloosheid, corruptie en onderdrukking.
2011	Tweede Kamer stemt in met verbod op ritueel slachten
23 juni 2011	Wilders wordt in proces op alle punten vrijgesproken
22 juli 2011	Anders Breivik pleegt aanslagen in Noorwegen waarbij 77 mensen om het leven komen

December 2011	Leden Sharia4Holland verstoren debat in de Amsterdamse Balie met Tofik Dibi en Irshad Manji.
2012	Publicatie Islamofobie en Discriminatie van Ineke van der Valk, één van de eerste Nederlandse wetenschappelijke studies naar moslimhaat.
2012	MTNL houdt op te bestaan.
2012	Oprichting Stichting as-Salaamah wal'Adaalah
21 april 2012	Eerste kabinet Rutte valt
Mei 2012	Namens SMON en SMO vraagt nieuwe Stichting Zendtijd Moslims (SZM) zendtijd aan voor Moslim Omroep (MO)
5 mei 2012	Sharia4Belgium en Sharia4Holland protesteren bij gevangenis in Vught
19 juni 2012	Eerste Kamer verwerpt verbod op ritueel slachten
6 september 2012	Leden Sharia4Holland verstoren verkiezingsavond in Amsterdamse moskee Badr.
Oktober 2012	Oprichting Platform INS
7 oktober 2012	Sharia4Belgium heft zichzelf op.
2013	Time Media start Nederlandstalige versie van Zaman Vandaag.
2013	Start van de Moslimkrant
2013	Oprichting politieke partij NIDA in Rotterdam
2013	Oprichting Maruf
7 februari 2013	Rob Bertholee, hoofd van de Algemene Inlichtingen en Veiligheidsdienst (AIVD) maakt bekend dat tientallen Nederlandse jongeren naar Syrië zijn afgereisd
April 2013	Abu Bakr Al-Baghdadi richt de Islamitische Staat in Irak en Syrië (ISIS) op
Mei 2013	De website dewarereligie.nl wordt gelanceerd (in 2014 wordt de site weer offline gehaald)
Mei 2013	Na diefstal examens eiste de Rotterdamse wethouder Hugo de Jonge sluiting scholengemeenschap Ibn Ghaldoun
21 augustus 2013	In Syrië wordt saringas ingezet tegen honderden burgers
8 oktober 2013	Scholengemeenschap Ibn Ghaldoun wordt failliet verklaard
November 2013	Start van online magazine de Moslimkrant
29 juni 2014	ISIS roept de Islamitische Staat (IS) uit en begint in juli 2014 een etnische zuivering

Augustus 2014	Kabinet Rutte/Asscher presenteert het actieprogramma 'Integrale Aanpak Jihadisme'
September 2014	Onder leiding van de VS wordt een coalitie tegen IS gevormd
2 oktober 2014	Nederlands kabinet besluit deel te nemen aan de strijd tegen IS.
11 november 2014	Presentatie resultaten Motivaction/Forum onderzoek met o.a. aandacht voor sympathie Turks - en Marokkaans Nederlandse jongeren voor IS
18 december 2014	OM maakt bekend Geert Wilders opnieuw te gaan vervolgen naar aanleiding van 'minder minder' Marokkanen.
5 januari 2015	SMN presenteert de Hulplijn Radicalisering
7 januari 2015	Terroristische aanslag in Parijs op Charlie Hebdo
8 januari 2015	Protestmars tegen terreur in Amsterdam na initiatief Marokkaans jongerencentrum Argan;
8 januari 2015	Facebookinitiatief #nietmijnislam van start
9 januari 2015	Terrorische aanslag op joodse supermarkt in Parijs
9 februari 2015	Oprichting politieke partij DENK
Maart 2015	Onderzoek van RAND Europe naar buitenlandse financiering van islamitische instellingen
3 juni 2015	Wilders maakt bekend dat hij een aantal Mohammed-cartoons op televisie gaat vertonen in de zendtijd voor politieke partijen.
September 2015	Start polderislam.nl
13 november 2015	Terroristische aanslagen op zes verschillende plekken in Parijs
Januari 2016	Fuad Belkacem (sharia4Belgium) wordt tot 12 jaar cel en een boete van 30.000 euro veroordeeld.
1 januari 2016	Einde van de zeven religieuze omroepen, inclusief de Moslim Omroep (MO)
Februari 2016	NTR-programma Nieuwe Maan van start
22 maart 2016	Terroristische aanslagen in Brussel
1 april 2016	Opening van de Westermoskee
April 2016	Meld Islamofobie publiceert eerste jaarverslag
April 2016	Oprichting van het islamitisch Platform Oproep tot Eenheid als alternatief voor het CMO
Juli 2016	Mislukte coup in Turkije

C. Lijst met geïnterviewde personen en/of organisaties

De volgende personen/organisaties hebben we voor dit onderzoek geïnterviewd:

- Alper Alasag op 10 februari 2016
- Yusuf Altuntas, op 5 en 17 november 2015
- Marzouk Aulad Abdellah op 22 april 2016
- Rasit Bal op 1 februari 2016
- Hassan Barzizoua op 16 december 2016
- Jan Beerenhout op 8 oktober 2015
- Welmoet Boender op 17 oktober 2015
- Abdulwahid van Bommel op 13 oktober 2015
- Gijs van Beek op 22 december 2015
- Said Bouddouft op 11 februari 2016
- Saïd Bouharrou op 17 juni 2016
- Driss Boujoufi, het meest uitgebreid op 30 september 2015
- Roger van Boxtel op 6 januari 2016
- Saniye Calkin op 21 december 2016
- Mehmet Cerit, op14 april 2016
- Mohammed Cheppih op 29 oktober 2015
- Job Cohen op 18 februari 2016
- Anne Dijk op 27 januari 2016
- Sandra Doevendans op 20 juli 2016
- Mohamed Echarrouti (verschillende data in de periode 1995 -2016)
- Ali Eddaoudi op 3 mei 2016
- Yassin Elforkani op 19 juli 2016
- Mohammed Faiq op 22 december 2015 en 12 januari 2016
- Telefonisch Brahim Fattah op 5 juli 2016
- Gerritjan Harbers, op 13 oktober 2015
- Het bestuur van de ISN, o.a. op 1 december 2015
- Yassmine El Ksaihi op 10 maart 2016
- Habib el Kaddouri op 20 april 2016
- Ömer Karaca op 13 oktober 2015
- Haci Karacaer op 3 november 2015
- Azzedine Karrat op 9 december 2015
- Martijn de Koning op 5 januari 2016
- Nico Landman op 15 april 2016

- Lars op 19 juli 2016
- Mahmoud op 14 december 2015
- Ahmed Marcouch op 22 april 2016
- Abdou Menebhi op 11 mei 2016
- Enis Odaci op 6 juli 2016
- Nourdin el Ouali op 9 december 2015
- Okay Pala op 10 februari 2016
- Safeer Siddiqui op 29 maart 2016
- Dino Suhonic op 1 april 2016
- Thijl Sunier op 19 november 2015
- Adnan Tekin op 12 februari 2016
- Marianne Vorthoren, op 3 mei 2016
- Nourdeen Wildeman op 21 maart 2016

Daarnaast zijn er een aantal respondenten geweest die niet met naam en toenaam genoemd wilden worden en ook niet onder pseudoniem. De informatie van deze personen is geanonimiseerd.

We bedanken alle respondenten dat ze hun kostbare tijd, kennis en herinneringen met ons wilden delen.

D. Geraadpleegde literatuur

- Adolf, S., *Marokko achter de schermen. De wedloop voor een betere toekomst*, Prometheus, Amsterdam, 2005.
- Alkan, M. (et al.), *Islam in een ontzuilde samenleving. Discussies over vrouwenemancipatie, kunst en onderwijs*, KIT, Amsterdam, 1996.
- Arts, L. & Butter, E. *Radicaal, orthodox of extremist? Achtergrondinformatie over radicalisering en polarisatie* (eindredactie Oordt, R. van), ACB Kenniscentrum, Amsterdam, 2009.
- Arts. L. & Butter, E., *Een kwestie van investeren en anticiperen, Maatschappelijke onrust, de rol van netwerken, (sociale) media en sleutelfiguren*, ACB Kenniscentrum, Amsterdam 2012
- Ansary, T., *Een geschiedenis van de wereld door moslimse ogen*, Bulaaq, Amsterdam, 2011
- Beer, J. de, "Nederlandse moslims blijven in de minderheid", in: *Demos*, jaargang 23, oktober/november, pp 1 – 5, 2007
- Bel Ghazi, H., *Van soek naar arbeidsmarkt. Marokkaanse migranten en hun kinderen in Nederland*, Het Wereldvenster, Houten, 1986.
- Berger, M., "Sharia in Nederland is vaak keurig Nederlands", in: *Ars Aequi,* vol. 56, no. 6, pp. 506-512, 2007.
- Blair, T. "Foreward", in *Reuters, After September 11, New York and the world*, Prentice Hall, Upper Saddle River, 2002.
- Boender, W., *Imam in Nederland; Opvattingen over zijn religieuze rol in de samenleving,* Bert Bakker, Amsterdam, 2007.
- Boender, W., "Het Nederlandse 'imamopleidingsdebat' in historisch perspectief", in: *Tijdschrift voor religie, recht en beleid*, volume 5, issue 2, pp. 26 – 48, 2014
- Bolkestein, F., *Moslim in de polder*, Uitgeverij Contact, Amsterdam/Antwerpen, 1997.
- Boos-Nünning, U., *Beten und Lernen; Eine Untersuchung der pädagogischen Arbeit in den Wohnheimen des Verbandes der Islamischen Kulturzentren (VIKZ), Kurzfassung*, Universität Duisburg-Essen, 2010.
- Bouras, N., *Het land van herkomst: perspectieven op verbondenheid met Marokko, 1960-2010*, Uitgeverij Verloren BV, Hilversum, 2012.
- Bouwman, B., *Tussen God en Atatürk? Turkije achter de schermen*, Prometheus, Amsterdam, 2009.

- Bovens, M., Dekker, P. & Tiemeijer, W. (red.) *Gescheiden werelden? Een verkenning van sociaal-culturele tegenstellingen in Nederland.* Sociaal en Cultureel Planbureau/Wetenschappelijke Raad voor Regeringsbeleid, Den Haag, 2014.
- Bowen, J.R., *European states and their Muslim citizens: the impact of institutions on perceptions and boundaries,* Cambridge University Press, New York, 2014.
- Braam, S., & Ülger, M., *Grijze Wolven: een zoektocht naar Turks extreem-rechts*, Nijgh & Van Ditmar, Amsterdam, 1997.
- Brandsma, B. *De hel, dat is de ander. Het verschil in denken van moslims en niet-moslims,* Veen Magazines, Diemen, 2006.
- Bruinessen, M.v., "Islam en politiek" in: *Turkije in crisis*, W. Smit (red.), Het Wereldvenster, Bussum, pp. 165-195, 1982.
- Bruinessen, M.v., *De Fethullah Gülenbeweging in Nederland,* Universiteit Utrecht, Utrecht, 2010.
- Butter, E., *Allochtone vrijwilligers 2.0*, ACB Kenniscentrum, Amsterdam, 2008
- Butter, E., & El Kaddouri, H., *Initiatieven van Marokkaanse Nederlanders tegen radicalisering; een Quickscan*, SMN, Utrecht, 2016.
- Butter, E., *Neemt moslimhaat toe in Nederland? Factcheck over moslimhaat,* Kennisplatform Integratie & Samenleving, Utrecht, 2016.
- Çakır, R., "The islamist movement in Turkey", in: Islamisms 'there' and 'here'. Morocco, Turkey, the Netherlands, *MERA Journal*, no. 1, Amsterdam pp. 35-46, 1997.
- Canatan, K., *Turkse islam: perspectieven op organisatievorming en leiderschap in Nederland,* Erasmus Universiteit, Rotterdam, 2001.
- Canatan, K., Oudijk C.K. & Ljamai, A., *De maatschappelijke rol van de Rotterdamse moskeeën*. Centrum voor Onderzoek en Statistiek, gemeente Rotterdam, 2003.
- Canatan, K., Popovic, M. & Edinga,R., *Maatschappelijk actief in moskeeverband. Een verkennend onderzoek naar de maatschappelijke activiteiten van en het vrijwilligerswerk binnen moskeeorganisaties en het gemeentelijk beleid ten aanzien van moskeeorganisaties*, IHSAN, 's-Hertogenbosch, 2005.
- Çarkoğlu, A. & Rubin, B., *Religion and Politics in Turkey,* Routledge, London, 2006
- CBS (Centraal Bureau voor de Statistiek), *Jaarrapport Integratie,* CBS, Den Haag/Heerlen, 2012, 2013, 2014 en 2015.
- CBS (Centraal Bureau voor de Statistiek), *Religie aan het begin van de 21e eeuw*, Den Haag/Heerlen, 2009.

- Çelik, G., *The Gülen Movement: Building Social Cohesion Through Dialogue and Education*, Eburon Academic Publisher, Delft, 2010
- Çınar, M., "Turkey's Transformation Under the AKP Rule", *Muslim World,* vol. 96, pp. 469-486, 2006.
- Civiq brochure, *Een klop op de deur. Moskeeën en vrijwillige inzet*. Civiq, Utrecht 2005.
- Commissie Blok (Tijdelijke Commissie Onderzoek Integratiebeleid), *Bruggen bouwen*, TK 2003–2004, 28 689, nrs. 8–9, Den Haag, 2004
- Commissie De Ruijter; *Imams in Nederland. Wie leidt ze op?* ministerie van OC&W, Den Haag, 2003.
- Çörüz, C. "De Nederlandse imam-opleiding. Een onontbeerlijke voorwaarde voor integratie", *Justitiële verkenningen*, 6/97, themanummer Integratie, Uitgeverij Gouda Quint BV, Arnhem, 1997.
- Cottaar, A., Bouras, N. & Laouikili, F., *Marokkanen in Nederland. De pioniers vertellen*, J.M. Meulenhoff BV, Amsterdam, 2009.
- Crijnen, T., *Veertien portretten van nieuwe Nederlandse en Vlaamse moslims*, Bulaaq, Amsterdam, 1999.
- d'Haenens, L., Summeren, C, van, Saeys, F, & Koeman, J. , *Integratie of identiteit? Mediamenu's van Turkse en Marokkaanse jongeren*, Boom, Amsterdam, 2004.
- Dautzenberg, M. & Westerlaak, M. van, *Kerken en Moskeeën onder de Wmo. Een verkennend onderzoek naar kansen en bedreigingen*. DSP-groep, Amsterdam, 2007
- Dessing, N., Jeldtoft, N., Nielsen, J. & Woodhead, L., *Everyday Lived Islam in Europe,* Ashgate, Aldershote, 2013.
- Donselaar, J. van & Rodrigues, P.R. *Monitor racisme en extreem-rechts: vijfde rapportage*, Anne Frank Stichting/ Universiteit Leiden, Amsterdam/Leiden2002.
- Doomernik, J. *Turkse moskeeën en maatschappelijke participatie. De institutionalisering van de Turkse islam in Nederland en de Duitse Bondsrepubliek,* Universiteit van Amsterdam, Instituut voor Sociale Geografie, Amsterdam, 1991.
- Douwes, D., Koning, M. de & Boender. W. (red.), *Nederlandse moslims. Van migrant tot burger*, AUP/Salomé, Amsterdam, 2005.
- Driessen D., en Werf, M, van (Nieuwe Maan Communicatie Adviesgroep) & Boulal, A. (ICP Advies), *Laat het van twee kanten komen. Eindrapportage van een verkenning (quick scan) van de maatschappelijke rol van moskeeën in Amsterdam*. Amsterdam, 2004.

- Duyvendak, J.W. & Hurenkamp, M., *Kiezen voor de kudde. Lichte gemeenschappen en de nieuwe meerderheid,* Van Gennep/TSS, Amsterdam, 2004.
- Ebaugh, H., *The Gülen Movement: A Sociological Analysis of a Civic Movement in the Moderate Islam,* Springer, New York, 2010.
- Eck, S. van, *Radicalisering in het klaslokaal. Hoe te herkennen en te handelen*, Centrum voor Nascholing Amsterdam, Amsterdam, 2008.
- Esposito, J.L. & Yılmaz, İ., *Islam and Peacebuilding. Gülen Movement Initiatives*, Blue Dome Press, New York, 2010.
- Esposito, J.L. & Mogahed, D., *Who Speaks for Islam? What a Billion Muslims Really Think,* Gallup Press, New York, 2007.
- Exter, J. den, *Diyanet; een reis door de keuken van de officiële Turkse Islam,* Peregrinus, Beverwijk, 1990.
- FORUM, *Moslims in Nederland 2012*, FORUM, Utrecht, 2012.
- Gelder. M. van, "The Republic's Renegades: Dutch Converts to Islam in Seventeenth-Century Diplomatic Relations with North Africa", in*: Journal of Early Modern History*, Volume 19, 2015.
- Gielen. A.J., *Radicalisering en Identiteit. Radicale rechtse en moslimjongeren vergeleken*, Aksant, Amsterdam, 2008.
- Grillo, R., "Islam and Transnationalism", *Journal of Ethnic and Migration Studies*, vol. 30, no. 5, pp. 861-878, 2004.
- Groen, J. & Kranenberg, A., *Strijdsters van Allah. Radicale moslima's en het Hofstadnetwerk*, Meulenhoff, Amsterdam, 2006
- Groen, J. & Kranenberg, A., *Opstand der Gematigden; de groeiende weerbaarheid van Nederlandse moslims*, Meulenhoff, Amsterdam, 2007.
- Gruijter, M., *Jongeren en hun geloof. Geloofsbeleving van religieuze jongeren in de Nederlandse samenleving*. FORUM/Verwey-Jonker Instituut, Utrecht, 2011
- Heelsum, A. van, Fennema, M. & Tillie, J., *Moslim in Nederland - Islamitische organisaties in Nederland,* Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag/Utrecht, 2004.
- Guldener, V.R. & Potman, H.P., *Vijf jaar lokale projecten Polarisatie en Radicalisering Resultaatinventarisatie 2007-2011*, WODV, ministerie van Veiligheid en Justitie/KPlusV, Den Haag/Arnhem, 2012.
- Herten, M. van & Otten, F, "Naar een nieuwe schatting van het aantal islamieten in Nederland', in: *Bevolkingstrends 3e kwartaal 2007*, CBS, Den haag/Heerlen, 2007.
- Heutz, L., Klaver, J., Van der Welle, I. & Visser, T., *Evaluatie Islam- en imamopleidingen in Nederland,* Regioplan/Topos, Amsterdam, 2012.

- Hurenkamp, M. en Duyvendak, J.W., “De zware plicht van de lichte gemeenschap”, in *Krisis*, issue 1, 2008.
- Huijnk, W., Andriessen, I. *Integratie in zicht? De integratie van migranten in Nederland op acht terreinen nader bekeken.* Den Haag: SCP, 2016
- Huijnk, W., Dagevos, J., *Dichter bij elkaar? De sociaal-culturele positie van niet-westerse migranten in Nederland*, Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag, 2012.
- Janssen, J., *Schering en inslag. Enkele wenken voor politieambtenaren en andere professionals voor opbouw en onderhoud van netwerken in de multi-etnische samenleving*, Boom Lemma uitgevers, Den Haag, 2011.
- Jonker, G., "Sufi Piety in Europe. The Transformation of a Sufi Order into Lay Communities", in: *European Muslims and the Secular State*, Cesari. J. & McLoughlin Ashgate, S., London, 2006.
- Jonker, G., *Eine Wellenlänge zu Gott; Der Verband der Islamischen Kulturzentren in Europa,* Verlag für Kommunikation, Kultur und soziale Praxis, Bielefeld, 2002.
- Kemper, F., *Religiositeit, etniciteit en welbevinden bij mannen van de eerste generatie Marokkaanse moslimmigranten*, Uitgeverij Katholieke Universiteit Nijmegen, Nijmegen, 1996.
- Kleijwegt, M., *Familie is alles. Onzichtbare ouders tien jaar later*, Uitgeverij Atlas Contact, Amsterdam/Antwerpen, 2014.
- Klop, C.J., "De Islam in Nederland. Angst voor een nieuwe zuil?", *Christen Democratische Verkenningen,* vol. 11, no. 82, pp. 526-533, 1982.
- Klop, C.J., "Religie of etniciteit als bindmiddel?", *Migrantenstudies,* vol. 15, no. 4, pp. 246-254, 1999.
- Knippenberg, H., *De religieuze kaart van Nederland*, Koninklijke Van Gorcum BV, Assen, 1992.
- Koeneman, L., Anthonie, L., &; Noomen, I., “Kroniek 1986: Overzicht van de partijpolitieke gebeurtenissen van het jaar 1986”, in: *Jaarboek 1986 Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen*, Groningen, 1987.
- Konijn, E., Oegema, D. (e.a.), *Jong en Multimediaal: Mediagebruik en meningsvorming onder jongeren, in het bijzonder moslimjongeren*; VU, Amsterdam, 2010.
- Koning, M. de, *Zoeken naar een ‘zuivere' islam: geloofsbeleving en identiteitsvorming van jonge Marokkaans-Nederlandse moslims,* Bakker, Amsterdam, 2008.
- Koning, M. de, Wagemakers, J. & Becker, C., *Salafisme*, Parthenon, Almere, 2013.

- Koning, M. de, Roex, I., Becker, C., & Aarns, P., *Eilanden in een zee van ongeloof – Het verzet van de activistische daʿwa in België, Nederland en Duitsland*.: Radboud Universiteit Nijmegen/Universiteit van Amsterdam, IMES Report Series, Nijmegen/Amsterdam, 2014.
- Koopmans, R., *Religious Fundamentalism and Hostility against Out-groups. A Comparison of Muslims and Christians in Western Europe".* In: Journal of Ethnic and Migration Studies, Vol. 41, No. 1, S. 33-57, 2015
- Korf, D.J., *Geloof & Geluk. Traditie en vernieuwing bij jonge moslims*, FORUM/Uitgeverij Ger Guijs, Utrecht, 2008.
- Landman, N., *Van mat tot minaret; de institutionalisering van de islam in Nederland,* VU-Uitgeverij, Amsterdam, 1992.
- Landman, N., "Islamism in the Western European context" in: Islamisms 'there' and 'here'. Morocco, Turkey, the Netherlands, *MERA Journal*, no. 1, Amsterdam, pp. 47-59, 1997.
- Landman, N., *Imamopleiding in Nederland: Kansen en knelpunten*, ministerie van OC&W, Den Haag, 1996.
- Leemhuis, F., *De Koran: een weergave van de betekenis van de Arabische tekst in het Nederlands*, Het Wereldvenster, Houten, 1989.
- Lijphart, A., *Verzuiling, pacificatie en kentering in de Nederlandse politiek,* Becht, Haarlem, 1968.
- Lindo, F., *Activiteiten en doelstellingen van Nederlandse organisaties gelieerd aan Millî Görüş*, Instituut voor Migratie- en Etnische Studies, Universiteit van Amsterdam, 2008.
- Lindo, F., *Heilige wijsheid in Amsterdam: Ayasofya, stadsdeel De Baarsjes en de strijd om het Riva-terrein,* Het Spinhuis, Amsterdam, 1999.
- Maliepaard, M. & Gijsberts, M., *Moslim in Nederland 2012*, SCP, Den Haag, 2012.
- Maussen. M.*, Ruimte voor de islam? Stedelijk beleid, voorzieningen, organisaties*, Het Spinhuis, Apeldoorn, 2006.
- Ministerie van Binnenlandse Zaken, *Minderhedennota*, Ministerie van Binnenlandse Zaken, Den Haag, 1983.
- Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, *Integratie, Binding, Burgerschap*, Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, Den Haag, 2011.
- Mügge, L., *Beyond Dutch Borders. Transnational Politics Among Colonial Migrants, Guestworkers and the Second Generation,* Amsterdam University Press, Amsterdam, 2010.
- Neijenhuis, K. *Sjiieten in Nederland*, Universiteit Utrecht, Utrecht, 2008.
- Nielsen, J.S., *Muslims in Western Europe,* Edinburgh University Press, Edinburgh, 1992.

- Noordam, K., Oordt, R. van & Çörüz, C., *Mensen, rechten en islam. Beschouwingen over grondrechten*, Bulaaq, Amsterdam, 1996.
- Omlo, J.J., *Integratie én uit de gratie? Perspectieven van Marokkaans-Nederlandse jongvolwassenen,* Universiteit van Amsterdam, Amsterdam, 2011.
- Oordt, R. van, *Geloven in stedelijke vernieuwing. De behoefte aan religieuze voorzieningen in Parkstad*, Bureau Parkstad, Amsterdam, 2003.
- Oordt, R. van, *Transnationaal debat Marokkaanse migratie (Al Monadarra)*, EMCEMO, Amsterdam, 2007.
- Oordt, R. van & Bouras, N., *De Marokkaanse gemeenschap in Nederland. Van arbeidsmigratie tot transnationale diaspora?* Linkis, Den Haag, 2007.
- Oostenbrugge, R., *Moslimomroep in Nederland 1986 -2013; Vijfentwintig jaar domesticeren*, masterthesis, Universiteit Utrecht, 2013.
- Otto, J.M., *Sharia (&) rechtspraak: rechtsontwikkelingen in de moslimwereld & Nederland,* Sdu Uitgevers, Den Haag, 2011.
- Peeters, R. (red.), *Van vreemde herkomst. Achtergronden van Turkse en Marokkaanse landgenoten*, Het Wereldvenster, Houten, tweede, herziene druk 1987.
- Pels, T., Hamdi, A., Klooster, E., Day, M. &Lahri, F., *Pedagogiek Dar al-Hudaa; een analyse van de pedagogiek van islamitisch onderwijs van de stichting alfitrah*, Verwey-Jonker Instituut, Utrecht, 2016.
- Penninx, R. & Slijper, B., *Voor elkaar? Integratie, vrijwilligerswerk en organisaties van migranten Amsterdam,* Het Spinhuis, Amsterdam. 1999.
- Platform INS, , *Actuele Ontwikkelingen in Turkije: een dossier, Platform INS, Rotterdam,* 2014.
- Prins, B., *Voorbij de onschuld. Het debat over integratie in Nederland,* Van Gennep, Amsterdam, 2004.
- Putters, K., *Rijkgeschakeerd. Op weg naar de participatiesamenleving,* Sociaal Cultureel Planbureau, Den Haag, 2014.
- Quadir, R.H., *Vrijheid van meningsuiting in de islam*, Uitgeverij U2pi, Voorburg, 2014.
- Rabbae, M., *Naast de Amicales nu de UMMON. De mantelorganisaties van de Marokkaanse autoriteiten in Nederland*, NCB, Utrecht, 1993.
- Ramadan, T. & Cuijlenborg, H. van, *Westerse moslims en de toekomst van de islam,* Bulaaq, Amsterdam, 2005.

- Rath, J., Penninx, R., Groenendijk, K. & Meyer, A., *Nederland en zijn islam. Een ontzuilde samenleving reageert op het ontstaan van een geloofsgemeenschap*, Het Spinhuis, Amsterdam, 1996.
- Rijken, K., *De Westermoskee en de geschiedenis van de Nederlandse godsdienstvrijheid*, Uitgeverij Atlas Contact, Amsterdam, 2014.
- Roex, I., *Leven als de profeet in Nederland. Over de salafi-beweging en democratie*, Dissertatie, Universiteit van Amsterdam, 2012.
- Roex, I., Stiphout, S. van & Tillie, J., *Salafisme in Nederland: aard, omvang en dreiging*, Universiteit van Amsterdam, Instituut voor Migratie- en Etnische Studies, Amsterdam, 2010.
- Roose, E., *The architectural representation of Islam; Muslim-commissioned mosque design in the Netherlands,* Amsterdam University Press, Amsterdam, 2009.
- Roy, O., *De islam en de scheiding van kerk en staat*, Van Gennep. Amsterdam, 2006.
- Sar, J van der, Lombo–Visser, R. & Boender, W., *Moskeeën gewaardeerd. Een onderzoek naar het maatschappelijk rendement van moskeeën in Nederland*, Oikos, Utrecht 2009.
- Scheffer, P., *Het land van aankomst*, De Bezige Bij, Amsterdam, 2007.
- Schiffauer, W., *Nach dem Islamismus. Eine Ethnographie der Islamischen Gemeinschaft Milli Görüş,* Suhrkamp, Berlijn, 2010.
- Schiffauer, W., *Parallelgesellschaften,* Transcript Verlag, Berlijn, 2008.
- Schlatmann, A., *Shi'í Mulsim youth in the Netherlands; Negotiating Shi'i fatwas and rituals in the Dutch Context*, Universiteit van Utrecht, Utrecht 2016.
- Schnabel, P., *De multiculturele illusie. Een pleidooi voor aanpassing en assimilatie,* FORUM, Utrecht, 1999.
- Seufert, G., *Is the Fethullah Gülen Movement Overstretching Itself? A Turkish Religious Community as a National and International Player,* SWP (Stiftung Wissenschaft und Politik), Berlijn, 2014.
- Shadid, W. & Koningsveld, S. van, *Moslims in Nederland en België. Religieuze institutionalisering in twee landen met een gemeenschappelijke voorgeschiedenis*, Peeters, Leuven 2008.
- Smeets, H, & Mensfoort, C, van, *Religieuze betrokkenheid van bevolkingsgroepen (2010-2014)*, CBS, Den Haag/Heerlen, 2015.
- Stichting Islam en Burgerschap, *Wie is wie in islamitisch Nederland? Profielen, namen en adressen,* Van Gennep, Amsterdam, 2003.
- Stichting Islamitisch Centrum Nederland, *35 jaar met de SICN / SICN ile 35 yıl,* SICN, Utrecht, 2007.

- Strijp, R., *Om de moskee: het religieuze leven van Marokkaanse migranten in een Nederlandse provinciestad*, Thesis Publishers, Amsterdam, 1998.
- Sunier, T., "Islam in the Netherlands: A Nation Despite Religious Communities?" in: *Religious Newcomers and the Nation State. Political Culture and Organized Religion in France and the Netherlands*, T. Sunier & E. Sengers (eds.), Eburon, Delft, pp. 115-131, 2010.
- Sunier, T., *Islam in beweging. Turkse jongeren en Islamitische organisaties,* Het Spinhuis, Amsterdam, 1996.
- Sunier, T., Landman, N., Van der Linden, H., Bilgili, N. & Bilgili, A., *Diyanet; The Turkish Directorate for Religious Affairs in a changing environment,* VU University, Utrecht University, Amsterdam/Utrecht, 2011.
- Sunier, T. & Landman, N., *Actualisatie Turkse islam; Actualisatie van kennis over Turkse religieuze stromingen en organisatie in Nederland*, SZW, Den Haag, 2014.
- Tanja, J., "Grijze wolven in Nederland" in *Monitor Racisme & Extremisme, achtste rapportage*, eds. J.v. Donselaar & P.R. Rodriguez, Anne Frankstichting, Amsterdam UP, Amsterdam, pp. 69-87, 2008.
- Tillie, J., "Na de implosie, de inspiratie. De strategieën van de allochtone kiezer", in: *Socialisme en Democratie,* vol. 64, no. 12, pp. 20-27, 2006
- Tillie, J., *Gedeeld Land. Het Multiculturele ongemak van Nederland*, Meulenhoff, Amsterdam, 2009.
- Van Twist, M., Scherpenisse, J., Chin-a-Fat, N. & Van der Steen, M., *Ibn Ghaldoun. Verhaal achter een bijzonder inspectiebezoek*, NSOB, Den Haag, 2013.
- Valk, I. van der, *Islamofobie en discriminatie*, Pallas Publications, Amsterdam, 2012.
- Valk, I. van der, “Monitor moslimdiscriminatie”, *IMES Report Series*, 2015.
- Valk, I. van der, “Incidenten bij moskeeën: Risico en bescherming”, *IMES Report Series*, 2016.
- Vellenga, S. & Wiegers, G., *Religie, binding en polarisatie; De reacties van de leiding van levensbeschouwelijke organisaties op islamkritische uitingen,* UvA Faculteit Geesteswetenschappen, Religiewetenschap, Amsterdam. 2011.
- Vellenga, S. (et. al.), *Mist in de polder. Zicht op ontwikkelingen omtrent de islam in Nederland*, Aksant, Amsterdam, 2009.
- Vermeulen, H. & Penninx, R., *Immigrant Integration: The Dutch Case,* Het Spinhuis, Amsterdam, 2000.

- Visser, T., *Doe mij maar een moslim! portretten van islamitische stromingen en organisaties in Nederland,* Falstaff Media, Alkmaar, 2007.
- Visser-Vogel, E., *Religious identity development of orthoprax Muslim adolescents in the Netherlands*, Gildeprint, Enschede, 2015.
- Vugt, A. Van (1992), "*Ze zeggen dat ik aleviet ben." Een onderzoek naar de alevitische identiteit onder in Nederland woonachtige alevieten.* Amsterdam: doctoraalscriptie culturele antropologie, Universiteit van Amsterdam.
- Waardenburg, J. (red.) *Islam. Norm, ideaal en werkelijkheid*, Het Wereldvenster, Weesp, 1984.
- Waardenburg, J.D.J., *Institutionele vormgevingen van de islam in Nederland, gezien in Europees perspectief*, WRR Werkdocumenten nr. W118, Den Haag, 2001.
- WRR, *De Europese Unie, Turkije en de islam,* Amsterdam University Press, Amsterdam, 2004.
- WRR, *Dynamiek in het islamitisch activisme*, Den Haag 2006.
- Wassenaar, C., *Moslims in de Nederlandse politiek; religie, individu en de Nederlandse samenleving*, Universiteit Utrecht, Utrecht, 2011.
- Yavuz, H., *Toward an Islamic Enlightenment: The Gülen Movement,* Oxford University Press, Oxford, 2013.
- Yavuz, H., *The emergence of a new Turkey: democracy and the AK Party,* University of Utah Press, Salt Lake City, 2006.
- Yavuz, H., *Islamic Political Identity in Turkey,* Oxford University Press, Oxford, 2003.
- Yerden. I., *Mijn Mekka is de mens; alevieten in de Nederlandse samenleving*, Van Gennep, Amsterdam 2010.
- Yükleyen, A., *Localizing Islam in Europe: Turkish Islamic communities in Germany and the Netherlands,* Syracuse University Press, Syracuse, New York, 2012.
- Zürcher, E.J., *Een geschiedenis van het moderne Turkije,* SUN, Amsterdam, 2006
- Zürcher, E.J. & Linden, H.v.d., *The European Union, Turkey and Islam,* Amsterdam University Press, Amsterdam, 2004.

Internet

De gebruikte internetbronnen staan vermeld in de voetnoten. Deze links zijn bekeken tussen juni 2015 en februari 2017. We hebben relatief vaak gebruik gemaakt van het blog Republiek Allochtonië (www.republiekallochtonie.nl), waarvan we beiden redacteur zijn.